

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XLI

2014

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

SUCEAVA

ANUARUL
MUZEULUI BUCOVINEI

XLI
2014

S U C E A V A

ANUARUL
MUZEULUI BUCOVINEI

XLI
2014

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA
SUCEAVA
2014

S U C E A V A

Fondator
GRIGORE FOIT

COLEGIUL EDITORIAL

ACAD. RĂZVAN THEODORESCU - ACADEMIA ROMÂNĂ, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. IOAN OPRIȘ - MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. ȘTEFAN PURICI - UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE”, SUCEAVA
PROF. UNIV. DR. NICOLAE URSULESCU - UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”, IAȘI
PROF. UNIV. DR. OVIDIU BOLDURA - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTE, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. SERGHEI PIVOVAROV - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ „IURII FEDCOVICI”, CERNĂUȚI
PROF. UNIV. DR. SABIN ADRIAN LUCA - UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”, SIBIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

DR. ION MAREȘ - redactor șef
DR. AURA BRĂDĂȚAN - secretar de redacție
DR. DOINA-MARIA CREANGĂ - redactor
DR. MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU - redactor

Tehnoredactare: ANCUȚA MALEȘ

ORICE CORESPONDENȚĂ SE VA
ADRESA MUZEULUI BUCOVINEI
STR. ȘTEFAN CEL MARE, NR. 33
COD 720003
SUCEAVA, ROMÂNIA
TEL. 0230/216439

ALL CORRESPONDENCE
WILL BE ADDRESSED TO
BUCOVINA MUSEUM OF SUCEAVA
ȘTEFAN CEL MARE STREET, NO. 33
CODE 720003, ROMANIA
PHONE 004 0230/216439

www.muzeulbucovinei.ro

E-mail: contact@muzeulbucovinei.ro; memoriale@muzeulbucovinei.ro

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în întregime autorilor.

ISSN 1583-5936
EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

CUPRINS

STUDII DE ARHEOLOGIE

Nicolae URSULESCU, Vasile COTIUGĂ, <i>Metodă de evaluare a tendinței de formare a tell-urilor în așezările fortificate ale complexului cultural Precucuteni-Cucuteni</i>	9
Florentina-Carmen OLENIUC, <i>Strategii de exploatare a animalelor, utilizate de către comunitățile cucuteniene (Faza A) în situl arheologic Ițcani - Ferma agricolă 2 (județul Suceava)</i>	37
Sabin Adrian LUCA, Florentina MARTIȘ, Anamaria TUDORIE, „ <i>Consacrarea ritualică</i> ” a primei colonizări neolitice din România, Cristian I, județul Sibiu, partea IV. <i>Plastica</i>	47
Ion MAREȘ, <i>Date referitoare la biserica și curtea pârcălabului Ioan Drăgoi de la Drăgoiești, județul Suceava</i>	63
Florin HĂU, Constantin-Emil URSU, Viorel BLĂNARU, <i>Săpăturile arheologice în regim de salvare de la Vatra Dornei – punct „Hanul Lăpușneanu”. Campania 2002</i>	77

STUDII DE ISTORIE

Adrian Andrei RUSU, <i>Mânuirea apei în Cetatea Sucevei</i>	93
Katarzyna NIEMCZYK, <i>Problema Pocuției, teritoriu de litigiu polono-moldav, la sfârșitul sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea, în istoriografia poloneză</i>	141
Mihai IACOBESCU, <i>Unitate culturală și solidaritate națională la românii din Bucovina (în anii 1774-1914)</i>	155
Cristina PÎNZARIU, <i>Medalii din colecția Muzeului Bucovinei dedicate Domnitorului Alexandru Ioan Cuza și Doamnei Elena Cuza (II)</i>	171
Răzvan Constantin PĂDURARIU, <i>Informații privind situația economică a Bucovinei reflectată în paginile „Revistei politice” (1886-1891)</i>	177
Silviu BUBURUZAN, <i>Câteva considerații asupra prezenței vinului grecesc în societatea românească a secolelor XV-XVI</i>	185
Ion FILIPCIUC, <i>Legenda unei fotografii - Maior Anton Ionescu</i>	195
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>Ideologie și structuri bolșevice în Bucovina și în județul Suceava (1917-1918)</i>	209
George OSTAFI, <i>Heidelbergul bucovinean. Organizații studențești de la Universitatea Franz Joseph Cernăuți, Partea I</i>	229

DOCUMENTE

Aurel PREPELIUC, <i>Cutume matrimoniale la sfârșitul secolului al XIX-lea</i>	263
Aura BRĂDĂȚAN, <i>Mărturii de pe front (1914-1916), în manuscrisele inedite ale scriitorului Liviu Marian</i>	269

ISTORIA CULTURII

Mircea IGNAT, <i>Vasile Bumbac, traducător al Eneidei</i>	285
---	-----

Ion POPESCU-SIRETEANU, <i>Termeni păstorești în limba română: Vase folosite pentru/la prelucrarea laptelui și la conservarea produselor</i>	291
---	-----

CONSERVARE- RESTAURARE

Constantin APARASCHIVEI, <i>Vasul de cult descoperit în așezarea Precucuteni I de la Baia, Punctul În Muchie, județul Suceava</i>	339
Loredana AXINTE, Paula VARTOLOMEI, Natalia DĂNILĂ-SANDU, <i>Recuperarea picturii murale originale a Bisericii de lemn „Înălțarea Domnului”, din Muzeul Satului Bucovinean, Suceava</i>	347
Bogdan UNGUREAN, <i>Consolidarea suportului de lemn fragilizat prin metode diferențiate</i>	355

NOTE DE LECTURĂ

Mihai IACOBESCU: <i>Ca o vestală slujind într-un templu - Aura Doina Brădățan, Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian”. Istoric. Contribuția la cultura română, Muzeul Bucovinei, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2013, 810 p.</i>	365
Vasile DIACON: <i>Petrea Tabarcea, Mugur Andronic, Todirești - un sat din Bucovina. Istorie, oameni, locuri, Suceava, 2014, 400 pag.</i>	369

OBITUARIA

<i>In memoriam - Mihai Vasiliu (1943-2014)</i>	373
--	-----

SUMMARY

ARCHAEOLOGY STUDIES

Nicolae URSULESCU, Vasile COTIUGĂ, <i>Method for assessing the tendency of tell formation in the fortified settlements of the Precucuteni-Cucuteni cultural complex</i>	9
Florentina-Carmen OLENIUC, <i>Animal exploitation strategies used by cucutenian communities (Phase A) in the archaeological site of Ițcani - Ferma agricolă 2 (Suceava County)</i>	37
Sabin Adrian LUCA, Florentina MARȚIȘ, Anamaria TUDORIE, „Consecration ritual” of the first Neolithic settlements in Romania, Cristian I, Sibiu County, Part IV. Plastic	47
Ion MAREȘ, <i>Data regarding the church and yard of chief magistrate Ioan Drăgoi from Drăgoiești, Suceava County</i>	63
Florin HĂU, Constantin-Emil URSU, Viorel BLĂNARU, <i>The archaeological rescue excavations at Vatra Dornei, „Hanul Lăpușneanu” site. The 2002 Season</i>	77

HISTORY STUDIES

Adrian Andrei RUSU, <i>Water management in the Suceava Castle</i>	93
Katarzyna NIEMCZYK, <i>Problem Pokutia, Polish-Moldavian territory dispute at the end of XV century and the beginning of XVI century, in Polish historiography</i>	141
Mihai IACOBESCU, <i>Unitate culturală și solidaritate națională la românii din Bucovina (în anii 1774-1914) Cultural unity and national solidarity at Romanians in Bukovina (between the years 1774-1914)</i>	155
Cristina PÎNZARIU, <i>Medals of Bukovina Museum collection dedicated to Prince Alexandru Ioan Cuza and Lady Elena Cuza (II)</i>	171
Răzvan Constantin PĂDURARIU, <i>Information regarding the economic situation of Bukovina as it is presented in the pages of “Revista politica” (1886-1891)</i>	177
Silviu BUBURUZAN, <i>Some considerations on the presence of Greek wine in Romanian society of XV and XVI centuries</i>	185
Ion FILIPCIUC, <i>The legend of a photo - Major Anton Ionescu</i>	195
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>Bolshevik ideology and structures in Bucovina and Suceava county (1917-19)</i>	209
George OSTAFI, <i>Das Heidelberg der Bukowina Studentenvereinigungen an der Universität Franz Joseph zu Czernowitz</i>	229

DOCUMENTS

Aurel PREPELIUC, <i>Matrimonial customs from the late XIX century</i>	263
Aura BRĂDĂȚAN, <i>Testimonies from the front (1914-1916), in the unpublished manuscripts of the writer Liviu Marian</i>	269

STUDIES OF CULTURAL HISTORY

Mircea IGNAT, Vasile Bumbac, <i>translator of Eneida</i>	285
--	-----

Ion POPESCU-SIRETEANU, <i>Pastoral terms in romanian language: Vessels used for/at milk processing and products preservation</i>	291
--	-----

CONSERVATION - RESTAURATION

Constantin APARASCHIVEI, <i>The cult vessel unearthed from a Precucuteni I settlement at Baia, În Muchie, Suceava county</i>	339
Loredana AXINTE, Paula VARTOLOMEI, Natalia DĂNILĂ-SANDU, <i>The recovery of the original mural painting from the „Ascension of the Lord” from the Bucovina Village Museum in Suceava</i>	347
Bogdan UNGUREAN, <i>Different methods of intervention applied when consolidating degraded wooden panels</i>	355

READING NOTES

Mihai IACOBESCU: <i>As a vestal serving in a temple - Aura Doina Brădăţan, The memorial- documentary collection „Simion Florea Marian”. History. Contribution to Romanian culture, Bucovina Museum, Karl A. Romstorfer Publishing House, Suceava, 2013, 810 p.</i>	365
Vasile DIACON: <i>Petrea Tabarcea, Mugur Andronic, Todireşti - a village in Bucovina. History, people, places, Suceava, 2014 , 400 p.</i>	369

OBITUARIA

<i>In memoriam - Mihai Vasiliu (1943-2014)</i>	373
--	-----

METODĂ DE EVALUARE A TENDINȚEI DE FORMARE A *TELL*-URILOR ÎN AȘEZĂRILE FORTIFICATE ALE COMPLEXULUI CULTURAL PRECUCUTENI-CUCUTENI

Nicolae URSULESCU, Vasile COTIUGĂ

Rezumat. Pentru evaluarea cât mai exactă a schimbării aspectului locurilor în care au existat așezări fortificate ale culturilor Precucuteni și Cucuteni, cu mai multe etape de locuire, se propune aplicarea unei formule matematice. Pentru aceasta s-au realizat, în câteva așezări reprezentative, măsurători ale cotelor de înălțime în interiorul spațiului delimitat de lucrările de fortificare (*intra-muros*) și în afara acestuia (*extra-muros*). Prin compararea acestor date cu cele referitoare la durata locuirii și la grosimea depunerilor antropice din perioada respectivă, s-au obținut date privind ritmul mediu de acumulare al depunerilor (pe faze și pentru ansamblul existenței complexului cultural Precucuteni-Cucuteni), ca și despre ritmul transformării locului așezării, prin înălțare diferențiată. Pe baza acestei evaluări arheometrice, se ajunge la concluzia că și în complexul cultural Precucuteni-Cucuteni a existat tendința de formare a unor movile antropice, care pot fi încadrate în categoria „așezărilor de tip *tell*” (fără a fi vorba de *tell*-uri propriu-zise, în sensul „clasic” al termenului).

Cuvinte cheie: complexul cultural Precucuteni-Cucuteni, așezări fortificate, *tell*-uri, evaluare depuneri arheologice.

Abstract. For appraising as accurate as possible the changes underwent in the places occupied by the fortified settlements of the Precucuteni and Cucuteni cultures, with multiple stages of habitation, the authors suggest a mathematical formula. To this purpose, a series of measurements of the elevation lines, within the areas delimited by fortification works (*intra muros*) and outside of them (*extra muros*), were conducted in a number of representative sites. By confronting the resulting data with those on the duration of occupation and the thickness of the anthropic deposits during the respective period, the average rate of deposit accumulation was obtained (for each phase and for the entire time-span of the Precucuteni-Cucuteni cultural complex), as well as the rate of transformation, though incremental heightening, of the settlement area. On the basis of this archaeometric assessment, it can be stated that in the Precucuteni-Cucuteni cultural complex too, there was a tendency for anthropic mounds to develop, which can be assigned to the category of ‘*tell*-like settlements’ (separate from the actual *tells*, in the “classical” sense of the term).

Keywords: Precucuteni-Cucuteni cultural complex, fortified settlements, *tells*, assesment of archaeological deposits.

1. *Considerații preliminare*

Cercetările din ultimele decenii au acordat o atenție deosebită așezărilor locuite de comunitățile complexului cultural Cucuteni-Tripolie, deoarece acestea sunt

considerate a fi o imagine elocventă a nivelului de organizare a vieții economice și sociale a populației care a creat splendida civilizație eneolitică cu ceramică pictată din estul Europei. În timp ce în varianta răsăriteană (Tripolie) a marelui complex au fost remarcate îndeosebi întinsele așezări din zona Bugului Sudic, considerate a fi de tip proto-urban (**Korvin-Piotrovskij, Kruts, Rižov** 2003; **Videiko** 2007; **Korvin-Piotrovskij** 2008; **Kruts** 2008), în cea vestică (Cucuteni-Ariușd) atenția a fost reținută de așezările cu elemente de fortificare, despre care se crede că au jucat rolul de „centre” de polarizare față de alte așezări nefortificate dintr-un anumit teritoriu (**Ursulescu** 1995, 78; **Lazarovici, Lazarovici** 2007, 161).

Totuși, s-a remarcat faptul că, spre deosebire de alte civilizații eneolitice, situate în zone mai sudice, precum Muntenia (**Rosetti** 1934, 6-7, 32; **Berciu** 1961, 81), nordul Peninsulei Balcanice (**Degrand, Seure** 1906; **Benac** 1961; 1962), sau mai la vest, în bazinul Tisei (**Kalicz** 1965, 31; **Gogâltan** 2003a), în aria complexului cultural Cucuteni-Tripolie nu ar fi existat așezări de tip *tell* (**Comșa** 1987, 130; **Dumitrescu** Vl. 1988, 25).

Doar în cazul cunoscutei stațiuni de la Poduri (jud. Bacău) s-a considerat, încă din prima campanie de săpături (1979), că este vorba de o așezare cucuteniană de tip *tell* (**Monah et alii** 2003, 18-22). Totuși, deoarece situația de la Poduri apărea, în acel moment, ca fiind singulară, nu au lipsit voci care au pus la îndoială încadrarea acestei așezări în rândul celor de tip *tell*, avându-se în vedere definiția clasică a *tell*-ului (cu variantele sale lingvistice: *-tepe*, în Iran; *-höyük /höyük*, în Anatolia; *-kom*, în Egipt; *-magoula*, în nordul Greciei), așa cum a fost el perceput în regiunile de origine din Orientul Apropiat și din bazinul egeean, adică o movilă formată prin suprapunerea de așezări pe un teren **inițial** (subl. noastră) plan (**Rachet, Frédéric** 1983, 899; **Shaw, Jameson** 2002, 566-567). Dar, în afara *tell*-urilor propriu-zise, acest nume s-a extins și asupra altor situri, asemănătoare *tell*-urilor, dar care s-au format pe o ridicătură naturală (grinduri de luncă, conuri de dejecție, proeminente de terase etc.). Pentru aceste situri, răspândite mai ales în sud-estul Europei, se consideră a fi mai corect termenul de „așezări de tip *tell*” (**Kalicz, Raczky** 1987, 15; **Meier-Arendt** 1991), așa cum este cazul și pentru stațiunea de la Poduri. De altfel, trebuie remarcat că, cel puțin la nord de Dunăre, nu există stațiuni *tell* propriu-zise, ca în Orientul Apropiat, ci doar stațiuni de tip *tell* (**Gogâltan** 2003; 2004; 2005). Multiplele probleme legate de clasificarea și înțelegerea funcțiilor jucate de *tell*-uri au făcut, în ultima vreme, obiectul unor ample dezbateri internaționale (**Hansen** 2010; **Hofmann, Moetz, Müller** 2012), asupra cărora nu este locul să insistăm aici.

2. *Sensurile noțiunii de tell*

Pornind de la accepția mai largă a termenului *tell* (care înglobează atât *tell*-urile propriu-zise, cât și așezările de tip *tell*), vom analiza definițiile care s-au dat recent în arheologia românească acestor situri, pentru a vedea dacă elementele caracteristice acestui tip de așezare se regăsesc și în cultura Cucuteni. Astfel, autorii săpăturilor de la Hârșova definesc o așezare de tip *tell* ca fiind: *o movilă artificială realizată în urma acumulării vestigiilor locuirilor umane succesive* (**Popovici, Rialland** 1996, 20). Regretatul coordonator al cercetărilor de la Poduri, pornind de la realitățile din acest sit, a propus următoarea definiție: *o stațiune arheologică rezultată în urma acumulării resturilor din cauza locuirii continui pe același teren timp de mai multe generații*

(**Monah et alii** 2003, 15) – definiție asupra căreia a revenit cu completări și precizări: *Un tell implică folosirea unei mari cantități de lut la edificarea locuințelor și concentrarea construcțiilor pe o suprafață strict determinată; precum și: O condiție imperioasă este ca eroziunea să fie mai redusă decât procesul de acumulare* (**Monah et alii** 2003, 16). Florin Gogâltan, care s-a afirmat, în ultimul timp, drept unul dintre cercetătorii cei mai avizați din România în problema studierii *tell*-urilor (mai ales a celor din epoca bronzului), subliniind faptul că noțiunea de *tell* este o denumire convențională, intrată în limbajul arheologic internațional (**Gogâltan** 2003b, 61), a precizat și alte aspecte caracteristice acestui tip de așezare (**Gogâltan** 2003b, 62):

- *tell*-urile apar într-o zonă geografică specifică, ca urmare a unor condiții de mediu favorabile;

- ele sunt creații ale aceleiași comunități, ce locuiește o vreme îndelungată un areal;

- reprezintă o așezare centrală, clar individualizată (s.n.), înconjurată de așezări „satelit” ce marchează un hinterland bine definit.

Bazându-se pe observațiile unor cercetători maghiari (**Kalicz, Raczky** 1987, 15; **Kalicz** 2001), Fl. Gogâltan a propus, la rândul său, o clasificare a așezărilor în formă de *tell*, pornind de la numărul nivelurilor și grosimea depunerilor arheologice:

- a. *tell*-uri propriu-zise, cu cel puțin trei niveluri și/sau o depunere de peste 1 m;

- b. așezări de tip *tell*, cu cel puțin două niveluri și grosimea stratului de cultură de până la 1 m;

- c. așezări care prezintă forma unei movile, dar despre care nu avem date sigure privind numărul nivelurilor sau grosimea stratului de cultură, nefiind cercetate sistematic (**Gogâltan** 2003b, 62-63).

3. Așezări fortificate din aria culturii Cucuteni din România

În timpul vizitelor pe care le-am efectuat la diverse stațiuni cucuteniene, am observat că acelea care beneficiau de un sistem de delimitare prin elemente naturale și artificiale de fortificare și care ocupau o suprafață mai restrânsă, prezentau o ușoară înălțare față de terenul situat dincolo șanțului de apărare. În mod firesc, am considerat că această înălțare a fost rezultatul unor locuiri intense în așezările care au avut odinioară un rol central în cadrul unei anumite zone.

Pentru a dovedi acest lucru, am sintetizat, din literatura de specialitate referitoare la așezările fortificate, cercetate sistematic, din aria Cucuteni-Ariuşd, datele despre:

- a. suprafața sitului, până la elementele artificiale de delimitare (extinderile *extra muros* nu au fost luate în calcul);

- b. durata aproximativă a ocupării sitului (pe baza determinării conținutului nivelurilor de locuire, constatate pe cale stratigrafică), estimată conform datelor de cronologie absolută (CAL BC), stabilite pentru fiecare fază și sub-fază a culturilor Precucuteni și Cucuteni (**Mantu** 1995; 1998):

- Precucuteni I: ~5050-4950
- Precucuteni II: ~4950-4750
- Precucuteni III: ~4750-4600/4550
- Cucuteni A: ~4600-4050
 - A1: ~4600-4550
 - A2: ~4550-4300
 - A3: ~4300-4150

A4: ~4150-4050

- Cuc A-B: ~4050-3775

- Cuc B: ~3775-3500

c. grosimea depunerilor arheologice datate în perioada culturilor Precucuteni și Cucuteni. Aici am luat în calcul și ritmul mediu anual de depunere în această perioadă, ceea ce poate indica dacă situl respectiv favorizează acumularea sau dacă procesele de eroziune sunt mai accentuate;

d. diferența de nivel dintre punctul cel mai înalt din sit și zona situată dincolo de șanțul de delimitare a așezării (*extra muros*), stabilită pe baza planurilor topografice publicate, a hărților topografice, precum și a măsurătorilor arheometrice pe care le-am efectuat pe teren în cele mai multe dintre aceste așezări.

Redăm mai jos respectivele date din cele 18 așezări fortificate, cercetate sistematic (Pl. I), pe care le-am luat în calcul (prezentarea se face în ordinea alfabetică a localităților în care se găsesc siturile). Trebuie să menționăm că unele date pot ridica semne de întrebare, datorită informațiilor contradictorii întâlnite în bibliografia consultată, dar am considerat că, pe ansamblu, eventualele erori rezultate din asemenea date incerte nu influențează prea mult tabloul general, reprezentând doar elemente de detaliu.

1. ARIUȘD – *Tyiszk/Chisc* (com. Vâlcele, jud. Covasna).

a. Așezare tip pinten barat, delimitată cu un șanț dublu (pl. II/1-2); ~ 5400 m² (**László F.** 1914, 387; **Monah, Cucos** 1985, 55; **Popovici** 2000, 97).

b. Fazele Cucuteni A (șase niveluri) și B (un nivel amestecat cu vestigiile altor culturi) (**Zaharia** 1994, 109-110); ocupare ~ 600 ani.

c. ~ 3,5 m depuneri din vremea aspectului Ariușd. Ritm mediu de acumulare: ~ 6 mm/an.

d. Nu dispunem de date.

2. BODEȘTI – *Cetățuia Frumușica* (com. Bodești, jud. Neamț)

a. Așezare tip pinten barat, delimitată cu un șanț (Pl. VIII/1-4); 4550 m² (**Matasă** 1946, pl. I; **Monah, Cucos** 1985, 65).

b. Locuiri din fazele Cucuteni A (sub-fazele A1-2: depunerile cele mai consistente), A-B (puțin consistente) și B (cu două niveluri: **Nițu** 1980, 161; **Cucos** 1999, 33-34); ocupare ~ 600 de ani (probabil cu întreruperi).

c. Date contradictorii; ~ 1,5 m. Ritm mediu de acumulare: ~ 2,5 mm/an.

d. Diferența de nivel față de platoul dinspre est (Pl. VIII/2-3) ~ 7 m (**Matasă** 1946, 9: pune această ridicare pe seama depunerilor resturilor de locuire), dar față de zona mai adâncită a șanțului de apărare ajunge până la 15 m (măsurători personale). Șt. **Cucos** (1999, 33) consideră că *așezarea a căpătat forma unui tell pe margine de terasă*.

3. COSTEȘTI – *Cier/Vatra satului-Lângă școală* (com. Costești, jud. Iași)

a. Așezare pe un martor de eroziune (cu aspect de insulă), format în urma unei alunecări de teren (**Boghian et alii** 2013; **Boghian et alii** 2014), care a schimbat cursul pârâului Bahluiet (Pl. IX/1-3). Șanț de apărare spre SV și V (**Boghian** 2004, 206; **Boghian et alii** 2014, 215, 547). Inițial, platoul, ușor bombat, a avut o suprafață de ~

2500 m², dar a fost puternic erodat spre vest de apele pârâului (Pl. IX/2). În faza Cucuteni B locuirea se extinde mult dincolo de înșeuarea sud-vestică.

b. Sub-fazele Cucuteni A2-3, A-B2 și B1 (**Boghian** 2009, 98); ocupare ~ 500 de ani, din care cam 300-350 aparțin fazei A.

c. Depuneri Cucuteni de circa 1,50 m. Ritm mediu de acumulare: ~ 3 mm/an.

d. Platoul așezării se înalță cu circa 5 m față de Dl. Pietrișu (situat la vest) și cu circa 8 m față de văiuga dinspre SV (Pl. IX/4).

4. CUCUTENI – *Cetățuie* (com. Cucuteni, jud. Iași)

a. Așezare tip pinten barat, delimitată cu două șanțuri (săpate succesiv) spre vest (Pl. VII/1, 3); ~ 9000 m² (110 x 80 m).

b. Sub-fazele Cucuteni A2-3 (două niveluri), A-B2, B1 (cu trei niveluri) și B2 (**Petrescu-Dîmbovița, Văleanu** 2004); ocupare ~ 750 de ani (cam 350 pentru A; 100 pentru A-B și 300 pentru B).

c. Depuneri de circa 1,30 m din perioada Cucuteni (80 cm pentru faza A; 50 cm pentru fazele A-B și B). Ritm mediu de acumulare: aproape 2 mm/an.

d. Zona așezării e cu circa 2 m mai înaltă decât cea *extra muros* (Pl. VII/2, 4).

5. HĂBĂȘEȘTI – *Holm* (com. Strunga, jud. Iași)

a. Un martor de eroziune, desprins din Dl. Holm (Pl. 1, 3), sub forma unui platou de formă rectangulară (160 x 110 m), delimitat, spre vest, de două șanțuri, săpate succesiv (Pl. XI/4). Suprafața așezării: peste 1,5 ha.

b. Faza Cucuteni A3, probabil cu două etape de locuire (Vl. **Dumitrescu** et alii 1954; **Popovici** 2003, 305-324); ocupare ~ 150 de ani.

c. Depuneri de circa 0,25 m. Ritm mediu de acumulare: sub 1,5 mm/an.

d. Nu dispunem de date.

6. ISAILA – *Balta Popii* (com. Răducăneni, jud. Iași)

a. O zonă ușor înălțată, care se întinde pe 86 m de-a lungul primei terase neînundabile a Jijiei (Pl. III/1-2); așezarea este delimitată de un șanț în formă de arc de cerc (distanța maximă e la 57 m de la marginea terasei), care închide o suprafață de ~ 3860 m² (**Ursulescu, Tencariu** et alii 2011, 58-59).

b. Precucuteni II (cu două etape) și III (etapă de început): ocupare ~ 250 de ani.

c. Grosimea depunerii precucuteniene ~ 0,75 m. Ritm mediu de acumulare: ~ 3 mm/an.

d. Privită dinspre valea Jijiei (NE), așezarea prezintă o formă ușor bombată, asemănătoare unei movile mult aplatizate, mărginită, spre NV și SE, de două ravine (**Ursulescu, Tencariu** 2006, 12, 19).

7. IZVOARE – *Izvoare* (com. Dumbrava Roșie, jud. Neamț)

a. Proeminență de terasă, sub formă de insulă ovală (130 x 75 m: **Vulpe** 1957, plan la p. 7); suprafața generală ~ 7500 m² (zona centrală măsoară doar 2500 m²: **Vulpe** 1957, 6. **Monah, Cuceș** 1985, 111 indică 4000 m² pentru zona locuirii Cucuteni).

b. Precucuteni II și III; Cucuteni A1-2 și 2-3: ocupare ~ 800 de ani (dintre care 350 pentru Precucuteni și 450 pentru Cucuteni).

c. Grosimea stratului de cultură Precucuteni-Cucuteni: 2,5-3 m (c. 55% Cucuteni și 45% Precucuteni). Ritm mediu de acumulare: 3-3,5 mm/an.

d. Așezarea (Pl. VI/1) se înalță cu 3-4 m față de zona înconjurătoare (**Monah, Cucos** 1985, 111; **Popovici** 2000, 165).

8. MALNAȘ-BĂI – *Culmea Nispoasă/Fűvenyestető* (com. Malnaș, jud. Covasna)

a. Promontoriu de terasă, așezare tip pinten barat, cu șanț și val spre NNV (Pl. II/3); ~ 4000 m² (**Monah, Cucos** 1985, 115; **László A.** 2009, 126-128).

b. Cucuteni A2-3 (trei niveluri, ultimul cu două etape: a și b): ocupare ~ 400 ani.

c. Grosimea stratului de cultură: ~ 1,5 m. Ritm mediu de acumulare: 4 mm/an.

d. Perimetrul așezării se înalță cu circa 2 metri față de terenul de dincolo de șanț.

9. OLTENI – *Cetatea Fetei* (com. Bodoc, jud. Covasna)

a. Proeminență a unui deal piemontan, delimitată spre nord; suprafața 2400 m² (**Cavruc** 1998, 48).

b. Cucuteni A, aspectul Ariușd: ocupare minimum 300 ani.

c. Grosimea stratului: ~ 2 m. Ritm mediu de acumulare: < 6 mm/an.

d. Nu dispunem de date.

10. OLTENI – *În Dosul Cetății/Vármegye* (com. Bodoc, jud. Covasna)

a. O mică ridicătură de teren (N-S = 100 m; E-V = 60 m), bine individualizată, delimitată de un șanț înconjurător; suprafața așezării. ~ 6000 m² (**Cavruc** 1998, 48).

b. Cucuteni A, aspectul Ariușd (cu două niveluri): ocupare minimum 300 ani.

c. Grosimea stratului: ~ 1 m. Ritm mediu de acumulare: < 3 mm/an.

d. Nu dispunem de date.

11. PĂULENI-CIUC – *Dealul/Dâmbul Cetății* (com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita)

a. Platou oval, cu apărare naturală, iar spre vest fortificat cu șanț și val (Pl. II/4). Suprafața așezării. 90 x 60 m (~ 5400 m²).

b. Aspectul Ariușd, cu trei niveluri de locuire, corespunzătoare fazelor Cucuteni A1-3 (**Lazarovici Gh., Buzea** 2009, p. 130-133); ocupare ~ 250 ani.

c. Grosimea stratului de cultură Cucuteni: 0,40 m. Ritm mediu de acumulare: 1,5 mm/an.

d. Nu dispunem de date.

12. PIATRA ȘOIMULUI (fost Calu) – *Horodiștea-Capul Dealului*

(com. Piatra Șoimului, jud. Neamț)

a. Un mic platou, de tip pinten barat (Pl. XI/2), probabil cu două șanțuri spre vest, săpate în vremea fazei Cucuteni A (**Cucos** 1992, 41); 45 x 20 m: ~ 900 m². În faza Cucuteni B locuirea se extinde mult dincolo de înșeuarea vestică (**Vulpe** 1941, 15).

b. Cucuteni A, A-B și B1-B2 (sub-faza B2 cu două niveluri) (**Cucos** 1999, 27, 181); ocupare ~ 700 ani.

c. Din grosimea totală a stratului de cultură (~ 2,60 m), depunerile cucuteniene formau 1,50-1,60 m (din care 0,50-0,60 m din fazele A-B și B, iar 1-1,10 m din faza A). Ritm mediu de acumulare: < 2 mm/an.

d. R. **Vulpe** (1941, 15) consideră că forma de cupolă a așezării, mai înaltă cu circa 4 m față de nivelul general al dealului, nu ar reprezenta *un rehaussement artificiel comparable aux tells, étant l'effet des érosions naturelles*.

13. PODURI – Dealul Ghindaru (com. Poduri, jud. Bacău)

a. Proeminență de terasă, în formă de *tell*, cu o suprafață de circa 12.000 m² (Pl. IV/1-2).

b. Niveluri de locuire Precucuteni (faza II târzie; III clasic și târziu), Cucuteni A (cu subfazele A1, A2, A3), Cucuteni A-B și B (sub-fazele B1 și B2); ocupare ~ 1000 ani (**Monah** et alii 2003, 9, 13-14, 33-42; **Monah** 2009, 13-137).

c. Grosimea stratului de cultură cucutenian: ~ 4 m. Ritm mediu de acumulare: 4 mm/an.

d. Așezarea se înalță cu 4,5 m deasupra zonei înconjurătoare.

14. RUGINOASA – Dealul Drăghici (com. Ruginoasa, jud. Iași)

a. Un promontoriu dominant, de tip pinten barat (Pl. X/1), cu trei pante abrupte (N, V și E) cu trei șanțuri spre sud (săpate în etape diferite); suprafața estimată la circa 4000 m² (**Dumitrescu** H. 1933; **Lazarovici** C.-M. 2009, 141-144; **Lazarovici** C.-M., **Lazarovici** Gh. 2012).

b. Cucuteni A2-A3, cu cel puțin trei etape de locuire; ocupare ~ 300 ani.

c. Grosimea medie a stratului de cultură: 0,7 m. Ritm mediu de acumulare: 2 mm/an.

d. Zona așezării nu este înălțată față de zona învecinată (Pl. X/2).

15. SCÂNTEIA – Dealul Bodești/La Nuci (com. Scânteia, jud. Iași)

a. Promontoriu de terasă (Pl. XII/1), delimitat de val cu palisadă și șanț (Pl. XII/2); traseul valului este rectangular, cu laturile între 180 și 200 m. Așezarea delimitată de fortificație ocupa o suprafață de ~ 4 ha, dar locuirea s-a extins și în afara acesteia (**Mantu, Turcanu** 1999; **Lazarovici** C.-M. 2009, 147; **Scurtu** 2003, 279).

b. Cucuteni A3, cu posibil început în sub-faza A2; ocupare ~ 250 ani (date ¹⁴C).

c. Grosimea medie a stratului de cultură: 0,5 m. Ritm mediu de acumulare: 2,5 mm/an.

d. Nu dispunem de date.

16. TÂRPEȘTI – Râpa lui Bodai (com. Petricani, jud. Neamț)

a. Proeminență de terasă (Pl. V/1), cu șanțuri de delimitare din Precucuteni și Cucuteni A. Suprafața așezării ~ 1 ha.

b. Precucuteni II-III, Cucuteni A (cu locuire mai intensă în sub-fazele A1-2), prezențe sporadice în Cucuteni A-B și B. Durata ocupării sitului în perioadele Precucuteni-Cucuteni: ocupare ~ 600 ani (**Marinescu-Bîlcu** 1981; **Popovici** 2003).

c. Grosimea medie a stratului de cultură: 0,7 m. Ritm mediu de acumulare: 1,2 mm/an.

d. Se observă o ușoară înălțare spre capătul promontoriului (Pl. V/2), unde locuirea a fost mai intensă.

17. TRAIAN – *Dealul Fântânilor* (com. Zănești, jud. Neamț)

- a. Un fragment de terasă, tip pinten barat, delimitat cu două șanțuri (Pl. VI/2). Suprafața ~ 3 ha (**Dumitrescu** Vl. 1945; **Bem** 2007, 22-23 și fig. 16).
- b. Precucuteni III, Cucuteni A-B: durata locuirii ~ 400 ani.
- c. Grosimea medie a stratului de cultură: 0,9 m (Cucuteni ~ 50 cm; Precucuteni ~ 40 cm). Ritm mediu de acumulare: 2 mm/an.
- d. Capătul promontoriului, unde s-a constatat concentrarea maximă a vestigiilor, este ceva mai înalt.

18. TRUȘEȘTI – *Țuguieța* (com. Trușești, jud. Botoșani)

- a. Un fragment din terasa medie, delimitat prin pante abrupte pe trei laturi și printr-un șanț pe latura de est (Pl. XIII/1-2). Suprafața așezării ~ 3 ha (**Petrescu-Dîmbovița, Florescu, Florescu** 1999).
- b. Locuire intensă în Cucuteni A2-3 (93 locuințe) și sporadică în subfaza B2 (cinci locuințe). Perioada de ocupare a sitului: ocupare ~ 400 ani
- c. Grosimea stratului de cultură: 0,6 m. Ritm mediu de acumulare: 1,5 mm/an.
- d. Nu dispunem de date.

4. Analiză și interpretare

Din cele 18 cazuri luate în discuție, doar în patru (Izvoare, Poduri, Târpești, Traian) siturile au fost ocupate deopotrivă în timpul culturilor Precucuteni și Cucuteni, iar într-un singur caz (Isaiia) locuirea s-a limitat doar la perioada precucuteniană.

Cu două excepții (Isaiia și Traian), celelalte situri au cunoscut principala perioadă de ocupare în faza Cucuteni A, care, de altfel, acoperă jumătate din existența culturii Cucuteni. Din această fază datează și cele cinci așezări ale aspectului Ariușd din sud-estul Transilvaniei, care își prelungesc uneori existența până la începutul fazei A-B; în stațiunea eponimă se semnalează și prezența unor materiale Cucuteni B, dar în amestec cu vestigii ale altor culturi (**Székely** 1987, 259-261).

Faza Cucuteni A-B a fost sesizată în șapte situri, iar faza B în opt – de cele mai multe ori fiind vorba de locuri mult mai restrânse decât în faza A. Totuși, spre sfârșitul fazei B se constată, în unele cazuri (Bodești, Costești, Cucuteni, Piatra Șoimului), depășirea clară a limitelor impuse de sistemele de fortificații și extinderea considerabilă a locuirii pe platourile din preajmă.

Coroborând datele metrice (suprafața așezării și grosimea depunerilor din perioada Precucuteni–Cucuteni) cu cele temporale (durata locuirii eneolitice în fiecare sit) și cu observațiile noastre pe teren (diferența de nivel între înălțimea maximă a așezării și cota zonei de dincolo de sistemul de fortificare), am constatat că, cu cât suprafața sitului este mai vastă, înălțarea terenului în zona locuită este mai greu perceptibilă (sau chiar deloc), deoarece depunerile (formate din vestigii de locuire) se dispersează pe un spațiu vast. Invers, cu cât suprafața așezării este mai restrânsă, iar locuirea mai îndelungată (exprimată prin grosimea depunerilor arheologice și timpul de locuire), cu atât se accentuează aspectul de înălțare a zonei *intra-muros* față de terenul situat dincolo de sistemul de fortificare (*extra muros*).

Aceste observații ne-au permis să formulăm ipoteza că, în unele cazuri, a existat și în aria culturii Cucuteni tendința de formare a unor așezări de tip *tell*, dar această

METODĂ DE EVALUARE A TENDINȚEI DE FORMARE A *TELL*-URILOR...

tendință, din diverse cauze (ecologice, economice, istorice), nu s-a finalizat decât în puține așezări.

Pentru a nu rămâne doar în domeniul supozițiilor și aprecierilor subiective, propunem o formulă de cuantificare pentru evaluarea procesului de formare a așezărilor de tip *tell* – formulă exprimată printr-un indice (obiectiv !) al gradului de înălțare a zonei unei așezări, delimitată de un sistem de fortificare (*intra-muros*), care să poată fi comparat cu indicii altor așezări.

$$\text{Această formulă este: } I = \frac{D \times T}{S}$$

I = indice de înălțare a terenului.

D = grosimea depunerii (exprimată în mm).

T = perioada de locuire (aproximată în ani).

S = suprafața așezării *intra-muros* (în m²).

În cadrul acestei formule, depunerile și timpul (cu cât sunt mai consistente) reprezintă factori favorizanți ai creșterii indicelui de înălțare, în timp ce suprafața este un factor de disoluție (cu cât este mai mare, cu atât se reduce valoarea indicelui).

În tabelul 1, prezentăm valorile criteriilor luate în calcul și indicele de înălțare. În tabelul 2 este comparată eșalonarea (conform acestui indice) așezărilor evaluate cu eșalonarea care ar rezulta dacă s-ar ține seama doar de grosimea depunerilor (totală / medie anuală) sau de suprafață. Este evident că doar luarea în considerare a tuturor celor trei factori (depunere, timp și suprafață) poate evalua în mod obiectiv gradul de înălțare a zonei așezării, în concordanță cu aspectul vizual al respectivelor situri. Astfel, așezarea cu cea mai mare suprafață (Scânteia) ocupă ultimul loc din punct de vedere al indicelui de înălțare, iar Piatra Șoimului, care este prima după acest indice, ocupă ultimul loc ca suprafață!

Tabel 1. Evaluarea indicelui de înălțare a unor situri fortificate
Precucuteni – Cucuteni.

Nr. crt.	Situri fortificate	Etape de locuire	Grosime strat (mm)	Timp de ocupare sit (~ ani)	Suprafață sit (m ²)	Indice de înălțare
1	Ariușd	Cuc. A (6 niv.); Cuc. B (un niv.)	3500	600	5400	390
2	Bodești	Cuc. A1-2, A-B, B (2 niv.)	1500	600	4550	200
3	Costești	Cuc. A2-3, A-B, B1	1500	500	2500	300
4	Cucuteni– <i>Cetățuie</i>	A2-3 (2 niv.), A-B, B1 (3 niv.), B2	1300	750	9000	108
5	Hăbășești	Cuc. A3 (2 niv.)	350	150	15000	35
6	Isaia	Precuc. (3 niv.)	750	250	3900	48
7	Izvoare	Precuc. (2 niv.), Cuc. A (2 niv.)	3000	800	4000	600
8	Malnaș-Băi	Ariușd 3 niv.	1500	400	4000	150
9	Olteni– <i>Cet.F</i>	Cucuteni A (4 niv.)	2000	350	2400	290
10	Olteni– <i>D.Cet</i>	Cuc. A (2 niv.)	1000	350	6000	58
11	Păuleni-Ciuc	Cuc. A (3 niv.)	400	400	5400	29,6
12	Piatra Șoimului	Cuc. A, A-B, B1, B2 (2 niv.)	1600	700	900	1244
13	Poduri	Prec. (3 niv.), Cuc. A1-3, A-B, B1, B2	4000	1000	12000	333

14	Ruginoasa	Cuc. A2-3 (3 niv.)	700	300	4000	52,5
15	Scânteia	Cuc. A2, A3	500	250	<40000	3,1
16	Târpești	Prec. (2 niv.), A1-2, A3, A-B, B	700	600	10000	42
17	D.F.	Prec. III, Cuc A-B	900	400	30000	12
18		Cuc. A2-3, B2	600	400	30000	8

Tabel 2. Comparație între eşalonarea siturilor fortificate Precucuteni–Cucuteni după indicele de înălțare, grosimea depunerilor și suprafață.

Eşalon. după indice	Situri fortificate	Indice de înălțar e	Depunere (mm)		Eşalon. după depune re	Suprafață (m ²)	
			Total	medie anuală		Po zi- ția	
1	Piatra Șoimului (5 niv.)	1244	1600	2	5/11	900	18
2	I Izvoare (4 niv.)	600	33000	3,5	3/5	4000	12
3	Ariușd (7 niv.)	390	33500	7	2/1	5400	9
4	Poduri (8 niv.)	333	44000	< 4	1/3	12000	5
5	Costești (< 3 niv.)	300	11500	3	7/7	2500	16
6	Olteni–Cetatea Fetei (4 niv.)	290	22000	6	4/2	2400	17
7	Bodești (4 niv.)	200	11500	2,5	8/9	4450	11
8	Malnaș-Băi (3 niv.)	150	11500	4	6/4	4000	13
9	Cucuteni–Cetățuie (7 niv.)	108	11300	> 2	9/14	9000	7
10	Olteni-În Dosul Cet. (2 niv.)	58	11000	< 3	10/6	6000	8
11	Ruginoasa (3 niv.)	52,5	7700	2	13/12	4000	14
12	I Isăia (3 niv.)	48	7750	3	12/8	3900	15
13	Târpești (6 niv.)	42	7700	1,2	14/18	10.000	6
14	Hăbășești (2 niv.)	35	3350	> 1,5	18/17	15.000	4
15	Păuleni-Ciuc (3 niv.)	29,6	4400	1,5	17/15	5400	10
16	Traian-Dl. Fânt. (< 2 niv.)	12	9900	2	11/13	30.000	2
17	Trușești (< 2 niv.)	8	6600	1,5	15/16	30.000	3
18	Scânteia (< 2 niv.)	3,1	5500	2,5	16/10	<40.000	1

Conform acestui indice de înălțare, cele 18 aşezări vizate s-ar putea împărți în următoarele categorii (din punct de vedere al aspectului lor):

1. aşezări fortificate cu formă de *tell* (aşezările 1-7: indici peste 200);
2. aşezări fortificate cu aspect de *tell* slab accentuat (8-9: indici între 100 și 150);
3. aşezări fortificate cu tendință de formare a unor *tell*-uri (10-12: indici între 45 și 60);
4. aşezări fortificate fără aspect de *tell* (aşezările 13-18: indici sub 45).

Menționăm că, în conformitate cu clasificarea propusă de Fl. Gogâltan, primele nouă stațiuni cucuteniene (tab. 2) din eşalonarea noastră (după indicii de înălțare), aducă primele două categorii, corespund pe deplin încadrării în categoriile de *tell* propriu-zis sau aşezări de tip *tell*, având cel puțin trei niveluri de locuire și o depunere de peste 1 m grosime (Gogâltan 2003b, p. 62-63).

5. Concluzii

Acumularea de vestigii pe același loc, care a putut declanșa un eventual proces de formare a unui *tell*, începe pe teritoriul Moldovei o dată cu schimbarea majoră în arhitectura caselor, care constă în construirea podelelor și pereților din material lemnos lutuit, adică din timpul culturii Precucuteni, fiind vorba de același fenomen care se întâlnește de asemenea în aria Vinča și în cultura Boian din Muntenia (**Lazarovici, Lazarovici** 2006).

Tot în aceeași perioadă apare la est de Carpați și delimitarea clară a spațiului așezărilor prin elemente de fortificare. Toate aceste transformări constituie, totodată, indicii pentru începutul perioadei eneolitice (calcolitice) în spațiul carpato-dunărean (**Ursulescu** 1995, 76-78; 2008, 8-9).

În perioada precucuteniană și în faza Cucuteni A, locuirile nu depășesc, de regulă, șanțurile de delimitare, deci acumularea depunerilor este mai accentuată. Însă, îndeosebi în subfaza Cucuteni B2, probabil ca urmare a unui spor demografic, locuirile depășesc sistematic lucrările de delimitare, făcute în subfaza anterioară (B1); deci, și ritmul de acumulare a depunerilor scade în ultima subfază a culturii, invers proporțional cu creșterea suprafeței.

De altfel, procesul de formare a unor așezări de tip *tell* în aria complexului cultural Precucuteni – Cucuteni se poate explica foarte bine și prin rolul jucat de culturile sudice de la Dunărea de Jos în nașterea eneoliticului de pe teritoriul Moldovei. Astfel, comunitățile culturii Boian, prin prezența lor efectivă în sud-estul Transilvaniei și în sudul Moldovei, au avut o contribuție importantă la formarea culturii Precucuteni, iar comunitățile Gumelnița – Karanovo V-VI au influențat direct procesul de transformare a culturii Precucuteni în Cucuteni (**Dumitrescu** VI. 1963).

În concluzie, prin formula prezentată aici, propunem găsirea unei modalități obiective de apreciere a existenței așezărilor de tip *tell*, inclusiv în aria culturii Cucuteni, pentru a se depăși astfel stadiul aprecierilor subiective în acest domeniu.

Notă. Lucrarea a fost realizată în cadrul unui grant al Autorității Naționale pentru Cercetarea Științifică, CNCS–UEFISCDI, proiect nr. PN-II-PT-PCCA-2013-4-2234.

Acknowledgement. This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS–UEFISCDI, project number PN-II-PT-PCCA-2013-4-2234.

BIBLIOGRAFIE

Bem Cătălin

2007 *Traian Dealul Fântânilor. Fenomenul Cucuteni A-B*, Muzeul Național de Istorie a României. Monografii V, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște.

Benac Alojz

1961 *Neolithische Tellsiedlungen in Nordostbosnien und einige Probleme des bosnischen Neolithikums*, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, 15-16 (1960-1961), p. 39-78.

1962 *Studien zur Stein- und Kupferzeit im nordwestlichen Balkan*, BRGK, 42 (1961), p. 1-170.

Berciu Dumitru

1961 *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Ed. Academiei, București.

Boghian Dumitru

- 2004 *Comunitățile cucuteniene din bazinul Bahluiului*, Ed. Bucovina Istorică, Suceava.
- 2009 Costești – Cier, in: C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Ed. Palatul Culturii, Iași, p. 98-99.
- Boghian D-tru et alii**
- 2013 *Costești, com. Costești, jud. Iași. Punct: Cier/Lângă Școală*, Cronica. Campania 2012, p. 199-200, 366-367.
- Boghian D-tru et alii**
- 2014 *Costești, com. Costești, jud. Iași. Punct: Cier/Lângă Școală*, Cronica. Campania 2013, p. 214-216, 541-548.
- Cavruc Valeriu**
- 1998 *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Sf. Gheorghe.
- Comșa Eugen**
- 1987 *Neoliticul pe teritoriul României - considerații*, Ed. Academiei, București.
- Cucoș Ștefan**
- 1992 *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, MemAnt, 18, p. 5-61.
- 1999 *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, BMA VI, Piatra Neamț.
- Dumitrescu Hortensia**
- 1933 *La station préhistorique de Ruginoasa*, Dacia, III-IV (1927-1929), p. 56-87.
- Dumitrescu Vladimir**
- 1945 *La station préhistorique Traian (dép. de Neamț, Moldavie): Fouilles des années 1936, 1938 et 1940*, Dacia, IX-X (1941-1944), p. 11-114.
- 1988 *Epoca neolitică și eneolitică*, in: Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, Ed. Științifică și Enciclopedică, Buc., p. 22-50.
- Dumitrescu Vl., Dumitrescu H., Petrescu-Dîmbovița Mircea, Gostar Nicolae**
- 1954 *Hăbășești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei, București.
- Gogâltan Florin**
- 2003a *Die neolithische Tellsiedlungen im Karpatenbecken. Ein Überblick*, in: Jerem Erzsébet, Raczky Pál. (Hrsg.), *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zu 75. Geburtstag*, Archaeolingua 15, Budapest, p. 223-262.
- 2003b *Tell-urile epocii bronzului în Bazinul Carpatic. Probleme de terminologie*, ATS, II, p. 45-92.
- 2004 *Tell-uri în Orientul Apropiat și Bazinul Carpatic. O scurtă privire comparativă asupra habitatului preistoric. I*, ATS, III, p. 43-117.
- 2005 *Tell-uri în Orientul Apropiat și Bazinul Carpatic. O scurtă privire comparativă asupra habitatului preistoric. II*, ATS, IV, p. 79-129.
- Hansen Svend** (Hrsg.)
- 2010 *Leben auf dem Tell als soziale Praxis. Beiträge des Internationalen Symposiums in Berlin vom 26.-27. Februar 2007*, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Bd. 14, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Hofmann Robert, Moetz Fevzi-Kemal, Müller Johannes** (Hrsg.)
- 2012 *Tells: Social and Environmental Space. Proceedings of the International Workshop "Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 Years: The Creation of Landscapes II (14th–18th March 2011)" in Kiel*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bd. 207, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Kalicz Nándor**
- 1965 *Siedlungsgeschichtliche Probleme der Körös- und Theis-Kultur*, AAAH, 8, p. 27-40.

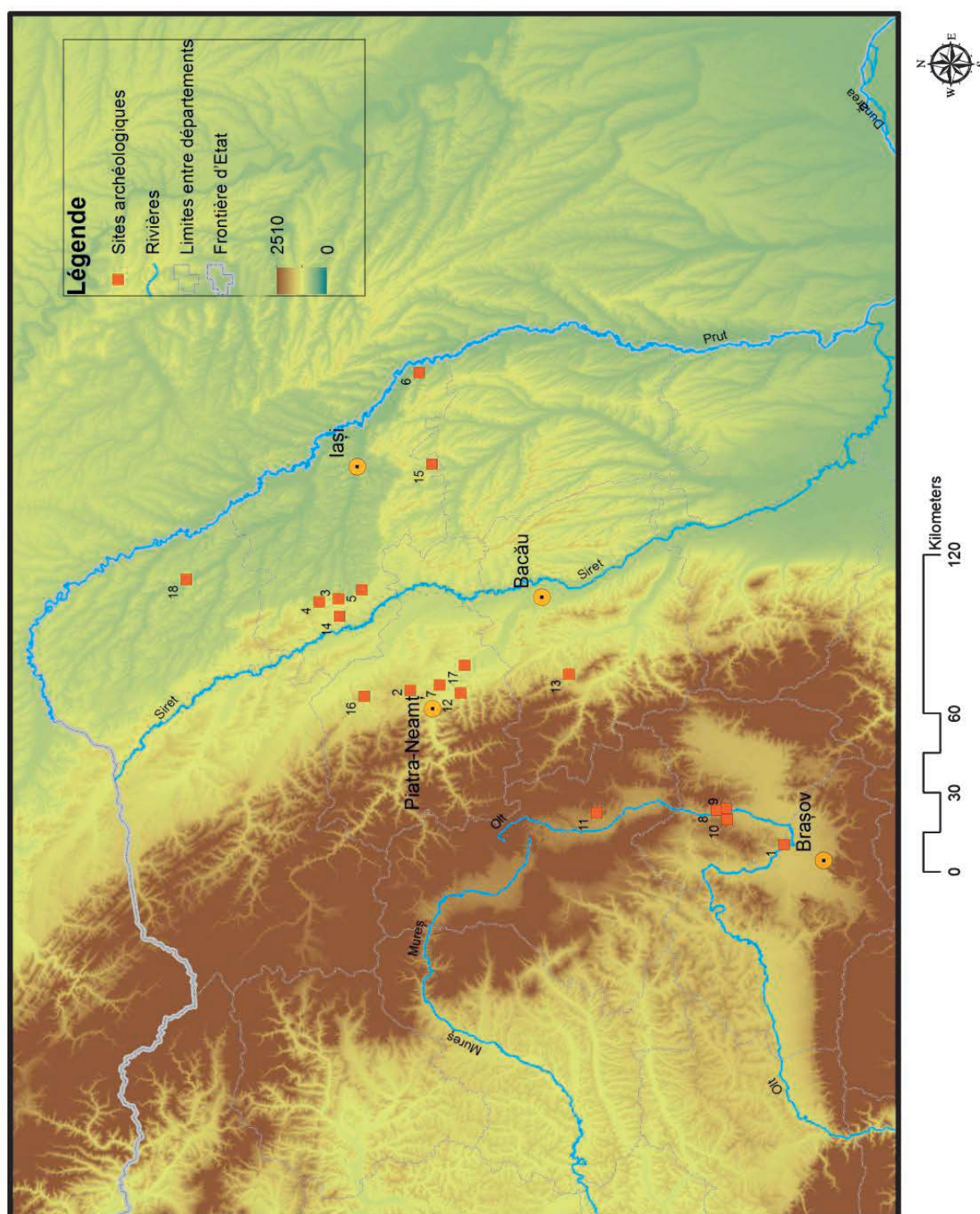
- 2001 *Zusammenhänge zwischen dem Siedlungswesen und der Bevölkerungszahl während des Spätneolithikums in Ungarn*, in: A. Lippert, M. Schultz, S. Shennan, M. Teschler-Nicola (Hrsg.), *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa*, Rahden/Westf., p. 153-164.
- Kalicz Nándor, Raczký Pál**
- 1987 *The Late Neolithic of the Tisza region. A survey of recent archaeological research*, in: L. Tálás, P. Raczký (eds.), *The Late Neolithic of the Tisza region. A survey of recent excavations and their findings*, Budapest – Szolnok, p. 11-30.
- Korvin-Piotrovskiy Aleksey**
- 2008 *Tripolian (Tripolye) Culture in the Territory of Ukraine*, in: Aleksey Korvin-Piotrovskiy, Francesco Menotti (eds.), *Tripolye Culture in Ukraine: The Giant-Settlement of Talianki*, Kiev, p. 23-32.
- Korvin-Piotrovskij Oleksej G., Kruts Volodimir O., Rižov Sergij M.**
- 2003 *Tripolian Settlements-Giants. The international symposium materials*, Korvin Press, Kijv.
- Kruts Vladimir A.**
- 2008 *Giant-Settlement of the Tripolian culture*, in: Aleksey Korvin-Piotrovskiy, Francesco Menotti (eds.), *Tripolye Culture in Ukraine: The Giant-Settlement of Talianki*, Kiev, p. 42-48.
- László Attila**
- 2009 *Malnaș-Băi – Culme Nispoasă / Fűvenyestető*, in: C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Ed. Palatul Culturii, Iași, p. 126-128.
- László Ferencz**
- 1914 *Ásatások az er ősi őstelepen / Fouilles à la station primitive de Erőd (1907-1912)*, Dolgozatok – Cluj, V, 2, p. 279-386 (rez. francez: 387-417).
- Lazarovici Cornelia-Magda**
- 2009 *Ruginoasa – Dealul Drăghici*, in: C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Ed. Palatul Culturii, Iași, p. 141-144.
- 2009a *Scânteia – Dealul Bodești*, in: C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Ed. Palatul Culturii, Iași, p. 147-150.
- Lazarovici Cornelia-Magda, Lazarovici Gh.**
- 2006 *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România, I. Neoliticul*, BAM IV, Trinitas, Iași.
- 2007 *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România, II. Epoca cuprului*, BAM VI, Trinitas, Iași.
- 2012 *Ruginoasa – Dealul Drăghici. Monografie arheologică*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava.
- Lazarovici Gh., Buzea Dan**
- 2009 *Păuleni-Ciuc (Ciomortan) – Dâmbul Cetății*, in: C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Ed. Palatul Culturii, Iași, p. 130-133.
- Mantu Cornelia-Magda**
- 1995 *Câteva considerații privind cronologia absolută a neoliticului din România*, SCIVA, 46, 3-4, p. 213-235.
- 1998 *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, BMA V, Piatra Neamț.
- Mantu C.-M., Țurcanu Senica**

- 1999 *Catalog*, in: V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare*, Iași, p. 37-157.
- Marinescu-Bîlcu** Silvia
- 1981 *Țirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR International Series 107, Oxford.
- Matasă** Constantin
- 1941 *Deux stations à céramique peinte de Moldavie, Dacia*, 7-8 (1937-1940), 1941, p. 73-84.
- 1946 *Frumușica, village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie*, București.
- Meier-Arendt** Walter
- 1991 *Zu Tells und tellartigen Siedlungen im Spätneolithikum Ost-Ungarns, Siebenbürgens und des Banat. Überlegungen zu Entstehung und Funktion*, Banatica, 11, p. 77-85.
- Monah** Dan
- 2009 *Poduri – Dealul Ghindaru*, in: C.-M. **Lazarovici**, Gh.-C. **Lazarovici**, S. **Țurcanu**, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Ed. Palatul Culturii, Iași, p. 133-137.
- Monah** Dan, **Cucoș** Ștefan
- 1985 *Așezările culturii Cucuteni din România*, Ed. Junimea, Iași.
- Monah** Dan, **Dumitroaia** Gh., **Monah** Felicia, **Preoteasa** C-tin, **Munteanu** Roxana, **Nicola** Dorin
- 2003 *Poduri - Dealul Ghindaru. O troie în Subcarpații Moldovei*, BMA XIII, Piatra Neamț.
- Nițu** Anton
- 1980 *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene (II)*, CercIst, S.N., 11, p. 135-222.
- Petrescu-Dîmbovița** Mircea, **Florescu** Marilena, **Florescu** Adrian C.
- 1999 *Trușești. Monografie arheologică*, Editura Academiei – Complexul Muzeal Național „Moldova”, București-Iași.
- Petrescu-Dîmbovița** Mircea, **Văleanu** Mădălin-Cornel
- 2004 *Cucuteni-Cetățuie. Săpăturile din anii 1961-1966. Monografie arheologică*, BMA XIV, Piatra Neamț.
- Popovici** Dragomir Nicolae
- 2000 *Cultura Cucuteni, faza A. Repertoriul așezărilor (I)*, BMA VIII, Piatra Neamț.
- 2003 *Area organization, arrangement and use in the Cucuteni culture, Phase A Culture (I)*, CA, XII, p. 305-324.
- Popovici** Dragomir, **Rialland** Yannick (coord.)
- 1996 *Vivre au bord du Danube il y a 6500 ans. Exposition franco-roumaine 1996-1997, Saint-Jean-de-la-Ruelle*, Paris.
- Rachet** Guy, **Frédéric** Louis
- 1983 *Dictionnaire de l'archéologie*, Robert Laffont, Paris.
- Rosetti** Dinu V.
- 1934 *Săpăturile de la Vidra. Raport preliminar*, Publicațiile Muzeului Municipiului București, 1, București, p. 6-59.
- Scurtu** Florin
- 2003 *Scânteia, com. Scânteia, jud. Iași. Cercetări geofizice*, in: *Cronica. Campania 2002*, p. 279.
- Seure** Georges, **Degrad** Alexandre

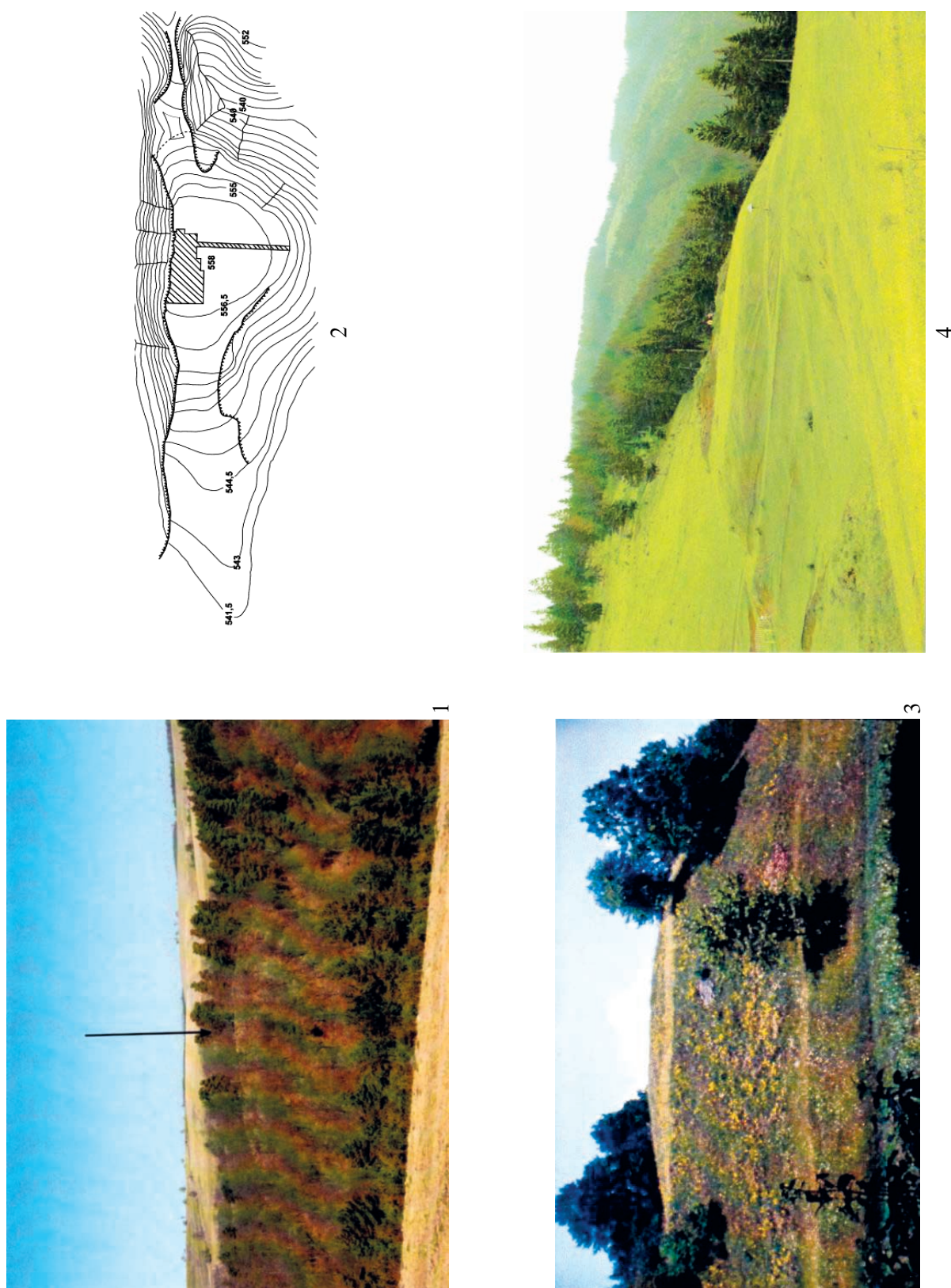
- 1906 *Exploration de quelques tells de la Thrace*, Bulletin de Correspondance Hellénique, 30, p. 359-432.
- Shaw Ian, Jameson Robert** (eds.)
 2002 *A Dictionary of Archaeology*, Blackwell, Oxford – Malden.
- Székely Zoltán**
 1987 *La position d'Ariușd dans le cadre de la civilisation Cucuteni*, in: M. Petrescu-Dîmbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica (éds.), *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI, I, Iași, p. 259-261
- Ursulescu Nicolae**
 1995 *Prémises du phénomène de l'urbanisation dans l'histoire ancienne de la Roumanie*, SAA, II, p. 75-86.
 2008 *Néolithique et Énéolithique / Chalcolithique: réalités archéologiques et traditions terminologiques*, in: S. Cr. Ailincăi, Cr. Micu, Fl. Mihail (eds.), *Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare*, Ed. Dobrogea, Constanța, p. 7-10.
- Ursulescu N., Tencariu Felix Adrian**
 2006 *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
- Ursulescu N., Tencariu F.A. et alii**
 2011 *Isaiia*, in: *Cronica. Campania 2010*, p. 58-60.
- Videiko Mikhail Yu.**
 2007 *Contours and Contents of the Ghost: Trypillia Culture Proto-Cities*, MemAnt, XXIV, p. 250-276.
- Vulpe Radu**
 1941 *Les fouilles de Calu*, Dacia, 7-8 (1937-1940), p. 13-67.
 1957 *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, Ed. Academiei, București.
- Zaharia Eugenia**
 1994 *Ariușd*, in: *EAIVR*, I, p. 109-110.

Abréviations

AAAH	<i>Acta Antiqua et Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae</i> , Budapest.
ATS	<i>Acta Terrae Septemcastrensis</i> , Sibiu.
BAI	<i>Bibliotheca Archaeologica Iassiensis</i> , Institutul de Arheologie din Iași.
BAM	<i>Bibliotheca Archaeologica Moldaviae</i> , Institutul de Arheologie din Iași.
BAR	<i>British Archaeological Reports</i> , Archaeopress, Oxford.
BMA	<i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis</i> , Muzeul de Arheologie și Istorie din Piatra Neamț.
BRGK	<i>Bericht der Römisch-Germanischen Kommission</i> , Frankfurt a.M.
CA	<i>Cercetări arheologice</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
CercIst	<i>Cercetări Istorie</i> , Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
Cronica	<i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i> , CIMEC, București.
Dolgozatok	<i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtárából / Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie à Kolozsvár</i> , Cluj.
EAIVR	<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României</i> , I-III (coord. C. Preda), Ed. Enciclopedică, București, 1994; 1996; 2000.
MemAnt	<i>Memoria Antiquitatis</i> , Muzeul de Arheologie și Istorie din Piatra Neamț.
SAA	<i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Seminarul de Arheologie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
SCIVA	<i>Studii și cercetări de istorie veche și arheologie</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București.

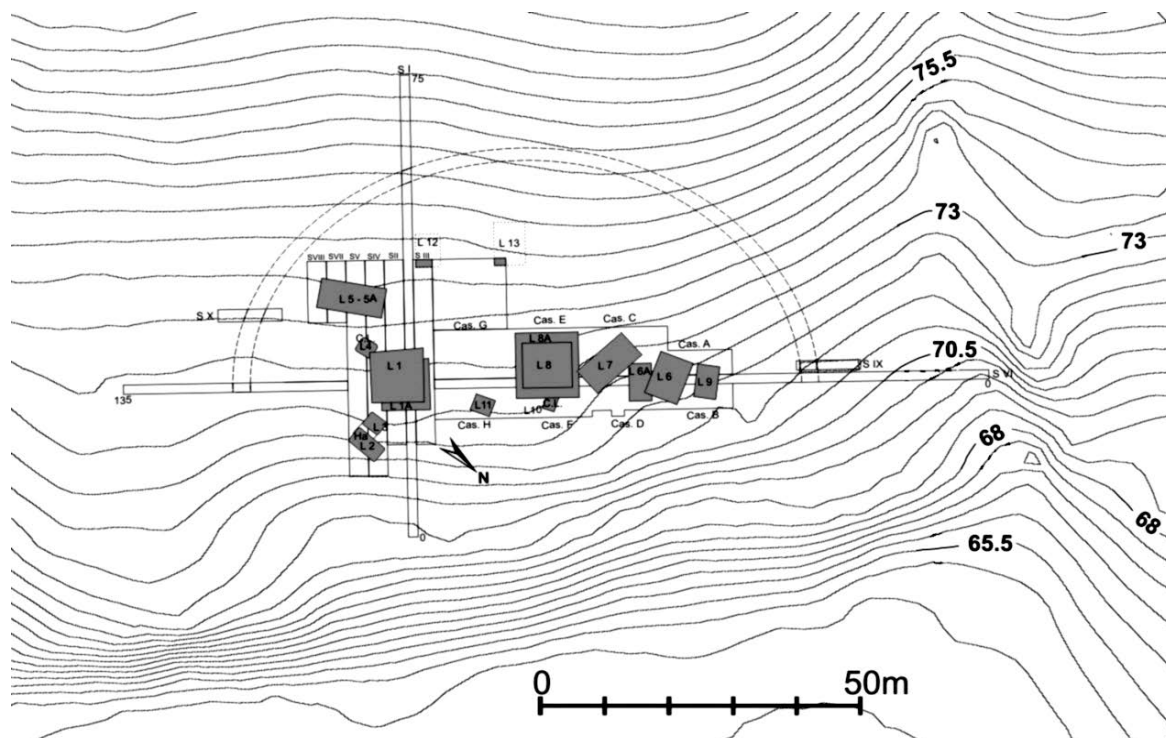
Pl. I. Așezări fortificate din aria culturii Cucuteni de pe teritoriul României: Ariușd (1); Bodești (2); Costești (3); Cucuteni–*Cetățuie* (4); Hăbășești (5); Isaiia (6); Izvoare (7); Malnaș-Băi (8); Olteni–*Cetatea Fetei* (9); Olteni–*Dealul Cetății* (10); Păuleni-Ciuc (11); Piatra Șoimului/Calu (12); Poduri (13); Ruginoasa (14); Scânteia (15); Târpești (16); Traian–*Dealul Fântânilor* (17); Trușești (18).

Pl. II. Așezări fortificate ale aspectului cultural Arieșd din sud-estul Transilvaniei. 1: Arieșd – vedere generală (apud Lazarovici Gh. 2009, 90); 2: Arieșd – plan topo (apud László A. 1993, 37); 3: Malnaș-Băi (apud László A. 2009, 126); 4: Păuleni-Ciuc (apud Lazarovici Gh., Buzea 2009, 131).

1

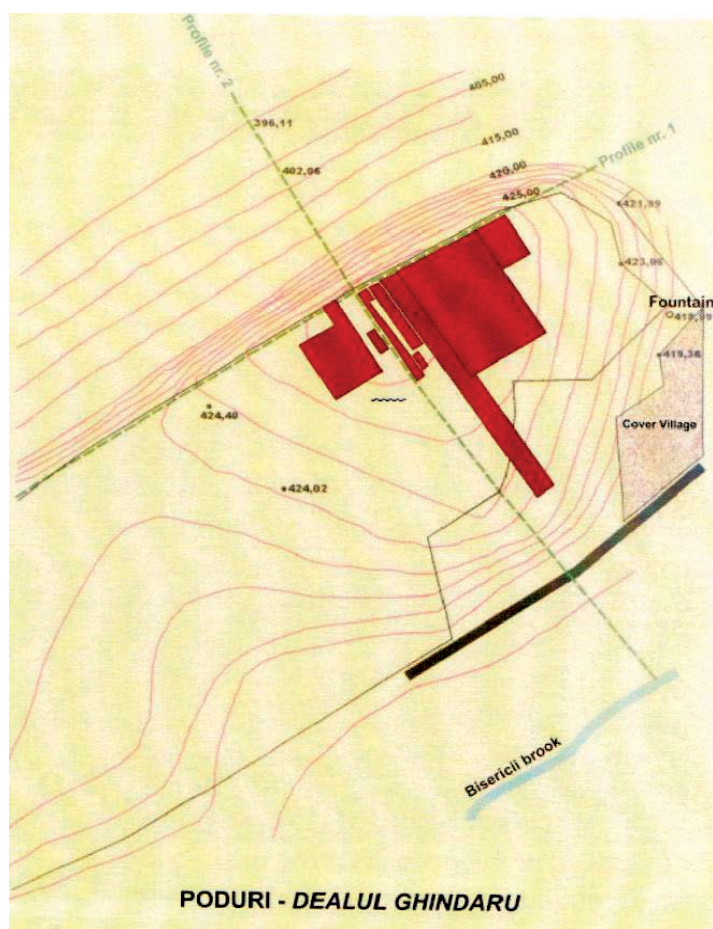

2

Pl. III. Așezarea fortificată de la Isaiia – cultura Precucuteni. 1: vedere generală (foto F.A. Tencariu); 2: planul general al săpăturilor, cu traseul șanțului de apărare (apud Ursulescu, Tencariu et alii 2011).

1

2

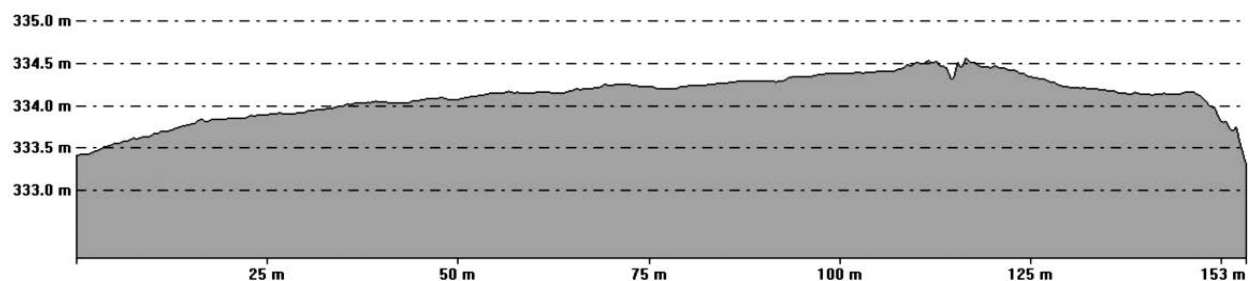
Pl. IV. Așezarea de tip *tell* de la Poduri, cu locuiri din perioadele Precucuteni și Cucuteni.
1: vedere generală; 2: planul sitului (apud Monah 2009, 134).

1

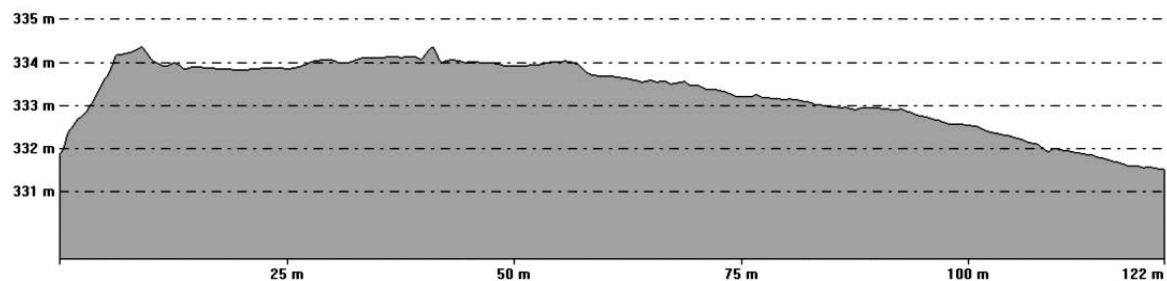
From Pos: 608959.623, 629776.431

To Pos: 609039.285, 629645.546

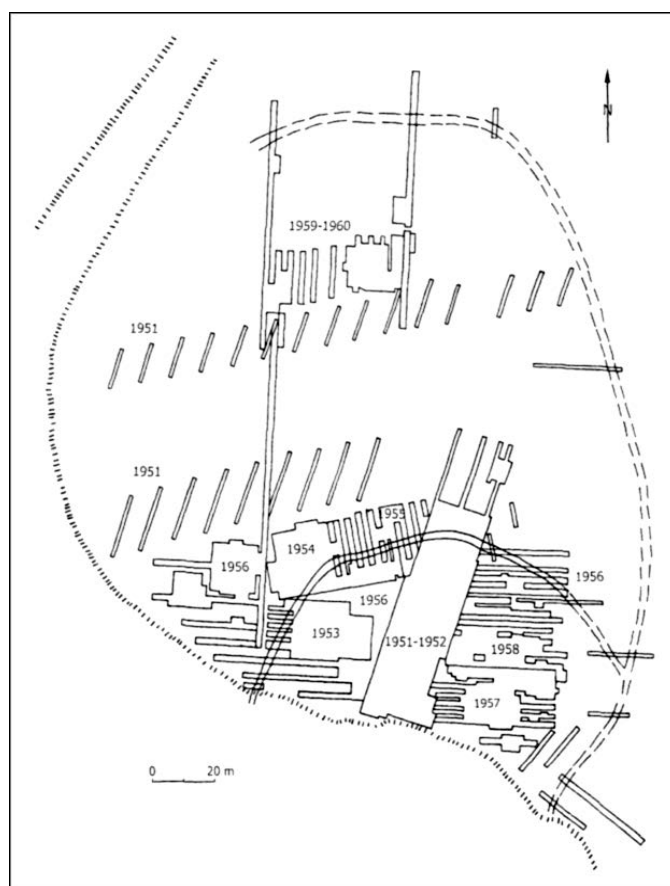
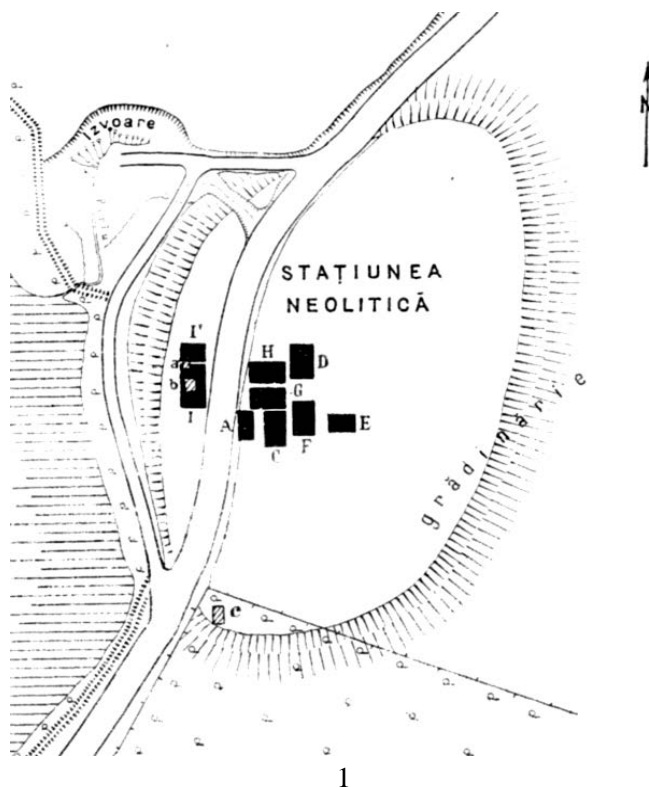
From Pos: 608981.982, 629664.439

To Pos: 609088.111, 629720.107

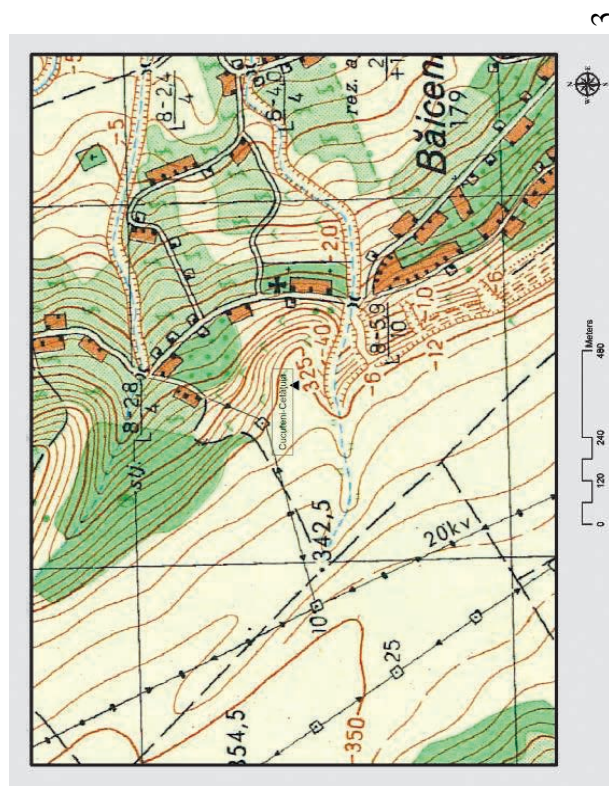
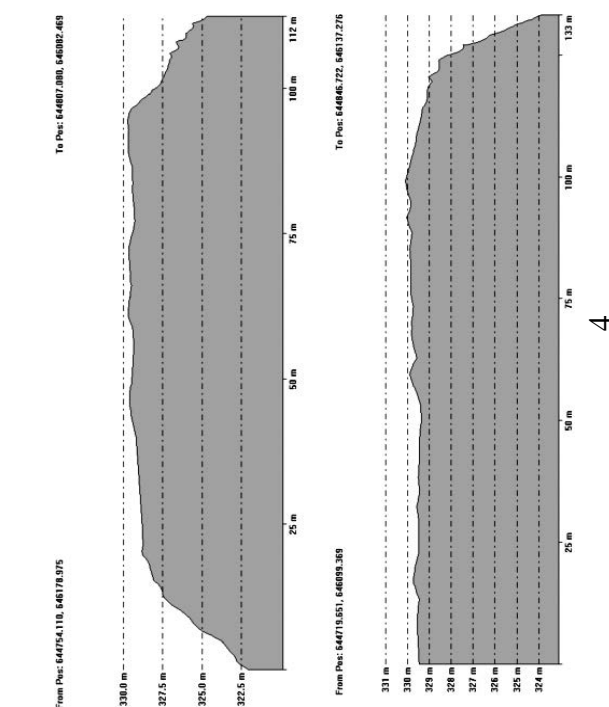

2

Pl. V. Așezarea fortificată de la Târpești, cu locuri din perioadele Precucuteni și Cucuteni. 1: vedere dinspre est (apud Monah, Monah 1997, 31); 2: secțiuni altimetrice NV - SE și SV - NE prin sit.

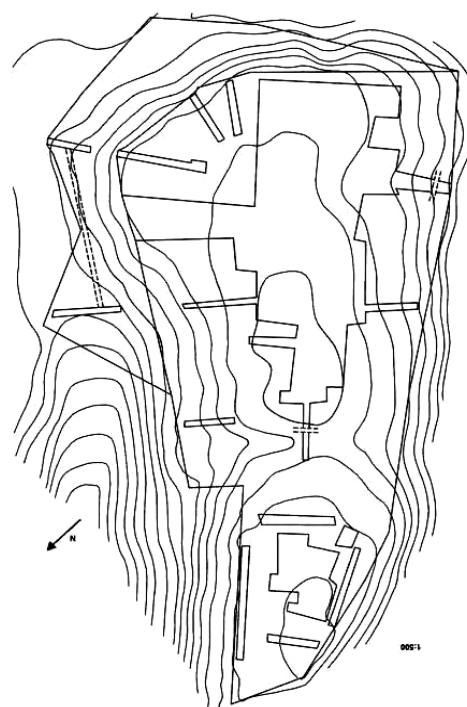
Pl. VI. Așezări fortificate cu locuri din perioadele Precucuteni și Cucuteni.
1: Izvoare (apud Vulpe 1957, 9); 2: Traian (apud Bem 2007, fig. 16).

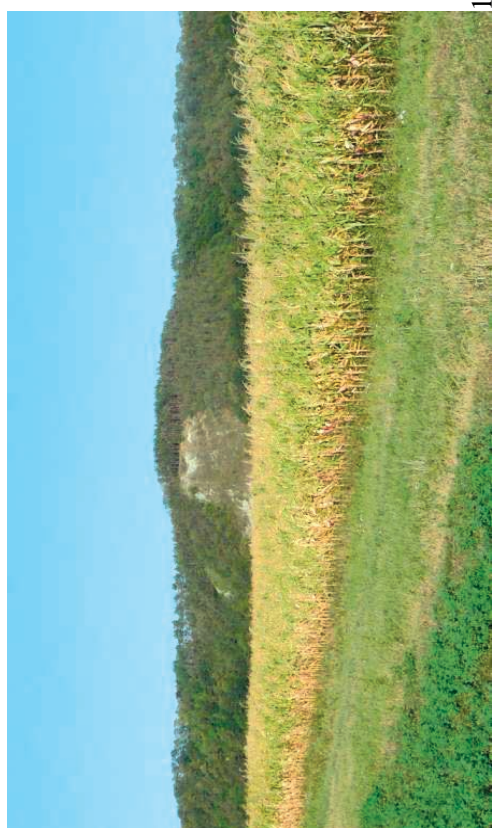
Pl. VII. Așezarea eponimă de la Cucuteni – *Cetățuia*. 1: vedere dinspre est; 2: vedere dinspre vest, de pe platoul Laiu (foto: autorii); 3: harta topo a zonei; 4: secțiuni altimetrice NV - SE și SV - NE prin sit.

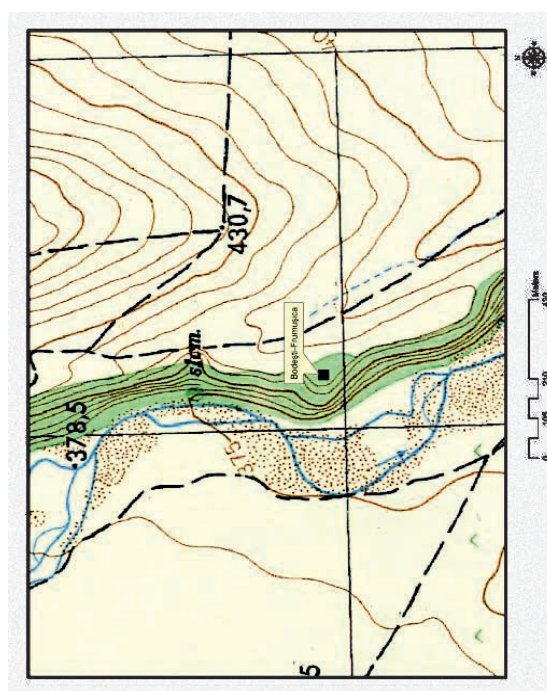
2

4

1

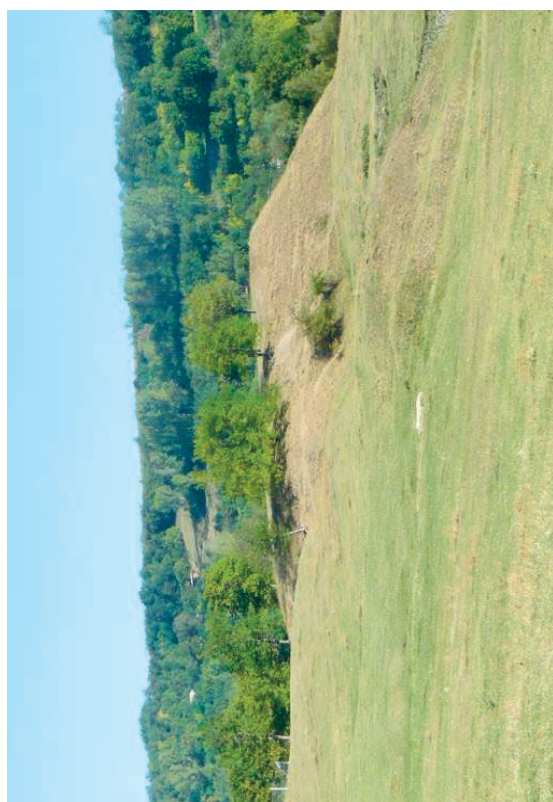

3

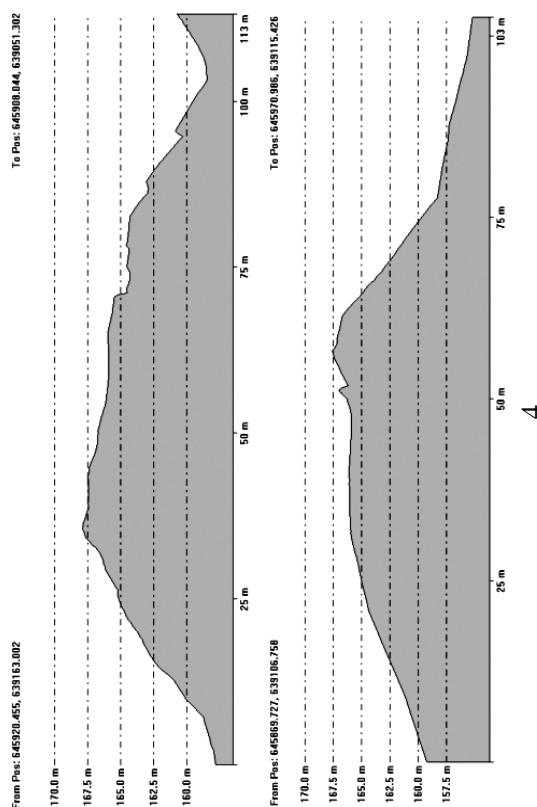
Pl. VIII. Așezarea cucuteniană fortificată de la Bodești – *Cetățuia Frumușica*.
 1: vedere dinspre vest, din valea Cracăului; 2: vedere dinspre est, de pe platou (foto: autorii);
 3: harta topo a zonei; 4: plan general (apud Matasă 1946, pl. I).

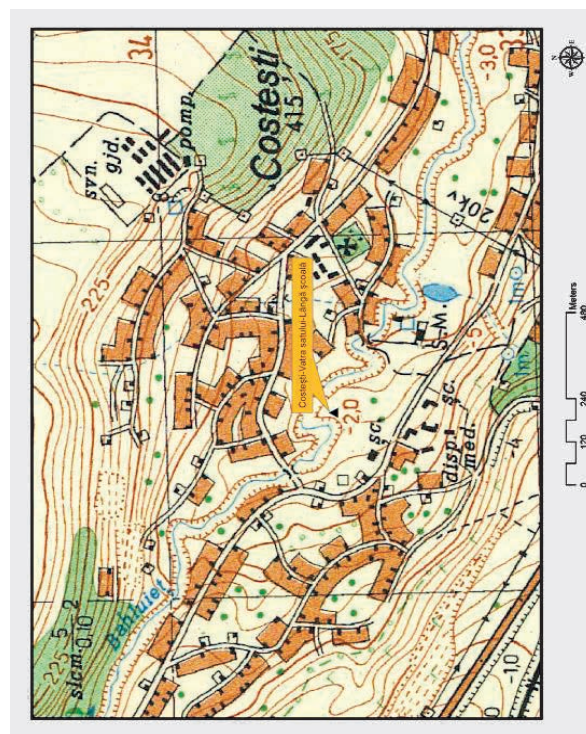
2

1

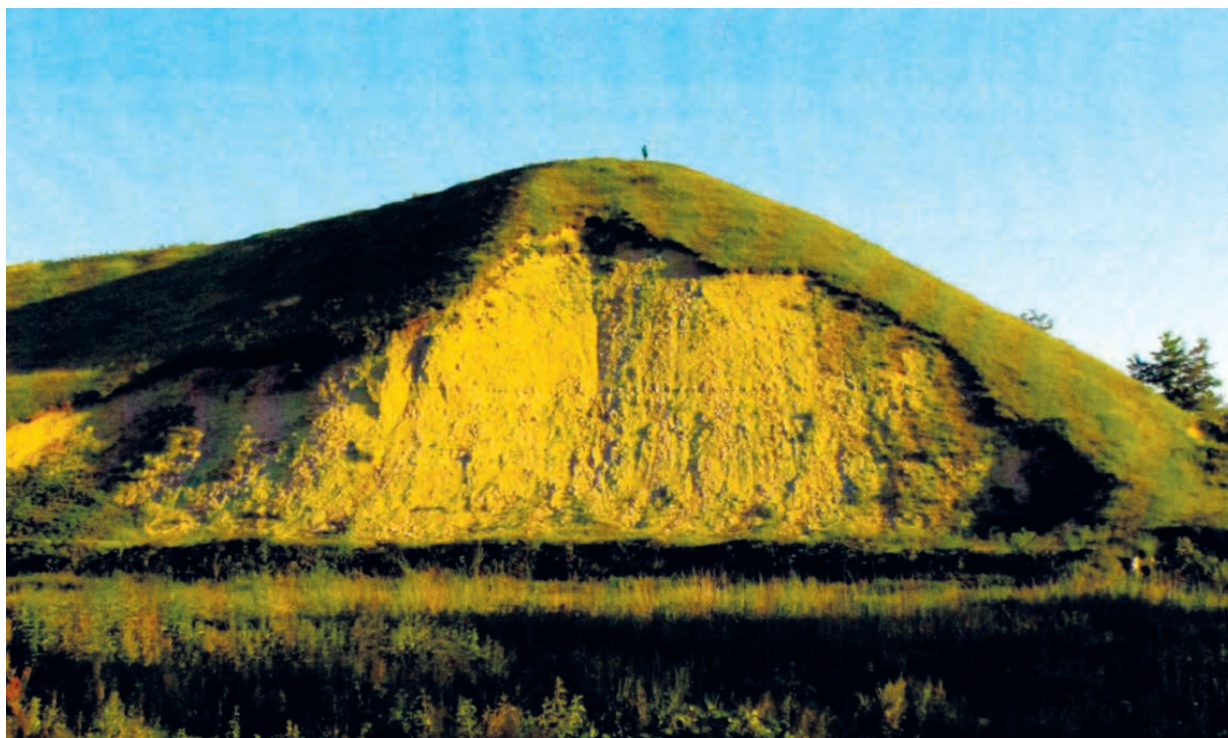

4

3

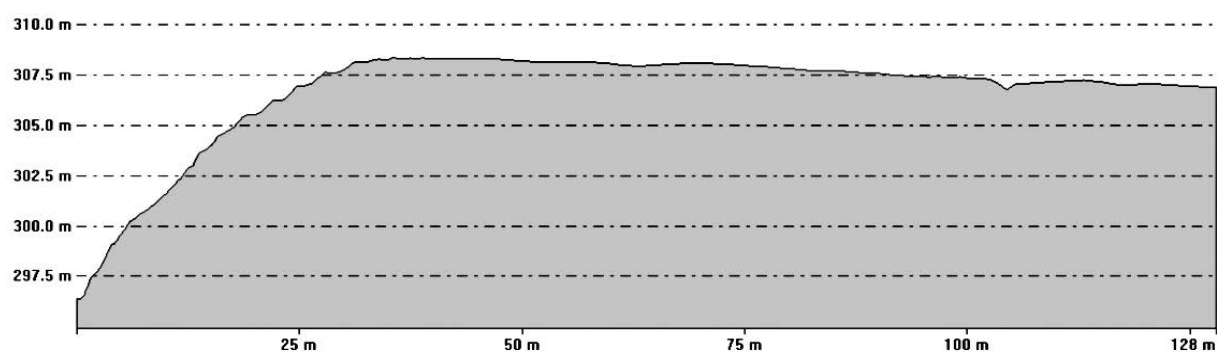
Pl. IX. Așezarea cucuteniană de la Costești. 1: vedere dinspre SE;
2: stratul arheologic în ruina de pe latura vestică, erodată de pârâul Bahluieț (foto: autorii);
3: harta topo a zonei; 4: secțiuni altimetrice N-S și V-E prin sit.

1

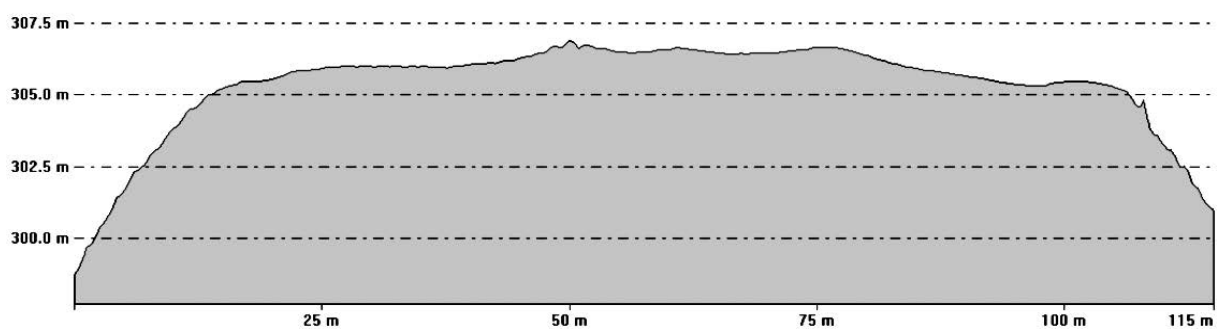
From Pos: 639197.237, 638787.824

To Pos: 639238.351, 638667.258

From Pos: 639193.110, 638658.825

To Pos: 639281.235, 638732.403

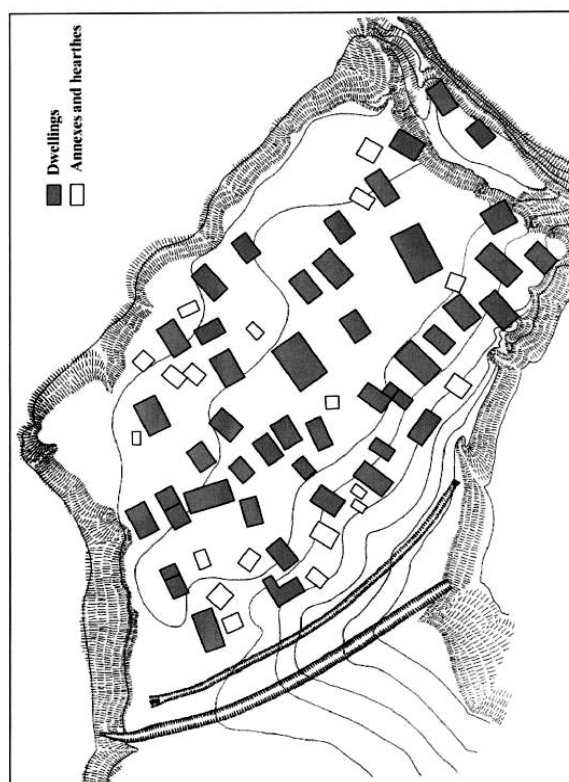

2

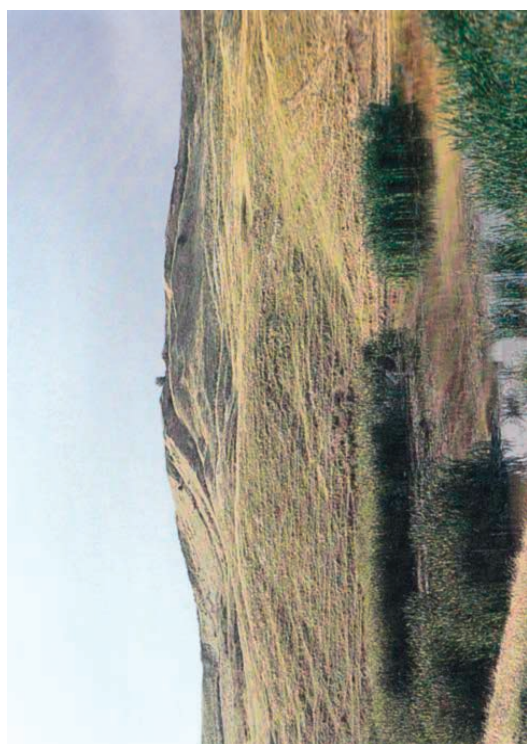
Pl. X. Așezarea cucuteniană fortificată de la Ruginoasa. 1: vedere dinspre nord (apud Lazarovici, Lazarovici 2012, 18); 2: secțiuni altimetrice NV - SE și SV - NE prin sit.

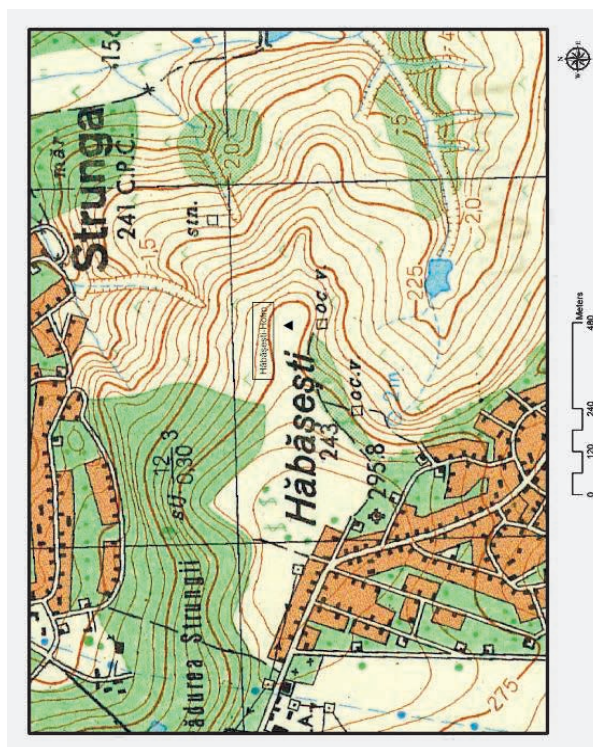
2

4

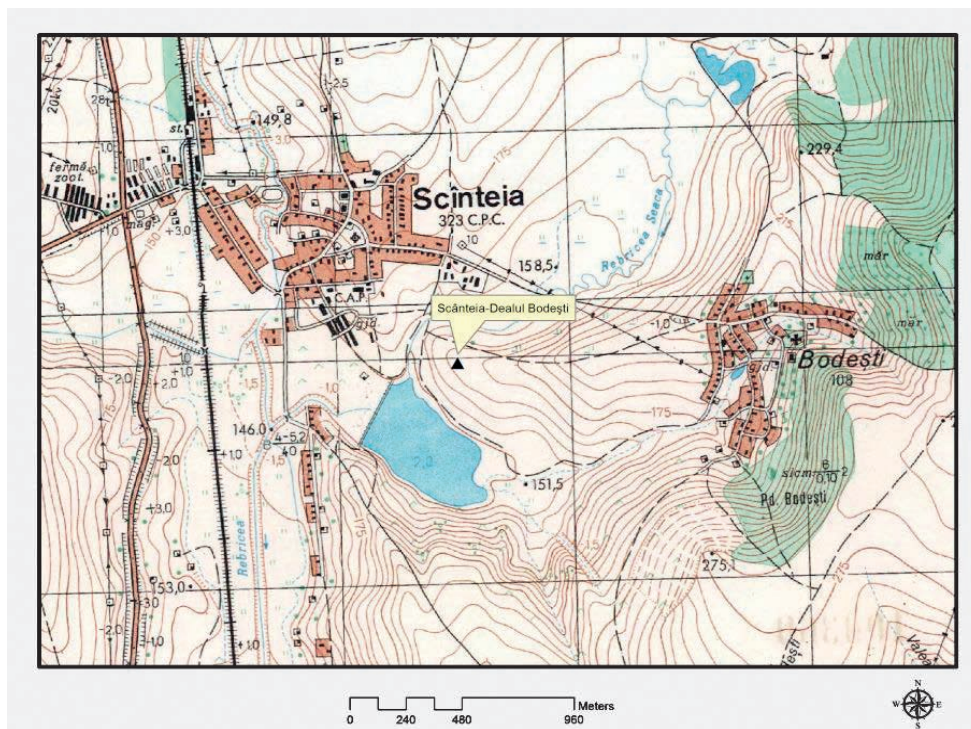

1

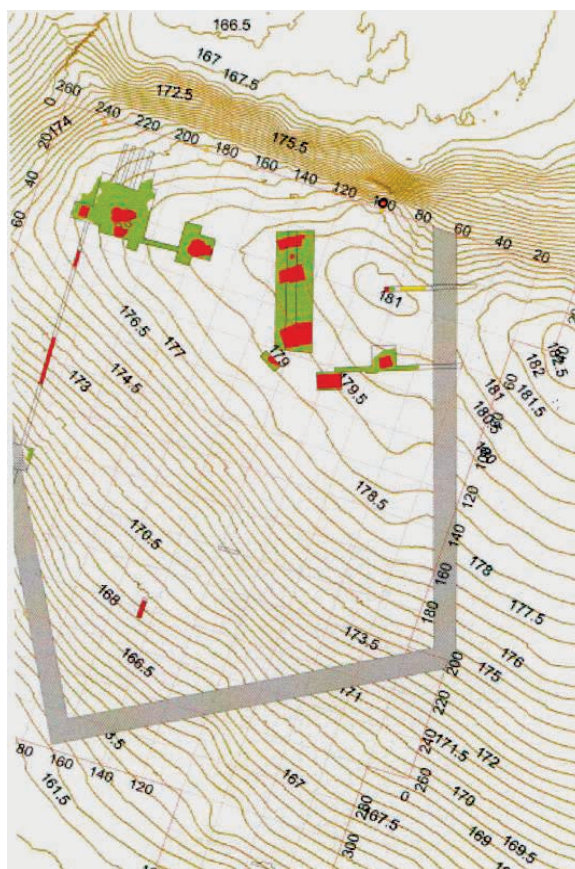

3

Pl. XI. Așezările cucuteniene fortificate de la 1: Hăbășești; 2 : Piatra Șoimului (apud Monah, Monah 1997, 26, 29); 3: harta topo a zonei Hăbășești; 4: planul sitului Hăbășești (apud Dumitrescu et alii 1954, pl. II).

1

2

Pl. XII. Așezarea cucuteniană fortificată de la Scânteia.
1: harta topo a zonei; 2: planul sitului (apud Lazarovici C.-M. 2009, 147).

1

2

Pl. XIII. Așezarea cucuteniană fortificată de la Truşești.
1: imagine satelitară; 2: planul general al sitului
(apud Petrescu-Dîmbovița, Florescu, Florescu 1999, 16-17).

STRATEGII DE EXPLOATARE A ANIMALELOR, UTILIZATE DE CĂTRE COMUNITĂȚILE CUCUTENIENE (FAZA A) ÎN SITUL ARHEOLOGIC IȚCANI - FERMA AGRICOLĂ 2 (JUDEȚUL SUCEAVA)

Florentina-Carmen OLENIUC

Rezumat: Acest studiu relevă creșterea, vânătoria și culesul ca principalele modalități de procurare a alimentelor în comunitățile cucuteniene faza A și, de asemenea, strategiile de exploatare a mamiferelor domestice și sălbatice, în situl Ițcani - Ferma Agricolă 2. Lucrarea analizează diversitatea anatomică și taxonomică și variabilitatea metrică a mamiferelor sălbatice și domestice în comparație cu probele sincrone.

Cuvinte cheie: cultura Cucuteni, faza A, calcolitic, mamifere domestice, mamifere sălbatice, strategii de exploatare

Abstract: This study reveals the husbandry, hunting and gathering as the main modalities of procuring food in the cucutenian communities phase A and also the exploitation strategies of domestic and wild mammals in the site of Ițcani - Ferma Agricolă 2. This paper analyses the anatomical and taxonomical diversity and metrical variability of the wild and domestic mammals in comparison with synchronous samples.

Key words: Cucuteni Culture, phase A, Chalcolithic, domestic mammals, wild mammals, exploitation strategies

Introducere

Așezarea arheologică Ițcani este situată în nord-estul Podișului Dragomirnei, component al Podișului Sucevei. Aceasta are următoarele coordonate geografice: 47°41'837" latitudine nordică și 26° 14'173" longitudine estică. Situl arheologic Ițcani – Ferma Agricolă 2 este amplasat pe o terasă semicirculară, înaltă de 5-10 m, cu maluri abrupte pe laturile de SE și SV, fiind mărginit în sud de malul stâng al râului Suceava.

Situl arheologic se găsește în partea de nord-est a cartierului Ițcani din municipiul Suceava, la aproximativ 50 m spre sud de marginile terasei, în spatele clădirilor Ferma 2 și a turnului de apă, lângă depoul CFR (Popp *et alii*, 1973).

Context arheologic

Săpătura arheologică a fost coordonată de Ion Mareș (Mareș *et alii*, 2007), (Mareș *et alii*, 2000), însă cercetări de suprafață au fost efectuate în situl arheologic Ițcani - Ferma 2 încă din 1996-1997 și mai apoi între 1998-1999 de către Ion Mareș, Mircea Ignat (Ignat *et alii*, 2000).

Pentru cunoașterea stratigrafiei sitului și a succesiunii civilizațiilor, pe laturile de sud și sud-vest ale terasei, afectate de alunecări, au fost efectuate săpături arheologice cu caracter de salvare (Mareș *et alii*, 2000).

În situl arheologic, în campaniile arheologice au fost trasate patru secțiuni (S1-S4) și o casetă de 6x6 m, cu orientare NV-SE.

Stratigrafia solului a evidențiat: sol cenușiu negru (arabil), sol negru măzuros (sec. VI-VII), sol cenușiu (nivel Cucuteni B₁), sol cenușiu-brun (nivel Cucuteni A₃), sol

brun-gălbui și sol galben (steril). Săpăturile arheologice au relevat următoarea stratigrafie: un nivel din cultura Precucuteni III, un strat Cucuteni A, un nivel din etapa Cucuteni B₁, urme sporadice din epoca bronzului (cultura Noua), precum și o locuire din secolele VI-VII. În cadrul secțiunilor SII-IV și a casetei (Cas. 1, având dimensiuni de 6 x 6 m) cu orientare NV-SE, au fost dezvelite lipituri arse, provenite din pereții locuinței (L1/1998). Inventarul locuinței, care aparține nivelului Cucuteni A₃, era compus dintr-un fragment de topor de piatră, lame și așchii de silex, precum și material ceramic grosier și fin, de culoare roșie-cărămizie (unele având decor canelat).

Materiale și metode

Materialul faunistic mi-a fost încredințat de către arheologul dr. Ion Mareș de la Muzeul Bucovinei Suceava. Resturile faunistice au fost spălate, marcate și apoi consolidate. Analiza arheozoologică a vizat identificarea anatomică și taxonomică a resturilor osteologice, de la mamifere domestice (Habermehl, 1975) și sălbatice (Habermehl, 1985), estimarea vârstei, sexului, preluarea datelor osteometrice (Von Driesch, 1976), aprecierea înălțimii la greabăn, stabilirea cauzalității, scopului și tipologiei urmelor: de sacrificare/măcelărire (Lauwerier, 1990), patologice (Baker, Brothwell, 1980), de prelucrare (Beldiman, 2007).

Rezultate și discuții

După reconsolidarea celor 1500 resturi osteologice, recuperate din cadrul sitului Ițcani (nivel Cucuteni A), prezentul studiu ia în calcul 734 resturi faunistice. 733 vestigii faunistice aparțin vertebratelor, fiind reprezentate doar de mamifere (99,98%) și unul de nevertebrate, în special moluște (gasteropode - melci) (0,2%). În eșantionul Ițcani, cele 733 fragmente faunistice au fost repartizate astfel: 622 aparțin mamiferelor domestice (84,85 %), șase calului (0,81%) și 104 mamiferelor sălbatice (14,18 %).

Prezența resturilor faunistice de mamifere și nevertebrate, în eșantionul de la Ițcani - Ferma Agricolă 2, indică principalele modalități de procurare a hranei; creșterea animalelor, vânătoria și culesul moluștelor (tabelul 1).

Creșterea animalelor a ost ocupația de bază a populațiilor preistorice în scopul obținerii constante de carne, cât și a altor produse secundare (lapte, lână, piei). Animalele domestice sunt reprezentate de: bovină domestică (*Bos taurus*), grupul ovicaprine (*Ovis aries/Capra hircus*), porcine (*Sus domesticus*) și câine (*Canis familiaris*), primele trei fiind cu importanță în economia așezărilor din eneolitic.

Din totalul celor 687 resturi faunistice de mamifere domestice, identificate în situl Ițcani - Ferma Agricolă 2 (aparținând fazei A Cucuteni), 433 resturi osoase au fost atribuite bovinei domestice (59,07%), 110 grupului zootehnic ovicaprine (14,98%), 57 porcului (7,77%) și 22 câinelui (3%). Din totalul celor 51 exemplare domestice, apreciate în situl amintit (Cucuteni A), 25 indivizi adulți aparțin speciei *Bos taurus* (care reprezintă 35,71%), 15 ovicaprinelor (21,42%), nouă exemplare de porc (12,85%) și două de câine (2,85%).

Bovina domestică, paleoeconomic, ocupă primul loc după frecvența numărului de resturi (72,16%) și de indivizi (51,02%). Scăderea frecvenței bovinelor domestice după numărul de resturi faunistice din Ițcani - Ferma Agricolă 2 este determinată de ariditate și scăderea resursei nutritive a solului, ca urmare a exploatării intense a speciei (pentru obținere de produse secundare) și a creșterii explozive a numărului de locuitori și așezări pe același teritoriu.

În situl Ițcani - *Ferma Agricolă 2* (Cucuteni A), din 25 exemplare de bovină domestică au fost determinate 18 femele adulte (72%), cinci indivizi castrați (20%) și doi masculi (8%). Cele șase coarne de *tip brachyceros*, indică preponderența femelelor de *Bos taurus*. A fost identificat un fragment de mandibulă cu alveola caninului, care este specific unui individ mascul.

Analiza unui metatars întreg, consolidat de bovină domestică, aparținând unui individ adult, a permis calcularea taliei la greabăn pentru specia *Bos taurus*. Lungimea metatarsului este de 234,8 mm, indicele epifizei proximale (I_2) de 21,72, al epifizei distale (I_4) de 25,12, ele fiind caracteristice unui exemplar castrat, de 127,96 cm. Valori similare ale taliei la greabăn pentru exemplarele femele și castrate de bovine au fost identificate și în siturile arheologice de la Preutești (Haimovici, 2003) și Poduri, care aparțin nivelului Cucuteni A (Cavaleriu, 2008).

Cinci exemplare de *Bos taurus* (din totalul celor 25), reprezentând 20%, sunt sacrificate doar pentru carne (după gradul de erupție și înlocuire a dentiției cât și după consolidarea elementelor scheletice postcraniene). În situl de la Ițcani au fost identificați trei indivizi juvenili, cu vârste cuprinse între 0-1 an (12%) și două exemplare subadulte (între 1-2 ani), reprezentând 8%.

Cele 20 exemplare adulte (80%) au fost menținute în gospodăria preistorică pentru produsele secundare (lapte, piei) sau pentru muncile agricole. În situl Ițcani - *Ferma Agricolă 2*, sacrificarea indivizilor maturi de bovină domestică a fost făcută între 6 și 8 ani (32%), însă am identificat și trei indivizi de 3-4 ani (12%), patru exemplare adulte, cu vârste cuprinse între 4-6 ani (16%). Craniile fragmentare cu suturi șterse de *Bos taurus* din eșantionul arheozoologic de la Ițcani, indică prezența a patru exemplare bătrâne de 8-10 ani (reprezentând 16%). Dintre cele 433 fragmente faunistice atribuite bovinei domestice, 305 prezintă urme de măcelărire (70,43%). Prepararea culinară este indicată de cele 79 urme de arsură neagră (25,90%) și calcinate - patru (1,31%). Originea menajeră a resturilor faunistice și reutilizarea acestora este evidențiată de 126 urme de roadere lăsate de mamifere carnivore (reprezentând 41,31%), precum și 21 urme, lăsate de rozătoare (6,88%).

Tehnicile de măcelărire sunt indicate de cele 19 fragmente scheletice tranșate (6,22%), șase jupuite (1,96%), cinci eviscerate (1,63%), opt dezcarnate (2,62%) și 36 dezarticulate (11,80%). Eviscerarea creierului și limbii s-a pus în evidență atât la nivelul craniului (spărturi și tăieturi perpendiculare pe sutura frontalului), precum și a osului hiod, unde s-au găsit tăieturi dispuse către capătul proximal. S-a identificat o falangă proximală spartă intenționat în scop de prelucrare, apoi abandonată (0,32%).

Utilizarea bovinei domestice la muncile agricole, limitarea resursei nutritive, transformările climatice de la finalul perioadei eneolitice au indus apariția celor 21 aspecte patologice. Trei dintre acestea sunt prezente la nivelul dentiției, iar 18 la nivelul elementelor scheletice postcraniene. S-au identificat trei abcese dentare, 14 fragmente scheletice cu osteoartrită și patru cu deformări traumatice și/sau metabolice osoase.

În eșantionul Ițcani - *Ferma Agricolă 2* (nivel Cucuteni A) au fost determinate două fragmente osteologice de bovină domestică cu urme de prelucrare: un metatars, care aparține unui individ castrat (figura 1) și o vertebră. Fragmentele scheletice sunt utilizate ca netezitoare/șlefuitoare.

Grupul ovicaprine ocupă locul secundar ca importanță paleoeconomică pentru situl Ițcani - *Ferma Agricolă 2* (Cucuteni A), după ponderea numărului de resturi faunistice și a exemplarelor determinate (18,33%), respectiv 26,53%. Atât în evoluția aspectului cultural Precucuteni-Cucuteni B, cât și în siturile culturii Gumelnița a fost evidențiată o sporire a numărului de exemplare de ovicaprine, determinată de creșterea temperaturii mediului și a declinului resurselor nutritive.

În situl arheologic Ițcani - *Ferma Agricolă 2* (nivel Cucuteni A), din cele 110 resturi scheletice de ovicaprine, pe baza trăsăturilor morfometrice, 20 au fost atribuite speciei *Ovis aries* (18,18%), șase taxonului *Capra hircus* (5,45%), iar 84 ovicaprinelor (76,36%); 13 dintre cei 15 indivizi atribuiți grupului zootehnic ovicaprine aparțin taxonului *Ovis aries*, reprezentând 86,66%, iar două exemplare caprei domestice (13,33%).

În situl Ițcani (Cucuteni A), trei din 15 indivizi atribuiți grupului zootehnic ovicaprine (juvenil de 0-1 an; 6,66%) și doi subadulți (cu vârsta cuprinsă între 1-2 ani, reprezentând 13,33%), au fost sacrificate în primii doi ani de viață, în special pentru carne. Cele trei exemplare cu vârste cuprinsă între trei și patru ani (19,98%) și cei șapte indivizi maturi de ovicaprine, cu vârsta între patru și șase ani (46,62%) au fost menținuți (în așezarea cucuteniană fază B) pentru sporirea efectivului turmei și obținerea de produse ostsecundare (lână, lapte). În eșantionul studiat au fost identificați și doi indivizi bătrâni de 6-8 ani, de ovicaprine (13,33%). Calitatea și varietatea hranei, modificările climatice, rănirile accidentale pot induce apariția de aspecte patologice la nivelul elementelor scheletice postcraniene. În situl Ițcani au fost determinate două aspecte patologice: o fractură (la nivelul unui fragment costal proximal) și un aspect tumoral (considerat *unicum* pentru faza A Cucuteni), prezent la nivelul unui fragment distal de tibie de *Ovis aries*.

Oaia. Frecvența crescută a numărului de resturi faunistice și a exemplarelor atribuite speciei *Ovis aries* a fost indicată și în siturile Poduri și Fetești (nivel Cucuteni A), precum și în aspectul cultural sincron, fiind cauzată de ariditate, limitarea rezervei nutritive, lipsa terenului accidentat și a amplasării așezărilor în zone de joasă altitudine.

În evoluția aspectului cultural Precucuteni-Cucuteni B, precum și în situl Ițcani din județul Suceava au fost determinate de două ori mai multe (patru) fragmente de neurocraniu acornut. Acestea indică un stadiu avansat de domesticire, precum și selectivitatea realizată de populația eneolitică, în scopul obținerii de indivizi de ovine acornuți (Albarella, 1995). Lungimea unui astragal de 28,5 mm, caracteristic morfologic speciei *Ovis aries*, a permis aprecierea taliei la greabăn la 64, 63 cm. Aceasta corespunde unui individ femel, fiind asemănătoare cu cea din tell-ul Poduri (nivel Cucuteni A).

În situl de la Ițcani au fost identificat un fragment cartilaginos costo-sternal, cu o urmă de tăietură, realizată transversal, ceea ce indică eviscerarea și prepararea culinară a inimii. Dintre cele 110 resturi faunistice, atribuite grupului zootehnic ovicaprine, 16 prezintă urme de arsură neagră (29,01%), două arsură calcinată (3,36%), iar câte patru resturi osteologice urme de dezcărnare și roadere, realizate de mamifere carnivore (7,28%). Trei fragmente scheletice de ovicaprine au urme de dezarticulare (5,45%), iar 24 elemente scheletice au urme de roadere, lăsate de caninii mamiferelor carnivore (43,63%).

Capra. Frecvența numărului de fragmente scheletice și exemplare de capră domestică (din numărul total de ovicaprine) scade în evoluția aspectului Precucuteni-Cucuteni B, ca urmare a defrișării și limitării rezervei nutritive. În situl Ițcani (Cucuteni A) a fost identificat un fragment de occipital de neurocraniu de capră domestică, eviscerat. Datele osteometrice și caracteristicile morfologice, indică preponderența indivizilor femeli.

Porcul deține locul trei, în situl Ițcani, ca frecvență a numărului de fragmente osteologice și de exemplare apreciate. Au fost identificate 57 resturi osteologice (7,77%) de la minim nouă exemplare (12,85%), preponderent juvenile. Paleoeconomic, în situl Ițcani (Cucuteni A), specia *Sus domesticus* ocupă locul trei după numărul de fragmente osteologice (9,5%) și a exemplarelor 18,36%. În evoluția aspectului cultural Precucuteni - Cucuteni B, precum și în Gumelnița, ponderea speciei *Sus domesticus*, scade progresiv din Precucuteni în faza A Cucuteni.

În situl Ițcani (nivel Cucuteni A) a fost identificat un fragment distal de tibie de porc, șlefuit latero-lateral. Piesa era utilizată ca netezitor/șlefuitor (figura 2), fiind mediu folosită. E asemenea, a fost găsit un fragment costal de porc, având calus vicios format, ca urmare a unei fracturi incomplete.

Dintre cei nouă indivizi de porc, determinați la Ițcani, șapte indivizi au fost sacrificați, în primii doi ani de viață, pentru carne și slănină; cinci exemplare sunt juvenile (55,55%), iar două subadulte (22,22%). Au fost sacrificați preponderent indivizi masculi, în detrimentul celor femeli (raportul între sexe este 1:8). Talia la greabăn era de 739 cm, pentru specia *Sus domesticus*, care corespunde unui individ femel, ținând cont de lungimea unui astragal de 40 mm.

În eșantionul arheozoologic Ițcani - Ferma Agricolă 2 (nivel Cucuteni A) au fost găsite 50 elemente scheletice cu urme de măcelărare (87,71%), din cele 57. Două neurocranii aveau tăieturi perpendiculare pe sutura frontalului, care reprezintă 4%. Prepararea culinară a cărnii a fost evidențiată prin cele 17 urme de arsură neagră (34%), iar reutilizarea resturilor menajere, ca sursă de hrană, de către mamiferele carnivore este indicată de 15 urme de canini (30%). S-au determinat două resturi jupuite (4%), unul tranșat (2%), șase dezarticulate (12%) și șapte dezcărnate (14%).

Câinele are o importanță relativ redusă în paleoeconomia așezărilor cucuteniene faza A, fiind utilizat la pază sau ca însoțitor la vânătoare. Pe resturile osteologice de câine au fost identificate cinci urme de măcelărare (22,72%), din totalul de 23 elemente scheletice. Acestea au putut fi executate accidental în vederea obținerii de blană, de la exemplare adulte. Vârsta de sacrificare a indivizilor de câine este cuprinsă între 2-3 ani. Ponderea resturilor osoase de câine, apreciată în situl Ițcani (Cucuteni B) este de 3%, iar după numărul de exemplare (2,85%). În situl Ițcani (nivel Cucuteni A) s-a apreciat cu aproximație (pe baza lungimii alveolare a seriei dinților jugali) lungimea bazei craniului de câine (*Canis familiaris*) pentru două mandibule. Lungimile seriilor dinților jugali de 72 mm și respectiv 73,5 mm, corespund unor indivizi de talie medie, prin indice Dahr de 164,8 și respectiv 169,15.

Calul era un mamifer aflat în curs de domesticire la finalul perioadei eneolitice. În situl Ițcani (nivel A Cucuteni) s-au identificat șase fragmente osteologice de cal (0,81%), care aparțin celor doi indivizi adulți de 8-9 ani (2,85%). Toate resturile faunistice prezintă urme de măcelărare: câte unul cu arsură neagră, tranșat și

dezarticulat, precum și trei cu urme de roadere, realizate de carnivore. S-a constatat o scădere progresivă a ponderii elementelor scheletice și a numărului de indivizi de cal în faza B a culturii Cucuteni spre deosebire de faza A și aspectul cultural sincron.

Vânătoarea este o modalitate auxiliară de procurare a hranei și a materiilor prime de origine animală necesare confecționării obiectelor de uz casnic / uneltelor și/sau podoabă. În situl Ițcani (Cucuteni faza A) au fost identificate 104 resturi scheletice de mamifere sălbatice (14,37%) de la 17 exemplare (27,17%).

În funcție de condițiile ecologice, în situl Ițcani (nivel Cucuteni A) din județul Suceava s-au identificat 83 resturi osoase de mamifere sălbatice tipice de pădure (cerb, mistreț, pisica sălbatică), 79,80%, 18 vestigii faunistice, caracteristice mamiferelor de lizieră, 17,30% (căprior, iepure de câmp, bour), trei elemente scheletice de mamifere euritope 1,92% (bursuc, vulpe, lup) și doar unul specific mediului acvatic - castor (0,96%). Preponderența resturilor osoase de mamifere sălbatice tipice de pădure indică un areal mai extins a zonelor împădurite în situl Ițcani (Cucuteni A) decât cea actuală.

Dintre 104 fragmente faunistice de mamifere sălbatice, în funcție de regimul de hrană, în situl Ițcani (Cucuteni A) s-au identificat 68 fragmente osoase, care aparțin artiodactilelor rumegetoare (65,38%) și 30 de omnivore (28,84%), urmate de trei de carnivore (2,84%) și tot atâtea de rozătoare (2,84%).

Au fost determinate preponderent resturi faunistice și exemplare de cerb (*Cervus elaphus*), mistreț (*Sus scrofa ferus*), bour (*Bos primigenius*) și căprior (*Capreolus capreolus*).

Cerbul, în situl Ițcani (Cucuteni faza A) este situat pe locul întâi după numărul de elemente scheletice (53,06%), cât și de indivizi (54,54%). Au fost apreciați preponderent indivizi masculi maturi (1/3 din materialul faunistic este reprezentat de fragmente de procese cornuale adunate). Cornul și osul de *Cervus elaphus* reprezintă materie primă necesară pentru confecționarea de obiecte de uz casnic și unelte. Au fost identificate patru străpungătoare, manufacturate din fragmente de raze cornuale și prăjină (figura 3), precum și trei netezitoare / șlefuitoare, confecționate din astragale, prin șlefuire latero-laterală (figura 4). Talia la greabăn era de 133 și respectiv 134 cm, corespunzătoare celor doi masculi adulți de cerb (*Cervus elaphus*), ținând cont de lungimile celor două calcaneae. Dintre cei șase indivizi de cerb, pe baza datelor metrice s-au apreciat cinci exemplare masculine și doar unul femel. Raportul între sexe 1: 5. 21, dintre cele 52 resturi faunistice de cerb, prezintă urme de măcelărire (40,38%). S-au identificat zece elemente scheletice cu urme de roadere, realizate de mamifere carnivore (47,60%), patru fragmente osoase cu urmă de arsură neagră (19,04%), trei urme de dezcărnare (14,28%) și două de dezarticulare (9,52%).

Mistrețul ocupă locul secund ca frecvență a numărului de resturi (30,61%) și a numărului de exemplare apreciate (27,27%). Au fost vânați preponderent indivizi masculi (raportul între sexe este 1: 2), atât pentru cantitatea mare de carne cât și pentru obținerea de materie primă necesară pentru confecționarea de obiecte casnice și podoabe. Au fost sacrificați preponderent indivizi relativ bătrâni, cu vârste cuprinse între 4 și 6 ani (44,44%).

Dintre cele 30 fragmente faunistice de mistreț, identificate în situl Ițcani, 19 fragmente osoase prezintă urme de măcelărire. Preponderent s-au găsit urme ale caninilor de carnivore (57,89%) și de ardere neagră (21,05%), urmate de dezarticulare și

eviscerare (câte 10,52%). Eviscerarea creierului și a măduvei osoase este semnalată prin tăietură perpendiculară pe sutura osului frontal, precum și prin spărtură patruleteră intenționată, dispusă către capătul proximal al unui radius.

Bourul ocupă locul trei, ca frecvență a numărului de resturi osteologice (14,28%) și a numărului de exemplare (18,18%).

Datele metrice, preluate de la elementele scheletice de bour, indică prezența celor două exemplare femele. Din totalul celor 14 resturi osteologice atribuite bourului, 12 prezintă urme de măcelărire: șapte roase de carnivore (58,33%), patru cu arsură neagră (33,33%) și unul dezarticulat (8,33%).

Căpriorul este situat pe locul patru ca frecvență a numărului de resturi osoase (2,04%) și exemplare (9,09%) determinate în situl Ițcani (Cucuteni A).

Ponderea numărului de resturi osteologice și a exemplarelor de mamifere carnivore în eșantioanele cucuteniene faza B este scăzută. În situl Ițcani din județul Suceava (nivel Cucuteni A) s-au identificat trei specii de mamifere carnivore, una tipică zonelor de pădure: pisică sălbatică (*Felis silvestris*) și trei euritope: lupul (*Canis lupus*), bursucul (*Meles meles*) și vulpea (*Vulpes vulpes*).

Ponderea resturilor osoase de mamifere carnivore tipice de pădure de talie mijlocie scade progresiv din nordul spre sudul arealului ocupat de populațiile cucuteniene. În situl Ițcani - Ferma Agricolă 2 a fost determinată o falangă proximală de pisică sălbatică (care reprezintă 0,13%), care aparțin unui individ adult (1,42%) spre deosebire de tell-ul Poduri (nivel Cucuteni B), unde au fost identificate 14 resturi de *Felis silvestris*, care reprezentau 28,57% (din totalul resturilor de mamifere carnivore).

În situl Ițcani (nivel Cucuteni A) au fost determinate și mamifere carnivore euritope: câte un rest osoase de vulpe, lup și bursuc, reprezentând 0,13% (care au fost atribuite la câte un individ adult - 1,42%). În comparație cu tell-ul Poduri și Fetești se constată creșterea ponderii numărului de resturi faunistice și exemplare de mamifere carnivore euritope de la nord la sudul arealului cucutenian, ca urmare a defrișărilor și creșterii demografice.

În situl Ițcani (Cucuteni A) au fost identificat două specii de mamifere rozătoare: iepurele de câmp (*Lepus europaeus*) și castorul (*Castor fiber*). Prezența singurului rest osteologic de castor indică o bogată rețea hidrografică. Spre deosebire de Poduri (nivel Cucuteni A), în situl studiat, frecvența castorului (după număr de resturi și exemplare) este redusă, ca urmare a defrișărilor masive și a creșterii demografice.

În situl Ițcani (Cucuteni A) au fost identificate două resturi osteologice de iepure de câmp (*Lepus europaeus*) (0,27%), care aparțin unui individ adult (1,42%). Un calcanu de iepure de câmp prezintă un aspect tumoral. Prezența acestui aspect patologic, în faza A Cucuteni constituie un *unicum* pentru teritoriul României, fiind cauzat de o vânătoare eșuată.

Culesul moluștelor este cea de a treia modalitate de procurare a hranei pentru populația eneolitică din Ițcani. S-a identificat un fragment de cochilie de melc comun (*Helix pomatia*).

Concluzii

Resturile faunistice identificate în situl Ițcani din județul Suceava (nivelul Cucuteni A) indică creșterea animalelor, vânătoarea și culesul moluștelor, ca principale modalități de procurare a hranei. Mamiferele domestice sunt reprezentate de bovina

domestică, secondate de ovicaprine și porc. Au fost sacrificate mamifere de talie medie artiodactile (ruminante și omnivore), atât pentru piei și carne, cât și pentru materia primă necesară confecționării uneltelor și obiectelor de cult și podoabă (dinți, coarne).

Tabelul 1. Frecvența numărului de resturi faunistice și a numărului de indivizi, apreciați în situl arheologic Ițcani - *Ferma Agricolă 2*, atribuit nivelului Cucuteni A

specie	N.R.		%		N.M.I.		%
<i>Bos taurus</i>	433		59,07		25		35,71
<i>Ovis aries</i>	20	110	2,72	14,98	13	18,57	21,42
<i>Capra hircus</i>	6		0,81		2	2,85	
<i>Ovis aries/Capra hircus</i>	84		11,45				
<i>Sus domesticus</i>	57		7,77		9		12,85
<i>Canis familiaris</i>	22		3,00		2		2,85
total domestic mammals	622		84,82		51		72,83
<i>Equus caballus</i>	6		0,81		2		2,85
<i>Bos primigenius</i>	14		1,90		2		2,85
<i>Cervus elaphus</i>	52		7,09		6		8,57
<i>Capreolus capreolus</i>	2		0,27		1		1,42
<i>Sus scrofa</i>	30		4,09		3		4,28
<i>Canis lupus</i>	1		0,13		1		1,42
<i>Meles meles</i>	1		0,13		1		1,42
<i>Felis silvestris</i>	1		0,13		1		1,42
<i>Lepus europaeus</i>	2		0,27		1		1,42
<i>Castor fiber</i>	1		0,13		1		1,42
total mamifere sălbatice	104		14,37		17		27,17
<i>Helix pomatia</i>	1						
total mammals	733		100		70		100

Bibliografie:

- Popp N., Iosep P., Paulencu D., 1973, *Județul Suceava*, București, p. 38-69.
- Mareș, Ion, Ursu Emil, Cotoi Ovidiu, Niculică Bogdan, Ignat Mircea, 2007, *Săpăturile arheologice de la Ițcani - Ferma 2 (1998-1999)*, în *Suceava, 2004-2005-2006*, p. 7-22.
- Mareș Ion, Ursu Constantin-Emil, Cotoi Ovidiu, Niculică Bogdan Petru, Ignat Mircea, 2003, *Suceava, jud. Suceava*, în *CCA.*, p. 138.
- Ignat Mircea, Mareș Ion, Niculică Bogdan, Ursu Constantin-Emil, Cotoi Ovidiu, 2000, *Suceava, județul Suceava, Ferma 2 - Ițcani, sector B*, în *CCA*, p.100.
- Habermehl, Karl, 1975, *Alterbestimmung bei Haus- und Labortieren*, Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin.

Habermehl, Karl, 1985, *Alterbestimmung bei Wild und Pelztieren*, Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin.

Driesch Von Den Angela, 1976, *A guide to the measurement of animals bones from archaeological sites*, Peabody Museum, Bulletin, I, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, p.136.

Lauwerier, R.C.G.M., 1990, *Animals in Roman times in the Dutch eastern river area. Appendix: butchery mark code* Amesfoort, Nederlandse Oudheden 12, Project Oosterlijke Rivierengebied, p. 181-212.

Baker John, Brothwell Don, 1980, *Animal disease in archaeology*, Academic Press, London.

Beldiman Corneliu, 2007, *Industria materiilor dure animale în preistoria României*, Studii de preistorie, Supplementum 2, Editura Prouniversitaria, p. 72-157.

Haimovici, S., 2003, *Analiza materialului arheozoologic*, în Ursulescu, N., Ignătescu, S., *Preutești – Haltă. O așezare cucuteniană pe valea Șomuzului Mare*, Editura Demiurg, Iași, p. 95-105.

Cavaleriu, R., 2008, *Cercetări arheozoologice privind cultura Cucuteni* (teză de doctorat), Iași, p. 127-133.

Albarella Umberto, 1995, *Depression in sheep horncores*, Journal of Archaeological Science, XXII, p. 699-704.

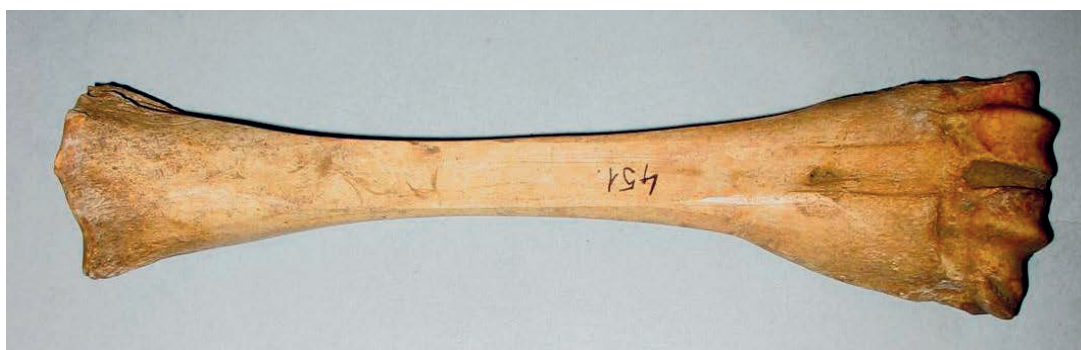

Figura 1. Metatars de bovină domestică (*Bos taurus*), care aparține unui individ castrat, transformat în netezitor/șlefuitor.

Figura 2. Tibie de porc (*Sus domesticus*), transformată în netezitor/șlefuitor

Figura 3. Prăjină și rază de corn de cerb (*Cervus elaphus*), transformate în străpungătoare

Figura 4. Astragale de cerb (*Cervus elaphus*), transformate în netezitoare/șlefuitoare

**„CONSACRAREA RITUALICĂ” A PRIMEI COLONIZĂRI NEOLITICE
DIN ROMÂNIA
CRISTIAN I, JUDEȚUL SIBIU
PARTEA IV. PLASTICA**

Sabin Adrian LUCA, Florentina MARȚIȘ, Anamaria TUDORIE

Rezumat: Descoperit pe traseul Autostrăzii Orăștie-Sibiu, în situl Cristian I (km 76+450 – 76+900), sanctuarul format din gropi rituale și locuirea aferentă este datată în vremea complexului cultural Starčevo-Criș, faza IA-B, arată atitudinea primilor neolitici în fața teritoriului și populațiilor întâlnite la fața locului. Am observat că prima grijă a neoliticilor vechi a fost consacrarea spirituală a teritoriului, sanctuar (consacrare) – locuire – părăsire.

Colectivul de cercetare este alcătuit din: Sabin Adrian LUCA, Cosmin Ioan SUCIU, Claudiu MUNTEANU, Anca NIȚOI, Anamaria ȘEULEAN-TUDORIE, Adrian GEORGESCU, Florentina MARȚIȘ, Adrian LUCA – echipa tehnică, Dorin BARBU, Călin BOBIC, Tinel BULETEANU, Cristina SCĂRLĂTESCU, Silvia GALEA, Polixenia G. POPESCU – restauratori și Alexandru OLĂNESCU – fotograf.

Cuvinte cheie: prima neolitizare din Europa Centrală și de Sud-est, Starčevo-Criș IA-B, sanctuar format din gropi rituale și locuirea / părăsirea

Abstract: Discovered on the future layout of Orăștie-Sibiu Highway, in the archaeological site of Cristian I (km 76+450 – 76+900), the sanctuary formed by ritual pit sand the habitation / the abandonment date during Starčevo-Criș culture, phase IA-B, shows the attitude of the first Neolithic people towards territory and the communities found here. We have noticed that the first concern of the old Neolithic people was to consecrate spiritually the territory, sanctuary (consecration) – habitation – abandonment.

The research collective is formed by: Sabin Adrian LUCA, Cosmin Ioan SUCIU, Claudiu MUNTEANU, Anca NIȚOI, Anamaria ȘEULEAN-TUDORIE, Adrian GEORGESCU, Florentina MARȚIȘ, Adrian LUCA – technical team, Dorin BARBU, Călin BOBIC, Tinel BULETEANU, Cristina SCĂRLĂTESCU, Silvia GALEA, Polixenia G. POPESCU – restorers and Alexandru OLĂNESCU – photographer.

Keywords: first Neolithisation from Central and South-Eastern Europe, Starčevo-Criș IA-B, sanctuary for medby ritual pitholes and habitation / the abandonment

Locuirea

Locuințele și arhitectura generală a sitului se află sub tipar într-o formă preliminară (Luca *et al.* 2014).

Locuința L₁ = C₄₀ este complexă și de o mărime și complexitate deosebită – după cum arătam în articolul de mai sus – formată din mai multe bordeie („cuib” de bordeie)

cu utilități și funcționalitate specifică (de dormit, de încălzit, de cult sau ateliere pentru cioplit piatra). Dintre acestea, bordeiul C₄ este unul dedicat exclusiv cultului. Dispunerea sa în imediata apropiere a zonei încălzite iarna arată importanța sa pentru familie și folosirea acestuia pe tot parcursul anului. Piese de cult se clasează în mai multe categorii.

Prima – ca număr – este categoria plasticii zoomorfe care reprezintă bovidee. Numeroase (noi am exemplificat 10 piese la fig. 3-6 și foto 1-2), acestea transmit mesajul după care bovideele sunt cele de care depinde – în mare parte – traiul bun al comunității (cum o demonstrează și analizele oaselor de animale pentru acest moment cronologic și cultural: El Susi 2008). Concluziile autoarei arată o mare diferență procentuală între Banat și Transilvania, în favoarea Transilvaniei, în cazul folosirii bovideelor, a cărnii acestora, ca bază pentru alimentație. Deci, se constată că numeric acestea reprezentau o populație de animale mult mai numeroasă în Transilvania. Poate că așa se explică și puternica colonizare neolitică timpurie din Transilvania, marea turmă de *Bos primigenius* de aici fiind atractivă.

Am dedicat un studiu special legat de această tematică atunci când am publicat o depunere rituală de la Miercurea Sibiului-Petriș. Aceasta constă din depunerea unui număr mare de părți frontale de vită, poate ca ofrandă în urma reușitei la vânătoare (Diaconescu *et al.* 2009; Luca *et al.* 2009).

La Cristian I – după cum se poate lesne observa – lotul de tăurași (bovidee) din locuința L₁ este format de 10 bucăți (fig. 3-6; foto 1-2).

Toate statuetele sunt realizate dintr-o pastă bine frământată, aleasă, în amestec cu pleavă puțină, tocată mărunț și mult nisip, mică și pietricele de mici dimensiuni. Piese sunt cărămizii la culoare. Unele au ușoară tentă maronie.

Cele trei piese de la fig. 5 (trei bucăți) și piesele 5 și 7 de la fig. 6 sunt rupte din vechime și foarte rulate – prost păstrate.

Deosebite sunt câteva statuete:

- la fig. 3/1 și foto 1 se află exemplificată o piesă relativ bine păstrată (nu se păstrează capul și coarnele). Aceasta este ornamentată cu impresii realizate cu unghia dispuse în patru șiruri paralele dispuse pe spatele statuetei. Modul în care acestea „curg” și acoperă spre partea dorsală ne indică faptul că „ornamentul” sugerează părul lung și des al bovideului;

- la fig. 3/2 este exemplificată o piesă reprezentând un animal (taur) în plină acțiune: zvelt, cu poziționarea generală sugerând mișcarea. Din păcate picioarele și coarnele s-au pierdut, ca la majoritatea pieselor exemplificate;

- la fig. 5/2 este exemplificată o piesă reprezentând un bovideu la care se păstrează partea posterioară (picioarele și coada). Partea anterioară este afectată de timp și condițiile de păstrare, dar ne lasă să întrevădem capul și pornirea coarnelor. Picioarele din față s-au pierdut de-a lungul timpului;

- la fig. 6/1 și foto 2 se exemplifică o piesă excepțională. Chiar dacă coarnele, mari și puternice, s-au rupt, iar picioarele și coada s-au „topit” de-a lungul timpului se păstrează un amănunt extraordinar: ochii sunt redați printr-un procedeu inedit; pe locul lor s-au „lipit” două fragmente de ceramică sau – poate – ocru roșu. Este un caz unic – după cunoștințele noastre – pentru perioada studiată;

- la fig. 6/2 avem o piesă din care se păstrează partea dorsală (coada și un „semn” imprimat pe zona dorsală) și cea anterioară. Picioarele s-au pierdut în vechime.

Analogii la bovidee se găsesc la Gura Baciului – din bordeie, 5 exemplare: Vlassa 1968, p. 375, fig. 3/3; Vlassa 1972, p. 20, fig. 14/3, 7-8, 10; Vlassa 1976, p. 74, fig. 3/3; p. 211, fig. 14/3, 7-8, 10, p. 230. În noile săpături de la Gura Baciului s-au mai descoperit alte piese de acest fel: Lazarovici, Maxim 1995, p. 147-148, fig. 23. Din analiza acestei figuri rezultă că în afară de statuetele descoperite de Nicolae Vlassa noile săpături au mai scos la iveală altele trei – fig. 23/2, 5, 9, deci un total de 7 tăuși.

Alte analogii relevante se găsesc și la Ocna Sibiului-*Triguri* (Paul 1995, p. 48-49, Taf. VIII/10-11, XXXII/1-4; Ciută 2005, p. 102-103, pl. XCI) sau șeușa-*La cărarea morii* (Ciuță 2005, p. 102-103, pl. XCIV/11; Ciută 2009, pl. XXV/11, XXVI/a-d și XXVII/a-b). În zona analizată (Transilvania de sud-vest și vest) la acest orizont cronologic și cultural mai sunt câte 1-2 piese la Miercurea Sibiului-*Petriș* (inedit) și Miercurea Sibiului II-*Valea Gârbovei* (inedit).

Nu ne-am referit aici decât la analogiile apropiate, din Transilvania. În momentul publicării monografice a sitului arheologic Cristian I vom putea să arătăm și analogiile, dar și mitologia care rezultă din analiza „ornamentelor” altărașelor / opaiț.

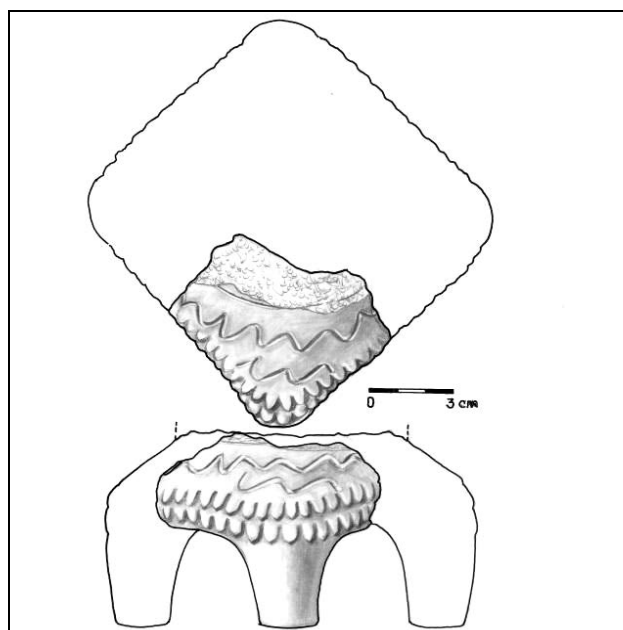

Fig. 1. Cristian I, județul Sibiu. România. „Altăraș” / opaiț de cult.

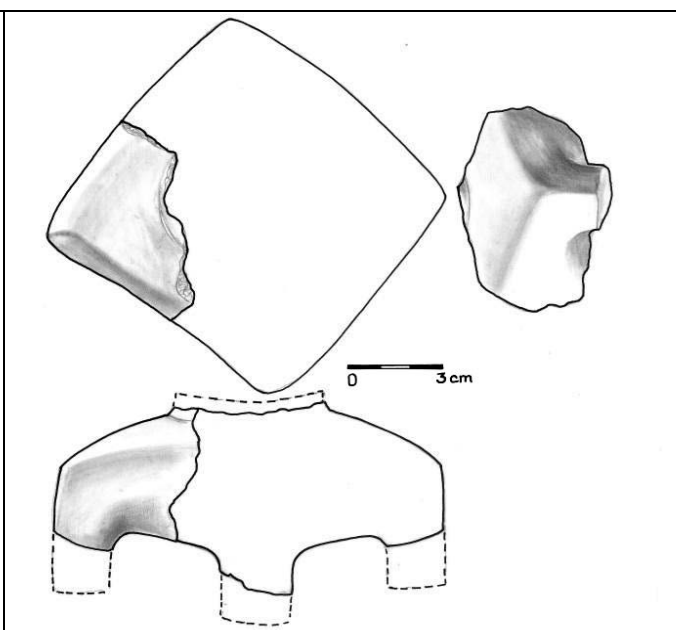

Fig. 2. Cristian I, județul Sibiu. România. „Altăraș” / opaiț de cult.

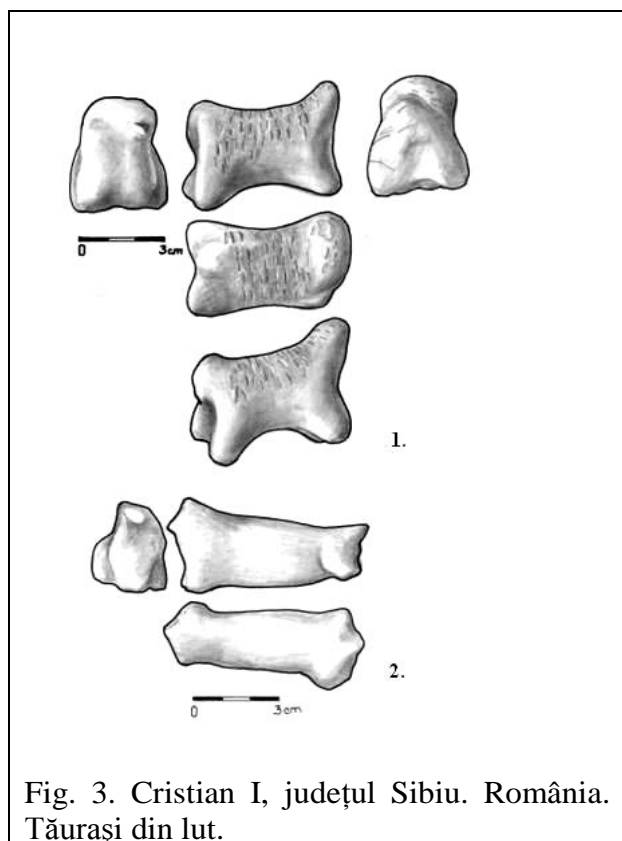

Fig. 3. Cristian I, județul Sibiu. România. Tăurași din lut.

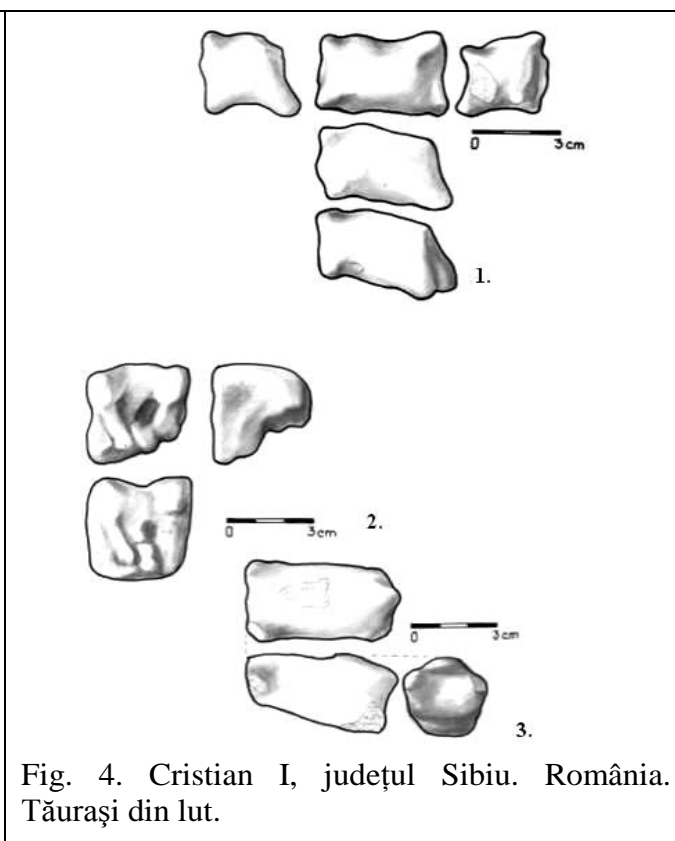

Fig. 4. Cristian I, județul Sibiu. România. Tăurași din lut.

A doua categorie aflată în C_4 este cea a „altărașelor” de cult (fig. 2-3; foto 3). Rolul acestora în iluminarea sanctuarului casnic este tot mai evident. Numărul lor – însă – este mult mai mic decât cel al bovideelor sugerând – în acest caz – faptul că în „aranjamentul” altarului acestea erau, numeric, reduse și dispuse către marginile acestuia (despre altarele casnice de la Liubcova-Ornițași Orăștie-Dealul Pemilor, punct X_2 : Luca 1990; Luca 1991; Luca 1994; Luca 1995; Luca 1996; Luca 2001; Luca 2002; Luca, Dragomir 1987; Luca, Dragomir 1989).

Distingem – în consecință – două tipuri de altare casnice în neolitic și eneolitic: primul tip este dedicat în exclusivitate vânătorii / animalelor/ bovideelor, iar al doilea este dedicat exemplificării unor scene de cult, animalele având un rol secundar și personajul / personajele principale fiind umane, antrenate în diverse faze ale ritualului specific epocii.

Foto 1. Cristian I. Județul Sibiu. România. Bovideu din lut.

Foto 2. Cristian I. Județul Sibiu. România. Bovideu din lut.

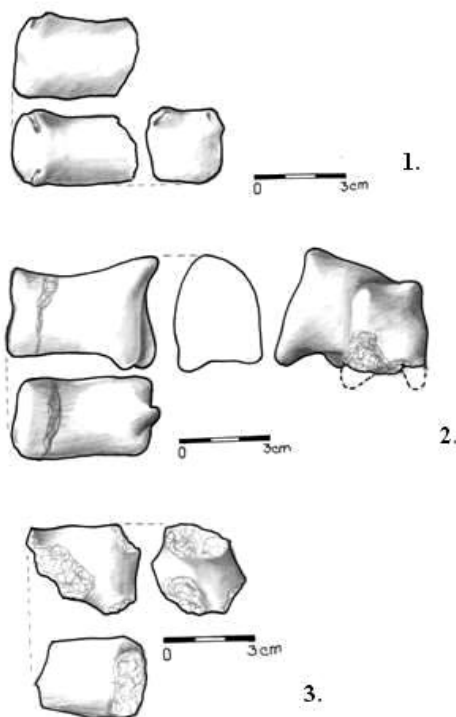

Fig. 5. Cristian I, județul Sibiu. România. Bovidee din lut.

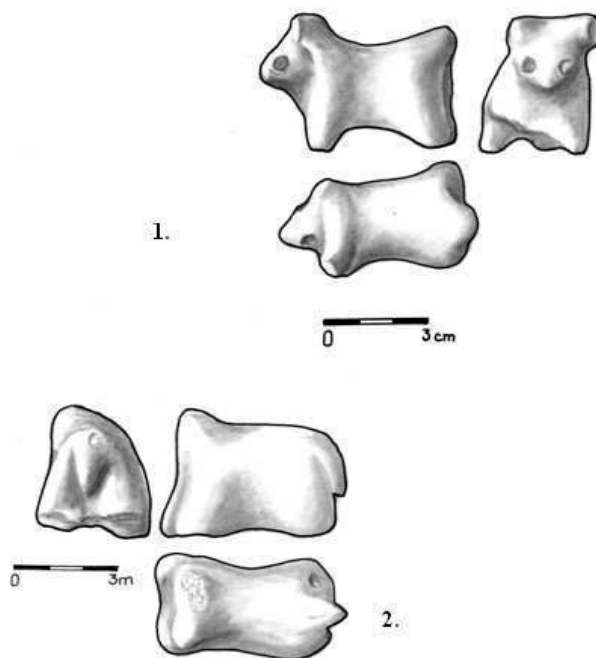

Fig. 6. Cristian I, județul Sibiu. România. Bovidee din lut.

A treia categorie de piese este cea a celor unice. Piese perforate din lut (rondele – la noi fig. 7/2; 9-10), vase miniaturale (fig. 7/3) și alte obiecte greu de definit (din lut – fig. 8, piatră, os, corn sau scoică). Rondelele din lut sunt reprezentate și la Gura Baciului – de exemplu (Vlassa 1976, p. 229-230, fig. 31), dar analogiile pentru acestea sunt comune în neolitic, luat, în general, ca epocă. Ele pot fi considerate, cu îngăduință, și piese componente ale unor coliere în care se pot asocia cu dinți de animale sau semințe de plante.

La fig. 7/1 se află exemplificată una dintre piesele de forță ale altarului casnic descoperit în bordeiul C₄, component al „cuibului” C₄₀, numerotat de noi ca locuința L₁.

Aceasta este un „altăraș” / opaiț care păstrează un orificiu pentru feștilă pe una dintre laturile scurte. Pe celelalte laturi acesta este „ornamentat” prin imprimări circulare de mici dimensiuni (laturile lungi) și prin impresiuni realizate într-o tehnică puțin apropiată tipologic culturii Starčevo-Criș, dar existentă, după câte se vede aici (pe cealaltă latură scurtă).

Pe latura lungă inferioară (la desenul nostru) se află reprezentat – prin puncte de mici dimensiuni imprimate cu un băț – un animal în mișcare (tablou 1). Este vorba despre un mamifer greu de definit ca specie (câine, cal, taur sau cerb). Provocarea definirii speciei rămâne deschisă.

Pe cealaltă latură lungă este un alt „tablou” (tablou 2) realizat prin puncte de mici dimensiuni imprimate cu un băț. Acesta poate fi „citit” – după opinia noastră – în două moduri: întorcându-l cu 180° față de vederea actuală sau privindu-l așa cum este desenat.

În primul caz constatăm existența în partea superioară un animal lung cu picioare scurte, iar în partea inferioară alte două posibile reprezentări, sprijinite una de alta pe părțile posterioare.

În al doilea caz se poate „vedea” un animal care merge spre dreapta pe un sol ierbos (reprezentat prin două rânduri de impresiuni).

Bun comun al celor două reprezentări sunt grupajele dispuse triunghiular, formate din câte trei impresiuni – de aceleași dimensiuni cu celelalte, realizate cu aceeași unealtă, dar foarte adânci. Dacă în cazul primului animal acestea reprezintă – cu certitudine – punctele vitale pentru vânător și, în al doilea caz – cel al grupului de animale dispuse pe latura opusă – aceste trei puncte pot reprezenta ceva similar, dar cele două animale adosate (în a doua citire a tabloului 2, cele trei puncte adânci au același sens ca și în cazul tabloului 1).

Toată povestea acestui obiect se întregește cu latura scurtă ornamentată prin același procedeu al punctelor imprimate (tabloul 3). Dacă o privim în poziția în care este desenată putem distinge o ființă umană privită din față sau – legându-ne de lumea bovideelor –, un taur sau vacă văzută din față.

Pentru piesa ornamentată cu impresiuni, cea mai bună analogie rămâne la Gura Baciului (Vlassa 1972, fig. 12/12; Vlassa 1976, p. 230, fig. 12/12). În săpăturile noi au fost descoperite și alte piese (Lazarovici, Kalmar 1995, p. 151-152, fig. 30/7-9). și la Ocna Sibiului, pe spatele unui fragment ceramic ornamentat cu pictură cu alb, se află un soi de „fagure” realizat în mai multe registre grupate (Paul 1995, Taf. II/3-4). Semnificația piesei publicate de Iuliu Paul ne scapă.

În lucrarea la Iuliu Paul se publică o statueta antropomorfă cu soclu (Paul 1995, p. 49, Taf. IX). Dacă analizăm soclul vedem o apropiere izbitoare de Tabloul 1 de la noi la imaginea Taf. IX/c. Să numai vorbim despre faptul că „soclul” poate fi – tot atâta de bine – un bovideu (se vede clar faptul că „ceva” este rupt, nu mai există într-una dintre proximitățile acestuia – Taf. IX/a – dreapta; Taf. IX/c – stânga și Taf. IX/d – centru). După câte se vede în desen și fotografii picioarele soclului erau mai lungi, ele rupându-se și fiind pierdute aidoma picioarelor și coarnelor bovideelor exemplificate mai sus. Într-un alt articol (Paul 1995a) profesorul sibian aprofundează problematica celor două

piese și consideră că acestea transmit o „mitogramă”, lucru posibil. Desenul desfășurat al soclului ne duce – după opinia mea – la o scenă de vânătoare (Paul 1995a, Taf. II/2b).

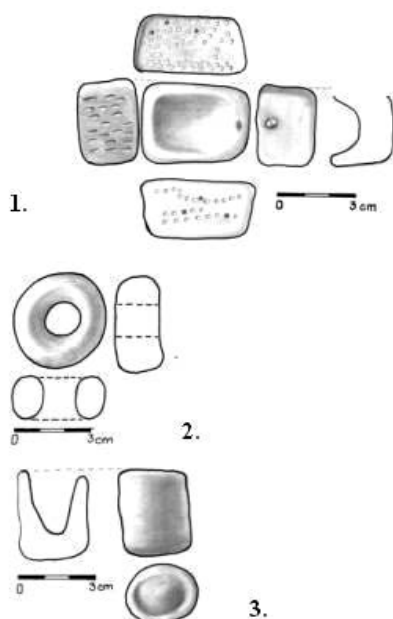

Fig. 7. Cristian I, județul Sibiu. România. 1. Tăviță / opaiț ? de cult cu semne rituale. 2. Greutate / mărgea ? – zona sanctuarului. 3. Văscior – zona sanctuarului.

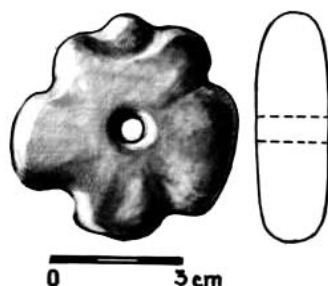

Fig. 8. Cristian I, județul Sibiu. România. Greutate / mărgea din lut.

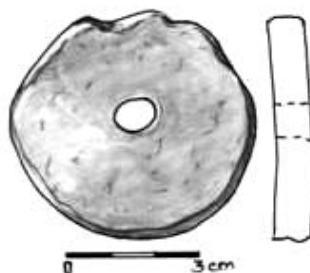

Fig. 9. Cristian I, județul Sibiu. România. Rondelă din lut.

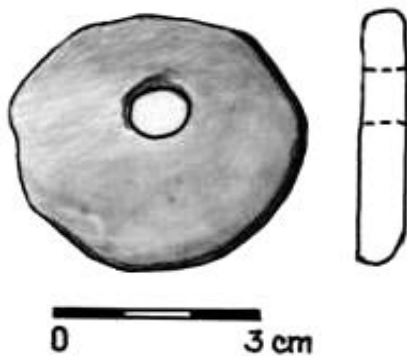

Fig. 10. Cristian I, județul Sibiu. România. Rondelă din lut.

Foto 3. Cristian I, județul Sibiu. România. Altăraș / opaiț din lut.

Toate piesele fiind descrise, putem avansa ideea după care bordeiul C₄ aflat în locuința L₁ (sau „cuibul” de locuințe adâncite L₁) are rol de cult, în el fiind adăpostit „altarul casnic” al locuinței. Compoziția pe piese a altarului arată existența a trei corpuri de iluminat comune, a unui obiect de iluminat care are rolul de a asigura succesul la vânătoare, fiind – poate – piesa centrală a ansamblului și a 10 reproduceri în lut a „victimelor” vânătorii. Ritualul în sine rămâne necunoscut. Existența corpurilor de iluminat arată că în umbra sau penumbra sanctuarului casnic, altarul casnic trebuie luminat. Luminată este și piesa care indică punctele slabe ale vânatului (succes calitativ). Numărul mare de reproduceri de *Boss primigenius* arată dorința de succes nu numai calitativ ci și cantitativ. Dacă am fi avut piesele întregi cred – cu convingere – că am fi văzut o diversitate de vârste și ipostaze ale posibilului vânat, de la animale tinere, necoapte, la animale în putere cu coarnele foarte largi, specifice speciei și de la animale în poziție statică, la animale în mișcare. Trebuie să ne mulțumim cu ceea ce vedem și atragem atenția – încă o dată – asupra existenței altarelor casnice în neolitic.

Locuința L₃ – C₂₀ Această locuință a fost extrem de răscolită încă din vechime și s-a păstrat fragmentar. Mai avem fragmente dintr-un tăuraș din lut (fig. 12) și o rondelă din lut (fig. 11).

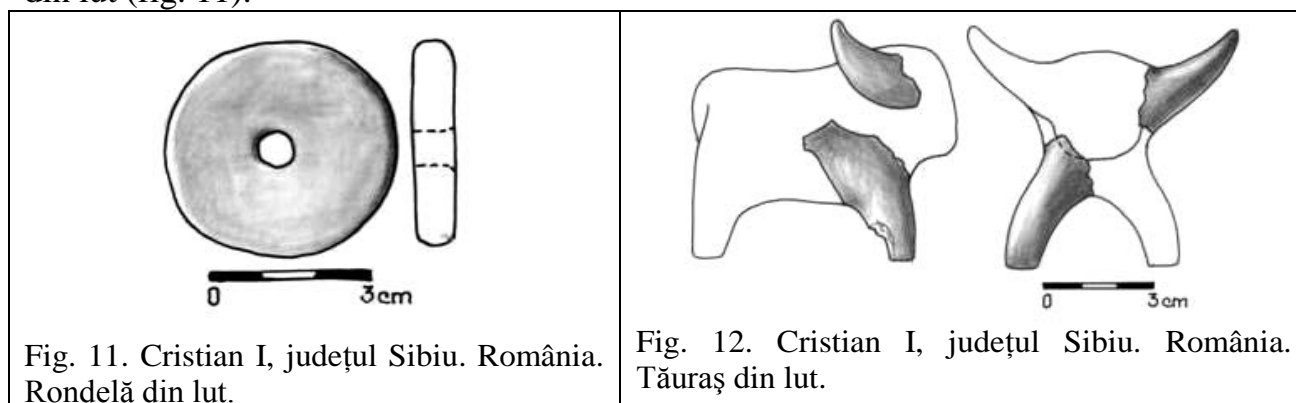

Fig. 11. Cristian I, județul Sibiu. România. Rondelă din lut.

Fig. 12. Cristian I, județul Sibiu. România. Tăuraș din lut.

Sanctuarul format din gropi rituale

Sanctuarul este publicat, într-o formă preliminară, în volumul dedicat cercetărilor preventive ce au vizat sectorul IV al autostrăzii Orăștie Sibiu (Luca *et al.* 2012, p. 55-102 – într-o formă foarte generală) și sub într-un articol apărut în limba română (Luca *et al.* 2013) și engleză (Luca *et al.* 2013a).

În gropile sanctuarului nu s-au descoperit piese mărunte de plastică. Unele piese (vase ceramice) pot fi atribuite acestei categorii și au fost deja publicate (Luca *et al.* 2013, p. 4-5, fig. 2, foto 3; Luca *et al.* 2013a, p. 21-22, fig. 2, foto 3). Această observație ne determină să afirmăm că plastica mărunță nu are nici un rol în ritualul inițial de fundare din sanctuarele epocii.

Alta este situația în cazul existenței plasticii mărunte pe nivelul de călcare al orizontului de fundare (rezultată – poate – în urma procesului de părăsire și distrugere sistematică a ideii de sanctuar). La adâncimea generală de 1,80 m – fără a avea un context de legătură cu gropile sanctuarului, dar pe nivelul de călcare al „construcției” – s-au descoperit mai multe piese de plastică din lut. Acestea sunt fragmentare și par a fi distruse în urma unor procedee rituale de rupere / spargere.

Idolii / statuetele / piesele de plastică (altăraș / opaiț) descoperite pe teritoriul sanctuarului sunt:

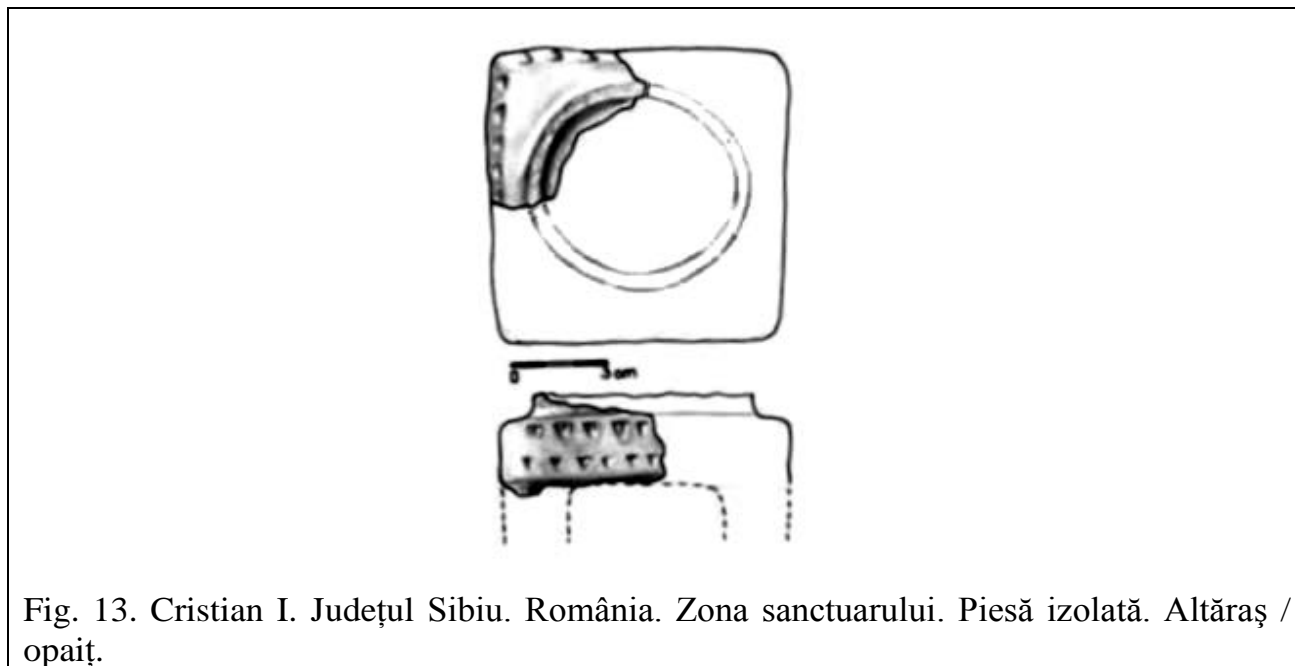

Fig. 13. Cristian I. Județul Sibiu. România. Zona sanctuarului. Piesă izolată. Altăraș / opaiț.

- un altăraș / opaiț din lut (fig. 13); acesta este patruater, cu buza circulară, cilindrică și patru picioare (se păstrează aproximativ 20% din piesă). Ca la mai toate piesele de acest tip, altărașul „de cult” este ornamentat cu impresiuni triunghiulare dispuse în două șiruri paralele. Factura acestuia este nisipoasă, în degresant existând și pietricele. Pleava din pastă este tocată foarte bine. Piesa este arsă foarte bine, culoarea acesteia fiind cărămizie. Acesta se înscrie într-o schemă des întâlnită în cultura Starčevo-Criș, cu multe analogii și cu o întindere mare în timpul perioadei, mai ales în prima jumătate a acesteia (Lazarovici 1979, 34-35; Lazarovici, Maxim 1995, p. 148-149). În cazul acestui tip de piese a contat mai mult funcționalitatea, decât attributele artistice.

- doi idoli zoomorfi din lut (foto 4-7); amândouă piesele se înscriu într-o serie foarte des întâlnită în fazele foarte vechi ale complexului cultural Starčevo-Criș, reproducând tăurași sau vaci, poate sălbatică (*Boss primigenius*). Factura acestora este nisipoasă, în degresant existând și pietricele. Pleava din pastă este tocată foarte bine, piesele fiind arse puternic. Culoarea pieselor este cărămizie. În anumite situri, cum ar fi Gura Baciului (Vlassa 1968, p. 375, fig. 3/3; Vlassa 1972, p. 20, fig. 14/3, 7-8, 10; Vlassa 1976, p. 74, fig. 3/3; p. 211, fig. 14/3, 7-8, 10, p. 230; Lazarovici, Maxim 1995, p. 147-148, fig. 23), Ocna Sibiului sau Cristian I, aceștia apar în număr foarte mare.

După opinia cercetătorilor clujeni Gheorghe Lazarovici și Zoia Maxim Kalmar (Lazarovici, Maxim 1995, p. 147) acești tăurași reprezintă: „Credem mai degrabă că erau folosite în practici legate de magia vânătorii. Cele mai multe dintre piese, întregi sau fragmentare, reprezintă tauri cu coarne puternice. Acestea ar reda taurul sălbatic *Boss primigenius*”. Subscriem acestei opinii, mai ales că am cercetat o groapă „rituală?” dedicată succesului la vânătoarea de *Boss primigenius* la Miercurea Sibiului-Petriș, datată în aceeași perioadă culturală și de timp (Luca *et al.* 2009; Diaconescu *et al.* 2009).

Foto 4. Cristian I. Jud. Sibiu. România. Zona sanctuarului. Piesă izolată. Bovideu din lut.

Foto 5. Cristian I. Jud. Sibiu. România. Zona sanctuarului. Piesă izolată. Bovideu din lut.

Foto 6. Cristian I. Jud. Sibiu. România. Zona sanctuarului. Piesă izolată. Bovideu din lut.

Foto 7. Cristian I. Jud. Sibiu. România. Zona sanctuarului. Piesă izolată. Bovideu din lut.

De asemenea s-a descoperit – pe același nivel de călcare – și o greutate / mărga din lut, întreagă (foto 8-9).

Aceasta este realizată dintr-o pastă compactă, degresată cu mult nisip și pietricele, pleava din compoziție fiind foarte fin tocată. Piesa are o impresiune adâncă (semn ?, ornament ?) pe partea lateral-mediană.

Foto 8. Cristian I. Județul Sibiu. România. Zona sanctuarului. Piesă izolată. Greutate de mici dimensiuni din lut (profil; mărga?).

Foto 9. Cristian I. Județul Sibiu. România. Zona sanctuarului. Piesă izolată. Greutate de mici dimensiuni din lut (mărga?).

Alte elemente – și cele mai importante – ale ritualului de părăsire a complexului arheologic de la Cristian I o reprezintă cele legate de complexul C₂₄. Acesta este extrem de important, reprezentând faza ultimă de părăsire, cea a CM (casa morților – Luca *et*

al. 2013b; Luca *et al.* 2013c). Acest complex este – după opinia noastră – cel mai nou de la Cristian I, dar nu mai târziu de Starčevo-Criș IB, și este un context de depunere de oase umane, dispartate, recoltate în urma descărnării / expunerii unui / unor cadavre. Spunem aceasta deoarece oasele nu au urme de ardere. Asocierea cap (mască) – decedat îngropat împotriva normelor epocii (mormânt special) este ciudat de asemănătoare cu situația de la Gura Baciului (M₇ – cap de piatră de tip Lepenski Vir – mormânt de incinerare, după opinia descoperitorilor (Lazarovici, Maxim 1995, p. 189, pl. XIIb, XIIIb, XVIa, XVIIa-c, XVIII, XIXd, XXd)). Din fotografiile publicate cu acest prilej se observă că resturile scheletice umane se păstrează ca la Cristian I unde, însă, nu am observat semne de ardere a acestora. Oricum, documentarea făcută în cele două situri arată analogii evidente și directe ale unor ritualuri în epocă (ca și în alte locuri, la același moment cronologic și cultural, dar și mai târziu – Lazarovici, Kalmar 1995, p. 189-192). Reamintesc faptul că și părăsirea complexului de locuire C₄₀ – locuința „cuib” L₁ – este marcată prin depunerea pe dărâmături, aproximativ la mijlocul complexului, a unor resturi de corp uman, recoltat după descărnare / expunere (Luca *et alii* 2014).

Foto 11.

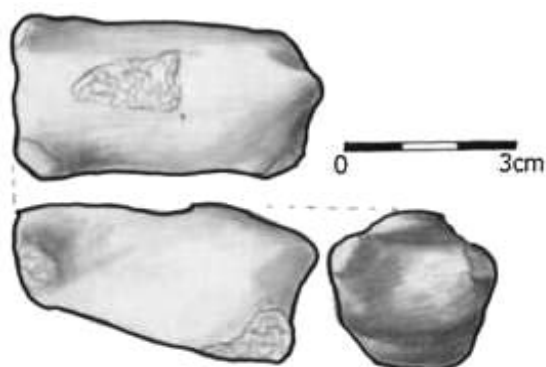

Fig. 14.

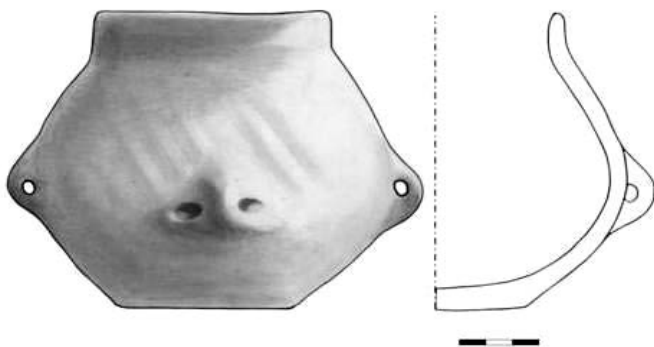

Fig. 15.

Foto 12.

Masca din lut (foto 11) a fost deja publicată (Luca *et al.* 2013b, p. 11-12, fig. 1; Luca *et al.* 2013c, p. 38, fig. 3). Poate că ar fi cazul să arătăm faptul că factura piesei

este nisipoasă, pleava tocată foarte mărunț și arderea foarte bună. Se mai observă faptul că a fost vopsită cu roșu (ocru ?) pe toată întinderea feței (foto 11).

Piesa provine – după opinia noastră – din decuparea măștii cu trăsături evident umane de pe gâtul cilindric al unui vas de cult, așa cum cunoaștem destule în Europa de Sud-est sau către Orient. În afară de apropierea cu tentă de analogie formală arătate cu prilejul primei publicări (Luca *et al.* 2013b, p. 11-12, fig. 1; Luca *et al.* 2013c, p. 38, fig. 3) vom arăta care este **locul pe vas** din care considerăm că provine masca decupată (măști decupate din vase la: Schwarzberg 2011, Taf. 6/1-3; 72/2-7; 74; 76/2; 78; 79/1; 84-85; 93/5-6; 96; 98-99; 102/1-2; 106; 108; 109/1; 112-115; 117/1-2; 118; 119/1; 120-122; 123/2; 124-126). Se poate lesne observa că obiceiul extragerii măștii de pe vas (nu credem că toate au fost decupate întâmplător, prin rupere întâmplătoare) este des întâlnit în neolitic și eneolitic, cu scopul păstrării amintirii personajului portretizat. Doar această demonstrație ne interesează și – tocmai de aceea – piesele citate au o cronologie întinsă în neolitic și eneolitic (măști pe vase la: Schwarzberg 2011, Taf. 10/3; 11 (în text); Taf. 1/3, 5a2-5, 7/1, 3; 11-12; 14-15; 23/1; 25-27; 33/2-5; 34-37; 47/3; 48; 56/1, 4; 66; 73; 75; 76/1; 77/1; 81; 87; 89-91; 92/1; 94-95; 100-101; 1023-4; 103-105; 110-111; 116; 123/1, 3; 127; Hansen 2007, vol. 2, fig. 40/1; 95/1; 95/2 – masca este decupată/pierdută; 119; 200/9).

Ea (masca) ocupă un loc foarte important în ceea ce privește părăsirea sanctuarului format din gropi rituale. *Fiind depusă cu fața în sus și în poziție dominantă (ultima piesă depusă) exemplifică o comunicare permanentă și după părăsire cu divinitatea. De asemenea are un rol protector.*

Suntem fericiți că în cele două lucrări citate de noi anterior a fost citată cea mai importantă piesă care exemplifică „folosirea” – de această dată – a măștilor, încă din neolitic, în cadrul procesului ritual de mascare – demascare: **Statueta de la Liubcova**, jud. Caraș-Severin, România (Luca, Dragomir 1987; Luca, Dragomir 1989 (în germană); Luca 1990; Luca 1991 (în germană)). Ba mai mult, acum câțiva ani a mai fost descoperită întâmplător o altă statueta realizată într-un mod asemănător, tot la Liubcova și publicată tot de noi (Luca 2001 (în germană); Luca 2002).

Complexul C₂₃ mai conține și alte elemente demne de a fi remarcate: un bovideu, patru fragmente ceramice ornamentate și un vas întreg cu urme de pictură.

Bovideul se înscrie – atât ca factură, cât și ca manieră de realizare – în seria celor deja descrise până acum (fig. 14).

Fragmentele ceramice asociate cu depunerea dedicată părăsirii sanctuarului sunt în număr de 4 și provin – cu siguranță – din vase speciale folosite arareori de comunitate. Din ele s-au „decupat” părți semnificative pentru ritualul general. Pentru noi ele reprezintă – tipologic și stilistic – vase care, o dată cu evoluția generală a culturii vor deveni uzuale, își vor pierde semnificația foarte specială. Factura acestora este identică. Acestea sunt semifine cu mult nisip în pastă, dar și cu pleavă tocată. Arderea ceramicii este foarte bună. *Toate fragmentele provin din partea central-mediană a vaselor care au fost – fără excepție – rotunjite proeminent.* Le vom descrie ornamentul:

Fragmentul 1 (fig. 16) este ornamentat cu o rozetă formată din „gurguie”, aplicate plastic, sub formă de lacrimi;

Fragmentul 2 (fig. 17) prezintă „gurguie” aplicate plastic, rotunde și organizate sub forma unei linii, înconjurate cu impresiuni fine realizate prin impresiune cu buricul degetului;

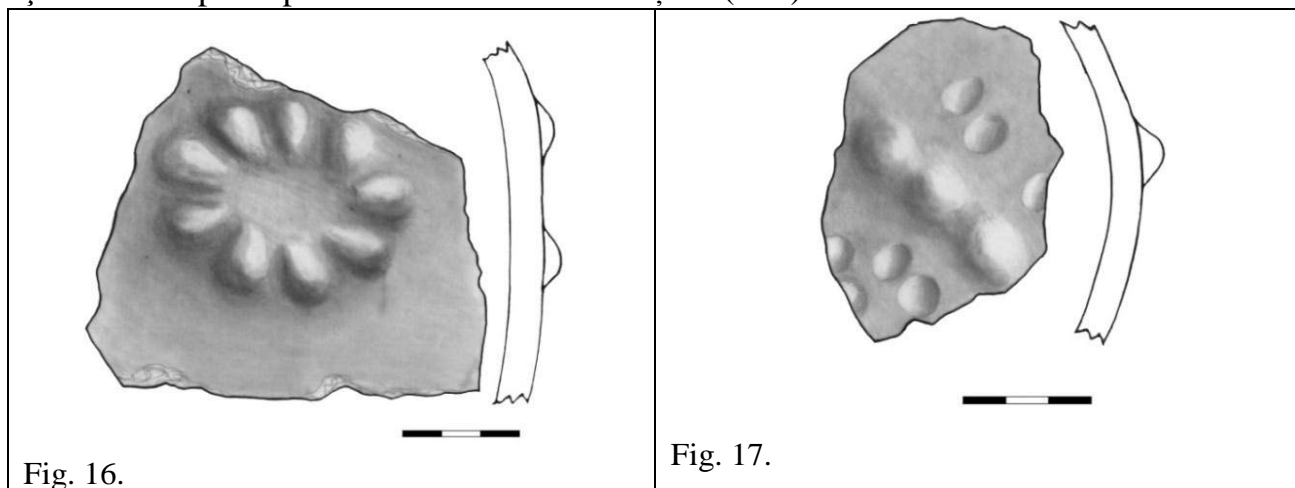
Fragmentul 3 (fig. 18) prezintă un ornament realizat în „spic de grâu”, ușor curbiliniu, prin impresiune fină cu unghia;

Fragmentul 4 (fig. 19) prezintă un brâu alveolar unghiular înconjurat de un ornament realizat prin dese ciupituri profunde cu unghia.

Toate aceste fragmente ceramice sugerează existența unor vase-capete de serie, folosite doar în procesul cultic, în acest moment cronologic.

Cât privește vasul pictat, acesta păstrează „urmele” vopselei (fig. 15; foto 12). Factura este cea deja atât de cunoscută, foarte nisipoasă, cu pleava tocată foarte fin și arderea bună. Ceea ce putem noi distinge, în ceea ce privește, tipologia picturii, aceasta este realizată pe umărul vasului cu dungi groase, paralele. Nu putem afirma care este culoarea folosită. În sit am putut observa pictură pe două fragmente ceramice – inedite, deocamdată – realizate cu o culoare albă.

Lucrul profund important este acela că *vasul s-a păstrat întreg, deci conținea „ceva”*. Observația, corelată cu cea după care celelalte fragmente ceramice *sunt decupate intenționat* (masca și cele 4 fragmente ornamentate) și depunerea este în legătură cu resturile osteologice umane (M₄) arată existența unui proces intenționat, dar strâns legat de *un anume ritual*. Semnificația acestuia este – fără îndoială – profundă pentru omul epocii neolitice, dar riscantă pentru o interpretare cu doar atâtea elemente care – din nefericire – prezintă elemente materiale, nu spirituale. Reținem corelația stratigrafică (ca observație tehnică) dintre părăsirea sanctuarului format din gropi rituale și acest complex special corelat cu casa morților (CM).

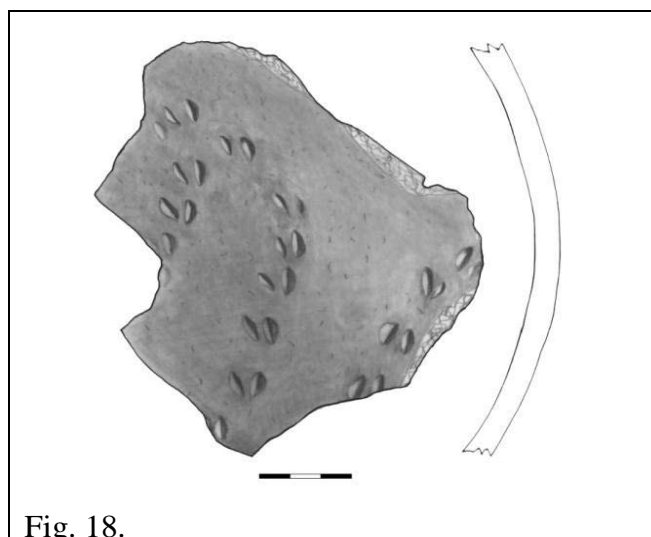

Fig. 18.

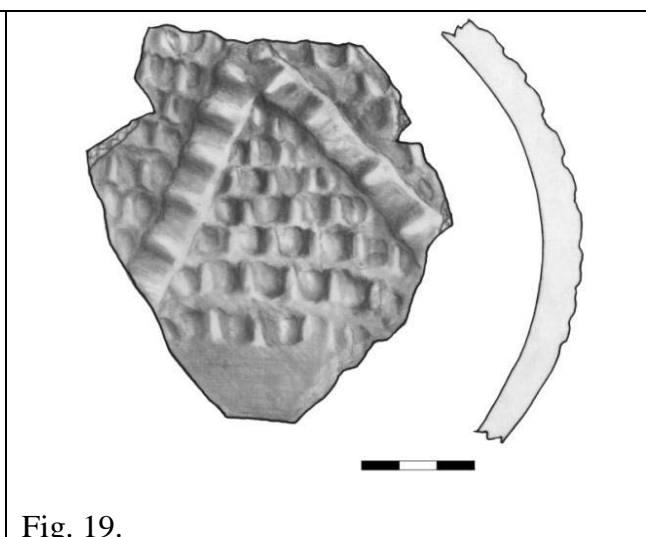

Fig. 19.

Literatură Abrevieri

AB(SN)	<i>Analele Banatului (serie nouă)</i> , Muzeul Banatului, Timișoara
ActaMN	<i>Acta Musei Napocensis</i> , Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaTS	<i>Acta Terrae Septemcastrensis</i> , Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
Apulum	<i>Apulum. Acta Musei Apulensis</i> , Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
BAI	<i>Bibliotheca Archaeologica assiensis</i> , Iași
BB	<i>Bibliotheca Brukenthal</i> , Muzeul Național Brukenthal, Sibiu
BMA	<i>Bibliotheca Archaeologica Moldaviae</i> , Academia Română, Iași
BMN	<i>Bibliotheca Musei Napocensis</i> , Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
BrukAM	<i>Brukenthal. Acta Musei</i> , Muzeul Național Brukenthal, Sibiu
CCDJ	<i>Cultură și civilizație la Dunărea de Jos</i> , Muzeul Dunării de Jos, Călărași
DaciaNS	<i>Dacia Nouvelle Serie</i> , Academia Română, București
DocPrae	<i>Documenta Praehistorica</i> , Ljubljana
ForVL	<i>Forschungen zur Volks-und Landeskunde</i> , Institutul de cercetări Socio-Umane al Academiei Române, Sibiu
Litua	<i>Litua. Studii și cercetări</i> , Muzeul Județean, Târgu-Jiu
SCIVA	<i>Studii și Comunicări de Istorie Veche și Arheologie</i> , Academia Română, București

Lista lucrărilor citate

Ciută	2005	Marius Ciută, <i>Începuturile neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic transilvănean</i> , Alba Iulia (2005).
Ciută	2009	Marius Ciută, <i>Cercetări arheologice la Șeușa - La cărarea morii</i> , în BB 43 (2009).

CONSACRAREA RITUALICĂ” A PRIMEI COLONIZĂRI NEOLITICE ...

Diaconescu <i>et al.</i>	2009	Dragoș Diaconescu, Sabin Adrian Luca, Georgeta El Susi, Florian Dumitrescu-Chioar, <i>Groapa G₂₆/2005 de la Miercurea Sibiului-Petriș și noi întrebări privind viața de dincolo de obiecte a unei comunități neolitice timpurii</i> , în <i>BruckAM</i> 4 (2009, 1), p. 7-20.
El Susi	2008	Georgeta El Susi, <i>The comparative analyse of faunals amplex from sites dated in Starčevo – Körös – Criș culture – Phases IB-IIA from Transylvania and Banat</i> , în <i>ActaTS7</i> (2008), p. 91-106.
Hansen	2007	Svend Hansen, <i>Bilder von Menschender Steinzeit</i> , Mainz (2007, 1-2).
Lazarovici	1979	Gheorghe Lazarovici, <i>Neoliticul Banatului</i> , în <i>BMN</i> 4 (1979, 1-2).
Lazarovici, Maxim	1995	Gheorghe Lazarovici, Zoia Maxim Kalmar, <i>Gura Baciului. Monografie arheologică</i> , în <i>BMN</i> 11 (1995).
Luca	1990	Sabin Adrian Luca, <i>Precizări asupra încadrării cronologice și culturale a Statuetei de la Liubcova</i> , în <i>Apulum</i> 26 (1990), p. 49-54.
Luca	1991	Sabin Adrian Luca, <i>Festlegungen zur chronologischen und kultur geschichtlichen Eingliederung der Statuette von Liubcova (Bezirk Caraș-Severin)</i> , în <i>Le paléolithique et le néolithique de la Roumanie</i> , BAI 4 (1991), p. 266-271.
Luca	1994	Sabin Adrian Luca, <i>Complexul ritual de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂ (jud. Hunedoara)</i> , în <i>SCIVA</i> 45 (1994, 4), București, p. 363-367.
Luca	1996	Sabin Adrian Luca, <i>Eine rituelle Anlage in Turdaș-Luncă (Kreis Hunedoara)</i> , în <i>For VL</i> 39 (1996, 1-2), p. 121-126.
Luca	2001	Sabin Adrian Luca, <i>Daten Bezüglichder „Statuette aus Liubcova II”</i> , în <i>AB(SN)</i> 9 (2001), p. 61-72.
Luca	2002	Sabin Adrian Luca, <i>Date despre „Statueta de la Liubcova II”, jud. Caraș-Severin</i> , în <i>Acta TS</i> 1 (2002), p. 15-28.
Luca, Dragomir	1987	Sabin Adrian Luca, Ion Dragomir, <i>Date cu privire la o statueta inedită de la Liubcova - Ornița (jud. Caraș-Severin)</i> , în <i>Banatica</i> 9 (1987), p. 31-42.
Luca, Dragomir	1989	Sabin Adrian Luca, Ion Dragomir, <i>Die Statuette von Liubcova-Ornița</i> , în <i>Dacia NS</i> 33 (1989), p. 229-233.
Luca <i>et al.</i>	2009	Sabin Adrian Luca, Dragoș Diaconescu, Georgeta ElSusi, Florian Dumitrescu-Chioar, <i>Feature G₂₆ / 2005 from Miercurea Sibiului-Petriș and new questions about the life „beyond” objects of an Early, Neolithic</i> , în <i>Acta TS</i> 8 (2009), p. 17-34.
Luca <i>et al.</i>	2012	Sabin Adrian Luca (coordonator), <i>Cercetările arheologice preventive de la Cristian (județul Sibiu). Campania 2011</i> , în <i>BB</i> 60 (2012).
Luca <i>et al.</i>	2013	Sabin Adrian Luca, Florentina Marțiș, Anamaria Șeulean-Tudorie, Adrian Luca, <i>„Consacrarea ritualică” a primei</i>

		<i>colonizări neolitice din România Sanctuarul de gropi de la Cristian I, județul Sibiu. Partea I. Fundarea, în Apulum (2013, 1), p. 1-22.</i>
Luca et al.	2013a	Sabin Adrian Luca, Florentina Marțiș, Anamaria Șeulean-Tudorie, Adrian Luca, <i>"The ritual consecration" of the first Neolithic colonization from Romania. The pits sanctuary from Cristian I, Sibiu County. Part I. The foundation, în BrukAM8 (2013, 1), p. 11-28.</i>
Luca et al.	2013b	Sabin Adrian Luca, Florentina Marțiș, Anamaria Tudorie, Adrian Luca, <i>"The Ritual Consecration" of the First Neolithic from Romania. The Pits Sanctuary from Cristian I, Sibiu County. Part III. The Abandonement, în Acta TS 12 (2013), p. 7-20.</i>
Luca et al.	2013c	Sabin Adrian Luca, Florentina Marțiș, Anamaria Tudorie, Adrian Luca, <i>„Consacrarea ritualică” a primei colonizări neolitice din România. Sanctuarul de gropi de la Cristian I, județul Sibiu. Partea III. Părăsirea, în Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie – In memoriam Liviu Măruia – Timișoara, 7 decembrie 2013, Szeged (2013, 1), p. 35-44.</i>
Luca et al.	2014	Sabin Adrian Luca, Florentina Marțiș, Anamaria Tudorie, Adrian Luca, <i>„Consacrarea ritualică” a primei colonizări neolitice din România. Partea II. Locuirea, în pregătire pentru tipar.</i>
Paul	1995	Iuliu Paul, <i>Aspekte des Karpatisch-Balkanisch-Donauländischen Neolithikums. Die Präcriș-Kultur, în VUS (1995), p. 28-68.</i>
Paul 1995a	1995a	Iulia Paul, <i>Das "Mytogramm" von Salzburg-Ocna Sibiului, în VUS (1995), p. 129-135.</i>
Schwarzberg	2011	HeinerSchwarzberg, <i>Durchmensch liche Kunstund Gedankengemacht, München (2011).</i>
Vlassa	1965	Nicolae Vlassa, <i>Un mormânt de înhumăție aparținând culturii Criș timpurii din Transilvania, în Apulum 5 (1965), p. 13-17.</i>
Vlassa	1968	Nicolae Vlassa, <i>Sondajul de salvare de la „Gura Baciului” (... și câte ceva despre cultura vaselor caliciforme în România)..., în ActaMN 5 (1968), p. 371-380.</i>
Vlassa	1972	Nicolae Vlassa, <i>Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România, în Acta MN 9 (1972), p. 7-28.</i>
Vlassa	1976	Nicolae Vlassa, <i>Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note, în BMN3 (1976).</i>

DATE REFERITOARE LA BISERICA ȘI CURTEA PÂRCĂLABULUI IOAN DRĂGOI DE LA DRĂGOIEȘTI, JUDEȚUL SUCEAVA

Ion MAREȘ

Rezumat: Articolul prezintă date referitoare la istoricul unei străvechi așezări medievale, satul Drăgoiești, județul Suceava, unde a existat curtea, biserica (ctitorite de marele boier Drăgoi) și necropola, din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Boierul Drăgoi era nepotul lui Drăgoi Viteazul, care întemeiasă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea satul și prima reședință a familiei, unul dintre marii boieri ai Moldovei, amintit în documente de la Roman I. De asemenea, sunt analizate piese arheologice, provenite de la reședința boierească și biserica dispărută, descoperite atât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cât și după efectuarea de săpături arheologice, în 1977. Localitatea Drăgoiești este un străvechi sat românesc, ocină a marelui pan Drăgoi, care i-a dat numele.

Cuvinte cheie: Drăgoiești, Drăgoi, sat medieval, curte boierească, biserică dispărută, cimitir medieval

Abstract: The article presents data on the history of an ancient medieval settlement, Drăgoiești village, Suceava County, where there existed the yard, church (built by the great boyar Drăgoi) and the necropolis, from the second half of XV century. Dragoi Boyar was the grandson of Drăgoi The Brave, who founded in the second half of XIV century the village and the first residence of the family, one of the great boyars of Moldova, mentioned in documents from the Roman I. Also are analyzed archaeological pieces, from the boyar residence and the missing church, discovered both in the second half of the XIX century, and after carrying out archaeological excavations in 1977. Drăgoiești village is an ancient Romanian village, *ocina* of the great pan Drăgoi, who gave its name.

Key words: Drăgoiești, Drăgoi, medieval village, boyar court, perished church, medieval cemetery

În satul Drăgoiești, pe *Dealul Fora*, în locul *Mocirlă*, au fost dezvelite ruinele unei reședințe boierești și ale unei biserici, identificate încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Între anii 1850 și 1880, au descoperite diverse materiale arheologice (ceramică, cahle de sobă, obiecte din fier etc.), care au fost publicate în 1897 de arhitectul vienez Karl Adolf Romstorfer (pe atunci, conservator la *Bukowiner Landes-Museums* / Muzeul Țării Bucovinei din Cernăuți).

Acesta semnala, în punctul *Mitoc* din Drăgoiești, locul „Cunciurle” (corect *Mocirlă*), existența urmelor unei incinte cu turnuri, aparținând unei mănăstiri și unei vechi biserici a satului, cu altar, naos, pronaos și pridvor¹.

În anul 1891, în condiții întâmplătoare, a fost descoperită o cahlă de lut², datând din secolul al XV-lea, și care provine din locul unde a fost curtea pârălabului Ioan

¹ Karl A. Romstorfer, *Aus den „Miteilungen der k.k. Central - Comision” (Fortsetzung aus dem Jahrbuche 1896), Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, Cernăuți, 1897, p. 86-87.

² Piesa se află în colecțiile Muzeului Bucovinei, inventar E/879. Pe latura din spate are o etichetă cu inscripție în limba germană: „Aufgefunden im Jahre 1891 - in der Hofe in Drăgojeștie... von A. Popovici, überfeld an” <Descoperire întâmplătoare în anul 1891 - în curtea de la Drăgoiești... pe câmpul înalt al domnului A. Popovici>.

Drăgoi³. Asemenea obiecte se aflau în componența unor sobe cu arhitectură deosebită, amplasate în camerele clădirilor domnești, boierești, orășenești. Pe cahlă este reprezentat magul Balthasar, călare, având coroană pe cap, în mâna stângă purtând ofranda către pruncul Iisus, brațul drept fiind ridicat, arătând în față. Pe fundal, într-o latură, este figurată o cetate cu turnuri, ziduri canelate, ferestre și porți (fig. 2).

De la vechea biserică din Drăgoiești s-a păstrat piatra de mormânt (fig. 3) a boierului Ioan Drăgoi⁴, ctitorul bisericii (vezi anexa). Are lungimea de 1,63 m, lățimea de 0,66 m, grosimea de 0,18 m și următoarea inscripție:

+ В ЛЯТ 3 Л К ЛЯТ ПРЯСТАВИСЯ РЯБ Б(О)ЖИ(Ю) ПАНИ
 ИОАН ДРАГОЮ ПРЪКАЛАБИ М(Е)С(Е)ЦА ОКТ СИ
 ÎN ANUL 7020 <1512> A MURIT ROBUL LUI DUMNEZEU, PAN
 IOAN DRĂGOIU, PÂRCĂLAB, LUNA OCTOMBRIE 16⁵

Academicianul Simion Florea Marian îi cerea în 1873 (era student pe atunci la Facultatea de Teologie din Cernăuți) învățătorului Gheorghe Forgaci din Drăgoiești să-i trimită date referitoare la piatra tombală⁶. Forgaci îi scria lui Marian, la 6 octombrie 1873, despre piatra tombală, notând corect inscripția slavonă de pe aceasta, fără a o

³ Rudolf Gassauer, *Teracote sucevene*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XVIII, 1935, p. 161, fig. 20; Paraschiva - Victoria Batariuc, *Cahle din Moldova Medievală (secolele XIV-XVIII)*, Suceava, 1999, p. 88, 127, 132, 146, 150, 162, fig. 62/1.

⁴ Simion Florea Marian nota că: „s-a aflat în tinda manastirei din Drăgoesci. În presinte se află aceasta peatră răzimată de biserica cea de lemn din Drăgoesci; e de 7 ½ palmi în lungime, trei în lățime și una în grosime” (vezi anexa). La sfârșitul secolului trecut a fost adusă la Muzeul din Suceava (Eugen Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes-und Kirchengeschichte, I Teil: Steininschriften*, Druck von Adolf Holzhausen, Wien, 1903, p. 150). În prezent piatra de mormânt se află la Muzeul Bucovinei din Suceava, inv. 24.

⁵ Citită greșit de Karl A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 87; corect la Eugen Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, p. 150; G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XVIII, fasc. 43-46, Editura Cartea Românească, București, 1926, p. 282. Simion Florea Marian nota următoarea inscripție: “+ ВЛЯТ 3 И К ЛЯТ ПРЯСТАВИСЯ РЯБ БОЖИ ПАНИ ГИРОНТ (ГИОН) ДРАГОЮ ПРЪКАЛАБИ МС ОКТ СИ” În anul 7052 (1543) LEAT. A RĂPOSAT ROBUL LUI DUMNEZEU PAN GHIRONT(GION) DRAGOIU PÂRCĂLAB. LUNA OCTOMBRIE 16” (Simion Florea Marian, *Notițe istorice, geografice, topografice și archiologice referetive la unele sate și biserici din Bucovina*, broșura I-IV: Zaharești, Liteni, Sânt Ilie, Costâna, Suceava, Rădăuți, Ipotești, **Drăgoiești**, Ilișești ș.a., în *Arhiva Bucovinei*, vol. II, fascicula 7; inv. 765, manuscris inedit; vezi anexa).

⁶ Simion Florea Marian, *Notițe istorice, geografice, topografice și archiologice referetive la unele sate și biserici din Bucovina*. Din manuscris reiese că Simion Florea Marian intenționa să întocmească o lucrare amplă, intitulată *Istoria bisericilor din Bucovina*, după următorul plan: 1. Drăgoiești, 2. Zaharești, 3. Părhăuți, 4. Mirăuți, 5. Reusenii, 6. Bădeuți, 7. Arbore, 8. Șcheia, 9. Zamca, 10. Mitocul Armenesc, 11. Volovăț, 12. Putna. A enumerat localitățile cu monumente importante, dar a lăsat lista deschisă, scriind în continuare doar cifra capitolului. Manuscrisul conține mai multe schițe și desene, iar după scris, este cu siguranță un caiet folosit în teren, pasajele preluate și valorificate ulterior în lucrările publicate fiind însemnate cu creion colorat, după cum obișnuia.

traduce, și-i promitea că-i va trimite o altă inscripție de la *pragul armanului*⁷ (fig. 4). Altă piatră tombală, inedită, este amintită în manuscrisul lui Simion Florea Marian. Acesta nota că piatra, păstrată pe jumătate, era folosită treaptă la „casa fostului preot din Drăgoești, **Constantin Vorobchieviciu**” (vezi anexa). În manuscrisul lui Marian se păstrează inscripția, fără traducere:

„*В ЛТО ЗМЕ М(СІ)А М(А)Р(ТЕ) КНТ.....*
.....ЗДЕСУ”

„ÎN ANUL 7045 <1537> LUNA MARTIE 28

AICI”

Sau, revenind asupra inscripției, nota alt text (vezi anexa):

„*ПРЯСТАВИТСЯ... ТОЖИ МАРИА ВАСИЛКА ВЛТО ЗМЕ МР КНТ*”
A RĂPOSAT...AICI MARIA VASILCA, ÎN ANUL 7045 <1537> M(A)R(TIE) 28

Pan Ioan Drăgoi, socotit de tradiție ca fiind întemeietorul satului Drăgoiești, era strănepot al întemeietorului vechii așezări, anume *marele pan Drăgoi*⁸.

În 1977, arheologii Adrian Bătrîna și Emil Ioan Emandi au efectuat săpături arheologice de salvare la Drăgoiești - *Fora*, în punctul *Mocirlă*, loc în care erau ruinele curții boierești, ale bisericii și ale cimitirului⁹. Au fost descoperite fundațiile unei biserici dezafectate, de plan dreptunghiular, compusă din trei încăperi: altar, naos și pronaos (fig. 1). Naosul bisericii de la Drăgoiești avea două abside practicate în grosimea zidurilor. Ceea ce notase Karl A. Romstorfer ca fiind pridvor - inexistent în realitate - a fost lămurit prin săpăturile arheologice din 1977, ca fiind o prelungire pe fațada de apus a zidurilor bisericii, adică o nișă legată în zona superioară cu un arc semicircular, similară cu cea de la Biserica din Arbore (zidită în 1503 de Luca Arbore) și cu Biserica din Reuseni (ctitorită de Ștefan cel Mare, terminată de Bogdan III, în 1504, după moartea tatălui său).

Biserica de la Drăgoiești - *Fora* a fost datată, potrivit elementelor de construcție caracteristice și pe baza materialului ceramic recoltat, la sfârșitul secolului al XV-lea sau în primii ani ai secolului al XVI-lea. În 1512, în biserică a fost înmormântat pârcălabul Ioan Drăgoi¹⁰.

Nu a fost însă lămurită perioada de funcționare a bisericii, cimitirul aferent nefiind investigat arheologic. Autorii săpăturilor arheologice de la *Fora* notau: „Pe baza documentelor de care dispunem se poate afirma cu certitudine că așezarea feudală de la Drăgoiești exista încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.”¹¹

Locul unde a fost curtea și biserica se afla în evul mediu în apropierea unui vechi drum comercial, care lega capitala Moldovei, Suceava, cu Baia și cu Bistrița. Zona oferea condiții naturale prielnice unei bune locuiri, satul medieval fiind atestat din 3 decembrie 1462, când Ștefan cel Mare confirma lui Lațcu, ginerele lui Romașco, satele Drăgoiești, Lucăcești, Botești și Căcăceani. Aceste sate erau *ocina dreaptă a soției* lui

⁷ Casa memorială *Simion Florea Marian*, scrisoare, inv. 263.

⁸ Adrian Bătrîna, Emil-Ioan Emandi, *Cercetările arheologice de la Drăgoiești (Suceava)*, în *Suceava*, V, 1978, p. 197.

⁹ *Ibidem*, p. 197-203.

¹⁰ *Ibidem*, p. 200.

¹¹ *Ibidem*, p. 203.

Lațcu, nepotul lui Petru Ponici, ginerele lui Romașcu, pe care le avusese socrul său, marele boier Drăgoi, care le deținea din vremea lui Alexandru cel Bun, Romașcu fiind ginerele marelui pan Drăgoi¹². Ulterior, la 24 septembrie 1498, Ștefan cel Mare dăruia satele amintite lui „Vasutca, fiica lui Romașco, nepoata lui Drăgoi, femeia lui Stanciu aurar”¹³, ceea ce înseamnă că Lațcu, ginerele lui Romașcu, nu le mai stăpânea.

Dintr-un document din 5 aprilie 1558, aflăm că Vasutca a avut un fiu Drăgoi, stăpân al acestor patru sate. Uricul menționează că Alexandru Lăpușeanu (1552-1561, 1563-1568) întârea dania făcută de „monahul Teodosie fost ceașnic și sora sa Odochia, fiii lui Drăgoi, nepoții Vasutcăi, fiica lui Romașco, nepoata lui Drăgoi, femeia lui Staciul aurar... au dat sfintei noastre rugi, mănăstirii de la Voroneț, unde este hramul Sfântului Marelui Mucenic al lui Hristos, Gheorghe și Sfântului stareț Daniil, un sat anume Drăgoești, din privilegiul de întărire ce a avut bunica lor Vasutca de la bunicul domniei mele Ștefan Voievod, întru pomenirea sa și întru pomenirea părinților lor.”¹⁴

Acest Drăgoi, fiul Vasutcăi, era cel îngropat în 1512 în biserica de la Drăgoiești - *Fora*, precum dovedește piatra lui de mormânt, el fiind ctitorul bisericii și al curții feudale¹⁵, iar celălalt era străbunicul său, *Drăgoi Viteazul*, întemeietorul satului Drăgoiești și, posibil, al primei curți boierești. Ulterior, la 16 iulie 1575, Petru Șchiopul (1574-1577, 1582-1591) întârea Mănăstirii Voroneț satele „Drăgoiești și Lucăcești și Botești, cu moară pe Brădățel”¹⁶, fiind reconfirmate, la 27 septembrie 1575, în urma unui proces în care niște boieri le revendicau.

Pan Drăgoi Viteazul a fost un personaj important în Moldova medievală, fiind „un vechiu boier, care va fi apucat vremea descălicatului”¹⁷. Stăpâna *ocina* de la Drăgoiești și satele menționate mai sus¹⁸, parte din feuda sa.

În documente îl găsim scris alături de domn și de marii boieri ai țării, întărind cu *credința* lui cele cuprinse în hrisoave¹⁹.

¹² Ion Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, hrisoave și cărți domnești, 1457-1492, București, 1913, doc. XL, p. 66 - 68; *DIR, veacul XIV, XV, A, Moldova, vol. I (1384-1575)*, doc. 392, p. 326-327; *DRH, A, Moldova, vol. II (1449-1486)*, doc. 113, p. 163.

¹³ Ion Bogdan, *op. cit.*, doc. LXX, p. 125; *DIR, veacul XV, A. Moldova, vol. II (1476-1500)*, doc. 267, p. 282.

¹⁴ *DIR, veacul XVI, A. Moldova, vol. II (1551-1570)*, doc. 98, p. 105.

¹⁵ Adrian Bătrîna, Emil-Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 202.

¹⁶ *DIR, veacul XVI, A. Moldova, vol. III (1571-1590)*, doc. 75, p. 57.

¹⁷ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Documente interne, Urice (Ispisoace), Surete, Regeste, Traduceri, 1374-1447, Viața Românească, Iași, 1931, p. 414.

¹⁸ Cu excepția satului Căcăcenii, care a dispărut din veacul al XVI-lea, celelalte localități există.

¹⁹ Martor: „credința panului Drăgoi”; la 30 martie 1392, Roman I dăruia sate (Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 8); „credința panului Drăgoi”, la 18 noiembrie 1393, Roman I dăruia un sat (*Ibidem*, p. 14); „credința lui Drăgoi Viteazul”, la 28 noiembrie 1399, Iuga voievod dăruia sate (*Ibidem*, p. 23); „pan Drăgoi și copiii lui”, la 2 iunie 1400, Alexandru cel Bun dăruia sate (*Ibidem*, p. 38); „credința lui Drăgoi”, la 4 august 1400, Alexandru cel Bun dăruia un sat (*Ibidem*, p. 42); din 7 ianuarie 1403 nu mai apare martor (*Ibidem*, p. 489); „credința jupanului Drăgoi”, la 2 august 1414, Alexandru cel Bun dăruia sate (*Ibidem*, p. 105); „credința giupânului Dragoiu”, la 2 august 1414, Alexandru cel Bun dăruia un sat (*Ibidem*, p. 108); „credința panului Drăgoi”; la 20

La fel de important este faptul că în vecinătatea reședinței panului Drăgoi Viteazul, la circa trei km spre sud-est, a fost curtea marelui vornic Oană (Ivan) de la Tulova (satul Vorniceni Mari). Cel care stăpânea locul era unul dintre marii boieri ai Moldovei, proprietar a multe sate și locuri (inclusiv peste Prut)²⁰. *Oană de la Tulova*, este menționat în acte (până la 1429, când va fi murit), cu diferite nume: Ivan vornic, Oană vornic de Suceava, Oană vornic, Ona vornic, Vană și Vanea vornic, Ivan vornic de Suceava, Ion vornic²¹. În sfatul domnesc apare de la 1397 până 1425, el fiind ctitorul Mănăstirii Humor²².

Săpăturile arheologice Tulova, efectuate în anii 1977-1981 de către prof. dr. Mircea D. Matei și Emil Ioan Emandi, au dus la descoperirea așezării rurale, a curții boierești și a necropolei din secolul al XV-lea, din locul *seșul Tolvii* și *la mănăstire*²³,

decembrie 1414, Alexandru cel Bun dăruia sate (*Ibidem*, p. 113); „credința panului Drăgoi de la Tulova”, la 13 aprilie 1415, Alexandru cel Bun dăruia un sat (*Ibidem*, p. 117); „credința panului Drăgoi de la Tulova”, ultima oară când apare în documente), în 1415, Alexandru cel Bun dăruia sate (*Ibidem*, p. 124, 414).

²⁰ Într-un hrisov de la 3 iunie 1429, domnul Alexandru cel Bun întărea fiilor vornicului Oană „credinciosului pan Lazăr și pan Stanciu și pan Costea, fiii lui Ivan vornicul... dreptcredincioasa vislușenie a tatălui lor... satele lor, anume la Tulova, unde este curtea lor și la Stroinții, la obârșia Șumuzului și Zaharinții, la obârșia Șumuzului, și Litnauții și la obârșia Solonțului, unde a fost Tatomir și Pârtea și Gădinții la Cobăle și Seliștea Dobrei, la Homor, unde este mănăstirea lor și la Orbic Seliștea, unde este curtea lor și Zagoreanii, mai sus de Goșman unde a fost Bași...”, urmând alte sate și locuri (Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, doc. 86, p. 270-271). Satele menționate în hrisov sunt: Stroiești, Zaharești, Liteni, Humor (*Ibidem*, p. 272-273). Satul Tulova, fost în ținutul Suceava, pare să fi revenit boierului Lazăr, acesta fiind pomenit în documente drept *Lazăr de la Tulova*. Din documente aflăm că Lazăr și Stanciu, apar în sfatul domnesc, începând cu 1432, sau 1433, și în continuare până în 1453, când lipsesc din hrisoave (*Ibidem*, p. 236-238). Din acte de la sfârșitul secolului al XV-lea, aflăm că boierul Lazăr a avut doi copii, Ana și Sima. Ana a fost căsătorită cu Șandru (*Ibidem*, p. 281), devenit pârcălab de Cetatea Nouă (a Romanului), boier important în timpul domnilor Ștefan cel Mare și Bogdan III (Matei, Mircea D., *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare, (secolele XI-XVII)*, Editura Academiei Române, București, 1982, p. 148).

²¹ „**OANĂ** (Vană, Ivan, Vană de la Tulova¹ (pe Tulova își avea curtea de reședință; DIR, XIV-XV, p. 83). În sfat 1397 febr. 3-1425 mai 12 (uneori ca vor. Suceava 1411-1423).+ ante 1428 dec. 28. A fost ctitorul primei fundații de la m-re Humor (ante 1415). Copii: Stanciu post. și Lazăr (și ei membri ai sfatului, 1432-1453) și Costea; Lazăr a avut o fiică Ana = Șandru pârc. Și un fiu Sima, iar Costea pe Nastea = Hărman pârc., Toma paharnic și Ilca”²² (M. Costăchescu, *Neamul lui Oană, dvornic de Suceava, și satele lui*, în CI, 1929-1931, p. 41-79; DIR, XIV-XV, p. 73, 83; *Doc. Înainte Ștefan cel Mare*, I, p. 236-237, 278-279 și II, indice)” (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura enciclopedică română, București, 1971, p. 278-279, 281).

²² *Ibidem*, p. 281.

²³ În locul *La mănăstire*, situat la circa 500 de metri spre vest de *Șesul Tolvii*, s-a aflat un locaș de cult medieval, precum și un cimitir. Săpăturile arheologice au dus la descoperirea a 52 de morminte creștine dintr-o necropolă datată după inventarul ceramic (vase și fragmente ceramice aflate în unele gropi), în secolele XI-XII (Mircea D. Matei, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei*, p. 115-129). Lăcașul de cult făcea parte din complexul reședinței marelui

iar descoperirile din valea pârâului Drăgoiasca (de pe un grind și din *seșul Tolvei* de la Vorniceni Mari), au fost datate din secolul al XIV-lea²⁴. Reședința vornicului Oană și-a început existența „la începutul secolului al XIV-lea”, încheindu-și-o „la finele deceniului al treilea al secolului al XV-lea”²⁵, fiind dinainte de înființarea statului Moldova. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea și până în primele decenii ale secolului al XVII-lea satul Tulova nu mai este pomenit, la 1621 fiind menționată *seliștea Tulova*²⁶.

La finele secolului al XVIII, după ocuparea nordului Moldovei la 1775 de către austrieci, în zonă au fost colonizați maghiari, germani. În Tolova Mare a fost întemeiată colonia maghiară *Joseffalva*, iar în Tolova Mică sau Vorniceni trăiau familii de români²⁷. Numele românești de *Tolva*, *Tolova* sau *Strânba*, *Tulova* s-au păstrat.

Ioan Drăgoi, pârcălabul de la Drăgoiești, a rămas în tradiția populară printr-o legendă publicată de Simion Florea Marian²⁸, care consemnează că Ștefan cel Mare, „omul cel mai înțelept, mai isteț, mai vestit și mai tare dintre toți împărații și craii de pe vremea lui”, având nevoie de bani ca să organizeze în lupta cu ungurii, la sfatul unui „fecior voinic, îndrăzneț și binecrescut... să mergem pe la noi prin sat, prin *Drăgoesci*, căci pârcălabul nostru e putred de avut, ... el te va împrumuta cu câți bani vei voi,... chiar și cu mai mulți de câți îți trebuie !... că pârcălabul lor e în stare cu banii săi să susție toată oastea moldovenească chiar și un an întreg”²⁹. În legendă întâlnim atât toponime și omonime, cât și date referitoare la amplasarea curții pârcălabului Drăgoi³⁰.

boier Oană, fiind ridicat în ultimul sfert al secolului al XIV-lea. Avea planul triconc, cu absida altarului semicirculară decroșată, cu naos alungit, prevăzut cu două abside semicirculare, cu pronaos dreptunghiular ale cărui ziduri longitudinale sunt prelungite ca la Biserica din Arbore. Sistemul de boltire era alcătuit din trei calote semicirculare amplasate pe abside, o calotă sferică (cupolă) sprijinită pe pandativi și arce semicilindrice, pe naos, pronaosul fiind boltit cu o calotă în semicilindru, sprijină pe zidurile exterioare. La exterior, zidurile Bisericii de la Tulova fuseseră ornate cu cărămizi de forme diferite, smălțuite, de culoare albastru-peruzea, cu discuri și flori cruciforme smălțuite în verde-oliv, galben și cafeniu. Aceste elemente decorau partea superioară a ferestrelor și a intrării, formau arhivolte în jurul arcelor unor firide sau alcătuiau o friză continuă la partea superioară, sub cornișă. Un mormânt amplasat în pronaos, atribuit ctitorului, era făcut din cărămizi smălțuite (L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea arhitecturii eclesiastice din Moldova în secolele XIV-XV*, p. 149).

²⁴ „Complexul reședinței boierești ocupa un spațiu de circa 45-50 metri, fiind identificate urme încăperi cu pereți lucrați în *paiantă*, cu pari înfipți în pământ, cu sobe de cahle, cu pereți ornamentați cu cărămizi smălțuite, așa cum reiese din materialul arheologic, este adevărat, din care noi nu am putut recupera decât o mică, foarte mică parte” (Mircea D. Matei, Mircea D., *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei*, p. 104, 108-109).

²⁵ *Ibidem*, p. 109.

²⁶ DIR, A. Moldova, sec. XVII, 5, București, 1957, p. 11; Mircea D. Matei, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei*, p. 148.

²⁷ Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 224-225.

²⁸ S. Fl. Marian, *Tradiții populare române din Bucovina*, Imprimeria statului, București, 1895.

²⁹ *Ibidem*, p. 108.

³⁰ „Nu pot spune cu chiteală, cam pe unde va fi mers Ștefan Vodă cu oastea sa, după ce a eșit din Suceava, ... el a trebuit să treacă mai întâiu prin țările ce se numesc astăzi *Tinoasa* și *Frumoasa*, apoi prin satul *Litenii*, sau între acesta și satul *Zaharesci*, ca așa să ajungă mai

În lucrările topografice și geografice întocmite în secolul al XIX-lea și la începutul celui următor sunt date referitoare la satul aflat în discuție, precum: „Dragojeschti = Dragoeștii (rom., vine de la numele Drăgoi), Dragojesti, Dragijeste, Dragojesty, Dragojestie, Драгоєши, Dragojesce, sat, care a fost dat de copiii lui Drăgoi, monahul Theodosie și de sora sa Odochia, mănăstirii Voroneț. Această danie este confirmată de domnul Alexandru Lăpușneanu, în 15 aprilie 7066 (1558). Ei înșiși au fost emigranți de jos din Ardeal”³¹ sau „Drăgoești, com. rur. Districtul Gurahumora, așezată pe partea dreaptă a pârâului cu același nume. A fost dăruită de fiii lui Dragoș Vodă, de monahul Teodosie și de sora sa Eudochia, mănăstirii Voroneț. La 5 aprilie 1558, Alexandru Lăpușneanu confirma dania. În această localitate circulă o mulțime de povești, ce au de erou pe Dragoș. Se află, apoi, aici, ruinele unei cetăți, ale unei mănăstiri și ale unei biserici. În aceste ruine s-au găsit table de piatră cu chipuri istorice săpate în ele”³².

Cele consemnate mai sus consfințesc faptul că localitatea Drăgoiești³³ este un străvechi sat românesc, ocină a marelui pan Drăgoi, care i-a dat numele. Rămâne de împlinit o datorie creștină, ca pe locul unde a fost biserica și unde se află în prezent cimitirul să fie așezată o troiță spre veșnică pomenire.

lesne și mai degrabă la *Drăgoiesci*... când era soarele cruce-amiazi, oastea s-afla lângă Drăgoiesci, ear’ Ștefan și cu câțiva dintre căpitani săi abătura pe la pârcălabul *Drăgoiu*, ale cărui curți se aflau pe atunci alături cu partea despre răsărit a satului de astăzi, tocma pe locul care acum se numesce *Mitoc*, unde până și în ziua de astăzi se mai pot vedea remășițele de petrii și cărămizi ale acelei curți străvechi, precum și urma temeliilor și un păr uriaș, martori adevărați ai timpurilor acelora... Fiind Drăgoiu... un boeriu foarte avut, având toate bunătățile lumii pe lângă curtea sa, precum și o mierță de galbini bine strânși, nu se codi mult, ci-i împrumută pătrarea cerută... Ștefan nu stătu mult la vorbă cu dânsul, ci îndată eși din curțile acestuia și se porni cu oastea sa mai departe în sus spre apus, trecând prin pădurea Drăgoiescilor și a *Corlății*, pe la *Capu codrului* său, după cum se numia mai înainte, *București*, apoi prin târgușorul *Gura Humorului*, și colea când înserase bine, ajunse nu departe de locul, unde se află acum mănăstirea și satul *Voroneț*.” (*Ibidem*, p. 100-111)

³¹ Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina, zur Zeit ihrer Erwerbung durch oesterreich (1774-1785)*, Cernăuți, 1895, p. 27.

³² Mănăstirea Voroneț stăpânea satele Stulpicani, București (Capu Codrului), Drăgoiești, Bucșoaia, Gemenea, Slătioara, Ostra, Negruleasa, Frasin, Doroteia, Lucăcești, ½ Botești, Balința, Ghisdita, Vlădeni, Șuhlinți, Crucea, Hoida și o vie; munții: Mestecăniș, Pietriș și Muncel; o pășune la Humor (cf. Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 120).

³³ În Moldova au existat și alte sate cu acest nume: „Drăgoieștii sau Musteștii... pe apa Dobrotforiului... pârâul Dobrotvorul, numit astăzi Dobrotforul, curge prin județul Tecuci și se varsă în Zeletin, în apropiere de satul Chicera... La gura lui era satul Drăgoești, care azi nu mai există... Identic Drăgoeștii cu Chicera, din județul Tecuci, comuna Burdusaci” (Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 428).

ANEXA

„Despre biserica cea veche din Drăgoesci

Alături de partea despre resărit a satului **Drăgoesci**, între țarinile numite *Fora* și *Senata*, pe coasta unui deluț s-a aflat în vechime o biserică de piatră a cărei urme se pot observa încă și astăzi.

Drăgoescenii mărturisesc că cu vr'o câteva zeci de ani mai înainte se putea foarte bine distinge ruinele acestei biserici, dar mai pe urmă, nesciința satenilor de a plăti rămasițele locașelor sante îi împinse până într-acolo, că și ceea ce s-a mai fost păstrat din secol, făcu acum să se șteargă cu totul, să nu rămână nimic altă decât urma ei.

Așa se apucară acești necunoscători de însemnătatea rămasițelor stăruite și scoaseră toată piatra cât se mai afla chiar din fundul temeliei, întrebându-o parte la zidire de fântâni, parte la temelii de case. Mai cu samă preotul local... **Vorobchieviciu** a scos mai toată piatra de acolo și-a întrebuit-o spre zidirea caselor sale.

În tinda acestei biserici s-au aflat două pietre – unde s-au dus nimene nu știe. Atâta. Pietre marmăntale cu inscripțiune veche slavonă. După cum mărturisesc cei mai bătrâni locuitori din acest sat, preotul local le-a fost luat și pe acestea și le-a fost pus ca trepte de înaintea caselor sale, dintre cari una și până astăzi se mai află de înaintea unei uși la acele case. Piatra aceasta e ruptă în două și inscripțiunea se poate numai pe de-o parte ceti, care din norocire și pentru atâta, arată cine-a fost îngropat sub acea piatră, precum și anul îngropării.

Ceealaltă, mulțumită unor oameni cari știură a păstra rămasițele stăruite, se află în cea mai bună stare alăturată de-un perete al bisericii prezente.

Despre **Drăgoiu**, vezi *Cronica Hușilor* – apendice pag. 41.

Spre apus de Drăgoesci se afla satul **Corlata**. Între resăritu și miezul nopții de Iliesci, se afla satul **Brașca** și se ține de biserică și școala **Iliesciului**.

Spre nord de **Brasca**, peste-un dealu, într-o vale, se afla **Bălăceana** – în acestu sat este o școală pop. rom.

Gura Humorului – târgu micu. În acestu târgușoru se afla o școală publică normală de trei clase, unde se predau științele în limba rom. și germ. Se află o biserică germ., una arminească și una rom., se afla o berărie.

Spre resăritu de acestu târgușoru se aflau nesce șanțuri militare, făcute în anul 1856. De la Homoru, vis-a-visu, peste fluviul *Moldova*, pe versantul muntelui *Magura*, asemenea se afla un șanțu din 1856 făcutu.

De la Momaru la vale, pe șesul fluviului *Moldova*, se întinde mai multe sate și anume: **Păltinoasa**, în acestu sat se afla romani și liptieri; prin acestu, curge din pădurea Iliesciloru, rișorul **Bocovățiu** și se revărsă în *Moldova*, la **Capulu Codrului**.

Șesul Păltinoasei se cheama **Bocovățiu**. Mai departe vine satul **Capulu Codrului** (în vechime București, vezi privire repede); în acestu sat, pe apa Moldovei se aflau mai multe mori de macinatu, precum și un feresteu; moră cu feresteu de tăiatu scânduri. – Șesulu ce se întinde în giosu, spre resărit...

Drăgoesci
sat în căpitănatul Sucevei

Despre Drăgoesci, spune tradiția, că a fost mai jos de unde se află acum, se spune că a fost târg.

De la curtea lui Drăgoiu și până la mănăstire, a fost un pod. După ruinarea târgului, trei înși se furișară spre apus, în pădure și acolo își formară trei bordeie, în diferite; de la acei trei înși se trag: a) **Sbârcenii**; b) **Cuculescii** și c).

Senata, acum țarină, pe acest loc a fost satul mai înainte, sau târgul, după cum se spune.

Fora (forum).

Mitoc – a fost loc mănăstiresc.

La mănăstire s-au aflat mai multe petre mormântale cu inscripțiuni, - s-a aflat o bucată de lanți de fer, de la **policandru**, s-a aflat o segeată de fer, a fost batae, s-au aflat bani.

Drăgoiu a fost mai mare peste mănăstire. Un moșneag forte bătrân, anume **Bondariu** mergea și se ruga pe locul – ruinele – mănăstirii vechi, zicând că acolo îi mai place a se închina decât ori unde în alt loc.

Cornu, imaș.

Iezinoia

Mănăstirea a fost jur împrejur (cuprinsul cercual) de 80 de pași de mare. Lățimea 11 pași. Se cunosc foarte bine săpăturile temeliei unde a fost mănăstirea.

Peste pârâul Fora se află dealul **Injulea**.

Pe zidurile mănăstirii s-au văzut zugrăvitori, ca la bisericile și manastirile cele vechi.

**БЛЯТ ЗИК ЛЯТ ПРЯСТАВИТСЯ РЯБ БОЖИ ПАНЬ ГІРОНТ(ГІОИ)
ДРАГОЮ ПРЪКАЛАЪ МА ОКТ ЗІ**

Această inscripțiune se află pe-o peatră mormântală, trainică și foarte bine păstrată, carea s-a aflat în tinda mănăstirii din Drăgoesci. În presinte se află aceasta peatră răzimată de biserica cea de lemn din Drăgoesci; e de 7 ¹/₂ palmi în lungime, trei în lățime și una în grosime.

Curătura deal.

Ciobâca – groapă sub dealul Curătură.

Pe **Ciuciulea**, o fântână veche, se află foarte multe prețiosități îngropate și clopotele manastirei.

Movila bortoasă, movilă veche pe imașul Drăgoescilor, aproape de hotarul satului Stupca.

ВЛТО ЗМЕ МА МР КНТ.....

.....ЗДЕСУ

Această frântură de inscripțiune se află pe peatră mormântală, ce servesce de trepte la o casă din Drăgoesci. Ea s-a aflat asemenea la mănăstirea cea veche.

Drăgoesci – Despre întemeierea satului de față spunu bătrânii satului, cum că el s-a aflat mai înainte mai în jos, în țarină, ear' iscându-se vrășmiriți cu felii de felii de lifte rele, mulți oameni au părăsit satul de mai înainte, eară trei inși s-au băgat mai în sus, în pădure și acolo și-au făcut bordeieșe. Unul din aceia și-au făcut bordeiul seu pe-o vale între dealurile **Hondrul**, **Curătură** și pârâul **Drăgoasca**.

Venind mai pe urmă la dânsul un călugăr îi zise:

- D-ta stai aici singur singurel ca cucul ?

- Da! părinte, - răspunse el.

Și de-atunci înainte s-a numit omul acela **Cucul**, eară măhălăua unde și-a făcut el bordeiul, până și-n ziua de astăzi, se numesce **Cuculeni**.

Hondrul, deal deasupra satului Drăgoesci, între amiazăzi și apus.

Curătură, deal din sus de satul Drăgoesci.

Ciobâca, vale (groapă) sub dealul Curatura, despre apus, pe imașul Drăgoescilor.

Călugării, deal pe imașul Drăgoescilor, în partea despre apus a satului.

Călugării, parâuaș între dealurile Călugării și Curatura, dă' n Drăgoasca.

Mocirlă, țarină din jos de satul Drăgoesci.

Senata, țarină din jos de satul Drăgoesci. Pe acest loc a fost satul mai înainte.

Mitoc, țarină pe-un dâmb alături cu satul Drăgoesci, în partea despre răsărit. Pe acel loc a fost curtea lui Pironte Drăgoiu. Rămășițele acestei curți, constatătoare din bucățele de cărămizi și petre, se mai pot observa și acum. Cărămizile aceste sunt de-o construcțiune asemănătoare cu cele de la cetatea din Suceava. Despre moartea acestuia – vezi inscripțiunea mormântală.

Fora, numele unei părți de țarină dimpreună c-o parte dintre răsărit și amiazăzi a lui Drăgoesci.

Forum = locul adunării, loc de comerți (judecatorie). Dacă vom lua în considerare însemnânța cuvintelor **fora** și **senat**, cari originalminte au trebuit să se cheme **forum** și **senatum**, amăsurat tradițiunei populare, a trebuit să existe un om pe locurile aceste, de oare ce numai în orașe existau astfelii de case.

Prin urmare, orașul a trebuit să fie înălțat de **romani**.

Senatum = adunarea consilierilor.

Cornul = o parte mică de imaș din satul Drăgoesci, spre nord-vest.

Iezinoia, numele unui deal și a unei, în partea despre apus a satului Drăgoesci. E important.

Ciocăneasa, o parte de imaș, spre nord-vestul satului Drăgoesci, pe hotarul.

Ciuciulea, țarină despre nord de satul Drăgoesci.

Ciuciulea, pârâu, se numesce astfelii de la țarina prin care trece, se revarsă în Drăgoasca.

Intrăoaș, deal spre răsărit de satul Drăgoesci și alătura cu satul.

Fora, pârâu, numit astfelii de la țarina prin care trece, se revarsă în Drăgoasca.

Humaria, pârâu, trece prin satul Drăgoesci și se revarsă în râul Drăgoasca.

Drăgoasca, pârâu, isvoresce în pădurea Drăgoescilor, trece prin mijlocul satului și se revarsă din jos de **Tolova**, în **Șoimud**, cu carele trece în Moldova.

Cordini, deal în țarina Drăgoescilor, spre răsărit, lângă Tolova.

N.B. Voind a descrie satul Drăgoesci, trebuie mai întâiu, să narezi unde a fost satul mai înainte și pe ce felu de locuri.

Săpăturile mănăstirei, unde s-au aflat petrele mormântale.

Locuitorii din Drăgoesci spun cum că soția boeriului Drăgoiu s-a numit **Ileana**.

Pe peatra ce-am aflat-o ca treaptă la casa fostului preot din Drăgoesci, **Constantin Vorobchieviciu**, în fragmânt stă înscricțiunea aceasta:

ПРЯСТАВВИТСЯ... ТОЖИ МАРИА ВАСИЛКА ВЛТО ЗМЕ МР КНТ

Destul că sub aceasta peatra mormântală a fost îngropată Maria Vasilca, duple cum prea bine se poate ceti și azi numele Vasilca și anul. Martor a fost la această descifrare Georgiu Forgaș, învelitoriu din Drăgoesci.

Că odată se vor roade cu totul aceste petrii și inscripțiunea se va șterge e sigur, de aceea ar fi tare bine să se ieie de acolo și să se strămute oare unde în alt loc mai sigur, ca să poată remănea ca o suvenire.

Despre **Maria Vasilca**, vezi „Privire repede” de Pumnul, pag. 145.

Tolova-mică, câmp între satul **Liteni** și **Tolova**, proprietatea mănăstirei Slatina din Moldova.

Tolova (Iosephfalva) satu unguresc în districtul Sucevei. Aice s-au așezat 12 familii de unguri pe timpul împeratului Iosif II.

Tolvai, în limba ungară, însamnă *talharius*, deci foarte potrivit l-au botezat românii pe acest sat **Tolova**, că mai talharius de cum sunt ungurii din satul acesta, nu sciu de se mai află undeva prin împrejurimi.

Spune tradiția că și satul Tolova să fi fost mai înainte situat mai în jos de unde se află acuma.

Sulițaș, deal și țarină, lângă hotarul satului moldovenesc *Horoncenii*.

Șoimuz, părau și tot odată graniță între Moldova și Bucovina, trece în Moldova”.

(Simion Florea Marian, *Notițe istorice, geografice, topografice și archiologice referetive la unele sate și biserici din Bucovina*, în *Arhiva Bucovinei*, vol. II, fascicula 7; manuscris inedit).

Planul Districtului Bucovina din 1772, 1774

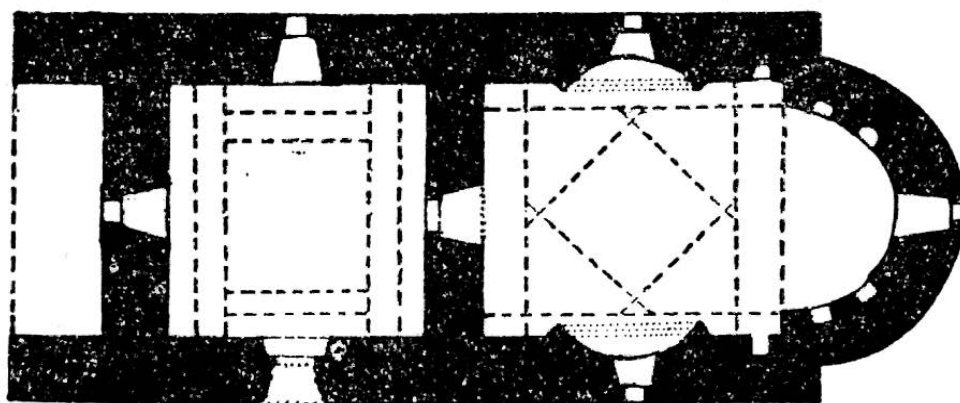

Fig. 1. Planul bisericii de la Drăgoiești - Foră, jud. Suceava
(după A. Bătrîna și E. I. Emandi)

Fig. 2. Cahlă descoperită la Drăgoiești, jud. Suceava
(colecțiile Muzeului Bucovinei)

Fig. 3. Piatra de mormânt a pârcălabului Ioan Drăgoi
(colecțiile Muzeului Bucovinei)

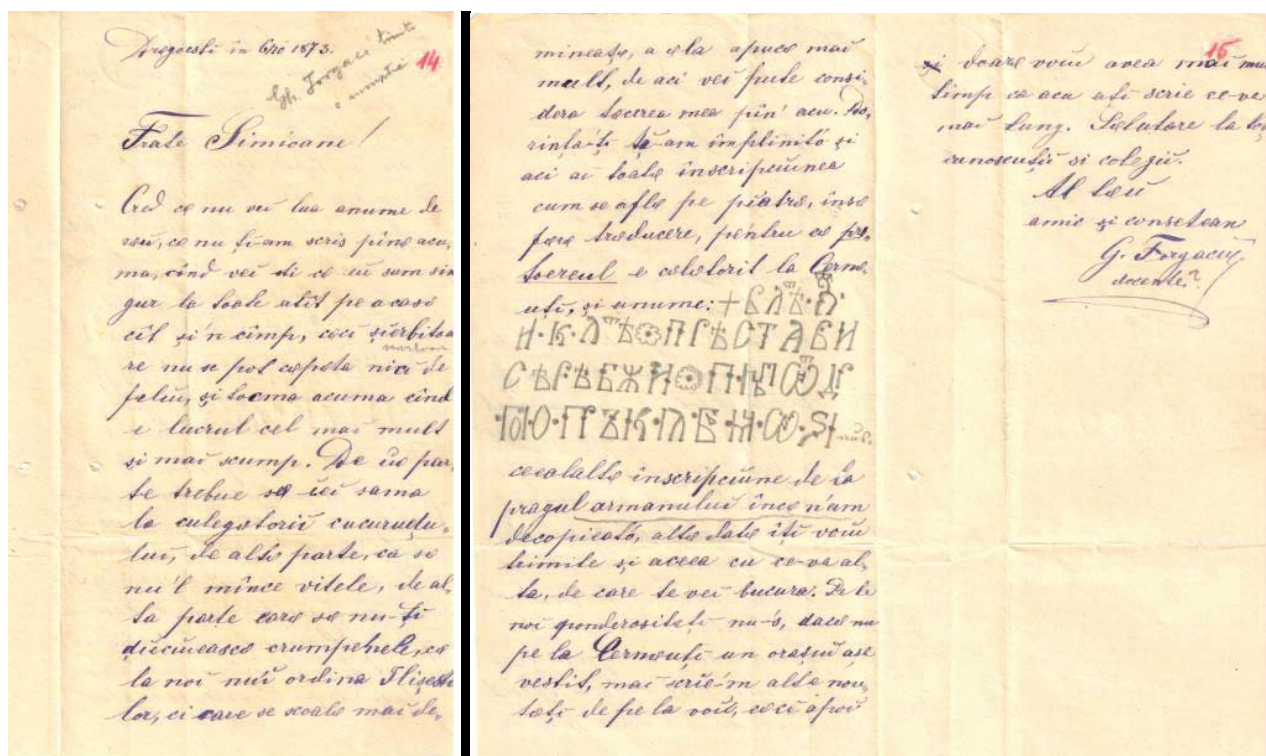

Fig. 4. Scrisoarea învățătorului Gheorghe Forgaci, din Drăgoiești, către Simion Florea Marian, din 6 octombrie 1873 (Casa memorială Simion Florea Marian, inv. 263, inedită).

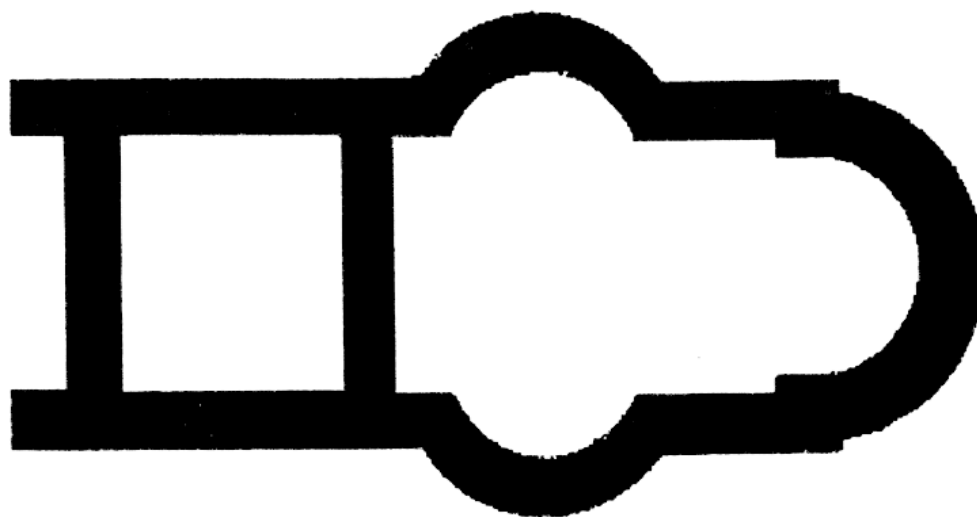

Fig. 5. Planul bisericii de la Tulova, Vornicenii Mari (după M. D. Matei și E. I. Emandi)

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE ÎN REGIM DE SALVARE DE LA VATRA DORNEI – PUNCT „HANUL LĂPUȘNEANU”. CAMPANIA 2002

Florin HĂU, Constantin-Emil URSU, Viorel BLĂNARU

Rezumat: Cercetarea arheologică a complexului de ruine cunoscut sub numele de „Hanul Lăpușneanu” și-a propus să verifice datele arheologice raportate la cele documentare, pentru a se stabili dacă dintre acestea îi aparține ca nivel de construcție – „Hanul” medieval menționat în timpul voievodului Alexandru Lăpușneanu (1557) sau „Moara Împărătească” amintită în 1786). Sondajul arheologic, coroborat cu studiul de parament ne-a condus la concluzia că ruinele situate în zona confluenței dintre pârâul Chilia și Bistrița Aurie, cunoscute astăzi și sub denumirea de „Hanul Lăpușneanu”, datează din perioada de sfârșit a secolului al XVIII-lea.

Cuvinte cheie: han, moară, faze de construcție, parament, sec. al XVIII-lea

Abstract: The archaeological research devoted to the study of the ruins of a medieval inn, known as „Lăpușneanu Inn”, aims at corroborating the archaeological finds with the historical records, in order to determine whether the ruins in question belong to the medieval “Inn” mentioned in the 1557 documents, during the reign of Alexandru Lăpușneanu, or to the “Imperial Mill” mentioned in a 1786 source. The archaeological survey, together with the study of the face of the remaining walls of the building, led to the conclusion that the ruins now known as the „Lăpușneanu Inn”, located at the confluence between Chilia and Bistrița Aurie rivers, date from late 18th century.

Key words: inn, mill, phases of construction, face of the wall, 18th century

1. Unele date despre vechimea ruinelor clădirii și despre importanța geografică a zonei de confluență dintre pârâul Chilia și Bistrița Aurie.

Complexul de ruine situat în municipiul Vatra Dornei – zona confluenței dintre pârâul Chilia și râul Bistrița, în apropierea imediată a cimitirului existent tot acolo – a atras atenția cercetătorilor arheologi cu mai bine de trei decenii în urmă. Este vorba despre studierea corpului de ruine, de către Emil I. Emandi care intenționa la vremea aceea să deschidă lucrările unui șantier arheologic la fața locului cu scopul vădit de a cerceta aspectele stratigrafice, planimetrice și cronologice ale acestui sit.

De la bun început se cere menționat faptul că o abordare de o asemenea factură (arheologică !) a cercetării complexului de ruine cunoscut sub denumirea „Hanul Lăpușneanu” din Vatra Dornei, a fost și a rămas impusă de puținătatea izvoarelor scrise care fac referire la existența sa în această zonă. În fapt, un singur document istoric cert, cuprinde unele informații – și acelea nu destul de clare – despre posibilitatea ca în aria intravilanului de astăzi aparținând orașului contemporan Vatra Dornei, să se fi construit din ordinul lui Alexandru Lăpușneanu, pe la 1557 sau 1558, acel „... *domus peregrinatus*” care avea în viziunea voievodului, menirea de a adăposti pe însoțitorii convoaielor comerciale ale negustorilor bistrițeni și deopotrivă moldoveni, undeva la

jumătatea drumului care lega cele două centre comerciale ale vremii (Suceava și Bistrița). Documentul, poartă data de 27 iulie 1557 și este emis la Botoșani. Textual, fragmentul de înscris care ne interesează este următorul: *...văzând locul acela în mijlocul munților am hotărât să se construiască un han („domus peregrinatus”) pentru ca străinii care trec munții să aibă liniște*¹ Este momentul în care, interesul Moldovei privitor la detensionarea unor relații încordate până atunci cu bistrițenii, devenise major, dacă se invocă aici, pentru perioada istorică menționată mai sus, înrăutățirea relațiilor politice ale Moldovei cu Polonia², pe fondul cărora, cum era și firesc, inclusiv relațiile comerciale ale celor două țări au avut foarte serios de suferit iar balanța de venituri a Moldovei înregistra acut aceste pierderi.

„Drumul de sus” al vremurilor voievodului Alexandru Lăpușneanu, adică drumul comercial al Moldovei spre vest, spre Transilvania, prin Obcinele Bucovinei de azi, acel „...*via negociatorum et mercatorum in alpibus*”³, era redeschis pe la 1556-1557, după ce fusese cu strășnicie păzit până atunci, de gărzile habsburgice dușmane voievodului Transilvaniei Sigismund Zapolia și implicit lui Lăpușneanu. După revenirea la putere a principelui transilvănean, Alexandru Lăpușneanu le scrie și le cere bistrițenilor la 7 ianuarie 1557 ca „...*toți (cei) care sunt negustori, din mijlocul nostru sau din cei ambulanți să vină cu mărfurile lor în țara noastră, fără să plătească vamă după obiceiul și libertățile vechi*”⁴.

Se admite astăzi faptul că, drumul *pe obcină*, venind dinspre Câmpulungul de pe valea Moldovei spre Țara Dornelor, va fi fost același cu cel pe care și în zilele noastre tradiția orală îl menționează și ca atare, de peste munți, se cobora la Dorna pe valea pârauului Chilia – acesta fiind, se pare, cel mai circulat traseu la vremea aceea (unele documente de epocă fac aluzie și la existența unor „drumuri ocolite” și de asemenea la „drumul Suhardului”, în contextul în care ocolirile erau mai degrabă căutate de neguțătorii contrabandiști și nu de către aceia care știau că sunt ocrotiți de poruncile domnești, angajate prin tratate și corespondențe politice, avantajoase de altfel în interesul statului feudal al Moldovei).

În consecință, zona confluenței dintre pârauul Chilia și Bistrița Aurie, care s-a păstrat în topografia locului pe aceeași poziție din evul mediu și până astăzi, indică terenul ideal pentru amenajarea unui han cu rol de popas comercial, cu atât mai mult cu cât, malul stâng al ambelor cursuri de apă, ales pentru edificarea corpului de clădiri, indică și o poziționare cu un oarecare rol strategic/fortificat al construcției.

Nu cunoaștem de unde și mai ales de când, toponimul pe care l-am întâlnit printre localnicii din zilele noastre ai municipiului Vatra Dornei – și anume acela de „Hanul Lăpușneanu” – își va fi făcut apariția, întrucât, în „*Toponimia minoră a Bucovinei*”⁵ acesta nu figurează, iar dintre toponimele vechi documentate, doar hidronimul Chilia, apare cel mai devreme la 1732⁶. Pe de altă parte, unii dintre

¹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p.527, nr. 964.

² Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 77, Iași, 1994

³ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, XV/1, p.52.

⁴ *Ibidem*

⁵ Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, ediție îngrijită de Prof. univ. dr. Ion Popescu-Sireteanu, Ed. Anima, 1996.

⁶ *Ibidem*, p. 285.

localnicii vârstnici chestionați au acordat corpului de ruine „Hanul Lăpușneanu” și apelativul de moară, astfel încât, mențiunea din dreptul anului 1786, potrivit căreia acolo – „la Dorna” – Administrația Domeniului Câmpulung ar fi construit o moară „...cunoscută sub numele de moară împărătească”⁷, ridică și ea unele probleme referitoare la existența sigură a unui han datând din epoca lui Lăpușneanu la Vatra Dornei, cu condiția ca instalației de morărit din 1786, să i se fi dat ca loc de amplasare chiar locul pe care se află astăzi complexul de ruine al așa-zisului „Han”.

Seria mențiunilor care pot aduce și unele date în plus, despre importanța și mai ales despre vechimea importanței zonei de confluență dintre pârâul Chiliei și Bistrița Aurie, ca zonă veche de intrare în Dorna medievală, continuă cu o mențiune, e drept ceva mai târzie (1866), când, cu prilejul redistribuirii unor proprietăți comunale, cătunului Dorna – care era altul decât cel cunoscut în epocă sub denumirea de „Dorna pe Giumalău” – i s-a repartizat „*Opcina cu plaiul Opcinii la podul Chilie*”⁸, ceea ce constituie prima mențiune clară a unui pod în zona confluenței care ne interesează aici. Prezența unui pod în această zonă de confluență marchează importanța locului privitor la accesul către vatra locuită a Dornei, evident, dezvoltată pe malul drept al Bistriței, acolo unde se află și astăzi nucleul urban al așezării.

Dilema cercetării (arheologice) a „Hanului Lăpușneanu” din Vatra Dornei, într-o manieră care să poată oferi date concrete despre vechimea acestei construcții, a rămas aceea a confruntării datelor din teren – care probează existența unei singure construcții de piatră – cu datele documentare (anume cele două mențiuni din anii 1557 și 1786) pentru a se stabili căreia dintre acestea îi aparține ca nivel de construcție – „Hanul” sau „Moara Împărătească”.

Unele observații se pot face pe seama câtorva fotografii efectuate de dl. Constantin Haja, cu regretul că acestea au fost luate destul de târziu și anume în vara anului 1976. Este vorba despre faptul că la acea dată, „hanul” era deja în stare avansată de ruinare și despre faptul că, imobilul prezintă existența doar a unui singur nivel de elevație (parter) – fig. 1-2. Un studiu fie și superficial al pereților clădirii așa cum aceștia se prezintă astăzi, pune în evidență cu destulă claritate faptul că, edificiul a avut în vechime două nivele – parter și etaj, cadrele surprinse în anul 1976 evidențiind doar momentul în care s-a încheiat ultima fază a locuirii sale, când, nivelul superior al clădirii fusese deja scos din funcțiune – o demonstrează indubitabil existența acoperișului „în două ape” surprins în imagine.

Fotografiile luate de Constantin Haja, depun mărturie despre cel puțin a doua fază de construcție a edificiului, în condițiile în care *locatarul îl va fi preluat deja în stare de ruină* cu scopul de a-l amenaja până la stadiul de spațiu (din nou) locuibil.⁹ Câteva observații făcute cu ocazia studiului de parament, au pus în evidență *în acest sens*, faptul că există numeroase cazuri în care s-au obturat cu zidărie uși și ferestre construite în prima fază de existență a edificiului (fig. 2/1-3) și că acestuia nu i s-au făcut modificări la nivelul etajului, probabil pentru faptul că la acea dată acesta nici nu

⁷ Teodor Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, București 1960, p. 174.

⁸ *Ibidem*, p. 281.

⁹ În interiorul clădirii, cel puțin una dintre încăperi mai păstrează stratul de tencuială suprapus de mai multe pelicule de zugrăveală, fapt care întărește afirmațiile noastre de până acum.

mai exista (la nivelul articulării soclului pentru învelitoarea de lemn a casei reamenajate pentru locuire, probabil pe la începutul secolului al XX-lea, s-au putut observa doar câteva asize de cărămidă modernă puse în operă cu scopul orizontalizării perimetrului rezidit/reparat al cornișei clădirii).

Cele două faze de construcție sunt evidențiate și de faptul că există tot atâtea maniere de zidire a corpului elevat al edificiului și anume: a) cea inițială, atunci când constructorul a folosit piatra de râu culeasă neîndoielnic de la fața locului, pe care a pus-o în operă legând-o **cu mortar de var** de foarte bună calitate și b) cea ulterioară, atunci când – deja ruinată fiind – construcția a fost refăcută cu piatră mai mult sau mai puțin nouă legată de această dată **cu mortar de lut**. Evident că aici nu interesează a doua fază a (re)amenajării „hanului”, întrucât este vorba despre un eveniment din cronologia clădirii care se va fi întâmplat în epoca modernă, bănuim, cel mai devreme în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau cel mai târziu, la începutul secolului al XX-lea¹⁰. Medieval în adevăratul sens al cuvântului, a putut fi acest edificiu, doar atunci când ne referim la prima fază a existenței sale, fie că aceasta datează din 1786 fie, din anul 1557 – epocă Lăpușeanu.

2. Cercetarea arheologică preliminară și rezultatele stratigrafice, planimetrice și cronologice ale acesteia

Lucrările destinate a degaja zidurile monumentului de sub povara vegetației abundente (fig. 2/4-5) existând cum s-a mai menționat, atât în interiorul cât și în exteriorul zidurilor, au fost deosebit de dificile în condițiile în care, mai ales în interiorul edificiului, datorită masivelor denivelări ale terenului¹¹ s-a lucrat greu și relativ încet.

Zidurile edificiului, așa cum au apărut după înlăturarea vegetației parazitare, au fost cercetate în toate încăperile astfel încât s-a putut deduce că în sectorul jumătății de nord al edificiului, a existat o boltă semicilindrică zidită din piatră legată cu mortar de var de bună calitate, ridicată deasupra unui spațiu de formă aproximativ dreptunghiulară orientat est-vest (fig. 2/5), încăpere ce comunica cu holul de plan patruleter care credem că îndeplinea rolul unuia dintre culoarele de acces în (vechea) clădire – faza inițială de construcție și cu o încăpere de aceeași formă dar situată alături (orientare nord-sud). Grosimea zidurilor, în medie de cca 0,50 – 0,65 și 0,90m, constituie primul indiciu menit a sugera o vechime destul de mare a construcției, pentru acest segment planimetric cel puțin.

De o parte și de alta a culoarului de acces (orientat nord-sud), se află câte două încăperi aproximativ simetrice ca suprafață și înălțime păstrată¹², cea situată spre estul edificiului ruinat păstrându-și aproape integral tencuiala de pe pereții interiori – cu

¹⁰ De altfel, cadastrul administrației habsburgice, ridicat topografic și desenat la scara 1:2880m, surprinde clădirea „hanului” exact pe locul în care aceasta se află și astăzi, din păcate neexistând alte indicii referitoare la compartimentarea planului sau la aspectul etajat sau neetajat al edificiului.

¹¹ Cauzate implicit de prăbușirea bolții existente în încăperea dinspre nord dar și a prăbușirii structurilor de lemn ale tavanelor clădirii, probabil la mijlocul secolului trecut,

¹² Încăperile au cca 2,20x2,40 m și sunt înalte de cca 2,50 m fără a se fi măsurat înălțimea originală, întrucât în interiorul acestora nu s-au făcut încă cercetări arheologice menite a determina nivelul interior (inițial !) de călcare.

siguranță că a fost locuită permanent, pe durata de existență a clădirii refăcute pe la începutul secolului al XX-lea. Ambele încăperi aveau câte o fereastră spre sud¹³ (spre șoseaua asfaltată de astăzi), situate aproximativ central în raport cu firida în mijlocul căreia au fost deschise, poate în timpul fazei a doua de (re)amenajare a clădirii.

Săpături arheologice s-au practicat doar la exteriorul clădirii, în câteva puncte socotite ca fiind importante sub aspectul identificării nivelului inițial de construcție, oportunitate prestabilită în contextul cercetării, cu scopul datării pe criterii stratigrafice a momentului în care a fost începută zidirea edificiului.

Cele trei casete (fig. 2/6-8; 4) deschise cu această ocazie (casetele C1, C2, și C3), au fost amplasate după cum urmează: caseta C1/2002 – pe colțul sud-estic al complexului, (3,00 x 4,00 m); caseta C2/2002 – pe axul intrării din jumătatea sudică a complexului (2,00 x 2,50 m) și caseta C3/2002 – pe colțul păstrat în zona nord-estică a complexului, la baza versantului terasei pe care se află astăzi cimitirul (2,50 x 3,00 m).

Nivelul de construcție a fost surprins cu claritate, numai în conținutul stratigrafic al casetelor C1 și C2, la o adâncime de cca 1,20 - 1,40 m față de nivelul actual de călcare, la aceeași adâncime situându-se deci și nivelul de la care s-a săpat șanțul fundării construcției, în momentul primei faze ținând de edificarea acesteia.

Încă de la primele observații culese la fața locului, s-a putut constata faptul că fundațiile clădirii sunt realizate foarte îngrijit, asizele de piatră de râu fiind legate cu mortar de var de bună calitate, pe un traseu care nu prezintă abateri majore de la orizontala și verticala planului de construcție. Talpa fundației clădirii apare așadar la adâncimea de cca 2,40m raportată la nivelul actual de călcare, diferența dintre cele două niveluri de referință ale construcției, cel inițial și cel actual, fiind constituită din depuneri de strate acumulate în timp (fenomenul este ușor de observat în fotografia luată complexului în vara anului 1976 (vezi fig. 1/a-b), la o dată ulterioară inclusiv modernizării drumului alăturat, prin turnarea covorului de asfalt al acestuia). Nu s-au observat urme de tencuială exterioară pereților clădirii, în zona în care, prin săpătură, s-au decopertat segmentele din elevația complexului ținând de prima fază a edificării sale¹⁴. În cuprinsul suprafeței trasate al casetei C1, **la o adâncime identică cu aceea a nivelului de construcție**, a fost descoperită o frumoasă și valoroasă monedă din argint, emisă de Imperiul habsburgic în anul 1774 (fig. 3/2). Din punct de vedere metodologic această descoperire oferă cel mai însemnat indiciu pentru datarea complexului de ruine cunoscut la Vatra Dornei sub denumirea de „Hanul Lăpușneanu”, cel puțin pentru partea jumătății de est a clădirii.¹⁵

¹³ Ferestrele tocmai descrise prezintă particularitatea de a nu avea golul de aceleași dimensiuni cu perimetrul trasat în corpul zidului, ci doar dimensiunile unor mici dreptunghiuri lipsite de ancadrame din piatră fățuită.

¹⁴ Imaginea-document obținută prin fotografiere în anul 1976, prezintă atât pentru jumătatea estică a complexului cât și pentru cea vestică, o fațadă complet tencuită, marcându-se în acest fel debutul celei de a doua faze în (re)amenajarea clădirii.

¹⁵ Cercetarea de până acum nu a putut demonstra încă, dacă ruinele existente la fața locului aparțin ca fază de edificare, unuia și aceluiași complex, pentru toată planimetria sa, așa cum aceasta a fost consemnată în momentul ridicării efectuate cu ocazia debutului lucrărilor noastre, astfel încât posibilitatea reperării unui nivel de construcție și mai vechi, rămâne un

Net surprinzătoare au fost și alte două momente în desfășurarea cercetării arheologice, întrucât, în ambele casete de pe latura estică a complexului (casetele C1 și C3), s-a putut descoperi și demonstra astfel, faptul că inițial, complexul a avut o compartimentare mai vastă decât aceea cunoscută numai prin „citirea” traseului ruinelor păstrate astăzi la suprafață. Este vorba despre cele două corpuri de fundație descoperite la adâncimea de cca 1,10m față de nivelul actual de călcare, situate în colțurile de sud-est și de nord-est ale complexului, într-un context planimetric ce pune în evidență faptul că, „hanul” a avut fie încă o vastă încăpere situată la est de corpul de ruine păstrat fie, a avut un zid de incintă care îngreua o curte adăugată construcției pe aceeași latură de est. În caseta C1, fundația cu o asemenea destinație a fost identificată ca fiind adosată la colțul sud-estic al edificiului și având, atât aceeași cotă de adâncime la talpă cu acesta cât și aceeași grosime (fig. 3/1).

Situația stratigrafică și planimetrică, pune în evidență o modalitate unitară de tratare a planului construcției, încă de la data fazei inițiale de edificare și anume, aceea datând din deceniul documentat cu moneda descoperită pe nivelul inițial de construcție. Judecând după datele identificate și în cadrul casetei C3, unde situația stratigrafică și cea planimetrică este aproape identică, înseamnă că ipoteza de lucru deocamdată formulată are toate șansele să se confirme, de îndată ce lucrările de cercetare se vor extinde, în viitorul apropiat.¹⁶

În cadrul părții a treia, anume aceea dedicată *studiului de parament*, vor fi expuse concluziile ilustrate ale cercetării corpului de ruine existent astăzi „la lumina zilei” fără ca în cuprinsul lor să se poată regăsi și încheieri de natură definitivă, întrucât, fără cercetarea arheologică în întregime (sub aspect planimetric) a tuturor încăperilor, va fi imposibil de precizat în ce măsură complexul a putut suporta intervenții ulterioare edificării sale din etapa inițială și în ce măsură aceste modificări vor fi avut un caracter radical, de natură să influențeze sau nu fundamental structura complexului¹⁷.

Situația stratigrafică – pe seama căreia s-a putut data momentul inițial al edificării complexului – se prezintă în felul următor¹⁸: sub nivelul vegetal contemporan, gros de cca 0,20 - 0,30 m se află stratul de demolare datând din anii 1975-1978, dată la care credem că acest complex a ieșit definitiv din funcție (interesant este faptul că acest strat de demolare acumulat probabil într-o perioadă mai îndelungată de timp, este situat deasupra unui nivel de prundiș folosit la amenajarea străzii asfaltate). Sub acest nivel, până la adâncimea de cca 0,90 m în săpătură, a fost identificat un strat compact, format

deziderat care-și va găsi sau nu confirmarea, exact la capătul cercetării exhaustive a complexului de ruine, atât la exterior cât și – mai ales – la interior.

¹⁶ Rostul extinderii acestor cercetări va avea ca principal obiectiv, se înțelege, tocmai identificarea limitei extreme de est a complexului, care în momentul de față se află îngropat sub depunerile acumulate în epoca modernă și contemporană, probabil determinate și de necesitatea lărgirii șoselei în momentul când acestea i s-a stabilit funcția de șosea de centură.

¹⁷ Este vorba despre faptul că în acest moment al cercetării, planul construcției inițiale este încă departe de a fi definitiv stabilit, săpăturile din interiorul complexului urmând a demonstra în ce măsură există sau nu, similitudini stratigrafice și cronologice între diferitele sale segmente plani-metrice și eventual, dacă întreaga structură compartimentată a construcției are aceeași temelie.

¹⁸ A se vedea schița profilului de vest al casetei C1/2002 (fig. 5).

din prundiș grosier, în conținutul căruia nu au fost descoperite urme de viață materială, ceea ce duce cu gândul la o etapă de inundare prin viitură a zonei în care se afla amplasată clădirea complexului, întrucât sub acest strat, a fost identificat – la adâncimea de cca 1,20 m – nivelul de construcție al edificiului.

Cum s-a mai menționat, la această cotă de adâncime față de nivelul actual de călcare (fig. 3/4), a fost săpat șanțul de fundare al construcției și tot la această cotă de adâncime a fost descoperită și moneda de 10 Kreutzer datând din anul 1774¹⁹, alături de mai multe fragmente din materialul de construcție întrebuințat la amenajarea fundației și ulterior a elevației complexului cercetat. Sub acest nivel – odinioară nivel de călcare – a fost cercetat în adâncime, până la cota -2,46 m, nivelul compact al depunerilor formând terasa de confluență a Bistriței Aurii cu pâraul Chilia ținând de albia majoră a celei dintâi. Talpa fundației edificiului cercetat s-a măsurat la adâncimea de 2,02 m.

Profilul casetei C2/2002 este foarte asemănător cu cel descris pentru cazul casetei C1, astfel încât, nu considerăm aici necesară și descrierea acestuia. Este de reținut însă faptul că, deschiderea acestei casete a prilejuit identificarea ambelor praguri ale complexului din zona intrării de pe latura de sud a acestuia, care este situată perpendicular pe latura lungă a pivniței boltite, ce se află la capătul unui culoar de acces orientat nord-sud (fig. 3/3). Interesant este faptul că pragul vechi al edificiului, situat în această poziție, nu este foarte înalt în raport cu nivelul de călcare inițial, depășind doar cu cca 15-18 cm vechiul nivel de construcție.

La 30 cm deasupra, poate și după o prealabilă scoatere din funcție a vechiului prag prin lărgirea aceluia, a fost identificat pragul de lemn masiv al etapei a doua de (re)amenajare a complexului, care, definește corect ultimul nivel interior de călcare existent în aceeași zonă a planului clădirii²⁰.

3. Considerații privind paramentul

Analiza detaliată a paramentului complexului, suntem convinși, poate aduce elemente care, chiar dacă au o relevanță relativă, pot duce la o serie de concluzii capabile să ofere arheologului o bază de studiu pentru determinarea anamnezei corecte a unui monument. Este bine cunoscut în arheologia de monument medieval că, nu odată, elementul mortar a determinat concluzii importante din punctul de vedere al datării acestuia.

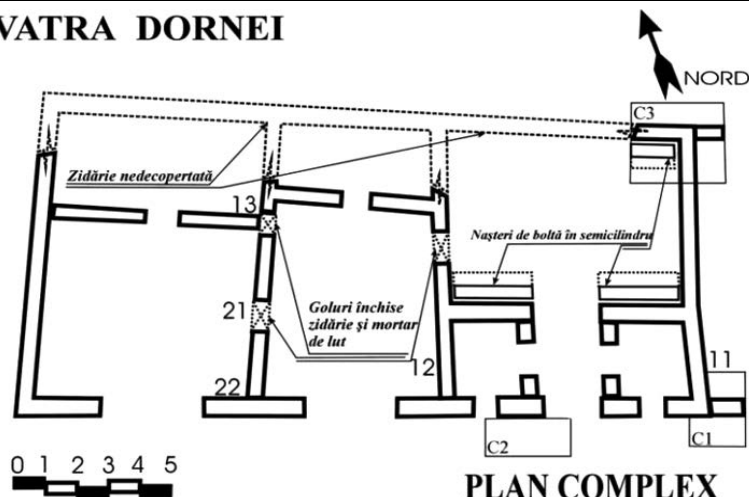
O serie de cercetări pe complexe bine cunoscute²¹, sau pe cele de la Curtea Domnească din Suceava, au relevat faptul că, nu o dată, mortarul folosit în construcții a constituit, dacă nu singurul, unul dintre indiciile extrem de importante în datarea unor complexe sau monumente.

¹⁹ Monedă din argint (C1/2002, -1,20m); Ag fin >800‰; Joseph II: 1774; Av.: H=sigla gravor G.E. REX.A.A.LO.&M.H.D.-JOSEPH.II.D.G.R.I.S.A; Rv.: 10-EXEMPLO-1774-X-Stemă-VIRTUTE-ET.; piesa se găsește în colecțiile Muzeului de Cinegetică și Științele Naturii Vatra Dornei.

²⁰ Continuarea cercetărilor în interiorul monumentului va aduce desigur precizări foarte interesante despre nivelul (inițial) de călcare, datând din prima etapă de funcționare al acestuia.

²¹ *Cronica cercetărilor arheologice din România*, București, 2002, p. 115-119.

VATRA DORNEI

· Analiza vizează câteva situații edificatoare din sectoarele marcate pe plan în zonele 11, 12, 13, 21 și 22. Aceste zone sunt deosebit de importante în modul de dezvoltare a complexului, relativ bine păstrate și care pot crea o imagine a dezvoltării planimetrice cu funcțiuni clare, necesare existenței unei construcții cu destinația ipotetică de han.

Zona 11

A

· Analiza situației existente începe din sectorul sud-estic al complexului, segmentul poate cel mai bine păstrat. Se remarcă aici în primul rând așezarea îngrijită a pietrelor pe o porțiune bine determinată și o depunere dezordonată în rest. Studiarea compoziției mortarelor de legătură a dus la constatarea că sunt diferite.

Zona 11

B

· În prima zonă, sub linia albă de marcaj, se constată existența unui mortar de bună calitate, tare, probabil de var hidraulic, cu rare incluziuni de cărămidă pisată. În cea de a doua, deasupra liniei de marcaj, există un mortar de lut, slab, ce nu asigură rezistența necesară unei durabilități în timp.

Zona 12

· În zona 12 se manifestă aceeași dispunere pe verticală a celor două tipuri de zidărie. Este posibil ca aceasta să fie limita vest a

 <p>A</p>	<p>încăperii boltite în semicilindru cu destinația de pivniță. Se remarcă și aici așezarea relativ dezordonată a pietrelor legate cu mortar de lut.</p>
<p>Zona 12</p> <p>B</p>	<ul style="list-style-type: none"> · Sub linia de marcaj se constată aceeași bună echilibrare a zidăriei cu pietre de grosimi diferite ce ajută la orizontalizarea rosturilor și transmiterea uniformă și eficientă a eforturilor de la partea superioară a construcției.
	<ul style="list-style-type: none"> · Această sarcină din partea superioară nu putea să fie decât evident un etaj a cărui așezare deasupra zonei boltite este o regulă la construcțiile medievale începând din secolul XV și până târziu în secolul XVIII. Este evidentă elevația etajului și orizontalizarea necesară așezării pardoselii de la etaj. Despre pardoseală deocamdată se pot face doar presupuneri că ar fi fost din dulapi de lemn așezați pe bârne.
<p>Zona 13</p>	<ul style="list-style-type: none"> · Zona 13 prezintă o particularitate prin faptul că aici există o nișă,

 <p>A</p>	<p>fîridă zidită cu mortar de bună calitate. Însă, dacă până acum am întâlnit numai zidărie de piatră, aici găsim și cărămidă prinsă în șpaletul vertical și arcul de închidere al verticalei.</p>
<p>Zona 13</p> <p>B</p>	<ul style="list-style-type: none"> · Sub linia de marcaj se găsește această, putem zice, altă manieră de lucru. Combinația de piatră și cărămidă inclusă în mortarul de bună calitate este ulterioară în timp, ca mod de realizare, a zidăriei integrale de piatră.
<p>Zona 21</p>	<ul style="list-style-type: none"> · O deosebită particularitate o reprezintă această zonă 21 deoarece aici exista o circulație între încăperile cu funcțiuni diverse ale complexului. Normal, dacă funcțiunea era de posibil han²² sau poate de moară²³, sau de orice altceva, circulația era absolut necesară.

²² Hurmuzaki, Iorga, *Documente*, XV/1, p. 527, nr. 964.

²³ Teodor Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 174.

<p>A</p> 	
<p>Zona 21</p> <p>B</p> 	<p>· Și aici s-a marcat evident diferența de compoziție a zidăriei de piatră-mortar, mortar de var și mortar de lut.</p>
<p>Zona 22</p>	<p>· Pe ansamblu complex, tronson interior racordat la zidul exterior, situația se prezintă clar. Cercetarea arheologică este cea care, de această dată, va putea să răspundă la întrebările pe care le punem.</p>

· Privit în ansamblu, situl de la Vatra Dornei ridică numeroase probleme din punct de vedere atât al momentului edificării cât și al destinației, funcțiunii sale.

Se poate afirma sigur că avem două etape distincte de construcție:

Etapa 1:

1. Construcție de piatră și mortar tare de bună calitate, de var hidraulic cu rare incluziuni de cărămidă pisată;
2. Construcție de piatră și cărămidă cu același mortar de bună calitate;

Etapa 2:

1. Construcție de piatră și mortar de lut, cu adeziune actuală „0”;
2. Construcție de cărămidă, peste cea de piatră cu lut, cu mortar de var de slabă calitate.

În concluzie, se poate afirma cu destulă certitudine faptul că, ruinele situate în zona confluentei dintre pârâul Chilia și Bistrița Aurie, cunoscute astăzi și sub denumirea de „Hanul Lăpușneanu”, datează din perioada de sfârșit a secolului al XVIII-lea, mai precis dintr-o perioadă nu cu mult ulterioară datei emiterii monedei austriece de argint din anul 1774, din punctul nostru de vedere, aici, elementul principal de datare pe seama căruia ne întemeiem constatarea.

a

b

Fig. 1. a-b, fotografii realizate în 1976, colecția Constantin Haja.

1

2

3

4

5

6

7

8

Fig. 2. 1-3, parament; 4-5, vegetația care a afectat construcția; 6-8, casete trasate.

1

2

3cm

3

4

Fig. 3. 1, corp de fundație (Caseta 1/2002); 2, monedă descoperită în C1/2002; 3, profilul Casetei 2/2002; 4, profil cu șanț de fundare al construcției (Caseta 1/2002).

VATRA DORNEI

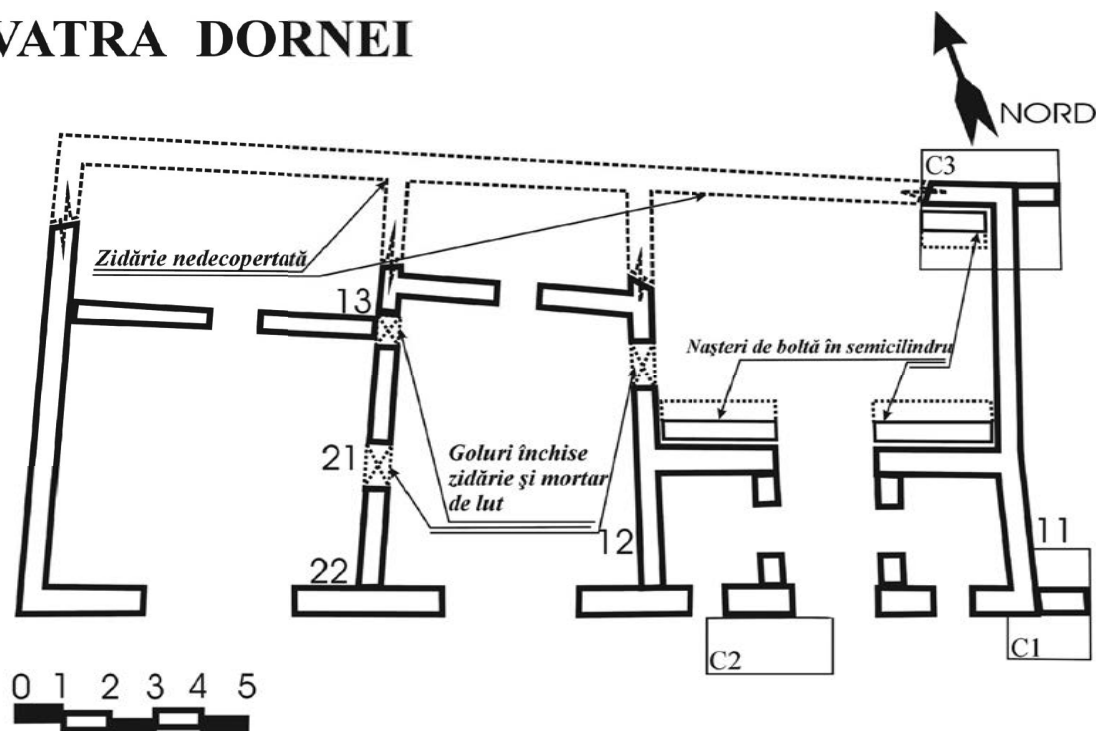

Fig. 4. Planul general al complexului și al săpăturilor arheologice.

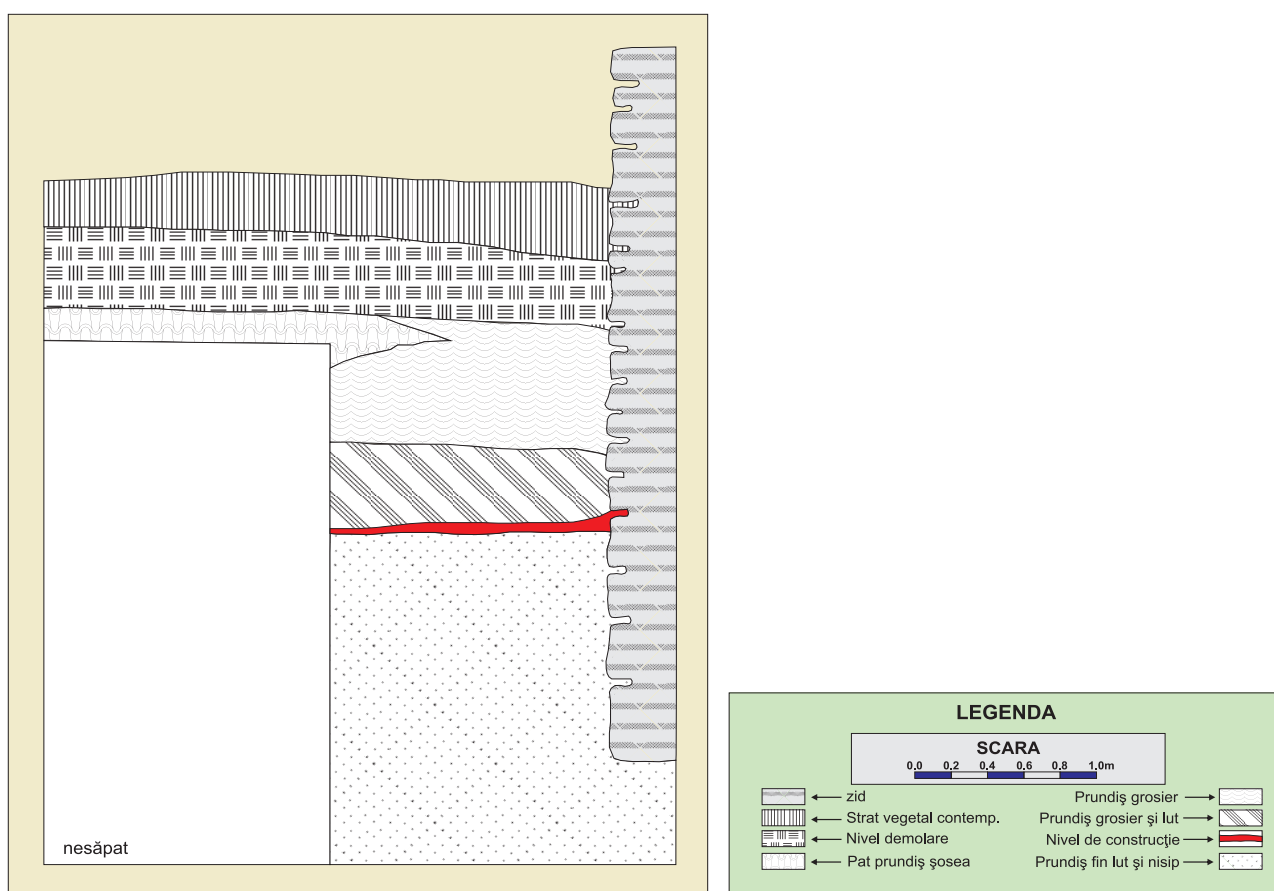

Fig. 5. Profilul vestic al Casetei 1/2002.

MÂNUIREA APEI ÎN CETATEA SUCEVEI

Adrian Andrei RUSU

Rezumat: Folosindu-se informația arheologică veche, se încearcă recuperarea înțelegerii felului în care cetatea Suceava a fost aprovizionată cu apă din surse/izvoare situate spre sud-est. Principalele informații sunt furnizate de către K. A. Romstorfer (în jurul lui 1900) și săpături efectuate în deceniile cinci-șase ale secolului XX. Nu mai puțin de trei forme de conducte ceramice au fost recuperate, dar există suspiciunea prezenței unor tuburi de lemn. Alte componente au fost jgheaburile din piatră.

De la cel puțin două izvoare, apa a fost condusă printr-o amplă rețea, mai întâi în cetatea exterioară. Acolo au existat și cămine de vizitare sau cișmele. În cetate apa a fost condusă pe trei direcții, către o baie, cisternă și bucătărie. În curtea cetății, rețeaua a fost completată cu drenuri, racordate și la o parte din latrine.

Cisterna cetății a fost o construcție amplă, din centrul curții, refăcută cel puțin o dată, cu un sistem de acoperire de zid. A folosit atât aducțiunea de izvor, cât și apa colectată din scocurile arhitecturii. Baia a funcționat la sud de palat, fiind transformată tardiv în loc pentru falsificări monetare (sec. XVII).

Majoritatea elementelor discutate aparțin secolelor XV și XVI. Ele sunt puse în analogie cu realizări similare din Transilvania vecină și din întreaga Europă. În lumina datelor rediscutate, se apreciază că Suceava a dispus și de un oraș/foburg fortificat, alăturat cetății/castelului propriu-zis.

Cuvinte cheie: Suceava medievală, tuburi și jgheaburi, latrine, cisternă, baie medievală, bucătărie, sec. XV-XVI

Abstract: Using older archaeological data, the present article aims at recovering the understanding of the way in which water was brought into the fortification of Suceava from sources/springs located to the south-east. K. A. Romstorfer provided the main data on the topic around 1900, but there were also excavations performed in the 1950s and 1960s. No less than three forms of clay gutters have been recovered, but one suspect that wooden tubes must have existed as well.

From at least two springs, water was channelled through an ample network, first reaching the outer fortification. There were also water reservoirs and pumps. Inside the fortification, water was conducted in three directions, towards a bathroom, a cistern, and a kitchen. In the courtyard of the fortification, the network was completed with drains, also connected to some of the latrines.

The cistern of the fortification was an ample construction, located in the middle of the courtyard, rebuilt at least once, with a stone-built wall covering system. It used both spring adduction and water collected from architectural waterspouts. The bath functioned south of the palace and during the late period it was transformed in a place for creating fake coins (seventeenth century).

The majority of elements discussed here can be dated to the fifteenth and sixteenth centuries. Analogies are identified in neighbouring Transylvania and in entire Europe. In the light of the re-discussed data, the author estimates that Suceava also had a fortified city/burgh near the fortification/castle *per se*.

Keywords: medieval Suceava, tubes and gutters, latrines, cistern, medieval bathroom, kitchen, fifteenth-sixteenth century

S-a exprimat deja demult și "frumos" că Suceava a fost supusă la "încercarea de restabilire a adevărului istoric"¹, admițându-se automat că ar fi existat un adevăr unic care fusese pervertit prin cine știe ce modalități ascunse. În anul 1963, când s-a tipărit această judecată, Karl Marx fusese menționat în note critice mai des decât Karl A. Romstorfer. Timpurile s-au scurs inexorabil, în anul 1975, "Câmpul Șanțurilor" a fost din nou arat, de astă dată cu tractoarele, iar în cetate, cam tot ce s-a săpat ca structură ori utilitate arhitectonică relictă a fost robit unor concepții și comenzi de arhitecți cu pregătire istorică incertă, și nici nu a apucat să fie încă publicat măcar sub forma unor relevee mai bune decât cele din timpurile ducatului Bucovinei. Regretăm că aceiași bine-merituoși arheologi și arhitecți nu s-au străduit să-și expună pe larg concepțiile lor asupra cetății, în alte texte decât repetitive și popularizatoare, care să facă parte din patrimoniul esențial al istoriografiei medieviste.

Din momentele în care ne-am apropiat de cetățile Moldovei, venind dinspre castelologia transilvană și europeană, am fost frapați de felul în care s-au făcut restituirile arheologice și, mai cu seamă, de modul în care interpretările au rămas înghețate în variante, pe care le-am putea spune cu toată autoritatea, *inacceptabile*. Tot la Suceava, am încercat, acum câțiva ani, să oferim o deschidere către cercetarea modernă și să atragem atenția asupra unor neîmpliniri. Dorim să se știe că *fiecare* dintre componentele cetății merită a fi reluată prin analize noi și poate oferi elemente generoase și surprinzătoare, care ar modifica destule pagini din istoria statului medieval de la est de Carpați. Se dovedește că nu era îndeajuns și, mult mai util ar fi dacă am relua lucrurile mai aplicat și, de astă dată, publicându-le.

Toți cronicarii Moldovei care au scris despre cetățile Moldovei, au statuat, fără vreo "jenă" aparentă, că au fost făcute de orice altcineva decât de către românii localnici². S-a trecut prin curențe de responsabilitate ale germanilor (teutoni), genovezilor ("ianovezi", dar și alți italieni, neștiuți³), polonilor. Din același motiv, pentru respectul față de onestitatea abordărilor și pentru a renunța la false pudori naționale și regionale, ideea ar fi trebuit păstrată și modulată. Pentru că, "a face" nu este un lucru simplu, implicând convergența mai multor altor verbe. Este foarte bine că s-a aflat cineva localnic care, în baza unui orizont de cunoaștere personal, a îmbrățișat ideea construcției, a susținut-o politic și financiar, dar, în același timp, este încă necesar a descoperi conexiunile prin care s-au transferat ideile și modele, meșterii și, până la un punct, s-a știut și ce anume să li se pretindă în mod practic. Nuanțat, în istoriografia critică, ar fi însemnat să avem în vedere mereu și să scriem repetat, că și domnitorii noștri au operat niște transferuri de undeva din locuri pe care ar trebui să le cunoaștem, pentru a judeca valoarea acelor operațiuni culturale. Ar fi o naivitate să ne imaginăm că termenii de "pârcălab" ori "portar" ar fi sosit în Moldova doar ei singuri, și numai ca un simplu fenomen lingvistic. Pe lângă mecanismele generatoare, odată stabilit cu oarecare precizie momentul de inițiativă constructivă, meșterii nu ar trebui căutați în zări prea depărtate, dar nici altele, sentimental-părtinitoare. Nu vom obține decât zâmbete condescendente dacă vom continua a scrie despre culoarea lor polonă sau ungurească,

¹ M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*. București, 1963, p. 68.

² Paraschiva-Victoria Batariuc, *Contribuții mărunte la istoria arhitecturii din Ținuturile Suceava și Cernăuți (secolele XIV-XVIII)*. Suceava, 2011, p. 49-50.

³ D. Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV-XVII*. Iași, 2005, p. 83, 143-144.

știindu-se că, în fapt, marea lor majoritate a fost de etnie germană. Ar merita să reținem și sintagma că au fost numeroși meșteri "locali străini", adică născuți ori crescuți în Moldova, dar vorbitori de altă limbă decât cea românească. Au dobândit astfel avantajul de a fi adevărate vehicule de cultură materială, liant către întreaga civilizație de epocă.

Suceava a fost un ansamblu complicat, însă dezlegat nedrept de puțin ori cu istoriografia colportând interpretări care se spulberă ușor, la reluări critice. Ca principiu general, trebuie să renunțăm a ne imagina că odată construite, cetățile – inclusiv Suceava, ar fi fost numai niște depozite de averi sau de soldați. Respingerea prezenței grajdurilor din cetate, coexistă cu ideea unor "dormitoare" pentru garnizoane, cu "terase pe care erau instalate trupele", "atelierelor de armament", cu funcționarea unor apartamente domnești lângă poartă, cu o "sală lungă de arme, alta de ospete", "sală de mese pentru slujitori"⁴, cu supradimensionarea paraclisului în defavoarea palatului sau a vreunui turn-locuință, cu imaginea unor depozite de pivniță, fără corpuri/aripi de palat suprapuse, cortine cu accese la un pod nefortificat la ambele capete, apărat doar de un fel de foișoare, cu gura (sau guri) de lup desenate, dar nerecunoscute în funcționalitate și cu poduri mobile obligatorii, cu zid de la Alexandru cel Bun, dolda de pietre profilate refolosite, datate din a doua jumătate a secolului al XV-lea, cu un lot important de pietre care aparțin stilului Renașterii (evident legate de secolul al XVI-lea), cu o curte interioară care trebuie menționată în ghilimele, ca un fel de exotism medieval, cu o galerie perimetrală care se desemnează sub numele de "foișor"⁵, cu tiranții confundați cu bârnele de susținere a planșelor, cu ghiulele din piatră care se aruncau de pe drumul de strajă, cu pavaje puse în fața unor locuințe temporare etc.

Fie că ar fi vorba numai despre apă, ori de alte detalii de construcție, cei ce se apleacă asupra istoriei localității Suceava, cu întregul său bagaj de monumente, trebuie să aibă în vedere că se vor afla mereu în fața unui centru al elitelor, care nu este o emanație a civilizației atinse de întregul teritoriu al Moldovei, ci un focar de concentrare alimentat din afara ei și, apoi, secundar, iradiant, mereu în forme atenuate, către periferia sa politică și geografică, căreia îi servea drept capitală. Altfel spus, Cetatea de Scaun a Sucevei a concentrat prioritar tot ceea ce se putea împlini mai bine de către administratorii ei, nimeni altcineva decât succesiunea de domni și slujbașii lor direcți.

*

Iată dar, cu acest prilej, ceea ce credem că s-ar putea interpreta în legătură cu managementul apei în fosta capitală a Moldovei medievale.

S-ar putea începe printr-un aliniat în care danii moldovene sunt legate de locuri cu, sau cu numele provenit de la fântâni. La 1408, 1429, 1432⁶, 1440, 1443, 1448⁷,

⁴O parte a citărilor la M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun și curtea domnească din Suceava*. București, 1988, p. 116-117.

⁵Același termen, de "foișor" este citat drept loc de odihnă al domnitorului. Vezi M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 118.

⁶*Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV, XV. I*. București, 1954, nr. 21, 134.

⁷*Documenta Romaniae Historica. A. Moldova (1338-1448). I*. București, 1980, nr. 206, 209, 232, 280.

1473, 1479 ori 1482⁸, apoi și mai târziu, se citează astfel de moșii în strânsă relație cu fântânile, iar mai departe, toponimele revelatoare sunt încă de adunat.

Nu există cetate medievală care să nu fi dispus, la vremea ei de funcționare, de surse de apă. Era și este, într-atât de elementar, încât orice discuție purtată pe seama existenței ori ba, a acestor surse, ar trebui de la început înlăturată, drept una exagerat de primitivă. Felul în care s-a mănuit apa a ținut și ea de reprezentativitatea socială⁹. Uităm destul de des că limba română conține și cuvântul "sacagiu" (eventual și "apar", "puțar" – de la "puț"), desemnând o meserie care nu și-a încheiat cariera decât în epoca comunistă. Se poate continua mereu de la dificultatea, neputința ori rediscutarea identificării fostelor aranjamente medievale, dar în nici o clipă nu mai trebuie să revenim la vreo suspiciune legată de prezența lor. În cazul cetății Suceava, mărturiile sunt atât de aglomerate și de frumoase, încât ele dau temei a se folosi drept repere pentru hidrotehnica medievală a multor altor locuri, cetăți, curți domnești și mănăstiri, în primul rând, apoi și târguri, mult după aceea. Analogiile se pot întoarce, de la ea, către teritoriile învecinate cărora le lipsesc mărturiile de calibru asemănător.

Omăgiindu-l mereu pe Karl A. Romstorfer, și prin aceea că a fost primul care a publicat un subcapitol intitulat "Alimentarea cu apă"¹⁰, aproape că nu ne vine a crede că de la el încoace, adaosurile și interpretările au devenit, cel mai des, epigonice. Am mai scris-o, și o repetăm, planul său de cetate este cel mai bun dintre toate care s-au publicat vreodată și, din același motiv, îl vom folosi maximal. Tot el a produs informații copioase și a lămurit, prin negație, probabil definitiv, ideea vreunui șanț parțial zăgăzuit și umplut cu apă¹¹. Mai departe, până în zilele noastre, urmașii săi germani scriu și vorbesc despre *Wasserkunst*, ceea ce în limba română ar da termenul neologic de "artă a apei". Pe acesta din urmă nu l-ar pricepe decât foarte puțină lume și în nici un caz, istoriografia tradițională din România. Iar pe cale de consecință, încremenirea în referințele vetuste, dominate copios îndeosebi de scrierile lui Mircea D. Matei, amenință să țină orice optică nouă la limita, pretins prudentă, a unor "ciudățenii" greu de asimilat. Între timp, istoria apei medievale a făcut progrese absolut impresionante¹².

Jgheaburi și conduite. Romstorfer ne descrie și desenează punctele în care săpăturile sale și ale tovarășilor săi, întâlniseră instalații fragmentare, din care apa lipsea de multă vreme (**fig. 1**). Pentru ele nu avem decât informații scurte și despre care ulterior, nu s-a mai pomenit niciodată nimic la modul unei analize istorice. Întâia oară se relatează în anul 1891 despre existența a două toponime la Șipot, cu numele de "Baia Domnească" și "Fântâna Doamnei". Iar tot de acolo, ni se furnizează un segment

⁸*Documenta Romaniae Historica. A. Moldova (1449-1486). II.* București, 1976, nr. 196, 215, 246.

⁹C. C. Rusu, *Viața cotidiană în principalele centre urbane ale Transilvanei medievale (sec. XV-XVI)*. Teză de doctorat. Univ. "Babeș-Bolyai". Cluj-Napoca, 2014, p. 525-526.

¹⁰*Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între anii 1895 și 1904*. Publicată în românește cu o notiță istorică de Alex. Lăpedatu. București, 1913, p. 31-32.

¹¹*Ibidem*, p. 33.

¹²Vezi spre exemplu, *Working with water in medieval Europe. Technology and Resource-Use*. Edit. P. Squatriti. Leiden-Boston-Köln, 2000.

material din fostele lor dotații¹³. Amănuntele privesc diametrele unor tuburi ceramice (10,5 cm la exterior, 9 cm interior, lungimea - "cam de o jumătate de metru"), îmbinări și paturi de sprijin din mortar de calitate, cu "făină de cărămizi"¹⁴. Mai rezultă și cum se rezolvase dilema de funcționare a ziselor "scocuri", chiar dacă erau cioplite din piatră ori modelate din mortar: cele dintâi (unele!) erau, de fapt, umplute cu tuburi propriuzise. La cele din urmă, nu ar trebui să le perpetuăm identitatea de "olane", pentru că sub numele acela se înțeleg țiglele semitubulare, destinate acoperișurilor, și doar în mod excepțional și explicit, pe cele regăsite *in situ*, gură la gură (de fapt, "față în față") și asociate în șir, am putea să le admitem utilitatea de instalații de scurgere, dar nu de aducțiune. Ca să ne ajute, documente din secolul al XVII-lea, denumesc conductele ceramice prin "oluri"¹⁵. În Țara Românească, ne mai întâlnim și cu numele de "urloaie"¹⁶.

De la început, chiar în posesia unor date prețioase, Romstorfer săvârșește eroarea de a nu discerne clar, și a sublinia apăsător, evidența: era vorba despre *tuburi* și *jgheaburi*. Din același motiv, a urmat caracterizarea lor că serviseră deopotrivă "uzului zilnic", însă "desigur și pentru fecalii"¹⁷. Stângăcia sa de a percepe mărturiile și valoarea lor a fost urmată și de cei care foloseau apa în a doua parte a secolului XX. Rapoartele de atunci scriu despre regăsirea unor (nu ni se spune câți) cilindri din lemn, de 2,20 m lungime, îmbucați cu inele din fier de 0,12 m diametru și groase de 0,07 m¹⁸. Descrierea este nedrept de sumară și nici nu avem vreo știre că s-ar fi reușit o prelevare și o conservare care să le mai lase vreodată revăzute, fie și pe vreun clișeu fotografic pe celuloid. Trebuie să tragem concluzia obligatorie că diametrul pomenit corespundea orificiului interior, nu celui exterior. În mod evident, acelea erau țevi de aducțiune. S-a mai exprimat opinia că ar data din secolul al XV-lea și ar fi fost anterioare celor confecționate din lut. Mai departe, generalitățile se continuau prin afirmarea unor conducte (tuburi ori trasee?), din care două din "olane" și una cu olane prinse în mortar hidraulic¹⁹. Contrar celor de lemn, inexplicabil, în dreptul lor nu s-a furnizat nici cel mai mic detaliu de aspect. Singura înțelepciune exprimată a fost în plus aceea potrivit căreia, așa cum fusese lucrate și așezate jgheaburile din piatră, ar fi fost mereu colmatate de lutul scurs din pantele șanțurilor unde fuseseră regăsite. Or, se pricepe bine că o asemenea aserțiune nu conține decât o interpretare, la ceva nerestituit cum se cuvine. Nu s-a trecut însă și mai departe, acceptându-se măcar că munca aceea, care le crease și le

¹³*Schipotbrunnen in Suczawa, în Mitteilugender K.K. Central-Comission zur ErforschungundErhaltungderBaudenkmäle*, Wien, 1900, p. 115-116.

¹⁴*Cetatea Sucevii*, p. 17.

¹⁵Eugenia Neamțu, *Precizări arheologice și istorice cu privire la istoria construirii "Casei Dosoftei"*, în *Memoria Antiquitatis*, 2, 1970, p. 517.

¹⁶C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. București, 1966,p. 61.

¹⁷*Cetatea Sucevii*, p. 17.

¹⁸SCIV, VI, nr. 3-4, 1955, p. 762-763.

¹⁹*Ibidem*. Reluate de D. Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei*,p. 12; V. Josanu, *Reflexii istorice privitoare la Cetatea Neamțului. Pagini de istorie militară medievală*. Piatra Neamț, 2009, p. 86.

pusesse în cetate și în afara ei, *avusese totuși un anume rost și chiar se dovedise funcțională*.

Astăzi, ajunși "experți" în utilități de alimentare cu apă și canalizare, distingem ușor faptul că cele dintâi au nevoie de un diametru mic, pentru presiune, etanșeitate și o protecție suplimentară pentru a nu se contamina cu impurități. Pentru a evita înghețarea, poziționarea lor în pământ trebuia să țină seama de ceea ce astăzi este denumită consecvent a fi "cota de îngheț", adâncime care este în jur de 1,10-1,20 m, în funcție de consistența straturilor suprapuse. Reperul era foarte bine cunoscut și în Evul Mediu, pentru că se baza pe o experiență empirică utilizată și pentru construcția bordeielor sau a beciurilor de case²⁰. Faptul că Romstorfer pretindea că le-ar fi aflat pe "Câmpul Șanțurilor" la doar 0,50 m adâncime²¹ poate însemna două lucruri: fie au fost așezate la o cotă care le bloca, prin înghețul de iarnă, funcționarea, fie nivelul general al locului pierduse, prin eroziune (spălare) cotele inițiale de la care fusese săpată lucrarea.

Din contră, jgheburile, simple ori acoperite, și fără tubulaturi, sunt de folos pentru adunarea apei torențiale, cea evacuată manual ori reziduală, de la bucătării, băi, adăpătoarele de animale, inclusiv pentru golirea și curățirea latrinelor. Parcă să ne încurce odată în plus, ori poate neînțelegând cu-adevărat diferențele, cercetările din deceniul șase au promovat termenul de "scocuri", fără să amintească însă și despre "burlane", cu care sunt ele, îndeobște, asociate în elevația imobilelor, de la acoperișuri, către sol. Este ultima delimitare lingvistică, care probabil se datorează progreselor limbii noastre mai puțin literare, cât tehnice. Va trebui să admitem că ele, jgheburile adică, au fost, mereu, cu același rost auxiliar funcționării locuirii interioare, indiferent dacă au existat singure ori au adăpostit, la interior, tubulaturi din lemn ori ceramică.

Categorisirea ne forțează atenția și ne obligă să încercăm a discerne care dintre cele două sisteme hidrotehnice a fost folosit și unde anume. Există și un alt punct de sprijin care putea fi obținut din determinarea "pantelor de curgere". Și aici, ne putem baza doar pe observațiile și desenele tehnice ale lui Romstorfer. Harta se complică suplimentar și prin necesitatea de a ne îndrepta atenția către două mari sectoare topografice de interes: unul la castel, celălalt în "cetatea exterioară"²² de pe "Câmpul Șanțurilor".

La cetate, mai precis în șanțurile ei, era vorba despre patru tronsoane care trebuie readuse în atenție și identificate în folosire (**fig. 2**). Cel dinspre nord (localizat la sud de

²⁰În plus, reperul era foarte util pentru datarea sistemului. Orice deviație de la această adâncime, înspre suprafață, producându-se în defavoarea instalațiilor. Se putea aprecia dacă, de la montarea lor, cât și cum se mai acționase pe terenul în care se găseau.

²¹*Cetatea Sucevii*, p. 31.

²²Interpretarea acesteia, legată de o expresie explicită dintr-un izvor ("Mărturia lui Stanciul"), care povestea mișcarea unor oșteni acolo (*Călători străini despre Țările Române*. II, București, 1970, p. 303), a fost aceea că ei au fost mutați în afara de "cetățuia dinăuntru (palatul "Mușatin")" (M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 83), adică... în șanțul dintre curtile, care în concepția primului autor echivalase mereu cu o "curte". Autorii din urmă iau în calcul că cetatea era delimitată după propriile lor concepții, uitând că niciodată izvoarele nu pomenesc despre vreun "fort central" separat individualizat de curtea a doua, realizată de către Ștefan cel Mare. Toate constituiau o singură unitate constructivă, delimitată de "cetățuia dinafară" (zisă curent "Câmpul Șanțurilor"), cu suprafață și apărare distinctă.

"rondela 11"), avea să fie regăsit și completat în anii '50. Din acest motiv, este cel mai evident și deținător de mărturie de necontestat. Dispunem de o imagine fotografică (**fig. 3**) în care există un frumos aliniament de drenuri construite din jgheaburi cioplite în piatră. Despre ele se scria în 1954, sub numele de "rigole" și că erau situate în șanțul cetății, cu pornire din dreptul bastionul de sud. După un traseu de circa nouă metri, se întâlneau cu alt traseu, aproape perpendicular, lung de opt metri, care se îndrepta, în cea mai mare parte, spre nord²³. Numai din desenul planului descoperim că a existat acolo chiar un cot, realizat printr-o piatră anume șanțuită. Este deja a doua piatră cu o astfel de lucrătură, în urma aceleia descoperite, desenate, dar nu descrise, de către Romstorfer în dreptul turnului de la mijlocul laturii sudice a castelului vechi (**fig. 4 a**). Se adaugă că "în interiorul cetății ea [rețeaua - n. AAR] e larg ramificată și cunoscută mai demult"²⁴. Într-un material publicat la 1975, se mai strecoară o altă imagine relevantă, care ne înfățișează un canal identic care dubla piloanele podului de acces (**fig. 4 b**)²⁵. Din păcate, nici un fel de referire de detaliu nu însoțește acea instalație. Ca și când ar fi fost neglijabilă ori mai puțin importantă decât vreun ciob de oală ori vreun zid prăbușit. Imaginea ne indică însă grija remarcabilă a hidrotehnicienilor medievali de a asigura un *pat de susținere* pentru modulele din piatră. Nici nu știm dacă a fost extrasă ori a rămas *in situ* după isprăvirea arheologiei. Pietrele împrăștiaste astăzi haotic, pe suprafața cetății, pledează pentru ideea că ele au fost totuși ridicate și destinate unei sorți necunoscute. Oricum, deținem, în sfârșit, radiografia completă a lucrării, care a cuprins un suport de așezare, jgheaburi și tubulaturi.

O să ne mai referim la alte trei trasee, precis marcate în plan, dar doar de către monografia din 1913. Pentru a regăsi o structură identică celei deja discutate, va trebui să ajungem în dreptul punctului **34**, care ne-a fost redat și printr-un detaliu (**fig. 2**)²⁶. Podeaua "binișor ridicată", și de unde scocurile evoluează "pe sub" zidărie, se asociază cu dimensiunea minusculă a spațiului arhitectonic dinspre care porneau, pentru a ne face a înțelege că acolo nu a fost altceva decât o scurgere de latrină. În nici un caz, acest scoc nu putea fi racordat unui alt traseu venind dinspre exteriorul cetății și interior șanțului, formând împreună un unghi drept, care avea direcția îndreptată către turnul zis **40**. Celelalte două linii, care încadrau turnul de la mijlocul laturii sudice, dimpreună cu latrina sa de serviciu, nu mai sunt însă fragmente de jgheaburi, ci tubulaturi, care, întregi, au pătruns în castel la extremele laturii sale de sud, iar linia lor de fugă indică faptul că puteau proveni dintr-o alimentare comună, care le împărțise înainte de a traversa șanțul de apărare.

Jgheaburi din lemn au fost folosite neîntrerupt pentru practicarea morăritului. Îngropate în pământ, ele s-au regăsit cu alte soluții, deja clasificate²⁷, pentru transportul

²³Vezi SCIV, 1-2, 1954, p. 275, fig. 11, figurate și pe planurile fig. 3 și 4.

²⁴Vezi SCIV, 1-2, 1954, p. 276.

²⁵M. D. Matei, *Cronologia unor amenajări din zona porții Cetății de Scaun a Sucevei*, în SCIV, 26, nr. 1, 1975, p. 111, fig. 3.

²⁶*Cetatea Sucevii*, p. 47, fig. 33.

²⁷1. șanțuri deschise; 2. amenajate cu lemn în secțiune trapezoidală, V sau U; 3. amenajate cu materiale duble, din lemn și piatră, 4. numai din piatră. A se vedea *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum. IV. Die Infrastruktur*. Lübeck, 2004, cu bibliografie. Vezi și

apei într-un asemenea mediu. Cu un plus de abilitate și atenție, s-au realizat și tubulaturi aproape etanșe, care au fost destinate unor amenajări mai delicate. Materialul de confecție nu a fost schimbat într-o succesiune calitativă, superioară în timp, ci a avut o folosință istoric-amestecată. Componentele de aducțiune medievale, identic concepute, sunt deja bine răspândite în Europa secolului al XII-lea²⁸. Jgheaburi din piatră, combinate cu țevi din plumb s-au descoperit încă în bună stare (*in situ*) la mănăstirea Sf. Emmeran din Regensburg (Germania)²⁹. Amprenta lor a fost regăsită și în mănăstirea benedictină de la Bizere (Frumușeni, jud. Arad)³⁰. Abia tardiv, în secolul al XV-lea, s-a ajuns la înțelepciunea pe care biserica o avea de multă vreme, din experiențele de folosire ale vaselor liturgice, că țevile din plumb nu sunt sănătoase și nu ar trebui utilizate pentru apa de băut³¹. Patrimoniul european a dispus de țevi, paturi pentru ele, locuri de control, aerisire, guri de ieșire (deversare) și depozitare. Fiecare dintre acestea se poate rediscuta, prin analogie cu situația de la Suceava.

De la asemenea componente a rezultat numele de "pipe", transferat astăzi în desemnarea marilor conducte de transfer petrolier și gazos ("pipelines"). Au coexistat mereu cu acelea din ceramică, până târziu în plină Epocă Premodernă³², însoțindu-se atât prin reprezentări iconografice, din care cea mai cunoscută se află tipărită în ediția lui Georg Agricola, din anul 1556 (**fig. 5 a**), cât și uneltele (burghiele) cu care erau realizate. Pentru conductele din lemn din România actuală avem mărturii arheologice din Sighișoara (jud. Mureș)³³ și Sibiu³⁴ (**fig. 5 b**) și Brașov³⁵. Extrem de folositoare și pentru Suceava este analogia de la Regensburg, unde tuburile din lemn au fost așezate în jgheaburi din piatră (**fig. 5 c**). Punerea pe seama dulgherilor (*carpentarii*) a canalelor de la Sibiu (1494)³⁶, nu poate indica decât folosirea lemnului la instalații. Imediat după

Roberta J. Magnusson, *Water Technology in the Middle Age*. Baltimore - London, 2001, p. 78 și urm.

²⁸K. Grewe, *Wasserversorgung und -entsorgung in Mittelalter. Eintechnikgeschichtlicher Überblick*, în vol. *Die Wasserversorgung in Mittelalter*. Mainz, 1991, p. 32-47; Roberta J. Magnusson, *Water Technology*, p. 76-78.

²⁹W. Drack, *Zur Geschichte des Wasserhahns. Die römischen Wasser-Armaturen und mittelalterliche Hahnen aus der Schweiz und Fürstentum Liechtenstein*. Zürich, 1997, Abb. 29.

³⁰Ileana Burnichioiu, *Lavatorium-ul abației Bizere – de la arheologie la reconstituire*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 17/II, 2013, p. 103-105, 115-117.

³¹Cu toate acestea, în lipsa unui material fiabil și la fel de ieftin, țevile din plumb au fost utilizate până în sec. XIX.

³²Vezi cazul de la Arneburg (Germania): http://www.la-isa.de/de/landesmuseum_fuer_vorgeschichte/fund_des_monats/2010/februar/

³³R. Popa, Gh. Baltag, *Documente de cultură materială orășenească în Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, în *SCIVA*, 31-1/1980, p. 39-40; C.C. Rusu, *Viața cotidiană*, p. 538.

³⁴C. C. Rusu, *Viața cotidiană*, p. 530. O sinteză mai veche, pornită cu informații de sec. XVI, la Gh. Brânduș, *Alimentarea cu apă a orașului Sibiu. Monografie istorică și tehnică*. Sibiu, 1940. Lucrarea din urmă explică și reacția lemnului la apă și problemele îmbinărilor (p. 17).

³⁵O conductă relicvă, din lemn cu cepuri de fier, se păstrează și astăzi, neinventariată, în Bastionul Țesătorilor.

³⁶*Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*. I. Hermannstadt, 1880, p. 178.

anul 1519, când a reușit să obțină stăpânirea locului de unde și-a captat izvorul, orașul Bistrița și-a amenajat și conductele de aducțiune și fântâna publică³⁷. Informația este foarte prețioasă tocmai pentru că se referă la cel mai apropiat punct geografic de Suceava. La 1520, deja dispunem de *aqueductoris* locuind la Codlea, care erau plătiți pentru lucrări de la Brașov³⁸. În nici unul din ultimele exemple nu dispunem de informații de materialitate. Dar, este destul de relevant când sursele vorbesc despre fier pentru conductele fântânii (*ferrum ad roremfontis*), ba chiar și pentru tubulaturi la fel, necesare unui țel precizat, ca cel al latrinelor (*ferro... ad rorchyr latrinae*), la Brașov³⁹. Pentru a releva trăinicia soluției, este destul de amintit faptul că orașul Riga le-a folosit până în secolul al XVII-lea⁴⁰.

Metalul menționat, de forma unor tuburi/țevi scurte, se putea monta atât la interiorul, cât și la exteriorul extremităților modulelor din lemn. În primul caz, lemnele-conducte puteau fi prelucrate la exterior și cu secțiunea patrulateră⁴¹. Dotația cu elemente din fier aduce posibilitatea ușoară de detecție electromagnetică, fără excavări arheologice. În acest fel, o cercetare nouă poate aduce rezultate nesperate. Nu mai departe de anul 1545, un document de la Petru Rareș, dat pentru Mănăstirea Căpriana, ne dezleagă și numele acestor componente de aducțiune: "fântână cu *budăi* de stejar"⁴². *Dicționarul explicativ al limbii române*, ne mărturisește că este "trunchi scobit, întrebuintat ca ghizd la fântână", în fapt un maghiarism (*bödön*), emigrat odată cu utilizarea în sine pe care o acoperea. Eroarea de interpretare a dicționarului este una importantă: nici un ghizd nu se poate confecționa dintr-un singur trunchi; oricât de gros ar fi el, tot nu poate fi răzbătut de vreo găleată. Și atunci, este destul de străveziu că referința fusese la *conducte* din lemn. Franco Sivori descrie explicit o aducțiune prin tuburi de brad, lungă de patru mile, poruncită de către stăpânul său, Petru Cercel, la Târgoviște⁴³.

Precum se cunoaște, conductele ceramice pentru apă au fost răspândite de către romani. În Țara Românească, în jurul Slonului, se mai păstrează mărturii de utilitate bulgaro-bizantine, aparținătoare probabil secolelor IX-X⁴⁴. Folosirea lor s-a întrerupt brusc pentru o lungă perioadă istorică. La Suceava, Romstorfer ne dă relații despre două tipuri de "olane de pământ": unele cu pereți subțiri, altele confecționate mai grosier.

³⁷O. Dahinten, *Geschichteder Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. Köln-Wien, 1988, p. 6.

³⁸*Quellender Stadt Kronstadt (in Siebenbürgen)*. I. Kronstadt, 1885, p. 398.

³⁹Informații adunate, cu forma, confecția și întreținerea conductelor de lemn interpretată, la C. Rusu, *Viața cotidiană*, p. 541, 544.

⁴⁰*Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum. IV. Die Infrastruktur*. Lübeck, 2004, p. 395, Abb. 12.

⁴¹Vezi situația de la Lürken, din landul Renania de Nord/Vestfalia (Germania), cf. J. Zeune, *Burgen – Symbole der Macht. Ein neues Bild der mittelalterlichen Burg*. 2. Auflage. Regensburg, 1997, p. 196, Abb. 95. Altă situație, din sec. XV, la K. Grewe, *Die Wasserversorgung des 15. Jahrhunderts*, p. 43.

⁴²*Documente. A. Veacul XVI*. I, p. 606, nr. 11.

⁴³*Călători străini despre Țările Române*. III. București, 1971, p. 12.

⁴⁴B. Ciupercă, *Some observations from the point of view of the Slon fortifications about power centres in the Lower Danube between the eighth and tenth centuries*. Potestas et communitas. Interdisciplinary Studies of the Constitution and Demonstration of Power Relations in the Middle Ages East of the Elbe, Wrocław-Warszawa, 2010, p. 275-289.

Ultimele sunt din tipul pe care-l descoperise și pe suprafața orașului actual. Tot acolo precizează că sunt dotate cu "bot" (cepuri) și nu s-au descoperit și în castelul interior, ci doar numai pe "Câmpul Șanțurilor"⁴⁵. Dintr-o publicație a Comisiunii Monumentelor Istorice, cezaro-crăiești din anul 1898, ne oferă, probabil fără să știe, un "cap de ieșire" către o gură de aprovizionare (**fig. 8b**). Identitatea pare a fi rezultată din faptul că tubul interior fusese ambalat perfect prin două scocuri din piatră, dintre care unul avea o terminație profilată.

Abia după ce am văzut conductele, am reușit să înțelegem că lipsa descrierii lor mai amănunțite, ne-a privat de posibilitatea de a le descoperi succesiunea de postare și, eventual, de reparare/înlocuire. Aceasta pentru că, tipurile recoltate aparțin la cel puțin trei variante clar și bine individualizate. Cele mai simple sunt în forma unor prelungi trunchiuri de con (**fig. 6 a**). Acestea fuseseră, se pare, întâlnite de către Romstorfer, la interiorul castelului, dar nu și în zona orașului⁴⁶. Altele, deja menționate în prima monografie, sunt totuși de două categorii diferite. Unele au cepuri pentru reducerea diametrului, la racord, și, în dreptul pragului de lărgire, posedă câte un "guler" destul de proeminent (**fig. 6 b**). Un al treilea tip are în plus, pe corp, două proeminențe inelare (**fig. 6 c**). Și pasta sa de confecție pare diferită, sau măcar deține o acoperire cu o angobă cărămiziu-deschisă, a cărui rost a fost, ca și în cazul vaselor de bucătărie, acela de a astupa porozitățile și a impermeabiliza tuburile.

Nu am putea continua fără să subliniem injusta situație în care aceste componente tehnice au fost tratate la modul general, în toată literatura arheologică românească, cu mult în urma unor fragmente de oale de bucătărie, al căror rost a fost, la vremea lor, de zeci de ori mai puțin important decât acela al componentelor de la instalațiile pentru apă. S-a ajuns până la viziunea reduționistă în a concepe "orașele" ca fiind fundamental depozitare de cultură materială mărunță, și ca tocmai structurile care le scoteau din banalitate (rusticitate), să fie împinse în planuri secundare ori chiar în totală nebăgare în seamă. Este o eroare de metodă de abordare care se prelungește dinspre compartimentele de cercetare arheologică care dispun numai de relicve precare, rezultate dintr-unul dintre nivele de civilizație inferioare.

Deși pare mai ușor de admis o producție locală pentru tuburile din ceramică, există elemente care pot conduce și la concluzia importării lor. În 1989 a mai fost lansată o informație frustă, despre existența unui cuptor din târg, care ar fi produs asemenea "olane"⁴⁷. În lipsa artefactelor publicate, nu putem face decât comparații restrictive, aflate sub imperiul relativului. De la început, putem face o asociere cu prezența în Moldova a unor cahle tubulare (de fapt, *hornuri*)⁴⁸, a căror execuție trebuia să fie efectuată cu aproximativ aceeași precizie, pentru a nu permite fumului trasee

⁴⁵*Cetatea Sucevii*, p. 17 (cu trimitere și la mai vechea sa publicație, în limba germană, din anul 1900), 32.

⁴⁶*Ibidem*, p. 31.

⁴⁷M. D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*. București, 1989, p. 162, nota 85.

⁴⁸Cu trimiteri și la alte descoperiri moldovene din Suceava, Iași, Hârlău, Humor, însă fără a exprima certitudinea că au existat fragmente de aducțiuni. Vezi Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. II. Cercetările arheologice din anii 1977-1980*. Iași, 1984, p. 241-242.

nepotrivite. Experimentarea acelor a început însă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, astfel încât tehnica lor de producere s-a putut perfecționa în timp. Experiențe s-au câștigat și dinspre țiglele-olane, a căror mod de execuție se baza și pe secționarea unor tuburi întregi, în starea lor moale, înainte de a fi date la ardere. Au existat aducțiuni ceramice care au fost realizate și din olane de acoperiș, bine prinse în mortar⁴⁹. Redescoperirea lor are nevoie de bune justificări de folosire, știut fiind că și pe acoperișuri, olanele semitubulare se montau tot în copioase paturi de mortar. În descoperirile arheologice, alte tuburi, de obicei cu diametre foarte diferite la extremități, provin de la părți din foale ori instrumente de suflat (sticla, mai ales)⁵⁰.

Materialul tegular cunoscut se pretează deja la comparații și analogii. Să începem cu datele oferite de cercetarea românească. Conducta care aproviziona fântâna și clădirile mănăstirii Probota, datează, în mod sigur, din zona mijlocului de secol XVI⁵¹. Din păcate, în afara unor imagini de poziționare, nu avem nici un fel de detalii despre componentele ei. Se dovedește doar că Moldova a folosit conductele din ceramică și dincolo de capitala sa, dar nu avem vreo posibilitate de a face vreo conexiune internă sigură. Apare deci sigur că Iașul, cu conductele secolelor XVII-XVIII⁵², a avut precedente dintre cele mai serioase. Cam tot așa stau lucrurile și cu publicarea conductelor de la Târgoviște, socotite ca aparținând secolului al XVII-lea. Din imaginea pusă la dispoziție, se distinge bine doar un singur cap terminal, iar sistemul exterior de protecție, cu prisme triunghiulare de cărămizi pline de mortar⁵³, ca și o parte dintre descoperirile de la București⁵⁴ și Iași⁵⁵, se dovedește foarte diferit de cel de la Suceava.

Profilul de conducte "gulerate" și cu cepuri de racordare se extrage din epoca romană⁵⁶. O conductă dublu inelată este prezentă și la Orheiul Vechi (Moldova) (**fig. 7 a**). Din păcate, pare a fi singulară și-i lipsește și cepul de racord. Cu toate acestea, dimensiunea se apropie de cea de la Suceava. A fost sigur datată în preajma mijlocului secolului al XIV-lea⁵⁷. În rest, despre celelalte descoperiri de la Orhei, descrierile sunt cu totul nemulțumitoare⁵⁸. În aceste condiții de analiză, nu se poate exclude ipoteza că

⁴⁹A se vedea, spre exemplu, aducțiunile mănăstirii carteziene Mauerbach (Austria). M. Krenn, Barbara Wewerka, *Bericht zu den Ausgrabungen des Vereins ASINOE in den Projekjahren 1997 und 1998*, în *Fundberichte aus Österreich*, 37, 1998, p. 378, Abb. 308.

⁵⁰*Vezi Handbuch zur Terminologie der mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik in Österreich*. Wien, 2010, p. 73, Abb. 278.

⁵¹Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Probota. Arheologie și istorie*. Suceava, 2013, p. 71; imagini p. 70, fig. 61 (cea mai bună), 72, fig. 62 (unde apar protejate de blocuri din piatră puse deasupra).

⁵²Al. Andronic, *Iașul până în secolul XVII*. Iași, 1969.

⁵³*Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă*, XIX/2, 1988, p. 68, pl. VIII; *Târgoviște reședință voievodală (1400-1700). Cercetări arheologice (1961-1986)*. Coord. N. Constantinescu. Târgoviște, 2009, fig. 77.

⁵⁴*Cercetări arheologice în București*, București, 1962, p. 428, 430.

⁵⁵*Vezi Arheologia Moldovei*, II-III, 1964, p. 428-430.

⁵⁶W. Drack, *Zur Geschichte des Wasserhanns*, Abb. 6.

⁵⁷G. Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996-2001*, Iași, 2006, p. 134, fig. 82/7.

⁵⁸A. Gorodenco, *Ceramica locală de la Orheiul Vechi în secolele XIV-XVI*. Brăila, 2000, p. 81. Sunt numite "țevi", se descriu ca existând în peste 20 de exemplare, unite printr-un "diametru

primele conducte ceramice să fi apărut la Suceava imediat după înălțarea cetății. Asemenea piese se află și în colecțiile Muzeului Unirii din Alba Iulia, cu datarea presupusă, dar nesigură, de la început de secol XVII (**fig. 7 d**)⁵⁹. Descoperirea unor conducte ceramice în cetatea Oradea (jud. Bihor), ne-a dat prilejul mai vechi să facem o trecere în revistă a descoperirilor apropiate, care este foarte utilă și pentru înțelegerea celor de la Suceava⁶⁰. Mai trebuie adăugat că există informații para-arheologice, de la Sibiu, care privesc înlocuirea unor conducte din lemn cu altele din ceramică smălțuită, din păcate, fără repere cronologice sigure⁶¹. Este încă evident că o cantitate de informații foarte interesante, din alte obiective, au fost fie lăsate complet deoparte, fie au fost eronat interpretate⁶².

Tipul ceramic în forma de pâlnie are analogii cu faza a doua a rețelei din Lürken bei Eschweiler⁶³ ori la fosta mănăstire Sf. Ioan din Alzey⁶⁴ (Germania) (**fig. 7 b**). În general, formele fără cepuri par să aparțină unor tipuri mai vechi⁶⁵. Pentru varianta cu cepuri gulerate, o foarte bună analogie poate fi citată de la abația Glenluce (Wigtownshire, Anglia) (**fig. 7 c**)⁶⁶. La fel se petreceau lucrurile și în mănăstirea cisterciană de la Maubuisson (Franța)⁶⁷. Cele mai vechi conducte ceramice, tot cu profil gulerat, le cunoaștem din cetatea Budei, din vremea domniei regelui Matia Corvin. Pentru că au fost înregistrare pe ele ștampile de meșteri, s-a putut deduce că au aparținut unor ateliere din orașul Passau (Germania)⁶⁸. Însă, ca și în cazul altor artefacte medievale, nici conductele ceramice nu s-au tipizat, împiedicând raportări cronologice

oarecum standardizat pentru toate țevile". Pe pl. 123 sunt desenate doar gurile, în așa fel încât dau impresia unor oale/vase comune.

⁵⁹A. A. Rusu, *Alba Iulia. Între fondarea eparhiei și capitala principatului Transilvaniei*. Alba Iulia, 2009, p. 100. Rețelele de conducte fotografiate *in situ* conțin tubulaturi diferite, cu lungimi aproape duble. Cele la care ne referim nu au locul de descoperire bine determinat.

⁶⁰*Cetatea Oradea. Monografie arheologică. I. Zona palatului episcopal*. Oradea, 2002, p. 120.

⁶¹C. C. Rusu, *Viața cotidiană...*, p. 530, citându-l pe C. Göllner, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter*. București, 1971, p. 177-179.

⁶²De pildă, la Turnu Severin, canalele de piatră din cetate au catalogate drept romane (Al. Bărcăcilă, 1939), cu toate că cetatea nu a avut antecedente de o asemenea factură, a refolosit doar solii antice. Informația, fără interpretare, la M. I. Neagoe, *Morminte de inhumăție, secolele XIII-XV, descoperite în incinta cetății Severinului*, în *Drobeta. Arheologie-istorie*, XXIII, 2013, p. 143.

⁶³J. Zeune, *Burgen*, p. 196, Abb. 95.

⁶⁴K. Grewe, *Wasserversorgung*, p. 35, Abb. 25; C. Kosch, *Wasserbaueinrichtungen in hochmittelalterlichen Konventanlagen Mitteleuropa*, în vol. *cit.*, p. 106.

⁶⁵Zürich: sec. XIII-XIV (*Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadtum 1300*. Stuttgart, 1992, p. 90, fig. 5; 374), Zürich: sec. XIII-XIV (*Ibidem*, p. 274). Pentru exemple mai apropiate geografic, vezi și descoperirile de la Wrocław (Breslau, Polonia), în *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum. IV. Die Infrastruktur*. Lübeck, 2004, p. 351, Abb. 10.

⁶⁶C. J. Bond, *Mittelalterliche Wasserversorgung in England und Wales*, în vol. *Die Wasserversorgung in Mittelalter*. Mainz, 1991, p. 98, fig. 6.7.

⁶⁷P. Benoit, Monique Wabont, *Mittelalterliche Wasserversorgung in Frankreich. Eine Fallstudie: Die Zisterzienser*, în vol. *Die Wasserversorgung in Mittelalter*. Mainz, 1991, p. 216, Abb. 30/A.

⁶⁸Trebuie menționat că retorte pentru metalurgie neferoasă, produse din același oraș au ajuns până la Alba Iulia.

făcute doar în baza formelor. În mod cert, la data în care am putea presupune că s-ar fi instalat primele aducțiuni prin tubulație la Suceava, cetățile Europei le foloseau în perimetrele lor deja de aproape două veacuri⁶⁹.

Majoritatea tuturor celorlalte trasee din teren au fost realizate în piatră (**fig. 8 a-c**), ori acestea sunt elementele care s-au moștenit din ele, pentru că, așa cum notat mai sus, pe mijlocul lor se puteau posta tubulaturi din lemn. Confecționarea lor din module frumos ecarisate, a provocat surprindere, dar, din păcate, cum am scris-o de asemenea, și o vom repeta-o încă, nici nu au fost valorizate just, ca elemente remarcabile de cultură materială. Tot datorită observației vigilente a austriacului, putem presupune că jgheaburile din piatră se ciopliseră în apropiere, la locul care a fost convențional denumit "Casa pietrarului"⁷⁰. Numai Victoria Batariuc a mai pomenit de acel fragment revelator⁷¹. Totuși, pentru că imaginea publicată ne arată un jgheab cu scobitură unghiulară, nu semicilindrică, cum sunt toate celelalte, trebuie să fim circumspecți la această identificare și relaționare.

Acum, în perimetrul ruinelor de astăzi, zac, mai mult ori mai puțin împrăștiate, piese identice, de dimensiuni destul de mari, dar niciodată identice. Și, se pare, nu doar ele, umpluseră locul, ci și, lespezi de acoperire. Romstorfer ne redă grafic o conjuncție de jgheab cu placă deasupra⁷² (**fig. 8 b**). Ar fi meritat să știm dacă lespezile avuseseră vreo anume ținută (material, dimensiuni, tip de prelucrare), pentru a avea posibilitatea de a nu le confunda cu alte pietre destinate elevațiilor cetății ori pentru a ști mai precis maniera de lucru care cârmuise întreaga operă hidrotehnică. Una îndeosebi atrage luarea aminte, pentru o posibilă funcție legată de controlul aducțiunilor⁷³. Mai rare, "dopurile"⁷⁴, ar putea să fi servit aerisirii sau curățirii instalațiilor de apă (**fig. 9 a**).

În ceea ce privește jgheaburile din piatră, ele nu sunt singulare în Moldova. Deși s-au semnalat "două canale cu traseu paralel orientate către rezervor" în Cetatea Neamțului, detaliile s-au discutat doar pentru negarea utilității lor la baie⁷⁵, nu și ca posibilități reale de alimentare a cisternei de acolo. Despre amenajări cu conducte din ceramică, poziționate în jgheaburi ("canale") din piatră, acoperite cu lespezi din pietre de râu, cu datare în secolul al XVI-lea, au scris și cercetătorii Mănăstirii Putna. Abia în zilele noastre ele au fost identificate și s-au dovedit de un calibru mai mic decât cele ale Sucevei (**fig. 9 e**). Și tot ei au numit apoi un (alt?) sistem de drenaj care răzbătea prin

⁶⁹J. Zeune, *Burgen*, p. 195-197.

⁷⁰*Cetatea Sucevii*, p. 25, ilustrația la p. 23, fig. 11/a.

⁷¹Paraschiva Victoria Batariuc, *Cetatea de Scaun a Sucevei. Monografie*. Suceava, 2004, p. 115.

⁷²*Cetatea Sucevii*, p. 61, fig. 45.

⁷³*Ibidem*, p. 25, fig. 11/b. Trebuie să remarcăm că și în dreptul acestei pietre să fi existat o neînțelegere, pentru că ea seamănă foarte bine și cu baza unui *balustru* de la o scară sau balustradă de Renaștere.

⁷⁴Cum ar fi tuburile cu cepuri utilizate la evacuarea latrinei din mănăstirea augustinienilor din Freiburg (Vezi *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadtum 1300*. Stuttgart, 1992, p. 315) ori de la aducțiunile de apă, din sec. XV, de la cetatea Blankenheim (Vezi K. Grewe, *Die Wasserversorgung des 15. Jahrhunderts am Beispiel der Burg Blankenheim in der Eifel*, în vol. *Die Burg im 15. Jahrhundert. Im Auftrag der deutschen Burgenvereinigung* hrsg. von J. Zeune. Braubach, 2011, p. 42-43).

⁷⁵V. Josanu, *Reflexii istorice*, p. 89.

grosimea unui zid de incintă⁷⁶. Doar pe planșa generală publicată în anul 1959, a fost datată în secolul al XVII-lea. Coroborând lucrurile cu planul publicat, pentru noi devine limpede că a fost vorba despre o *aducțiune* care se îndrepta către ruinele caselor domnești (posibil urmând traseul actualei fântâni), iar apoi despre o *evacuare* care părăsea același sector. În fine, chiar la piciorul interior-nordic al turnului porții, este prezent un bloc refolosit care a făcut parte, odinioară, dintr-o instalație prin care a curs apă. Pentru că asemenea lucrări din piatră nu există și nu sunt datate așa cum s-a făcut la Putna, credem că ele datează cu cel puțin un secol mai devreme. Dar, urma "olanelor" (tubulaturilor) de interior a pierit, se pare, definitiv⁷⁷. În secolul al XVII-lea, așa demonstrează cercetarea de la Mănăstirea Probota, se foloseau alte tipuri de drenuri, în sistem construit, cu profil unghiular, din zidărie cu mortar⁷⁸.

Datele se pot întregi prin informații de pe teritoriul Transilvaniei. Componente de piatră avem menționate direct în perioada 1520-1521, la cetatea Tăuți (jud. Arad)⁷⁹. Scocuri din același material, care erau situate lângă cisternă, sunt de multă vreme semnalate la cetatea de la Podul Dâmboviței (jud. Argeș)⁸⁰. Informații neclare scriu despre "conducte din bazalt" aflate la Sibiu⁸¹. Surpriza cea mai remarcabilă este oferită însă de cercetarea arheologică a anilor din urmă de la cetatea Devei (jud. Hunedoara), unde piese *perfect* similare celor de la Suceava au fost găsite până în gura cisternei cetății (**fig.9 d-e**). Pentru a întregi tabloul, trebuie scris că la nivelul regatului maghiar, cele mai timpurii și, deocamdată, relevante rețele de aducțiuni cu jgheaburi din piatră provin de la mănăstirea cisterciană de la Pilis, din secolele XIII-XV⁸².

În fine, acolo unde nu s-au făcut din piatră, amenajările puteau fi împlinite și din cărămizi, așa cum s-au petrecut lucrurile în cetatea Severinului⁸³.

Funcționarea sistemelor cu apă. Să vedem acum dacă putem înțelege logica mecanismelor întâlnite la Suceava. Ne desprindem de Romstorfer care socotise a avea de-a face cu "un apeduct", care dispusese de mai multe "conducturi"⁸⁴. Imaginea completă nu poate face abstracție de *șanțurile* pentru oricare tip de conducte, a căror

⁷⁶Cercetări arheologice la Mănăstirea Putna. I. Putna, 2007, p. 24-25. Reluare din MCA, IV, 1957. Aducțiunile sau evacuările au fost refăcute în sec. XVIII (*Ibidem*, p. 33).

⁷⁷*Ibidem*. Cu toate că există mai multe studii legate de ceramica descoperită la Putna, nici un singur fragment de tubulatură ori de olan nu sunt menționate. În acest caz, singurele concluzii posibile ar fi acelea că cercetătorii care au scris despre ele și-au închipuit doar că ele trebuiau asociate cu sistemul de canale din piatră. Dacă piesele au existat într-adevăr, nu s-a păstrat nici un indiciu că ele ar fi fost produse în atelierele ceramice de la mănăstire, despre care avem date relativ bogate.

⁷⁸Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Probota. Arheologie și istorie*. Suceava, 2013, p. 85-86.

⁷⁹A. A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*. Cluj-Napoca, 2005, p. 234.

⁸⁰*Ibidem*; Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIII-XVI)*. București, 1981, p. 123.

⁸¹Gh. Brânduș, *Alimentarea cu apă a orașului Sibiu*, p. 17.

⁸²I. Holl, *Funde aus dem Zisterziarkloster von Pilis*. Budapest, 2000, p. 25-27; 108, Abb. 40 (trasee și profile), 140, Abb. 77 (trasee din piese ceramice tubulare), 207-209, Taf. 18-20 (canale și jgheaburi din piatră).

⁸³Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale*, p. 94.

⁸⁴*Cetatea Sucevii*, p. 31.

realizare a fost separată ori bine individualizată. Este imposibil să nu ne referim la relicvele înregistrate ca părți dispartate provenite dintr-o *întreagă rețea*. Ideea nu ne aparține, chiar dacă a fost conjugată cu descoperiri din afara perimetrului cetății⁸⁵, însă, acum o repetăm, ea nu a fost studiată niciodată cum ar fi meritat. Foarte recent, căutând soluții pentru aprovizionarea cetății Neamțului, Vitalie Josanu a întreprins o scurtă trecere în revistă a unora dintre descoperirile cele vechi ale Sucevei, amintind pentru prima dată, în contextul istoriografic românesc, despre o sursă iconografică prețioasă, din vremurile lui Sigismund de Luxemburg (1384-1437), care dădea detalii despre modul cum puteau ele să-și împlinească rosturile⁸⁶.

Elementele vizibile de care dispunem pentru *evacuări* trebuie înțelese ca având diametre mai largi și nu obligatoriu dispunând de tuburi ori acoperiri în momentul folosirii. Numai *alimentările* puteau să folosească scocurile din piatră drept paturi de susținere, pentru tubulaturi din lemn ori din ceramică. Adesea ar putea fi vorba despre interferențe tehnice și nu neapărat împerecheri de elemente similare, pentru aducțiune/deversare⁸⁷. De pildă, pentru evacuarea prin zid, către traseul de jgheaburi a latrinei din sud, ar fi fost foarte potrivită o țevă.

În anul 1953, în curtea cetății, și spre nord-vest de amplasamentul cisternei, arheologii au constatat tăierea unor pavaje în profilul literei "Y" (**fig. 10 a**). S-a scris acolo că ar putea fi vorba despre o inserție în cel mai vechi pavaj identificat, iar mai departe, nesigur dacă legată de aceeași realitate, prezența unor lespezi sectorizate⁸⁸. În baza acestor precare date, am putea accepta fosta prezență medievală a unor tuburi de lemn, cu traseul acoperit prin plăci de piatră. Planul publicat indica clar că un braț al "Y"-ului prin care sunt asemăunate dispozițiile dispersiilor, se îndrepta către cisternă, altul avea direcția porții. În economia întregii curți, intersecția brațelor aceluiași "Y" este atât de centrată, încât apare de-a dreptul elementar să ne imaginăm că a fost legată măcar de sistemul de drenaj al curții, combinată însă și cu alimentarea prin țevi a vechii cisterne. Apa pluvială recoltată era potrivită pentru a fi adunată. Punctul de întâlnire al brațelor nu se poate concepe altfel decât ca un fost *sifon* ori *centru de redistribuire* al apelor curții (**fig. 10 c**). Soluția nu este, nici ea, una inedită, un spațiu ca acela al pieței orașului Nürenberg (Germania) a fost și el rezolvat în mod analog⁸⁹ (**fig. 10 b**).

Cele două trasee de jgheaburi din piatră conduc unul în șanț, celalalt, mai lung, se îndrepta către marile pante din nord. Nici că ar mai merita rememorată originea reală a numelui pâraului Cacainei, al cărui rost a fost conceput de a aduna tot ceea ce se scurgea din cetate. Funcția i-a fost uitată, nu însă și porecla devenită hidronim.

"Câmpul Șanțurilor", așa cum a fost publicat, este răzbătut de marcaje pentru șapte-opt trasee de conducte pentru apă (**fig. 11**). Ele apar figurate în urma cercetărilor

⁸⁵Vezi, de exemplu, simpla ei afirmare la M. D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții*, p. 162. Mai departe, doar în dreptul târgului, se scrie despre "un adevărat sistem de conducte" sau "o rețea de conducte", toate puse pe seama secolului al XV-lea, la M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 37, 45.

⁸⁶V. Josanu, *Reflexii istorice*, p. 85-91.

⁸⁷Cum pare a imagina lucrurile V. Josanu, *Reflexii istorice*, p. 86.

⁸⁸"așezarea eventuală a unei conducte de apeduct?", cf. *SCIV*, nr. 1-2, 1954, p. 259 și fig. 3.

⁸⁹Amenajarea a fost executată în 1388 și înregistrată într-un desen datat la 1770. Vezi R. Grewe, *Wasserversorgung*, p. 60, Abb. 58.

arheologice din anul 1951. Se descriu ca aparținând unor straturi vechi, suprapuse de pavaje ori drumuri⁹⁰. Deși însoțite de o fotografie, în lipsa vreunei scări, nu putem scrie decât că erau tuburi ceramice îmbucate prin cepuri, fixate cu mortar. Au un profil elegant, care dovedește o tehnică de confecționare deja versată.

Dilema racordurilor cu rețeaua din interiorul cetății apărea la început de secol XX⁹¹, dar răspunsul se afla deja în chiar descoperirile făcute tot atunci. Romstorfer socotise că diferențele de confecționare ale tuburilor ceramice împiedicau conexiunea dintre ele. Lucrurile se puteau explica însă foarte simplu, fie prin utilizarea unor loturi confecționate de către meșteri diferiți, fie chiar prin montarea tuburilor exterioare și interioare în etape diferite, ori chiar înlocuirea unora din lemn, mai vechi, cu altele ulterior confecționate din ceramică. Nici un singur tronson de aducțiune nu era atât de lung încât să nu poată fi produs ori înlocuit treptat, legându-se nu cu tubulaturi vecine, de alt tip, ci cu "noduri" de legătură. Pe lângă țevile la care am tot făcut referire, instalațiile au dispus *în mod obligatoriu* și de alte piese speciale, pe care, din păcate, arheologii Sucevei nu le-au recunoscut niciodată, tratându-le, după toate probabilitățile, drept simple cioburi de vase ori frânturi de pietre prelucrate. Tronsoanele diferite trebuiau să se reunească și să se interconecteze *în/prin cămine de vizitare*. De asemenea, completarea unei rețele mai vechi, dinspre actualul oraș⁹², cu una nouă, de la alt izvor și determinată de augmentarea debitelor necesare, este la fel de admisibilă.

Liniile s-au consemnat pur și simplu, fără să ni se spună vreodată ce tip de conducte erau legate de unele ori de altele, iar funcționalitatea acestora nu a interesat vreodată. S-a mărturisit că nici unul nu avea traseul complet⁹³, ceea ce este corect, până la punctul în care niciodată distanțele lungi nici nu puteau fi practic decopertate, dar nu ar justifica oprirea procedeelelor de urmărire și, evident, nici pe cele de interpretare. Folosind o aplicație elementară în reconstituiri de arhitectură (și nu numai), se putea recurge de multă vreme la ceea ce s-ar numi identificarea "liniilor de fugă" ale acelor fragmente de trasee. Automat, ele indicau noi direcții de căutare și ipoteze pentru originea apelor, a racordurilor ori a țințelor.

Cel mai lung traseu pare a se orienta către clădirea de est și grupul de cuptoare al "Sectorului A". Ne vine destul de greu să ne închipuim că acea țință de curgere ar fi meritat doar o activitate sezonieră de tipul celei evidențiate arheologic (gropi pentru mortare). În total, trei linii de fugă se îndreaptă către tot atâtea construcții identificate în săpături. Una dintre ele este deja foarte cunoscută "Casă a domniei", cu și mai celebră a sa sobă monumentală, din cahle⁹⁴. Distingem însă și două adevărate "noduri" care se

⁹⁰SCIV, 1952, p. 425.

⁹¹"Nu s-a putut dovedi însă dacă apeductul acesta a funcționat pentru alimentarea castelului (cu toate că e posibil)". *Cetatea Sucevii*, p. 31.

⁹²*Cetatea Sucevii*, p. 32. Cu prilejul prezentării comunicării noastre la Simpozionul organizat în mai 2014, de către Muzeul Bucovinei, Suceava, o serie de arheologi și istorici locali și-au amintit despre descoperiri izolate, din perimetrul orașului, în care apăruseră tubulaturi ceramice. A reieșit cu evidență că numai *cartarea* acestora poate conduce la concluzii cu valoare semnificativă.

⁹³Paraschiva Victoria Batariuc, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, p. 131.

⁹⁴În monografia publicată, autorii s-au referit la o singulară groapă cu o eventuală relație cu apa. Vezi R. Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească*. O

concentrează la limita dintre "Sectoarele B" și "C", cu ambele puncte de interferare lăsate în afara săpăturilor efectuate. Este elementar a ne imagina că acolo ar fi fost centre de distribuire, cel puțin la fel de atent construite ca și conductele în sine.

Romstorfer a arătat că două trasee treceau peste șanțul cel mare al cetății, respectiv la baza lui, în adâncimea atinsă prin săpare, de către oamenii lui. Despre unul putem doar bănuși că se îndrepta către baia din colțul palatului din est (**fig. 2**). Despre cel de-al doilea traseu, opus, înspre vest, se pot face doar supoziții. Avem două alternative: apa se îndrepta către bucătărie ori o altă baie, situată pe undeva în aripa vestică ori, se orienta către cisterna din curte, pe care trebuia s-o alimenteze și cu altfel de apă decât cea pluvială, adusă de scocurile și drenurile/tubulaturile curții interioare. Profilele generale ale cetății, publicate de către austriac, – la care vom reveni ceva mai departe –, ne îngăduie să putem admite că adâncimea inițială a cisternei (neatinsă de nici o resăpare modernă) ar fi permis acolo o deversare. Tăierea relației castelului sucevean, de foburgul său, prin săparea unor șanțuri de mare adâncime, ni se pare a nu conduce la concluzia obligatorie a vreunui apeduct aerian de traversare, ci la ideea/necesitatea de a străbate șanțul cu aducțiuni aflate la o adâncime potrivită către o zonă de depozitare, aflată la o cotă suficientă pentru a nu friza legea vaselor comunicante. Or, tocmai acela ar fi fost unul dintre rosturile "cisternei", ca terminal al apei sosite în complex. Însă, pentru prezentarea tuturor variantelor ipotetice, zidul transversal de legătură, identificat doar în cursul cercetărilor de la mijlocul secolului XX, dintre curtea exterioară și turnul **38**, menit, în modul cel mai evident, a face posibilă comunicarea apărătorilor printr-un drum de strajă, putea servi și protecției unui apeduct suprateran. Din publicarea profilelor de șanț, ale celor două mari refaceri ștefaniene, rezultă însă o realitate dintre cele mai evidente: adâncimile nu au fost modificate⁹⁵. Aceasta însemna că, de vor fi existat rețele de aducțiune mai vechi, constructorii din a doua jumătate a secolului al XV-lea, nu s-au atins de ele, pentru că se aflau deja amplasate, funcționau și se cunoșteau deplin rosturile lor.

Privind dispoziția conductelor, constatăm că cel puțin una dintre liniile de fugă de pe "Câmpul Șanțurilor" trece pe lângă un dispozitiv marcat convențional cu un **t** (la care vom reveni ceva mai jos) și se îndreaptă către direcția porții principale a cetății (**fig. 12 a**). Din planurile lui Romstorfer știm doar că acolo se aflaseră resturile turnurilor care apăraseră poarta, parte topografică care a dispărut între timp iremediabil, prăbușindu-se în viroagele nordice ale platoului. Ne vine foarte greu să deducem rostul unei astfel de utilități, și pentru a nu exagera în ipoteze, preferăm să mai reflectăm asupra destinației sale.

În planurile publicate în anii de după 1951, în sectorul "Cimitirul feudal" și în "Sectorul A", au fost trecute două "turnuri" (de unde sigla **t**) (**fig. 12 b**). S-a scris despre ele că ar fi "mici" și rectangulare, "al cărei scop nu s-a lămurit deoarece nu s-au cercetat în întregime"⁹⁶. Nici o motivație pertinentă pentru o asemenea neîmplinire nu s-a oferit.

casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare. București, 1979, p. 17.

⁹⁵M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 119-120, fig. 18.

⁹⁶SCIV, 1952, p. 427-428; B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. Matei, Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, T. Martinovici, C. Nicolaescu, Șt. Olteanu, *Șantierul arheologic Suceava -*

Aproape de noi, în cea mai recentă monografie, sunt socotite "mici turnuri de strajă", cu elevații din lemn⁹⁷. Ce ar fi apărut ele într-un "câmp" cum este, nedrept, interpretată întreaga suprafață a cetății exterioare castelului? Este o foarte bună dovadă a lipsei de instrumentar de abordare cu care arheologii de atunci au luat contact cu lumea arheologică a Sucevei. Comparate cu oricare dintre turnurile reale ale cetății, aceste construcții, cu baze din piatră legată cu mortar, despre care nu avem decât foarte puține informații de detaliu, sunt de cel puțin patru ori mai mici. Dacă despre "turnul" din cimitir s-ar putea, eventual, bănuși că ar fi putut fi o clopotniță, celălalt este complet izolat. Frapează încă faptul că cele două sunt egale ca dimensiuni (cât poate fi comparat pe plan, la scara dată), ceea ce le poate apropia ca dată de construcție și funcție. Dintr-o asemenea comparație de dimensiuni, rezultă și mai evident că nici vorbă nu poate fi ca ambele să fi fost tot "turnuri de clopotnițe".

Ipoteza prezenței unor cămine de vizitare/inspectare, decantare, aerisire și distribuție pentru sursele de apă trecute prin conducte, – cu numele potrivit și utilizat până astăzi de "case ale apei" (*conduit heads*, lb. engleză⁹⁸), ni se pare cea mai plauzibilă interpretare posibilă. Toate rețelele concepute teoretic (**fig. 13 a**), înregistrate în surse medievale⁹⁹ ori descoperite arheologic s-au însoțit obligatoriu cu ele. Ca și astăzi, asemenea lăcașuri sunt necesare pentru mișcarea apei combinată cu cea a aerului, eliminarea sedimentelor, reparații sau înlocuiri sectorizate¹⁰⁰. Rostul lor se putea încă dubla prin montarea unor capete de ejectare ("țâșnitoare"), cu valoare de *fântâni*¹⁰¹. Pentru că, ele sunt suficient de mari pentru a imagina acolo fântâni asociate cu bazine deschise, folosite drept adăpătoare sau spălătorii. Ele s-au denumit chiar special cu numele de "Lautbrunnen mit Brunnenstock". Asemenea tipuri de construcții sunt și ele cunoscute și chiar de o vechime apreciabilă. Am folosit două exemple posibile, cu o adevărată construcție închisă, prezentă la Regensburg (Germania)¹⁰² (**fig. 12 c**), alături de o variantă deschisă, desenată la Zurich (Elveția). Despre instalații asemănătoare avem ceva știri din descoperiri mai vechi, de la Alba Iulia¹⁰³. Ar fi fost de așteptat ca în jurul acelor amenajări să fi existat suprafețe anume pavate ori cel puțin acoperite cu straturi de pietriș. Tot Romstorfer ne anunțase că întâlnise la Tătărași "în dosul cimitirelor celor vechi", un bazin care să fi deserved un scop apropiat¹⁰⁴.

Rezervoarele de apă (cisternele) pot exista independent și fără asemenea ample aducțiuni subterane. Dar în general, la vremea lor de utilizare, nu se dispensa nimeni de

Cetatea Neamțului, în *SCIV*, VI, nr. 3-4, 1955; E. Emandi, ...*Să nu dărmăm dacă nu ști să zidești...*

⁹⁷Paraschiva Victoria Batariuc, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, p. 130.

⁹⁸Vezi tratarea specială la Roberta J. Magnusson, *Water Technology*, p. 55-63.

⁹⁹Foarte relevantă este schema generală a aducțiunilor mănăstirii carteziene de la Londra, desenată la mijloc de sec. XV. Vezi Roberta J. Magnusson, *Water Technology*, p. 86-87.

¹⁰⁰Problemele lor de funcționare sunt descrise la Sibiu. Vezi Gh. Brânduș, *Alimentarea cu apă a orașului Sibiu*, p. 19-20.

¹⁰¹O gravură de la 1576, desenează un astfel de bazin, cu fântână, la Zurich. Vezi *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadtum 1300*. Stuttgart, 1992, p. 359.

¹⁰²K. Grewe, *Wasserversorgung*, p. 46, Abb. 42.

¹⁰³Gh. Anghel, *Date noi în legătură cu conductele medievale de la Alba Iulia*, în *Sargetia*, V, 1968, p. 160.

¹⁰⁴*Cetatea Sucevii*, p. 32.

ele, majoritatea fiind supraterane, venind dinspre acoperișuri, așa cum le observăm și astăzi, chiar și la casele care nu au apă curentă. Tocmai de aceea, este de notat că la Suceava a fost vorba despre o clară supralicitare tehnică, dincolo de apa pluvială, care pare *să fi condus apă permanentă, captată din izvoare*. A transpune în realitatea materială asemenea instalații înseamnă a dispune, în primul rând, de *necesitatea* lor. Fie că ar fi vorba despre aducerea apei potabile (ceea ce ni se pare cel mai plauzibil), fie doar de canalizarea "apei rele".

Aceeași rețea rediscutată acum, la ani numeroși de la descoperirea sa arheologică, ne trimite și ne orientează către zone necercetate arheologic, care au avut nevoie de serviciul aceleiași instalații. La această etapă de studiu putem constata doar că traseele urmează direcția unor ținte în bună parte necunoscute, dar despre care am putea scrie că ar fi fost suficient de importante pentru a fi legate de furnizarea ori vecinătatea apei transportate atât de particular.

Amplasarea izvoarelor principale este arătată și de panta naturală a "Câmpului Șanțurilor" și de către liniile de aducțiune descoperite arheologic. Indiferent de realitatea naturală, moștenită cumva din Evul Mediu, este peremptoriu că apa noastră provenea din două surse diferite, a căror direcții sunt indicate de orientarea liniilor de fugă spre sud și est. Una dintre liniile de curgere confirmă ipoteza lui Romstorfer, legată de un izvor încă funcțional și la vremea sa (**fig. 11**)¹⁰⁵. Mai târziu, arheologii moderni au constatat că apa putea dispune de o cădere de circa 12 m¹⁰⁶. În 1495, un document se referă la un loc denumit "Fântâna Suciavei"¹⁰⁷, fără să știm, din păcate, de unde i s-a tras numele acesta.

Se poate foarte bine admite că debitul acestor izvoare era mult mai generos decât acela înregistrat la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX. De asemenea, meșterii instalațiilor erau în măsură să regleze atât debitul, cât, mai ales, presiunea din conducte, utilizând cunoștințe de hidraulică circulate în epocă, inclusiv prin intermediul cărților de specialitate (închidere, stocaje intermediare, deturnare etc.).

Sunt conducte pe "Câmpul șanțurilor", dar nu sunt acolo *drenuri*? Panta relativ accentuată ar fi adus toată apa pluvială către șanțul cetății/castelului. În principiu, se poate admite această realitate, dar ea este în contradicție cu felul de ocupare a acelui spațiu și prin clădiri de prestigiu (să ne gândim doar la așa-numita "Casă domnească"). Drenurile nu țin de o înaltă școlire arhitectonică, ci aparțin unor amenajări elementare, utile și în peisajul sătesc, din timpuri imemorabile. Din păcate, nimic sigur nu se știe despre soluțiile asemănătoare folosite pe "Câmpul Șanțurilor", dar având în vedere construcțiile locului, este exclus ca ele să nu fi fost prezente. Izvoarelor scrise sunt mai generoase la adresa acestor lucrări, decât la altele. În anul 1418, în satul ardelean Nădăștia (fostă "de Sus") (jud. Hunedoara), care avea doar șapte sesii iobăgești, era menționat în scris deja un *fossatum per inundacionem aquefactam*¹⁰⁸. La sfârșit de secol XIV și început de secol XV, deja ne stau la îndemână consemnări documentare scrise

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 25.

¹⁰⁶ M. D. Matei, Al. Andronic, *Cetatea de Scaun a Sucevei*. București, 1965, p. 19.

¹⁰⁷ *Documente privind istoria României*. I, p. 223, nr. 207.

¹⁰⁸ A. Răduțiu, *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania, vol. X (1351-1355), nr. 89. Addenda et corrigenda*, în vol. *Transilvania (secolele XIII-XVII). Studii istorice*. București, 2005, p. 158.

care pomenesc despre *puteus vulgo chaturna* și *aqueductus etiam cisternas*¹⁰⁹, dar și de echivalări de tipul *fossatum seu aqueductum*¹¹⁰.

Întregul ansamblu hidrotehnic al Cetății de Scaun a fost *monumental*. S-a împlinit printr-o inginerie remarcabilă, care a presupus o planimetrie și trasări de mare întindere, realizabile doar prin posesori de cunoștințe de matematică și fizică. Suplimentar, execuția îngrijită a jgheburilor din cetate, excepțională pentru întreaga Moldovă, este în contradicție cu oricare lucrare de sorginte rurală. Confecționarea aparte a unora dintre pietrele șanțuite, pare să ne trimită obligatoriu către ideea unor lăcașuri de aerisire și curățare, care trebuie să fi dispus măcar în parte de tratări de confecționare asemănătoare, dar ușor diferite. Șerpuirea unor sectoare de trasee, nu ține de vreo stângăcie de-nceput, ci poate fi motivată de alunecările de pământ/straturi, dar ar putea fi luată și ca un reper pentru absența tuburilor interioare ori putrezirea celor din lemn.

În situația de acum se poate scrie că dacă a existat un surplus de apă, acela se vărsa în șanțul cetății. În plus, aproape avem siguranța că spațiul din preajma băii, delimitat cu un zid transversal, care lega, altfel inexplicabil, două colțuri de turnuri (probabil turnul-donjon, și cel de sud-est, marcat cu sigla **10**) a fost propriu pentru organizarea unei grădini domnești¹¹¹.

Contextul latrinei descoperite de către Romstorfer (**fig. 4 a**) este realmente foarte important, pentru că identifică o folosire neîndoioasă, cu dotări specifice, care, în mod surprinzător, pentru secolul al XV-lea, pare că se mai regăsesc la locul și în întregimea lor, în Moldova, doar în elevația așa-numitului Turn al tezaurului de la mănăstirea Putna¹¹². Deosebirea este însă esențială: latrina de la Suceava era la nivel de sol, cea de la Putna era la mare înălțime și, din acest motiv, trebuia să fi dispus de alte jgheaburi de evacuare (închise, din lemn?) verticale, nu orizontale.

Trebuie să fim convinși că cetatea a fost dotată măcar cu alte câteva latrine, înzestrate ori nu cu auxiliare identice, în funcție de amplasarea lor în economia construcțiilor, în egală măsură destinate folosirii departajate de către colectivitatea aflată în cetate. În nici un caz, latrinele apartamentelor domnești nu au avut accese libere pentru simpli oșteni ori servitori. De asemenea, o parte a latrinelor a funcționat, ca și la Putna, la etaje, colectarea dejecțiilor fiind obligatoriu susținută de alte jgheaburi verticale, cel mai probabil din lemn, dar deloc exclus și din ceramică.

Ajungem să discutăm, din nou, despre spații cu destinație socială diferită, care, până acum cel puțin, au fost privite mereu "la grămadă", pentru uzul oricui se afla într-un moment dat în cetate. Ar fi suficient să se înțeleagă altfel rolul acelor compartimentări, dacă cineva și-ar putea imagina pe doamna țării stând la rând, la WC,

¹⁰⁹ A. A. Rusu, *Castelarea carpatică*, p. 227.

¹¹⁰ 1454, în jud. Timiș: *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara. Oklevelek Temesvármegyeés Temesvárváros történetéhez*. II. 1430-1470. Cluj-Napoca, 2014, p. 275.

¹¹¹ Nici ea discutată vreodată ca fiind posibilă, dar totuși în acord cu toate marile rezidențe princiare ale timpurilor medievale târzii ori premoderne. Oricum, în mod absolut bizar, zidul despre care scriem "a dispărut" din toate planurile ulterioare ale cetății.

¹¹² În secolele XVI-XVII numeroase alte latrine pot fi văzute în ansamblurile fortificate ale Moldovei, însă despre ele nu s-a scris niciodată fie din ignoranță, fie din falsă pudoare.

În urma unui ajutor de bucătar constipat. Trebuie cu-adevărat să mai facem câteva exerciții de bun simț sau de schimbare de orizonturi de cunoaștere, pentru a ajunge să discutăm și despre casa domnitoare moldoveană ca despre ceva deplin pământean și supus unor obligațiuni la fel.

Ar fi, credem, de-a dreptul nesperios a socoti că amenajările de apă din Cetatea de Scaun au fost niște simple improvizații, cu viață scurtă. Ca și oricare construcție, chiar mai solid clădită, ele se deteriorează în timp și trebuie obligatoriu revizuite. Amploarea și calitatea lor ne trimit către meșteri de execuție și întreținere pe care Moldova medievală nu i-a prea avut. În schimb, știm despre prezența meșterilor specializați, în imediata sa vecinătate geografică, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea¹¹³. Prețurile de lucru sunt mult detaliate deja la mijlocul secolului al XVI-lea¹¹⁴. Și tocmai în acest capitol se interferează o bine-cunoscută scrisoare a lui Alexandru Lăpușneanu, datată în 1560, și adresată orașului Bistrița, prin care i se solita dintr-o dată, nu mai puțin de 20 (!) de meșteri din două categorii precise: "săpători de fântâni" (*Brunnengräber*) și "făurari de fântâni" (*Fontanmacher*)¹¹⁵. La rândul său, Ștefan Tomșa a repetat solicitarea¹¹⁶, ca să ne putem imagina că lucrările se aflau în mare nevoie. Din păcate, doar voievozii și sașii bistrițeni au știut exact ce acopereau, separat, cei doi termeni. Dar, acum când știm ce exista, ca lucrare hidrotehnică la cetate, ar fi imposibil să ne imaginăm că tocmai aranjamentele de acolo nu aveau nevoie de vizita și mâinile cetatei celei mari de meșteri sași. Probabil că numai rău intenționații ar mai dori să afle o altă direcție geografică din care sosiseră și meșterii mai vechi, care rânduiseră lucrurile din vremurile secolului al XV-lea. Iar tot din mediul ardelean mai știm că munca necalificată a fost inclusă între serviciile publice¹¹⁷, ca și munca la cetăți și drumuri.

În plus, chiar formele unora dintre primele (?) rețele de conducte ne îndreptă privirile către mediul german, în așa fel încât ar merita să reținem măcar ipoteza că realizarea lor a depins aproape mereu de prestația unor meșteri din același areal geografic. În anul 1419, Sigismund de Luxemburg promisese o mie de florini meșterului bronzier Hartmann din Nürnberg, pentru a rezolva aducțiunile cetății sale de la Buda (Ungaria). Concomitent sau în succesiune, alte aducțiuni alimentau orașul propriu-zis¹¹⁸. Între anii 1420-1424, un meșter pe nume Petru, care lucrase la aducțiunile palatului regal, a fost utilizat pentru lucrări similare în orașul Kossice¹¹⁹ (Slovacia). Cele mai vechi conducte ceramice, cu profil similar unora de la Suceava, le cunoaștem din cetatea Budei, din vremea domniei regelui Matia Corvin. Pentru că au

¹¹³ Ágnes Nagy, *Brunnen und Zisternen im mittelalterlichen Ungarn*, în *Antaeus*, 26, 2003, p. 362 - Sopron, 1420, Ioan Piperauer.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 362-363 (Brașov).

¹¹⁵ Al. I. Gonta, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*. București, 1989, p. 148-149.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 180.

¹¹⁷ Vezi Gh. Anghel, *Date noi în legătură*, p. 155.

¹¹⁸ Végh A., *Kutak, vízművek. Kiegészítés Buda város középkori helyrajzához*, în *Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. Születésnaja alkalmából*. Szerk. Kövári Klára - Miklós Zsuzsa. Budapest, 2011, p. 328-329.

¹¹⁹ *Magyarországiművészet 1300-1470 körül*. I. Budapest, 1987, p. 565.

fost înregistrare pe ele ștampile de meșteri, s-a putut deduce că au aparținut unor ateliere din orașul Passau (Germania)¹²⁰. Cronicarul regelui, Antonio Bonfini, susținea că apa era condusă de la opt stadii, prin țevi din lemn și plumb, până la fântâna decorativă din curtea palatului. Au fost timpuri în care realizatorii nu numai că proveneau din arealuri delimitate, dar se și transferau pe distanțe lungi, la comenzi care puteau sosi numai de la principii capabili să suporte cheltuielile lucrărilor. Nu era nici o noutate, meșterii constructori lucrau tot pe aceleași principii, doar că, de la un moment dat, deveniseră mai numeroși decât "hidrotehnicienii" medievali.

Cisterna cetății. K. A. Romstorfer a descoperit-o în anul 1901, și pare a se îndoi că dăduse peste această instalație, *vitală și indispensabilă* pentru funcționarea normală a cetății. Faptul că a restituit-o (**fig. 1, 2, 10 c**)¹²¹, în mod contradictoriu doar pentru cine nu știa a face diferența între "cisternă" și "puț adevărat", i-a încurcat pe toți urmașii săi ignoranți în noțiuni elementare de hidrologie. Dan Floareș a reluat ideea cisternei, descriind-o din nou¹²² și fără să-i comenteze tocmai bizareria care a provocat rezervele intermediare de atribuire. La rândul ei, Paraschiva Victoria Batariuc și-a însușit doar punctul de vedere al cercetătorilor de la începutul deceniului șase, al precedentului secol¹²³. Din păcate, nici unul dintre cercetătorii cetății se pare că nu mai văzuse vreodată o altă cisternă, de oricare tip ar fi fost ea, dar nici vreo bibliografie anume dedicată acestei instalații medievale¹²⁴.

Romstorfer a pus-o sub un titlu corect ("cisterna"), mai departe, îi spusese "basen pentru strângerea apei" și, la sfârșit, se arată prea puțin explicit legat de scopul pe care l-ar fi servit¹²⁵. Iar, tot acolo, notează pentru cine știa diferențele, că "puț adevărat nu s-a aflat în cetate"¹²⁶. O descrisese ca având un diametru de 4,5 m și cu o adâncime identificată de patru metri¹²⁷. O asemenea profunzime trebuia deja să-i determine definitiv destinația și încadrarea funcțională. Socotind că atinsese capătul ei, și-a dat seama că nivelul la care ajunsese nu era capabil a ține apa. Mai mult ca sigur acest fapt i-a zdruncinat convingerea legată de funcționarea ei. În șantierul deceniului șase al secolului XX, pământul zis "viu" aflat pe fundul ei, avea să fie străpuns mai adânc, până la cota de 6,50 m, culegându-se materiale diferite, din care absolut niciunul n-a fost particularizat ori publicat ca fiind de acolo extras. Autorii raportului au

¹²⁰ *Bayern – Ungarn Tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve*. Hrg. W. Jahn, Ch. Lankes, W. Petzund Evamaria Brockhoff. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Oberhausmuseum, Passau. Augsburg, 2001, p. 152-153.

¹²¹ K. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*, p. 31-32.

¹²² D. Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei*, p. 271-272.

¹²³ "Este limpede că în cazul acestei amenajări notate pe planul Romstorfer cu cifra 54, nu este vorba de o cisternă sau de un bazin pentru păstrarea apei (notă)". Vezi Paraschiva Victoria Batariuc, *Cetatea de Scaun*, p. 34.

¹²⁴ Pentru o definiție esențială: "rezervor acoperit pentru strângerea și depozitarea apei pluviale, uneori coborât până la apa freatică sau la un izvor". Traducere din lb. germană, în *Burgen und feste Plätze. Der Wehrbau vor Einführung der Feuerwaffen. Chateau-forts et places fortes. L'architecture militaire avant l'introduction des armes à feu*. Sous le patronage du Comité International d'Histoire de l'Art. Tübingen, 1977, p. 150.

¹²⁵ *Cetatea Sucevii*, p. 32.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ Date reluate în *SCIV*, IV, nr. 1-2, 1953, p. 341.

menționat că nu atinseseră nici ei, vreun fund anume pregătit, ci s-au oprit pur și simplu pentru că nu aveau mijloace adecvate să continue procesul de golire. Și în condițiile arheologiei moderne, eliberarea cavității nu ar fi fost permisă fără cofraje de sprijin. Pe baza profilului desenat încă de Romstorfer, și ei, așa cum o facem noi, acum, puteau estima că dacă cisterna a fost în relație cu aducțiunile tubulare care soseau în cetate dinspre sud, atunci fundul ei trebuie să fi fost mai afund de 12 m.

Ca să pătrundă însă la adâncime menționată în anii '50, săpătorii au "demolat un zid sec", fără nici un fel de alte date tehnice mărturisite. Ne putem doar închipui că ar fi fost un zid oarecare, prăbușit din vecinătatea construcțiilor ori chiar părți ale pereților cisternei, care nu avea neapărată nevoie de zidire cu mortar. După cunoștințele noastre, există cel mult trei imagini fotografice și nici un singur plan ori profil detaliat publicat, în afara celui de la început de secol XX. Ultima dată, ceva din amenajarea ei a fost vizibil cu prilejul șantierului de restaurare din anul 2014¹²⁸. Spre surpriza tuturor, indiferent de motivațiile invocate, proiectul de acțiune nu a prevăzut nici un fel de soluție pentru recuperarea cisternei, ci, pur și simplu, a decis astuparea ei completă și acoperirea cu pavaj neutru, nici măcar cu marcarea conturului ei la sol. Este consecința tuturor deficiențelor de cercetare semnalate, în care însăși prezența cisternei a stat în cumpănă.

Detaliile construcției sunt însă mai numeroase. Romstorfer descoperise un "pod... în formă de arc", pe care-l descrie cu dimensiuni. Mai adaugă că existase încă un sistem de bârne zdravene (în secțiune 0,40 x 0,40 m), care se adăugase amenajărilor inițiale. Imaginea publicată în 1953¹²⁹ (**fig. 15 b**) este revelatoare pentru alte amănunte. După cum arată una dintre secțiunile magistrale ale cetății (C-D) (**fig. 14 b**), este clar că cisterna a fost acoperită și cu o boltă, iar pentru sprijinirea ei s-a produs o intervenție ulterioară, care a dat naștere unui contrafort intern (definit "filar"), amplasat, așa cum era normal să fie, exact pe axă, în plin cintru. Doar din planul Romstorfer am putea bănui că arcul se păstrase ceva mai bine în jumătatea sa de est. Din poziția contrafortului de sprijin, s-ar putea presupune că ar mai fi fost încă unul, dispus simetric. Rostul bolții trebuie să fi fost acela de a acoperi și restrânge gura de acces a cisternei, a cărei diametru a fost mult prea generos pentru a nu fi periculos și trebuia bine protejat de căderea unor gunoaie. O altă imagine fotografică pe care o mai avem la îndemână indică faptul că a fost nu numai o zidărie masivă, dar și ridicată la cote relativ înalte (**fig. 15 a**) care, din păcate, nu au fost raportate nici la vreun nivel de călcare, nici la vreo fundație de clădire din vecinătate.

În 1960, instalația este deja redusă, total inexplicabil, la calitatea de "groapă de var"¹³⁰. Aceasta se făcea în deplina cunoaștere a faptului că instalațiile pentru materiale de construcție (liante) ale șantierelor se găseau în afara incintei II, la limita terasei. Construcția era într-atât de îngrijită și amplă (diametrul 4,5 m, la o adâncime de peste șase) încât excludea orice comparație cu vreo altă groapă de var. În întregul Ev Mediu, gropile nu se "construiau", ci se săpau/amenajau doar în pământ și, în nici un caz în mijlocul locurilor care urmau a fi ocupate mai apoi de construcții rezidențiale ci,

¹²⁸Vezi <http://archaeoheritage.ro/2014/03/misterele-ascunse-si-nedezgropate-din-cisterna-cetatii-de-scaun-a-sucevei/> (accesat la 20.05.2014).

¹²⁹*Ibidem*, p. 342, fig. 7.

¹³⁰V. Vătășianu, în *Materiale*, VII, 1960, p. 618.

totdeauna, în afara și apropierea lor. Suplimentar, ar fi fost nevoie de transportul apei și scoaterea mortarului de la o adâncime cu totul inconfortabilă, care nu a fost niciodată practică astfel.

Impresia de "groapă" a rezultat din rezultatul descoperirii miezului de zidărie al fostului ghizd, al fostei cisterne, care era în blocaj. Inițial, acela fusese dotat cu blocuri de parament, poate chiar și ele frumos ecarisate, la fel ca o mare cantitate din pietrele cetății aflate în paramente. Cotele de adâncime (**fig. 14**) demonstrează că fundul vechii cisterne putea coborî facil până la acela la care fuseseră înregistrate bucațele de conducte din sud, de așa manieră încât ele să o poată deservi cu apă de izvor.

Dubiile lui Romstorfer rezultaseră probabil și din felul în care se puteau clasa sursele de apă ale unor fortificații: fântâni, când atingeau surse subterane, cisterne, dacă depozitau apa condusă din altă parte¹³¹. În lipsa atingerii fundului am putea, deocamdată, denumi instalația din Suceava drept "cisternă". O putem spune cu toată răspunderea, cisterna cetății Suceava a aparținut categoriei denumite a fi "tanc de apă". Este similară cu numeroase altele, din interiorul altor cetăți. Din punct de vedere al dimensiunilor, cisterna Sucevei se apropie maximal de cele ale cetăților Neamț, Deva și Brașov-Șprengi.

În privința detaliilor de amenajare, în opinia noastră, ceea ce Mariana Șlapac socotește a fi o "tainiță subterană oarbă"¹³², din Orheiul Vechi, nu este decât o superbă cisternă care și-a păstrat întregul parament ecarisat și mare parte din bolți (**fig. 16 c**), din preajma gurii de lucru. Bolți de cisternă au fost prezente în cetățile de la Brașov-Șprengi (jud. Brașov), Deva – sixpartită (jud. Hunedoara), Podul Dâmboviței (jud. Argeș)¹³³. La Deva, dispunem de o secțiune a bolții desenată în secolul al XVIII-lea (**fig. 16 a**), la Brașov ea a dispărut împreună cu întreaga cetate, iar la Dâmbovița s-a colmatat ori distrus. O altă cisternă, a cetății Visegrád (Ungaria) (**fig. 16 b**) dispunea și ea de orificiul care străpungea bolta¹³⁴. Tipul face parte dintr-o serie largă, prezentă în cetățile Europei și relevantă de multă vreme¹³⁵. În fine, nu putem pierde din vedere nici informația care descrie Fântâna Domnească de la Suceava ca acoperită tot cu o boltă¹³⁶. Ori, este clar că nici o fântână simplă nu se poate acoperi cu vreo boltă, ci numai locul din care provenea – era extrasă, apa ei.

Cisterna Sucevei se prezintă într-o mărime atât de impresionantă încât ne poartă cu gândul către o lucrare apropiată Renașterii, decât perioadei gotice. Însă, chiar și așa,

¹³¹Tot în vremea lui, Könyöki J. rezumase deja cunoștințe existente (*A középkori várak különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, 1905 (reprint din 2009), p. 108-109 - fântâni; 276-277 - cisterne).

¹³²Mariana Șlapac, *Cetățile medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea)*. Chișinău, 2004, p. 314, imagine la p. urm. O imagine foto, a aceluiași obiectiv este reprodusă ceva mai înainte (p. 280, fig. 226) sub titlul "Rămășițe ale 'palatului pârcașilor' de la Orheiul Vechi".

¹³³A. A. Rusu, *Castelarea carpatică*, p. 234.

¹³⁴A. Fülöp, A. Koppány, *Building Technologies of Natural Rock Surfaces in Hungarian Castles*, în *Castrum Bene*, Praha, 9, 2006, p. 105, fig. 18.

¹³⁵A se vedea, de exemplu, O. Piper, *Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen zu nächstinnerhalb des deutschen Sprachgebietes*. Ed. a 3-a. Frankfurt-München, 1912 (reprint 1967), p. 510-514.

¹³⁶*Cetatea Sucevii*, p. 16.

ea trebuie să fi avut mai multe amenajări repetate care au urmat după săparea ei imediat după terminarea primei cetăți a Sucevei și instalarea curții domnești în ea. De aceea, suntem gata să susținem că prima cisternă a cetății nu a arătat astfel și moștenim informațiile de la o refacere serioasă, care se înscrie în intervalul secolelor XV-XVI.

Nimeni nu trebuie să-și imagineze că partea vizibilă a cisternei se limita doar la ghizd ori o gură dotată cu un chepeng, la vreo cumpănă sau simplă roată din lemn. Masivitatea zidurilor descoperite presupune un ghizd suprateran, de circa un metru înălțime, apoi, într-un grad neștiut, combinat cu feronerie sau bronzuri, aranjate pentru ușurarea scoaterii apei. Avem indicii sigure că Cetatea de Scaun a posedat și *mecanisme*¹³⁷ care puteau fi utilizate și la scripetii porților ridicătoare sau în alte părți, aparent neașteptate.

Și pentru asemenea detalii, dispunem de amenajări aproximativ analoage, pe care trebuie să le privim ca repere. Un fragment de ghid ceva mai simplu profilat, a fost extras și din cetatea Oradea¹³⁸. Pentru o structură monumentală, o să invocăm aici fântâna pieței publice a Nürembergului (Germania). Sofisticată fusese și decorarea de suprafață a fântânii din piața centrală a Brașovului, cu menționări din anii 1520-1521¹³⁹. Comandată în anul 1538, de către primarul Mathias Armbruster, fântâna din Piața Mare a Sibiului, era o podoabă din bronz și piatră a urbei, nu a persoanei finanțatoare. Și o simplă inscripție de construcție, ca aceea de pe fântâna dominicanilor din Bistrița (1487)¹⁴⁰, ar fi fost potrivită într-o astfel de amenajare arhitectonică, îndeobște socotită atât de "minoră" încât nici nu încapă în vreo istorie a arhitecturii din România.

Am pomenit deja de urmele de la o cruce de canale existente pe diagonalele curții cetății și de posibilul lor rost în adunarea apelor în cisternă. Clădirile perimetrice dispuneau de scocuri din lemn care erau mereu dirijate către depozitele de apă ori, după caz, în exteriorul zonei locuite. Sunt argumente care pledează pentru clasarea instalației în categoria *depozitelor* de apă adusă, prin conducte și scocuri de suprafață și nu una de acces la vreun nivel de apă freatică. Din păcate, felul în care a fost săpată nu ne îngăduie să apreciem dacă interiorul a avut ori nu pereți dubli, amenajați ca pentru o cisternă de filtrare ori una simplă.

Ar mai fi de stabilit faptul că apa din cisternă era, cel mai des, socotită drept menajeră și o bună prevedere pentru orice tip de incendiu, cu cauze umane sau atmosferice. Dar pericolul era unul de o iminență incalculabilă, în condițiile în care cetatea dispunea de turnuri înalte, acoperite cu șindrile sau dranițe, fără nici cel mai mic sistem pe protecție împotriva fulgerelor. Pentru băut se folosea totuși apa proaspătă, atunci când vinul era evitat dintr-un motiv medical, și nu pentru că ar fi lipsit.

Scăldătoarea (baia) domnească din cetate. Înainte de ultima restaurare, vizitatorul cetății întâmpina o tăbliță care indica locul băii din cetatea Sucevei. Mai mult decât atât, i s-a spus chiar mai precis "baia de aburi", fără ca vreunul dintre istorici ori ghizi să poată explica care ar fi motivația acestei denumiri atât de precise. Ori, poate tocmai pentru că nu se avusese vreo idee despre aducțiunile de apă, iar cultura băii cu

¹³⁷Tot K. A. Romstorfer a publicat o asemenea piesă (manivelă?): Vezi *Cetatea Sucevii*, p. 24, fig. 17.

¹³⁸*Cetatea Oradea*, p. 178.

¹³⁹Ágnes Nagy, *Brunnen und Zisternen*, p. 362; C. C. Rusu, *Viața cotidiană...*, p. 539.

¹⁴⁰*Ibidem*, p. 540.

aburi era bine instalată chiar și în satele Rusiei, "țara prietenă, mama tuturor patriilor comuniste", de unde curgeau și inspirațiile istoriografice. Era prima cameră din șirul aliniat la curtea de sud a castelului. Singurul care a scris despre baie a fost însă tot Romstorfer (camera 47) (**fig. 17 a**). Planimetric, nu avea nimic ieșit în comun, iar o comparație simplă ne indică faptul că ar fi fost la fel de mare cât nava/naosul paraclisului, și mai mare decât cadrul porții principale sau zisa "închisoare". Ar fi fost deja îndeajuns pentru a stabili că ceva nu era în ordine. De astă dată, a săvârșit însă, cum vom vedea, o eroare de identificare. Soluția a fost preluată fără rabat de către istoriografia repetitivă a cetății¹⁴¹. Dacă locul la care ne referim acum ar fi de motivat mai serios, atunci trebuie să ne imaginăm mai multe detalii despre care nu s-a scris niciodată nimic. Încăperea utilă, identificată astfel, nu se putea situa cu intrarea la nivelul gârliciului beciurilor, nici nu putea comunica doar dinspre curte, fără să aibă relație măcar cu unul din apartamentele domnești. Nici măcar utilizatorii de astăzi nu-și pot imagina o asemenea intrare-ieșire în baie, dinspre o curte deschisă.

Ceilalți autori-monografi ai Cetății de Scaun au evitat sistematic subiectul, fie că nu aveam cu ce să-l susțină ori să-l contrazică, fie, pur și simplu, pentru că și-au închipuit că ar fi prea mult de imaginat așa-ceva, în Evul Mediu moldav, în condițiile în care despre "feredaie" domnești se scrie rar, în secolele XVI-XVII. Nici după descoperirea băilor tătărești de la Orheiul Vechi, subiectul nu a fost împins din nou către lumină. Și totuși, acelea datează deja din prima jumătate a secolului al XIV-lea, probabil că nu fuseseră singurele din vecinătatea Mării Negre și, la fel de probabil, nu fuseseră lăsate uitării de către noua și tânăra putere politică care se substituise celor apuse.

În scrierile sale, însă răzlețit, austriacul a publicat o piatră ciudată, care era de forma unei lespezi dreptunghiulare, perforate deplin într-o jumătate a sa și cu sectorul unei alte găuri identice, în latura scurtă și opusă. Mai apoi știm că aceeași piatră a fost instalată, alături de altele, în forma de lapidar concepută în cetate și fotografiată într-un conglomerat demonstrativ (**fig. 18 a-b**)¹⁴².

O asemenea piatră nu este singura din Moldova, pentru că pe surata ei o regăsim și o vedem fără opreliște refolosită într-o reparație, pe un perete al ruinei bisericii catolice din Baia (jud. Suceava)¹⁴³ (**fig. 18 c**). Analogiile acestor tipuri de lespezi cu orificii se găsesc și în Transilvania, la Frumușeni (jud. Arad) (**fig. 18 d**)¹⁴⁴, în fosta mănăstire benedictină, la cea cisterciană de la Cârța (jud. Sibiu) (**fig. 18 e**)¹⁴⁵, iar în Bihor, la Oradea (**fig. 18 f**), în fosta mănăstire a franciscanilor conventuali¹⁴⁶. Toate aparțin, împreună, unor băi/camere încălzite, cu sisteme medievale de hipocaust, prin

¹⁴¹M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 119, indicată și pe planul general, sub sigla 7 (p. 88-89, fig. 8).

¹⁴²Imaginea este reprodusă ultima oară de Mariana Șlapac, *Cetățile medievale*, p. 286, fig. 229.

¹⁴³Din informația noastră, piatra a rămas nepublicată.

¹⁴⁴Cercetări arheologice inedite, ale autorului.

¹⁴⁵Fragment aflat în "lapidarul" actualului monument, de lângă intrarea în fostul altar (acum biserică evanghelică).

¹⁴⁶Emödi T., *Előzetes jelentés a váradiakon ventuális ferences templom kutatásáról*, în vol. *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Budapest, 1994, p. 400, fig. 8.

circulația de aer cald sub pavimente. Deja prin trei alte exemplare, din Ungaria¹⁴⁷, Polonia¹⁴⁸ și Letonia¹⁴⁹, am putea accepta repede și fără nici un fel de rezerve, nu numai identitatea precisă a pietrei sucevene, cât mai ales gradul de răspândire a soluției medievale, inclusiv în ambianța cetăților¹⁵⁰.

La rândul lor, soluțiile de susținere a podelei duble, pe arce ori piloni scurți de zidărie, fără lespezi de podele perforate recuperate, sunt regăsite arheologic la Vințu de Jos (jud. Alba) (mănăstirea dominicană)¹⁵¹ și la Târgu Mureș (jud. Mureș) (mănăstirea franciscană)¹⁵². Trecând însă dincolo de România, literatura lor este covârșitoare, relevantă și suficientă pentru a susține că nici pentru Moldova nu ar fi fost de negăsit.

Informație comună, se știe că mijloacele obișnuite de încălzire ale cetății Suceava se bazau copios pe sobele cu cahle. Cu atât mai mult, destinația particulară și complet diferită a lespezii perforate iese mai abtirit în evidență.

Piatra este însă o componentă izolată, despre care nimeni nu bănuia de unde putea proveni cu precizie. Credibilitatea lui Romstorfer ar fi fost pusă peren în balans față de lipsa de elemente noi și de cunoștințe de arheologie medievală a generației de arheologi de la mijloc de secol XX, dacă nu tot Romstorfer, ne-ar fi transmis și alte detalii prețioase, care răstoarnă discuția într-o formă incredibil de detaliată. Trebuie să revenim la planul său și la o nouă lectură a descoperirilor sale. Vom porni întâi de la planul său general (**fig. 1, 2, 17**), orientându-ne după elementele cele mai sigure, care sunt *tot* marcajele pentru conducte. În dreptul turnului de colț din sud-est, am discutat deja un traseu punctat de câteva descoperiri, marcate cu literele **i** și **j**. Mai departe, chiar în structura zidărilor, austriacul și oamenii lui au descoperit însă continuarea acestui traseu, care tăia colțul sălii palatului, evoluând către cele două încăperi marcate cu sigla **33**. Separat, fără să reușescă vreo relaționare ori explicație de destinație, se ocupa în detaliu de aceleași spațiu, esențial bipartit, dându-i dimensiunile (camera mai mare 3,15 x 3,20 m, cea mică 2,83 x 2,70 m, grosimea zidurilor 0,74 m, elevațiile conservate circa 0,65 m). Totul în aceste spații era straniu: există un capăt de țevă (0,12 m), existau mai

¹⁴⁷Bozóki L., *Lapidarium Hungaricum. 8. Pestmegye II. Visegrád, Alsó-és Felsővár*. Budapest, 2012, p. 153, 201, fig. 147.

¹⁴⁸Maria Dąbrowska, *Room heating in the Middle Age and the Modern Period* (rez. la text polonez), în *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, XVI, nr. 2, 2008, p. 323.

¹⁴⁹Ieva Ose, *Heizanlagen in den mittelalterlichen Burgen Lettlands*, în *Castella Maris Baltici*, V, 2001, p. 132, fig. 4.

¹⁵⁰Vezi *Ibidem*, p. 136, fig. 8. Pentru o imagine mai extinsă a folosirii încălzirilor prin podele, a se vedea D. Meyer, *Warmflurheizungen des Mittelalters Befunde aus Lübeck in europäischen Vergleich*, în *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kunstgeschichte*, 16, 1989, p. 217-219. Pe hartă (p. 221), cele mai estice puncte de descoperire sunt date a fi Buda, Eger (Ungaria) și Cluj (România). Nu cunoaștem sursa în baza căreia localitatea transilvană apare acolo. Între timp, a fost publicată și o altă variantă de podele cu plăci din cărămidă găurite, care aparține unor benedictini din preajma Budei. Vezi H. Gyürky Katalin, *A Buda melletti Kánai apátság feltárása*. Budapest, 1996, p. 37-38. Păstrarea *in situ* a elementelor de încălzire și acoperirea cu lespezi perforate poate fi revăzută la Ziesar (Germania), vezi St. Breitling, *Adelssitze zwischen Elbe und Oder. 1400-1600*. Braubach, 2005, Taf. 167.

¹⁵¹Cercetări arheologice personale, din anii 1991-1995. În umplutura instalației a fost descoperită o monedă uzată, bătută de către regele Ludovic I, în a doua jumătate a sec. XIV.

¹⁵²Cercetări ale Muzeului Județean Mureș, conduse de către A. A. Rusu și Z. Soós.

multe nișe mici, pe care le-a interpretat corect drept cuiburi de foste bârne, dar a fost surprins succesiv că sunt atât de jos plasate față de nivelul de călcare și fără relație dintr-un perete în celălalt, apoi și pentru că găsise un alt orificiu către care pare a se înclina cel puțin podeaua uneia dintre încăperi, că în exterior i-a apărut o cavitate căreia nu a îndrăznit a-i spune cuptor; în sfârșit, o parte din pereții rămași i se păruseră a fi "o întocmire pentru încălzit sau topitoare"¹⁵³. Deși a publicat și un mic desen cu vizibilitate aproximativ axonometrică (**fig.17 b**), din el nu se mai poate pricepe mare lucru, cu excepția formei "ferestrei" de evacuare, închisă cu arc semicircular.

Spre norocul nostru, dispunem de o fotografie a locului, *dinaintea* restaurărilor incisive la care cetate este supusă în prezent (2013-2014). Ea ne indică faptul că acolo s-a operat o inserție constructivă, pe un zid din piatră preexistent, și care a acoperit chiar o fereastră aflată pe blocul de zidărie dinspre nord (**fig. 19 a**). În partea opusă, zidul se prezenta deja transformat de către o restaurare precedentă, dar lăsa vizibilă o tainică nișă de dimensiuni medii, pornită parcă de la nivelul unor podele, iar spre dreapta, mai sus, lăcașul dreptunghiular al unei foste bârne zdravene (**fig. 19 b**). Adaosul s-a făcut cu cărămidă și s-a acoperit printr-o boltă cilindrică pe axa nord-sud, în succesiunea celor două odăi. Cert este doar faptul că astăzi, zidăria "restaurată" fără nici un fel de scrupul de analiză, păstrează o "elegantă" cocoasă de-a lungul peretelui păstrat înspre castel, care nu este altceva decât ceea ce a mai rămas din fostă boltă semicirculară care acoperise ambele încăperi. Pornirea de boltă poate îngădui încă speranța că sub nivelul actual de călcare s-ar putea regăsi încă parte din elementele semnalate de către austriac, dacă nu și altele suplimentare.

Spațiul băii a devenit "monetăria" lui vodă Dabija (1661-1665), numai pentru că din interiorul ei au fost recuperate o cantitate de falsuri imitând monede suedeze ("șalău" din "Schilling")¹⁵⁴. Fenomenul, curent acolo unde principalul locatar se schimbă ori își redefinesc prioritățile, poartă numele de "degradare de funcție" și ar trebui avut mereu în vedere la clădirile care au trăit timp de secole. Construcțiile existau acolo dinaintea deciziei domnești de secol XVII de a le transforma în niște locuri de banditism economic. Chiar dacă am accepta deplin o identitate exclusivă de monetărie, nu este nici o incompatibilitate în a socoti că înainte cu mai bine de un veac de la producția de falsuri, acolo funcționase cu totul altceva. Să mai admitem încă un lucru: este deplin incompatibil a ștanța monede, în zgomot de ciocane și matrițe, izbite pe nicovale, în chiar locul unde, la câțiva metri distanță, se afla iatacul domnului. Lucrurile sunt foarte simple: când a existat domnitorul domnesc, nu funcționa monetăria, și invers.

De acum, revenind asupra mărturiilor și subsumându-le, am putea aprecia că cele două încăperi serviseră baia domnească. Cum scriesem, piatra din cetate nu ne trimitea *automat* către o baie, ci către *un sistem alternativ de încălzire*, moștenit din Antichitate. În Evul Mediu, a coexistat împreună cu șemineele și sobele din cahle. Ea a fost o lespede de paviment, special destinată manevrării aerului încălzit ori, după caz, pentru producerea efectului de saună. Cavitatea e nu fusese altceva decât cuptorul de încălzire al aerului care pătrundea pe sub podeaua *dublă* a celor două încăperi, podea pe schelet din bârne sprijinite în pereți, pe piloni scurți, la nivel orizontal, și acoperită,

¹⁵³ *Cetatea Sucevii*, p. 46.

¹⁵⁴ M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 119.

poate doar parțial, cu lespezi cu perforații duble. Rostul ultimelor era acela de a fi închise cât timp era făcut focul și exista fum, și de a fi deschise doar atunci când jarul cuptorului ar fi încălzit doar aerul curat. La rândul ei, apa pătrundea oblic, dinspre sud-vest, iar surplusul și apa folosită era evacuat grație podelei oblice, prin orificiul **d**, al încăperii mai mici. Poziționarea scundă a lăcașurilor de bărne i se păruse anormală lui Romstorfer pentru că, pe vremea lui, instalațiile medievale de băi, abia dacă erau studiate.

Probabil s-a remarcat, fără ca nimeni să facă un caz din aceasta, că cele două încăperi nu dispuneau de vreo ușă aflată la nivelul solului, dinspre construcțiile perimetrice. Și totuși, ele erau acolo. Aranjamentul **c** nu este altceva decât cea dintâi treaptă, a unui acces în spirală, care venea dinspre etaj, prin intermediul unui turnuleț de felul în care cetatea Sucevei mai avea (în încăperea **42**, de exemplu). Ar mai fi de adăugat că o asemenea construcție, aflată la vârful tehnologiilor medievale ale timpului, se putea dota și cu robinete speciale pentru apă, turnate în bronz, și importate¹⁵⁵. Nu ar fi nici un fel de surpriză, pentru că alte bronzuri central-europene (capete de sfeșnic), au fost deja semnalate la Suceava¹⁵⁶.

Pe baza tuturor analogiilor, lespezea de la Suceava pare să fi meritat chiar o baie ancestrală, legată de vremurile anterioare domniei lui Ștefan cel Mare. Folosirea cărămizii în relicva de boltă demonstrează însă că avem de-a face cu o anexă care nu s-a ridicat împreună cu prima fază a cetății, ci ulterior ei.

Precum se cunoaște, o altă baie de cetate, a Neamțului, a intrat și ea în derizoriu, considerându-se aproape revoluționară pentru timpurile medievale¹⁵⁷, numai pentru că astăzi nu ne putem imagina cum ar fi putut ea funcționa. Explicarea ei va rămâne cu atât mai dificilă cu cât, spre deosebire de Suceava, acolo nu s-au menționat nici un fel de conducte de aducțiune. Dar baia folosind recipiente a fost alternativa mult mai frecventă decât cealaltă, dispunând de țevi. Despre baia din Cetatea Albă, știm de asemenea că existase¹⁵⁸, dar cronologiile ei sunt greu de implicat pentru restul cetăților Moldovei.

Băi asemănătoare, însă niciodată perfect identice, se pot invoca din alte cetăți de pe toată harta Europei medievale. Știm destul de multe lucruri despre baia (*stuba*) de la cetatea regală de la Visegrád (Ungaria)¹⁵⁹. A funcționat timp de două secole (mijlocul secolului al XIV-lea– sfârșitul secolului al XV-lea) și a suferit două refaceri majore. În

¹⁵⁵ Pentru ele, vezi W. Drack, *Zur Geschichte des Wasserhanns*, Abb. 54-67; St. Krabath, *Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen. Eine archäologisch-historische Untersuchung zu ihrer Herstellungstechnik, funktionalen und zeitlichen Bestimmung*. Bd. 1. Rahden/Westfalen, 2001, p. 40-50. Piese de cele mai apropiate de Suceava aparțin unor complexe din Cristuru Secuiesc. Vezi Benkő E., Székely A., *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*. Budapest, 2008, p. 148, tab. 40/6-7.

¹⁵⁶ Paraschiva Victoria Batariuc, *Europa necunoscută - comori din Bucovina. Unbekanntes Europa – Schätze aus der Bukowina*. Suceava, 2007, p. 163.

¹⁵⁷ V. Josanu, *Reflexii istorice privitoare*, p. 89.

¹⁵⁸ Mariana Șlapac, *Cetățile medievale*, p. 309.

¹⁵⁹ A *visegrádikirályipalotakápolnája és északkeleti épülete*. Szerk. Buzás G. Visegrád, 1994, p. 101-102; Buzás G., *Királyi lakosztályok a visegrádi palotában*, în vol. "Quasi liber et pictura". *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday*. Budapest, 2004, p. 105.

ea s-au descoperit aducțiuni de metal, sprijinite pe jgheaburi din piatră, încălzire prin podele, baze de sobe și bazine de îmbăiere.

Cât privește istoria băilor de pe teritoriul României de astăzi, ea se poate susține întâi de toate în baza unor informații documentare succesive. Se întâmplă ca cea mai veche, de la Rodna (jud. Bistrița-Năsăud), menționată în anii 1296-1313¹⁶⁰, să fie legată tot de o cetate, aflată la o mică distanță de Moldova. La sfârșitul secolului al XV-lea, pe lângă mănăstiri, la ale căror dotări de conducte am făcut deja trimitere, majoritatea orașelor Transilvaniei erau pline de băi, uneori duble. Plățile pentru funcționarea băilor pentru săraci la Sibiu (1487)¹⁶¹ și la Cluj (jud. Cluj), pe la 1531¹⁶², extrage concluzia că bogații nu le frecventau pe cele comune, având obișnuința folosirii lor pe calea propriilor lor resurse (baia de familie, de-acasă). Și băile particulare sunt însă menționate documentar: în Orăștie (jud. Hunedoara) deja la 1334 exista o *domus balnearia*¹⁶³; o casă deținută odinioară de către diacul Toma, în orașul Turda (jud. Cluj), fusese transformată în baie privată (*domo balnearia*), la 1569¹⁶⁴. Conform unui privilegiu de breaslă emis la 13 februarie 1550 de către regina Isabella Szapolya, bărbierii (*barbitonsoris*) s-au despărțit de băieși (*balneatoris*)¹⁶⁵, dovedindu-ne de fapt numărul lor îndeajuns pentru a forma o asociație profesională distinctă. Transpar și informații despre vane (*caldaria*)¹⁶⁶. Medicul sas ardelean Paul Kyr, scria explicit despre tipuri diferite de băi și de rostul lor curativ ori doar pentru menținerea stării de confort cotidian¹⁶⁷. Într-un act din 19 mai 1564, Alexandru Lăpușneanu cerea bistrițenilor meșteri pentru a-și amenaja o baie¹⁶⁸. Informații prețioase ne sunt transmise și despre baia de la Târgoviște. Deși, nici ea cercetată arheologic, se știe că a fost multi-compartimentată, avusese cuptor, "rețea de canale boltite, din zidărie", "în pereți se află canale verticale circulare, din olane" și a fost atașată casei zise a lui Petru Cercel¹⁶⁹. Tot

¹⁶⁰ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I, Köln, 1892, p. 203; *Documente privind istoria României. C. Transilvania. Secolul XIII-II*. p. 382-383. Interpretarea la K. G. Gündisch, *Das Patriciat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*. Köln-Weimar-Wien, 1993, p. 126.

¹⁶¹ P. Beșliu Munteanu, *Hermanstädter Spital und Spitalkirche 13.-18. Jh./ Spitalul și Biserica Spitalului din Sibiu, secolele XIII-XVIII*. Sibiu, 2012, p. 225.

¹⁶² ... *debeat pauperibus celebrari facere unum balneum*. Cf. Jakó Zs., *A kolozsmonostori konvent*. II, p. 535, nr. 4366. Prima mențiune este din 1483, prin Nicolae Balneator (*Urkundenbuch*. VII, p. 337).

¹⁶³ *Urkundenbuch*. I, p. 464.

¹⁶⁴ *Azerdélyi fejedelmek királyi könyvei*. I. Kolozsvár, 2003, p. 52, nr. 113.

¹⁶⁵ A. Huttman, *Die Rolle der extrauniversitären ärztlichen Ausbildung in der Vergangenheit Siebenbürgens*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 2 (73), Heft 1, 1979, p. 20-21.

¹⁶⁶ P. Beșliu Munteanu, *Hermanstädter Spital*, p. 225.

¹⁶⁷ P. Kyr, *Die Gesundheit ist ein köstlich Ding*, p. 217-219.

¹⁶⁸ Referințe discutate deja la *Dicționar cronologic de medicină și farmacie*. Edit. G. Brătescu, București, 1975, p. 44; A. Huttman, *Medizin im alten Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*. Hermannstadt/Sibiu, 2000, p. 64.

¹⁶⁹ *Târgoviște reședință voievodală (1400-1700). Cercetări arheologice (1961-1986)*. Coord. N. Constantinescu. Târgoviște, 2009, p. 70.

din secolul al XVI-lea a început însă și decăderea băilor, acuzate în Europa că ar fi responsabile de răspândirea bolilor venerice aduse din America.

Pentru noi nu mai poate fi nici un dubiu legat de concluzia că istoriografia moldoveană contemporană poate fi mândră în a se fi redescoperit locul unde a făcut baie, la vremea în care era doar domnitor, și Ștefan cel Mare.

Cuhnia cetății. Toată lumea științifică o acceptă în principiu, însă tot ea nu poate scrie ori spune chiar nimic, ori nimic precis, la adresa ei. Ba mai mult, nici nu a îndrăznit cineva să presupună dacă în cetate a fost doar *una* ori *mai multe*. Câte vor fi fost, este la fel de elementar a ne imagina că orice bucătărie a fost și este o mare consumatoare de apă, pentru prepararea hranei, pentru spălarea alimentelor și a veselei de gătit și servire.

Dacă am discutat direcțiile de orientare ale conductelor de aducțiune ale apei dinspre platoul de sud, am atras deja atenția asupra unei direcții divergente de aceea care deservise baia, respectiv către vest.

În legătură cu posibila ei amplasare, este inevitabil să ne referim la câteva principii de funcționalitate ale corpurilor castelului¹⁷⁰. Cetatea fiind un centru rezidențial laic, cu pronunțată valență militară, ierarhia componentelor sale nu poate începe în nici un caz cu paraclisul și continua cu criptele¹⁷¹. Ele nu au dominat niciodată vreo cetate și nici în Moldova nu va fi fost altfel.

Nici una dintre fațadele acestor corpuri de locuit, care au fost numite mereu *palate* (domnești), nu se orienta către nord. Fără excepții, într-un ansamblu arhitectonic de calibru, construit de către oameni experimentați, clădirile destinate locuirii au fost orientate în așa fel încât să primească maximul de soare/căldură posibil. La Cetatea de Scaun identitatea aripii gospodărești este dată nu numai de orientarea unui vechi traseu de transmitere a apei, ci și de prezența acolo a unui gârlici și a celor mai ample pivnițe din întregul complex. În această situație, ca un preambul, două corective majore trebuie operate în stabilirea istoriei cetății. Primul ține de negarea principială a existenței vreunei porți pe sud, în etapa de început¹⁷², a doua ține de judecarea întregii aripi de vest drept una "de serviciu". În toate spațiile cetății au existat compartimentări a căror funcție se putea modifica tocmai pentru că erau, din punct de vedere arhitectonic, neutre și lăsate la bunul plac al vreunui gospodar de moment (ex. visteria, cancelaria, spătăria, "locuințe" separate de "încăperi pentru corpul de gardă", "magazii" și "depozite", la fel de separate). În plus, dacă există palat, săli de mese, depozite, latrine etc. este atât de

¹⁷⁰Singură, Mariana Șlapac inserează un subcapitol interesat de probleme de spațialitate, însă alunecă în concepte teoretice fără relevanță reală și foarte departe de ceea ce ar putea fi pus pe seama oamenilor din Evul Mediu (*Cetăți medievale*, p. 206-207).

¹⁷¹Soluția adoptată de către D. Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei*, cap. V. B.

¹⁷²Poarta prezintă *acum* acolo (și după restaurări complet degajată) marchează de fapt o spargere tardivă, probabil de sec. XVI, necesară pentru manevrarea mai ușoară a tunurilor. Poarta "veche" nu are nici vreo urmă de profilatură cuvenită pentru o asemenea dotare esențială, este prea scundă și nu prezintă nici urme specifice vreunei treceri carosabile, nu dispune nici de vreun element de flancare (turnul de acolo a apărut desenat din simetrie) și, în final, nici cea mai mică urmă de pod, absolut obligatoriu în fața șanțului, nu a fost regăsit în vreo cercetare a zonei. Ar fi fost destul dacă, întorcându-ne din nou către Romstorfer, ne-am fi pus întrebarea, cum de *el* nu a remarcat-o?

elementar să-ți imaginezi că nu se putea să nu existe vreo bucătărie, încât ne întrebăm dacă robia pozitivistă a lipsei de atestare scrisă are vreun rost în a fi luată drept singular principiu de analiză istorică. Bucătăriile tocmai că nu făceau parte din aceleași locuri depersonalizate constructiv, "mișcarea" lor prin cetate, de la o epocă la alta, fiind greu de realizat fără reamenajări serioase.

În castelul Sucevei, atenția noastră se îndreaptă către locul pe care Romstorfer îl marcase cu cifra 54. Este un spațiu suficient de ferit, dar în același timp apropiat de principale porți carosabile ale castelului. Astăzi îi lipsește întreaga elevație, așa că fostul ei aspect și dotările sale nu pot fi discutate decât tot pe baza unor analogii. Poziționarea din afara palatului a fost preluată de către reședințele (curțile) boierești, unde în nici un corp major de zidărie nu s-a identificat ca atare. Poziționarea excentrică avea rosturile ei: mirosurile exagerate și pericolul de incendiu erau printre ele.

Principala ei dotare arhitectonică putea să fie hornul de deasupra unor vetre deschise. O asemenea construcție a existat în cetatea Șoimoș (jud. Arad), până după sfârșitul secolului al XIX-lea, când a fost relevată amănunțit¹⁷³, după care s-a prăbușit, astăzi păstrându-se doar pereții verticali. Dispunerea sa planimetrică putea beneficia de cel mult două încăperi.

Vetrele deschise, la nivelul solului, folosind pirostrie de fript, ori la nivelul brâului, se puteau dubla și prin unul-două cuptoare de copt¹⁷⁴. În aceste spații se făcea, nu așa cum s-ar crede, cantități uriașe de mâncări la cazan, ci o *diversitate* de mâncări, în cantități îngăduite de tipurile de vase pe care arheologii le-au regăsit în fragmente, dar nu au îndrăznit să le și asocieze cu modalitatea de producere a hranei.

Ar mai fi de menționat că o altă bucătărie se menționează și în cetatea Hotinului¹⁷⁵.

Probleme de cronologie. Ceea ce s-a discutat are deja beneficiul faptului că trădează existența unor componente diferite. În mod teoretic și practic, ele nu puteau apare simultan. Pe de altă parte, dintre cele mai simple modalități de raportare ar fi fost acelea legate de clădiri conexe la rețea. Datările furnizate de către descoperitori joacă de o asemenea manieră încât rezultă că nu sunt procurate din elemente stratigrafice concludente. Toate rețelele au fost puse pe seama secolului al XV-lea¹⁷⁶. Despre cele din lemn s-a spus că ar fi mai vechi, acoperite fiind de elemente databile în a doua jumătate a secolului al XV-lea¹⁷⁷. S-a afirmat că "nu avem nici un dubiu în a considera că apariția primei astfel de conducte pentru aducțiunea apei în Suceava poate fi pusă chiar pe seama celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea"¹⁷⁸. Aceeași lucrare scrisă, când se interesează de aducțiunile de apă, se referă la ele în dreptul târgului și la nivel

¹⁷³Despre ea, vezi A. A. Rusu, *Arad és Temes megye középkori erődítményei*, în vol. A *középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár T. Szeged*, 2000, p. 587, (függelék, nr. 4).

¹⁷⁴Despre bucătării în cetăți vezi și A. A. Rusu, *Castelarea carpatică*, p. 222-223.

¹⁷⁵Mariana Șlapac, *Cetăți medievale*, p. 309.

¹⁷⁶M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 37, 45.

¹⁷⁷SCIV, VI, nr. 3-4, 1955, p. 762-763; D. Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei*, p. 12; V. Josanu, *Reflexii istorice*, p. 86.

¹⁷⁸M. D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții*, p. 162.

de secol XVI¹⁷⁹. În fine, olanele de conducte sunt marcate ca semnalând prosperitatea oraşului şi în secolul al XVII-lea¹⁸⁰.

Datarea pentru primele secole de funcţionare este acceptabilă nu pentru că ar merita un credit incontestabil, prin felul în care a fost furnizată istoriografiei, ci pentru că ar fi fost normal ca cetatea să fi avut prioritate ori, între cele locaţii topografice, să fi fost o relaţie de contemporaneitate constructivă între cetate şi apa ei. Cum s-a văzut deja, tipul de conducte în formă de cornete conice, fără cepuri, par să fi fost prezente *doar* în cetate. În plus, ele străbat zidării majore, ceea ce le aduce măcar bănuiala că ar fi fost montate odată cu aceleaşi construcţii/faze constructive. Pe cale de consecinţă, noi credem că este deplin posibil ca *primele amenajări de aducţiune de la Suceava să parvină dinainte de domnia lui Ştefan cel Mare*.

Cum enunţasem puţin înaintea, există un context care furnizează cronologie. Să ne reamintim că unul dintre traseele de aducţiuni de pe "Câmpul Şanţurilor" se îndreaptă *direct* către aşa-numita "Casă a domniei", în aşa fel încât nu se poate ocoli concluzia că a şi deservit-o. În acest mod, cel puţin tronsonul acela îşi supune cronologia datelor de funcţionare ale "Casei". Or, aceea este intervalul anilor 1480-1497¹⁸¹. Pentru că nu există dovezi pentru reluarea locuirii pe acelaşi amplasament de casă după asediul polon, se poate trage încă o concluzie foarte importantă, anume aceea potrivit căreia sectorizarea aducţiunilor înlesnise adăugarea ori eliminarea lor în funcţie de evoluţiile care au determinat modificarea mobilării terenului.

Între finalul secolului al XIV-lea şi mijlocul secolului al XV-lea, adică din primele sale timpuri de existenţă, este imposibil ca cetatea să nu fi fost deservită măcar de o cisternă. Alimentarea ei s-a făcut, ca peste tot în orice *altă* cetate medievală¹⁸², prin direcţionări de scocuri din lemn pentru apa pluvială. Urmele din curtea interioară demonstrează că întretăierea diagonalelor a fost operată o singură dată, iar dacă au fost vreodată refăcute, s-au utilizat tot numai traseele originale, schimbându-se doar tubulaturile din lemn. Cum, cel puţin arheologii nu au ajuns vreodată la structurile geologice cele mai adânci ale cisternei, nu vom şti probabil mult timp de acum încolo, dacă s-a ajuns măcar la *posibilitatea* de a se atinge vreun strat purtător *şi* de apă freatică.

Dată fiind prezenţa izvoarelor din "Câmpul Şanţurilor", se poate, tot ipotetic, admite că măcar o parte dintre aducţiuni să fi fost încercate prin soluţii mai timpurii. Din păcate, traversările de ziduri din colţul de sud-est al castelului nu au dobândit observaţii mai fine, de natură să ne explice dacă ele au fost cruţate de la început, în faza construită de către Petru I, ori s-au realizat ulterior, mult mai trudnic, prin perforarea ori refacerea unor puncte care impuneau asemenea soluţii.

Realitatea potrivit căreia toată apa era consumată sau pierdută până la şanţurile cetăţii a fost demonstrată¹⁸³.

¹⁷⁹*Ibidem*, p. 153.

¹⁸⁰M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 73.

¹⁸¹R. Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizaţie medievală românească*, p. 28-29.

¹⁸²A se vedea doar mai recentul studiu a lui M. Poliak, *Fenomén dažďovej vody na hradoch*, în *Monumentorum tutela*, 24, Bratislava, 2012, p. 57-76.

¹⁸³*Cetatea Sucevii*, p. 33-34.

Nici o renunțare radicală la serviciile aceleiași rețele, odată cu lărgirea șanțurilor și refacerea curtinei exterioare a cetății, nu este de admis. Aprovizionarea cu apă era o problemă de racordat la oricare refacere radicală a arhitecturii. Despre un asemenea eveniment s-a scris repetat că s-ar fi petrecut în vremurile lui Ștefan cel Mare. El/ele ne obligă să regândim întreaga hidrotehnică în funcție de necesitățile nou apărute. Este clar că aducțiunile de "apă bună" nu puteau trece decât sub limita adâncimii șanțurilor terminate. Chiar dacă ceva ar fi existat anterior lui Ștefan, în mod sigur, lucrul a fost obligatoriu refăcut în vremea sa.

Iarăși, din păcate, nu se poate nici cronologiza refacerea radicală a cisternei și transformarea sa într-un mare "depozit" de apă. Nici măcar nu avem siguranța că urmele ei aparțin numai secolului al XVI-lea, aceasta pentru că, așa cum s-a observat, acolo există două generații separate de ziduri care se găseau la interiorul ei.

Unitar s-a rezolvat și dotarea cu scocuri/jgheaburi din piatră a castelului. Având în vedere analogiile de care dispunem, datarea acestora s-ar putea discuta pentru finele secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea. Înainte de a fi abandonat, este imposibil să nu ne imaginăm că asupra rețelei s-a acționat în permanență, nu datorită crizelor militare, cât mai mult colmatărilor care se produceau obișnuit, chiar de mai multe ori într-un singur an, la fiecare torent meteorologic.

Sistemul de aducțiune a apei pare să fi fost afectat deja la 1600, când polonii lui Zamoyski au reușit să creeze tocmai starea de criză (lipsa apei) care a provocat predarea cetății¹⁸⁴. Este de luat în calcul ca imposibilitatea refacerii stricăciunilor de la conducte, modificarea debitelor izvoarelor, să fi contribuit și ele la renunțarea la întregul ansamblu, indiferent de presiunea exterioară exercitată de către turci.

În tot ceea ce se va mai adăuga nou la capitolul aici tratat nu trebuie uitat faptul că, de la un moment cronologic neștiut, meșterii otomani au practicat și ei copios sistemele de aducțiune prin conducte. Este suficient a se vedea, de pildă, sistemul generos de cișmele decorate sau inscripționate (havuzuri), care au umplut Istanbulul. Progresul lor către teritoriile noastre este un alt capitol lăsat nestudiat¹⁸⁵. Urmele acestora au fost înregistrate până în secolul al XVIII-lea, la Isaccea (jud. Tulcea) ori la Timișoara (jud. Timiș).

Câteva concluzii. Cetatea Sucevei a dispus de un sistem de aprovizionare cu apă remarcabilă. Să susținem chiar aprecierea că a fost vorba despre un mecanism amplu și costisitor. Din punct de vedere tehnic, a fost o lucrare comparabilă cu cele mai performante amenajări ale timpurilor, realizată de meșteri experimentați, aduși din afara Moldovei. Asemenea aducțiuni și distribuții au fost conservate din Antichitate, în complexe monastice, apoi nou experimentate mai ales în minerit, iar de acolo au ajuns și în folosința elitelor. Este aproape cert că în spatele lucrărilor vor fi stat meșteri germani. Scrisoarea lui Alexandru Lăpușneanu, din anul 1560, chiar dacă nu se referă la vreo construcție anume, dezvăluie măcar locul de unde erau chemați meșterii.

Ar fi cu totul naiv să ne imaginăm că o asemenea lucrare de aducere și răspândire a apei fusese lăsată la discreția oricărui neprieten care s-ar fi apropiat de întregul complex al Cetății de Scaun imaginată doar la dimensiunile cu care ea se

¹⁸⁴K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*, p. 32.

¹⁸⁵A se vedea, printre altele, Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*. București, 1969, p. 390-391.

identifică *astăzi*. Era și o problemă de pază, dar și de păstrarea secretului. Se cunosc cazuri destule în care cetățile au cedat tocmai pentru că le-au fost trădate ori întrerupte aprovizionările cu apă. Ne aflăm în fața unor evidențe arheologice frapante, care nu au nici un fel de acoperire în izvoarele scrise. Însă, orice istoric militar ar remarca de îndată imposibilitatea de a desprinde vreodată asediile ori cucerirea cetății de problemele ei generale de aprovizionare, în care apa a jucat un rol de prim ordin.

Și prin extinderea rețelelor de suprafața sa, "Câmpul Șanțurilor"¹⁸⁶ ori "platoul" din fața "cetății", cu suprafața sa de zece hectare¹⁸⁷, ne apare ca o componentă organică¹⁸⁸ a Cetății de Scaun, de fapt aflată *la interiorul unor fortificații* care au fost nesigur discutate ca aparținându-i cu-adevărat (**fig. 20**). Exegeza moldoveană abundă în a folosi identități ciudate, cu nume de-mprumut ("fort", "oraș", "Câmpul Șanțurilor" etc.) însă evită sistematic discuții legate de structurile urbane și militare organice, puse în analogie cu alte realități medievale din afara principatului moldovean. Nici termenul de "fort", "câmp", nici de cel de "platou" nu pot fi socotite realități medievale, ci doar paliative ale debusoladei de interpretare a vechiului rost al terenului în discuție. Este elementar a se face câteva comparații cu alte cetăți ale Moldovei chiar, pentru a se strecura măcar îndoiala că am avea dreptate. Cetatea de Scaun este *una singură, constituită din două părți esențiale: castelul și foburgul său, ambele fortificate și* – precum s-a arătat, *egal*¹⁸⁹ *aprovizionate cu apă*. Optica istoriografică dominantă de până acum s-a îndreptat însă nejustificat doar către *castelul* cetății.

Realizările de la cetate au fost, nu doar puse pe rol, ci au trebuit să funcționeze destulă vreme. Extinderea lor la Curte este cea mai bună dovadă că s-au bucurat de o apreciere rezultată din obținerea performanței în manevrarea dirijată a apei. Ceea ce s-a arătat aici reunit nu semnifică doar o lucrare simplă, de import, ci una de competență și

¹⁸⁶De reamintit, numele este, pe de-a-ntregul, rezultatul necesității de orientare a lui K. Romstorfer: "Terenul acesta, pe care-l voiu numi pe scurt Câmpul Șanțurilor" (*Cetatea Sucevii*, p. 22-23).

¹⁸⁷*Cetatea Sucevii*, p. 23.

¹⁸⁸Spre deosebire de "platoul însuși fiind inclus în complexul cetății numai pe o mică porțiune din partea sa limitrofă șanțului, porțiune pavată cu îngrijire" (M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 81). Autorii nici măcar nu-și dăduseră seama că aminteau explicit despre prezența unui drum de rond.

¹⁸⁹Cronicarul Gelalzade Mustafa scrie despre "șanțuri" care înconjurau cetatea (nu unul singur, care se afla între zidurile castelului!) și instalații cu țepi din lemn și fier din ele (negăsite însă în șanțul interior, pentru că se găseau în cel exterior, care apăra "platoul"). Vezi citatul comentat la M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun*, p. 83. Toate profilele de valuri și șanțuri (în această succesiune!) publicate de către K. A. Romstorfer sunt orientate cu maxima concavităților spre exteriorul castelului (*Cetatea Sucevii*, p. 25), apoi (unele) și-au schimbat orientarea, ceea ce exclude caracterul lor inițial de lucrări de *asediu*, cum au fost ele uneori interpretate. Mai este de văzut și faptul că tranșeul liniar, ca soluție de apărare, este o descoperire modernă, care a fost precedată de gropi efective, mai mult ori mai puțin individuale. În afara acestor observații, este absolut incredibil cum au fost rupte efectivele militare implicate (câteva mii de oșteni!) în apărarea și asediile cetății, de *suprafața* în care ele puteau fi încartiruite și puteau manevra în felul descris de către cronici. Desfășurarea lor este imposibilă fără socotirea "Câmpului Șanțurilor" drept *cetatea exterioară* Sucevei, alături de *castelul* despre care este mereu și exclusiv vorba.

îndelungată întreținere. Domnia a avut între slujitorii ei un grup de meseriași care trebuiau a-și face treaba dacă nu permanent, măcar periodic.

Cisterna, baia și latrinele cetății nu sunt elemente excepționale, ci obișnuite în majoritatea rezidențelor reprezentativitate ale elitelor politice conducătoare ale vremurilor. S-ar putea chiar întrevedea *ambția normală* a puterii moldave de a se alinia la niște standarde vizibile în primul rând la curțile regale vecine. S-au făcut deja remarcate apropierea de castelul din Hunedoara¹⁹⁰, acum elemente noi scot în evidență apropierea de cetatea Devei și performanțe din orașele săsești. Precum s-a observat, ele sunt aici doar recuperate istoriografic, și nu acum scoase la lumină. Era doar nevoie în a le evidenția drept *utilități elementare, pentru un standard aristocratic* care să nu continue a ține cetatea de la Suceava pe un loc ciudat de stingher și primitiv, în care ele nu ar fi existat deloc. Domnia a preluat idei, tehnologii și meșteri, oferind, în același timp, modele pentru boieri ori marile mănăstiri ale statului. Tot ceea ce a existat în cetate nu reflectă emanația unei societăți rural-boierești-țărănești, ci tocmai contrarul ei.

Cel puțin până la mijlocul secolului al XVI-lea, ar trebui să convenim că tot ceea ce reprezintă cultură materială de performanță în Moldova ar fi fost imposibil să nu fi existat tocmai la Suceava. În acest fel, toate descoperirile excepționale din teritoriu ar trebui să ne întoarcă privirea către Cetatea de Scaun, cu observațiile că dacă nu sunt încă recunoscute ori semnalate, ele trebuiau să fi existat *în primul rând acolo*.

Deocamdată cel puțin, amenajările de apă, deși dovedite ici-colo, în diferite părți ale Moldovei ori Țării Românești, au fost neglijate și ca subiecte posibile în sintezele dedicate arhitecturii reședințelor boierești¹⁹¹.

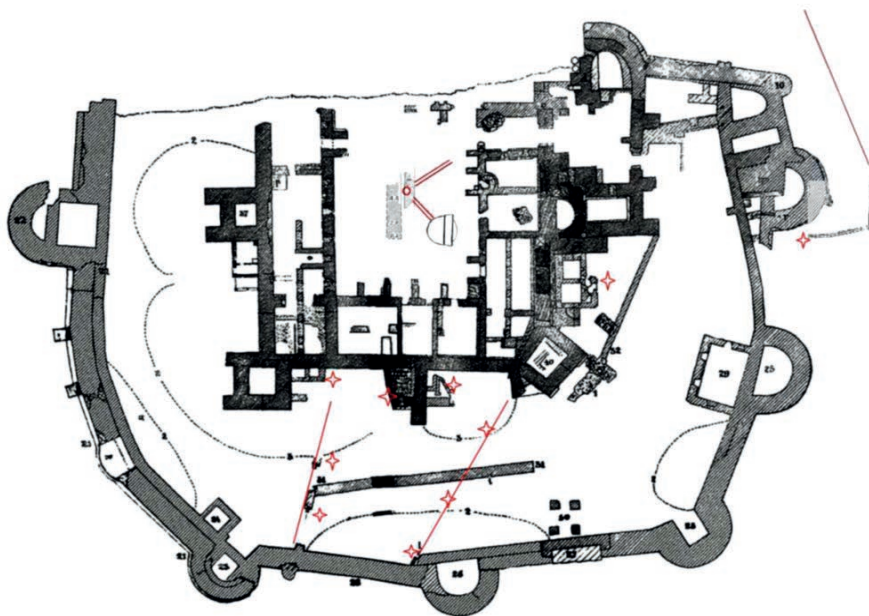

Fig. 1. Planul castelului Cetății de Scaun (după K. A. Romstorfer), cu marcarea punctelor de interes: linii - trasee de conducte ori jgheaburi; steluțe - descoperiri de elemente legate de amenajări cu apă; cerc - interferențe de trasee.

¹⁹⁰Vezi mai ales V. Drăguț, *Arta gotică în România*. București, 1979, p. 147-156.

¹⁹¹A se vedea C. N. Apetrei, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*. Brăila, 2009, cap. V, p. 221 și urm.

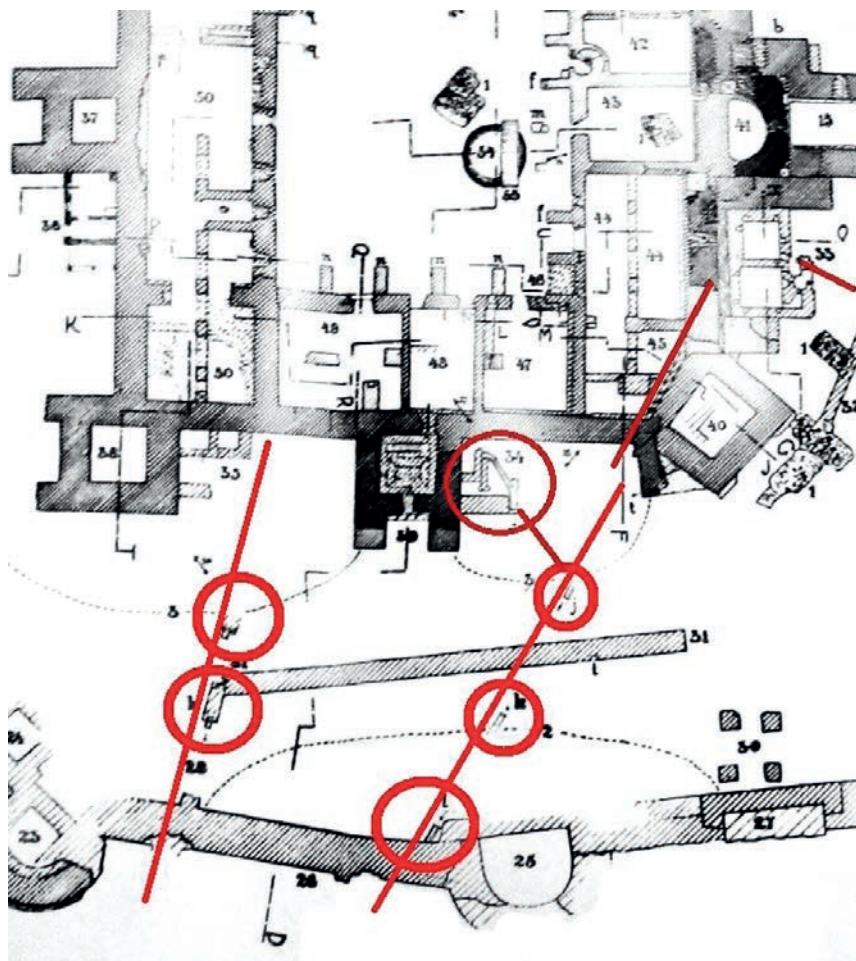

Fig. 2. Tronsoanele de aducțiune din partea de sud (după K. A. Romstorfer).

Fig. 3. Jgheaburi cioplite în piatră, lângă piloanele podului de acces (după SCIV, 1954, p. 275).

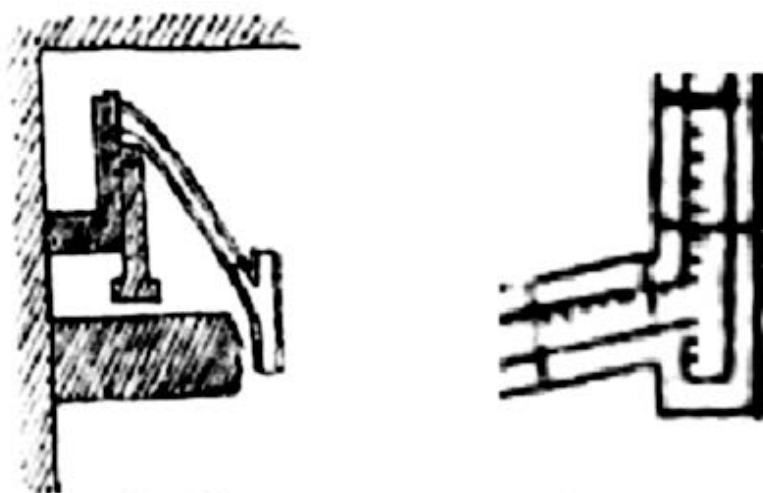
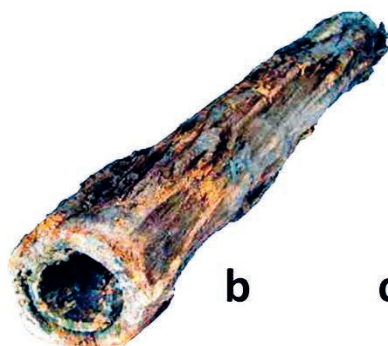

Fig. 33.
Clădirea dela 34.

Fig. 4. Capete de jgheaburi din piatră: a. de la latrina recuperată de K. A. Romstorfer;
b. cap de jgheab de lângă piloanele podului (detaliu).

a

b

c

Fig. 5. Tuburi din lemn: a. ilustrarea confecționării lor după Georgius Agricola (*De re metalica*, 1556); b. conductă din lemn din Sibiu; c. conductă din lemn în jgheab de piatră de la Regensburg (Germania) (după K. Grewe).

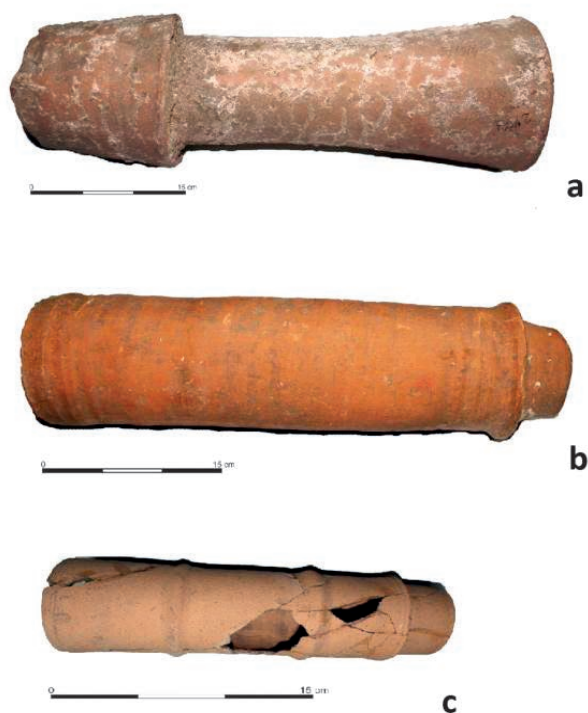

Fig. 6. Tipuri de tuburi ceramice din Suceava: a. profile conice; b-c. profile cu cep gulerat; d. cu inele mediane (Foto Monica Dejan).

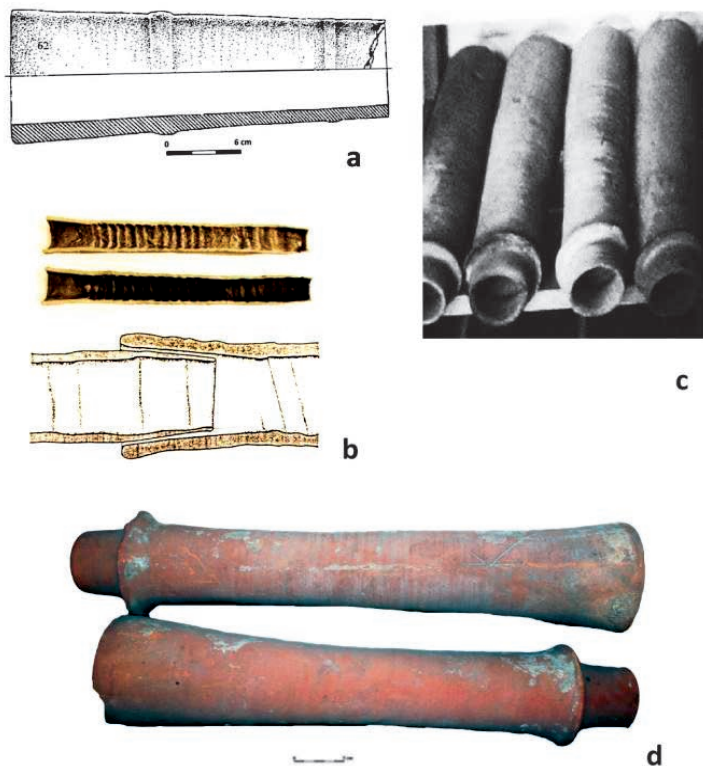

Fig. 7. Analogii de conducte ceramice: a. Orhei (după Gh. Postică); b. Azley (Germania) (după K. Glewe); c. Glenluce (Wigtownshire, Anglia) (după C. J. Bond); d. Alba Iulia (după A. A. Rusu).

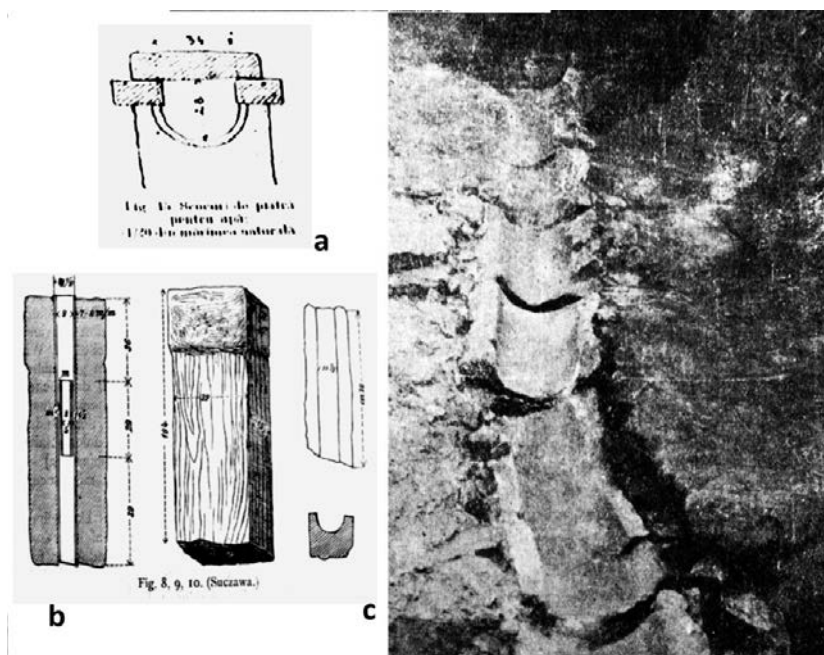

Fig. 8. Jgheaburi din piatră: a. schiță cu jgheab acoperit (după K. A. Romstorfer); b. jgheaburi și profile din piatră (după K. A. Romstorfer); c. trasee *in situ* descoperite în anii '50 (după SCIV, 1954).

Fig. 9. Jgheaburi din piatră: a. jgheab unghiular și "dop" posibil (după K. A. Romstorfer); b. jgheaburi din Suceava (foto A. A. Rusu, 2007); c. jgheaburi din cetatea Devei (2012) (foto A. A. Rusu); d. jgheab din piatră în gura cisternei cetății Deva (2012) (foto A. A. Rusu); e. jgheab din piatră de la Putna (2012) (foto R. Lupescu); f. jgheab de la Essen (după C. Kosch).

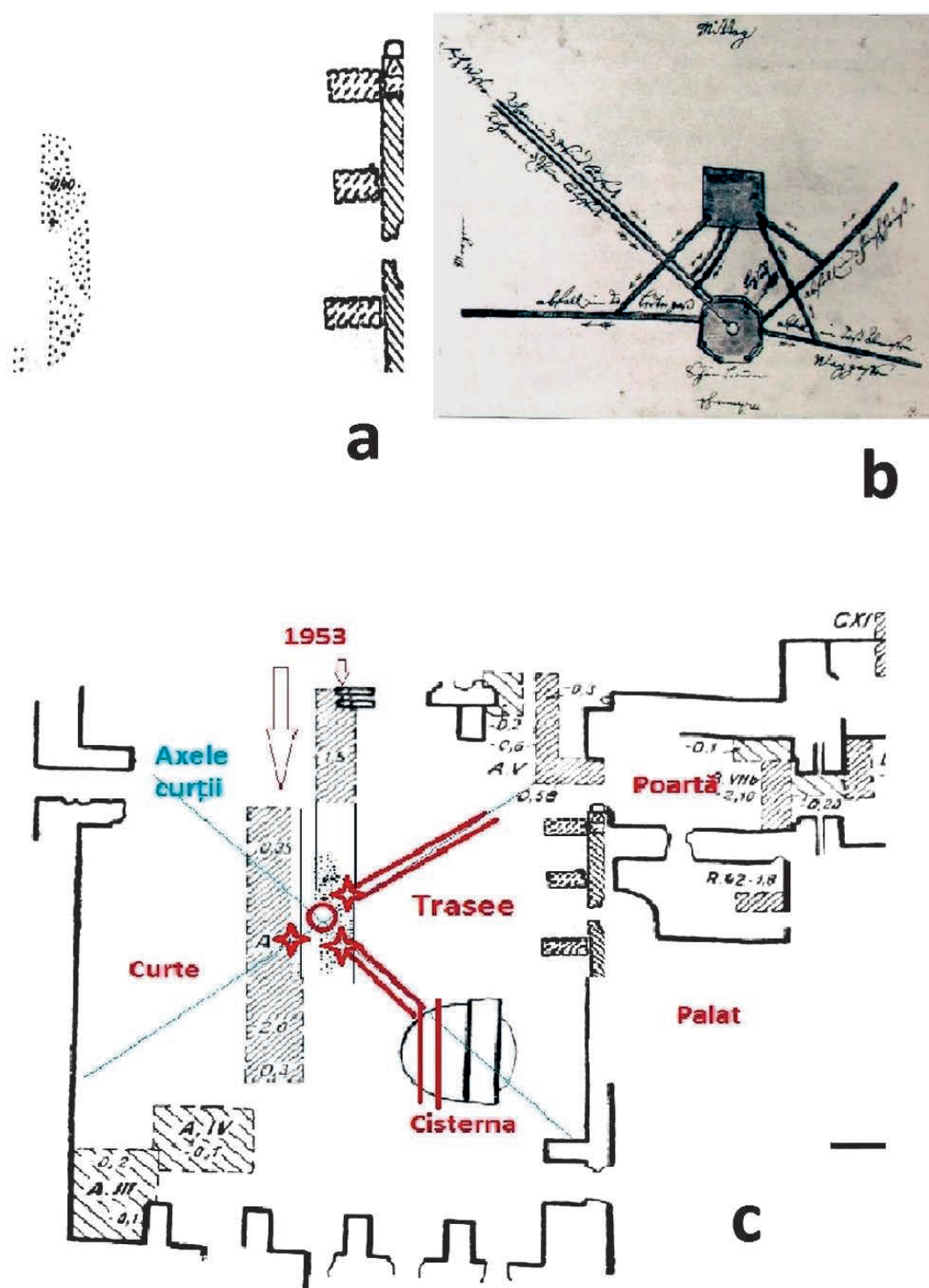

Fig. 10. Amenajări de apă în curtea castelului: a. rezultate ale cercetărilor arheologice din anul 1953 (după SCIV, 1955); b. sistemele de aducțiune din piața orașului Nürnberg (1388/1770) (după K. Grewe); c. amenajările de apă ale curții (încercare de reconstituire).

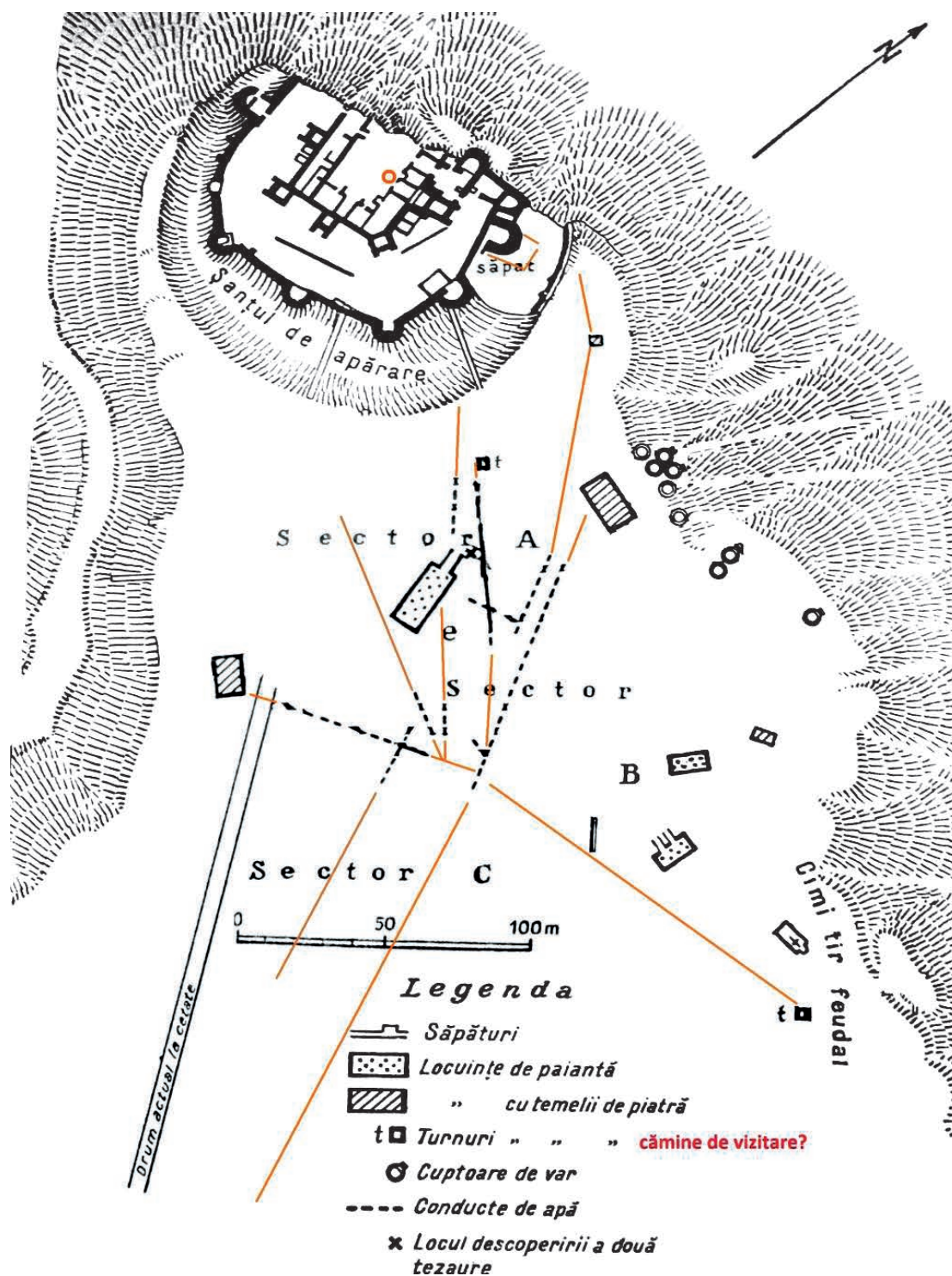

Fig. 11. Amenajările de apă pe "Câmpul Șanțurilor". Prelucrate după harta rezultatelor arheologice din anii '50: "liniile de fugă" sunt marcate cu roșu; triunghi roșu, posibil izvor.

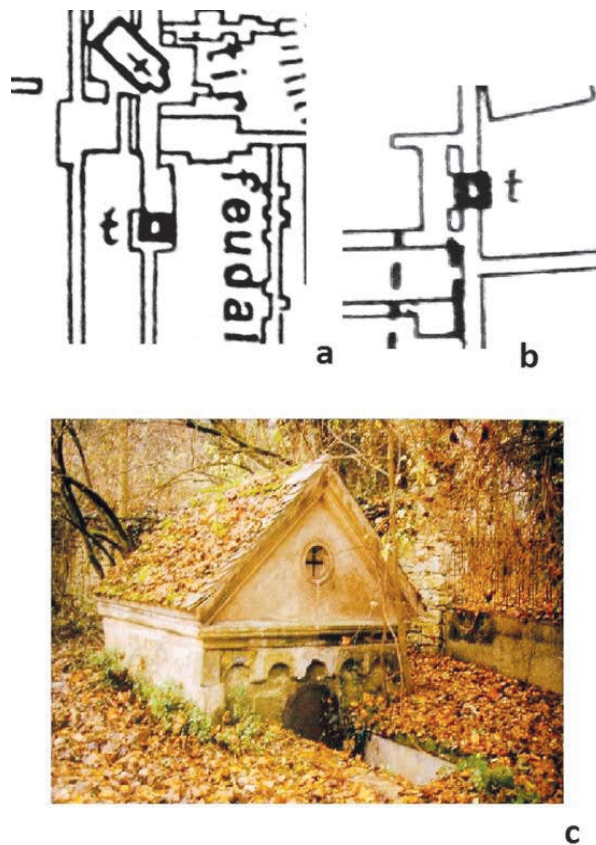

Fig. 12. "Case ale apei": a-b. pe "Câmpul Șanțurilor"; c. relicvă medievală din Regensburg (după K. Grewe).

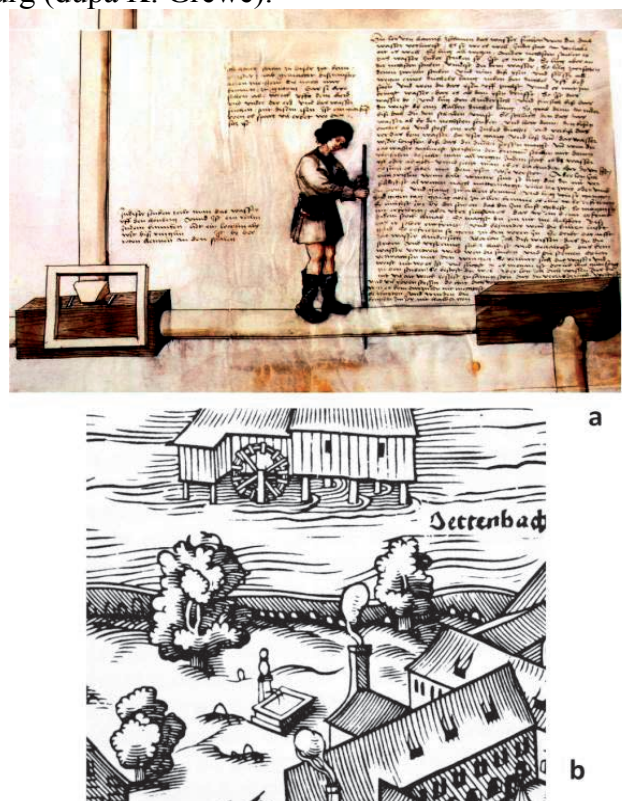

Fig. 13. Întrețineri și folosiri: a. îndreptări din 1502 (HannsZschann), legate de folosirea conductelor; b. fântână de la Zurich (Elveția) (detaliu din gravură de la 1576)

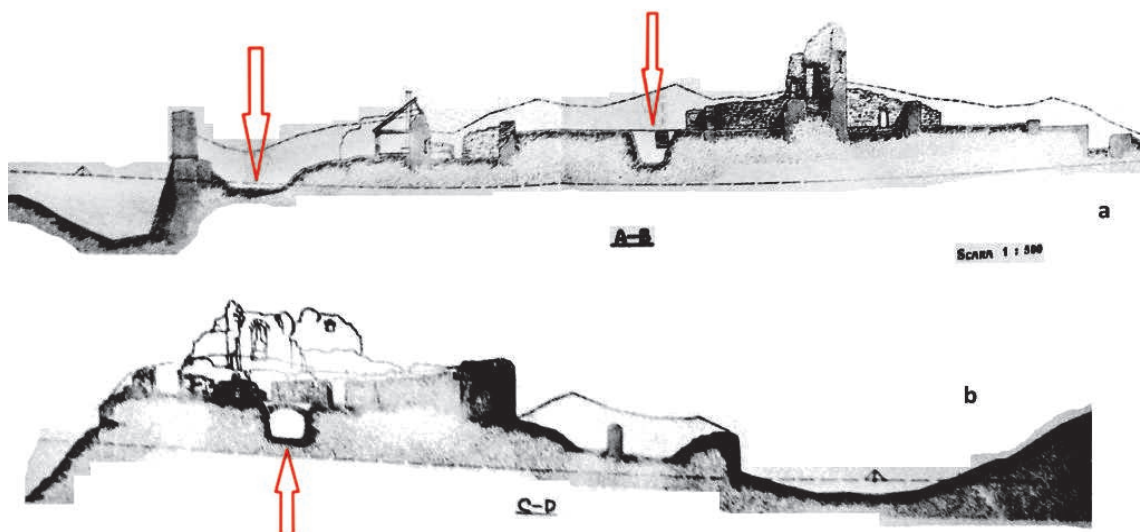

Fig. 14. Secțiunile Romstorfer cu cisterna cetății.

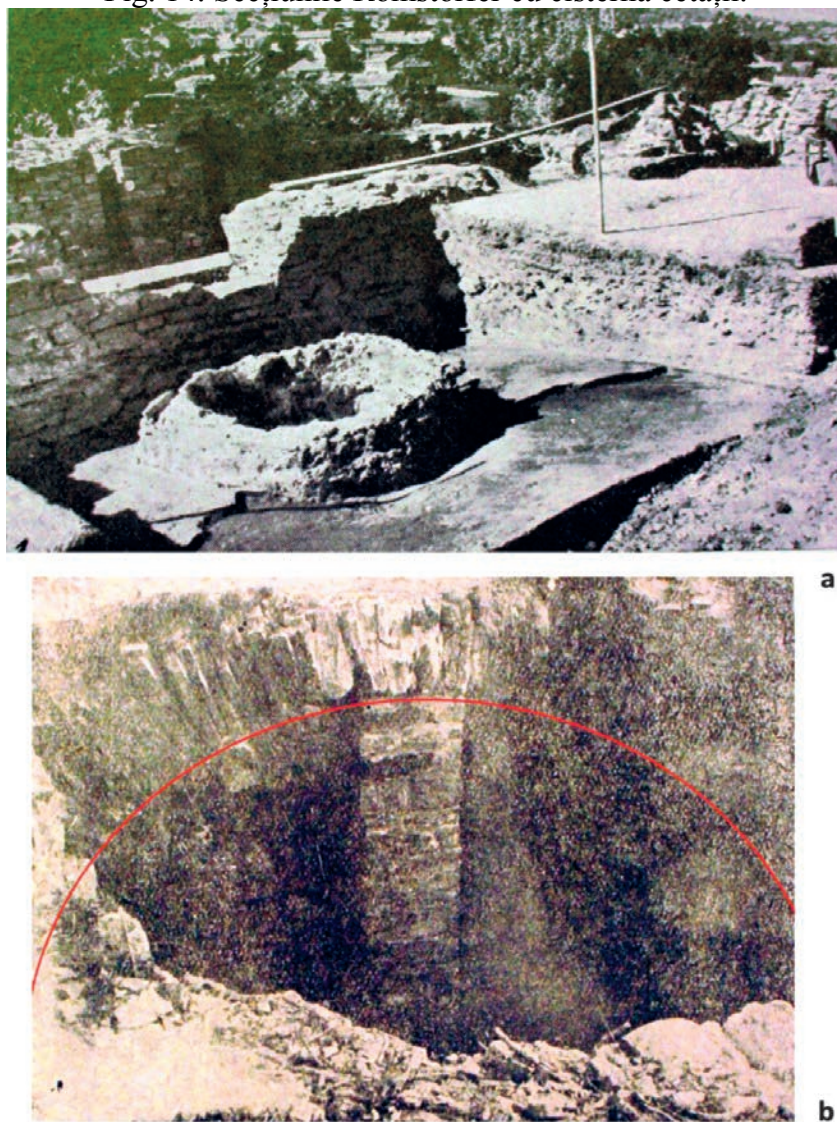

Fig. 15. Imagini fotografice ale cisternei: a. ghizdul exterior; b. interiorul în apropierea gurii.

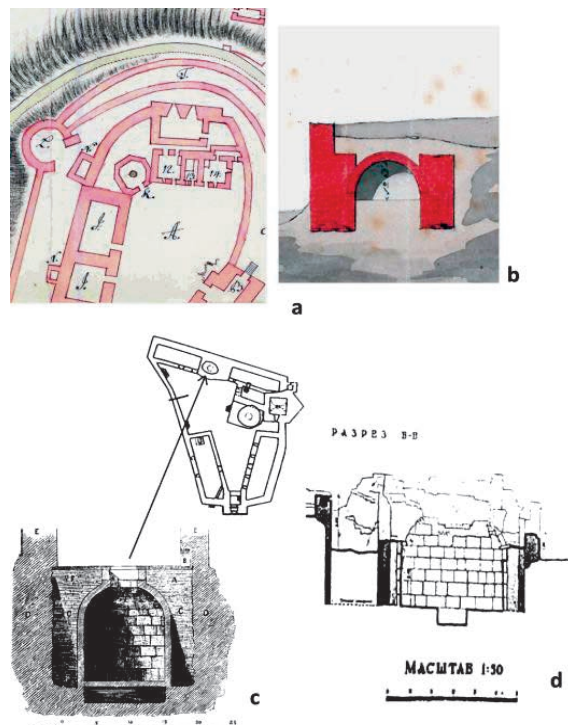
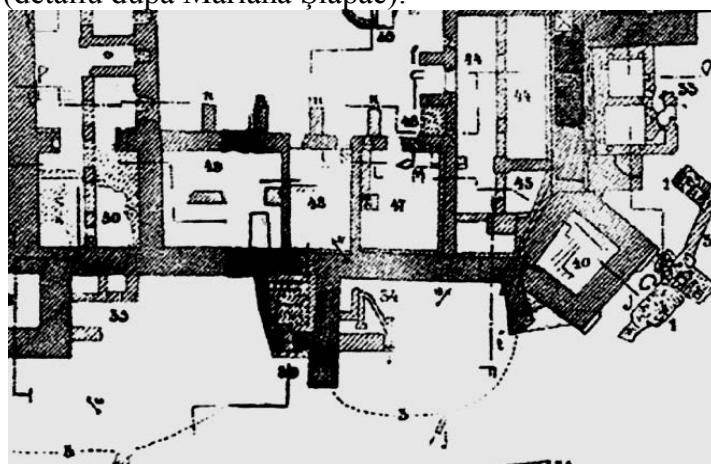

Fig. 16. Cisterne analoge: a-b. detalii ale cisternei cetății Deva (plan inedit din sec. XVIII); c. cisterna de la Visegrád (după Könyöki J.); d. cisterna posibilă de la Orhei (detaliu după Mariana Șlapac).

a

b

Fig. 17. Amplasamente de baie, după K. A. Romstorfer: a. sectorul de sud-est al castelului; b. detalii cu încăperea 33.

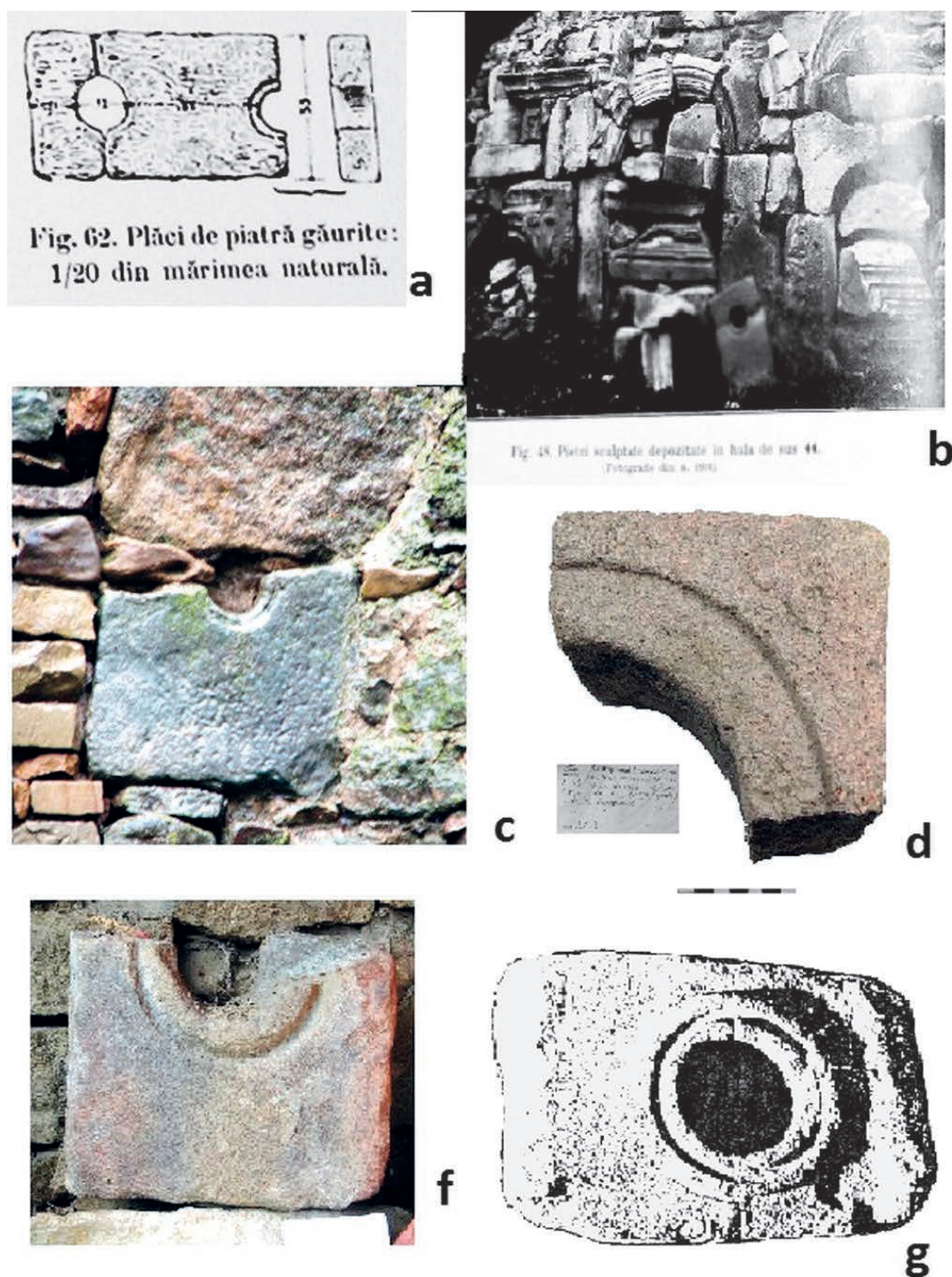

Fig. 18. Lespezi cu orificii din pardoseala băii: a-b. desen și fotografie din Suceava (după K. A. Romstorfer); c. piatră de la Baia (foto A. A. Rusu); d. piatră de la Frumușeni (foto A. A. Rusu); e. piatră de la Cârța (foto A. A. Rusu); f. piatră de la Oradea (după T. Emödi).

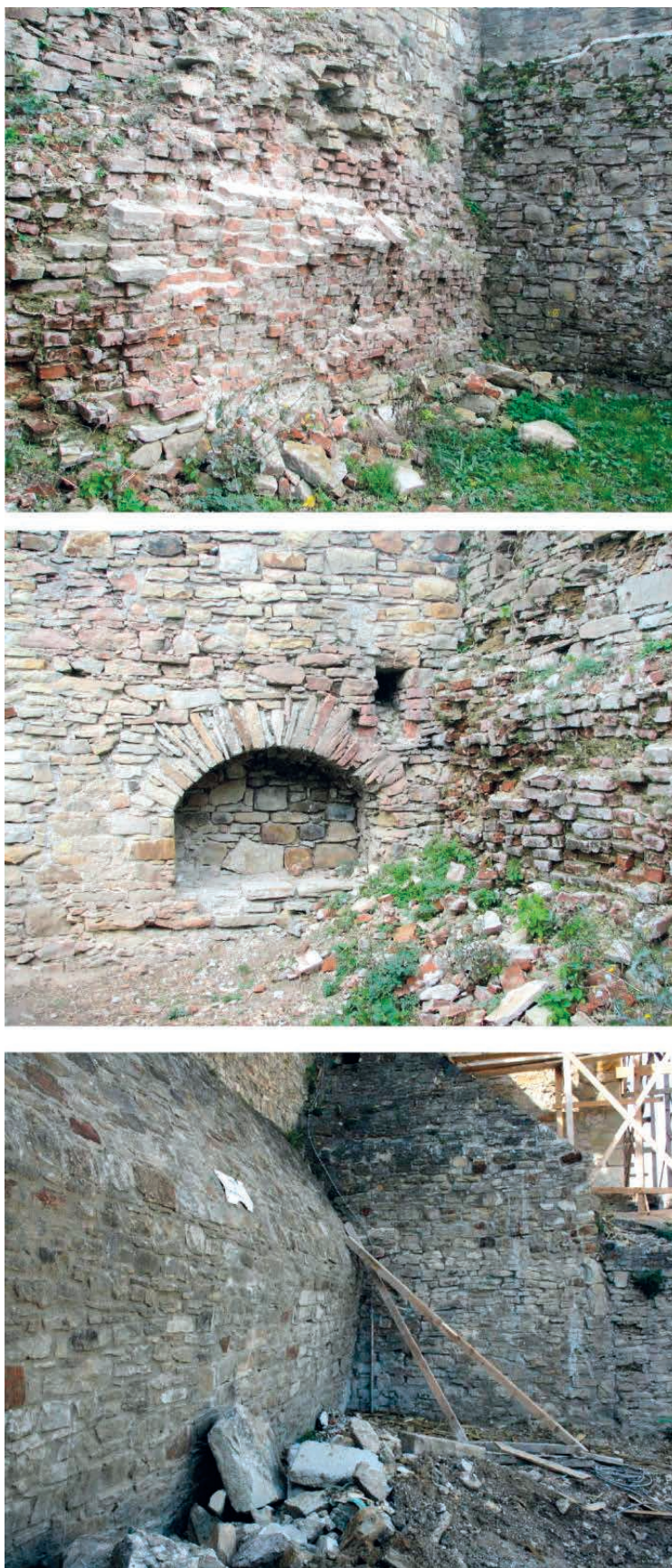

Fig. 19. Locația vechii băi a cetății: a. colțul de nord-vest; b. închiderea de sud (foto A. A. Rusu, din anul 2010); c. locația "restaurată" (foto A. A. Rusu, imagine de șantier, 2014).

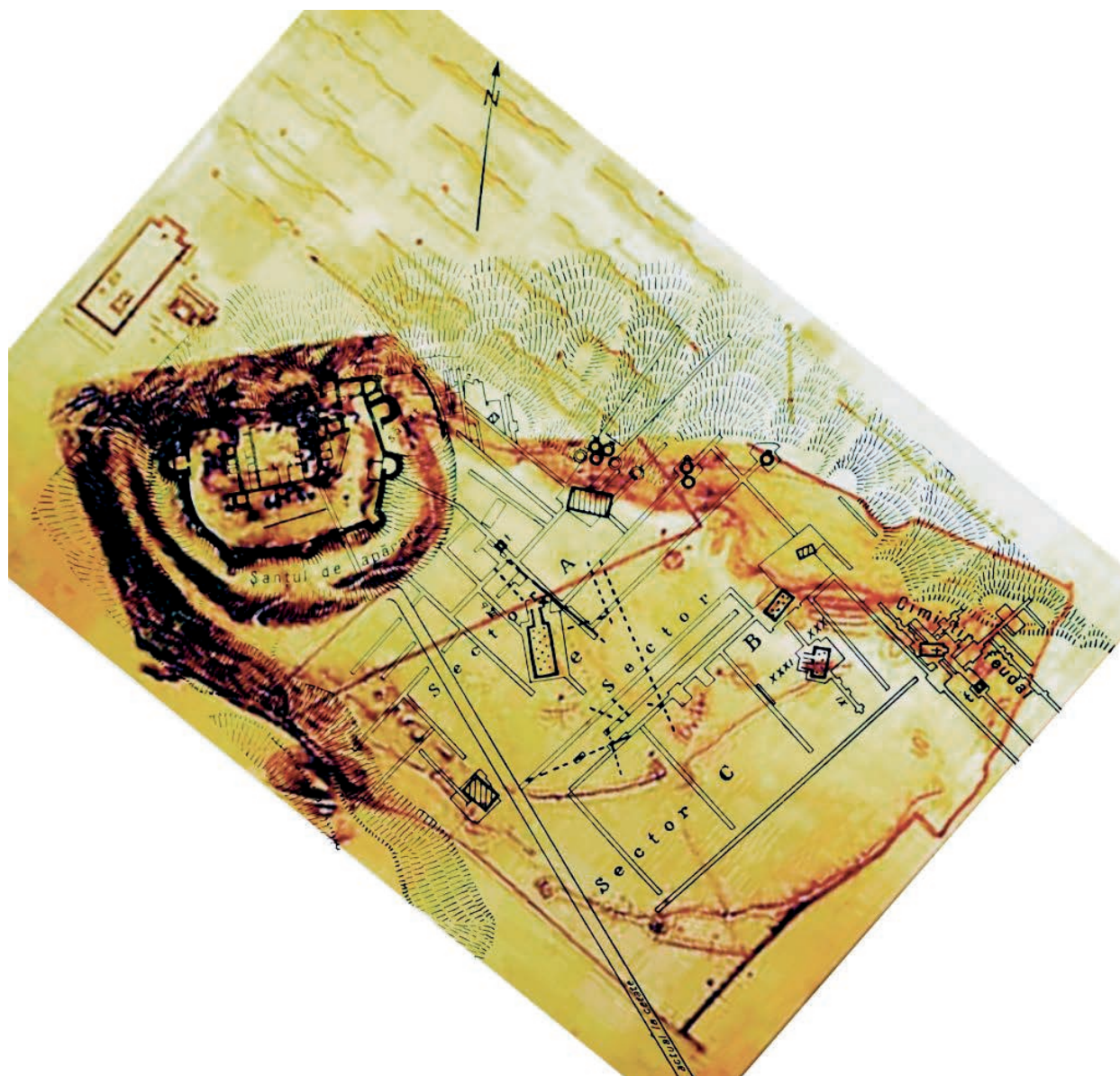

Fig. 20. Cetatea Sucevei în întregul ei ansamblu: planurile lui K. A. Romstorfer combinate cu harta cercetărilor arheologice din anii '50 (suprapunere Oana Toda).

PROBLEMA POCUȚIEI, TERITORIU DE LITIGIU POLONO-MOLDAV, LA SFÂRȘITUL SEC. AL XV-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SEC. AL XVI-LEA ÎN ISTORIOGRAFIA POLONEZĂ

Katarzyna NIEMCZYK

Abstract: National status of Pokuttya was the most important issue in Polish – Moldovan relations in the early 16th century. This historical area, located between upper Prut and Cheremosh River, was one of the most wanted political area and both sides ensured that they have rights to posses the region. Present paper's aim is to present polish standpoint, summarize polish researches and explain some issues about this part of our common history.

The war against Ottoman Empire was the main goal of Jan Olbracht's reign. The confrontation in 1497 ended up however with defeat in the battle of Koźmin. It was Stephan the Great, ruler of Moldova, who took responsibility for polish defeat. He made a pact with the Sultan and informed the polish King about a great Turkish army approaching and advised Olbracht to consider retreat. That was a trap. When polish army tried to leave Moldova, Stefan attacked them on 26 October at Koźmin. His action was motivated by his will to retake Pokuttya. From this time a lot of common conferences took places which should have resolved problem of Pokuttya's status. Without any succeed. As Stefan the Great died, his successor Bogdan III, had many opponents in his country who could threaten his political position. That's why, Bogdan wanted to consolidate his position by concluding agreement with Poland. He wanted to married Elisabeth (King's Alexander sister). His motive of this proposition was to strengthen Moldova's position against Turkey; in return for agreement for this marriage he was able to leave Pokuttya. His idea was unfortunately not accepted by many polish politics.

Key words: Pokuttya, Polish-Moldovan relations,

Tema dominantă a relațiilor polono- moldave la începutul sec. al XVI-lea a fost chestiunea apartenenței politice a Pocuției. Terenul acesta a intrat în componența Regatului polon în 1349, ca parte a cnezatului Halici - Volânia. În 1388 Jagiello, având nevoie de fonduri pentru lupta cu teutonii, a încredințat Pocuția voievodului moldav Petru I, drept garanție a împrumutului efectuat. La cumpăna dintre sec. al XV-lea și al XVI-lea, zona aflată în partea de sus a Prutului a constituit obiectul rivalizației acerbe între cele două părți, fiecare pretinzând că are drepturi ereditare. Acest articol este o încercare de a arunca o rază de lumină asupra acestui aspect mai puțin cunoscut în istoriografia poloneză.

Primul articol care tratează problema Pocuției datează din sec. al XIX-lea autorul fiind Antoni Borzemski¹. Merite deosebite în cunoașterea istoriei Moldovei are prof. Ilona Czamańska². Cartea sa *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i*

¹ A. Borzemski, *Sprawa pokucka za Aleksandra (Problema Pocuției în timpul lui Alexandru)*, Przegląd Powszechny, t. 24 (1889), z. 10. Însă autorul a adoptat o poziție evident pro poloneză și explică unele evenimente prin prisma „rațiunii de stat”.

² I. Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV w. (Moldova și Țara Românească în relațiile cu Polonia, Ungaria și Turcia)*, Poznań 1996; Id.,

Turcji w XIV i XV wieku (Moldova și Țara Românească în relațiile cu Polonia, Ungaria și Turcia în sec. al XIV-lea și al XV-lea), precum și articolul lui Zbigniew Spieralski *Z dziejów wojen polsko – moldawskich (Din istoria războaielor polono-moldave)*³, sunt cele mai importante și de fapt singurele două lucrări poloneze dedicate acestor probleme. Deși Z. Spieralski s-a concentrat în primul rând asupra aspectelor militare, constatările acestuia sunt demne de luat în considerare. Trebuie menționat și Marek Plewczyński, care de asemenea s-a focalizat pe problemele militare, însă a dedicat un spațiu amplu relațiilor polono – moldave⁴. Despre conflictul polono – moldav din 1509 amintește și Aleksander Bołdyrew, repetând însă concluziile lui Spieralski⁵. Articolul lui Lucjan Fac din 2007 este dedicat în mare parte luptelor și conflictelor din sud-estul granițelor polone⁶. Lucrările lui Tadeusz Korzon⁷ și Konstanty Górski⁸ pe de o parte tratează exclusiv chestiunile militare, iar pe de altă parte sunt depășite, datând de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Despre relațiile Poloniei și Ungariei cu Moldova se găsesc informații și în lucrarea lui Ludwik Finkel, însă și aceasta datează din 1910.⁹ În special relațiile polono-moldave din sec. al XVI-lea sunt în Polonia puțin cunoscute, iar problemele discutate de autorii mai sus amintiți trebuie aprofundate. În primul rând lipsește o imagine de ansamblu asupra acestei chestiuni, care să cuprindă atât realizările istoriografiei poloneze cât și românești. Poate că într-un anume fel încercarea mea constituie un început al colaborării bilaterale, țelul meu fiind prezentarea punctului de vedere al istoriografiei poloneze privind conflictul legat de Pocuția în timpul lui Jan Olbracht, Alexandru și Sigismund cel Bătrân în Polonia și a lui Ștefan cel Mare și Bogdan al III-lea în Moldova, precum și corectarea unor constatări deja existente.

Moldawia i Wołoszczyzna w stosunkach polsko – tureckich XV – XVII wieku (Moldova și Țara Românească în relațiile polono-turce sec. XV - XVII), în: *Balkanica Posnaniensia*, t. 4, Poznań 1989.

³ Z. Spieralski, *Z dziejów wojen polsko – moldawskich (Din istoria războaielor polono-moldave)*, *Studia i Materiały do historii wojskowości*, z. XI, part.1.

⁴ M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów ze wschodnimi południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV w. (Luptele Jagiellonilor cu vecinii răsăriteni ai Regatului polon în sec. XV)*, Siedlce 2002; Id., *Wojny i wojskowość polska w XVI w. (Războaiele și arta militară poloneză în sec. XVI)*, T. 1, anii 1500 – 1548, Zabrze 2011, deși relațiilor polono – moldave 1501-1506 sunt dedicate doar trei pagini, informațiile sunt relativ vagi, iar despre negocierile de pace - nici un cuvânt. Surprinzător fapt, dat fiind că articolul tratează chestiunile militare și nu strict politice.

⁵ A. Bołdyrew, *Piechota zaciężna w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku (Infanteria de mercenari în Polonia în prima jumătate a sec.XVI)*, Warszawa 2011.

⁶ L. Fac, *Południowo – wschodni teatr działań wojennych w latach 1497 – 1509 (Ostilitățile militare în sud-estul țării între anii 1495-1509)*, *Rocznik Przemyski*, t. 43 (2007).

⁷ T. Korzon, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce (Istoria războaielor și a artei militare poloneze)*, t. 1, Łódź – Warszawa 1923

⁸ K. Górski, *Obrona granic Rzeczypospolitej od Tatarów (Apărarea granițelor Republicii (polone – n.thum.) împotriva tătarilor)*, Biblioteka Warszawska, t. 2, 1891.

⁹ L. Finkel, *Elekcyjja Zygmunta I (Alegerea lui Sigismund I)*, Kraków 1910.

Lupta cu Turcia a fost obiectivul principal pentru Jan Olbracht¹⁰. Campania din 1497 s-a încheiat cu înfrângerea în Bucovina și în consecință regele a avut o cădere nervoasă. Răspunzător pentru înfrângerea campaniei antiturcești nu este nimeni altcineva decât Ștefan cel Mare. Voievodul Moldovei a încheiat o alianță cu Turcia cu mult înainte de campania lui Olbracht, însă neprimind la timp și în număr suficient sprijinul otoman, a recurs la un subterfugiu. Acesta a informat regele polon că nenumărate contingente militare turcești au trecut granița cu Moldova, sfătuindu-l să se retragă din Moldova dacă nu vrea să ajungă prizonierul turcilor¹¹. Olbracht a ascultat sfatul, căzând în capcana plănuită de voievodul moldav. Astfel armata lui Olbracht la 26 octombrie a suferit o înfrângere zdrobitoare la Codrii Cosminului¹². Așa cum amintește trimisul lui Ștefan cel Mare, Luca Arbore, deja în timpul negocierilor de pace din 1499¹³, voievodul Moldovei a cerut returnarea Pocuției¹⁴.

¹⁰ J. Smołucha, *Kilka uwag na temat wyprawy czarnomorskiej Jana Olbrachta w 1497 r.* (Câteva considerații legate de campania lui Jan Olbracht la Marea Neagră în 1497), SH, R. 40 (1997), z. 3, p. 413; o părere total contrară avea O. Górka, în opinia căruia acțiunea lui Olbracht constituie o dovadă elocventă privind decăderea morală și depravarea existente la sfârșitul Evului Mediu, v. O. Górka, *Białogród i Kilia a wyprawa czarnomorska z 1497 r.* (Cetatea Albă și Chilia în campania la Marea Neagră din 1497), în: *Sprawozdanie z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, t.25, Wydział II, Warszawa 1932, p. 68.

¹¹ Mai pe larg pe această temă: M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów* (Luptele Jagiellonilor...) p. 138 – 142; prin aceasta a fost revizuită poziția lui O. Górka, în opinia căruia propunerea lui Ștefan se datora preocupării sale privind armata polonă și constituia o avertizare prietenească față de pericolul existent, v. O. Górka, *Białogród i Kilia, a wyprawa z 1497r op. cit.*, p. 74; F. Papée, *Jan Olbracht*, Kraków 2006, p. 129.

¹² *Kronika Stefana Wielkiego...* (Cronica lui Ștefan cel Mare), p. 116, apare data greșită a bătăliei: 17 octombrie, dată corectată de O. Górka; V. și: Idem, *Białogród i Kilia, a wyprawa z 1497r...* (Cetatea Albă și Chilia și campania din 1497...), p. 74 – 76. Autorul „înălbește” caracterul lui Ștefan cel Mare, care în opinia sa i-a avertizat pe poloni despre o eventuală capcană în Bucovina; Idem, *Nieznany żywot Bajezida II źródłem dla wyprawy czarnomorskiej i najazdów Turków za Jana Olbrachta* (Fapte necunoscute din viața lui Baiazid- surse ale campaniei la Marea Neagră și a invaziilor turcești în timpul lui Jan Olbracht), KH t. 52 (1938), p. 405 – 409. Autorul, renunțând la ideea avertizării lui Olbracht de către Ștefan, a recunoscut că voievodul Moldovei a colaborat strâns cu Turcia. Cu toate acestea autorul a continua să susțină teza cf. căreia în bătălia de la Codrii Cosminului nu au participat nici Ștefan și nici armata acestuia; a polemizat cu textul lui O. Górka și a luat apărarea lui Olbracht F. Papée, *Zagadnienia Olbrachtowej wyprawy z r. 1497* (Enigme ale campaniei lui Olbracht din 1497), KH, t. 47 (1933), p. 25 – 26; pt. descrierea detaliată a bătăliei și a campaniei v. M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów...* (Luptele Jagiellonilor...), p. 140 – 148; Z. Spieralski, *Po klęsce bukowińskiej...* (După înfrângerea din Bucovina...), p. 52 – 53; E. Fischer, *Koźmin, ein Beitrag zur Geschichte des polnisch-moldauischen Konflikts 1497*, Berlin 1903, p. 14 – 15; L. Fac, *op. cit.*, p. 62; J. Demel, *Historia Rumunii* (Istoria României), Wrocław 1986, p. 137.

¹³ Olbracht a semnat tratatul polono – moldav pe 15 aprilie: AGAD, LL 3, k. 75 = Dogiel II, p. 603 – 606 = *Materaly dla historii wzaimnych ośnożeń Rosji, Polśi, Moldavii, Valachii i Turcii*, v XIV- XVI w, wyd. V. A. Uljanickij, Moskwa 1887(mai departe: Uljanickij), nr 104 = *Documente privitoare la istoria Românilor*, București 1891(mai departe: Hurmuzaki), t. 2,

Atitudinea lui Ștefan a oferit motivul de revizuire a politicii moldave. Ba chiar mai mult, tot mai răspândită era convingerea că dese invazii tătare la granița de sud-est aveau loc cu aprobarea tacită a Moldovei¹⁵. Tot mai clar devenea faptul că succesul unei acțiuni antiturcești, pe care conta atât de mult Olbracht, sau măcar liniștea la granițele de sud-est invadate adeseori de tătari, depindea de asigurarea păcii cu Moldova. Indispensabilă era reglementarea chestiunii litigioase – Pocuția. Ștefan a cerut în mod repetat numirea unor comisari poloni și ungari, care împreună cu comisarii moldavi ar trebui să rezolve problema terenului în litigiu. Tocmai în acest scop în decembrie 1500 a fost trimis în delegație arhiepiscopul Boryszewski, cu propunerea unei întâlniri pe 29 septembrie 1501¹⁶. În realitate propunerea aceasta nu avea mai nimic în comun cu adevărata intenție, însă liniștea spiritele în Moldova pe timpul campaniei prusace, plănuită atunci în Polonia. La sfârșitul lui ianuarie delegatul s-a întors în Cracovia, informându-l pe monarh despre rezultatul misiunii sale la curtea lui Ștefan cel Mare¹⁷. Singurul rezultat a fost de fapt schimbarea termenului întâlnirii la 30 septembrie 1501, precum și decizia ca pe perioada stabilirii hotarelor și rezolvarea chestiunii teritoriului în litigiu să nu fie percepute dări de la populația care locuia acele terenuri de către nici o parte¹⁸. Decapitarea lui Ilie în castelul din Czchów a contribuit și ea la ameliorarea relației cu Ștefan pe timpul campaniei prusace¹⁹.

Între timp pe 17 iunie 1501 a murit Jan Olbracht²⁰, iar situația a luat o nouă întorsătură. Ștefan a considerat că înțelegerea polono-turcă avea doar un caracter personal și odată cu încetarea din viață a lui Olbracht și-a pierdut valabilitatea. În consecință și Ștefan s-a considerat eliberat de înțelegerile făcute. La început l-a arestat

part. 2, p. 421 – 425, nr 366, pe de altă parte actele trimișilor moldavi au data de 16 aprilie: AGAD, LL 3, k. 81 = V. Uljanicki, s. 169 – 170 = Hurmuzaki, t. 2, part. 2, p. 438 – 439, nr 370; Tratatul din 1499 cuprindea și Ungaria. Tratatul polono – ungar a fost semnat de Olbracht pe 15 aprilie: Dogiel I, p. 96 – 99, Hurmuzaki t. 2, part. 2, p. 425 – 430, nr 367; însă actul de ratificare semnat de unguri datează din 16 aprilie: AGAD, nr 5594=Hurmuzaki, t. 2, part. 2, p. 430 – 435, nr 368=Dogiel I, p. 99-103;

¹⁴ Jabłonowski, *Sprawy wołoskie za Jagiellonów: akta i listy (Chestiunile valahe în vremea Jagiellonilor: acte și scrisori)* Warszawa 1878, p. 79 – 84; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen polsko – moldawskich... (Din istoricul războaielor..., s. 77 – 79; Z. Spieralski, Po klęsce bukowińskiej... (După înfrângerea din Bucovina...), p. 58, care susține că deși problema Pocuției nu apare în tratatele din 1499 cu siguranță a fost discutată. Tăcerea se datorează atitudinii intransigente a Poloniei care poseda în continuare Pocuția.; J. Nistor, *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, Wien 1910 (În: Archiv für österreichischen Geschichte, Bd.101,1), p. 58, era convins că între timp Pocuția trecuse în stăpânirea moldavă.*

¹⁵ Z. Spieralski, *Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor...), p. 78.*

¹⁶ Ibid, p. 79.

¹⁷ Ibid., p.79.

¹⁸ AGAD, LL 1, k. 8 – 10; V. Uljanickij, p. 185 – 189, 195; A.Aleks, p. 46-47; I. Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna..(Moldova și Ț. Românească...), p. 185; Z. Spieralski, Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor), p. 81.*

¹⁹ Ilie a fost decapitat la cererea expresă a lui Ștefan cel Mare. Ilie era principalul său dușman și concurent la tronul Moldovei, v. J. Demel, *op.cit.*, p. 137.

²⁰ F. Papée, *Jan Olbracht*, p. 197-198.

pe trimisul polonez Mikołaj Lanckoroński care se întorcea de la Stambul²¹. Ba mai mult a organizat incursiuni în Pocuția, prădând și devastând acest teritoriu²².

În decembrie la procesiunea de încoronare din Cracovia au sosit numeroase personalități, printre care și trimișii moldavi, pentru a-l felicita pe noul rege al Poloniei - Alexandru. Vizita aceasta a fost și ocazia de a prezenta regelui rugămintea de a-și da acordul pentru traversarea liberă prin teritoriu a delegaților moldavi spre Moscova și a delegaților din Moscova spre Moldova. De acest acord al regelui era condiționată și opinia favorabilă a lui Ștefan privind traversarea Moldovei de către trimișii polonezi în drum spre Turcia. În privința Pocuției, trimișii moldavi, referindu-se la delegația lui Boryszewski, au insistat asupra fixării unei date privind reglementarea granițelor. Ei au propus două date: 29 iunie și 8 septembrie 1502²³. Drept răspuns la cererile delegaților moldavi, la începutul lui ianuarie 1502 Alexandru a hotărât trimiterea unei solii. În componența ei intrau: Mikołaj Kamieniecki, Jan din Bochotnica și Jan Krowicki²⁴. Cel mai probabil trimișii au plecat după 20 februarie 1502²⁵. Ajungând în fața voievodului moldav, ei în primul rând au condamnat campania organizată de acesta imediat după decesul lui Olbracht. Aceasta a însemnat încălcarea tratatului de pace și a dus la pierderi considerabile pentru Polonia. Au fost luați 350 prizonieri și au fost prădate cirezi de vite și turme de oi²⁶. Răspunzând la rugămintea trimisului moldav la curtea lui Alexandru, au accentuat faptul că Lituania este în război cu Moscova și din această cauză Alexandru nu-și poate da acordul pentru tranzitul liber al delegaților moldavi spre Moscova. În timpul întâlnirii solilor poloni cu cei moldavi ar fi avut loc și o discuție secretă între Mikołaj Kamieniecki și Ștefan cel Mare, în timpul căreia Mikołaj a fost de acord cu termenul întâlnirii la graniță pe 8 septembrie 1502, anticipând că în joc intră doar așa zisele "hotare vechi", adică Pocuția ar fi rămas în posesia polonilor. De asemenea s-a declarat de acord ca la întâlnire să participe și regele Ungariei, Vladislav,

²¹ AAleks, p. 19-20; I. Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna... (Moldova și Ț. Românească...)*, p. 184 – 185, alegerea lui Alexandru ca rege a atras Polonia în conflictul lituaniano – moscovit. Din această cauză au fost reținuți în Lituania delegatul Moscovei și cel moldav. Contrarăspunsul nu s-a lăsat așteptat, moldovenii l-au arestat pe Lanckoroński.

²² AGAD, LL 1, k. 9 – 10; V. Uljanickij, p. 187 – 189; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen.. (Din istoria războaielor...)*, p. 81.

²³ AGAD, LL 1, k. 8 – 10; V. Uljanickij, p. 185 – 189, 195; A.Aleks, p. 46-47; I. Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna... (Moldova și Ț. Românească...)*, p. 185; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen.. (Din istoria războaielor...)*, p. 81.

²⁴ AGAD, LL 1, k. 15; V. Uljanickij, p. 186, 195; AAleks, nr. 49; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen.. (Din istoria războaielor...)* p. 81; A. Borzowski, *op.cit.*, p. 180.

²⁵ În acea perioadă Mikołaj Kamieniecki era în Cracovia, pt. chestiunea gajului morii din Krosno v.: MK 17, k. 309; MRPS III, nr. 264; și AGZ, t. 16, nr. 3582; Z. Spieralski consideră că plecarea delegaților a avut loc imediat după încoronare, iar întoarcerea acestora a fost înainte de 29 martie, când Mikołaj Kamieniecki a fost răsplătit pt. misiunea sa, v. Z. Spieralski, *Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor...)*, s. 81.

²⁶ AGAD, LL 1, k. 9 – 10; V. Uljanickij, s. 187 – 189; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor...)*, p. 81; M. Plewczyński, *Wojny i wojskowość... (Războaiele și armata...)*, p. 149.

ceea ce presupunea schimbarea datei întâlnirii stabilite cu puțin timp în urmă la 29 septembrie 1502.²⁷ Cel mai probabil solii poloni s-au întors în țară înainte de 7 martie²⁸.

Delegația însă nu a rezolvat problema. Deși regele Alexandru a numit o comisie pentru întâlnirea cu moldovenii privind granițele, întâlnirea nu a avut loc²⁹. Acesta a fost efectul politicii tergiversării practicate de Polonia. Polonia nu dorea o asemenea întâlnire. Pocuția rămânea în stăpânirea polonă și nu avea nici un interes în a schimba această stare de lucruri³⁰. Un alt factor care a determinat practicarea unei asemenea politici de către partea polonă a fost vârsta lui Ștefan. El avea la vremea aceea 70 de ani și exista speranța ca problema să se rezolve de la sine prin moartea voievodului și speranța ca urmașul acestuia să fie mai conciliant³¹. Semnificative erau și conflictele dintre Wielkopolska și Małopolska, privind politica moldavă. Małopolska dorea să rămână în posesia Pocuției și se declara împotriva oricăror negocieri cu Ștefan. Wielkopolska însă considera concentrarea politicii externe asupra unei chestiuni atât de exotice precum Pocuția drept o pierdere inutilă de timp și energie. Cererea ei expresă era trimiterea unei solii la întâlnirea cu Ștefan și rezolvarea definitivă a acestei chestiuni, indiferent de rezultat³².

Însă această tergiversare continuă a epuizat răbdarea voievodului moldav, care văzând că la întâlnirea stabilită în septembrie nu a venit nici o delegație polonă, a anexat

²⁷ AGAD, LL 1, k. 9 – 10; V. Uljanickij, p. 187 – 189; AAleks, nr 46; Hurmuzaki, t. 2, part. 2, p. 488 – 491, nr 389; despre termenul stabilit îl înștiințează Luca Arbore, trimisul lui Ștefan cel Mare – v. *Akta i Listy IV*, nr. 23; A. Jabłonowski, *Sprawy wołoskie..(Chestiunile valahe...)*, p. 76; Z. Spieralski, referindu-se la acea relație, mută termenul la 28 septembrie, v.: Z. Spieralski, *Z dziejów wojen ... (Din istoricul războaielor...)*, p. 81; J. Nistor, *op.cit.*, p. 62.

²⁸ Atunci Mikołaj Kamieniecki era alături de Alexandru în Cracovia, v. KDM, t. 5, teczka T, nr. 119 = KDMKr, t. 1, nr. 210; însă este posibil ca nu toți delegații să se fi întors în Polonia în același timp, întrucât Maciej Drzewicki amintește de o solie trimisă în Moldova pe 20 martie, v. AAleks, nr. 61.

²⁹ În răspunsul dat de Alexandru locuitorilor din Wielkopolska prin solul Jakub Sieklicki, îi înștiința că la întrevvedere privind granițele negociată de Kamieniecki pe 29 septembrie vor fi trimiși arhiepiscopul Boryszewski, voievodul din Sandomierz Jan Tarnowski, voievodul din Podolia Paweł Kola, guvernatorul Lvivului Stanisław din Chodecz și decanul din Lviv Krowicki, v. V. Uljanickij, p. 203 – 204; AAleks, nr. 96 b; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor...)*, p. 82– 83.

³⁰ Z. Spieralski, *Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor...)*, p. 82; J. Nistor, *Die Moldauischen Ansprüche ...*, p.60.

³¹ Despre starea de sănătate a lui Ștefan: O. Górka, *Kronika czasów Stefana Wielkiego... (Cronica vremurilor lui Ștefan cel Mare...)*, p. 5 – 6; v. și Z. Spieralski, *Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor...)*, p. 82.

³² Cu aceste cereri Wielkopolska l-a trimis pe solul Jan Bochotnicki la Alexandru: AGAD, LL I, k. 35v – 36 v = AAleks, nr 96 ac; Alexandru a răspuns prin solia lui Jakub Sieklicki, v.: AGAD, LL 1, k. 37 – 38 = AAleks, nr 96 b = V. Uljanickij, p. 203 – 204; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor...)*, p. 83. Alexandru era de acord cu trimiterea comisiei formate din voievodul Podoliei Paweł Kola, guvernatorului din Lviv Stanisław din Chodecz, voievodul din Sandomierz Jan Tarnowski, arhiepiscopul Boryszewski și decanul Krowicki. Însă nu era de acord cu rezolvarea problemei cu orice preț. El sublinia faptul că nu poate fi vorba de nici un fel de concesi teritoriale.

Pocuția, profitând de invazia tătarilor asupra teritoriului polon³³. Ștefan a considerat că Pocuția i se cuvine Moldovei, iar polonii, datorită absenței acestora la întâlnirea stabilită, și-au pierdut toate drepturile asupra regiunii respective. Ștefan a fost extrem de dezamăgit de atitudinea polonilor și mai ales de cea a trimisului Mikołaj Kamieniecki, împreună cu care au stabilit acea întâlnire, recunoscând că și-a pierdut total încrederea în poloni³⁴. În Polonia a început organizarea armatei de mercenari, însă bazându-se concomitent pe mediația regelui Ungariei, Vladislav³⁵.

Arhiepiscopul Boryszewski și pârcălabul Sieklicki au fost trimiși în solie la curtea regelui ungar în noiembrie 1502. În decursul întâlnirii de la Buda au stabilit că întreprinderea legată de revizuirea graniței polono – moldave va avea loc de sărbătoarea Tuturor Sfinților (1 noiembrie) în Kołaczyn. Au stabilit condițiile precise în care aceasta se va desfășura și au fost numiți pentru a participa la întâlnire: Mikołaj Kamieniecki, Spytko din Jarosław, Stanisław din Chodecz și Mikołaj Firlej³⁶. Însă condiția esențială pentru ca întreprinderea să aibă loc era retragerea contingentelor moldave din Pocuția și asigurarea biletului de liberă trecere pentru trimișii poloni³⁷. Cu aceste hotărâri luate la Buda solii ungari Marek Horwath și Buczacki au pornit să-l înștiințeze pe voievodul moldav. Dar condițiile stabilite la Buda erau de neacceptat pentru Ștefan, drept pentru care pe 7 septembrie, trimisul ungar Horwath a semnat o

³³ *Akta i Listy IV*, nr 23; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...(Din istoria războaielor...)*, p. 83; Czamańska este de părere că anexarea Pocuției a avut loc din cu totul alte cauze. Potrivit acesteia termenul în cauză era 8 septembrie (ea nu acceptă data de 29 septembrie), însă din cauza întârzierii delegatului Iwanko, negocierea a fost amânată pentru 30 septembrie. Despre motivul întârzierii autoarea oferă câteva ipoteze. Poate fi vorba de îmbolnăvirea delegatului sau invazia tătară. Sugerează că putea exista o înțelegere între Ștefan și Mengli Giray, ca respectiva invazie tătară să ocolească Pocuția. Tocmai această întârziere a fost motivul anexării Pocuției de către Ștefan, v. I. Czamańska, *Moldavia i Wołoszczyzna...(Moldova și Țara Românească...)*, p. 187 – 188. Delegația lui Iwanko a trebuit să aibă loc înaintea negocierilor de la Buda, în ianuarie - februarie 1502. Relatarea soliei lui Iwanko se găsește în: V. A. Uljanicki, p. 217 – 19; Borzemski apreciază că solia lui Iwanko a avut loc în 1503, v. A. Borzemski, *op.cit.*, p. 364; despre “întârzierea delegațiilor poloni”, drept pretext al anexării Pocuției amintește L. Fac, *op.cit.*, p. 67–68; M. Plewczyński, *Wojny i wojskowość...(Războaiele și arta militară...)*, p. 150.

³⁴ AGAD, LL1, k. 63-63v; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...(Din istoria războaielor...)*, p. 91.

³⁵ I. Czamańska, *Moldavia i Wołoszczyzna...(Moldova și Țara Românească...)*, p. 188; Prima înștiințare a fost trimisă de Alexandru pe 14 martie, însă a doua și a treia regele le-a lăsat pe seama senatorilor în caz de primejdie în timpul lipsei sale. În consecință Pr. Fryderyk a trimis o a doua înștiințare (AAleks, nr 90), însă a întârziat cu trimiterea celei de-a treia, el considera, la fel ca Wielkopolska, pt. care problema rusă era una la fel de exotică (vezi așa-zisa invazie la Koło). Ba chiar s-a plâns de lipsa de fonduri pt. a finanța armatele de mercenari angajate în Rusia, v. AAleks, nr 93; J. Wiesiołowski, *Ambroży Pampowski – starosta Jagiellonów (Ambrozie Pampowski – guvernatorul Jagiellonilor)*, Wrocław 1976, p. 84; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...(Din istoria războaielor...)*, p. 85–86; R. Trawka, *op.cit.*, p. 260

³⁶ AGAD, LL1, k. 154v – 155v; AAleks, nr 187; *Akta i Listy IV*, nr 23; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...(Din istoria războaielor...)*, p. 96.

³⁷ MK 20, k. 103; AAleks, nr 187, 218; Hurmuzaki, t. 2, part. 2, p. 518 – 519, nr 414, 415; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...(Din istoria războaielor...)*, p. 98, 101 - 102.

nouă formă a întreprinderii privind granițele, de data aceasta stabilită în acord cu cererile voievodului moldav. În conformitate cu aceasta Moldova nu renunța la dreptul său privind Pocuția și nici nu își retrăgea trupele din această regiune înainte de sosirea delegaților. Moldova era doar de acord ca decizia privind Pocuția să fie luată cu prilejul întreprinderii³⁸. Considerând că această ultimă înțelegere este actuală, moldovenii nu s-au grăbit să părăsească Pocuția. Pe de altă parte polonii, neștiind de schimbările făcute de Horwath, aștepta retragerea moldovenilor din Pocuția. Întrucât retragerea nu a avut loc, polonii au crezut că Ștefan nu îndeplinește condițiile stabilite la Buda și deci întreprinderea nu poate avea loc. În consecință în locul delegației a fost trimis doar Mikołaj Firlej, cu cererea expresă de returnare a Pocuției³⁹.

Mikołaj Firlej a plecat spre Kołaczyn la locul întâlnirii prevăzute, însă în acel timp Ștefan se afla la Cernăuți. Firlej s-a îndreptat atunci spre Cernăuți, pe data de 2 noiembrie Firlej se afla deja în apropierea Cernăuțiului⁴⁰. Profitând de această ocazie și de prezența solilor maghiari s-a încercat lămurirea situației privind Pocuția. Din păcate opiniile acestora legate de hotărârile precedente erau complet diferite. Firlej considera că deciziile luate la Buda sunt actuale, în timp ce Ștefan se baza pe noul tratat semnat de Horwath, care presupunea o altă întreprindere pe data de 23 aprilie 1504, între timp Pocuția fiind “țara nimănui”. De aceeași părere erau și trimișii ungari: Stefan Thelegdy și Franciszek Bollacs. Cu toate acestea Firlej nu avea de gând să-și schimbe punctul de vedere, declarând “trupul meu poate fi trimis acolo, însă sufletul sub nici o formă nu va merge împreună cu trupul” și a părăsit Cernăuțiul⁴¹. Ștefan cel Mare nu s-a retras din Pocuția⁴², ba chiar l-a trimis pe Luca Arbore la Alexandru pentru a depune plângere referitoare la misiunea lui Firlej. Solul moldav a ajuns la Lublin pe 22 noiembrie. Acesta a prezentat întreaga situație începând de la neconcretizarea misiunii lui Mikołaj Kamieniecki, Spytko din Jarosław, Stanisław din Chodecz și Mikołaj Firlej până la nerespectarea de către Mikołaj Firlej a tratatului încheiat cu Horwath. În consecință a cerut anexarea întregului teritoriu litigios, adică a Pocuției. O altă cerere importantă era

³⁸ AGAD, LL1, k. 155v - 156; AAleks, nr 198; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...(Din istoria războaielor...)*, p. 97.

³⁹ AGAD, LL1, k. 156; AAleks, nr 210; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...(Din istoria războaielor...)*, p. 99.

⁴⁰ Descrierea referitoare la întâlnirea de la Cernăuți a fost făcută de Firlej în octombrie – noiembrie (1503) cu ocazia întâlnirii de la Lublin. AGAD, LL1, f. 156v – 160; AAleks, nr. 213; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen.....(Din istoria războaielor...)*, p. 99.

⁴¹ F. Papée, *op.cit.*, s. 77; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen.....(Din istoria războaielor...)*, p. 99 – 100.

⁴² Din cauza atitudinii vrăjmașe a lui Ștefan care ocupase Pocuția a fost mutat seimul care trebuia să se întrunească la Lviv la Lublin (v.: AAleks, nr 212), iar pe 17 septembrie a fost trimisă înștiințarea de chemare la oaste pe 27 septembrie lângă Ropczyce (pt. Małopolska) și 21 octombrie lângă Gliniany (pt. Wielkopolska) (AAleks, nr 205, 206); I. Czamańska, *Moldavia i Wołoszczyzna...(Moldova și Țara Românească...)*, p. 190; F. Papée, *op.cit.*, p. 66; R. Trawka, *op.cit.*, p. 269; alte cauze ale mutării seimului la Lublin găsește Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...(Din istoria războaielor...)*, p. 99. Autorul era convins că nu avea nimic în comun cu Ștefan și ocuparea Pocuției, ci decisivă a fost localizarea mai bună a Lublinului în timpul călătoriei regelui spre Prusia. Lublin era pur și simplu „în calea” regelui.

alungarea dușmanilor lui Ștefan cel Mare din Polonia. Evident Alexandru avea un cu totul alt punct de vedere decât trimisul moldav, amintind că delegații poloni nu s-au prezentat la întrevedere, întrucât Ștefan nu a îndeplinit hotărârile de la Buda, pe care ei le considerau actuale, neștiind nimic despre tratatul cu Horwath. Un răspuns mai detaliat urma să fie dat printr-un alt trimis, iar despre eventualii dușmani ai lui Ștefan care s-ar fi aflat în Polonia, Alexandru nu avea nici un fel de informații⁴³. Detestabil era subterfugiul lui Horwath, care nu îi înștiințase pe poloni de schimbările făcute. Tocmai de aceea Alexandru i-a trimis pe Firlej și pe pârcălabul din Wojnicz, Mikołaj Sieklicki, la curtea regelui Ungariei Vladislav, pentru a lămuri întreaga situație. Regele era deja hotărât să încheie încercările pașnice de rezolvare a conflictului și rezolvarea acestuia pe câmpul de luptă. În acest scop a apelat la sprijinul fratelui său. Însă Vladislav nu intenționa să se angajeze în acest conflict din cauza pericolului turcesc și insista asupra negocierilor, oferindu-se ca mediator. Astfel Alexandru nu a avut încotro și a fost nevoit să continue negocierile cu Ștefan⁴⁴.

Pe 2 iulie 1504 a murit Ștefan cel Mare voievodul Moldovei. Acest fapt a dus la schimbarea radicală a politicii Poloniei față de Moldova. A început o altă etapă în lupta pentru Pocuția. Urmașul lui Ștefan – Bogdan al III-lea, nu beneficia de același sprijin intern precum Ștefan și nici nu era la fel de interesat de obținerea pe cale armată a Pocuției. Ba chiar mai mult decât atât Bogdan, având nevoie de timp pentru întărirea poziției sale pe plan intern, dorea să ajungă la o înțelegere cu Polonia. Însă Polonia rămânea în expectativă, întrucât chestiunea era delicată. Pe de o parte posibilitatea rezolvării pe cale pașnică a problemei Pocuției era tentantă, însă pe de altă parte alianța cu Bogdan ar fi putut înrăutăți considerabil relațiile cu Turcia. Dacă ar fi refuzat alianța cu Moldova, ar fi împins-o pe aceasta direct în mâinile turcilor. Așadar polonezii încercau să găsească cea mai bună ieșire dintr-o asemenea situație. În noiembrie a fost trimis la Constantinopol Bernard Goławiński. Acesta trebuia să afle ce poziție ar fi adoptat Turcia în cazul unui eventual atac al Poloniei în Pocuția⁴⁵. Solul polon ar fi trebuit să treacă și prin Țara Românească, încercând să-l convingă pe voievodul acesteia de a se răzvrăti împotriva lui Bogdan⁴⁶. Ajuns într-o asemenea situație și temându-se de o eventuală alianță polono-otomană, Bogdan a decis să apeleze la un compromis. La seimul din Radom din martie 1505⁴⁷ au venit trimișii moldavi, cerând în numele lui

⁴³ AAleks, nr 218; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...* (*Din istoria războaielor...*), p. 101 – 102.

⁴⁴ AGAD, LL1, f. 170v – 172; AAleks, nr 219a; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...* (*Din istoria războaielor...*), p. 102; F. Papée, *op.cit.*, p. 78.

⁴⁵ AGAD LL 2, f. 18 – 20, AAleks, nr 261; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...* (*Din istoria războaielor...*), p. 106.

⁴⁶ AAleks, nr 262; Z. Spieralski îl acuză pe A. Borzemski, că acesta nu a amintit despre acest lucru, aruncând o lumină nefavorabilă asupra acțiunii polone, intenționând probabil să apere “bunul renume” al Poloniei (Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...* (*Din istoria războaielor...*), p. 106). Nu este în conformitate cu ceea ce s-a întâmplat. Borzemski amintește despre acest lucru, însă afirmă că această misiune a fost îndeplinită de solul următor Jan Baliński (A. Borzemski, *op.cit.*, p. 375).

⁴⁷ M. Bobrzyński, *op.cit.*, p. 244 – 257; F. Papée, *op.cit.*, p. 100; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...* (*Din istoria războaielor...*), p. 108.

Bogdan, mânia Elisabetei, sora lui Alexandru⁴⁸. Noul voievod miza pe o întărire a poziției sale față de Turcia prin această alianță și în schimb era dispus să renunțe la Pocuția⁴⁹. Însă propunerea a fost refuzată de mama Elisabetei. Delegația a părăsit Polonia, informându-l pe Bogdan. Acesta însă nu s-a dat bătut și l-a trimis pe un oarecare Łukasz Dracz la Stanisław din Chodecz, așadar în anturajul apropiat mamei Elisabetei, propunând o întrevedere la Suceava. Acordul și l-a dat chiar Alexandru, solul polon pornind spre Suceava⁵⁰. Deși cronicile nu amintesc nimic despre desfășurarea întâlnirii putem concluziona că s-a încheiat cu succes. Bogdan s-a obligat să părăsească Pocuția în schimbul căsătoriei cu Elisabeta. Conform înțelegerii, în septembrie 1505 Bogdan a returnat Poloniei Pocuția⁵¹, așteptând ca cealaltă parte să-și respecte obligațiile asumate. Se părea că moartea mamei Elisabetei, care era împotriva acestei căsătorii, simplifică lucrurile⁵². Însă mama Elisabetei nu era singurul adversar. Împotriva erau și apropiații regelui polon, preocupați de faptul că un asemenea pas ar fi atras Polonia în conflict cu Imperiul otoman, care considera că Moldova este sub sfera sa de influență⁵³. La seimul din 15 ianuarie 1506 din Lublin au sosit trimișii moldavi: logofătul Tăutul, vistierul Isac și pitarul Ivanko⁵⁴ cu scopul de a-l convinge pe monarh despre importanța acestei uniuni dinastice. Întâlnirea a decurs conform așteptărilor, Alexandru a confirmat acordul prenuptial, pentru stabilirea tuturor detaliilor urmau să vină în Moldova: Mikołaj Firlej, Stanisław din Chodecz și Bernard Wilczek⁵⁵. Când părea că totul se desfășoară după planurile lui Bogdan a murit Alexandru. Moartea acestuia lăsa drum liber adversarilor căsătoriei sorei lui Alexandru cu voievodul Moldovei, iar marea invazie tătară din iulie 1506 nu făcea decât să confirme temerile acestora⁵⁶. Ei au realizat cât de importantă este pentru Polonia alianța cu Turcia și cât de multe lucruri depind de această alianță. Preponderente au devenit vocile senatorilor care erau împotriva căsniciei: Spytek din Jarosław și Jan Feliks din Tarnów. Chestiunea căsătoriei a fost abandonată⁵⁷. La reacția lui Bogdan Polonia nu a fost nevoită să aștepte prea mult. La jumătatea lui septembrie a ocupat Pocuția⁵⁸. Răspunsul polon a fost

⁴⁸ AAleks, nr 257, MRPS III, nr 2048; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...*(Din istoria războaielor...), p. 105 – 108.

⁴⁹ Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...*(Din istoria războaielor...), p. 103 – 109.

⁵⁰ ADAD, LL II, k. 48 – 49; AAleks, nr 294; A. Borzemski, *op.cit.*, p. 378; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...*(Din istoria războaielor...), p. 108.

⁵¹ AAleks, nr 298; A. Borzemski, *op.cit.*, p. 379.

⁵² Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...*(Din istoria războaielor...), p. 109; Însăși Elisabeta nu era impresionată de Bogdan, jurând că mai degrabă intră la mănăstire decât să se mărite cu “barbarul cu un singur ochi”, v. Wapowski, p. 62 – 63; 279.

⁵³ Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...*(Din istoria războaielor...), p. 110.

⁵⁴ MRPS III, nr 2519; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...*(Din istoria războaielor...), p. 110.

⁵⁵ AGAD, document pe pergamin, nr 5407; AAleks, nr 317; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen.....*(Din istoria războaielor...), p. 110.

⁵⁶ S. Herbst, *Kleck 1506*, În: Przegląd Historyczno – Wojskowy, 1934, p. 21 – 38; L. Fac, *op.cit.*, p. 76 – 80; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...*(Din istoria războaielor...), p. 111.

⁵⁷ Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...*(Din istoria războaielor...), p. 111.

⁵⁸ Ibidem, p. 112; Z. Wojciechowski, *Zygmunt Stary (1506 – 1548)*, (Sigismund cel Bătrân 1506-1548), Warszawa 1979, p. 85, consideră că atacul lui Bogdan asupra Pocuției avea drept țel

fulgerător. În grabă a fost formată armata sub conducerea lui Mikołaj Kamieniecki⁵⁹, sub comanda sa aflându-se fratele său – Jan în fruntea unei cete formate din 25 de călăreți precum și cetele lui Stanisław Hynek și Iwan Prokyt fiecare având câte 60 de călăreți, cneazul Wiśniowiecki și Michał Rac fiecare cu câte 50 călăreți, Stanisław Lanckoroński, Iwan Barynowski, voievodul din Podolia Piotr Kola cu câte 20 de cavaleri și detașamentul fraților Iskrzycki cu 12 călăreți, a lui Andrzej Ormiańczyk 10 și Stanisław din Chodecz cu 30 călăreți⁶⁰. În total erau aprox. 2500 de ostași⁶¹. Despre campania propriu-zisă nu avem prea multe informații. Din cele existente reiese faptul că polonii sub conducerea lui Kamieniecki au acționat rapid, dorind să-și surprindă adversarul. Deja 3 săptămâni după ocuparea Pocuției de către Bogdan, în jur de 29 septembrie trupele polone au trecut Nistrul⁶². Lăsând o parte din oaste⁶³ la Czesybiesy (acum Jezupol în Ucraina), unde moldovenii opuneau rezistența cea mai mare, Kamieniecki cu grosul oștirii a intrat în Moldova⁶⁴. La început campania nu s-a desfășurat așa cum și-au dorit polonii. Prima gardă condusă de Strusiowie a fost spulberată. Cu toate acestea confruntarea principalelor forțe armate conduse de Kamieniecki cu trupele moldave sub conducerea lui Kopacz, a dus la răsturnarea situației. Kamieniecki, imediat după destrămarea avangardei de către Kopacz, a contraatacat, împiedicând folosirea terenului natural pentru un eventual atac pe flancuri sau din spate, așa cum s-a întâmplat la Codrii Cosminului. Pentru a răzbuna decapitare

impunerea lui Sigismund pe tronul Poloniei; concluzii asemănătoare a tras L. Finkel, *Elekcya Zygmunta I (Alegerea lui Sigismund I)*, Kraków 1910, p. 158.

⁵⁹ În literatura de specialitate mai veche domina ideea cf. căreia conducătorul Haliciului și pârcălabul din Lviv Otto din Chodecz era comandantul principal, v. J. Kamiński, *Otto z Chodcza. Wojewoda krakowski: próba monografii historycznej (Otto din Chodecz. Voievodul din Cracovia: o încercare de monografie istorică)*, Złoczów 1911, p. 9; ideea este însă depășită. Cu prilejul seimului din Lublin Alexandru a încredințat conducerea armatei hetmanului regal. Cu siguranță nu a făcut acest lucru pentru ca expediția armată să fie condusă de comandantul Haliciului, când în aceeași campanie participa hetmanul Kamieniecki. Ba mai mult, faptul că tocmai Kamieniecki dă socoteală miniștrilor referitor la costurile expediției demonstrează funcția de conducere acestuia, v. Z. Spieralski, *Z dziejów wojen.....(Din istoria războaielor...)*, p. 117; W. Pocięcha, *Otto Chodecki*, PSB, t. 3, Kraków 1937, p. 350.

⁶⁰ AGAD, ASK, oddz. 86, nr 6, f. 16, 17v, 18 – 19, 21, 23v, 25 – 25v, 28v – 29v, 32v, 42v, 45 – 46, 47v; v. și Z. Spieralski, *Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor...)*, p. 116.

⁶¹ Numărul acesta reiese din calculele prezentate de Kamieniecki, v. AGAD, ASK, cap. 86, nr 6, f. 6 – 16; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen.....(Din istoria războaielor...)*, p. 316; R. Przybyliński, *Hetman wielki koronny Mikołaj Mielecki (cca. 1549 – 1585) Marele hetman regal Nicolae Mielecki*, Toruń 2003, p. 24; pe de altă parte Wapowski, p. 276 – 279 și Miechowita (*Chronica Polonorum*), p. 378 citează numărul de 4000, la fel ca M. Bielski, p. 932; L. Finkel, *op.cit.*, p. 159, care estimează numărul călăreților moldavi izgoniți din Pocuția la 600.

⁶² Miechowita, cap. 85, p. 377 – 379.

⁶³ Cf. Z. Spieralskiego era vorba de infanterie și artilerie.

⁶⁴ După cum se poate concluziona din decontările făcute de Mikołaj Kamieniecki, AGAD, ASK, cap. 86, nr 6, f. 53, 58; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen... (Din istoria războaielor...)*, p. 118.

lui Jan Struś a ordonat uciderea a 50 de prizonieri moldavi⁶⁵. Cea mai mare problemă constă în stabilirea locului bătăliei. Sursele nu ne oferă nici un indiciu, iar denumirea de Hotin care apare la Pociecha este o eroare și cel mai probabil constituie un transfer în timp al expediției lui Kamieniecki din 1509.⁶⁶ Analizând datele de bază (în acest caz Miechowita) putem afirma cu convingere că pe 29 septembrie Kamieniecki a trecut Nistrul, apoi a lăsat o parte din armata sa în Czesybiesy. Pe baza acestor informații suntem siguri că armata polonă condusă de Kamieniecki se afla deja pe malul stâng al Nistrului, având cale liberă spre Pocuția. Așadar campania a avut loc undeva în apropierea Haliciului. E greu de crezut că trupele moldave conduse de Kopacz ar fi așteptat armata lui Kamieniecki în apropierea Hotinului. Așadar expediția a avut loc undeva în apropierea Haliciului. Când a ajuns la el vestea că armata polonă este deja pe malul stâng al Nistrului a fost nevoit să-și schimbe planurile, pentru a-i tăia lui Kamieniecki calea spre Pocuția. E prea puțin probabil că i-a lăsat drum liber lui Kamieniecki atât spre Pocuția cât și spre inima Moldovei. Și mai greu de crezut e că armata polonă a abandonat drumul liber spre Pocuția și s-a îndreptat spre Hotin pentru o confruntare directă cu trupele moldave. Cel mai probabil bătălia a avut loc undeva între Czesybiesy – Colomeea – Sniatyn – Cernăuți – Codrii Cosminului⁶⁷, probabil pe 4 octombrie (de sărbătoarea Sf. Francisc)⁶⁸. Expediția s-a încheiat cu victoria armatei lui Kamieniecki, Pocuția a fost ocupată, trupele polone au mai rămas ceva vreme jefuind teritoriile abia cucerite, după care s-au întors spre casă pe aceeași cale⁶⁹.

Însă conflictele legate de Pocuția nu s-a încheiat aici, problema revenind în actualitate în 1509 datorită papei Iuliu II. Urmașul lui Alexandru, Sigismund cel Bătrân, nu avea de gând a se încuscri cu Bogdan. Cu atât mai mult în momentul când Pocuția aparținea deja polonilor, Sigismund nu avea nici un interes pentru o alianță cu Moldova. Bogdan însuși se resemnase și renunțase la ideea matrimonială. Status quo-ul existent de trei ani urma să fie schimbat de papa Iuliu al II-lea. Ca un promotor al cruciadelor împotriva Imperiului otoman era interesat de o alianță polono-moldavă, pentru a priva Turcia de un eventual aliat. Căsătoria lui Bogdan cu Elisabeta era un pas important în realizarea planurilor sale. În acest scop pe 12 aprilie 1509 a emis o scrisoare către rege,

⁶⁵ Wapowski, p. 63; M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi* (Cronica polonă, lituaniană și a Rusiei întregi), Warszawa 1846 (mai departe: Strykowski), p. 320; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...* (Din istoria războaielor...), p. 118 – 119; K. Pułaski, *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy Monografie i wzmianki* (Cronica familiilor nobile din Podolia, Volânia și Ucraina. Monografie și mențiuni), t. 1, Warszawa 1911, p. 210.

⁶⁶ W. Pociecha, *Stanisław Chodecki*, PSB, t. 3, Kraków 1937, p. 353; aceeași dată o repetă și A. Böldyrew, *op.cit.*, p. 308.

⁶⁷ Z. Spieralski consideră că locul bătăliei a fost undeva “la vest de Cernăuți”, v. Idem, *Z dziejów wojen...* (Din istoria războaielor..., p. 120.

⁶⁸ *Kronika od r. 1507 do 1541 spisana [z rękopisu 1549 r.] Cronica din 1507 până în 1541 transcrisă [din manuscrisul din 1549]*, În: *Biblioteka starożytna pisarzy polskich* (Biblioteca scriitorilor polonezi de demult), t. 6, wyd. K. W. Wojcicki, Warszawa 1854, p. 3.

⁶⁹ Z. Spieralski, *Z dziejów wojen...* (Din istoria războaielor...), p. 120; L. Fac, *op.cit.*, p. 82.

cerând respectarea tratatului încheiat cu Bogdan⁷⁰. Dezgustat și alarmat Sigismund i-a arătat scrisoare fratelui său Vladislav pe 24 iunie⁷¹. La curtea lui Bogdan a reînviat ideea recuperării Pocuției. Încurajat de o asemenea răsturnare de situație tot în luna iunie a atacat atât Pocuția cât și Podolia⁷². Sigismund care a tergiversat cât a putut începerea acțiunilor militare, însă când au fost devastate teritoriile de sud-est ale Poloniei și trupele moldave au ajuns aproape de Lviv⁷³, a trimis un ordin către nobilimea polonă pentru a se aduna la Gródek lângă Lviv, amenințând cu grave consecințe asupra celor care vor ignora apelul⁷⁴. Însă Vladislav al Ungariei i-a refuzat fratelui său ajutorul, dorind să păstreze bunele relații cu Moldova⁷⁵. Când a ajuns la Sigismund vestea că a fost prelungit armistițiul cu Turcia, a trimis armata polonă condusă de Mikołaj Kamieniecki⁷⁶ în Pocuția. Concentrarea forțelor era plănuită în regiunea Glinian, unde urma să le fie asigurat spatele de cca. 700 de călăreți conduși de Jan Kamieniecki trimis în acest scop la granița Pocuției⁷⁷.

În jur de 10 septembrie armata a pornit spre Buceaci. Probabil că au ajuns acolo pe 21 septembrie, atunci starea de sănătate a lui Sigismund cel Bătrân s-a înrăutățit și conducerea expediției a fost preluată de hetmanul Mikołaj Kamieniecki⁷⁸. Campania s-a

⁷⁰ Hurmuzaki, t. 2, part. 2, p. 583 – 584, nr 465; J. Smołucha, *op.cit.*, p. 104 – 105; K. Baczkowski, *op.cit.*, s. 571.

⁷¹ Ibidem, p. 105.

⁷² Decjusz, *De Sigismundi regis temporibus liber, 1521*, wyd. W. Czermak, Kraków 1901 (mai departe: Decjusz), s. 36; J. Smołucha, *op.cit.*, p. 105; M. Morka, *Sztuka dworu Zygmunta I Starego. Treści polityczne i propagandowe (Arta la curtea lui Sigismund I cel Bătrân. Semnificații politice și de propagandă)*, Warszawa 2006, p. 69.

⁷³ K. Pułaski, *Wojna Zygmunta i z Bohdanem...(Lupta lui Sigismund cu Bogdan...)*, p. 107 – 108; A. Morgenbesser, *Przyczynek do dziejów Moldawii: od założenia państwa, aż do wygaśnięcia dynastii Dragosza (Contribuții privind istoria Moldovei: de la înființarea statului până la stingerea dinastiei lui Dragoș)*, Lviv, 1892, p. 146; au fost arse împrejurimile Lvivului, deși orașul propriu zis probabil că nu a fost cucerit. Pe drumul de întoarcere a fost însă dobândit Rogatin. În convingerea lui Fac, aceasta a fost răzbunarea lui Bogdan pe Chodecki pt. eșecul planului matrimonial cu Elisabeta. Chodecki era persoana care ar fi garantat realizarea planului. După înțelegerea cu Chodecki Bogdan a cedat de bunăvoie Pocuția. Când înțelegerea s-a arătat a fi o ficțiune, Bogdan a căutat prilej să se răzbune pe familia lui Chodecki. I-a răpit mama și doi frați, v. L. Fac, *op.cit.*, p. 83.

⁷⁴ K. Pułaski, *Wojna Zygmunta i z Bohdanem...(Lupta lui Sigismund cu Bogdan...)*, p. 109 – 111.

⁷⁵ J. Smołucha, *op.cit.*, p. 105.

⁷⁶ Prezența lui Kamieniecki a fost notată pt. ultima dată în Cracovia pe 20 iulie, v. MRPS IV/2, nr 9098, atunci era febra pregătirilor pt. campania armată, v. CIP, t. III, nr 48, 49, decrete privind disciplina, organizarea etc.

⁷⁷ L. Fac, *op.cit.*, p. 84; despre chemarea la oaste pt. acea expediție v.: L. Kolankowski, *Roty koronne...(Sub stindardele...)*, p. 145.

⁷⁸ MRPS IV/1, nr 819; Strykowski, p. 355; K. Baczkowski, *Stosunki polsko – węgierskie (Relații polono- ungare...)*, p. 571 – 572; M. Morka, *op.cit.*, p. 69; R. Trawka, *op.cit.*, p. 279; T. J. Lubomirski, *Trzy rozdziały... (Trei capitole...)*, p. 19, în mod eronat considera că armata era condusă în acea campanie de Bogusław Czyrnin și nu de “Mikołaj Kamieniecki cel bătrân și morbid”. Cu tot respectul trebuie să amintim că la vremea respectivă Mikołaj Kamieniecki

încheiat cu succes deplin. Deja în septembrie moldovenii au fost alungați din Pocuția, iar Kamieniecki a pornit atacul asupra capitalei țării – Suceava⁷⁹. Asediul orașului a durat mai mult de trei săptămâni și nu a dus la nici un rezultat, așa că la începutul lui octombrie Kamieniecki ordonat retragerea în direcția Nistrului. Însă pentru a evita repetarea situației din 1497 nu s-a întors prin pădurile bucovinene, ci cel mai probabil prin Dorohoi⁸⁰. Graba la întoarcerea spre casă poate fi o justificare pentru comportamentul armatei polone, care a prădat terenurile, a ucis populația întâlnită în cale și mai ales a ucis prizonierii⁸¹. Când trupele polone (mai exact oștenii conduși de Tworowski) treceau Nistrul pe 4 octombrie au fost atacați de moldoveni, care erau sprijiniți de contingente otomane. Însă atacul a eșuat și armata moldavă a fost spulberată. Kamieniecki a ordonat decapitarea altor 50 de prizonieri, de data aceasta ca răzbunare pentru decapitarea de către Ștefan a cavalerilor poloni capturați la Terebovlia⁸². Tratatul de pace a fost semnat într-un final pe 23 ianuarie 1510 la Camenița. Bogdan a renunțat la mâna Elisabetei, iar chestiunea controversată a Pocuției a fost lăsată spre rezolvare lui Vladislav al Ungariei⁸³.

avea 48 de ani. Nici starea de sănătate nu permite a-l cataloga drept “morbid”, doar pe piatra funerară este scris “non plane senex”. Kamieniecki a murit din cauza unei epidemii devastatoare și nu din cauză că ar fi fost deja bolnav înainte de izbucnirea epidemiei. Czyrnnin conducea cetele mercenarilor cehi și germani, v. S. Starowolski, *Wojownicy sarmaccy (Luptătorii sarmați)*, Warszawa 1978, p. 209 – 210; Decjusz, *op.cit.*, p. 37.

⁷⁹ Decjusz, *op.cit.*, p. 37.

⁸⁰ M. Plewczyński, *op.cit.*, p. 156.

⁸¹ Strykowski, *op.cit.*, p. 355, 356.

⁸² Decjusz, *op.cit.*, p. 42; Strykowski, *op.cit.*, p. 356, oferă drept dată a bătăliei 14 octombrie și nu 4 octombrie; K. Pułaski, *Wojna Zygmunta I z Bohdanem...(Lupta lui Sigismund cu Bogdan...)*, p. 119 - 123; M. Plewczyński, *Armia koronna 1506 – 1572. Zagadnienia struktury narodowościowej (Armata regală 1506 – 1572. Aspecte ale structurii etnice)* Warszawa 1991, p. 78; Idem, *Mikołaj Kamieniecki herbu Pilawa (1460 – 1515)*, În: Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów, Warszawa 1995, p. 29; Idem, *Wojny i wojskowość...(Războaiele și armata...)*, p. 156; L. Fac, *op. cit.*, p. 86; K. Baczkowski, *op.cit.*, p. 573; J. Smółucha, *op.cit.*, p. 106; Z. Spieralski, *Awantury moldawskie...(Aventurile moldave...)*, p. 71; R. Przybyliński, *Hetman wielki koronny...(Marele hetman regal...)*, p. 25; A. Dziubiński, *Stosunki dyplomatyczne polsko – tureckie w latach 1500 – 1572 w kontekście międzynarodowym, (Relații diplomatice polono – turce între 1500 – 1572 în context internațional)* Wrocław 2005, p. 22.

⁸³ A. Tomic, t. 1, nr 39; Dogiel, t. 2, p. 606 – 610; Decjusz, p. 29 – 30; A. Jabłonowski, *Sprawy wołoskie za Jagiellonów...(Chestiunile valahilor în timpul Jagiellonilor...)*, p. 14 – 15; K. Baczkowski, *op. cit.*, p. 573.

UNITATE CULTURALĂ ȘI SOLIDARITATE NAȚIONALĂ LA ROMÂNII DIN BUCOVINA (ÎN ANII 1774-1914)

Mihai IACOBESCU

Rezumat: Acelor istorici străini – ruși, unguri, ucraineni care, contestând legitimitatea Marii Uniri din 1918 scriu încă, în mod simplist și unilateral, cum că „înfrângerea Puterilor Centrale în Primul Război Mondial a permis României să realizeze Unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei” – autorul le răspunde, în lumina adevărului istoric prin studiul de față, că, dimpotrivă, atât victoria de pe front, cât și reîntregirea statului român au fost pregătite și împlinite pas cu pas de o îndelungată și motivată evoluție istorică.

Analizând situația românilor din Bucovina între anii 1774-1918, autorul relevă, de pildă, că, ideologia daco-romanismului, care anima și antrena elita românilor bucovineni într-o largă mișcare culturală și politică a generat, dezvoltat și evidențiat o permanentă conștiință și voință practică în direcția unității culturale și solidarității naționale.

Cuvinte cheie: Bucovina, Teodor Racoc, refugiați, Puteri Centrale, Marea Unire, revoluția bolșevică, Ucraina, familia Hurmuzachi, Porumbescu

Abstract: To those foreign historians - Russians, Hungarians, Ukrainians, which disputing the legitimacy of the Great Union of 1918, still write simplistic and one-sided, that „the defeat of the Central Powers in World War I allowed Romania to realize the Union of Bessarabia, Bukovina and Transylvania” - the author answers, in the light of historical truth in the present study, that, on the contrary, both the victory from the front, and the Romanian State's reunification have been prepared and realized step by step by a long and motivated historical evolution.

Analyzing the situation of Romanians from Bukovina between the years 1774-1918, the author reveals, for instance, that, the Daco-Romanian ideology, that animates and train the elite of the Romanians from Bukovina in a broad cultural and political movement has generated, developed and revealed a permanent conscience and practical will in the direction of cultural unity and national solidarity.

Key words: Bucovina, Teodor Racoc, refugees, The Central Powers, The Great Union, the Bolshevik revolution, Ukraine, Hurmuzachi family, Porumbescu

După prăbușirea prin implozie a URSS – o prăbușire mai mult formală decât reală, fiindcă, exceptând fostele state baltice, întreaga salbă de republici sovietice, deși proclamate „libere și independente” s-a văzut silită de voie, de nevoie să intre într-o nouă cușcă imperială numită de Moscova, cu o sintagmă ipocrită „Comunitatea Statelor Independente” – se menține preocuparea unor istorici ai fostului imperiu stalinist de-a aduna și fabrica argumente pentru tot ceea ce rușii și sovieticii au ocupat și anexat la începutul, în timpul și la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale. Ne mânănește, bunăoară, și ne uimește până-n adâncul ființei și conștiinței noastre, îndărătnicia și ipocrizia, netemeinicia „argumentelor” cu care unii istorici ai unei noi alcătuiți statale, născute în 1991, pe ruinele fostelor cuceriri staliniste, Ucraina – moștenitoare și profitoare, nu numai a unor teritorii naționale ucrainene dar și a unor zone locuite de polonezi, români, slovaci, ruși, maghiari, tătari, cum e cazul cu Crimeea etc. – contestă

legitimitatea revenirii și unirii Bucovinei întregi, ca și a celorlalte teritorii românești, la statul român, în 1918, nesocotesc caracterul justițiar, democratic, plebiscitar, exprimând în mod exemplar voința factorului demografic majoritar și autohton, precum și a minorităților naționale colonizate sau imigrate în zonă în răstimpul celor peste 14 decenii de stăpânire imperială habsburgică. Arkadii Jukovski¹, într-o sinteză în două volume, tipărită și răspândită în 1994, ca și un colectiv numeros de istorici, sub coordonarea lui S.S. Kostășin², O. V. Dobrjanski, I. Makar, O.S. Masal, L.P. Mihailina, într-o lucrare din 1998, avându-l redactor șef pe V.M. Botușanski, scriu că în 1918 „înfrângerea Puterilor Centrale în Primul Război Mondial a permis României să realizeze unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei”³.

Noi credem și putem lesne demonstra că Marea Unire din 1918 n-a fost doar rezultatul conjunctural al înfrângerii Puterilor Centrale – și am adăuga la această împrejurare favorabilă și „marea defecțiune rusă”, revoluția bolșevică și războiul civil ce-au zdruncinat și imobilizat temporar fostul imperiu țarist – ci victoriile de pe front s-au datorat popoarelor oprimare, ce s-au alăturat Antantei, ca și românii, care și-au eliberat propriile lor teritorii aflate sub dominația imperiilor vecine: aceste victorii s-au integrat și armonizat unui proces istoric complex, imens, irezistibil, îndelungat, și care, fie în 1918, fie în alt an, ulterior, trebuia finalizat, fiindcă slujea o cauză sfântă, dreaptă, legitimă, reprezenta un act istoric major, izbăvitor, eliberator.

Tocmai spre a putea cunoaște, analiza și evalua cât mai corect însemnătatea și legitimitatea **Marii Uniri din 1918**, ne propunem să reconstituim în rândurile ce urmează, principalele concepții, inițiative, acțiuni ale elitei românilor bucovineni, care, în consens cu frații lor din vechiul regat, din Basarabia și Transilvania, s-au ostenit și-au pregătit victoriile de pe fronturile din 1918 și mai ales adunările naționale cu caracter democratic, plebiscitar de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, organizate în mod exemplar.

Românii din nordul Moldovei – când austrieccii au ocupat în 1774 și anexat în 1775 la Imperiul Habsburgic nordul moldav, pe care Poarta Otomană l-a cedat Curții vieneze cu consimțământul Rusiei și noii stăpâni l-au „botezat” Bucovina – constituiau majoritatea covârșitoare a populației, formând un conglomerat autohton și uninațional, având aceeași origine etnică, limbă, credință, factură psihică, cultură, istorie, interese, obiceiuri, tradiții seculare, idealuri comune pentru apărare și afirmare, în continuare⁴.

De aceea, în pofida granițelor despărțitoare, vremelnice, impuse prin forță de cătanele austriece, românii bucovineni n-au uitat neamul întreg de la care noii stăpâni i-au separat și-au încercat vreme de 144 de ani, să-i izoleze, să-i deznaționalizeze, să-i

¹ Arkadii Jukovski, *Istoria Bucovinei*, vol. 1-2, Ediție a redacției gazetei “Ceas” și a Societății Casa Populară Ucraineană din Cernăuți, Cernăuți, 1994.

² S.S. Kostășin, ș.a., *Bucovina*, Cernăuți, 1998

³ *Ibidem*, p. 223.

⁴ Vezi Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862). *De la administrația militară la autonomia provincială*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 49-126; Ștefan-Mihai Ceaușu, *Bucovina habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena. Josefînism și postiosefinism (1774-1815)*, Iași, 1998; Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece, 1774-1918*, Editura Civitas, Chișinău, 2003.

înstrăineze și să-i dilueze în amalgamul multinațional, multilingvistic și multiconfesional al Imperiului Habsburgic.

Încet, încet, la ceva vreme de la instalarea noii administrații în zonă, s-a născut, dezvoltat și afirmat o **elită românească**. Ea forma partea cea mai aleasă și mai înaintată a românilor prin poziția socială, pregătirea culturală sau profesională, prin cutezanță și prestanță. Încerca să găsească o multitudine de mijloace și forme ca, în condiții de legalitate, să dezvolte o activitate prin care, sensibilizând și influențând deopotrivă masele populației și puterea să înrăureze, pe cât era posibil, ambele părți, încât să păstreze ființa națională a supușilor, să prevină deznaționalizarea, înstrăinarea, pierderea identității.

Elita românilor s-a format inițial într-un climat de ordine, legalitate, stabilitate, sub influența reformelor iosefine, în contextul iluminismului, sub împărăției Maria Tereza, Iosif al II-lea și Leopold al II-lea⁵. Iosefinismul le-a oferit românilor însăși baza juridică pe care ei au încercat și cutezat s-o folosească spre a se apăra. Faptul că împărăteasa Maria Tereza li se adresa locuitorilor din zona ocupată, la 26 august 1777, printr-o proclamație redactată exclusiv în limba română⁶, că toate actele emise și transmise în Bucovina, din Cernăuți, Lemberg, Viena, între 1774-1861, adică: diplome imperiale, patente, circulare, ordonanțe, proclamații etc. au fost redactate bilingv, cu text german (limba oficială a imperiului) și alăturat în românește, limba națională a populației autohtone⁷, că Franz Joseph în 1862, întocmai ca și Leopold al II-lea la 1790, recunoștea că Bucovina a fost „o parte a Daciei” și că „deosebirea de limbă, datini, obiceiuri nu fac posibilă, nici de dorit, o împreunare și menținere a ei la Galiția”, că în 1861 Curtea din Viena acorda Bucovinei statutul de ducat autonom, cu o dietă și stemă proprie, care reproducea însemnul heraldic al Moldovei (capul de zimbbru) însemnau o recunoaștere a unei realități istorice incontestabile – deși, la 1786, din motive financiare, aceeași Curte din Viena încadrase Bucovina la provincia imperială Galiția, ca cel de-al 19-lea cerc administrativ al acesteia, ceea ce a amplificat invazia rutenilor sau ucrainenilor în Bucovina, însă această integrare forțată, contrară voinței românilor, cu o durată de peste 60 de ani, a iscat și amplificat nemulțumirile populației băștinașe, culminând cu revoluția de la 1848-1849, care a avut și cerut între revendicările sale esențiale separarea Bucovinei de Galiția și proclamarea autonomiei provinciale.

Cât privește compoziția socio-profesională a elitei conducătoare a românilor bucovineni, se impun câteva observații: Bucovina a fost, până-n 1774, și în cea mai mare măsură a rămas până-n 1918 o zonă cu o structură preponderent agrară – în care ponderea lucrătorilor din industrie și manufacturi abia ajungea în ajunul Primului Război Mondial la 10,4% din ansamblul populației, în vreme ce același indicator era de 46% în Silezia, 41% în Boemia, 35,6% în Moravia, 21,9% în Stiria, 21,7% în

⁵ Mihai Iacobescu, *Elita românilor bucovineni între anii 1862-1918*, în vol. *Bucovina 1861-1918: aspecte edificatoare pentru o Europă unită*, Materialele Conferinței Științifice Internaționale, Rădăuți, 20-22 septembrie 2000, volum editat de Ștefan Purici, Editura Universității Suceava, 2002, p. 179 și Ștefan Mihai Ceașu, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș (1756-1832)*, Editura Junimea, Iași, 2007

⁶ Arhiva Bibliotecii Academiei Române, inv. 914, documentul din 26 august 1777, f. 1-5.

⁷ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, p. 126-152.

Carinthia⁸. Ca urmare, românii din Bucovina habsburgică n-au avut o burghezie proprie, formată în industrie, manufacturi, finanțe, comerț etc.

Situația socio-profesională a românilor din Bucovina – în comparație cu cea a coloniștilor și imigranților – se prezenta, în 1910, astfel⁹:

Pe ansamblu; pe principalele grupuri naționale	Procentul de locuitori ocupați în diverse sectoare (%)			
	Agricultură, creșterea vitelor	Meșteșuguri, industrie	Comerț, transporturi, finanțe	Cultură, funcții publice
Total în Bucovina: 100	76	11	7	6
Germani și evrei	24	27	30	19
Ruteni	88	4	3	5
Români	89	3	2	6

În evoluția elitei românilor bucovineni distingem câteva etape, între 1775-1918, după cum urmează:

I – între 1775-1848 s-au remarcat și impus unele personalități ca: boierul iluminist și cărturar Vasile Balș; ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române, precum Dositei Herescu, Isaia Baloșescu, preoți cărturari ca, de pildă, Teoctist Blaj (alias Blajewicz), Porfirie Dimitroviță, Vasile Țântilă, învățătorul Ion Bâlea (alias Johnn Bilewicz), cancelistul Teodor Racoce, cărturarul transilvănean Ion Budai Deleanu, venit și stabilit în Bucovina în 1783, ca traducător, copist, scriitor de cancelarie, autor de manuale școlare, iar din 1787, prin concurs, avansat și fixat definitiv în Galiția ca secretar la Tribunalul provincial, apoi în calitate de consilier la Curtea de Apel, la Lemberg.

II – anii 1848-1849 constituie un moment culminant al afirmării elitei românilor bucovineni – moment care anunță și proiectează programul Marii Uniri din 1918, fixând toate obiectivele de urmărit și îndeplinit în intervalul de până la realizarea României întregite. Nucleul, sufletul și mintea elitei o formează pentru câteva decenii, încă din ajunul, în timpul și după momentul 1848-1849, familia Hurmuzachi, Doxachi, tatăl, cu fiii Eudoxiu, Alecu, Gheorghe și Constantin¹⁰. Acestora li se adaugă preoți, intelectuali, învățători, profesori, dar și câțiva țărani.

III – între 1849-1915 se constituie societăți culturale, politice, studențești, partide politice în care se remarcă boieri, preoți, profesori, învățători – iar în ultimele decenii o generație de tineri proveniți din lumea satelor și cu rol decisiv în pregătirea și înfăptuirea unirii.

⁸ Idem, *Evoluția românilor bucovineni între 1774-1918*, în "Glasul Bucovinei", Cernăuți, An VII, nr. 4, p. 17.

⁹ S.S. Kostășin, *op. cit.*, p. 84-85.

¹⁰ Petru Rușindilar, *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, Editura Glasul Bucovinei, Iași, 1995; Ilie Luceac, *Familia Hurmuzachi între real și realizare (o istorie a culturii românești din Bucovina în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Cuvânt înainte de Acad. Ștefan Ștefănescu, Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți și Editura Augusta, Timișoara, 2000.

După instaurarea noii administrații austriece, la mai puțin de un deceniu se reia circulația cărților românești, fapt ce constituia o premisă și, totodată, un cadrul adecvat menținerii și dezvoltării unității culturale a tuturor românilor.

Cercetările din ultima vreme¹¹ indică o creștere consistentă și permanentă a circulației cărților – originale, traduceri sau în manuscris – cu un conținut variat, nu atât preponderent religioase, ca în evul mediu, ci, mai ales, laice, cu caracter literar, juridic, economic, fiscal, militar etc.

Urmărind circulația cărților românești în nordul Moldovei – care va căpăta sub austriecei noul său nume, de Bucovina – constatăm că: în secolul al XVII-lea întâlnim în această zonă 47 de tipărituri românești; între 1700-1750 numărul lor sporește de peste 5 ori, ajungând la 238, iar între 1750-1800, deci și în condițiile războaielor ruso-turco-austriece din 1768-1774 și 1787-1791, inclusiv în condițiile trecerii nordului Moldovei la Imperiul habsburgic, întâlnim în Bucovina 772 de cărți – care au următoarele locuri de proveniență: 423 de la tiparnițele din Țara Românească, 281 din Moldova, 42 din Transilvania, alte 26 de cărți românești tipărite la Viena, Buda, Dubăsari, Veneția, Leipzig și Petersburg. În primele trei decenii ale veacului XIX, între 1801-1830 circulă în Bucovina ceva mai mult decât într-o jumătate din veacul anterior, adică 776 de cărți românești. Faptul nou este acela că, începând din 1799 Bucovina are ea însăși o tipografie în care în acești ani apar menționate 21 de titluri de cărți noi, românești¹².

Printre știutorii de carte, în general, clerici, învățători, în special, se întâlnesc în Bucovina, între 1778-1838, și 120 de manuscrise românești. Autorii lor sunt localnici, cărturari, ca arhimandritul Vartolomeu Măzăreanu de la Solca, Starețul Sila de la Schitul Mănăstirii Putna, călugării Manolache de la Humor, Paisie de la Rădăuți, George de la Putna, Ioanichie de la Umor, episcopul Amfilohie Hotiniul și câțiva intelectuali de la Cernăuți – Iordache Bucevschi, Vasile Tăutu, Ghenadie Suhopan, Ioniță Tăutu, Ironim Stoleru, Constantin Popovici, Iordache Codreanu sau Nechita de la Dorna Candreni ori refugiați ardeleni ca: Samoilă din Ragla și popa Bucur din Năsăud. Aceste manuscrise au un conținut divers: cărți religioase, catastife și condici mănăstirești, manuale școlare, pomelnice dar – după opinia noastră – cele mai căutate și cu o largă circulație sunt copii ale unor celebre cărți populare, între care menționăm: *Esopia*, *Alexandria* – în patru variante – *Intâmplările lui Telemach*, *Halima* sau *O mie și una de nopți*¹³.

Intuind interesul firesc pentru răspândirea cărților românești în Bucovina, doi tipografi transilvăneni, Mihail Fernolet și Martin Leugeyl, sași ce cunoșteau atât limba germană, cât și limba maternă a localnicilor, la îndemnul primului guvernator militar, Gabriel von Spleny (1774-1778) vin la Cernăuți și încearcă să înființeze o tipografie. Ei eșuează. Dar, din același an, alți doi sași, originari din Transilvania, Iosif și Ioan Piller își încep activitatea la Lemberg, în Galiția, de unde tipăresc și răspândesc în Bucovina zeci și sute de foi volante, bilingve, germano-române, pentru a transmite instrucțiunile

¹¹ Olimpia Mitric, *Carte veche românească în județul Suceava*, „Suceava – Anuarul Muzeului Județean”, vol. VIII/1981, p. 306-308; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, p. 317-320.

¹² Teodor Balan, *Istoricul artei grafice în Bucovina*, Cernăuți, 1937, p. 2; Nicolae Cârlan, *Contribuții la bibliografia românească veche*, în vol. *Valori bibliofile în patrimoniul cultural-național. Cercetare și valorificare*, vol. I, Râmnicu Vâlcea, 1980, p. 130-137.

¹³ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, p. 321-322

trimise de Curtea din Viena către populația românească de aici. La Cernăuți, însă, din 1799 își desfășoară activitatea tipografia lui Petru Eckhard, continuată apoi de fiul acestuia, Johann Eckhard, care editează cărți românești sau bilingve, cu text germano-român, destinate special Bucovinei. Românii vor încerca abia în 1851, prin Alexandru Hurmuzachi, să înființeze prima tipografie, dar guvernul din Lemberg nu avizează cererea¹⁴.

În același spirit al unității culturale, al menținerii și dezvoltării limbii române scrise, între 1783-1792, prin grija boierului iluminist și a transilvăneanului cărturar Ion Budai Deleanu s-au elaborat și difuzat în Bucovina 16 manuale școlare românești sau cu text bilingv, germano-român. Printre aceste cărți didactice românești, tipărite la Viena, în 1785 și 1789, dintre care unele se întâlnesc nu numai în Bucovina, ci și în Transilvania, menționăm: *Aritmetică* sau *Socoteală pentru trebuințele pruncilor români* și *Carte trebuincioasă pentru dascăli*¹⁵. Numai într-un singur an, 1785, prin grija lui Vasile Balș, s-au adus în Bucovina, de la tipografia românească din Viena, 4275 de exemplare de manuale românești sau cu text bilingv germano-român care, conform iluministului cărturar, ajuns în fruntea ducatului erau necesare pentru cele circa 300 de localități, unde urmau să se înființeze școli populare¹⁶.

În Bucovina primele încercări de editare a unor calendare și ziare românești se întreprind aproximativ în același timp ca și în Transilvania și Principate. Astfel, în vreme ce la Iași, prin 1790 se făcea prima tentativă de-a scoate un „Courriere de Moldavie”, iar la Sibiu, Ioan Piuaru Molnar anunța în trei rânduri „o foaie românească” în Bucovina la 1784 circula deja un „Calendariu românesc” tipărit la Viena, pe cheltuiala românilor ortodocși din imperiu; dar acesta sta sub controlul mitropoliei din Carlowitz și bucovinenilor nu le intra la inimă acest fapt și se căzneau și aduceau în ascuns copii după primele calendare de la Iași¹⁷. Însă, la 1803, învățătorul Ioan Bâlea (Johann Bilewicz) din Suceava dorea să scoată „un ziar românesc”, cerând avizul guvernatorului Galiției, contelei Urmeny. Dacă șeful administrației provinciale, contele Urmeny înclina să accepte cererea sa și propunea Vienei ca „un ziar de limbă românească” – așa cum cerea acest Johann Bilewicz (care era în realitate Ioan Bâlea) – ar fi avantajos și demn de luat în seamă pentru că, prin acesta s-ar da importanță publică și răspândirii, pe cât posibil, a diferitelor dispoziții legislative, citații edictuale și alte înștiințări și eforturi, fie din partea autorităților politice, fie ale celor juridice, iar locuitorilor Bucovinei, care sunt puțin cunoscători ai altor limbi, le-ar necesita un astfel de ziar, fiindcă le-ar putea fi aduse la cunoștință toate acestea în limba lor națională; însă Curtea din Viena a respins această propunere de avizare, sub pretextul că „preocuparea solicitantului ca editor al acestui ziar l-ar putea sustrage mult de la datoria sa profesională”¹⁸.

¹⁴ N. Cârlan, *op. cit.*, p. 131-138; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 322-323.

¹⁵ Lucia Protopopescu, *Contribuții la biografia lui Ion Budai Deleanu*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1967, p. 67, 210-213.

¹⁶ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 341.

¹⁷ *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388-1918*, vol. I, Vasile G. Miron ș.a., Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1989, p. 564-566.

¹⁸ *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente 1393-1849*, Vasile G. Miron ș.a., Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1983, p. 618.

După acest eșec, începând din 1809, învățătorul Vasile Țântilă din Tereblecea scotea un întreg șir de calendare, între 1809-1815 și 1824; cel din 1814 era un „Calendar veșnic”, conținea „secretul” calculării sărbătorilor „nu pe un an, nu pe 100 sau 1000, ci din începutul și până la sfârșit al lumii”. Din 1840 un „Calendariu al Bucovinei va apărea cu regularitate sub redacția lui Porfiriu Dimitroviță; este o publicație românească ce depășea limitele unui simplu calendar, conținând rubrici diverse: literatură, sfaturi pentru săteni, istorioare, glume, proverbe, zicători, informații de natură diversă, inclusiv științifică despre eclipsele de soare¹⁹.

În 1817, Teodor Racoce din Carapciu pe Ceremuș, fecior de răzeș – cu studii liceale la Cernăuți și Cluj, ajuns „cancelist” la Administrația provincială din Cernăuți și apreciat ca „un om erudit și poliglot”, care, pe lângă limba sa maternă, româna, cunoștea alte șase limbi – germana, polona, rusa, slavona, latina și greaca – anunța „iubitorilor de neam românesc”, printr-o proclamație difuzată în întreg spațiul românesc, „tipărirea novelelor sau gazetelor românești” în Bucovina, dar spre folosul întreg „neamului românesc”, fiindcă **„neamul românesc deși este împărțit între mai multe țări și trăiește sub osebite stăpâniri, totuși o limbă are, aceeași lege și tot aceleași obiceiuri, precum și aceleași cărți și aceeași scrisoare”**, încât românii „socotiți împreună, fac o națiune de mai multe milioane, care de mult simțește bunătățile politicirii și dorește a fi părtaşă culturii celorlalte neamuri ale Europei. Dar până acum i-au lipsit acest organ prin care să poată primi acele procopsiri de care au avut parte alte noroade²⁰.

Deși a cerut colaborarea și sprijinul intelectualilor din toate teritoriile locuite de români – istoricul Ion Lupaș găsea o copie a înștiințării lui Teodor Racoce la Sibiu – nereușind să scoată această promisiă „publicație literară, politică și științifică”, bucovineanul din satul Carapciu a editat și difuzat peste 3 ani, în 1820, prima culegere de texte românești din întreaga cultură română de până la acea dată *Chrestomaticul românesc*, un fel de magazin istoric lipsit de originalitate și actualitate – cu fragmente din și despre Diogene, Anaxagoras, Laertius, Plutarh, Strabon, Diodor din Sicilia, cu istorioare despre Petru cel Mare, califul Haken, sau Sultanul Soliman etc., dar și informații despre descoperirea scorțișoarei și tratamentul în cazul îmbolnăvirii de friguri²¹.

Pe același tărâm al unității culturale, mai consemnăm **circulația publicațiilor românești** din Țara Românească, Moldova, dar, mai ales din Transilvania și în Bucovina, în 1838, de pildă, românii bucovineni aveau 17 abonamente la „Foaia Literară”, „Gazeta de Transilvania” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură”²².

În același spirit al unității culturale, și în Bucovina se constată în prima jumătate a secolului al XIX-lea **preocupările lingvistice** – care, fără a fi atât de numeroase ca în Transilvania sau Principate – exprimă strădaniile românilor bucovineni de-a cultiva și ridica limba română la înălțimea acelor care aveau deja statut de limbă oficială și noi

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 344-347.

²¹ *Ibidem*, p. 348-349.

²² George Barițiu și contemporanii săi. *Correspondență*, vol. V, Editura Minerva, București, 1973, p. 19.

stăpâni considerau încă limba maternă a supușilor ca neputând a se compara sau confrunta bunăoară cu limba germană.

Astfel, între anii 1826-1827, Vasile Cantemir²³ – fiu de mazil din mahalaua Roșă, de lângă Cernăuți, după ce lucrase ca dragoman la Agenția austriacă din Iași, în 1826 se retrage în Capitala Bucovinei și lucrează intens la redactarea unui impresionant și amplu *Dicționar germano-româno-francez*, organizat în 11 tomuri și însumând peste 4.000 de pagini. Bun cunoscător al limbii germane – dar și al celei franceze – el și-a redactat și lăsat lucrarea în manuscris, în germană, la Biblioteca Facultății de Teologie din Cernăuți. Fiul autorului, Toma Cantemir, după moartea tatălui său, în 1835, a vândut manuscrisul Consistoriului Ortodox al bisericii, iar acesta a obținut avizul Comisiei de Cenzurare a Cărilor Religioase și Naționale și a decis traducerea lui în limba română, lansând în 1846 un apel în acest scop către „toți prietenii literaturii și culturii cu caracter nobil, mai ales dintre clericii înalți și culți care țin la luminarea națiilor”, precizând că „acei care vor traduce lucrarea vor fi plătiți și își vor câștiga merite pentru cultura națională”. Ca urmare a acestui apel 29 de preoți și funcționari ai bisericii ortodoxe române se constituie la 3/15 noiembrie 1846 într-o Societate Culturală. Scopul acesteia era acela de-a aduna laolaltă „clericii mai înalți din Bucovina și alți amici ai literaturii” spre a lucra împreună pentru „ridicarea, aici, în țară, a mult decăzutei limbi naționale”. Societatea apărea la 3 ani după ce la București se înființase, în 1843, „Frăția” și în 1845 „Asociația literară a României”, iar în același an, 1846, apărea în Moldova, la Vaslui, „Asociația patriotică”. Chiar dacă societatea din Bucovina dispărea în condiții încă neelucidate, în ajunul revoluției de la 1848, faptul important rămâne acela că ea a adunat un grup de intelectuali bucovineni la „unita conlucrare” pentru a da la tipar acest lexicon și și-a fixat ca țel „rădicarea adânc căzutei limbi” și a literaturii și culturii naționale” – după propria expresie a membrilor – și atunci când s-a pus problema unei bune traduceri în românește; societatea din Bucovina a adus la ordinea zilei un obiectiv foarte important: să consulte pentru a realiza o bună lucrare și alte „dicționare similare din Moldova, Valahia și Transilvania”, în interesul de-a asigura și păstra unitatea culturală cu toți românii²⁴.

Și cărturarul Porfiriu Dimitroviță (1801-1865) – fost inițial diacon, apoi preot profesor la capitală, în Cernăuți – a lucrat peste 30 de ani și a lăsat în manuscris un *Vocabular etimologic comparativ româno-german și germano-român*, precum și un *Dicționar româno-francezo-german*, ambele neterminate, dar apreciate de urmași la moartea sa în 1865 ca „un dar neprețuit pentru literatura română”, iar ca profesor s-a remarcat prin strădaniile de-a fi predat la școală și învățat pe elevi „cunoștințe despre biserică, națiune și patrie, cu un zel neobosit elevilor săi”²⁵.

Un alt cleric cărturar, Teoctist Blajevici (1807-1879) din Tișăuții Sucevei – preot, călugăr, devenit apoi arhiepiscop și mitropolit al Bucovinei – scrie și publică,

²³ Dimitrie Dan, *Un autor român bucovinean din anul 1826-1827*, Cernăuți, Editura „Glasul Bucovinei”, 1922.

²⁴ Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775-1918*, Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, 1996, p. 46-48.

²⁵ *Necrolog. Porfiriu Dimitroviță*, „Foaia Societății pentru literatura și cultura Română în Bucovina (în continuare se va cita CLCRB)”, Cernăuți, an I, nr. 6/1865, p. 148-150; Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 49.

inițial în germană, o *Gramatică a limbii daco-romane*, apărută la Lemberg, în 1844, care va cunoaște alte 4 ediții și o traducere într-o limbă românească frumoasă, limpede²⁶.

Pe tărâm politic, o **solidaritate națională** între românii bucovineni și confracții lor din celelalte teritorii s-a manifestat inițial timid, apoi cu claritate, încă de la începutul secolului al XIX-lea, cunoscând mai multe momente și culminând în ajunul și în timpul revoluției de la 1848-1849.

Astfel, boierul iluminist Vasile Balș²⁷, descendentul unei străvechi familii moldovene, cu studii superioare juridice, politice și umaniste în țară și la Viena – devine adeptul ideologiei iluministe de factură iosefină; el ocupă diverse funcții în Bucovina, inclusiv pe aceea de căpitan districtual, între anii 1792-1805, fiind inițiatorul unor importante reforme economice, politice, culturale și religioase interne, cuprinse într-o salbă de memorii – cum sunt cele din 1780, 1781, 1790, care își găsesc aproape în totalitate aplicare în cadrul reformelor iosefine etc. El este însă, totodată, și primul om politic român – care, analizând, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, situația în care se aflau românii din întreg spațiul vechii Dacii, la confluența și concurența între imperiile otomane, rus și habsburgic – elaborează ideea unirii tuturor provinciilor românești sub sceptrul Casei din Viena și militează public, bine documentat și temeinic argumentat, pentru o astfel de Unire. Văzând că, după războiul ruso-austro-turc din 1788 și puterea turcilor amenință în orice clipă cu un sfârșit imediat”, încearcă să convingă Curtea din Viena că „imperiul Habsburgic ar avea un mare câștig politic, strategico-militar, economic și demografic dacă – pe lângă Transilvania și Bucovina, pe care le stăpânea deja – ar include în granițele sale și ambele Principate de la sud și răsărit de Carpați, cu care Imperiul se mărginește „nemijlocit, pe o întindere uriașă, de la Orșova, până la Hotin”. În acest fel, susține el „Moldova ar rămâne, încă un perete despărțitor, slab, între țările cezaro-crăiești și importantul lor vecin”, Rusia; însă, Moldova împreună cu Țara Românească, după poziția feluritelor lor condiții (...), promit Țărilor ereditare cezaro-crăiești, securitate față de atacurile inamice și fundamentarea puterii”; aceste țări, Principatele „stăpânesc un mal al celor două mari fluvii comerciale, Nistrul și Dunărea, și anume, din punctul în care ele părăsesc Țările cezaro-crăiești, inclusiv la vărsarea lor în Marea Neagră și posedă cele mai frumoase porturi la aceasta... Aceste provincii izolate până acum, cu o soartă comună tuturor țărilor aflate sub puterea asiatică (a Porții otomane, n.n.), se grăbesc să devină curând orașe depozite ale comerțului tuturor statelor, sediul principal al speculațiilor și bursa a tot felul de intrigi politice”. În sprijinul ideii ca Austria să includă la imperiul ei și ambele Principate, Vasile Balș aduce și argumente din domeniul dreptului istoric: legăturile străvechi și permanente între Transilvania, Țara Românească și Moldova; „chiar și până acum trebuiau aceste țări, dintr-o necesitate a poziției fizice, să stea într-o legătură nemijlocită cu Țările cezaro-crăiești, într-o perioadă anume când Marea Neagră era închisă, Nistrul era neatins și Dunărea mai puțin navigată; când Crimeea și zona înconjurătoare până la Oeakov o stăpâneau numai tătarii nomazi și câțiva turci; când porturile nu vedeau nici un pavilion străin..., când Polonia era dominată de spiritul sistemului feudal apăsător

²⁶ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 49-50

²⁷ Mihai-Ștefan Ceașu, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș (1756-1832)*, Editura Junimea, Iași, 2007, 461 p.

pentru industrie, când activa Rusie era ca și cum nu exista pentru aceste țări”. Balș oferea Curții din Viena și perspectiva dobândirii unor importante avantaje economice și demografice: Principatele însumează, ca suprafață „peste trei mii de mile pătrate”; teritoriile lor oferă „cea mai frumoasă climă, cel mai sănătos aer, cele mai binecuvântate pământuri, cele mai bogate mine și ocne de sare, cel mai bun și mai minunat lemn pentru construcțiile de nave (...), marea și fluviile navigabile, cea mai înzestrată poziție pentru comerțul intern și extern, pe uscat și pe mare, cea mai rapidă și mai ieftină creștere a populației, cei mai supuși și mai credincioși (oameni, n.n.) către stăpânul țării”. Ca o concluzie la toate aceste avantaje, Balș susținea că „Moldova și Valahia garantează Țărilor ereditare cezaro-crăiești avantaje și perspective aproape de același rang și greutate ca și acelea pe care le oferă Crimeea, Rusiei”. Bineînțeles, teritoriile românești, dacă era posibilă unirea lor laolaltă, în cadrul Imperiului, trebuiau să capete un statut de largă autonomie și autoconducere, conform teoriilor contractualiste, iluministe²⁸.

Să reținem, așadar, proiectul unirii tuturor românilor sub sceptrul Casei de Habsburg, lansat de Vasile Balș, la începutul veacului al XIX-lea – care, deși s-a dovedit utopic, nerealizabil, a avut numeroși adepți până-n 1914; între ei Ion Măirescu, care la 1848, însărcinat de guvernul revoluționar de Muntenia cu afaceri de ordin extern, le vorbea deputaților germani, din adunarea națională de la Frankfurt despre aceeași idee, a unirii tuturor românilor din Principatele române, Transilvania și Ungaria, Banat și Bucovina, într-o uniune confederativă, în cadrul Imperiului Habsburgic²⁹, idee susținută și de August Treboniu Laurian și de Al.G. Golescu³⁰, dar, mai ales de Eudoxiu Hurmuzachi la 1848-1849, apoi de George Popovici, la 1900 – care credea că altfel va urma „prăpădul”, adică „sfârșitul României, scufundarea ei în oceanul rusesc”, iar Dr. Aurel Onciul, între 1902-1903, în revista sa „Privitorul”, propovăduia ideea că statele sud-estului european, inclusiv România, nu se putea apăra de expansiunea Germaniei sau Rusiei decât „în Austria, unde va exista și regatul României”³¹.

Să mai reținem că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de fapt chiar până la războiul Crimeei, reacția propunerilor lui Vasile Balș la Viena întrunea și întreținea și nădejdea cercurilor imperiale austriece, chiar dacă oficial și public nimeni nu o mărturisea de teama complicațiilor internaționale posibile, pe care ideea unirii tuturor românilor o putea avea la Constantinopol și Petersburg. Dovadă: habsburgii văzuseră ei înșiși în ocuparea Bucovinei „Cheia Moldovei” (1774) și în 1802, administratorul cameral Dansy, într-un raport trimis la Viena scria: „noi avem deja un picior stabil în Moldova și n-avem decât să tragem foloasele corespunzătoare”. Raportul lui Dansy se intitula: *Despre necesitatea ca Austria să ia în stăpânire provizorie Moldova întreagă, dincolo de ceea ce posedă ea în prezent*. Nu întâmplător, la 1821 și la 1848-1849, Curtea din Viena acordă cu o bizară „generozitate” azil politic refugiaților revoluționari din Principate și chiar din Transilvania, pe teritoriul Bucovinei și în timpul războiului Crimeei ambii domni, de la București și Iași se retrag din calea invaziei rusești, tot în

²⁸ *Ibidem*, p. 214-226.

²⁹ Aurel C. Popovici, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, traducere din limba germană, cu o prefață de Petre Pandrea, București, 1939, p. 317

³⁰ Mihai-Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 222.

³¹ Aurel C. Popovici, *op. cit.*, p. 319-320 etc.

Bucovina. Bucovina era pentru Austria „un pod de aur” pentru legăturile cu ambele Principate române. La 1821 se refugiază în Bucovina 155 de familii din Moldova – boieri cu funcții în Divanul Moldovei, egumeni de mănăstiri, clerici și ierarhi, în frunte cu mitropolitul Moldovei, Veniamin Costachi, care în 1826 încă cerea Curții din Viena să-i prelungească șederea în Bucovina, iar un consilier al său era bucuros să constate într-o scrisoare că „împărțim cu bucovinenii supărările cele de față ale **Patriei**”, împrumutând de la familia Hurmuzachi, din Biblioteca acestora din Cernăuți *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei și lucrarea lui Miron Costin *De neamul moldovenilor*...³².

Familia Hurmuzachi este cea care în asigurarea și dezvoltarea legăturilor de solidaritate națională dintre bucovineni și conaționali are un mare rol. Astfel, în 1821, Hurmuzăcheștii au încheiat și consolidat relații cu refugiații din Moldova, demnitari politici sau ierarhi ai bisericii. Doxachi Hurmuzachi, prin ginerele său Petre Petrino, din Chișinău, se interesa și se confesa cu boierii din Basarabia. Din Moldova, de la Iași îi scriau Veniamin Costache, Alecu Russo, A. Sturdza, Iordache Russet, Nicolae Roznovanu, Costache Negri; din Transilvania îi scriau, încă din 1834, Aron Pumnul și din 1836 George Barițiu, apoi alți și alți intelectuali și oameni politici. Prin aceste legături, Doxachi Hurmuzachi era stimat de fruntașii românilor de pretutindeni și după înființarea institutului și seminarului teologic, în 1827 a reușit să întemeieze și să înzestreze o bogată bibliotecă pentru elevii și studenții din Bucovina.

În ajunul și în timpul revoluției de la 1848-1849 Hurmuzăcheștii erau apreciați în teritoriile românești ca „familia cea mai inimoasă”³³ – angajată plenar „în mișcarea pentru unirea și fericirea națiunii române”; făcând o astfel de apreciere, George Barițiu îl considera pe Doxachi Hurmuzachi – tatăl lui Constantin, Eudoxiu, Gheorghe și Alecu – drept „Nestorul cauzei sacre” care-și îndemna fiii cu sfatul „să grijim ca pruncii noștri, în acest amestec de limbi străine din Bucovina, să rămâie ceea ce-au fost și suntem: români”³⁴.

Absolvenți ai facultății juridice și cu doctorate strălucite obținute la Viena, Hurmuzăcheștii se întâlneau în ajunul revoluției de la 1848-1849 și se sfătuiau cu Ion Maiorescu, Mihail Kogălniceanu; discutau și asigurau tipărirea și răspândirea revistei „Dacia literară” și în Bucovina; îi sugerau lui Kogălniceanu să scoată la Iași colecția „Arhiva Românească” și-i ofereau condici și cronici spre publicare; însuși Mihail Sturdza, venit în Capitala Bucovinei, în 1843, însoțit de Iraclie Porumbescu „pe la însemnătățile din oraș”, dona valoroase cărți românești și îndemna și pe alți boieri moldoveni s-o facă și antrena în această acțiune și mănăstirile Râșca și Neamț, încât se fonda la Cernăuți „o bibliotecă națională”. Era atmosfera când aici se discuta clandestin un proiect politic al fruntașilor din Transilvania și Banat – la care era invitat să participe și episcopul Isaia Baloșescu – spre a realiza împreună o „republică română unită”, despre care discutau și refugiații polonezi aflați în Bucovina, încât consulul francez la

³² M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 352-353; vezi pe larg T. Balan, *Refugiații moldoveni în Bucovina, 1821 și 1848*, București, 1929, p. 59, 64, 78-88 și C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1882, p. 163-246 etc.

³³ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, p. 568.

³⁴ George Barițiu, *Familia Hurmuzachi*, în vol. *Eudoxiu Hurmuzachi. Fragmente din istoria românilor*, vol. I, București, 1879, p. XXIII-XXV.

București, Fr. Colson, raporta, în 1839, că „Austria se teme ca populațiile românești din Banat, Bucovina, Transilvania să nu se unească cu mișcarea ce ar aduce Țării Românești libertatea”; ziaristul Desprez, în timpul călătoriei sale prin această zonă, consemna că ideea națională se resimțea puternic în toate teritoriile românești; preotul catolic Ignatz Buczanski din Siret, scria despre un posibil „imperiu daco-român”; la Pesta, Ion Ghica discuta cu tineri din toate teritoriile locuite de români – inclusiv cu trei teologi bucovineni – despre același deziderat, al eliberării și unirii românilor³⁵. În „Revue des Deux Monde”, ca o concluzie, Hippolyte Desprez scria despre români: „acest popor mutilat alcătuiește încă de pe acum un singur corp și întinsul teritoriu care-l cuprinde în unitatea sa se numește **România**, dacă nu în limba tratatelor, cel puțin în cea a patriotismului”³⁶.

În funcție de evoluția evenimentelor din teritoriile românești și de un spațiu geografic mai larg, ce implica și reacția celor trei imperii – rus, otoman și habsburgic – la 1848-1849, românii au elaborat și încercat să realizeze mai multe scenarii posibile, care variau între două extreme:

1) unirea tuturor românilor – adică a celor din Principate cu cei din Imperiul Habsburgic (Banat, Transilvania și Ungaria, Bucovina) și din Imperiul țarist (Basarabia);

2) unirea românilor din Imperiul Habsburgic într-un mare ducat autonom;

3) separarea Bucovinei de Galiția și obținerea statutului de autonomie provincială, cu dietă proprie, conducere separată și stemă, care să-i reflecte identitatea națională – ceea ce reprezenta o cerință minimă, legală și... posibilă.

Astfel, după ce la sfârșitul lunii martie 1848, guvernul austriac anunța prin consulul de la Iași că revoluționarii din Moldova – în cazul invadării acesteia de către ruși și otomani și se pot refugia în Bucovina – Alecu Russo poposea la Cernăuți în casa Hurmuzăcheștilor, apoi pleca și cu ajutorul acestora la Viena, unde, în înțelegere cu Costache Negri și Iancu Alecsandri, discuta cu guvernul Austriei, în secret, chestiunea unirii tuturor românilor într-un stat daco-român sub egida Casei de Habsburg. Despre acest proiect afla și guvernul de la Petersburg – care, în iulie 1848, printr-o notă diplomatică, înștiința ambasadele sale din Europa că românii vor să se constituie în „Regatul Daco-Român, un nou stat, separat și independent, la formarea căruia îi invită pe frații lor din Moldova, Muntenia, Bucovina, Transilvania și Basarabia”³⁷.

S-a încercat și recrutarea și formarea unei armate românești din toate teritoriile vechii Dacii³⁸.

Întrunirile căpeteniilor revoluționare și programele difuzate la Blaj și Brașov au fost urmate de concentrarea, în vara anului 1848, a peste 50 de fruntași politici

³⁵ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, vol. I, București, 1902, p. 88-122; Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 92-95; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei...*, p. 357-361.

³⁶ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională, 1834-1849*, Editura Academiei, București, 1967, p. 95-96.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ George Sion, *Suveniri contemporane*, București, 1888, p. 320-323.

moldoveni la Cernăuți³⁹. Ei trimit mesageri, manifeste, scrisori, apeluri spre toate centrele cultural-politice ale românilor. Se înțelege cu Hurmuzăcheștii să elaboreze și să difuzeze o gazetă, ca tribună de răspândire a revendicărilor, în timp ce Alecsandri răspândește la Cernăuți poemul-manifest *Deșteptarea României*, Iraclie Porumbescu difuza poezia sa, *O, de-am ajunge toți românii sub un sceptru*; iar Kogălniceanu – *Dorințele partidei naționale...*, care devenea „Evanghelia românismului” și avea să stea la baza formării și consolidării statului român unitar modern⁴⁰.

Și, dacă datorită conjuncturii internaționale, două din proiectele românilor – fie unirea tuturor, fie numai a românilor din Imperiul Habsburgic – au eșuat, totuși, idealul României întregite a rămas și în conștiința bucovinenilor. În vreme ce Eudoxiu Hurmuzachi începea, încă din 1846 „a face copii și extrase după documentele ce se află în arhive, documente care se referă la istoria românilor din vremurile trecute până la începutul timpului prezent” – cum însuși o spunea în cererea înaintată la Viena – și ajungea, în final, să adune peste 6000 de copii după originale, cu care ulterior se puneau bazele celei mai mari colecții de documente istorice, care-i poartă numele, frații săi, Gheorghe și Alecu Hurmuzachi, apreciau în paginile gazetei „Bucovina” (1848-1850), că evenimentele de la 1848-1849 au fost „cea mai frumoasă pagină din istoria nouă a României” și că poporul însuși a devenit „un lucrător pentru România întregită”⁴¹.

După înăbușirea revoluției de la 1848-1849, unii fruntași bucovineni sprijină pe toate căile mișcarea unionistă din Principate. Constantin Hurmuzache, de pildă, își păstrase și cetățenia „moldovenească” și își fixează al doilea domiciliu la Iași. Se implică în acțiunile diplomatice, în timpul războiului Crimeii, susținând++ în cercurile politice germane și austriece pregătirea și înfăptuirea statului român modern; intră și activează în Comitetul Unirii. E ales deputat în Adunarea ad-hoc a Moldovei. După alegerea lui Cuza devine un colaborator apropiat al acestuia, ca ministru de justiție și vicepreședinte al Adunării Legislative⁴². Îl ajută pe Titu Maiorescu cu bani, să termine studiile în Germania⁴³ și tot Hurmuzăcheștii îl ajută să se stabilească la Iași, în timp ce părinții săi erau și rămăneau în Ardeal⁴⁴.

Unirea „cea mică” a Moldovei cu Muntenia la 1859, nașterea statului român unitar modern, salba de reforme burghezo-democratice, ce a modernizat și a consolidat noul stat, a fost momentul epocal pe care Bucovina l-a salutat prin glasul lui Alecu Hurmuzachi, ca pe un „răsărit de soare”, care dădea românilor de pretutindeni „lumină și căldură” pentru activitatea lor viitoare, iar ardeleanul Aron Pumnul, venit și stabilit definitiv la Cernăuți, devenit cu ajutorul Hurmuzăcheștilor, cel dintâi profesor de Limba și Literatura română în acest teritoriu aprecia că prin nașterea României moderne „soarta națiunii române (...) a ajuns atât de departe, încât nimeni n-o mai putea opri din mersul ei”⁴⁵. Animat și luminat de același spirit al unității și solidarității naționale, scria și tipărea la Viena, între 1862-1865, acel migălos și faimos *Lepturariu Românesc...* Era

³⁹ T. Balan, *op. cit.*, p. 5-6, 11.

⁴⁰ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 409-416.

⁴¹ „Bucovina”, Cernăuți, nr. 10/1850, p. 40-47.

⁴² Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 468-469.

⁴³ Titu Maiorescu, *Jurnal*, vol. II, Editura Minerva, București, 1975, p. 52-53.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 151.

⁴⁵ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 472-473.

o lucrare monumentală. Cuprindea 2020 de pagini, 4 volume și 6 tomuri cu texte literare, biografii și comentarii din 106 scriitori români, din toate teritoriile românești, din vechime și până aproape în zilele sale. Era o proiectare, pe plan literar, a ceea ce avea să devină pe plan politic România Mare, abia în 1918. Era cartea enciclopedică ce l-a uimit și cucerit pe Eminescu. Dincolo de acele „pumnulisme” cartea i-a câștigat și fascinat pe contemporani. Un ucenic și urmaș al său, I.G. Sbiera, o considera „unica lucrare didactică pe timpul acela (...), în care găseai în esență întreaga istorie a poporului român, de la originea lui, până în timpul mai nou” și – mai adăuga același bucovinean: era „un op (...) ingenios, adânc și răscuțet”, în care elevul găsea „nu numai lărgirea cunoștințelor”, dar și „creșterea morală, religioasă, patriotică, națională a întregii români”⁴⁶.

Și, dacă Unirea Principatelor a trezit – așa cum scria un istoric bucovinean – „un entuziasm de nedescris în Bucovina” și statul român unitar a reprezentat „un puternic centru de acțiune pentru românii subjugăți”⁴⁷, nu e deloc întâmplător faptul că bucovinenii îl considerau pe Cuza însuși, ca și pe domnul lor; și pe un cadou trimis în 1861 (o pipă frumoasă, lucrată artistic din os), îi scriu următoarea dedicație: „La mulți ani să trăiești / Domn al Țării Românești” și cât îți va fi „viața hărăzită / Cu mână de fier să stăpânești / România, Măria Ta, unită și înfrățită”⁴⁸.

În 1867, când se întrunea la București Societatea Literară Română – în care lumea românească vedea „un parlament daco-român”⁴⁹, care avea pentru prima oară în componența sa pe cei mai mari cărturari din toate teritoriile românești – Bucovina își trimitea pe Alecu Hurmuzachi și pe cărturarul I.G. Sbiera. Alături de Ion Eliade Rădulescu, August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu, George Barițiu, considerând că era necesar să înceteze haosul care domnea în domeniul ortografiei și să se adopte o soluție unitară și firească, cuvântul rostit de I.G. Sbiera aducea tocmai direcția în care avea să aibă loc formula salutară: „ca fiecare cuvânt să se scrie astfel, după cum se rostește el mai bine în ziua de astăzi, fără privire la forma sau rostirea lui antică”⁵⁰, propunere ce s-a impus și în forumul Academiei Române.

Dacă din Societatea Literară Română s-a născut Academia Română – în care vor intra și activa și bucovinenii I.G. Sbiera și Alecu Hurmuzachi (în 1866), Eudoxiu Hurmuzachi (1872), Simeon Florea Marian (1881), T.V. Stefanelli (1910), Sextil Pușcariu (1914), Ion Nistor (1915); membrii corespondenți: Dimitrie Petrino (1877), Dimitrie Dan (1905) și membrii de onoare Nicolae Hurmuzachi (1883), Constantin Hurmuzachi (1919) – Bucovina are meritul de a fi inițiat și patronat cel dintâi congres național al tineretului studentesc al românilor de pretutindeni.

Ideea unei astfel de întruniri s-a născut și definitivat la începutul celei de-a doua jumătăți a veacului XIX. În 1854 Iraclie Porumbescu, într-o notiță din „Curierul de Iași”

⁴⁶ I. G. Sbiera, *Aron Pumnul*, Cernăuți, 1899, p. 65.

⁴⁷ Nichita Adăniloae, *Pagini de istorie și învățământ* (culegere), Editura Lumina Tipo, București, 2012, p. 385-386.

⁴⁸ *Colecția etnografică Corneliu Ciornei*, Suceava, Aleea Nucului, nr. 3.

⁴⁹ V.A. Urechia, *Actele și serbarea națională a inaugurării Societății pentru gramatica și glosariul limbii române*, București, 1867, p. 15-16.

⁵⁰ Vezi „Foaea Societății pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina”, Cernăuți, 1867, p. 230.

propunea o întrunire a studenților la Putna. „Gazeta de Transilvania” susține pregătirea unui congres studentesc, undeva în Munții Carpați, într-o localitate pitorească, bunăoară la Sinaia. Un comitet al unor patrioți bucovineni – format din Petru Pitei, Gabriel Băleanu, Emil Cuzub” – s-a adresat cu o invitație către studenții români „din toate ungherele”, atât din spațiul românesc, cât și centrelor universitare europene, propunând ca loc de întâlnire Putna. În 1869 se împlineau 400 de ani de la sfîntirea acestei mănăstiri și necropole voievodale. Putna era, așa cum se considera „locul eminent istoric, unde se afla mormântul lui Ștefan cel Mare și era cel mai potrivit loc „pentru o serbare națională a românilor din toate părțile”, spre a medita și afla răspuns la întrebările „ce viitorul ni le pune cu atîta necesitate”⁵¹.

Amînată, fie din cauza unor necazuri financiare, dar și a războiului franco-german, întrunirea a întîrziat cu un an. În 1870, la Viena, sub înrîurirea propunerii iscate și plecate din Bucovina, s-a format, în același scop un Comitet Central. Secretar al acestuia era ales Mihai Eminescu. Petru Pitei era, în continuare, membru. Dar, președinte era tot un bucovinean, contele E. Logothetty. În Apelul redactat la 4 martie 1870 și semnat de Logothetty și de Eminescu se invoca „ideea unității morale a națiunii” și, totodată, „dreptul de a trăi și spera într-un viitor comun”, în așa fel, încât „să facem ca o cugetare, una singură să treacă prin toate faptele, să pătrundă toată viața noastră națională”. Au răspuns apelului peste 3000 de studenți (printre aceștia erau și elevi din ultimele clase de liceu), din toate centrele universitare românești și străine, dar și personalități ca Mihail Kogălniceanu, Iacob Mureșanu, Grigore Tocilescu, iar printre tinerii prezenți – Eminescu, Slavici, Ciprian Porumbescu. Ales dintre studenții români să conferențeze – în urma unui concurs sever, la care textele prezentate au fost examinate de o comisie formată din Titu Maiorescu, Vasile Alecsandri și Vasile Pogor – tânărul A.D. Xenopol declara că „Ștefan cel Mare încetează de-a mai fi eroul unei părți a țărilor locuite de români”, ci, „devine un simbol pentru toți cei de același neam” și întrupează „credința într-un viitor comun”, fiindcă „noi, românii, încă nu ne-am desfășurat tot cuprinsul nostru sufletesc”, în același spirit, Ciprian Porumbescu – după ce smulgea scripca din mâinile unui rapsod popular și cânta o horă, în care s-au prins o parte din cei adunați în curtea mănăstirii – declara cu voce tare tatălui său, Iraclie: „Am cântat întregii Dacii!”⁵²

Când, în 1875, Curtea din Viena se pregătea să serbeze centenarul anexării Bucovinei la Cernăuți – dar boierii, preoții și majoritatea intelectualilor români se hotărau să refuze să participe – Eminescu revenea la Cernăuți și introducea și răspîndea clandestin broșura *Răpirea Bucovinei*. Redactată de Kogălniceanu, lucrarea avea un conținut demascator, incendiar. Cuprindea corespondența între cancelarul Kaunitz și internunțul Thugut, prin care se demascau tranzacțiile și mijloacele utilizate de Curtea din Viena, cu ocazia ocupării și anexării nordului moldav. Mai mulți prefecți din Bucovina – printre care cei din Suceava, Rădăuți, Siret – raportau la Viena că mai ales intelectualii români își manifestă deschis ostilitatea față de administrația imperială. În același timp, la Iași avea loc o adunare funebră în memoria domnului martir Grigore al

⁵¹ Teodor Balan, *Serbarea de la Putna*, Cernăuți, 1932, p. 62-63.

⁵² Mihai Iacobescu, *Evoluția românilor bucovineni...*, p. 28; *Mihai Eminescu în Bucovina*, Cuvînt înainte de D. Vatamaniuc, selecție și ordonarea textelor, notă asupra ediției și postfață de Nicolae Cîrlan, Editura Hurmuzachi, Suceava, 1996, p. 46.

III-lea Ghica, ucis cu 100 de ani în urmă, fiindcă protestase împotriva ocupării și anexării nordului moldav. Prezent la această adunare, poetul Dimitrie Petrino, în numele bucovinenilor, demasca politica austriacă și rostea în public versuri patriotice; el vedea în unirea din 1859: „Întăia piatră la întăia temelie / Spre a face o Românie / Unită prin simțire și prin unire tare”

Și, îndemnându-i pe români să lupte pentru a realiza visul eliberării și unirii tuturor românilor – vis care: „... există ca un soare / Și va fi neîncetat / de la Tisa până la Mare / De la Mare la Carpați”, el încheia cu îndemnul de a face, acolo, la mormântul domnului martir, următorul legământ: „Jurăm să scoatem țara din ghearele străine, / O **Românie Mare** jurăm ca să fundăm”⁵³ (subl. n.).

Participarea bucovinenilor la războiul popular și național pentru cucerirea independenței de stat a României⁵⁴ la 1877-1878, manifestările de solidaritate cu mișcarea și procesul memorandiștilor din Transilvania⁵⁵, la 1894, comemorarea lui Ștefan cel Mare la Putna⁵⁶ în 1904, organizarea expoziției naționale de la București în anul 1906 – cu ocazia împlinirii și sărbătoririi a 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către romani, a 40 de ani de domnie a lui Carol I și 25 de ani de la proclamarea României ca regat – și întâlnirea unor delegații de mii de români din Transilvania, Bucovina, Banat, Crișana și Maramureș, în Capitala țării libere⁵⁷, zborul simbolic executat de Aurel Vlaicu la Cernăuți în anul 1912, la 12 și 28 aprilie, la inițiativa Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina⁵⁸ - toate acestea au fost expresii ale unor permanente și eminente acțiuni de solidaritate ale românilor din Bucovina cu confrăii lor din celelalte teritorii, în vederea pregătirii și înfăptuirii eliberării și Unirii din 1918.

În concluzie, întreaga evoluție istorică a Bucovinei – în pofida frontierelor existente și a politicii austriece potrivnice – se îndrepta iremediabil spre eliberare și unire cu acea comunitate etnico-statală, lingvistică, de credință, interese și idealuri, în cadrul căreia se aflase între 1359-1774 și la care trebuia să revină. Înfrângerea Puterilor Centrale a fost doar ocazia ce a favorizat un proces istoric logic, firesc, implacabil.

⁵³ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1991, p. 249-251.

⁵⁴ Nichita Adăniloae, *Independența Națională a României*, Editura Academiei Române, București, 1986, p. 34, 38, 178, 193, 249, 251, 361; Ion Nistor, *Consecințele războiului pentru neatarnare asupra românilor din Bucovina și Basarabia*, în vol. *Războiul de neatarnare 1877-1878*, București, 1927; Sextil Pușcariu, *Răsunetul războiului în Ardeal*, în vol. Citat, p. 211 etc.

⁵⁵ Ioan Cocuz, *Ecoul procesului Memorandului în Bucovina*, în revista “Muzeul Național”, vol. IV/1978, București, 1978, p. 635-639.

⁵⁶ Nichita Adăniloae, *Pagini de istorie...*, p. 224-261 și 276-281 etc.

⁵⁷ *Românii din Bucovina. Privire scurtă asupra dezvoltării lor pe terenul cultural și economic de la încorporarea Bucovinei la monarhia austro-ungară, 1775 până la 1906*, Cernăuți, 1906.

⁵⁸ Gheorghe Giurcă, *George Tofan – o viață închinată școlii*, Editura Țara Fagilor, Suceava, 1995, p. 127-130; „Junimea Literară”, Cernăuți, an IX, nr. 5/1912, p. 96 etc.

MEDALII DIN COLECȚIA MUZEULUI BUCOVINEI DEDICATE DOMNITORULUI ALEXANDRU IOAN CUZA ȘI DOAMNEI ELENA CUZA (II)

Cristina PÎNZARIU

Rezumat: În articol sunt prezentate medalii comemorative, jubiliare, dedicate domnitorului Unirii din 1859, Alexandru Ioan Cuza și medalia Azilului Elena Doamna, bătută în 1862 cu prilejul înființării acestuia. Sistemul național de decorații își are originea în timpul domniei lui Cuza, instituirea decorațiilor românești atestând însăși modernizarea statului.

Cuvinte cheie: medalii, Alexandru Ioan Cuza, Elena Cuza

Abstract: In the article are presented some medals dedicated to Alexandru Ioan Cuza, the prince of Union and to his wife (the medal of the „Elena Cuza” Asylum, issued in the year 1862 when the asylum was inaugurated). The establishment of the National System of Decoration during the reign of Al. I. Cuza proved the modernisation of the Romanian state.

Key words: Medals, Al. I. Cuza, Elena Cuza

În completarea articolului apărut în vol. XXXIV-XXXV-XXXVI/2007-2008-2009, al Anuarului Muzeului Bucovinei, publicăm în paginile ce urmează o altă serie de medalii, dedicate de această dată, marelui domnitor Alexandru Ioan Cuza și soției sale, doamna Elena, bătute cu diferite ocazii, aflate în cadrul Colecției de numismatică a Muzeului Bucovinei.

După cum se cunoaște, sistemul național de decorații își are originea chiar în perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza, domnitorul instituind ordinele naționale *Steaua Unirii* sau *Steaua României*, precum și trei medalii: *Pro-virtute militari* (1860), *Devotament și Curagiu* (1864) și *Virtutea militară* (1864), după Unirea Principatelor, instituirea decorațiilor românești atestând însăși modernizarea satului, fapt subliniat chiar de Alexandru Ioan Cuza în 1865: „toți predecesorii mei au avut facultatea și putința de a recompensa serviciile ce le-au fost aduse, conferind ranguri și poziții. Eu singur nu am altă manieră de a-mi dovedi recunoștința decât prin decorații pe care Poarta mi le acordă...dar numai prin aceea că veneau de la ea, erau pătate de impopularitate...”¹

Încă de la alegerea sa ca domn s-au bătut medalii înfățișând chipul domnitorului, sau subliniind actul măreței uniri de la 24 ianuarie 1859, pe una dintre medaliile bătute cu acest prilej apărând și stemele celor două principate alăturate, simbolizând pentru prima dată activitatea comună a deputaților din cele două Principate, unirea lor.

O altă medalie a fost dedicată fuzionării armatelor române, fiind bătută cu ocazia primei întâlniri a armatelor celor două țări unite la 27 martie/14 aprilie 1859 la Socola,

¹ Nicolae Lelescu, *Decorații românești 1860-1947*, Suceava, 1991, p. 7.

la Iași. De altfel, pentru comemorarea acțiunilor săvârșite în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și chiar mai înainte, în perioada de pregătire a Unirii, începuse a se statornici obiceiul ca să se bată medalii. Unele dintre aceste medalii aveau și caracterul stimulat, de recompensă.²

În Colecția de numismatică a Muzeului Bucovinei regăsim și o piesă care a fost bătută în cinstea celor doi caimacami, Barbu Sturdza și Anastasie Panu, ca mulțumire pentru serviciile aduse de aceștia țării, după alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor Unite, rolul caimacamilor care au condus treburile celor două principate încetând. Cum unul dintre caimacami, Ștefan Catargi, s-a opus tot timpul acțiunilor unioniste și activității guvernului provizoriu, medalia s-a bătut numai pentru cinstirea celorlalți doi.³

Printre medaliile deținute de Muzeul Bucovinei se numără și cele cu caracter de distincție, care erau decorații ocazionale și răsplăteau fapte săvârșite cu prilejul unui anumit eveniment sau spre a perpetua amintirea lui. Tot în această categorie încadrăm medaliile comemorative ce aminteau un eveniment însemnat sau o persoană importantă și medaliile jubiliare, care erau bătute și decernate cu prilejul împlinirii unui anumit număr de ani de la producerea unui eveniment important.⁴

În timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza s-au înființat cele două mari Universități de la Iași (1860) și București (1864). În colecția noastră se află și medaliile jubiliare bătute cu ocazia împlinirii a 50 și a 100 de ani de la întemeierea Universității din Iași⁵, de la centenarele din 1911 și 1960, când au fost organizate o serie de festivități, la care au luat parte, în afară de reprezentanții culturii românești, o serie de profesori și savanți străini, care, în numele universităților pe care le reprezentau, au adus salutul lor.⁶

Printre evenimentele socotite mai importante care au determinat baterea de medalii, se numără și operele de asistență socială realizate de doamna Elena Cuza, soția domnitorului Alexandru Ioan Cuza, una dintre cele mai importante fiind Azilul Elena Doamna, înființat la 18 iulie 1862, situat lângă Palatul Cotroceni din București, pentru creșterea și educarea orfanilor.⁷ Doamna Elena constatând, în urma vizitării unor așezăminte spitalicești, că orfanii capitalei sunt adăpostiți într-un azil impropriu, înființat de generalul Davila la Cotroceni, intervine pe lângă primul ministru din acea vreme, Nicolae Cretzulescu, să ia măsuri urgente pentru construcția unui așezământ corespunzător, ca o anexă a vechii clădiri. Totodată, Doamna Elena a făcut cunoscut că oferă din caseta sa personală suma de 1.000 de galbeni cu care să se poată începe lucrarea. În urma acestei intervenții a apărut decretul domnesc nr. 303, prin care se aproba construirea acestui azil care să poarte numele „Elena Doamna”. Cu suma donată de Doamna Elena și fondurile strânse de Comitetul instituit ad-hoc s-a pus piatra

² George Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *Medalii și plachete românești*, București, 1971, p. 51.

³ *Ibidem*, p. 53.

⁴ Elena Roman, *Medalii și alte decorații*, Sibiu, 1998, p. 8-9.

⁵ George Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *op. cit.*, p. 160.

⁶ Gheorghe Buzdugan, *Medalii jubiliare și comemorative românești*, în *Studii și Cercetări de Numismatică (SCN)*, IV, 1968, p. 289-290.

⁷ *Actualitatea prahoveană*, *Elena Cuza în memoria românilor – 184 de ani de la naștere*, 17 iunie 2009.

fundamentală a noului Azil la 29 iulie 1862, bătându-se în același timp și o medalie de bronz și bronz aurit dedicată acestui eveniment. În scrisoarea adresată atunci primului ministru, Doamna Elena arăta: „Doresc cu tot dinadinsul, Domnule Președinte al Consiliului, ca fundamentele unui alt nou Azil să poată fi așezate fără întârziere și insist totodată a fi lângă acela ce există astăzi, ca anexul lui, pe costișa de lângă grădina Palatului Cotroceni. Cu chipul acesta voi avea sub ochii mei tinerii copii deveniți protejații mei, pe care îi propui a-i vizita adese, rezervându-mi supravegherea personală și specială a acestui stabiliment, unde vor găsi îngrijirile părintești și căldura sânului familiei, de care au fost atât de crud lipsiți.”⁸

Printre medaliile prezentate se află și cea a Arsenalului din București, dedicată înființării unui arsenal din București, care a fost înzestrat cu mașini aduse din Belgia. Cum micile ateliere pentru fabricarea munițiilor pentru armatele ce existau în Moldova și Muntenia până la Unire, deveniseră total necorespunzătoare și insuficiente pentru nevoile noii armate naționale, care a luat ființă după Unire, generalul Florescu, comandantul oștilor din acea vreme, a luat inițiativa înființării acestui arsenal.⁹

1. *Medalie - Prima cameră a deputaților români* (1859).

Autor: România; md. 1859; diam. 51 mm.; nr. inv. MC/4012.

Avers: Stemele Moldovei și Munteniei; Deasupra o coroană încadrată de ramuri de lauri, iar dedesubt în semicerc inscripția: XXIV IANUAIU DCCCLIX.

Revers: DEPUTATUL ESTE INVIOLABIL, ARTICOLUL XX AL CONVENTIEI.

Bibl.: M.P.R., p. 53.

2. *Medalie – Lui Barbu Sturdza și Anastasie Panu caimacami* (1859).

Autor: L. Farochon, Paris; md. 1859; cupru; diam. 50 mm.; nr. inv. 2390.

Avers: o reprezentare alegorică cu două personaje feminine ce se țin de mâini, în părțile laterale inscripția: „UNIUNE ROMANA”.

Revers: în câmp inscripția pe 9 rânduri: CAMERA ELECTIVA A MOLDOVEI DOMNILOR B. STURDZA SI A. PANU CAIMACAMI DE LA 20 OCT. 1858 PÂNA LA 5 IANUARIE 1859, PENTRU APARAREA AUTONOMIEI SI DIGNITATII NATIONALE.

Bibl.: M.P.R., p. 52-53.

3. *Medalie - Arsenalul București* (1863).

Autor: Caque-România; md. 1863; cupru; diam. 50 mm.; nr. inv. MC/4011.

Avers: FAȚADA CLĂDIRII ARSENALULUI; la bază stema țării; în partea de sus inscripția pe 3 rânduri: MANUFACTURA DE ARME.

Revers: MANUFACTURA DE ARME A ROMÂNIEI FONDATĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN I, FIIND MINISTRU DE REZBEL, GENERALUL IOAN EMAN FLORESCU, ANUL 1863, LUNA IUNIE.

Bibl.: M.P.R., p. 59.

⁸ George Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *op. cit.*, p. 56.

⁹ *Ibidem*, p. 59.

4. *Medalie comemorativă "A. I. Cuza" Comemorarea Unirii (1909).*
Autor: România; md. 1909; bronz; diam. 40 mm.; nr. inv. MC/4014.
Avers: Bustul lui Cuza în profil spre stânga încadrat de o ghirlandă de măslin, iar în dreapta cuvintele: CUZA VODĂ 1820-1873.
Revers: Alegorie: Moldova și Muntenia reprezentate de două personaje feminine fiecare cu mâna stângă pe scutul cu stema țării respective. În spate cuvintele: IUBIRE, PACE ȘI UNIRE. Circular textul: ÎN AMINTIREA A 50 DE ANIVERSĂRI DE LA UNIRE 1859-1909.
Bibl.: S.C.N., III, 1960, p. 241-242.
5. *Medalie comemorativă - Alexandru Ioan Cuza(1912).*
Autor: Stemberg-România; md. 1912; metal comun; diam. 28 mm.; nr. inv. MC/4068.
Avers: Bustul lui Alexandru Ioan Cuza și cuvintele: ALEXANDRU IOAN CUZA – 5/24 IANUARIE - 2 MAI 1864 – 11 FEBRUARIE 1866.
Revers: Macheta monumentului și textul: ROMÂNIA RECUNOSCĂTOARE MARELUI DOMNITOR ROMÂN CUZA VODĂ IAȘI 1912.
Bibl.: M.P.R., p. 53.
6. *Medalie 1906 - 40 de ani de la abdicarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza.*
Autor: România; md. 1906; bronz și aluminiu; diam. 38 mm.; nr. inv. MC/4067.
Avers: Bustul lui Cuza în uniformă, întors spre stânga și legenda circulară: „ALECSANDRU IOAN I CUZA-VODĂ 1820-1873”
Revers: Legenda liniară pe 12 rânduri, primul scris în semicerc: „1866 – 11 FEBRUARIE – 1906. 40 DE ANI DE LA ABDICAREA DOMNITORULUI ÎN FAVOAREA UNEI DINASTII STREINE SUB A SA MAREATA DOMNIE S AU SAVIRSIT UNIREA PRINCIPATELOR 1859, SECULARIZAREA AVERILOR MONASTIREȘTI 1862 IMPROPRIETARIREA TARANILOR 1864”.
Bibl.: M.P.R., p. 56
7. *Medalie jubiliară – 50 ani de la Unire (1909).*
Autor: Societatea numismatică română; md. 1909; bronz; diam. 70 mm.; nr. inv. MC/4014.
Avers: o imagine care prezintă adunarea din București unde a fost ales Alexandru Ioan Cuza domnitor. Deasupra e un medalion cu bustul lui Cuza. In exergă e scris: 24 ianuarie 1859.
Revers: Bustul lui Carol I încoronat. La baza bustului 4 steaguri cu un medalion pe care se află în pavilion regal stema României. Inscriptia: 24 IANUARIE 1909.
Bibl.: M.P.R., p. 55-56.
8. *Medalie – Azilul Elena Doamna (1862).*
Autor: Caque; md. 1862, bronz aurit, diam. 50 mm.; nr. inv. MC/4010.

Avers: Fațada clădirii azilului Elena Doamna și inscripția: AZILUL ELENA DOAMNA, IAR ÎN PARTEA DE JOS LEGENDA: „PENTRU COPII GASITI ORFANI, O STEA IN CINCI COLTURI”

Revers: Stema țării înconjurată de legenda pe 9 rânduri: FONDAT LA ANUL 1862 IULIE 29, DE M.S. DOAMNA ELENA SOȚIA DOMNITORULUI ROMÂNIEI ALEXANDRU IOAN I.

Bibl.: M.P.R., p. 56.

9. *Plachetă – 50 de ani de la fondarea Universității Iași.*

Autor: România; md. 1911; tombac argintat; diam. 62 mm.; nr. inv. MC/4032.

Avers: busturile cu profil spre stânga ale lui Sturdza, Cuza Vodă și al lui Carol I rege.

Revers: Imaginea Universității din Iași și legenda circulară: 75 DE ANI DE LA FUNDAREA ACADEMIEI MIHAILENE 1911 – 50 DE ANI DE LA FUNDAREA ACADEMIEI MIHAILENE 1911 – 50 DE ANI DE LA FUNDAREA UNIVERSITĂȚII IAȘI.

Bibl.: S.C.N., IV, 1968, p. 289-290.

10. *Medalie – plachetă – 100 de ani de la fondarea Universității Iași.*

Autor: România- modelator Haralambie Ionescu; md. 1960; bronz și argint; diam. 60 mm.; nr. inv. 2382.

Avers: Busturile domnitorilor Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu spre stânga și legenda circulară: ÎNTEMEIETORII UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI. ALEX. IOAN CUZA – M. KOGĂLNICEANU.

Revers: Pe fundal palatul Universității din Iași, având deasupra inscripția circulară: REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ. În exergă, o ramură de lauri și legenda pe trei rânduri: UNIVERSITATEA „AL. I CUZA” – IAȘI 1860-1960.

Bibl.: S.C.N., IV, 1968, p. 290.

Avers și revers (nr. inv. 2390)

Avers și revers (MC/4011)

Avers și revers (MC/4067)

Avers și revers (MC/4014)

Avers și revers (MC/4010)

Avers și revers (nr. inv. 2382)

INFORMAȚII PRIVIND SITUAȚIA ECONOMICĂ A BUCOVINEI REFLECTATĂ ÎN PAGINILE „REVISTEI POLITICE” (1886-1891)

Răzvan Constantin PĂDURARIU

Rezumat: Redactorii revistei sucevene și-au propus încă de la început să facă totul pentru a îndepărta răul din mijlocul românilor: „Când am fondat Revista politică, am hotărât a spune adevărul despre toate relele, ce ne bântuie, pentru că numai așa credem a ne împlini misiunea și a contribui cu conștiință la formarea unei judecăți adevărate în poporul nostru despre starea lucrurilor. Nu ne închipuim, că roadele întreprinderii noastre se vor arăta fără întârziere, dară nici nu credem, că vom lucra în deșert. Această credință ne-a întrunit pe noi, o mână de oameni, fără de sprijin în prezent și poate și în viitor, să intrăm în luptă pentru drepturile națiunii noastre”. Ziarul de la Suceava a prezentat în mai multe numere situația economică reală a populației românești din Bucovina.

Cuvinte cheie: structură socială, agricultură, industrie, meserii, război vamal

Abstract: The magazine's editors intended, even from the beginning, to do everything they can in order to remove the evil among the Romanians: „When we have created the Revista Politica magazine, we have decided to tell the truth about all evils which haunts us, since this is the only way we believe we can accomplish our mission and we can bring our contribution to the creation of a true judgment in our people about the state of things. We don't imagine that the fruits of our venture will appear shortly, but neither do we believe that we will work in vain”. The magazine from Suceava has presented, in multiple issues, the real economic situation of the Romanian population of Bukovina.

Key words: social structure, agriculture, industry, handicrafts, customs war

Redactorii revistei sucevene și-au propus încă de la început să facă totul pentru a îndepărta răul din mijlocul românilor: „Când am fondat Revista politică, am hotărât a spune adevărul despre toate relele, ce ne bântuie, pentru că numai așa credem a ne împlini misiunea și a contribui cu conștiință la formarea unei judecăți adevărate în poporul nostru despre starea lucrurilor. Nu ne închipuim, că roadele întreprinderii noastre se vor arăta fără întârziere, dară nici nu credem, că vom lucra în deșert. Această credință ne-a întrunit pe noi, o mână de oameni, fără de sprijin în prezent și poate și în viitor, să intrăm în luptă pentru drepturile națiunii noastre”¹.

Preocupările „Revistei politice” au avut în centrul atenției problemele referitoare la drepturile politice ale românilor în cadrul monarhiei, deoarece în concepția redactorilor ei propășirea politică nu se putea realiza decât dacă poporul era luminat din punct de vedere cultural: „Vom căuta să luminăm poporul asupra drepturilor și datorințelor lui în privința națională, și vom lucra pentru întărirea lui în cultură și pentru îndreptarea stării lui economice”². „Nu este de ajuns ca să scriem cum că țara aceasta a făcut parte din România; că ne-a fost smuls prin silă acum una sută de ani; că pe

¹„Revista politică”, an I, nr. 2, 1886, p. 1.

² *Ibidem*, an I, nr. 1, 1886, p. 4;

pământul Bucovinei s-au petrecut fapte din cele mai mărețe din câte înregistrează istoria patriei; bine și neapărat este să gravăm toate acestea în inimile noastre; însă aceste cunoștințe istorice trebuie completate cu cunoștința economică a Bucovinei; trebuie să cunoaștem într-un mod faptic ce însemnează pământul ce s-a rupt din corpul Moldaviei”³. Cu aceste gânduri a plecat P. S. Aurelian, unul dintre colaboratorii „Revistei politice”, înspre partea de nord a Moldovei la o sută de ani după dezlipirea Bucovinei. Avea intenția de a cunoaște la fața locului situația economică și socială și de a publica o lucrare despre acest lucru. Prima impresie, după cum mărturisește autorul, a fost deplorabilă, deoarece, ajungând la Cernăuți, nu-și putea da seama dacă se află într-un teritoriu românesc. Peste tot în jurul lui se vorbea numai în germană sau în slavă. Supărat, scria mai târziu: “Încredințați că dreptatea va triumfa odată, să lăsăm viitorului sarcina de a răspunde dacă se poate sugruma un popor în pământul și căminurile sale; dacă răpirea poate legitima cea mai vădită intenție de a face să piară o naționalitate”⁴.

În perioada vizitei lui P. S. Aurelian, Bucovina avea o suprafață de 10.451 km pătrați și o populație de 511.964 locuitori la recensământul din anul 1869. Existau 5 orașe, 16 târguri, 298 comune și 193 domenii⁵. Pentru a observa dezvoltarea, vom arăta că în perioada de apariție a „Revistei politice”, respectiv în anul 1890, populația acestei provincii ajunsese la 642.945 locuitori, din care 208.301 români, 268.367 ruteni și 165.827 ceilalți străini⁶. Dacă facem o comparație cu situația din 1875 (221.726 români, 202.700 ruteni, 51.617 evrei, 67.872 ceilalți străini și un total de 543.915)⁷ vom observa imediat falsul: o scădere a populației românești și o creștere masivă a numărului rutenilor. Aceasta se explică prin faptul că după 1880 are loc o întorsătură în politica guvernului din Viena, renunțându-se la ideea înfăptuirii imperiului german pe ruinele celorlalte popoare și trecându-se la aceea a sprijinirii “cu orice preț și cu orice mijloace pe acele popoare din monarhie, despre ale căror sentimente filo-austriece nu mai exista nici o îndoială... și care, mai ales, nu au legături de interese vitale cu conaționalii lor din statele învecinate”⁸. Ca urmare, foarte multe sate la frontiera cu România au fost colonizate cu ruteni sau rutenizate, fapt dovedit de creșterea masivă a acestei populații. Aceștia au fost așezați ca un cordon între masele compacte de români din Bucovina și din România. Urmărind să aibă în coasta regatului un puternic bloc de străini (ruteni), austrieccii au recurs și la falsurile de la recensămintele populației, începând cu anul 1880, voind să obțină o majoritate zdrobitoare de ruteni față de români. Pe baza acestor cifre falsificate rutenii dobândeau în defavoarea populației românești drepturi în biserică, școală, administrație, justiție.

De aici, de la aceste falsuri și de la această politică a autorităților de defavorizare a poporului băștinaș, mulțimea de probleme și de animozități între naționalitățile din Bucovina. Imperialii vor aplica din nou “binecunoscutul” lor principiu “divide et impera”, pentru a triumfa cauza lor. Toate acestea au fost semnalate de “Revista

³ P.S. Aurelian, *Bucovina – descriere economică însoțită de o chartă*, București, 1976, p. 10.

⁴ *Ibidem*, p. 11.

⁵ *Ibidem*, p. 2.

⁶ I. E. Torouțiu, *Poporația și celelalte clase sociale din Bucovina*, București, Editura „Bucovina”, 1916, p. 33.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, pp. 48-49.

politică” în cei cinci ani de apariție, fiind și în opinia noastră un punct de plecare al « nenorocirilor » din punct de vedere economic ce avea să se abată asupra românilor din această provincie.

În perioada care face obiectul preocupărilor noastre (anii de apariție ai ziarului sucevean amintit), ocupațiile de bază ale bucovinenilor erau cultura pământului și exploatarea pădurilor. În Nordul Moldovei se deosebesc trei regiuni agricole: regiunea porumbului, cea a cerealelor de primăvară și cea a fânețelor și pășunilor, în aceasta din urmă crescându-se vite și exploatându-se pădurile. Principalele plante agricole care se cultivă sunt porumb, orz, ovăz, secară, grâu de toamnă, cartofi, trifoi, mei. Dintre plantele industriale - sfecla, inul, cânepa, rapița, hameiul și tutunul.

O altă ocupație a locuitorilor Țării de Sus este creșterea animalelor, una dintre ramurile cele mai înfloritoare ale agriculturii din Bucovina. Numărul animalelor a sporit continuu, rasele locale s-au “perfecționat” și au fost introduse rase străine.

Fiind una dintre cele mai împădurite regiuni din Europa, având o suprafață acoperită de peste 950.000 pogoane, ceea ce reprezintă aproximativ jumătate din provincie, exploatarea lemnului a devenit principala sursă de venit a Bucovinei. Ca urmare, s-a dezvoltat foarte mult comerțul cu lemn de construcție, transportul acestuia făcându-se mai mult pe apă și mai puțin pe calea ferată. Principalul proprietar de păduri era fondul religios ortodox-oriental, care deținea 494.594 pogoane⁹. Această problemă a proprietarilor de pădure suscită aprigi interese și în zilele noastre, Biserica revendicând pe bună dreptate se pare o parte din pădurile Bucovinei.

Deși s-au înființat de timpuriu diferite fabrici și s-a început exploatarea minelor, domeniul industrial era încă la început de drum și nu furniza sume decisive pentru bugetul provinciei. Principalele ramuri industriale prezente în economia din această zonă erau: industria construcțiilor și a lucrărilor de artă, prelucrarea metalelor, lemnului și pietrei; producerea fabricatelor chimice, tutun; producția alimentară; țesutul; tăbăcăria; producerea hârtiei. În Bucovina existau aproximativ 6.820 km de șosele, căi navigabile în lungime de 700 km pe Nistru, Prut, Ceremuș, Suceava, Moldova, Bistrița. Comerț se făcea cu România în primul rând, Rusia și Turcia.

În perioada apariției “Revistei politice”, efectele războiului vamal dintre cele două state se vor resimți foarte mult și vor afecta toate ramurile economice.

În ceea ce privește structura socială, în această perioadă avem trei clase sociale: „clasa dirigență”, formată din profesioniștii liberi și funcționari ai statului; „clasa de mijloc”, formată din meseriași și negustori și în care covârșitoarea majoritate o deținea străinii; țăranimea, care în această perioadă începe să-și piardă masiv pământurile în favoarea străinilor, sărăcind astfel.¹⁰ Pornind de la ideea că “Este mai presus de toată îndoiala, că cea mai mare piedică pentru progresul nostru național și cultural este înaintea de toate sărăcia noastră materială, din cauza căreia nu ne putem urni din loc”¹¹, “Revista politică” va urmări cu o mare consecvență îmbunătățirea situației materiale a românilor bucovineni. În fiecare număr din cei cinci ani de apariție va fi prezentată sau discutată cel puțin o problemă economică, se vor căuta soluții, se vor face propuneri, toate având

⁹ P. S. Aurelian, *op.cit.*, pp. 45-49.

¹⁰ I. E. Torouțiu, *op.cit.* p. 393.

¹¹ Revista politică, an II, nr. 2, 1887.

ca scop ridicarea, în special a țărânului român, la o stare materială superioară, pentru a se înlesni în acest fel dezvoltarea națională.

Ziarul de la Suceava a prezentat în mai multe numere¹² situația economică reală a populației românești din Bucovina. Făcând constatarea că “În privința materială stăm foarte rău. Vina este a noastră, căci am gospodărit prea rău: am pierdut ce am moștenit și i-am îmbogățit pre cei ce veniră goi în țară”¹³, revista arată că țăranimea a sărăcit până într-atât încât nu-și poate plăti datoriile și pentru a o putea face își vinde pământurile, comercianți și meseriași români nu mai sunt, că “și în clasele inteligente sunt mulți care nu mai pot face față cheltuielilor”, că încep să sufere de sărăcie și muntenii care erau cei mai avuți¹⁴. Această situație este agravată de faptul că moșiile fondului religionar au fost arendate străinilor, ceea ce îi lipsește pe români de o sursă de venituri. Redactorii ziarului sucevean cer consistoriului, camerei provinciale, deputaților și senatorilor să mijlocească arendarea moșiilor fondului de către români, pentru a fi sprijiniți în felul acesta în a-și ameliora situația economică¹⁵.

În numărul 8 din anul 1887, “Revista politică” reia și comentează un articol publicat în cinci numere din “Bukowinaer Rundschau”, cu privire la mijloacele prin care s-ar putea ridica starea materială a poporului din Bucovina. Autorul articolului constată starea deplorabilă și sărăcia tuturor stărilor și presupune drept cauze ale acestei stări următoarele: direcția greșită pe care s-a mers pentru dezvoltare, necultivarea însușirilor naturale ale țării. La prima cauză se arată că s-a greșit când s-a încercat ridicarea bunei stări prin comerț, deoarece nu existau nici capitaluri și nici produse agricole și industriale de prisos. Agricultură nu a fost dezvoltată în măsură suficientă, ea neproducând decât ce e necesar pentru trai sau nici măcar atât. În ceea ce privește industria, aceasta a fost total neglijată, astfel că bucovinenii, nevoiți să importe produse industriale, au dat banii câștigați cu greu și de aici situația deosebit de dificilă. Ca soluții pentru redresarea situației se propun: valorificarea cu ajutorul industriei a bogățiilor minerale din munți și a lemnului; dezvoltarea agriculturii și înființarea de instituții de credit care să ofere țăranilor împrumuturi cu dobândă mică. Cei de la ziarul bucovinean sunt de acord cu soluțiile propuse în presa de la Cernăuți, dar protestează împotriva faptului că autorul articolului din “Bukowinaer Rundschau” propune și soluția măririi suprafeței agricole prin dezmembrarea și împărțirea pământului fondului religionar la țărani. Ei demonstrează faptul că bucățelele de pământ date la țărani ar fi în scurt timp acaparate de marii capitaliști străini, ceea ce ar însemna revenirea la vechea situație, în timp ce prin desființarea fondului ortodox-oriental s-ar pierde un mare sprijin pentru românii bucovineni¹⁶. Credem că poziția adoptată de “Revista politică” este cea mai justă, având în vedere sprijinul acordat de fondul religionar dezvoltării culturale a românilor prin întreținerea școlilor primare, a claselor paralele în limba română de la gimnaziul sucevean, a Universității din Cernăuți etc.

Dacă aceasta era situația din agricultură, cu industria și meseriile problema era și mai gravă. Până în anul 1859 acestea erau în mâinile românilor, la Suceava, Rădăuți,

¹² *Ibidem*, an I, nr. 11, 1886; an II, nr. 8, 1887, an IV, nr. 18, 1889, an V, nr. 9, 1890.

¹³ *Ibidem*, an III, nr. 6, 1888.

¹⁴ *Ibidem*, an I, nr. 11, 1886; an IV, nr. 18, 1889; an V, nr. 9, 1890.

¹⁵ *Ibidem*, an I, nr. 11, 1886.

¹⁶ *Ibidem*, an II, nr. 9, 1887.

Siret, Cernăuți existând mulți ciubotari, cojocari, croitori, rotari, dulgheri români. În anul 1859 s-a dat o lege care permitea străinilor să se ocupe cu orice meșteșug, ceea ce a lovit în meseriașii români, care nu au făcut față concurenței și au dispărut. Redactorii suceveni arată că principalele cauze ale acestei dispariții au fost: alianța dintre “fabricant și capitalist care au monopolizat industria”, neînțelegerile dintre meseriașii români, dorința tuturor claselor de a-și face copiii funcționari sau, în orice caz, să trăiască dintr-o leafă, aversiunea față de meserii și faptul că ceilalți români se folosesc de serviciile meseriașilor și negustorilor străini neîncurajând pe cei de aceeași naționalitate cu ei¹⁷. Subliniind că ceea ce este și mai rău e că nimeni nu se gândește la ridicarea unei generații noi de comercianți și meșteșugari, “Revista politică” avertizează că “...un popor, care vrea să trăiască o viață sănătoasă, trebuie să caute a-și împlini toate trebuințele sau cele mai multe dintre ele prin puterile sale proprii, trebuie deci să poșeadă pe lângă clasa agricultorilor și cea a cărturarilor încă și o clasă mijlocie, care să fie veriga de îmbinare între cele două dintâi, anume cel puțin clasa comercianților, meseriașilor și industriașilor de tot feliul”¹⁸. Ca urmare, “după ce am pierdut industriașii noștri, trebuie să ne interesăm, ca să câștigăm lupta pierdută. Trebuie să creștem industriași noi”¹⁹ și aceasta prin înscrierea unui număr cât mai mare de tineri la școlile de meserii, prin reorganizarea școlilor de acest gen și înființarea altora noi, iar cei ce nu pot urma școli în lipsă de mijloace materiale să meargă la un meseriaș bun și să învețe.

Problema economică dezbătută cel mai mult în gazeta bucovineană a fost denunțarea convenției comerciale și războiul vamal dintre România și Austro-Ungaria. În cei cinci ani de apariție, redactorii nu au încetat să dezvăluie consecințele dezastruoase pentru Bucovina ale acestui război, să acuze guvernul care nu întreprinde nimic pentru a da bucovinenilor alte surse de venit sau pentru a relua relațiile comerciale cu regatul vecin, să ceară deputaților români să ridice problema unei noi convenții în parlamentul imperial, să facă propuneri pentru reglementarea diferendului, să-și țină la curent cititorii cu evoluția situației.

Încă de la 1 iunie 1886 “Revista politică” informa în legătură cu întreruperea tratativelor dintre România și Austro-Ungaria și că, începând cu această dată, importul dintr-un stat în altul va fi supus tarifelor autonome. Aceasta însemna practic ruperea relațiilor comerciale între cele două state²⁰. Ziarul sucevean nu a întârziat să aducă la cunoștința cititorilor săi care vor fi consecințele acestui eveniment, a neprelungirii convenției, și a subliniat că cei care au produs bunurile ce se exportau vor rămâne fără ocupație; se vor închide multe fabrici; comerțul, mai ales în Suceava, va dispărea; o parte din locuitorii Sucevei și ai gării Ițcani vor trebui să plece în altă parte; mulți dintre cei care lucrau la transportul lemnului își vor pierde pâinea; cei care vor fi loviți cel mai tare vor fi românii²¹. Se exprimă speranța că războiul vamal nu va dura multă vreme. Din numerele următoare reiese că ceea ce prevăzuseră redactorii se va produce, ba chiar consecințele războiului vamal vor fi mult mai grave și vor provoca în Bucovina un adevărat dezastru. Astfel, două luni mai târziu, urmările încetării schimburilor între cele

¹⁷ *Ibidem*, an I, nr. 11, 1887; an IV, nr. 10, 1890.

¹⁸ *Ibidem*, an V, nr. 10, 1890.

¹⁹ *Ibidem*, an I, nr. 11, 1886

²⁰ *Ibidem*, an I, nr. 2, 1886, p. 1.

²¹ *Ibidem*.

două țări erau prezentate în felul următor: în Ițcani, una dintre vămile mai importante care controlau traficul mărfurilor spre România, trenurile cu marfă nu mai circulă și foarte mulți negustori au plecat din Bucovina, stabilindu-se în România; aceeași situație și în punctele de trecere Bosanci și Gura Negrii; cel mai mult sunt loviți locuitorii de la munte, care pe lângă câștigurile ce le realizau din vânzarea lemnului, mai efectuau și cărăușie; foarte mult a fost lovit și comerțul cu cereale și vite pe care bucovinenii și le procurau din România, convenindu-le calitatea și prețul²². Consemnând aceste pierderi, suferite în special de români, ziarul sucevean constată cu amărăciune: “Crudă lege pentru noi. Ni s-a luat din mână un negoț, fără ca să ni se dea altul în schimb”²³. În afară de negustori, meseriași și munteni încetarea convenției a adus pagube mari țăranilor care au încăput în mâinile cămătarilor și marilor negustori. Aliindu-se, marii negustori procurau cereale și vite la un preț redus și le vindeau apoi țăranilor la preț de speculă²⁴. Toate acestea au adus țăranimea bucovineană într-o mare sărăcie. Așa cum afirmă “Revista politică” “Cu închiderea frontierei au încetat...orice venit, astfel că dacă va urma așa, peste scurt timp țăranimea noastră va consta numai din proletari. Munca pământului nu le aduce nici atât venit ca să poată trăi de la recoltă până la recoltă, necum să prisosească ceva, ca să poată plăti datoriile din trecut”²⁵.

“Revista politică” va acuza în permanență autoritățile de consecințele pe care le va avea asupra Bucovinei încetarea convenției comerciale cu România. Va cere guvernului să profite de autorizația dată de camera ministrului român de a încheia convenții provizorii cu statele străine și să încheie o convenție de acest gen cu regatul vecin, deoarece altă soluție nu ar fi pentru îndreptarea situației din Bucovina. Redactorii suceveni reproșează autorităților că în cinci ani de la declanșarea războiului vamal nu au luat măsuri pentru a crea noi surse de venituri bucovinenilor și a ușura astfel din consecințele acestuia: “Prin închiderea frontierei față de România, am dat economicește înapoi însă nu s-a făcut nimic pentru a afla noi izvoare de câștig; în alte țări se regulează râurile, se fac școli de meserie, se sprijinește industria casnică, la noi se introduc măsuri care răpesc populației celei mai sărace mijloacele cu care își pot acoperi trebuințele de existență”²⁶. Situația țăranimii a fost, de asemenea, o problemă importantă care a preocupat pe cei de la ziarul sucevean. Pe lângă descrierea acestei situații, aceștia au luptat cu mare ardoare împotriva vânzării pământurilor către străini, pentru îmbunătățirea stării materiale a țăranimii, împotriva tendințelor acaparatoare ale străinilor și pentru o gospodărire corespunzătoare a averilor comunale. Pricepuți economiști, colaboratorii ziarului din Suceava vor căuta diferite mijloace pentru ca sfaturile lor să ajungă la urechile maselor, vor urmări rezultatele activității lor și vor încerca să o perfecționeze continuu.

Prezentând situația țăranilor din Bucovina “Revista politică” ajunge la concluzia că două sunt cauzele care au adus pe mulți din această clasă “în sapă de lemn”: pierderea pământurilor (prin vânzare sau prin sechestrare) și datoriile foarte mari cauzate de împrumuturi la cămătari. “Cu un cuvânt unde te duci și te întorci prin satele

²² *Ibidem*, an I, nr. 3, 1886, p. 3.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 4.

²⁵ *Ibidem*, an II, nr. 2, 1887, p. 5.

²⁶ *Ibidem*, an VI, nr. 4, 1891.

noastre, ți se face părul măciucă în cap; căci vezi că doi ori trei se mai țin încă, eară rămășița sunt calicii calicilor”²⁷. În această postură a ajuns țărănimea datorită unor obiceiuri care, de asemenea, au fost dezvăluite în coloanele ziarului sucevean cu scopul de a constitui o pildă pentru alții și pentru a fi îndreptate.

În toată perioada de apariție, ziarul păstorit de părintele Simion Florea Marian va scrie despre pericolul vânzării pământurilor și va îndemna pe țărani să nu o mai facă. Începând din anul 1888 va înființa o rubrică nouă intitulată “Pentru popor” în cadrul căreia va da sfaturi românilor de la sate, folosind un limbaj cât mai apropiat de cel obișnuit aici. În ianuarie 1888, în scrisoarea pastorală a mitropolitului Silvestru Morariu, publicată în ziar, țăranii erau îndemnați să lucreze și să păstreze moșiile pentru că “până când pământul Bucovinei va rămâne în stăpânirea și în folosința neamului nostru creștinesc, până atunci, numai până atunci, vom rămâne pe deplin pământeni bucovineni... să ne lipim cu toată inima de pământul moștenirii noastre și ținându-ne cu toate puterile de vetrele noastre părintești, pe lângă care ne încălzim și ne odihnim, să lucrăm cu sârguință bărbătească țărinile care ne hrănesc și ne îmbracă”²⁸.

În articolul “Băgați-vă oameni buni minte-n cap” din aprilie 1889 se spunea că “În ziua de astăzi capul lucrurilor este ca oamenii noștri să se oprească odată a-și da pământul din mână. Noi vedem, că acum sate întregi sunt pierdute...”²⁹ și în continuare se făcea o comparație care ni se pare deosebit de reușită: „Vânzarea și cumpărarea pământului e ca o bătălie crâncenă. Cel ce vinde cade mort, cel ce cumpără învinge și are viață”³⁰. Pornind de la constatarea că „Este greu de aflat popor, care să trăiască mai ieftin decât românul. Dară tot plusul, tot prisosul, ce-i rămâne lui din zilele de lucru de peste ani, îl înghit sărbătorile și festivitățile familiare, ba, ce este și mai rău, acel prisos nici nu ajunge ci țăranul face împrumuturi, cari-l vâă în ghiarele cămătarilor”³¹ ziarul sucevean a pornit o puternică campanie împotriva hramurilor, praznicelor, a nunților și cumătriilor prea costisitoare și care aduc celor care le organizează numai greutate, ba chiar sărăcia. Referitor la necesitatea desființării hramurilor, într-un articol publicat în 1887 se spunea că “Evenimentele din urmă (războiul vama - n.n.) au lovit grozav starea noastră materială și de aceea nu ne rămâne alte decât a căuta din răspuțeri a înăduși acele obiceiuri, pe ale căror samă se cheltuiesc sume în zadar”³².

Tot pentru a câștiga mai mulți bani, “Revista politică” atrage atenția oamenilor că în Bucovina se construiesc căi ferate și că dacă ar merge la lucru ar putea să sporească venitul familiilor lor. Se cere intelectualilor de la sate să informeze țăranii și să-i îndemne spre aceste câștiguri fiindcă “La noi domnește neștiința, de aceea datoria inteligenței este să deschidă ochii și mintea celor neștiutori și să-i îmboldească la lucru, arătându-li și calea pe care trebuie să meargă”³³. Se cere de asemenea țăranilor bucovineni să învețe și ei anumite meserii practice așa cum fac alții în alte țări și în felul

²⁷ *Ibidem*, an III, nr. 5, 1888, p. 2.

²⁸ *Ibidem*, an III, nr. 1, 1888, p. 6.

²⁹ *Ibidem*, an IV, nr. 7, 1889, p. 3.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, an IV, nr. 3, 1889.

³² *Ibidem*, an I, nr. 22, 1887, p. 10.

³³ *Ibidem*, an I, nr. 9, 1886, p. 5.

acesta ar mai avea o sursă de câștig³⁴. Cel mai bun mijloc pentru a se ajunge la îmbunătățirea situației materiale a românilor din satele Țării de Sus în opinia redactorilor și a colaboratorilor “Revistei politice” ar fi înființarea de asociații economice și de credit în rate. Pornind de la ideea de înalt simț economic că “una din cauzele principale ale sărăciei țăranilor este scumpetea capitalului și camăta enormă care trebuie să o plătească țăranul, dacă este silit să iae împrumut”³⁵ aceștia recomandă “să se înființeze asociații economice și de credit, de la care fiecare membru în proporția banilor cu care participă la asociația aceasta ca membru și în măsura creditului său ar putea să iae împrumut oare care sumă”³⁶. Formalitățile de împrumut ar trebui să fie simple, împrumuturile să se facă numai pentru scopuri productive, iar dobânda să fie mică pentru ca o asemenea întreprindere să-și ajungă scopul.

Alături de preocupările pentru refacerea gospodăriilor țărănești, ziarul din Suceava va manifesta o atenție deosebită și pentru îmbunătățirea situației economice a Bucovinei. Arătând că “Ce privește Bucovina noastră, apoi este de mulți ani avisată să spere că vor veni vremuri mai bune și că se vor împlini aceste speranțe, înainte de a fi ruinată total, atât poporațiunea din orașe cât și cea din sate”³⁷ redactorii reproșează guvernului nu numai că nu a reluat relațiile comerciale cu România dar și că prin ultimele măsuri restrictive privind controlul obligatoriu al porcilor a făcut noi pagube districtelor de la graniță. Ba mai mult, nu s-a preocupat nici de reducerea tarifelor la transporturile pe căile ferate locale și nici de “crearea de noi industrii și construirea de fabrici” care să ocupe forța de muncă. Încercând totuși o rezolvare, se atrage atenția că “Poate va înțelege odată administrațiunea fondului religionar asupra căreia n-are țara nici o ingerință, misiunea sa, și va urma exemplul domeniilor statului și coroanei, înființând industrii din proprie inițiativă. Fondul dispune de destul pământ, lucrul este ieftin și capitalii ieftine asemenea se va găsi”³⁸.

În fața acestei lipse de preocupare a guvernului “Revista politică” adresa îndemnul la acțiune hotărâtă : “De oare ce nu este destul a nutri numai speranțe pentru vremuri mai bune și a pune mâinile în sân, este datoria deputaților, a corporațiunilor societăților, băncilor și comunelor ca să se miște cu energie, să se facă întruniri și petițiuni și în special în corpurile reprezentative să stăruiască neînterupt pentru împlinirea dorințelor și considerarea intereselor poporațiunii din Bucovina care nu cere lucruri imposibile, ci numai posibilitatea a câștiga mijloacele cele mai trebuincioase existenței și scăparea de ruinul economic”³⁹. Și ca o concluzie pentru rezolvarea problemelor legate de situația economică a românilor din Bucovina, ziarul sucevean recomanda: “Deci sfătuire și înțelegere înainte de toate! Apoi muncă, muncă de fier, și cruțare în gradul cel mai mare. Ca națiune avem interesul cel mai mare să ne într-armăm cu toții. Trebuie să se facă o regenerare, căci altfel după 10 ani nici nu mai vorbește nimene despre noi, dar încă să considere cuvântul nostru în afacerile țării noastre!”⁴⁰

³⁴ *Ibidem*, an IV, nr. 14, 1889, p. 4.

³⁵ *Ibidem*, an I, nr. 7, 1886, p. 5.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, an VI, nr. 2, 1891, p. 2.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, an III, nr. 3, 1888, p. 1.

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA PREZENȚEI VINULUI GRECESC ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ A SECOLELOR XV-XVI

Silviu BUBURUZAN

Rezumat: Studiul se referă la prezența vinului zis „grecesc” în spațiul românesc, atestată din antichitate. Acesta era un articol de lux, importat de-a lungul timpului pentru potențaii vremii sau pentru cei care tranzitau teritoriul românesc. Documentar, referiri concrete la comerțul cu vin apar începând cu secolul al XV-lea, aceasta neînsemnând că nu s-a practicat până în acel moment. Unul dintre articolele atestate documentar este vinul grecesc, mai precis cel de Malvasia, identificat în general sub numele de „marmaziu”.

Cuvinte cheie: vin grecesc, antichitate, articol de lux, negustori

Abstract: The study refers to the presence of “Greek” wine in Romanian space, attested since antiquity. It was a luxury product, imported over time for the rulers of that time or for those transiting Romanian territory. Documentary, specific references to wine trade arise from the XVth century, this not meaning that it was not practiced until then. One of the items documented is Greek wine, specifically the one of Malvasia, generally identified under the name of the “marmaziu”.

Key words: Greek wine, antiquity, luxury product, tradesmen

Prezența vinului zis „grecesc” în spațiul românesc este atestată din antichitate, acesta înscriindu-se între articolele de lux care erau importate de-a lungul timpului pentru potențaii vremii sau care tranzitau teritoriul românesc.

După implantarea coloniilor grecești pe țărmul românesc al Mării Negre (sec. VI-IV î. H.), dar probabil că și înainte de acest moment, nou-veniții au intrat în contact cu populația locală, furnizându-i bunuri destinate fie consumului curent, fie stăpânitorilor locali¹. Mai mult decât probabil, acest comerț era derulat în ambele sensuri, existând indicii că vinul din producția locală preluat de negustorii greci era revândut mai departe „până în inima Sciției”². Cu această ocazie este posibil să fi fost

¹ În analiza dedicată coloniilor grecești de la Pontul Euxin, Alexandru Avram menționează faptul că „Atena și alte cetăți egeene introduceau la rândul lor în Pont, direct sau prin intermediari, vinuri”. De asemenea, Thasos-ul este menționat ca orientându-și majoritatea producției de vin spre piețele pontice. *Istoria românilor*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, coordonatori acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Vulpe, membru corespondent al Academiei Române, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 594. Vasile Pârvan, referindu-se la aceeași perioadă, consemnează că localnicii „au primit cu multă bunăvoință vizitele negustorilor greci și le-au cumpărat cu entuziasm vinurile lor excelente și gătelile alese sau vasele frumoase pe care le aduceau”. Vasile Pârvan, *Dacia Preistorică*, ed. a IV-a, București, Ed. Științifică, 1967, p. 101, *apud* Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, C. Botez, *Cronica Cotnarilor*, București, Ed. Științifică, 1971, p. 9.

² I. C. Teodorescu, *Podgoria Alba Iulia(Țara vinului)*, București, 1946, p. 26.

introduse în cultura locală și soiuri de viță-de-vie aduse de aceiași negustori greci³ din Grecia continentală sau din Asia Mică.

În toată perioada următoare, în spațiul românesc vinul, fie autohton, fie de import, a continuat să joace un rol important în cultura locală, fapt atestat atât documentar, cât și arheologic.

Perioada postaureliană a reprezentat o ruptură și din perspectiva mențiunilor privind cultivarea viței-de-vie sau comerțul cu vin. Faptul că este vorba mai mult despre un regres, firesc în contextul dat, și nu despre o încetare a acestor activități este evidențiat de împrejurarea că ambele au fost reatestat atunci când situația s-a stabilizat.

Documentar, referiri concrete la comerțul cu vin apar începând cu secolul al XV-lea, aceasta neînsemnând că nu s-a practicat până în acel moment. Unul dintre articolele atestate documentar, direct sau prin referiri implicite, ca reprezentând obiectul unor tranzacții comerciale semnificative la nivelul secolelor XV-XVI pe teritoriul țării noastre este din nou vinul grecesc, mai precis cel de Malvasia, identificat în general sub numele de „marmaziu”.

Despre acesta se afirmă că ar fi unul dintre cele mai vechi din Europa, adus în Grecia în secolul al VIII-lea, fiind probabil originar din Asia Mică. Unele surse îl dau ca provenind din Malta, unde ar fi fost cultivat până la ocuparea insulei de arabi în 870. În principiu se poate accepta ideea că respectivul vin provenea fie din viile aflate în regiunea peninsulei Malvasia/Monemvasia/Monembasia/Μονεμβασία⁴ din regiunea Laoconia situată în sudul Peloponezului, fie din insula Creta/Candia (dintr-o regiune din vecinătatea Heraklionului).

P. P. Panaitescu, în glosarul explicativ al termenilor apăruti în cronică lui Grigore Ureche, echivalează termenul „marmaziu” cu vinul, ceea ce duce la concluzia că poate fi vorba despre vinul licoros autohton. În unele referiri documentare marmaziul

³ C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor: Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918* (Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Istorie „N. Iorga”, Biblioteca Istorică), București, Ed. Academiei, 1969, p. 12 și urm.

⁴ Monembasia, cunoscută și sub numele „Gibraltarul estului”, a fost populată permanent în secolul al VI-lea. În secolul al XII-lea era un centru comercial activ al Imperiului bizantin, fiind din acea vreme implicată în exportul de vinuri din regiune. Ocupată în 1248, după un asediu de 3 ani, de principele franc al Ahaiei, Guillaume al II-lea de Villehardouin, revine în 1262 în componența Imperiului bizantin condus la acea vreme de Mihail al VIII-lea Paleolog, fiind punct de plecare în reocuparea de către bizantini a Peloponezului. În 1464 intră sub protectorat venețian până în 1540, când este ocupată de turci. (Evenimentul este menționat și în tratatul de istorie a românilor în care se menționează că prin obținerea portului Monembasia prin pactul turco-venețian din 1540 Poarta și-a marcat definitiv supremația în Mediterana. Academia Română, *Istoria românilor*, vol. IV, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 444). Aceștia rămân până în 1690, pentru ca să reocupe regiunea în 1715, menținându-se până în 1821. Sub venețieni portul s-a afirmat ca punct de releu în comerțul cu vinuri grecești din regiune. După cedarea poziției către otomani, se admite că soiul de viță din care se obține acest vin s-a răspândit în Italia și alte zone ale Europei. În fapt, sub această denumire au început să fie comercializate diverse vinuri în componența cărora intrau struguri din acest soi. În prezent vinuri cu acest apelativ se produc în Austria (Tirolul de sud) și Elveția (Valais) unde sunt cunoscute sub numele de *malvasier*, precum și în Spania, Franța, Italia sau Portugalia, fiind cunoscute ca *malvasia/malvoisie*.

este identificat cu miedul⁵, care este rezultat în urma prelucrării mierii, iar în privilegiile comerciale acordate de domnii moldoveni sau munteni în epocă se face o distincție clară între vin și mied.

Apar două ipoteze de lucru. Fie este vorba despre un vin de import posibil grecesc, fie despre unul produs în țară, unde existau vii care produceau un vin relativ similar celui grecesc, de la care a împrumutat în epocă numele generic. Această ultimă supoziție ar putea fi susținută dacă admitem introducerea pe teritoriul României a unor soiuri de viță-de-vie din zona Mării Mediterane încă din antichitate și extrapolăm afirmația făcută de medicul Matteo Muriano, trimis la Suceava de Senatul venețian la cererea lui Ștefan cel Mare, care spune că în Moldova „vinuri de felul celor din Friul se obțin în august și septembrie”⁶.

Vinul zis „de Malvasia” a cunoscut o largă răspândire în epocă, fiind cunoscut de altfel sub acest nume inclusiv în Insulele Britanice („Anglia însăși consumă și apreciază acest vin de Malvasia, marfă de lux, care joacă în societatea secolului al XVI-lea rolul vinului de Porto în societatea noastră”⁷), și există diverse mențiuni cu privire la importul său, precum cea referitoare la voiajul efectuat de John Williamson ambarcat pe o navă de comerț, care, în 1534, când s-a întors din Creta, a adus un „anumit vin de Malvasia roșu de al cărui egal fusese rar văzut până atunci în Anglia”⁸.

⁵ În descrierea făcută Ardealului, Grigore Ureche afirmă că acolo există „vin pretutinderea, nimărui nu lipsește, miere multă și bună, de care făcu mied, așa de bun că se potrivește marmaziului”. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, E.S.P.L.A., 1955, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, p. 125. Interesant din acest punct de vedere este faptul că aproape identic se exprimă și Giovanni Antonio Magini în *Geografia sau descrierea universală a Pământului* apărută în 1596 și reeditată în 1598. Când autorul vorbește despre Transilvania relatează despre numărul mare de stupi de albine întâlniți în acea regiune și despre faptul că din mierea recoltată localnicii „fac o băutură care poate înșela și pe cunoscători care o socotesc drept vinul cel mai generos sau vin de Malvasia”. *Călători străini despre Țările române*, vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1972, p. 584. Practic se apreciază că miedul ar fi cea mai veche băutură fermentată, apărută cu mult înaintea celor rezultate din struguri, cereale sau fructe. După unele cercetări, vechimea acestei băuturi preparate din miere ar fi de 6.000 de ani. Este cunoscută și sub denumirea (considerată de autorii site-ului ca fiind nepotrivită) „vin din miere”. Actualmente miedul este preparat din miere, apă de izvor și fermenți (must de struguri sau drojdie). A se vedea www.mied.ro, consultat la 7.XI.2014.

⁶ *Călători străini despre Țările Române*, București, Ed. Științifică, 1968, vol. I, volum îngrijit de Maria Holban, p. 149.

⁷ Fernand Braudel *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, București, Ed. Meridiane, 1985, vol. I, p. 283. În context, istoricul francez consideră că vinul de Malvasia are ca proveniență Candia pe care o analizează din perspectiva angrenării în fluxurile comerciale ale vremii.

⁸ Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. III, p. 253. Demn de remarcat este și faptul că, alături de vin, negustorii englezi au adus covoare turcești și mirodenii. O istorioară anecdotică ce a circulat mult timp în spațiul occidental relatează în linii mari faptul că George Plantagenet (1449-1478), primul duce de Clarence, frate al regelui Eduard al IV-lea, găsit vinovat de complot împotriva regelui, a fost condamnat la moarte. Singura favoare acordată a fost aceea de a-și alege maniera în care va muri. Nefericitul complotist, mare amator de vin, a ales să fie înecat

Revenind la apariția unor semnale despre existența acestui vin pe teritoriul românesc, îl putem menționa pe cronicarul burgund Jehan de Wavrin. Acesta, în relatarea pe care o face despre expediția întreprinsă pe Dunăre în 1445 de o forță combinată, care includea o flotă cruciată aflată sub comanda nepotului său, Walerand de Wavrin, forțe muntene conduse de voievodul Vlad Dracul, precum și trupele conduse de Iancu de Hunedoara, menționează de două ori vinul de Malvasia.

Prima mențiune vizează momentul în care flota cruciată era ancorată la Constantinopol. Având loc discuții contradictorii legate de participarea la confruntarea cu turcii, comandantul burgund a fost ofensat de poziția altor participanți. Pentru a calma situația, superiorul mănăstirii minorite din Constantinopol „s-a sânguit să-l îndemne pe cardinal, încât acesta l-a trimis la seniorul de Wavrin să-i ducă din partea sa vin de Malvasia, pâine și posmagi pentru că ducea lipsă de ele pe galera sa”⁹.

A doua situație consemnată de cronicar este localizată în momentul sosirii trupelor din Ungaria, când: „după ce au sosit seniorii din Ungaria și s-au tăbărât pe mal, Ioan de Hunedoara, voievodul Ungariei”, a venit în vizită la Walerand de Wavrin pe galera „și acolo i s-a dat o gustare aceluia voievod și i s-a adus să bea vin bun de Malvasia”¹⁰. Discuția purtată ulterior de convivi reliefează faptul că respectivul vin făcea parte din băuturile pe care Iancu de Hunedoara le consuma în mod curent.

Constatăm că în ambele cazuri vinul era destinat unor lideri, în primul caz conducătorului flotei cruciate fiindu-i oferit de o importantă față religioasă și în al doilea caz, aceluiași lider cruciat, dar și lui Iancu de Hunedoara, cel mai proeminent comandant militar din epocă implicat în campanii antiotomane. Din această perspectivă putem concluziona că acest soi de vin devenise, posibil datorită unei relative rarități generate de suprafața redusă de cultivare sau de dificultatea procurării sale, deci și unui cost ridicat, deja un indicator al statutului social al celor care-l consumau, câștigându-și un loc aparte în mentalul epocii. De asemenea, dacă luăm în calcul simplul dialog purtat pe marginea diferențelor dintre vinul de Malvasia și alte băuturi, constatăm că primul devenise o componentă solidă a culturii gastronomice a elitelor vremii¹¹.

într-un butoi de vin de Malvasia. Istoria și-a găsit loc în mai multe scrieri, printre care cea a lui Charles Pinot Duclos, *Histoire de Louis XI*, apărută în 1745, reluată de Gustave Flaubert în mult mai cunoscutul său roman *Madame Bovary*.

⁹ *Călători străini*, vol. I, p. 101.

¹⁰ *Ibidem*, p. 117.

¹¹ Printre cercetătorii ce s-au ocupat de obiceiurile culinare din trecut și la care găsim referiri specifice se numără și Marilyn Nicoud (profesor la Universitatea din Avignon, fost director de studii medievale la Școala franceză din Roma (2004-2010), specializată în istoria medicinei medievale), care în *Cahiers de la Villa Kérylos* a prezentat comunicarea *Pratiques et discours alimentaires en Méditerranée de l'Antiquité à la Renaissance. Documentele celui de-al XVIII-lea colocviu de la Villa Kérylos*, desfășurat la Beaulieu-sur-Mer între 4-6 octombrie 2007, 2008, p. 317-336. cf. www.persee.fr consultat la 5.XI. 2014. Autorul, analizând printre altele obiceiuri alimentare de la curtea familiei Sforza din Milano, face apel la lucrarea *Amandole e malvasia per uso di corte. Cibi e ricette per le tavole dei duchi di Milano*, G. Rossanigo și P.L. Muciatti, Vigevano, 1998, în care printre altele este analizată corespondența din 1462 a unor membri ai marii familii milaneze.

Pentru Moldova epocii constatăm de asemenea prezența importantă atât în peisajul comercial, cât și în cel al reprezentării la nivelul clasei dominante a vinului grecesc, posibil, dacă luăm în considerare celelalte referiri, acelui zis „de Malvasia”.

Dacă ne referim la primul aspect, cel comercial, analiza privilegiilor acordate de domnii moldoveni neguțătorilor lioveni scoate în evidență faptul că vinul grecesc ocupa un loc aparte între articolele de lux importate sau tranzitate prin țară între 1408 și 1456.

Cel mai vechi privilegiu comercial adresat liovenilor și identificat până în prezent, emis de Alexandru Voievod la Suceava în 8 octombrie 1408, menționează, referindu-se la vămile Moldovei și la sumele datorate: „iar când vor cumpăra marfă tătărescă, în Suceava, precum mătăsă, piper, camhă [un fel de mătase turcească], tebenci [podoabă de mătase pentru șaua calului], tămâie, vin grecesc, de grivnă în Suceava, câte trei groși”¹². De semnalat este și faptul că pentru articolele de lux enumerate vama se plătea doar la Suceava, acestea fiind fie aduse de negustori tătari, fie cumpărate din spațiul controlat de tătari.

Întăririle „privilegiului cel mare” de la 1408, emise ulterior (Ștefan voievod, Suceava, 18 martie 1434; Petru voievod, Suceava, 29 iunie 1456¹³), menționează în aceiași termeni cuantumul vămii pentru vinul grecesc, dar și pentru celelalte mărfuri importate sau tranzitate de peste mare. Constatăm pe această cale faptul că această perioadă a fost și una de stabilitate economică, valoarea vămii rămânând neschimbată vreme de aproape jumătate de secol. În secolul următor, spre sfârșit, vedem că, urmare a evoluției situației economice, crizei aurului sudanez și devalorizării monedei turcești, vama a suferit modificări ajungând în 1582 la „de fiecare cinci taleri și zece aspri” plătibili la Iași¹⁴. De remarcat este faptul că în aceeași perioadă o bute de vin autohton se vindea cu 50 de taleri¹⁵.

Vama moldovenească pentru vin în epocă este diferită de cea plătită de negustorii brașoveni pentru produsele importate din/tranzitate prin Țara Românească în ciuda stabilității acesteia în aceeași perioadă. Astfel, un document emis la Brașov în 7 septembrie 1412 de cancelaria lui Știbor, voievod al Transilvaniei în acea perioadă, prin care se reglementează în baza unor documente mai vechi vămile plătibile de negustorii brașoveni care aduc sau duc mărfuri din/în Țara Românească menționează „pentru un vas de mied [să plătească] 12 ducați, pentru un vas de vin 6 ducați”. Separat sunt făcute

¹² Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, Ed. Viața Românească, 1932, vol. II, p. 635. Groșii erau monede de argint emise începând din secolul al XIII-lea care au circulat în spațiul germanic, dar și în Polonia. În Polonia era atât monedă de calcul, cât și aflată în circulație efectivă. Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, Colecția Biblioteca Băncii Naționale, nr. 16, Ed. Enciclopedică, 1996, p. 41.

¹³ *Ibidem*, p. 671.

¹⁴ Pentru echivalențele groșilor polonezi cu alte monede aflate în circulație, precum și pentru evoluția valorii intrinsece a monedelor care au circulat pe teritoriul Moldovei, a se vedea Bogdan Murgescu, *op. cit.* În lucrare, pe lângă prezentarea extrem de pertinentă a problemei, se face apel și la o bogată bibliografie a cărei consultare oferă o imagine de ansamblu asupra problematicei.

¹⁵ Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, C. Botez, *op. cit.*, p. 211. Autorii fac apel la mai multe surse citând prețuri pentru diverse tipuri de vase în care se depozita sau se comercializa vinul.

mențiuni privind mărfurile (nenominalizate în totalitate) aduse de către „saraceni” la care urma să se ia tricesima¹⁶.

O altă mărturie interesantă referitoare la importurile de vin provenind din Candia o regăsim în notele de călătorie ale englezului John Newberie, care, în 1582, menționează: „în ziua de șase aprilie 1582, am plecat din golful de lângă Terapia, îmbarcați pe un vas încărcat cu vinuri de Candia, ce urma să meargă în susul fluviului Dunărea¹⁷”.

Itinerarul urmat de călătorul englez, pe o corabie italienească în cala căreia erau puse câte „două butoaie unul peste altul¹⁸”, include Sozopolis, Emona (târg de pe coasta

¹⁶ *Documenta Romaniae Historica*, D, *Relații între țările române*, vol. I, (1222-1456), întocmit de acad. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, Editura Academiei, 1977, p. 194. Aceeași sumă, mai puțin tricesima, era statornicită de Mircea voievod în două acte succesive emise de cancelaria domnească în Câmpulung la 6 și la 25 august 1413, *ibidem*, pp. 198 și 200. În 1421 Radu voievod stabilește aceeași vamă, cu diferența că în loc de mied, 12 ducați urmau să se plătească pentru butoiul de miere și se menționează o taxă de 3 % în perperi pentru mărfurile de peste mare. *Ibidem*, p. 219. Dan voievod întărește la rândul său vama la vin la 6 ducați, iar pentru mărfurile de peste mare de 1 ducat la 30. *Ibidem*, p. 137. Dan voievod va reveni în două documente succesive cu noi precizări, în 10 noiembrie 1424, cu ocazia faptului că Sigismund de Luxemburg „ne-a dăruit nouă milostivirea așa mare de a bate în cămara noastră banii numiți <în limba> poporului fileri și dinari mici”. Atunci stabilește un tarif unic de 10 dinari atât pentru vin, cât și pentru mied. Documentul, emis în limba latină, face apel la o adevărată armonizare monetară între Muntenia, Transilvania și Ungaria. Stabilește și o taxă în dinari de 3 % pentru mărfurile de peste mare. Al doilea document, în limba slavonă, diferă ca argumentație, în sensul că precizează că Sigismund „mi-a dăruit haraghie de bani, ca să fie în țara domniei mele, după cum este și în țara sa, astfel să se bată bani și în țara domniei mele”. Vama stabilită este de „butoiul de vin 10 bani și butoiul de mied 10 bani”. Taxa pentru mărfurile de peste mare este în bani tot de 3 %, *ibidem*, pp. 229 și 231. Același Dan revine cu o nouă reglementare în 1431, când cere ca să se plătească „de butoiul de mied 12 ducați, de butoiul de vin 6 ducați”, revenind la tarifele din 1412, *ibidem*, p. 277. Taxele se mențin neschimbate și sub Vlad voievod în 1437, *ibidem*, p. 341. În 1443 voievozii Transilvaniei Nicolae de Ujlak și Iancu de Hunedoara hotărăsc o taxă de 6 dinari pentru vasul de vin, *ibidem*, p. 370. Trecând peste variațiile de monedă în care se stabilește plata vămilor domnești, constatăm ca o constantă existența unui serios comerț cu vin. Deși nu este menționat în mod expres, se poate presupune că cel puțin o parte din vinul comercializat în Țara Românească, Transilvania și Ungaria era de import. Presupunerea poate fi susținută atât de preferința manifestată de Iancu de Hunedoara pentru vinul de Malvasia, cât și de taxa de 3 % pentru mărfurile de import, taxă menționată și în documentele ardelene, și în cele muntene imediat după fixarea celei la vin. Pe de altă parte, să nu uităm faptul că pentru ospățul dat în cinstea soliei tătare de Mihai Viteazul vinul de Malvasia a fost adus în cantitate mare de la Brașov.

¹⁷ *Călători străini despre Țările Române*, București, Ed. Științifică, 1970, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, p. 514 și urm.

¹⁸ Pentru secolul al XV-lea, referitor la corăbiile italiene care navigau pe Marea Neagră, Andreea Atanasiu-Găvan notează că tonajul mediu era de 500-900 de butoaie, aproximativ 300-540 de tone. *Nave venețiene și genoveze în bazinul Pontic, în Marea Neagră. Puteri maritime-puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coordonator Ovidiu Cristea, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 62. În epocă butoaiile autohtone erau mai mici datorită faptului că

bulgară), Caliacra, Licostomo (localizat de autorii volumului ca fiind pe brațul Sulina, fiind deci o eroare de redactare a autorului), gura brațului Sf. Gheorghe, Tulcea (unde a fost plătită o mică vamă), Chilia, Isaccea, Reni (unde este menționată existența unor negustori din Chios). La Reni marfa a fost descărcată, negustorul plătind pentru transport câte 60 de aspri pentru fiecare butoi de vin (asprul turcesc, în urma devalorizării de la mijlocul secolului al XVI-lea, ajunsese de la 0,29 g argint la o greutate de 0,23 g argint. Rata de schimb era în 1582 de 120 de aspri pentru un ducat venețian, iar un pogon de vie în Moldova se putea cumpăra cu aproximativ 800 de aspri).

Peste Prut s-a mers prin Fălciu și Huși spre Iași, unde a fost plătită vama moldovenească „de fiecare butoi mare de vin cinci taleri și zece aspri” (trebuie menționat că în epocă talerul era cotelat la 80 de aspri). În acest moment călătorul englez mai oferă o informație interesantă, cea referitoare la vinul „tămâios” (în original *Muskadell*) transportat prin Moldova, dublu taxat în Imperiul Otoman, cu „șase sechini la Constantinopol și patru la Emona (Reni)”. În total pentru acest voiaj se menționează un interval de timp de 45 de zile, un indicator important asupra ceea ce însemna comerțul la o distanță medie în acea perioadă.

Toate aceste informații permit, pentru sfârșitul secolului al XVI-lea, construirea unei imagini destul de coerente referitoare la traseele de negoț din epocă, la valoarea intrinsecă a vinului de calitate, precum și la taxele plătite în diverse locuri, taxe care evident se regăseau în prețul de vânzare a produsului. De asemenea se pot suprapune locurile de stație menționate de călătorul englez cu cele amintite în relatări anterioare pentru observarea evoluției drumurilor de comerț moldovenești.

Legat de al doilea aspect la problemei, cel al utilizării „malmaziei” ca element de prestigiu, avem câteva exemple care ar putea fi extrapolate și utilizate în emiterea unor concluzii.

Astfel, întâlnim menționarea „malmaziei” între bunurile de preț pe care în 1449 Bogdan al II-lea se angajează să i le trimită starostelui polonez de Camenița și Podolia în schimbul serviciilor informative pe care acesta urma să i le presteze. „Și noi îi vom da panului Detrih în fiecare an câte patru sute de zloți turcești și câte zece vase de vin de malmazie și câte zece bucăți de camhă și cinci de cufterie și câte cinci de pânză”¹⁹. Practic documentul instituie o rentă anuală cu o valoare ridicată în schimbul rezolvării unor eventuale probleme în relația cu Polonia.

În context putem menționa faptul că vinul nu era folosit numai pentru plata unor servicii, ci și pentru obținerea de informații, așa cum aflăm, 150 de ani mai târziu, din raportul trimis de comisarii imperiali aflați în misiune pe lângă Mihai Viteazul în 1598 către unul dintre consilierii lui Rudolf al II-lea. Aceștia, pentru a-i exploata informativ pe membrii unei solii tătare, și-au luat o serie de măsuri detaliate în document: „Ieri am fost poftiți de Mihai Voievodul la un ospăț la care au luat parte și solii tătari. Noi însă ne-am îngrijit ca să aducem din Brașov, pentru acest ospăț atâta vin ales de Malvasia

de multe ori erau cu cercuri de lemn, ajungându-se astfel la un diametru de 0,50 m și o lungime de 2 metri. Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, Const. Botez, *op. cit.*, p. 207.

¹⁹Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 748.

încât să le dăm lor să bea”. Urmează consemnarea faptului că datorită vinului tare tătarii au început să relateze despre lucruri considerate a fi secrete²⁰.

Relatarea confirmă faptul că vinul de Malvasia era considerat a fi „ales”, deci consolida prestigiul celui care îl deținea și îl oferea. De asemenea, era considerat a fi „tare”. Fiind un vin al elitelor, a fost ales special de comisarii imperiali, poate de conivență cu Mihai Viteazul (să nu uităm că acțiunea se petrece la un ospăț oferit de acesta și probabil în prezența acestuia) pentru a fi oferit solilor tătari. S-a mizat pe faptul că solii vor fi tentați să consume în exces o băutură cu o tărie alcoolică superioară celei consumate uzual tocmai datorită prestigiului acesteia²¹.

Revenind la situația din Moldova, întâlnim în 1456, de asemenea în relația cu Polonia, la Petru Aron, urmașul, dar și ucigașul lui Bogdan al II-lea, un document emis la Suceava în 29 iunie. Prin acesta domnul moldovean se angaja să-i trimită regelui Cazimir al IV-lea, de asemenea anual, „pânză, mătăasă, boi, miei, ... și cai, malmazie și vin și altele pe care plăcutul Domnul nostru, Regele Cazimir, le cere []”²².

În acest document atrage atenția faptul că este vorba despre articole solicitate în mod expres de regele/curtea poloneză, unele, precum mătasea, evident importate, altele din producția internă a Moldovei. Totodată se constată o distincție între „malmaziu” și „vin”. Este posibil ca aici această situație să derive din faptul că se solicita, pe de-o parte, un produs de prestigiu destinat în principiu uzului regal și, pe de altă parte, vinul autohton apreciat în Polonia, dar mai puțin cotate în ierarhia produselor destinate elitelor vremii.

Legat de aprecierea de care se bucura vinul moldovenesc în Polonia, Constantin C. Giurescu menționează pentru secolul al XVII-lea expresia „na kutnarze” pe care o leagă de calitatea vinului produs la Cotnari²³. Luând în considerare faptul că viile cotnărene sunt atestate documentar încă din 1448²⁴, este posibil ca produsul lor să-și fi clădit o bună reputație în timp.

Concluziile care se conturează din evaluarea acestor date culese din documentele vremii indică o serie de eventuale subiecte de cercetare ulterioare.

²⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1972, p. 97.

²¹ O băutură slab alcoolizată, foarte populară printre popoarele stepei era în epocă, și este și acum în Asia Centrală, cumâsul obținut din lapte de iapă fermentat. Tăria alcoolică a produsului variază între 0,7 și 2,5%. A se vedea www.reteteleluradu.ro, consultat la 5.X.2014. O astfel de tărie poate explica reacția solilor tătari la contactul cu o băutură superioară din punctul de vedere al conținutului de alcool consumată în exces.

²² Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p.787.

²³ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, Editura Academiei, 1967, p.217.

²⁴ Este vorba despre un document din 5 octombrie 1448 prin care Petru voievod dăruiește mănăstirii din Poiană „șese vase de vin din deseatina noastră, sau de la Hârlău sau de la Cotnari”. Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 366. Pe de altă parte, despre calitățile vinului autohton scrie și Dimitrie Cantemir, este adevărat, ceva mai târziu. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, Editura Academiei, 1973, pp.109-111.

Astfel se poate constata că elitele românești, fie din Moldova, fie din Țara Românească, dar și din Ardeal nu numai că erau conectate la cultura gastronomică a vremii, semn al integrării în marile axe de schimb continentale. Importul și consumul aparent curent al vinului de Malvasia, poate similar organoleptic unor sortimente obținute pe plan local, atestă un nivel ridicat chiar de rafinament gastronomic al conducătorilor vremii.

Totodată se poate deduce că prețul de vânzare al acestui produs era destul de ridicat, dacă luăm în calcul doar traseul parcurs de la producător până la hotarele Poloniei sau Transilvaniei, taxele vamale impuse, precum și condițiile efective de transport. Faptul că este menționat în mai multe documente emise în timp de cancelariile domnești indică un volum ridicat de marfă transportată frecvent. Pe cale de consecință, se poate presupune că prezumtivii cumpărători dispuneau de suficiente resurse financiare încât să investească în produse consumabile ce pot fi considerate a fi de lux.

Bibliografie

Călători străini despre Țările Române, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1968

Călători străini despre Țările Române, vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1972

Istoria românilor, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, coordonatori acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Vulpe, membru corespondent al Academiei Române, București, Editura Enciclopedică, 2001

Istoria românilor, vol. IV, *De la universalitatea creștină către „Europa” patriilor*, acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Camil Mureșanu, prof. univ. dr. Tudor Teoteoi, București, Editura Enciclopedică, 2001

Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu notă asupra ediției de D.M. Pippidi, București, Ed. Academiei, 1973

Ureche, Grigore, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, E.S.P.L.A., 1955, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu

Costăchescu, Mihai, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, Ed. Viața românească, 1932, vol. II

Documenta Romaniae Historica, D, *Relații între țările române*, vol. I, (1222-1456), întocmit de acad. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, Editura Academiei, 1977

Atanasiu-Găvan Andreea, *Nave venețiene și genoveze în bazinul Pontic, în Marea Neagră. Puteri maritime-puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coordonator Ovidiu Cristea, București, Institutul Cultural Român, 2006

Braudel Fernand, *Mediterraneană și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, III, București, Editura Meridiane, 1985

Giurescu, Constantin C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, Editura Academiei, 1967

Giurescu, Constantin C., *Istoricul podgoriei Odobeștilor: Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918* (Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Istorie „N. Iorga”, Biblioteca Istorică), București, Editura Academiei, 1969

Murgescu, Bogdan, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, Colecția Biblioteca Băncii Naționale, nr. 16, Editura Enciclopedică, 1996

Pârvan, Vasile, *Dacia Preistorică*, ed. a IV-a, București, Editura Științifică, 1967

Rossanigo G., Muciatti, P.L., *Amandole e malvasia per uso di corte. Cibi e ricette per le tavole dei ducchi di Milano*. Vigevano, 1998

Teodorescu, I. C., *Podgoria Alba Iulia (Țara vinului)*, București, 1946

Ungureanu, Gh., Anghel, Gh., Botez, C., *Cronica Cotnarilor*, București, Editura Științifică, 1971, p. 9.

www.mied.ro

Marilyn Nicoud, *Cahiers de la Villa Kérylos*, comunicarea *Pratiques et discours alimentaires en Méditerranée de l'Antiquité à la Renaissance*. Documentele celui de-al XVIII-lea colocviu de la Villa Kérylos desfășurat la Beaulieu-sur-Mer între 4-6 octombrie 2007. Apărut 2008, a se vedea www.persee.fr

www.reteteleluiradu.ro

LEGENDA UNEI FOTOGRAFII - MAIOR ANTON IONESCU

Ion FILIPCIUC

Rezumat: O fotografie publicată în ziarul "Crai nou" din Suceava, decembrie 2013, cu explicația că îl înfățișează pe maiorul Ion Antonescu, îl determină pe autorul articolului de față, să facă investigații și să ajungă la concluzia că fotografia din noiembrie 1918 îl reprezintă pe maiorul Anton Ionescu, cel care în dimineața zilei de miercuri, 24 octombrie / 6 noiembrie 1918, conduce un pluton de grăniceri români peste granița dintre Bucovina și Regatul României, intră, urcând pe drumul de la Ițcani, în orașul Suceava, cântând *Pe-al nostru steag e scris Unire*, se oprește la primăria orașului și arborează pe turla ei tricolorul românesc.

Cuvinte cheie: maior Anton Ionescu, Unirea 1918, Bucovina, Suceava

Abstract: A photo published in the newspaper "Crai Nou" Suceava, in December 2013, with the explanation that depicts Major Ion Antonescu, causing the author of this article, to investigate and to conclude that the photograph in November 1918 represent the Major Anton Ionescu, who on the morning of Wednesday, October 24 / November 6 1918, is leading a platoon of Romanian border guards over the border between Bukovina and the United Romania, come in on the Ițcani road from the city of Suceava, singing *On our flag is written Union*, stops at city Hall and heighten on its tower the Romanian flag.

Key words: Major Anton Ionescu, 1918 Union, Bukovina, Suceava

Am citit cu mare bucurie articolul *Maiorul Ion Antonescu, „cel dintâi” la Suceava*, publicat de Adrian Popovici în ziarul „Crai nou”, Suceava, an XXIII, nr. 6415, din ziua de luni, 2 decembrie 2013, p. 8, dimpreună cu precizările despre valoroasa achiziție a colecționarului dr. Ioan Costea din Suceava și eram chiar entuziasmat să folosesc patrioticul înscris de pe fotografia reprodusă drept document într-un comentariu la paginile lui Liviu Rebreanu din broșura *Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșana și Bucovina*, Editura H. Steinberg, 1919, semnată cu pseudonimul *Ion Jalea*, numai dacă meteahna neîncrederii și a verificărilor de rigoare nu mi-ar fi dat serioase ghionturi.

Înscrisul maiorului român care a intrat „cel dintâi” în Suceava din imaginea reprodusă în ziarul „Crai nou”, pe cât se poate desluși, are totuși următorul text:

„Primăriei orașului Suceava, Răspunzând chemării populației bucovinene, având și încuviințarea domnului general Zadik, comandantul Diviziei 8-a – fără alte instrucțiuni decât de a ține o strânsă legătură cu Primarul orașului, distinsul prof. Eusebie Popovici, în zorii zilei de 6 Noiembrie, st. n. 1918, am trecut cel dintâiu în fruntea a 48 de grăniceri, grade inferioare și un ofițer, desființând granița și intrând în vechea capitală a Moldovei, cântând Pe-al nostru steag e scris Unire, am arborat tricolorul românesc sus pe turla primăriei, ca vântul suflând în faldurile lui să ducă știrea întregii populații bucovinene că a sosit ceasul de scuturare a ei de sub jugul austriac.

În amintirea dragostei de care am fost înconjurat de toată suflarea românească și ca o amintire scumpă tuturilor. Maior Anton Ionescu.”

În această transcriere am corectat textul cules în ziarul „Crai nou”, unde s-au strecurat câteva greșeli de lectură... orbitoare a înscrisului din partea de jos a fotografiei:

- „*general Zadic*” purta patronimul *Zadik*;
- „*diviziei 8 A*” trebuie ortografiat „*8-a*”, fiind sigura divizie ...a opta;
- „*prof. Eusebiu Popovici*” își rostea numele și semna *Eusebie Popovici*;
- „...*e scris Unire. Am arborat...*” se va citi și grafia „*e scris Unire, am arborat...*”, cele două propoziții despărțite fiind prin virgulă, nu prin punct, iar
- „*scumpă tuturor*” are grafia „*tutulor*”
- „*Maior Ion Antonescu*” nu se poate citi decât „*Maior Anton Ionescu*”.

Pentru că:

1. *Chipul* prelung al maiorului din fotografia reprodusă în ziarul „Crai nou” nu are ...calviția prematură a celui ce va fi avansat, peste 20 de ani, la rangul de ...mareșal Ion Antonescu; ochii maiorului de la Suceava sînt mari, larg deschiși, cu aer festiv, lipsit de încrîncenare; cu sprîncenele arcuite, cu buzele cărnose și cu bărbia marcată de siguranță. Fotografia ofițerului Ion Antonescu din anii 1918-1919 arată o figură ovală, cu ochii micșorați, sprîncene drepte, buze subțiri și bărbia teșită, iar obrazul uscat, înfățișînd un bărbat obosit și copleșit de îngrijorare.

2. *Semnătura* maiorului care a intrat „cel dintâiu” în Suceava, în zorii zilei de 6 noiembrie 1918, are scrisă litera A mare, în vreme ce ofițerul român Ion Antonescu își semna numele cu a mic! Să mai observăm apoi un amănunt neliniștitor: semnătura din documentul reprodus în ziarul „Crai nou” nu are nici inițiala „I” și nici prenumele „Ion”, ceea ce ne obligă să citim olograful doar „*Ant...Ionescu*” și să bănuim că maiorul care a pășit „cel dintâiu” peste cordunul bucovinean, în zorii zilei de miercuri, 6 noiembrie 1918, nu este unul și același cu ofițerul care în noaptea de 21 iunie 1941 va rosti la postul de radio București: „*Ostași, vă ordon treceți Prutul!*” Ceea ce nu știrbește cu nimic valoarea fotografiei, ci doar întuneacă acuratețea lecturii.

3. Dictonul *Omul potrivit în locul cuvenit* ne cere să știm cu minuție dacă „maiorul” Ion Antonescu se afla la acel ceas istoric, noiembrie 1918, în preajma cordunului care despărțea Bucovina, prin pajurele împăratești răsădite în pămîntul Moldovei, în urma raptului înfăptuit de Imperiul Austriac, începînd cu 4 mai 1775. Or, din biografia mareșalului Ion Antonescu, aflăm că el s-a născut în ziua de 2 / 14 iunie 1882, la Pitești, în familia unui ofițer, că urmează Școala Militară de Infanterie și Cavalerie, iar cu ziua de 1 iulie 1904 este încadrat cu gradul de sublocotenent în Regimentul I Roșiori, de unde cariera lui ostășească se va încărca de merite și glorie.

Explicația dată de d-l medic Ioan Costea în „Crai nou”, 2 decembrie 2013, că „*La 1918, Antonescu deja făcea parte din Statul Major al Armatei, nefiind străin de planul de apărare al țării, avînd relații...*” este și ea eronată, întrucît în timpul celui dintîi război mondial, după cum aflăm dintr-un memoriu *propria manu*, scris în ziua de 17 octombrie 1927, locotenent-colonel Ion Antonescu a îndeplinit următoarele atribuții:

„*a) Șeful Operațiilor Arm. de Nord 14 august 1916 – 15 noiembrie 1916 (gradul de căpitan); b) 5 noiembrie 1916, transferat, după dezastrul de la Jiu, ca șeful operațiilor Arm. I-a (același grad); c) la 10 noiembrie, inamicul trecînd Dunărea la Zimnicea, am fost numit șeful operațiilor Grupului Arm. General Prezan, constituit cu această ocazie (același grad); d) La 5 decembrie 1916 am trecut șeful operațiilor la M. C. G., unde am funcționat, în aceeași calitate, până la demobilizarea armatei, aprilie 1918 (gradul maior*

și lt. col.); e) *Imediat după aceasta, am fost numit comandantul unui divizion de cav. care se găsea în acoperire pe Nistru în Tighina (gradul lt. colonel); f) În octombrie 1918 am fost chemat telegrafic de M. S. Regele și însărcinat să fac proiectul de operațiuni pentru cazul reintrării noastre în acțiune, iar la 1 noiembrie, cu ocazia remobilizării armatei, am fost numit șeful operațiunilor la M. C. G., unde am funcționat până la 1 aprilie 1920, când armata s-a demobilizat în mod definitiv (același grad)...*” (V. Fl. Dobrinescu, Gh. Nicolescu, **Plata și răsplata istoriei, Ion Antonescu, militar și diplomat (1914-1940)**, Institutul European, Iași, 1994, p. 80)

Altfel scris, nu „Statul Major al Armatei”, ci doar ...*Marele Cartier General* !

Pentru a înlătura orice dubiu, vom cita și din *Foaia calificativă pe anul 1919* (de la 1 noiembrie 1918 până la 31 martie 1919) a lt. colonel Antonescu Ion, întocmită de comandantul de trupă sau șeful de serviciu Operații de la Marele Cartier General:

„Ofițer superior distins din toate punctele de vedere, caracter hotărât, voință de fier. Orice calificare i-aș face, ea nu va putea ilustra îndeajuns meritele ce-i revin, grație muncii rodnice și fără de preget ce a depus în postul de multă încredere ce-l ocupă, ca șef al Biroului Operațiilor.

Lucrările ce a executat în această calitate și care influențează toate ramurile de activitate ale Comandamentului, precum și studiile ce a pregătit pentru apropierea intereselor neamului la Conferința Păcii, pun în evidență o dată mai mult însușirile strălucite cu care este înzestrat și patriotismul cald care-i încălzește acțiunile.

Ofițer de Stat Major de mare valoare.

Interesele armatei reclamă ca lt. colonel Antonescu să ajungă cât mai curînd, repede, la înaltele comandamente la care are tot dreptul să aspire.

Îl propun pentru înaintare la gradul de colonel, în mod excepțional, atît în arma sa cît și pe Stat Major, precum și la comanda de regiment.

Șeful Secției Operațiilor / Lt. colonel / Sichițiu” (Ibidem, p. 100)

Așadar, în zorii zilei de miercuri, 6 noiembrie 1918, „maiorul” Ion Antonescu nu era decît ...locotenent colonel la Marele Cartier General al Armatei Române, cu funcția de șef al biroului operațiunilor în care urmau să se implice unitățile militare românești ce vor fi remobilizate de la 1/14 noiembrie, și nu avea nici timp, nici loc să pășească „cel dintâiu”, în fruntea unui pluton de grăniceri, în Bucovina.

Cu asemenea scurtă glosă n-am lămurit însă și cine este maiorul din fotografia amintirii evenimentului cu steagul tricolor arborat pe turla primăriei din Suceava în zorii zilei de miercuri, 6 noiembrie 1918. Ne va scoate din ceața nedumeririlor articolul ***Intrarea trupelor române în Bucovina, Din amintirile maiorului Anton Ionescu***, publicat în „Gazeta Bucovinenilor”, București, an II, nr. 24, 1 decembrie 1935, p. 1-2, și următoarele două numere, care conține cîteva amănunte demne de alăturat paginilor preotului Mihail Sârbu, ***La primăria Sucevii (Intrarea armatei române în Bucovina)***, aflate într-un manuscris păstrat în arhiva Casei Memoriale S. Fl. Marian din Suceava și editate de d-na cercetătoare Aura Brădățan, ***Un manuscris inedit despre intrarea Armatei Române în Bucovina***, în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei” XL, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, Suceava, 2013, p.125-132.

La fotografia maiorului Anton Ionescu, fără a reproduce și comentariu olograf, publicată în „Gazeta Bucovinenilor”, 1 decembrie 1936, aflăm explicația:

„Hărăzită mi-a fost fericirea de a păși cel dintâiu în zorii zilei de 6 Noiembrie 1918 st. n., peste o frontieră impusă ce despărțea același neam, în fruntea unei companii de grăniceri și-n vechea cetate a Moldovei am arborat drapelul românesc al cărui tricolor, fâlfâind sus pe turnul primăriei orașului Suceava, anunța că a sunat ceasul reîntregirii neamului. Maior Anton Ionescu”

Cum se va observa, textul de pe fotografia tipărită în 1935 diferă întrucâtva de cel de sub cea publicată în 2013. Amănunt ce ne face să presupunem că inițiativa documentului a fost a primarului prof. Eusebie Popovici, realizat în mai multe exemplare, probabil vreo 50, cu cheltuiala manoperei acoperită din bugetul primăriei sucevene, și grafiate – cu propozițiile ce ilustrează momentul festiv al eliberării orașului Suceava, căci textul e scris de altă mână decît cea cu semnătura *Maior Anton Ionescu* – de către un funcționar al primăriei sau un elev silitor de la Obergymnasium din Suceava.

Bravul maiorul Anton Ionescu doar și-a așternut semnătura încărcată de glorie. Care nu trebuie azvîrlită în ... noaptea uitărei.

Tot așa nu trebuie ocolit faptul că lt. colonel Ion Antonescu, fără să fi fost cel „dintâiu” în eliberarea Bucovinei de sub ocupația austriacă, în toamna anului 1918, aflăt cu însărcinări de strateg – ironizat „ilustrul strateg” de către generalul Averescu –, întocmea un raport, ***Românii, Originea, trecutul, sacrificiile și drepturile lor***, cu argumente istorice, etnografice, statistice și strategice referitoare la necesitatea eliberării ținuturile acaparate de Austria și Rusia din pământul locuit de români și iminența unirii tuturor provinciilor din jurul Carpaților într-un singur stat.

Despre Bucovina, lt. colonel Ion Antonescu scria în partea cu *Date istorice*:

„1. Bucovina face parte din Moldova. La 1775 provincia a fost smulsă din trupul Moldovei și anexată cu forța la austrieci. Actul acesta a fost întotdeauna calificat de furt și niciodată n-a fost recunoscut de români.

2. În anul când provincia a trecut sub stăpânire austriacă 90% din populație era români și numai 2½% ruteni.

3. Astăzi rutenii sunt în majoritate în toată regiunea de nord a Bucovinei și dacă examinăm cu atenție o hartă etnografică locală constatăm că austriecii urmăreau ideea de a separa complet pe românii din Moldova de cei din Bucovina. În acest scop vroiau să facă în lungul hotarului care a separat până acuma cele două regiuni ale aceleiași țări un gard viu de ruteni.

Planul era pe cale de executare. O pană ascuțită de ruteni, aproape imperceptibilă, se furișează astăzi în lungul fostei granițe și stă înfipțată în masa românească cu tendința de a o despica. Baza ei este regiunea Cernăuți și vârful către Suceava.”

În partea finală a raportului său din 1918, autorul înfățișa și motivele strategice pentru care nici o palmă din pământul Bucovinei nu trebuie cedată sub presiunea trupelor bolșevicilor ucraineni sau a diplomației ce se va desfășura la viitorul congres de pace:

„Nu putem renunța la regiunea cuprinsă între Prut și Nistru pentru următoarele motive:

1. Orașul Cernăuți, cel mai mare centru politic, cultural, economic și militar al Bucovinei ar rămâne chiar pe frontieră.

2. Sursele de apă care alimentează acest oraș se găsesc în această regiune.

3. Singura șosea care leagă Cernăuții cu Hotinul trece tot prin această regiune.

4. Singura cale ferată care leagă Bucovina și nordul Moldovei cu nordul Basarabiei trece de la Cernăuți la Noua Suliță tot prin acest teritoriu. Dacă această cale ferată se pierde, relațiile economice între cele trei regiuni, indicate mai sus, vor fi cu totul compromise fiindcă cea mai apropiată cale ferată care ar putea face această legătură trece pe la Iași, Bălți, Ocnița, făcând un ocol de 250-300 km.

5. La cel dintâi conflict armat cu vecinii noștri, orașul va fi la completa discreție a adversarului.

6. În sfârșit, deși această regiune este astăzi în parte rutenizată, totuși se poate dovedi cu ușurință că această rutenizare s-a făcut prin forță. Baza este și astăzi tot românească. La 1775, când Bucovina ne-a fost răpită, ținutul era în întregime locuit de români și era cuprins între granițele provinciei.”¹

Rutenizarea Bucovinei a fost actul politic cel mai odios comis de Imperiul Austriac, întrucât după un veac și aproape încă jumătate de la raptul istoric din 1775, defuncta împărăție lăsa românilor o moștenire cumplită – un minorat etnic pe care diplomațiile de mai târziu îl vor lua în calcul. Să fi recîștigat Bucovina prin foc și sabie, prin jertfe omenești și materiale, românilor li se arăta în față majoritatea ruteană, cifră statistică lucrînd în logica dreptății istorice călcate în picioare de administrația austriacă. În temeiul argumentului demografic instrumentat de guvernele țariste sau sovietice, prin deportări și colonizări cu populație românească, ar fi trebuit ca la masa tratatelor ... „de pace” să se decreteze o Republică Autonomă Română în ... Siberia!

Într-un cuvînt, Austria pierde și Bucovina în cel dintîi război mondial, dar cîștigă „postum” printr-o îndelungă răzbunare „demografică”, deoarece, peste un sfert de veac, tiranul bolșevic, adus în Rusia de „trenul plumbuit” în care germanii îl expediau pe Lenin să declanșeze revoluția din octombrie 1917, se va ridica vijelios din ruinele politicii țariste și va sfîrteca încă odată Bucovina...

*

Maiorul Anton Ionescu își va povesti isprava bucovineană din ziua de miercuri, 24 octombrie / 6 noiembrie 1918, stil nou, după mai bine de zece ani de la retragerea din armată, în urma cîtorva confruntări „cazone” cu șefii ierarhici... superiori și se cuvine a prezenta oarece amănunte din foile calitative aflate în dosarul **Memorii Bătrâni, Maiori 90**, coperta IONESCU C: ANTON „Retragere”, 31 file, față-verso, pe coperta II fiind lipită și fotografia, cu portretul bust din 1918, tăiată la dimensiunile 7,00 x 9,50 cm, Unitatea Militară 02405, Pitești. Aflăm astfel că maiorul Ionescu C. Anton s-a născut în ziua de miercuri, 22 / 31 martie 1886, în satul Recea, plasa Rîurile, județul Vîlcea, în familia țăranilor Constantin și Ecaterina Ionescu, absolvent al unui liceu (probabil în Rîmnicu Vîlcea) și al Școlii Militare de Infanterie (elev în anul 1, la 21 septembrie 1908, promovat la 1 iulie 1909), repartizat la Corpul II Armată la 11 iulie 1909, cu gradul de sublocotenent; căsătorit în Cîmpulung Muscel, în ziua de 26 iulie 1911 cu Maria Ulieru („după autorizația dată de Corpul II Armată prin Ordin nr. 200 / 1911”), cu care va avea trei copii: *Teodor*, născut la 28 iulie 1912, ora 7 a. m., dar mort în 4 august 1913; *Mircea*, născut la 14 octombrie 1913, ora 11,30 p. m., și *Viorica Ana*, născută în 31 martie 1915, ora 9,20 p. m.

Grade și stagii dobîndite în armată: *sublocotenent* în 1 iulie 1909; *locotenent* la 3 octombrie 1912; mobilizat la partea sedentară, în 20 iunie 1913; „trecut pe picior de pace”

¹ Ibidem, p. 73-74.

în ziua de 31 august 1913; mobilizat din nou la 15 august 1915 și „trecut pe picior de război” în 21 octombrie 1916, rănit în luptele din Munții Vrancei; *căpitan* la 1 noiembrie 1916; *maior* la 1 septembrie 1917; menținut în același grad la 14 aprilie 1922, trecut în poziție de retragere cu ordin de zi mai 1923 „*pentru infirmități incurabile*” cu Înalt Decret nr. 2766 din 5 iunie 1923.

Din raportul pe care îl face maiorul Ionescu C. Anton către comandantul Regimentului 3 Grăniceri, la data de 26 martie 1919, vom cita următoarele amănunte:

„La decretarea mobilizării eream Comandantul Comp. 4 Grăniceri Giurgiu din Regt. I Grăniceri, comandat de d-nul colonel Cantacuzino Gh.

Am făcut parte din trupele de acoperire ale Dunării până la 1 septembrie 1916, când am fost mutat de Corpul Grănicerilor în Regimentul 2 Grăniceri care se refăcea la București, după pierderile suferite la Turtucaia.

Comandant compania 8 din Regimentul 2 Grăniceri, comandant d-nul lt. col. Vasiliu Grigore. Am luat parte la luptele de la 4, 10, 27, 28 și 29 octombrie + 9, 10, 11 și 12 decembrie 1916 în Munții Vrancei, când am fost rănit, evacuat în spitalul din Panciu, de unde la 27 decembrie 1916 m-am înapoiat pe front. La 7 februarie 1917 am fost evacuat la spitalul Huși, fiind bolnav de febră recurentă. La 20 februarie, Brigada de Grăniceri m-a reținut pentru a nu mă mai întoarce pe front la regiment căci urma să sosească tot la Huși pentru refacere.

Până la sosirea Regimentului 2 Vrancea, d-nul colonel Cantacuzino, comandantul Brigada de Grăniceri, mi-a dat diferite însărcinări de birou.

La 1 mai 1917 constituindu-se și unități de paza frontierei am fost repartizat la Burdujeni, comandant de companie unde am stat până la 6 iunie, când am primit ordinul Corpului de Grăniceri că sunt detașat la Corpul Voluntarilor Români Ardeleni Bucovineni, unde am îndeplinit serviciul de ajutor de comandant la Regimentul I Turda, având de comandant pe d-nul lt. colonel Buricescu.

La 13 mai 1918, de la Regiment I Grăniceri Turda m-am prezentat la Regiment 3 Grăniceri. Am fost decorat cu Coroana României în grad de cavaler pentru luptele din 27, 28 și 29 octombrie 1916.

Am mai fost decorat tot cu Coroana României în același grad pentru luptele de la 9, 10, 11 și 12 decembrie [1916], când am fost rănit; rămăsese să intervină ca să schimbe decorația sau gradul ei, întrucât o mai aveam pentru alte fapte; nu știu în ce sens va fi intervenit căci n-am mai primit decât decretul pentru prima decorație.

Maior Anton Ionescu ”

Semnătura este identică celei de sub fotografia făcută în Suceava, după ziua de 6 noiembrie 1918.

Foaia calificativă seria H, no. 4979, pe anul 1918-1919 (de la 31 octombrie 1918 până la 1 aprilie 1919), precizează și nota comandantului corpului de trupe sau șefului de serviciu: „*Maiorul Ionescu Anton în timpul de la 31 octombrie 1918 până la 1 aprilie 1919 a continuat să comande Compania 5-a Pază cu care a trecut în Bucovina la 24 oct. 1918 ocupând Suceava, Rădăuți și Seletin și făcând poliție în acea zonă și contribuind prin măsurile luate la siguranța populației și la întemeierea Unirei Bucovinei cu România. Cu toate serviciile speciale ce i s-au dat maiorului cât și companiei, nu a încetat un moment de la comanda și administrația companiei în foarte bune condițiuni. De la 1 decembrie 1918 a strămutat Compania la frontiera de vest a Bucovinei.*

De la 1 februarie [1919] i s-a dat comanda sectorului II pază.

De toate însărcinările care i s-au dat s-a achitat în mod deosebit de mulțumitor. / Merită a înainta. / Comandant colonel L. Barzotescu.”

Mutat la Regimentul 37 Infanterie la data de 1 aprilie 1922, maiorul Ionescu Anton are înscrise în *Foaie calificativă pe anul 1922* (de la 1 noiembrie 1921 până la 31 octombrie 1922) mențiunea că „N-a fost pedepsit” și următoarele aprecieri: „Este sănătos, prezentabil, voinic, poate suporta greutățile unei campanii. Călărește bine. Are cunoștințe necesare gradului și se ocupă a și le îmbogăți. Studiază dreptul fiind înscris la facultatea din Cernăuți. A comandat Batalionul II pază Lipcani până la 1 aprilie a. c., când a fost mutat în Regimentul 37 Infanterie, în urma cererii făcute de Corpul Grănicerilor, fiind aflat că a intenționat a face un denunț anonim contra locot. colonel Popescu C., ajutorul Comandantului Reg. 3 Grăniceri.

Batalionul său a fost condus și administrat satisfăcător; putea să-l conducă mai bine, probabil că ocupându-se să-și termine examenul de drept a neglijat chestiunea militărească. / Cdt. Reg. 37, Col. ss Buricescu”

Ultima *Foaie calificativă nr. 23 pe anul 1922* (de la 1 mai 1921 până la 31 octombrie 1922) consemnează în data 12.XII./ 1922, la rubrica pedepse „Arest sever” – „10 (zece) zile, ordonată de Comandantul Divizia 8-a” cu motivul pedepsei „A adus acușăriuni unui superior (lt. col. Popescu Constantin) pe care nu a putut să le probeze. A căutat să corumpă pe doi căpitani de grăniceri pentru a-și asuma conținutul unei scrisori anonime pe care intenționa să o trimită Ministerului de război” (fila 31)

Cum tânărul maior în retragere Ionescu Anton, la vârsta de 37 de ani, avea la purtător câteva decorații – Medalia jubiliară „Carol I”, Înalt Decret nr. 5384 / 1905; „Avântul Țării”; „Meritul sanitar” clasa II, Înalt Decret nr. 2599, Ordinul „Coroana României”, clasa V, în grad de cavaler cu spade, 1917 – și diploma de licențiat al Facultății de Drept de la Universitatea din Cernăuți (1922), îndată ce trece „pentru infirmități incurabile” „în poziție de retragere” din Armata Regală Română, prin Înalt Decret nr. 2766 din 5 iunie 1923, își va afla în scurtă vreme un post cu mai puține riscuri și mai rodnice perspective în avocatură.

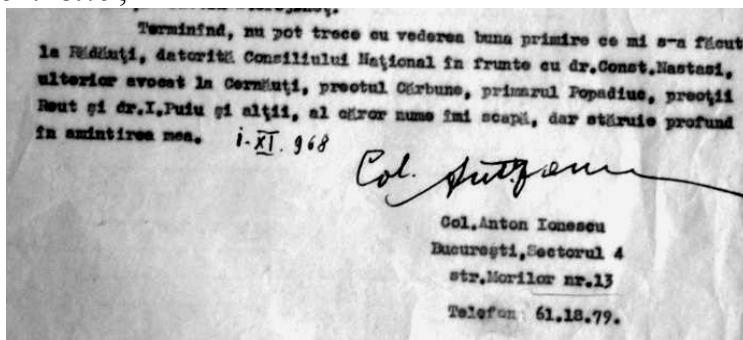
Deocamdată nu știm în ce parte a României Mari s-a stabilit avocatul Ionescu Anton cu familia, tot așa nu știm câți ani a mai trăit, în ce acte culturale sau acțiuni politice s-a implicat, când și unde a murit ori a fost înmormântat.

Știm doar că în toamna anului 1968 adaugă peste amintirile tipărite în „Gazeta Bucovinenilor” din București, decembrie 1935, câteva rânduri sub titlul ***Intrarea trupelor române în Bucovina. Unirea***, semnate indescifrabil de *Colonel Anton Ionescu* – „1 XI 1968”, adică după trecerea unei jumătăți de veac de la Unirea Bucovinei cu Patria-Mamă –, 11 pagini dactilografiate, format A4 (30 x 21,5 cm), cu destule adăugiri și ușoare stilizări, ba chiar și osanale ...iubitului conducător comunist, care ajung la Arhivele Statului din Suceava, de unde vor fi editate (fragmentar) mai întâi de prof. Ioan Scripcariuc, (***O mărturie despre intrarea trupelor române în Suceava la 6 noiembrie 1918***, „Țara Fagilor”, Suceava, nr. 2 (23) și nr. 4 (25), 1998, p. 2.), ca mai apoi cercetătorul Mihai-Aurelian Căruntu să le cuprindă în cartea ***Zorile Unirii la Suceava***, Editura Mușatini, Suceava, 2008, (cu pasaje omise tacit), bogat și excelent ilustrată cu imagini de epocă, între care și fotografia maiorului Anton Ionescu, făcută în Suceava, noiembrie 1918, cu mențiunea „aflată într-o colecție particulară” anonimă și descrierea eliberatorului: „autorul acestor memorii, cu mâna sprijinită pe garda sabiei, ne privește cu un zâmbet abia perceptibil, dar

și cu sentimentul celui care este conștient de faptul că și-a făcut datoria, fiind la înălțimea momentului istoric ce i-a fost dat să trăiască”. (p. 9)

Ceea ce implică măcar patru sumare observații:

1. Semnătura „indescifrabil” este ...grafiată cu cerneală albastră de mîna autorului;
2. adresa semnatarului era la data de „I.XI. 968” în str. Morilor nr. 13, Sector 4, București, telefon 61.18.79;

3. gradul „colonel”, nefiind consemnat în documentele militare interbelice, ofițerul se poate să-l fi primit la vreun moment festiv ulterior, oricum nu consacrat (între 1945-1968) Unirii Bucovinei cu Regatul România, însă recompensa pare să fi venit chiar din partea... Comandantului Suprem al Armatei R. S. R. din toamna anului 1968, pentru că textul expedit la Suceava are, după fraza „căci am dat ordin să se cânte *Pe-al nostru steag e scris Unire*” (ms. p. 5), inserția:

„Imn simbolic corespunzător faptei noastre, dar și profetic, căci în ultima strofă se prezicea că «*Scumpă noastră Românie, etern, etern, va înflori.*»

Mulțumesc proriei cerești că am trăit și am ajuns să văd împlinirea acestei profeții, căci într-adevăr, de la venirea Partidului Comunist la putere, țara a făcut un salt enorm sub toate raporturile, iar mai ales după venirea tov. Nicolae Ceaușescu, a reînviat și simțul național românesc, pus sub obroc de predecesorul său, simț care formează soclul temeliei unui popor. Acest fapt m-a determinat la 6 iunie 1966 să-i trimit tov. Ceaușescu următoarea telegramă: «*Trecut de 80 de ani, simt că întineresc de tot ce văd și în special de tot ce simt. Pronia cerească să vă dea sănătate și mulți ani fericiți pentru binele patriei noastre.*» Și azi sînt stăpînit de același sentiment, purtînd față de tov. N. Ceaușescu și întregul Comitet Central cel mai mare respect, avînd o profundă admirație, convins că știu să ducă țara din zi în zi tot mai mult pe culmile progresului și le urez tuturor sănătate și viață lungă. Dacă atunci, din cauză că telegrama era prea sibilinică, cuprinsul ei nu ar fi putut fi bine înțeles, cred că astăzi, după cunoașterea sentimentelor de mai sus, va fi poate înțeleasă pe deplin, așa că profeția poetului care a scris imnul, merge în continuare: «... *România, etern, etern va înflori.*»

După această digresiune, voi continua cu înșiruirea evenimentelor. Soldații voinici, cu piepturi tari, glasul lor răsuna puternic în valea Sucevii...” (ms. p. 6)

4. colecționarul Ioan Costea din Suceava știa încă din 2008 că fotografia celui ce „a intrat întâiul în Suceava” la 6 noiembrie 1918 nu-l înfățișează pe maiorul Ion Antonescu și totuși, peste cinci ani, profită de naivitatea unui tînăr ziarist spre a-și confecționa un certificat de ...păguboasă autenticitate. Care nu i-a folosit la nimic... Decît la o resuscitare a interesului cititorilor pentru acest moment fast din istoria Bucovinei.

Într-un cuvînt, fotografia maiorului român Anton Ionescu ar trebui așezată drept icoană în casa fiecărui bucovinean spre a ne ocroti de urgia care pîndește încă hapsână de

după colțul veacurilor... Căci Bucovina încă nu s-a mîntuit deplin de otrava strecurată prin pactul Ribbentrop-Molotov, în 23 august 1939, peste pămîntul strămoșesc al românilor...

INTRAREA TRUPELOR ROMÂNE ÎN BUCOVINA

– miercuri, 6 noiembrie 1918 –

S-au împlinit 17 ani de la alipirea Bucovinei. Un sfert din viață s-a scurs și amintirile stăruiesc în sufletul meu și cer să fie cunoscute.

Dacă s-ar rezuma în înșiruirea unor operațiuni militare, nu mi-aș lua sarcina să o fac – ele se găsesc undeva, de unde cel interesat, coordonându-le, le poate împărtăși generației de azi și celor viitoare, punând nota sa personală și însuflețindu-le fiecare după puterile sale. Dar cele ce vor urma au, pe lângă o notă subiectivă, dar și una inedită.

Comandam compania de grăniceri de la Burdujeni. Împrejurările făcuseră ca să fi revenit la această comandă în mai 1918, după ce mai comandasem această companie încă opt luni în 1917, în care timp avusesem ocazia să cunosc persoanele marcante ale Sucevii, ocupată de garnizoana rusească.

La 1 ianuarie 1918, când fusesem mutat în Corpul voluntarilor români ardeleni-bucovineni de la Hârlău, doctorul Teofil Lupu, medicul spitalului din Suceava, ca un semn de dragoste frățească, m-a rugat să primesc obolul său, un cal, o trăsură și medicamente ce le-am predat Regimentului I Turda din Hârlău. Aveam deci legături și buna cunoștința nu numai în Suceava, dar și de-a lungul frontierei de la Fălticeni la Mihăileni.

După retragerea rușilor din Bucovina, detașamentele românești făcuseră incursiuni în Bucovina în luna martie, dar au fost nevoite să se retragă. Se vede că nu bătuse ceasul. Însăși populația românească din Bucovina le primise cu neîncredere. Instinctul îi dicta să fie rezervată și s-a dovedit a fi îndreptățită. Curând după aceea trupele austriace – e drept foarte puține la număr – și-au reocupat întreaga Bucovină. La ce martiraj au fost expuși aceia cari s-au dovedit filoromâni! Nu același sentiment stăpânea populația bucovineană în toamna lui 1918. Evenimentele se schimbaseră cu totul. Declarațiile lui Wilson și-au găsit cel mai profund ecou în popoarele ce formau imperiul austro-ungar. Trupele obosite își căutau matca naționalității lor.

Cu câteva zile înainte de prăbușirea Austriei, deși eram în bune raporturi cu autoritățile vecine, din Suceava, ni s-a interzis trecerea în Bucovina. Jurnalele nu le mai puteam primi. Informații nu mai puteam avea direct. Acum a intrat în funcție serviciul de informațiuni. Tânărul bucovinean Aurel Hutu, azi avocat în Câmpulung Moldovenesc, ne-a fost de mare folos grație cunoștințelor și legăturilor lui și datorită unor refugiați, se mai putea afla ce se petrece dincolo de frontieră.

Frontiera era însă slab păzită. În civil, eu personal treceam zilnic la Suceava printre pichete și aveam convorbiri cu d-nii dr. Teofil Lupu și prof. Eusebie Popovici. Zarvă mare. Trupele își făceau bagajele. Depozitele de materiale se vindeau clandestin. Se desena o lichidare. Natural că toate acestea făceau obiectul unor rapoarte cifrate.

În dimineața zilei de 23 octombrie, st. v. [5 noiembrie, st. n.], venind la companie mi s-a raportat că-n timpul nopții sentinela austriacă, punându-și capela în vârful baionetei, a început să o fluture și adresându-se camaradului român de la podul despărțitor de frontieră, care din veselia și mimica făcută, a înțeles că și acești soldați austriaci exercită «sloboda» pe care ai noștri o mai văzuseră și la «tovarășii» noștri ruși. Într-adevăr, frontiera nu mai era păzită. Singuri jandarmii austriaci rămăseseră la posturile lor. Populația din Ițcani și Suceava trecea printr-o mare neliniște. Postul de jandarmi era neputincios pentru menținerea ordinii.

Populația avea nevoie de ocrotire, întrucât jefuitorii începuseră a se deda la prădăciuni. Trebuia profitat de această ocaziune pentru a intra în Bucovina. Dar cum? Între România și Austria se încheiase pacea de la București, așa că o trecere în Bucovina ar fi fost privită ca o încălcare de teritoriu – «un casus belli» –, pe care nu eram autorizat a-l provoca.

Dar totuși simțeam că a sosit momentul să trecem în Bucovina.

În starea nervoasă și neliniștitoare din preajma frontierei, am lăsat jandarmeriei să înțeleagă că pot interveni, dar să-mi facă o adresă scrisă semnată de căpitanul Kucinski, comandantul jandarmeriei din Suceava. Acesta, din scrupule ușor de înțeles, n-a făcut nici o adresă, dar a autorizat postul din Ițcani să ceară el în scris sprijinul grănicerilor români de la Burdujeni. Această adresă mi-a fost suficientă să fiu acoperit în cele ce urmăream. Raportând comandamentului de la Iași de cele petrecute și cerând autorizația de a trece în Bucovina –, concomitent m-am adresat telefonic și d-lui g-ral Zadik, comandantul Diviziei a 8-a de la Botoșani, sub ale cărui ordine operative eram și raportându-i pe la ora 7 seara toate evenimentele zilei, îi solicitam autorizarea să trec la Suceava. Situația nu era așa ușoară. Guvernul român nu făcuse declarația de război Austro-Ungariei și nici o instrucțiune cred că nu primise, așa că nu-mi putea da un ordin categoric de a intra, dar am dedus că după modul în care-mi acoperea operația, în cel mai rău caz să fie privită ca un răspuns la un sprijin solicitat. Compania de grăniceri Burdujeni avea trei plutoane: Burdujeni, Verești și Bunești. Trecerea în Bucovina trebuia deci efectuată chiar în cursul nopții. Cum plutoanele nu erau informate de intențiile mele, iar oamenii plutoanelor împrăștiați pe pichete pe frontieră, trebuiau luate măsuri rezezi ca oamenii să fie adunați în cursul nopții de pe frontieră și să treacă în Bucovina pe neașteptate.

Luând măsurile necesare la plutonul de reședință, trebuia să mă transport la Verești, de unde numai așa aș fi putut vorbi la telefon cu Fălticeni-Bunești. Pentru ordine scrise nu mai era timpul necesar, iar ordine telefonice trebuiau date de mine personal.

Cum te transporti mai repede la Verești, 17 km, dus? M-am adresat șefului stației Burdujeni, răposatul Georocanu, care-n patriotismul său a înțeles că regulamentele nu-și au aplicație când e vorba de interese grabnice și urgente, așa că mi-a pus la dispoziție o locomotivă. La Verești, dând ordine telefonice locotenentului Alexandrescu de la Bunești și locotenentului Borș Gh. de la Verești, care era lângă mine, ca plutoanele respective, în dimineața zilei de 24 octombrie st. vechi [6 noiembrie, st. n. 1918], să intre în Suceava, fiecare pe câte o șosea din direcția respectivă.

Înapoiat la Burdujeni, supraveghez personal executarea și-mi pregătesc o „ordonanță” ce trebuia adresată populației bucovinene, și pe care în prealabil trebuia să o supun d-lui profesor Eusebie Popovici, care luase conducerea primăriei Suceava.

Lăsând la pichete câte doi soldați pentru pază, plutonul Burdujeni avea gata echipați de război pe locotenent Chiujea I., plutonier Răducan și 48 grade inferioare.

Era spre ziuă, întuneric însă, plutonul încolonat cu o patrulă care-l preceda, trecea frontiera și se îndrepta, urcând pe drumul Ițcanilor spre Suceava.

Peste sentimentul răspunderii, ne copleșise un sentiment de măreție că ne-a fost dat să pășim noi, grănicerii, cei dintâi în cetatea lui Ștefan cel Mare și sentimentul datoriei că ne este dat nouă să marcăm repararea actului de nedreptate făcut de turci la 1777, când au cedat Bucovina Austriei, decapitând pe Grigore Ghica.

Copleșiți de aceste sentimente înaintam. Luceafărul dimineții își arunca razele sale peste baionetele grănicerilor, când deodată un țăran bucovinean scoborând dinspre Suceava și văzându-ne, ni se adresează:

– Mergeți fuga, au dat foc la depozitele de munițiuni.

În adevăr, o lumină galbenă-roșiatică se ridica, dar nu se auzea o detunătură. Evenimentul părea verosimil, căci aveam informații din ajun, că derbedei ar fi pus mâna pe depozite spre a avea arme și munițiuni pentru prădăciuni. (p. conf. Grigore D. Grecul)” []²

*

Dar plutonul înainta, intram în orașul Suceava. Era încă întuneric, armele încărcate. Nu știu ce m-a predominat căci am dat ordin să cânte *Pe-al nostru steag*. Soldații voinici, piepturi tare, glasul lor răsună puternic în liniștea între zidurile caselor ce străjuiau ulițele Sucevei. Dacă împrejurările mi-ar fi permis aș fi putut, însemnând fiecare casă, să știu precis de ce sentimente erau animați locuitorii lor, treziți din somn și deschizând fereastra, ai noștri ne petreceau cu privirile în lacrimi de bucurie, iar ceilalți trânteau nervos ferestrele, retrăgându-se după perdele.

Prima grijă mi-a fost să pun stăpânire pe oficiul telegrafo-telefonic și apoi pe compania de jandarmi. Căpitanului Kucinski, comandantului jandarmilor, i-am ridicat telefonul, l-am dezarmat, lăsându-l de altfel liber dar punându-i în vedere că nu mai are nici o calitate. Cu aceste măsuri de ordine, cu un număr de patrulare în oraș și restul plutonului instalat în piațeta din fața Primăriei Suceava, pe al cărei turn arborasem drapelul românesc, mă prezint primarului orașului, venerabilul prof. Eusebie Popovici, deputat în dieta bucovineană. Știa că vom intra și ne aștepta cu nerăbdare, dar și înfrigurare să nu ni se întâmple ceva rău. Îi citesc „ordonanța”. Vrea să rectifice ceva, renunță, ba corectează data de 24 Oct., cu 6 Noembrie st. n., o trimite la tipografie și-n curând mi se aduce tipărită în câteva sute de exemplare, care sunt afișate pe străzi și la autorități. Iau diferite măsuri de ordine, fiind informat că s-ar intenționa atacarea grănicerilor, întrucât numărul lor era prea redus. Spre orele 9 sosește și plutonul Bunești, iar după încă o jumătate de oră și cel de la Verești.

Numărul nostru se îngroșă, dușmanii văd că nu mai este o glumă. Acei care altădată nu mai mult își permiteau să vocifereze când veneam pe la Suceava „*România Mare, mămăligă n-are*”, își frângeau mâinile și-i mușcau buzele.

Intensific paza în oraș. Raportez comandamentelor. Înspre seară sunt informat că grănicerii de la Cornu Luncii, de sub comanda maiorului Tomescu Gheorghe, au trecut și ei în Bucovina, ocupând noaptea târziu, Vatra Dornei și Câmpulung.

A doua zi, 25 Octombrie 1918 sunt chemat la telefon de Cernăuți și sunt rugat să aștept în gara Ițcani la 26 Octombrie (8 Noiembrie), ora 11, pe comisarul Moldovei de Sus, răposatul Aurel Onciul.

Tot în aceeași zi am o convorbire tot cu Cernăuții, de data aceasta cu dl Nicu Flondor, care mă pune în cunoștință despre formarea Consiliului Național în frunte cu Iancu Flondor și trădarea lui Aurel Onciul, și-mi cere să fac tot posibilul să nu se mai întoarcă Aurel Onciul la Cernăuți. Prefectul Dorohoiului sosește în localitate, culege informațiuni și discută alipirea. Se preconiza de bucovinenii marcanți o alipire necondiționată. N-au reușit. Nici nu se putea. Trebuie totuși să recunosc că parte din temerile lor s-au adeverit.

Cartierul diviziei a 8-a se mutase la Burdujeni în ajunul Sf. Dumitru, fără altă trupă decât o secție de motocicliști, un post T.F.F. și statul major. Trupa aștepta ordine în garnizoanele lor: Botoșani, Dorohoi și Fălticeni.

În dimineața zile de 26 Octombrie 1918 m-am prezentat d-lui general Zadik, raportându-i de întrevvedere la care eram angajat, pentru ora 11, punându-l în cunoștință de formarea consiliului național al Bucovinei, compus din 50 de persoane, în cap cu Iancu Flondor, de stăruința d-lui Nicu Flondor, cum și de părerile notabilităților de la Suceava:

² „Gazeta Bucovinenilor”, București, an II, nr. 24, 1 decembrie 1935, p. 1-2.

Eusebie Popovici, dr. Teofil Lupu, Gh. Sârbu, pr. Tarangul etc., rugându-l că, întrucât d-sa se află în localitate, să primească d-sa pe dl Aurel Onciul.

Trebuie știut că răposatul Aurel Onciul era în dieta imperială austriacă, un mare cunoscător în ale finanțelor și un mare elector, se bucura de un curaj mare, de o logică impecabilă și de un mare talent oratoric. Avusesem ocazia să-l cunosc încă din Mai sau Iunie 1918, când trecea spre Iași, având după cât știu o misiune din partea guvernului austriac pe lângă guvernul Marghiloman. Era unul din promotorii ideii de încorporarea României sub sceptrul Habsburgic, susținând că numai astfel vede unirea românilor. Se va vedea mai jos că și în susținerile ce le-a prezentat la 26 octombrie 1918 sufletul îi era otrăvit.

Cu această digresiune, reviu, arătând că dl general Zadik a apreciat importanța faptului și consultându-mă unde ar putea avea loc convorbirea, am stabilit la Primăria Sucevei. Apoi mi-a dat ordin să-l primesc la gara Ițcani pe răposatul Aurel Onciul și să-l conduc la Suceava.

Un vagon tip ministerial condus de o mașină aducea pe Aurel Onciul la orele 11 precis. Era însoțit de un inspector de căi ferate și secretarul său particular Iliuț, ulterior prefect al județului Câmpulung. Trăsura căpitanului Kucinski, ce-i rechiziționasem, ne-a transportat la Suceava.

După prezentările de rigoare, într-un salon al Primăriei ce da cu privirea spre stradă, s-au angajat discuțiunile între Aurel Onciul și dl general Zadik. De față eram numai eu și doi însoțitori ai Comisarului Moldovei de Sus, căci așa se intitula demnitatea lui Aurel Onciul.

În localul primăriei așteptau în alt salon d-nii Eusebie Popovici, Gh. Sârbu și alții.³

*

Aurel Onciul, explicând scopul venirii, prezintă d-lui general Zadik un tratat de alianță al Moldovei de Sus, al cărei comisar se intitula și în numele căreia vorbea și îl roagă a face demersurile necesare să parvină guvernului român la Iași.

D-nul general Zadik, citind tratatul (!) scris la mașină pe foi de sfert de coală, format caiet, propune deputatului Aurel Onciul să-l prezinte personal la Iași, în care scop îi va înlesni plecarea și va solicita să fie primit urgent de guvern, care e singurul în măsură să-și susțină propunerea, d-sa ca general și comandant de divizie are ordin categoric să intre în Bucovina și să ocupe până la Ceremuș și Nistru în granițele istorice. Onciul se irită auzind că armata română trebuie să treacă Siretul, protestând și susținând că pe baza principiului lui Wilson, populația din Bucovina, prin reprezentanții ei, au hotărât căruia popor se cuvine teritoriul și că pe baza protocolului din 6 Noiembrie 1918, reprezentanții celor două naționalități au stabilit că Bucovina de Sud, sub denumirea „Moldova de Sus” e atribuită românilor, iar restul ucrainenilor; că reședința comisariatelor este la Cernăuți, că în această calitate nu permite trecerea armatei dincolo de Siret.

Generalul Zadik observă că întrucât reședința comisarului român este la Cernăuți, se impune ca și armata să treacă la Cernăuți. Onciul invită numai comandantul, fără armată. Discuțiunea alunecă din când în când și pe un ton mai amical, dar când generalul Zadik întreabă pe Onciul ca jurist ce valabilitate poate să aibă un proces verbal în cuprinsul căruia se prevede că în fața forței am predat puterea (cel din 6 Noiembrie), Onciul, luându-și rolul serios de comisar al poporului și ca singurul exponent al lui, încearcă pe un ton marțial să braveze, și fără a mai întrebuința cuvântul de „domnule”, i se adresează:

– Generale, trecerea armatei peste Siret nu o voi permite.

³. „Gazeta Bucovinenilor”, București, an II, nr. 25, 25 decembrie 1935, p. 1-2

Discuțiunea se aprinsese, se făcuse ora 2 jumătate, după amiază, conferința dura de trei ore și aveam impresia că dl general Zadik, la urma urmei, va aresta pe Onciul. Întrucât fruntașii români așteptau în altă sală, îmi iau permisiunea să ies afară, merg direct la dl Eusebie Popovici, pe care-l informez de scopul venirii lui Onciul și intențiunea generalului. Mă roagă să fac tot posibilul ca înainte de a lua o hotărâre, să-i vorbească.

Revin în salon și raportez d-lui general că pentru soluționarea unei chestiuni urgente e rugat să întrerupă conferința. Pus în contact cu Eusebie Popovici, se convine să-l trimită [pe Aurel Onciul], cu voie sau fără voie, la Iași.

Reîntorși în salon, îl găsim pe Onciul galben ca ceara. Și fără a ne da timp să-l întrebăm ce s-a întâmplat, se adresează d-lui general Zadik:

– În viața oamenilor sunt zile de mărire dar și de decadență; sunt prizonierul Dvs, faceți ce doriți; un lucru vă cer, puneți-mi viața la adăpost.

– Dar ce s-a întâmplat? întreabă generalul.

– Rog să priviți în stradă, fu răspunsul.

Ce se petrecuse? Filaret Doboș, profesor, fiind informat de venirea lui Onciul la Suceava, și cum era socotit ca un trădător al intereselor neamului românesc, strânsese un număr de români, tineret înflăcărat, care în timpul întreruperii conferinței, la arătarea lui Onciul la fereastră, a vociferat și l-a amenințat, lucruri de cari nu eram informați. Într-adevăr, îndreptându-ne spre fereastră vedem mulțimea hotărâtă.

Dl general Zadik îi răspunse:

– Domnule Onciul, vei fi apărat, fii sigur, va trebui să pleci însă d-ta la Iași. Eu pregătesc raportul telegrafic și iau măsuri de plecarea d-tale. După care îmi poruncește mie: Condu pe dl Onciul la gara Burdujeni și cruță-l de orice neplăcere.

Trăsura aștepta în stradă, era ora 3 jumătate, o conferință lungă și emoționantă. Un om distrus trebuia păzit. Îl iau de braț și-l conduc jos. Când să ieșim și să scoborîm treptele de piatră spre stradă, huiduielile încep. Ridic cravașa și fac semn să fie ordine. Lumea își mușcă buzele, se resemnează. Respectul autorității era viu. Coșul la căruță ridicat, îl iau la dreapta și [pe] acela ce era comisarul Moldovei de Sus, prizonier cum singur s-a calificat, acum îl purta refrenul: „*Grandeur et décadence*.”

Condus la Ițcani, apoi la Burdujeni, unde se aștepta să sosească garnitura aprovizionată gata de drum. Deodată apare doctorul Gheorghian, scund și gras, cu fața injectată, stăpânit de o idee ce vrea să o înfăptuiască cât mai neîntârziat. Venit cu automobilul de la Cernăuți după un drum lung și cu peripeții, însoțit de studentul în medicină Aurel Popescul, văzându-mă, mi se adresează:

– Unde-i trădătorul, vreau să-l împușc!

Căuta pe Onciul. Eu îl trimit la general, pe lângă care a rămas ca reprezentant al Consiliului Național până la intrarea trupelor în Cernăuți.

Onciul, îmbarcat în vagonul austriac cu care venise, condus de maiorul Georgescu din Geniu, spre ora 6 seara pleacă la Iași, unde-l aștepta, nu guvernul, după cum credea el, ci sufletul tineresc al studențimii române, care i-a făcut o primire în gara Iași, încât nu știm cu ce sentimente își mai putea prezenta tratatul de alianță (!).

*

Cu intrarea Diviziei a 8-a în Bucovina, rolul meu încetă la Suceava.

Cerusem d-lui general Zadik ca Batalionul meu de grăniceri să formeze avangarda Diviziei. Cum trupele de grăniceri sunt trupe de poliție, Domnia-sa a găsit mai necesară prezența lor în zonă spre a veghea la liniștea populației. Cu unitatea mea trebuia să acopăr sectorul Rădăuți – Seletin – Storojineț.

Terminând nu pot să trec cu vederea buna primire ce ni s-a făcut la Rădăuți, datorită Consiliului Național în frunte cu dr. Constantin Nastasi, actualmente avocat la Cernăuți, părintele Cărbune, primar Popadiuc, preoții Reuț și dr. I. Puiu și alții al căror nume îmi scapă dar [chipurile lor] stăruie profund în amintirea mea.

Am trăit clipe pe care viața scurtă a unui om nu le repetă și sunt recunoscător colegului și prietenului meu director al acestei gazete, că mi-a înlesnit să dau publicității aceste amintiri.⁴

Maior Anton Ionescu

⁴ „Gazeta Bucovinenilor”, București, an III, nr. 26, 15 ianuarie 1936, p. 1-2. Nota Redacției: „Aceste amintiri, precum și cele ale d-lui g-ral Zadik, completate cu documente și fotografii, vor apare într-o broșură care va forma nr. 1 al Bibliotecii gazetei noastre.” N. ed.: Nu cunoaștem pricina pentru care maiorul Anton Ionescu nu este pomenit în broșura **În cinstea ostașilor Diviziei 8-a**, 1918, 11 noiembrie 1919, Bucovina, 62 p., imprimată de Armata Română în 1920, și nici din ce cauză paginile sale nu au intrat în cuprinsul volumului **Amintiri răzlețe din timpul unirii 1918**, editat de Ion Nistor, Cernăuți, 1938.

IDEOLOGIE ȘI STRUCTURI BOLȘEVICE ÎN BUCOVINA ȘI ÎN JUDEȚUL SUCEAVA (1917-1918)

Mihai-Aurelian CĂRUNTU

Rezumat: Autorul prezintă în studiul său aspecte legate de consecințele destrămării armatei ruse în Bucovina și o serie de localități aparținând Vechiului Regat, care au creat condițiile propagării ideologiei bolșevice în aceste zone.

Cuvinte cheie: Bucovina, Suceava, Primul Război Mondial

Abstract: The author presents in his study aspects of the consequences of the Russian army disintegration in Bucovina and a number of localities belonging to the Old Kingdom, which created the Bolshevik ideology spreading in these areas.

Key words: Bucovina, Suceava, World War I

Perioada anilor 1917-1918 a fost, fără îndoială, după retragerea în Moldova din toamna anului 1916, cea mai critică pentru statul român, care se găsea într-o situație politico-militară extrem de dificilă. Colaborarea cu vecinul de la Răsărit - prevăzută în Convenția militară, anexă a Tratatului de alianță cu Antanta încheiat la 4/17 august 1916 - esențială pentru susținerea imensului front ce o separa de Puterile Centrale, a cunoscut numeroase sincope, pentru a ajunge la un punct de cotitură în vara anului 1917. Șeful Misiunii Militare Franceze din România, generalul Henri Berthelot era convins că trădarea Rusiei constituia o parte componentă a unei „agende ascunse: să fie compensată, la sfârșitul războiului, pe cheltuiala României”¹. Primul ministru țarist, germanul Boris Stürmer, a pus la cale cu Puterile Centrale, încă din octombrie 1916, pacea separată și împărțirea României cu acestea. Rusia obținea Moldova, iar Austria anexa Valahia, în compensație pentru reconstituirea unei Polonii sub hegemonia germană². În urma înlăturării autocratismului țarist, în februarie 1917, revoluția rusă, „sosită atât de rapid și spontan încât părea un accident”³, își trimitea mesajele, din ce în ce mai radicale, și dincolo de granițele imperiului, punând sub semnul întrebării nu doar capacitatea de a continua ostilitățile, dar chiar ordinea socială existentă din statele vecine. După o rezistență eroică la porțile Moldovei, armata română a ajuns să se confrunte cu trupele bolșevizate ale aliatului rus, care se vor dovedi vectorul cel mai eficient al exportului de revoluție.

¹ Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni... Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, București, 2011, p. 67.

² Viorica Moisuc, *Blestemul lui 23 august 1939. Premisele sale*, în *Arc peste timp: 23 august 1939-23 august 1944: semnificații și consecințe*, Constanța, 2009, p. 21.

³ Rodney P. Carlisle, *World War I*, New York, 2007, p. 121.

În acest context, Bucovina, aflată sub ocupație rusească în urma ofensivei Brussilov din iunie 1916⁴, precum și regiunile limitrofe din Vechiul Regat, care aparțin în prezent de județul Suceava, vor cunoaște fenomene asemănătoare, dispunând de un mare potențial destabilizator asupra întregului spate al frontului. Faimosul Ordin (*Pricaz*) Nr. 1 se găsește la originea veritabilei implozii pe care a cunoscut-o armata rusă, deoarece îi invita pe soldați să formeze comitete revoluționare, suprima obligativitatea salutului datorat ofițerilor și instaura principiul electiv al șefilor de către soldați⁵. Ofițerii au fost înlocuiți cu grade inferioare sau soldați, pe linia frontului se desfășurau mitinguri politice, comandantii nu mai reușeau să-și controleze unitățile din subordine, astfel încât armata rusă „avea mai mult aerul unor bande de tâlhari, decât a unei armate de cetățeni care-și apără patria”⁶. Potrivit însemnărilor medicului Dominic Stanca, în comuna Frumosul-Vama a sosit în ziua de 1 decembrie 1917 un general rus însoțit de doi aghiotanți, pentru a stabili împreună cu generalul Iony, comandantul Diviziei 11 Cavalerie, condițiile pentru încheierea armistițiului. Cinci zile mai târziu, în urma declarării armistițiului, în apropierea Gării Molid, începea fraternizarea între soldații ruși „leniniști” și militarii austro-ungari din Regimentul 3 Husari⁷.

Debutul tratativelor de pace dintre noua putere bolșevică și Puterile Centrale la Brest-Litovsk, în 9 decembrie 1917⁸, a agravat situația, astfel că militarii ruși părăseau în masă frontul și, în drumul lor spre graniță, jefuiau localitățile românești. Moșiile din Hîntești și Zvoriștea au fost devastate⁹, la începutul lui decembrie 1917 erau rechiziționate cu forța șapte care cu fân de la Secția de jandarmi a comunei Boroaia¹⁰, iar populația din comunele Găinești și Mălini se găsea „la discreția bandelor formate din trupele ruse dezorganizate”, fiind „despoiată prin prădăciuni și violențe de către soldații ruși, luându-i-se bunurile adunate cu atâta trudă”¹¹.

Situația era cu mult mai gravă dincolo de „cordun”, unde „hoardele rusești, fugare de pe front, făceau pârjol prin satele bucovinene”¹². După rechiziții masive,

⁴ Teodor Balan, *Bucovina în Primul Război Mondial*, în „Codrul Cosminului”, VI, 1929-1930, Cernăuți, 1930, p. 33. În legătură cu efectele militare și politice ale acestei ofensive, care au jucat un rol decisiv în antrenarea României în război vezi și James L. Stokesbury, *A Short History of World War I*, Harper Collins e-books, 1981, p. 160 și urm.

⁵ Marin C. Stănescu, Costin Feneșan, *Lenin și Troțki versus Lunderdoff și Hoffman*, București, 1999, p. 209 și urm.; Ernst Nolte, *Războiul civil european 1917-1945. Național-socialism și bolșevism*, București, 2005, p. 48.

⁶ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, ed. II, vol. III, București, f.a., p. 15; vezi și Dumitru Huțanu, *Evenimentele din Rusia anului 1917 în jurnalul de front al generalului Ion Rașcu*, în *România și Primul Război Mondial*, Focșani, 1998, *passim*.

⁷ *Albumul-jurnal al medicului Dominic Stanca*, mss., colecție particulară. Vezi și Dr. Domnic Stanca, *Între două fronturi. 1914-1918*, Cluj, 1935, *passim*.

⁸ General G. A. Dabija, *Armata română în Războiul Mondial (1916-1918)*, vol. IV, București, 1937, p. 669.

⁹ G.G. Mârzescu, *În toamna lui 1917...*, în „Magazin Istoric”, Nr. 1/1992, p. 13.

¹⁰ Arhivele Militare Române (în continuare AMR), fond 4496, d. 20, f. 29.

¹¹ Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale (în continuarea ANS), fond Prefectura jud. Baia, d. 53/1917, f. 3-4.

¹² Constantin Turtureanu, *În vâltoarea războiului (1914-1919). Amintiri*, Cernăuți, 1938, p. 108.

efectuate de armatele austriece cât și de cele țariste, jafurile sistematice efectuate de trupele bolșevizate vor aduce pe locuitorii de aici în cea mai neagră sărăcie. „Nime[ni] nu era sigur de ceea ce avea [...] – se preciza în *Condica cronicală a bisericii din Bosanci – Grajdurile se spărgeau noaptea, găinile furate se f[i]erbeau cu căldările [...] podurile caselor se spărgeau de ei ca să fure făina, pâ[i]ne, poame și altele. *La front era armistițiu iar în sat lupte crâncene*” (s.n.)¹³. Sunt doar câteva exemple care demonstrează că, în practică, principiul leninist „jefuiți-i pe jefuitori”¹⁴ era aplicat fără nici o discriminare de ordin social. Deseori, furturile erau însoțite de maltratări sau chiar de asasinate, așa cum s-a întâmplat la Suceava în 11 februarie 1918, când, George Huțan, cetățean de onoare al orașului, împreună cu soția, au fost asasinați de militari ruși¹⁵.*

În localitățile urbane puteau fi văzute, începând cu primăvara anului 1917, „convoiuri de soldați gălăgioși străbătând străzile cu steaguri roșii cu strigăte și cântece revoluționare”¹⁶. La 23 aprilie 1917, soldații ruși jurau în Piața centrală (*Ringplatz* – n.n.) din Cernăuți, „cu o vădită bucurie”, credință noului guvern republican, iar comandantul orașului, Pismenski, era destituit pentru că a omis arborarea steagului roșu pe Primărie¹⁷. Totodată, s-au înființat trei comitete revoluționare (al Armatei a 8-a, al Diviziei și al Garnizoanei), sucursale ale Partidului Social Democrat și Partidului social-revoluționar¹⁸. Administrația comunală condusă de dr. Wittek a fost înlăturată, la fel și românii cu viziuni unioniste, cum era cazul lui Claudiu Ștefanelli. Noul „cartel” evreo-germano-ucrainean, sprijinit pe Comitetul executiv (*Ispolnitelnii Comitet*) din jurul comisarului ucrainean Doroșenco, „sub masca revoluției sprijinea tendențios politica austro-germană pentru pace separată fără contribuțiuni și fără anexiuni”¹⁹. În sudul Bucovinei, cetățenii orașului Suceava au avut parte, la 1 mai 1917, de o paradă – care anticipa, cu trei decenii mai devreme, manifestațiile din perioada comunistă, – la care au participat automobile împodobite cu cetină, cocarde roșii, steaguri cu lozinca „Proletari din toate țările, uniți-vă!”, muzică militară, coruri, dar și o fetiță simbolizând *svoboda* cea tânără²⁰. Dincolo de apa Sucevei, în târgul Burdujeni (care aparținea de Vechiul Regat), soldații ruși din Corpul 18 au ținut o întrunire în data de 27 octombrie 1917, urmată de o manifestație, „parcurend străzile principale cu muzica Corpului în frunte și două drapele revoluționare”. Vorbitorii au adus la cunoștință „retragerea” Guvernului Provizoriu condus de Kerenski și intenția noii conduceri de a încheia curând pacea²¹.

¹³ *Condica cronicală a enoriei ortodoxe orientale Bosanci*, mss., Colecția de documente a Muzeului Bucovinei, p. 237.

¹⁴ Ernst Nolte, *op. cit.*, p. 51.

¹⁵ „Glasul Bucovinei”, Nr. 5993, 20 februarie 1941, p. 3; vezi și Victor Morariu, *Călăuza istorică a orașului Suceava*, Cernăuți, 1921, p. 14.

¹⁶ *Societatea Școala Română. Raport asupra activității Comitetului din 4 Octombrie 1913 – 31 Decembrie 1919*, Suceava, 1920, p. 19.

¹⁷ Teodor Balan, *op. cit.*, p. 36.

¹⁸ *Ibidem*, p. 41.

¹⁹ AMR, fond 3831, d. 1143, f. 39-39 v.

²⁰ Victor Morariu, *Din zilele „svobodei” (1917). Note de carnet ale unui sucevean*, în „Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1931”, Cernăuți, f.a., p.103-104.

²¹ AMR, fond M.C.G., d. 1143, f. 76.

În condițiile relativei acalmii de pe front, militarii ruși erau supuși la o dublă propagandă, reprezentată de materialele defetiste răspândite de către germani, interesați, din considerente strategice, să sprijine revoluția bolșevică²², la care se adăugau mesajele incendiare transmise de comisarii sovietului de la Petrograd. Drept urmare, „soldații simpli făceau politică, țineau adunări, discursuri, își alegeau dintre ei înșiși ca reprezentanți și astfel din o țeară străină puneau țeara lor la cale”²³. Lozincile simple, dar cu o mare putere de penetrare, privind împărțirea imediată a pământului sau încheierea păcii fără aneami și despăgubiri, au înlocuit în sufletul soldatului rus vidul lăsat de prăbușirea „tătucului” țar. Manifestele revoluționare ajungeau până în prima linie a frontului subminând ceea ce mai rămăsese din capacitatea combativă a armatei ruse, în rândurile căreia „fraternizările” cu inamicul erau la ordinea zilei. În timp ce Puterile Centrale erau menajate, tot mai multe regimente ruse își însușeau sloganurile bolșevice privind „politica păcii”: publicarea tratatelor de pace, denunțarea „planurilor de cucerire ale Antantei”, deschiderea unor negocieri imediate de pace între toate părțile beligerante²⁴.

„Ofensiva Kerenski” declanșată în Galiția sub conducerea generalului Aleksei A. Brussilov, la 1 iulie 1917, a fost un dezastru de proporții, deoarece numeroase unități au refuzat să lupte²⁵. Încercarea comandantului Armatei a 8-a ruse ce staționa în Bucovina, generalul L. G. Kornilov, de a restabili disciplina, nu a reușit datorită propagandei maximaliste: „Toate mijloacele de influențare pacifică au eșuat, simțul de datorie a dispărut”, scria la 14 iulie 1917 gazeta *Izvestia cernovețcogo*²⁶. La 31 iulie, generalul Kornilov, cunoscut ca un opozant al bolșevicilor, era numit comandant al armatei ruse în locul lui Brussilov²⁷. Situația de pe front nu s-a îmbunătățit, astfel că, o lună mai târziu, austriecii reocupau Galiția Orientală și jumătatea de vest a Bucovinei, inclusiv orașul Cernăuți²⁸. Într-un document din 1 septembrie 1917, semnat de însărcinatul cu afaceri al Elveției în România, G. Boissier, se preciza că, în pofida rezistenței eroice a românilor, trupele ruse refuzau lupta, situație care se întâlnea și la frontiera cu Bucovina din nordul Moldovei, „unde rușii au abandonat cele două puncte, Boian și Mamornița, fără luptă”²⁹. Aceste informații sunt completate de un raport al ofițerului român de legătură pe lângă Armata a 8-a, din 22 octombrie 1917, în care se arăta: „Soldații, datorită propagandei maximaliste, manifestă ostilitate pentru orice dispoziție referitoare la continuarea războiului”³⁰. Bolșevicii criticau politica

²² Vezi Antony C. Sutton, *Wall Street and the Bolshevik Revolution*, Library Binding, 1993, cap. IV: *Lenin and German Assistance for the Bolshevik Revolution*, *passim*. Dumitru Suciu, *Anul 1918 în Europa Centrală și Răsăriteană. Ideea de Europă unită*, Cluj, 2002, p. 8 și urm.

²³ *Condica Cronicală...* p. 237.

²⁴ Leon Trotski – *The History of Russian Revolution*, by Chriss Russell for Marxist Internet Archive, vol. I, 2000, p. 242.

²⁵ Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial. 1914-1918*, București, 1979, p. 359.

²⁶ Teodor Balan, *op. cit.*, p. 41.

²⁷ David Marples, *Motherland Russia in the Twentieth Century*, Longman, 2002, p. 28.

²⁸ Teodor Balan, *op. cit.*, p. 42.

²⁹ *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe. 1916-1918*, vol. II, București, 1983, p. 953.

³⁰ AMR, fond MCG, d. 1143, f. 34.

Guvernului Provizoriu - care nu a încetat să-și îndeplinească obligațiile față de Antanta - și solicita pentru viitor „Toată puterea în mâinile Sovietelor!”³¹. Situația a degenerat în cazul regimentelor 466, 467 și 468 din Divizia 117, unde au avut loc întruniri la care s-a manifestat pentru pace, „apoi în corpore cu steaguri albe și muzică au încercat să fraternizeze cu inamicul”³². Fenomenul nu era nou, încă din vara anului 1916 între ruși și austrieci „domnea camaraderie”, iar cu prilejul sărbătorilor pascale „au ciocnit ouă roșii”³³. În toamna anului 1917, armata rusă, care, cu milionul său de soldați, a asigurat timp de un an menținerea frontului român, se găsea în plină disoluție și „nu mai exista decât nominativ”³⁴.

România era singurul stat al Antantei în contact direct cu unitățile „maximaliste” de pe front, iar poziția s-a geostrategică a fost luată în calcul de artizanii revoluției ruse. Deosebit de periculoasă era tendința tot mai accentuată a trupelor bolșevizate de a se amesteca în treburile interne ale țării, urmărind schimbarea ordinii sociale existente și instaurarea republicii. Sovietul înființat la Iași sub conducerea lui Cristian Racovski a început să pregătească, în iunie 1917, o mișcare antistatală sub îndrumarea directă a trimisului bolșevicilor de la Petrograd, Mihailov. În vederea răsturnării „oligarhiei”, socialiștii români solicitau sprijin financiar și militar, considerând că „soldații ruși din Moldova pot deveni colaboratorii noștri”³⁵. Racovski va interveni din nou, la sfârșitul lui noiembrie 1917, pentru a obține sprijin „internaționalist”, în timp ce Mihail Gh. Bujor, în două scrisori trimise, la 15 decembrie, lui Leon Troțki și V. I. Lenin, insista asupra necesității ajutorului, în acel moment, când condițiile erau extrem de favorabile „*pentru a începe în România lupta finală*” (s.n.)³⁶. Drept urmare, la 2 ianuarie 1918, Comisia Extraordinară Panrusă pentru Combaterea Contrarevoluției și a Sabotajului (C.E.K.A.)³⁷ primea sarcina de a trimite pe frontul român doi „tovarăși” pentru a desfășura activități de propagandă și „să ia toate măsurile pentru a-l detrona pe regele român”³⁸.

Siguranța era la curent cu pregătirile în vederea exportului de revoluție pe care le făcea vecinul de la Răsărit, astfel că Ministerul de Interne înștiința Prefectura județului Suceava asupra faptului că, de la Petersburg, au fost trimiși „emisari cu intențiunea de a comite acte de teroare în țară și îndeosebi la Iași în contra guvernului țarei (sic) și a M.M.L.L. Regele și Regina”³⁹. Propaganda revoluționară încerca să găsească un teren de manifestare și în societatea românească, traumatizată de înfrângerile suferite în urma antrenării țării în conflict fără a fi pregătită, de situația dramatică din Moldova, dar, gestul regelui Ferdinand, de a anunța la 22 martie/4 aprilie 1917 înfăptuirea, după război, a reformelor agrare – prin care țăranii urmau să primească „pământul pe care-l

³¹ David Marples, *op. cit.*, p. 24.

³² AMR, *loc.cit.*

³³ Alexandru Marghiloman, *Note politice. 1897-1915*, vol. II, București, 1927, p. 83-84.

³⁴ General G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 664.

³⁵ Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus. 1900-1924*, vol. I, București, 1998, p. 173.

³⁶ Gh. Buzatu, *Basarabia și iar Basarabia* (2), în „Revista de Istorie Militară” (în continuare RIM), Nr. 6/1995, p. 19-20.

³⁷ Vezi George Leggett, *Ceka. Poliția politică a lui Lenin*, București, 2000, *passim*.

³⁸ *Lenin și Troțki...*, p. 141; vezi și Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 23.

³⁹ ANS, fond Prefectura jud. Baia, d. 53/1917, f. 33.

muncesc și pe care l-au apărat iarăși cu sângele lor”⁴⁰ - și electorală, a fost salvator pentru ordinea social-politică și dinastia română.

Semnale deosebit de îngrijorătoare privind intențiile trupelor ruse continuau să sosească și din interiorul țării. Astfel, administratorul plasei Dolhasca informa la mijlocul lui decembrie 1917 pe comandantul militar al județului Suceava, ce își avea sediul la Fălticeni, că „regimentul 10 Turchestan, aflat în satul Dolhești[i] Mari, după ce a degradat ofițerii, au ținut vre-o trei zile întruniri, în care oratorii dădeau îndemnuri la revoluție pentru ca să se detroneze Regele nostru și să se dea foc la orașele Iași și Botoșani și [să] distrugă averile bo[i]erești *concluzia lor fiind că Moldova trebuie să asculte de ruși*” (s.n.)⁴¹. Aceste trupe, „declarat maximaliste”, au ocupat poziții de luptă, instalând mitraliere gata de tragere în casele oamenilor, erau bine aprovizionate cu muniții, fiind în așteptarea sosirii în zonă și a altor unități⁴².

Locuitorii satului Găinești (jud. Suceava) au constatat că, în dimineața zilei de 15 decembrie 1917, au fost lipite numeroase manifeste, păzite de soldații ruși, intitulate *Democrația și armata revoluționară rusă către Poporul Român*. Prin întregul său conținut, manifestul incrimina guvernul român, făcea apologia revoluției ruse și îndemna la revoltă pentru schimbarea ordinii social-politice din țară. Guvernul de la Iași era acuzat că nu dorea în mod sincer pacea, urmărind „unirea tuturor Românilor”, care, dacă s-ar produce, „n-ar aduce nici o îmbunătățire adevăratului popor”⁴³. Bolșevicii, care „au ridicat steagul roș[u] al revoluției”, își asumau și în țara noastră rolul mesianic, aducând „vestea îmbucurătoare a mântuirii care se apropie!”⁴⁴. După ce se prezentau „binefacerile” noului regim bolșevic, în care țăranii au primit „pământurile, care erau în mâinile boierilor, fără plată”, iar muncitorii lucrează doar 8 ore pe zi, „pentru salarii cu mult mărite”, se solicita în mod imperativ românilor: „[...] scutură jugul și ia în mâna ta drepturile pământul și libertatea! Îndreaptă armele tale contra adevăraților tăi asupritori!”⁴⁵

Îndemnurile la revoluție nu au avut nici un ecou în rândurile locuitorilor, în pofida lipsurilor și privațiunilor provocate de război, care, după ce au găsit asemenea manifeste aruncate prin curți și grădini, „le-au rupt scandalizați de îndemnul mârșav la care se țintea”⁴⁶. Promisiunea demagogică privind împărțirea imediată a pământului⁴⁷ era atractivă în condițiile existenței unui acut sentiment al necesității redistribuirii proprietății agrare, dar imaginea penibilă a bandelor bolșevice anarhizate, reducea la minim șansele receptării acestui proiect de către societatea rurală românească. În urma acestor evenimente, administratorul Plasei Moldova va denunța rolul de „instigatori” al unor evrei din armata română, care „fraternizează cu rușii” și fac „cauză comună cu

⁴⁰ Mircea Vulcănescu, *Războiul pentru întregirea neamului*, București, 1999, p. 103.

⁴¹ AMR, fond 4406, d. 20, f. 53.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ ANS, fond Prefectura jud. Baia, d. 53/1917, f. 5.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 58.

⁴⁷ „Vezi faimosul” Decret despre pământ” din 8 noiembrie 1917, în Richard Sakwa, *The Rise and Fall of the Soviet Union. 1917-1991*, London and New York, 2005, p. 56.

propaganda maximalistă”⁴⁸. Complicitatea acestora din urmă rezulta din faptul că manifestele revoluționare au apărut în comună după sosirea de la oraș a unei căruțe cu mai mulți evrei, dintre care și un dezertor din armata română, încărcată cu băuturi alcoolice destinate trupelor rusești⁴⁹.

Un grup de soldați ruși au încercat să tipărească un manifest și la Suceava, prin care armata română era îndemnată la nesupunere, dar dr. Teofil Lupu, directorul Spitalului din localitate, s-a opus, afirmând că „mai bine am fi dat noi foc să ardă întreaga avere a Școalei Române, decât să ajungem zilele, ca în tipografie să se tipărească un astfel de manifest”. Acțiunea bolșevică a fost oprită doar cu sprijinul autorităților române din Burdujeni și Bunești⁵⁰. Propaganda revoluționară a eșuat și în rândul armatei române, cu toate că, așa după cum remarcă voluntarul bucovinean Constantin Turtureanu: „Dureri erau și la noi destule”, iar „dorința de împărțire a moșiilor fâgăduite, puteau acum aprinde mințile ostașilor-țărani”⁵¹. Dimpotrivă, atunci când anarhia a cuprins armata rusă, soldatul român a rămas „ascultător de superiori, conștient de marea sa datorie”⁵², contribuind la dezarmarea și trimiterea peste Prut a foștilor aliați.

Marele Cartier General al armatei române a elaborat un amplu plan de măsuri pentru menținerea ordinii și salvarea Moldovei de pericolul bolșevic. Pe măsură ce trupele ruse părăseau frontul, locul acestora era ocupat de unitățile noastre, în regiunile cele mai periclitate au fost dislocate unități de jandarmi, iar teritoriul Moldovei era împărțit în patru regiuni puse sub autoritatea unei mari unități⁵³. Zona Nr. 2, cu reședința în orașul Fălticeni, se găsea în subordinea colonelului Dimitrie Rădulescu, comandantul Regimentului 2 Grăniceri⁵⁴. Pentru a contracara propaganda comunistă, a fost publicat, în limba rusă, manifestul intitulat *Apel către trupele de pe frontul român*, o parte dintre exemplare fiind trimise, spre sfârșitul lui decembrie 1917, la Mălini, Oprișeni și Dolhasca pentru a fi împărțite trupelor ruse⁵⁵.

Atentatul plănuț de Lenin, care avea în vedere eliminarea regelui Ferdinand și a generalului Dmitri Grigorievici Scerbacev, comandantului Armatei a 9-a ruse, a eșuat, unitățile militare române trecând în data de 9/22 decembrie 1917 la dezarmarea grupului de maximaliști de la Socola⁵⁶. În însemnările sale, G. G. Mârzescu nota, la 8 decembrie 1917, că opt sute de bolșevici înarmați, au amenințat cu revolverele personalul gării din

⁴⁸ ANS, *loc. cit.*, f. 3 și urm.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Societatea Școala Română. Raport asupra activității...*, p. 19.

⁵¹ Constantin Turtureanu, *op. cit.*, p. 100.

⁵² Preot Cicerone Iordăchescu, *Însemnări din anii 1916-1919*, Iași, 1937, p. 166; vezi și *Ideologie și structuri comuniste în România. 1917-1918*, coord. Florian Tănăsescu, București, 1995, doc. nr. 52, p. 345.

⁵³ Jipa Rotaru, 1918. *De ce a trecut armata română Prutul*, în RIM, Nr. 2/1993, p. 6.

⁵⁴ ANS, fond Prefectura jud. Baia, d. 53/1917, f. 16.

⁵⁵ AMR, fond 4496, d. 20, f. 67.

⁵⁶ În legătură cu aceste evenimente vezi: *Ideologie și structuri comuniste...*, doc. Nr. 36, p. 299 și urm.; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. III, p. 33-35; N. Iorga, *Memorii. Însemnări zilnice (mai 1917 – mart 1920)*, vol. I, f.a., p. 166 și urm.; Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*, Iași, 1995, p. 200; Alexandru V. Boldur, *Imperialismul sovietic și România*, București, 2000, p. 88.

Burdujeni și au format două trenuri cu care au pornit spre Iași⁵⁷. Măsurile ferme îndreptate împotriva lor nu au intimidat trupele ruse cantonate în județul Suceava, care intenționau la sfârșitul lui decembrie „să plece spre Iași spre a opune rezistență contra armatei române la dezarmare”⁵⁸. În numeroase alte cazuri, unitățile rusești își părăseau armamentul sau îl comercializau. În ziua de 24 decembrie 1917, o subunitate din cadrul Regimentului 23 Artilerie a plecat spre Rusia, abandonând la Ilișești întregul material de război, „zicând, că, [cu] chesoane nu se poate ara pământul, iar de cai, au pentru aceasta absolută nevoie”⁵⁹. Istoricul Nicolae Iorga a remarcat imaginea dezolantă a cetelor dezorganizate de ruși care, în drumul lor spre Prut, vindeau „pe câțiva lei numai, cai, tunuri și arme”⁶⁰.

În data de 5 ianuarie 1918 s-a desfășurat la Ilișești o consfătuire prezidată de Cornicof, președintele sovietului Armatei a 9-a ruse, la care au participat comandanți de regimente, divizii și corpuri, președinți și membri ai sovietelor din cadrul acestor unități. Pe ordinea de zi s-a găsit raportul celor 5 delegați reîntorși după o vizită la *Stavka* de la Moghilev cu ordinul lui Kirilenko privitor la retragerea Corpurilor 18 și 40 în Rusia⁶¹. În vederea retragerii au fost propuse următoarele trasee, dintre care urma să fie ales doar unul: 1) Bosanci – Udești- Liteni-gară – Cotul Frezușca – Slobozia – Gârbești – Bălți; 2) Suceava – Burdujeni – Botoșani – Ștefănești – Bălți; 3) Pătrăuți – Șerbăuți – Siret – Mihăileni – Herța – Molnița – Novoselița – Bălți. Discuțiile au fost deosebit de aprinse degenerând „într-o ceartă înverșunată și s-au pronunțat și amenințări reciproce de arestare”⁶². În cele din urmă a fost acceptată ultima variantă, propusă de generalul Sitin, care, în pofida faptului că nu dispunea de surse de aprovizionare, se presupunea că prezintă un risc mai redus de a întâlni trupe române.

Anarhia care domnea în cele două corpuri de armată ruse este pusă în evidență și de faptul că, data și traseul retragerii, rămăneau la latitudinea sovietelor regimentelor și diviziilor⁶³. Autoritățile militare române dispuneau de informații potrivit cărora la Suceava situația era „foarte critică”, în condițiile în care se anticipa că, „bolșevicii în retragerea lor, se vor deda la acte de violență și devastări”⁶⁴. În realitate, riscurile erau mai mari în localitățile rurale din apropiere. Astfel, directorul școlii din Tișăuți, G. Mleşniță, a trebuit să se refugieze în orașul Suceava, deoarece bolșevicii, „cea mai decăzută scursură omenească și încă cu libertatea nemărginită”, soseau la școala din localitate în grupuri mari, după care „pustiau și jăfuiau totul fățiș și cu sila”⁶⁵. Potrivit Ordinului Nr. 5917 al Marelui Cartier General din 17 decembrie 1917, trupele rusești care părăseau din proprie inițiativă frontul nu erau autorizate să treacă în Basarabia și urmau să fie dezarmate⁶⁶. La 9 ianuarie 1918, Batalionul III din cadrul Regimentului 3

⁵⁷ G.G. Mârzescu, *op. cit.*, p. 17.

⁵⁸ ANS, fond Prefectura jud. Baia, d. 53/1917, f. 10.

⁵⁹ AMR, fond 4496, d. 20, f. 103.

⁶⁰ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Chișinău, 1991, p. 285-286.

⁶¹ AMR, *loc.cit.*, f. 102.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, f. 102-103.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 102.

⁶⁵ ANS, fond Prefectura județului Suceava, d. 8/1918, p. 12.

⁶⁶ AMR, *loc.cit.*, f. 54.

Grăniceri era informat de Comandamentul Zonei a II-a despre intenția unor unități rusești, care au plecat de pe front fără autorizație, de a se deplasa pe direcția Liteni – Frumușica – Todireni, iar două divizii, cu un efectiv de 1.400-1.800 de militari, pe traseul Mihăileni – Mamornița⁶⁷.

Corpurile 18 și 40 de armată rusă din Bucovina s-au adunat în jurul târgului Siret cu intenția de a trece în Rusia prin județul Dorohoi, refuzând cererea autorităților militare române de a depune armele și a se retrage pe un traseu prestabilit⁶⁸. La 16 ianuarie 1918, rușii au trecut cu forțe masive linia Sinăuții de Sus – Tereblecea, cu direcția Mihăileni, dar, după o luptă violentă, au fost în cele din urmă dezarmați. O parte din trupele ruse, împreună cu generalul Sytin, au trecut la austrieci declarându-se prizoniere⁶⁹. O strălucită victorie au obținut militarii români, în 14-15 ianuarie 1918, la Spătărești datorită eroismului Regimentului 2 Grăniceri, comandat de colonelul Dimitrie Rădulescu, fiind împiedicată joncțiunea unor unități din cadrul Armatei a 4-a ruse, care au părăsit frontul din Munții Neamțului, cu trupele bolșevizate din Bucovina⁷⁰. Măsurile de autoapărare adoptate de statul nostru au dus la întreruperea raporturilor diplomatice cu Rusia bolșevică în data de 13/26 ianuarie 1918, la inițiativa acesteia din urmă, și sechestrarea rezervei de aur⁷¹. Astfel, România a fost primul stat european care s-a opus bolșevismului și, practic, era în stare de război cu Rusia sovietelor.

Deoarece situația la Suceava continua să se mențină deosebit de încordată, era necesar ca, după retragerea grosului trupelor bolșevice, orașul să fie ocupat de trupele române, „fiindcă era aproape sigur că vor rămâne în urmă, soldați care se vor deda la prădăciuni și devastări”⁷². Această acțiune militară avea drept scop evitarea unui nedorit vid de autoritate, asigurând totodată spatele frontului român și buna funcționare a traficului feroviar prin gara Burdujeni. Astfel, la 21 ianuarie 1918 (stil vechi – n.n.), Batalionul III din cadrul Regimentului 2 Grăniceri s-a pus în mișcare în direcția sudului Bucovinei, ajungând la ora 6 la Suceava, unde s-au luat imediat măsuri de pază și siguranță, Compania 2 cu trei plutoane deplasându-se la Ițcani pentru paza depozitelor ruse, iar un pluton în satul Sf. Ilie⁷³. În *Cronica Școlii Primare de băieți din Suceava* se consemnau astfel aceste evenimente: „La 2 Faur 1918, oastea românească trece râul Suceava, descinge lângă ruinele cetății lui Ștefan cel Mare, de unde trimite patrulele până la tranșee pentru a înlocui oastea rusească ce se retrăgea din Iulie 1917 în completă disordine jăfuind tot ce le era în cale”⁷⁴. A doua zi, Compania 2 s-a deplasat la Iaslovăț pentru a ocupa pozițiile părăsite de foștii aliați, iar Compania 3, cu aceeași

⁶⁷ *Ibidem*, f. 102.

⁶⁸ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. III, p. 46 și urm.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Vezi Mihai-Aurelian Căruntu, *Lupta de la Spătărești din 14/15 ianuarie 1918. Pagini din Jurnalul de Operații al Regimentului 2 Grăniceri*, în „Europa XXI”, vol. XI-XII/2002-2003, București, 2003, *passim*.

⁷¹ *Basarabia și relațiile româno-ruse*, București, 1927, p. 33. Al Cretzianu, *op. cit.*, p. 200.

⁷² AMR, fond 4496, d. 20, f. 102 v.

⁷³ *Ibidem*, d. 21, f. 131.

⁷⁴ ANS, fond Școala Primară de băieți Suceava, d. 1/1906-1945, p. 248.

misiune, în direcția Solca⁷⁵. În data de 8 februarie 1918, la ordinul Garnizoanei române, primarul Sucevei, părintele Mihail Sârbul, publica un afiș în care se preciza: ”Toți rușii cari, se găsesc în oraș și comunele rurale, să se prezinte imediat la Garnizoane spre a li se da bilete de liberă trecere în Rusia, după 12 Februarie a.c. vor fi arestați aceia ce calcă acest ordin”⁷⁶ [...]

În data de 23 ianuarie, Compania 1 și Compania 4 mitraliere au plecat spre Ilișești, fosta bază din sudul Bucovinei a trupelor bolșevizate⁷⁷. Regimentul „Suceava” Nr. 16, din cadrul Diviziei a VII-a, din care făceau parte și voluntari bucovineni, a înaintat dincolo de Gura Humorului, ajungând în februarie 1918 până la Ostra. Sublocotenentul Constantin Turtureanu, cu un pluton de 30 de oameni, a dezarmat la Lucăcești 200 de ruși care „pârjoleau tot avutul sătenilor”⁷⁸. Brigada 37 Infanterie – sub comanda generalului Stan Poetaș – intra la 1 februarie 1918 în Rădăuți și a continuat înaintarea spre nord, pentru a prelua controlul podurile de peste Prut, executând recunoașteri în Basarabia de la pichetul Stanca⁷⁹.

Intrarea armatei regale în teritoriile răpite de Imperiul Habsburgic în urmă cu 144 de ani a fost privită cu încredere și speranță de locuitorii de origine română – Statul Major al grănicerilor împreună cu steagul regimentului fiind găzduite în casa parohială a bisericii Sf. Dumitru din Suceava – cu toate că această prezență militară a fost de scurtă durată, încheindu-se la 7 martie 1918⁸⁰. În urma acestor acțiuni energice, pe teritoriul județului Suceava continuau să se găsească soldați și gradați ruși răzleți, a căror prezență nu putea fi tolerată, deoarece „cea mai mare parte sunt propagandiști de idei subversive în populațiune”⁸¹. În consecință, în data de 13 martie, autoritățile de aici au primit ordinul Ministrului de Război, generalul Constantin Iancovescu, privind adoptarea de măsuri pentru evacuarea gradelor inferioare „rătăcite” de unitățile lor și predarea acestora la comandamentele militare ruse de la Roman, Botoșani, Iași sau Socola⁸². Armata română a reușit să reducă prezența militară rusă în Moldova, de la un număr de peste 1.200.000, la începutul lui noiembrie 1917, până la 50.000 la sfârșitul lui ianuarie 1918, provocând uluire, furie și îngrijorare la Kremlin⁸³.

Răsturnările politice și echilibrul fragil de forțe din Rusia anului 1917 au anihilat un mecanism militar care avea la bază ordinea, disciplina și adorația cvasimistică față de „tătucul țar”. Noua putere era conștientă că fosta armată țaristă trebuia subminată din temelii, pentru a nu se transforma într-o forță contrarevoluționară. În aceste condiții, vectorul cel mai agresiv al revoluției îl constituia propaganda, care tindea să capete o nuanță bolșevică tot mai accentuată și un evident caracter „internaționalist”. Noile idei

⁷⁵ AMR, *loc. cit.*

⁷⁶ ANS, fond Primăria orașului Suceava, d. 6/1918, p. 23.

⁷⁷ AMR, *loc. cit.*

⁷⁸ Constantin Turtureanu, *op. cit.*, p. 109 și urm.

⁷⁹ Jipa Rotaru, *Consfințirea granițelor românești stabilite prin Conferința Păcii de la Paris (1918 – 1920)*, în *România și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)*, Focșani, 1999, p. 32.

⁸⁰ Gh. Mihuță, Lucian Costin, *Monografia satului Lisaura (jud. Suceava)*, București, f.a., p. 142.

⁸¹ ANS, fond Prefectura jud. Baia, d. 53/1917, f. 48.

⁸² *Ibidem*, f. 54.

⁸³ Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 74.

au dus la anarhizarea trupelor fostului aliat de pe frontul din Moldova, disoluția marilor unități, care erau animate de dorință de a încheia războiul și a pleca acasă pentru a-și obține drepturile promise de guvernul de la Petrograd. Asemenea fenomene caracteristice „marii defecțiuni ruse” sunt la fel de vizibile în Bucovina, dar și în localitățile din actualul județ Suceava care aparțineau Vechiului Regat. Ideile revoluției ruse nu au găsit audiență în zonele rurale din nordul Moldovei și cu atât mai puțin în rândul soldaților armatei române, proveniți, în majoritatea lor, din același mediu. Dimpotrivă, voluntarii români, inclusiv bucovineni, au luptat împotriva „ciumei roșii”, inclusiv în anii imediat următori încheierii Primului Război Mondial, până în îndepărtata Siberie și în zona Vladivostokului⁸⁴. Decizia de a interveni împotriva fostului aliat, cu consecințe politice pe termen lung în ceea ce privește relațiile româno-ruse, a salvat țara din fața pericolului de a deveni avanpostul revoluției mondiale în Balcani. Intervenția militară română a anihilat planurile conspirației bolșevice, împiedicând cristalizarea unor structuri comuniste pe teritoriul național, dar și în două provincii românești (Bucovina și Basarabia), care asigurau spatele frontului. România se vedea astfel a fi, potrivit lui F. Rattigan, membru al Misiunii Militare Britanice, „singurul bastion real împotriva bolșevismului în sud-estul Europei” (s.n.)⁸⁵. Intrarea trupelor regale în sudul „Țării Fagilor”, devenită un fel de *no man's land* în urma destrămării armatei ruse, a stabilizat situația de aici, trezind speranțele românilor într-o viitoare reîntregire cu Patria-mamă. Consecventă cu misiunea de a apăra noile hotare rezultate în urma hotărârilor plebiscitare din 1918, un an mai târziu, la 4 august 1919, armata română intra în Budapesta, desființând efemera Republică a Sfaturilor condusă de Béla Kun, primul experiment comunist din această parte a Europei.

ANEXE

1.

Timpul retragerii

Cuvântul „retragere” i-a înfricat pe mulți deoarece nu se știa cum avea să fie retragerea de bună voie sau de nevoie. La o retragere de bună voie se putea gândi numai de aceea, deoarece fiind miliția rusească cu totul fără disciplină, nu se mai putea vorbi de o poruncă mai înaltă supremă. Soldații simpli făceau politică, țineau adunări, discursuri, își alegeau dintre ei înșiși ca reprezentanți și astfel din o țeară străină puneau țeara lor la cale. Armele le aruncau prin toate cotloanele, boambele de mână le aruncau prin cele pomete ca să sparie lumea, multe lucruri trebuincioase de ale orariului (*sic!*) le vindeau pe la civili, ca să scape de ele. Alimentele le lipseau cu totul și au fost ajuns goi ca napul, astfel că începuseră de nou a prăda cele trebuincioase de la civil[i]. Nime[ni] nu era sigur de ceea ce avea. Orice vită trebuia ascunsă, dacă nu în tindă atunci măcar în casă, ca să o poată încunjura până la o vreme. Grajdurile se spărgeau noaptea, găinile

⁸⁴ Vezi Simion Ghișa, *Luptele românilor cu bolșevicii în Siberia (1918-1920)*, Baia Mare, 2009.

⁸⁵ Ileana Bulz, *Considerații asupra armatei române în corespondența diplomatică britanică (1918-1919)*, în *Buletinul Muzeului Militar Național*, Serie Nouă, Nr. 1/2003, București, 2003, p. 258.

furate se f[i]erbeau cu căldările, ca să aibă ce mânca și câ[i]nii. Podurile caselor se spărgeau de ei ca să fure haine, pâ[i]ne, poame și altele. La front era armistițiu, iar în sat lupte crâncene! Soldații se băteau cu babele, bărbații și copiii strigau noaptea „tălhari” când auzeau un cârăit de găină. Cu un cuvânt bieții poporeni nu dormeau nopți întregi și pândeau dușmanii ca mîța pe șoarece. Cu toate aceste puțin putea omul să se ajutore, deoarece soldatul rusesc devenea brutal și mulți dintre poporeni au fost chiar bătuți și maltratați. Un bosâncean cu numele George Zaleschi a fost chiar ucis de soldați[i] rusești. De rămâneai acasă te prăda fățiș, de mergeai la câmp acasă nu mai aflai găinile și multe alte lucruri. Pâ[i]nea albă a fost luată de pe câmp cu paie neîmblătită [...] Acest timp critic a durat de la mijlocul lunei lui August până la sosirea armatei austriace spre finea carnavalului (?) 1918.

Colecția de documente a Muzeului Bucovinei, inv. nr. 2023, *Condica cronicală a enoriei ortodoxe orientale Bosanci*, p. 237-238.

2.

No 255

1917 Decbr. 16

Secret confidențial

Domnului Administrator Plasei Moldova

Ca rezultat ordinului Domniei voastre N. 3981/917 respectuos am onoare a raporta că am luat [în] înțelegere cu Dr. învățător și Preoți[i] respectivi în privința propagandei pacifiste ce ar încerca instigatorii ruși care caută să ademenească lumea spre a provoca desordine.

Din cercetările făcute de Subsemnatul în mod discret am putut vedea că populația românească, fiind atât de despoiată de prădăciuni și violențe de către soldații ruși, luându-i-se bunurile adunate cu atâta trudă nu numai că nu vor asculta povețele lor, dar îi resping cu cea mai mare ură.

Singura nemulțumire ce există în popor, este lipsa îngrozitoare de hrană, care nu li s-a dat deși cer de 3 luni neîncetat.

După cum am raportat telefonic, a început să se iviască afișe cu manifeste revoluționare în satul Găinești, atârinate pe toate gardurile, zidurile și pereți [i]eri 15 curent, care un timp a[u] fost observate de soldații ruși, iar la înserate, toate s-au rupt. Se înaintează și Domniei-voastre un exemplar spre a lua la cunoștință.

În seara zilei de 13 curent, o căruță cu 2 cai a evreului militar Iancu Opincariu, în care era soldatul evreu Meer Ungurinn (?), disertorul soldat evreu Fișel Ofincaim (?) și în urma căruței un evreu îmbrăcat în civil fără a ști cine; a intrat în satul Găinești căruța era încărcată și mergea foarte greu; ajungând în dreptul postului de jandarmi Găinești șeful postului I. Darie a reușit să aresteze un moment pe disertorul Fișel Opincariu cu to[a]te că era îmbrăcat rusește, nemaiputând controla și căruța, care și-au urmat drumul cu alți evrei. Peste puțin timp însă venind la oficiul postului cazaci ruși, au eliberat cu forță pe disertor.

La 14 curent, orele 16, pe când mă aflam la postul de jandarmi cu D- Primar respectiv, a intrat de o dată 3 cazaci ruși care se presupune a fi evrei și au voit să aresteze pe șeful de post, dar nu au reușit, căci venind șeful secției Dornelor care știe vorbi rusește a putut aplana conflictul.

Spre seară în acea zi s-a[u] întors la post turmentați de băutură și au căutat pe șeful de post percheziționând casa, tot asemenea și astăzi 16 curent.

M-am informat că în căruțe erau buto[i]eși și damigene cu spirt și vin; căci neconținut au venit rușii beți de la casa lui Fișel și Iancu Opincariu. Autoritățile nu se pot apropia acolo din cauza mulțimei de ruși.

Bănu[i]esc că manifestele revoluționare au fost aduse din oraș de acești soldați evrei căci au apărut după sosirea lor în comună.

Mai mulți soldați evrei din această comună, vin foarte des acasă și în unire cu alți evrei fraternizează cu rușii, le procură băutură, după care rușii se dedau la scandaluri și furturi.

Cred necesar a se lua măsuri asupra evreilor de mai sus, spre a distăina to[a]te planurile lor, precum și ce anume avia în căruța cu care venise, cine era persoana civilă care-i însoția și de unde a[u] procurat băutura; iar soldații evrei să nu mai fie lăsați de capul lor ca să comită astfel de fapte în dauna Țării și siguranței publice.

Notar
N. Gavrilesco

ANS, fond Prefectura jud. Baia, d. 53/1917, f. 4.

3.

MANIFEST **Democrația și armata revoluționară rusă către** **Poporul Român!**

Către tine, îndurerat popor român, apăsător, înfometat și pierdut în focul acestui război sângeros, se adresează armata revoluționară rusească cu o salutare frățească și cu vestea îmbucurătoare a mântuirii care se apropie!

Nimeni în lume nu poate pricepe jalea ta cea mare și durerea ta înspăimântătoare ca noi Rușii, căci deabia am fost și noi atât de apăsați ca și tine, sclavi fără drepturi și fără pământ!

Acum când au devenit liberi și am ridicat vocea noastră revoluționară cerînd ca sângerosul război să ia sfârșit imediat, guvernul român prin presa sa anunță că ia și el parte la propunerea armistițiului, armatele românești făcînd parte din întregul front ruso-român.

Guvernul român însă nu se gîndește serios la pace, scopurile de război au rămas la el aceleași, unirea tuturor Românilor sub stăpînirea României independente!

Soldat și muncitor Român!

Nu vă lăsați înșelați de oligarhia voastră! Unirea cu Românii de peste Carpați, chiar de ar fi să se întâmple, n-ar aduce nici o îmbunătățire adevăratului popor, decât ar extinde stăpânirea boierilor voștri și a marilor arendași. Pentru poftele lor hrăpărețe, v-au tras în acest măcel îngrozitor, îmbătându-vă cu cuvinte frumoase patriotice. Lor le trebuie moșii mai multe, sclavi mai numeroși și pe voi vă mănă ca pe o turmă la abator, cerându-vă sacrificiul de sânge!

În toate timpurile, guvernele din toate țările au fost protegiitorii claselor stăpânitoare și bogate. Pentru a procura câștiguri mari claselor avute, guvernele aruncă popoarele lor din când în când în războaie, înșelându-le cu cuvinte frumoase dar false. Nici un popor n-a vrut acest razboiu blestemat!

Acest carnagiu nu l-au dorit nici țărani, nici muncitorii, fie din Rusia, România, Anglia sau Germania!

Veacuri dearîndul, poporul rus a suspinat sub jugul țarist și al camarilei sale funcționariste.

Țarul și biurocrația sa au spriginit într-una pe boieri și pe capitaliști; iar aceștia la rîndul lor au susținut guvernul țarist.

Poporul muncitor n-a avut nici drepturi nici pământ și era sclavul boierului și al capitalistului. Cu nagaica, guvernul l-a silit să pornească la războiu și astfel trei ani și jumătate a suportat chinurile grozave (sic!) ale acestui razboiu nemaipomenit în analele istoriei. Foamea, boala și mizeria au secerat floarea poporului, mii și sute de mii de cadavre au acoperit câmpurile de bătaie, cei rămași în viață sunt schilozi și pierduți.

Dar, în sfârșit, poporul rus și-a dat seamă care e adevăratul său dușman, contra căruia trebuie să lupte. Țărani și muncitorii ruși îmbrăcați în haina soldățească, au ridicat steagul roș al revoluției, au sfărâmat stăpânirea țaristă și au dat la o parte casta militariderinică de razboiu și glorie. Azi ei își reiau pământurile care erau în mâinile boierilor, fără plată, iar muncitorii nu lucrează decât 8 ore pe zi pentru salarii cu mult mărite.

Fiecare țaran și lucrător, fără deosebire de sex, religie sau naționalitate, ia parte cu același drept, ca și proprietarul, fabricantul și intelectualul orășcan la constituirea țării.

POPOR ROMÂN!

Ai fost și tu până acum, în aceeași situație ca și poporul rus până la revoluție, adică până la 27 Februarie 1917. Țărani tăi sant și ci sclavii marilor proprietair.

Războiul care ți s-a impus de către clasele tale stăpânitoare, ți a stors toată vloga. Tinerimea ta zace cu sutele de mii pe câmpurile de luptă, unde au devenit hrana corbilor, a fiarelor săelatrice și a viermilor.

Foamea te roade și mizeria te nimicește! Pe cînd tu soldat român suferi baătaia și insulta din partea ofițerimei tale trîndave, părinții, femeia și copii tăi, mor acasă de foame! **Azi esti sub arme, scutură jugul și ia în mîna ta drepturile pămîntul și libertatea! Indreaptă armele tale contra adevăraților tăi asupritori!**

Poporul rus luptă acum contra guvernelor și claselor bogate din Anglia, Germania, Austria și din cele l'alte țări. Datoria ta este să susții acest popor democrat!

Veghează ca armistițiul să se transforme într-o pace durabilă, prin condițiunile anunțate de poporul rus în prima lună a libertății sale.

Nici o fâșie de pământ nu trebuie să treacă de la o țară la alta, nici un ban nu trebuie să plătească un stat celui l'alt, ca despăgubire de războiu, fie care popor să dispună el singur de soarta sa, dacă vrea să devie independent sau vrea să se unească cu alte popoare, anume cu care popoare și sub care condițiuni.

Țăran și lucrător român!

Susține pe fratele tău, țăranul și muncitorul rus! Nu lăsa ca guvernele imperialiste să-și facă interesele pe spinarea popoarelor, căci atunci, nu numai țăranul rus va pierde libertățile câștigate prin atîta sînge, dar și tu popor român apăsător și călcat în picivare de stăpînitorii tăi, vei rămînea în starea nenorocită de sclav și ocnaș în care te afli acum.

Muncitorul din Germania, Anglia, Franța și Austria se răscoală acum contra claselor stăpînitoare, scutură și tu jugul de pe grumazul tău, sfărîmă lanțurile sclaviei și proclamă revoluția mîntuitoare!

Trăiască muncitorimea universală! Trăiască Internaționala!

ANS, fond Prefectura jud. Baia, d. 53/1917, f. 5.

4.

COPIE

Suceava 6 Ianuarie 1918

DOMNULE COLONEL

Am onoare a vă înainta alăturată informație despre mișcările ce le-au pus bolșevicii la cale. Informațiunea este absolut sigură și cred că o să vă fie bine venită pentru ca să puteți interveni ca să se ia măsuri la timp.

Situația la Suceava este foarte critică, și poate deveni în fiecare moment foarte periculoasă; e foarte probabil că bolșevicii în retragerea lor, se vor deda la acte de violență și devastări.

Cred că nu ar fi greșit ca în apropierea orașului Suceava și gării Burdujeni, să fie un detașament, mai puternic din armata română, ca să poată interveni cu succes în caz de nevoie. Această măsură se impune și mai mult ca să poată ocupa imediat orașul Suceava după ce grosul trupelor bolșevice se vor fi scurs, fiindcă e aproape sigur că vor rămîne în urmă, soldați care se vor deda la prădăciuni și devastări.

De altfel orașul Suceava, ar rămîne fără nici o autoritate și fără nici un fel de pază.

Cu multă stimă
Al D-Voastră (ss) Nedescifrabil

Copie după informație.

În ziua de 5 Ianuarie 1918, s-a ținut la Ilișești o mare ședință, care a început la ora 6 seara și a durat până la ora 3 dimineața. La această ședință au fost de față toți comandanții de regimente, divizii și corpuri, de la corpul 18 și 40, toți președinții sovietelor regimentelor și diviziilor, membrii presidenților sovietelor corpurilor 18 și 40 al armatei a 9-a, în total aproape 80 persoane. Ședința a fost prezidată de Cornicof președintele sovietului revoluționar din armata 9-a.

Primul punct în ordinea de zi a fost raportul celor 5 delegați (între care D-I Cristoforov, generalul Sitin, Kornikov și fostul pușcăriaș Fodotow, soldat în reg. 23 artilerie), care au plecat la 22 Decembrie la Stavka din Moghilew (Krilenko) și care s-au reînturnat. Delegații au prezentat ordinul lui Krilenko, ca fiind corpurile 18 și 40 încătușate (sic!) de ucraineni și români, să se ia imediat toate măsurile pentru pregătirea și începerea efectivă a retragerii acestor corpuri în Rusia. La această ședință urmau să se pună la cale toate măsurile de pregătire și organizare a acestei retrageri.

Au fost propuse trei drumuri din care urma să fie ales unul pentru retragere:

1) Comisarul poporului numit de Krilenko pentru armata a 9-a, fostul căpitan Zaremba, a propus ca retragerea să se facă pe drumul: Bosancea – Uidești – Liteni gară – Cotul Frezușca – Slobozia – Gârbești – Bălți (ținutul cu acest nume). Zaremba a pledat pentru acest drum, arătând că de-a lungul lui se găsesc depozite de aprovizionare și furaj organizate de statul major rus de pe frontul român.

2) D-torul Kristoforov, a propus ca retragerea să se facă pe drumul Suceava – Burdujeni – Botoșani – Ștefănești – Bălți.

3) Generalul Sitin, a propus ca retragerea să se facă prin: Pătrăuți – Șerbăuți – Siret – Mihăileni – Herța – Molnița – Novoselița – Bălți.

Drumul No. 1 a fost mai întâi acceptat de întreaga ședință dar generalul Sitin și D-torul Kristoforov au arătat că acolo se găsesc trupe române care îi vor desarma și îi vor sili ca să imploare (în genunchi) de la români permisiunea de a trece în Rusia.

De aceia s-a revenit asupra hotărârei luate abandonând ideia de a se retrage pe acest drum.

D-torul Kristoforov, și-a dat toată silința să-i convingă pe cei de față, ca să accepte propunerea sa, ca retragerea să se facă pe drumul arătat la No. 2. Insistența sa a motivat-o, arătând că trupele corpurilor 18 și 40 trebu[i]e să treacă prin Botoșani pentru că acolo, să aresteze stat-majorul armatei a 9-a să pună mâna pe depozitele (bogățiile) ce se găsesc acolo, și să elibereze pe tovarășii lor care au fost arestați acolo, de Ucraineni și Români.

Nici acest drum n-a fost acceptat, fiind-că delegații trupelor au fost contrar acestui plan, arătând că trupele corpurilor 18 și 40 sunt absolut neputincioase pentru a putea susține o luptă.

Majoritatea celor din ședință au acceptat drumul indicat sub No. 3, măcar că nu se găsesc în preajma lui depozite de aprovizionare și de furaje, fiindcă se presupune că pe acolo nu se găsesc trupe române care i-ar opri și desarma.

Discuția a degenerat în cele din urmă într-o ceartă înverșunată și s-au pronunțat și amenințări reciproce de arestare, reproșându-și unii altora, că nu au făcut nici o pregătire. D-torul Kristoforov și Zaremba și-au dat demisia. La ora 3 dimineața ședința a fost ridicată fără ca să se fi pus la cale toate amănuntele privitoare la retragere. S-a

lăsat pe seama sovietelor regimentelor și diviziilor ca ele să decidă când cum și chiar pe unde să se facă retragerea, cu toate că se luase deciziune pentru drumul No. 3.

În ziua de 6. I. 918, generalul Sitin era hotărât, ca corpul 18 să se retragă pe drumul indicat la No. 3 dar cu toate acestea coloanele de muniții ale regimentului 23 artilerie (corpul 18) vor trece pe drumul No. 1, ceea ce denotă că ordinele date nu se respectă.

Comandantul armatei, praporșicul Sofronov, a dat ordin, că trupele corpului 40 să înceapă retragerea în ziua de 7. I. 918, iar trupele corpului 18, în ziua de 9. I. 918.

Unele trupe nu vor putea începe retragerea înainte de ziua de 20. I. 918, fiindcă de abia în această dată vor fi terminate pregătirile.

Ca ex. de spiritul de anarhie ce domnește în aceste corpuri poate servi următorul caz:

La această ședință a citit președintele sovietului regimentului 91 infanterie o rezoluție a acestui soviet, în care se arată, că acest regiment, va părăsi pozițiile și va pleca în Rusia chiar în ziua de 8. I. 918, fără să aștepte vreun ordin. Acest regiment ține de divizia 23 corpul 18.

Un alt exemplu de felul acesta este următorul:

Coloana I-a de muniții de la reg. 23 artilerie (corpul 18) a plecat în Rusia încă din ziua de 24. I. 917, și anume în următoarele condițiuni:

Au plecat toți soldații, luând cu ei numai caii și lăsând în Ilișești toate chesoanele, și întregul material de război ce-l aveau.

Plecarea și-au motivat-o, zicând, că [cu] chesoanele nu se poate ara pământul, iar de cai, au pentru aceasta absolută nevoie. Deoarece nu au cu ce hrăni caii, pleacă cu ei acasă.

Suceava 6 ianuarie 1918.

p. conformitate

Sergent (ss indescifrabil)

AMR, fond 4496, d. 20, f. 102-103.

5.

ADMINISTRAȚIA PLASEI

DOLHASCA

JUDEȚUL SUCEAVA

No. 1100

1917 Decembrie 11

D-lui Comandant Militar al teritoriului județ

Suceava – Fălticeni

Am onoare a vă raporta că regimentul 10 Turchestan, aflat în satul Dolhești mari, după ce a degradat ofițerii, au ținut vre-o 3 zile întruniri, în care oratorii dădeau îndemnuri la revoluție pentru ca să se detroneze Regele nostru și să se dea foc la orașele

Iași și Botoșani și [să] distrugă averile bo[i]erești; concluzia lor fiind că Moldova trebu[i]e să asculte de ruși.- Astăzi aceste trupe, declarate maximaliste sunt în așteptarea unor trupe ruse de cazaci sau române și de aceia au pus toate mitralierele în băta[i]e, așezându-le în casele oamenilor cu benzile de cartușe gata de atac.

S-au aprovizionat cu munițiuni de la regimentele ruse aflate în comuna Dolhasca cu care sunt în legătură de telefon și patrule călări precum și cu trupele ruse cantonate în comuna Tătăruși.

Pe da altă parte soldații continuă să prade vitele locuitorilor.

Administrator
(ss indescifrabil)

AMR, fond 4496, d. 20, f. 53.

6.

Copie de pe adresa Marelui Stat Major No. 19764 – 3 Martie 1918, către Ministerul de Interne.

Prin orașe și prin sate se găsesc astăzi multe grade inferioare, rămase în țară din unitățile și serviciile armatei ruse și care pentru diferite motive, nu s-au evacuat odată cu formațiunea rusă căreia aparțineau[u].

Astăzi acești oameni, în majoritatea lor, stau fără nici o întrebuințare și s-ar putea chiar că, unii din ei, după ce vor termina mijloacele de trai pe care le mai au, să apuce căi rele sau să ia ocupațiuni necinstite.

Pentru a evita aceasta se ordonă ca, toate gradele inferioare ruși, rămași fără rost de unitățile lor, aflați în sate și orașe din cuprinsul aceluia județ, să fie adunați de îndată în detașamente și cu însoțitorii necesari, să fie predați autorităților militare ruse din unul din centrele mai apropiate și anume:

Galați la comandamentul corpului 4 Siberian, Roman la comandamentul Armatei 4 rusă, Botoșani la comandamentul Armatei 4 rusă, Botoșani la comandamentul Armatei 9 rusă și Iași la Socola la comandamentul garnizoanei Iași.

Aceste comandamente ruse sunt rugate ca odată cu evacuarea unităților ruse ce mai există în țară, să ia și pe acești oameni.

Acest ordin se va executa prin comenduirile de garnizoană și prin jandarmeria rurală, adunându-se în mici detașamente la reședința județului rușii, grade inferioare ce se vor găsi, iar pentru însoțirea lor la centrele arătate mai sus, comenduirile de garnizoană vor lua trupa necesară de la corpurile sedentare din garnizoana de reședință a județului.

După ce comandamentele ruse, arătate mai sus vor fi și ele evacuate din țară, toate gradele inferioare găsite în județe (atât în orașe cât și la sate) rămase răslețe și fără rost de unitățile lor vor fi adunate pe județe și trimise cu însoțitorii necesari la Iași (la Socola) și dați în primirea comandamentului militar Iași, care este obligat a lua măsurile

necesare de cantonare, de hrănire și de siguranță a acestor oameni și, de îndată ce se va fi adunat un număr convenabil, să ia măsuri, cerând vagoanele necesare pentru a fi trimiși (cu însoțitorii necesari) până la Bender și de acolo trecuți peste Dunăre.

Comandanții militari din județe și Inspectoratul General al Jandarmeriei rurale, sunt însărcinate cu executarea de urgență a acestui ordin astfel ca după data de 20 Martie să nu se găsească în țară grade inferioare de ruși, fără rost.

MINISTRU DE RĂZBOI

General de Corp de Armată (ss)
Iancovescu

p. conf.
ss indescifrabil

ANS, fond Prefectura jud. Baia, d. 53/1917, f. 54.

Demonstrație a soldaților ruși la Cernăuți (1 mai 1917)

Fraternizarea militarilor austro-ungari cu cei ruși pe frontul
din zona Molid-Vama (iarna anului 1917)

HEIDELBERGUL BUCOVINEAN. ORGANIZAȚII STUDENȚEȘTI DE LA UNIVERSITATEA FRANZ JOSEPH CERNĂUȚI

Partea I

George OSTAFI

Rezumat: La 4 octombrie 1875, chiar de ziua aniversară a patronului ei, era inaugurată festiv Alma Mater Francisco Josephina Cernăuți. În perioada 1875-1918, universitatea a funcționat cu 3 facultăți: Teologie, Drept, Filosofie. Organizațiile studențești n-au întârziat să apară. Unele, importate din centre universitare faimoase ale spațiului german, aducând cu ele misterul ordinelor și congregațiilor cavalierești de odinioară, erau riguros organizate, specific și fastuos echipate, profesionist și ritmic antrenate. Sincrone cu cele de la Viena, Praga sau Heidelberg, binecunoscutele Burschenschaften și Korps, stindarde ale germanității în est, care, continuă să activeze și astăzi în Austria sau R.F.G., păstrându-și în denumire, „locul nașterii”, Cernăuți. Tot atunci s-au constituit asociații etnice, „naționale”, de semnalare sau prezervare a limbii, tradiției și istoriei proprii, s-au creat asociații pedagogice sau de divertisment, s-au constituit grupuri cu acces larg sau cluburi cu circuit restrâns, în cel mai liber sens, și în cel mai de folos mod fiecărei orientări studențești din „campus”. Asocierile se făceau de regulă în cadrul aceleiași limbi și /sau etnii. În scurta noastră analiză vom observa, sublinia și compara, evoluția organizării vieții studențești cernăuțene în complexul, complicatul și în final abruptul traiect al perioadei 1875-1940/1945. De la Belle Epoque la dictatură.

Cuvinte cheie: Bucovina, Imperiul Austro-ungar, Universitatea Franz Joseph Cernăuți, Societăți Studențești la Cernăuți, Heidelbergul bucovinean

Zusammenfassung: Am 4. Oktober 1875, dem Geburtstag ihres Namensgebers, wurde die Alma Mater Francisco Josephina zu Czernowitz, festlich eingeweiht. Im Zeitraum 1875 – 1918 waren an der Universität drei Fakultäten angesiedelt: Theologie, Recht und Philosophie. Bald schon erschienen die ersten Studentenvereinigungen. Diejenigen, die den Vereinigungen studentischer Zentren im deutschen Raum nachgebildet waren, brachten das Geheimnis der Ritterorden und Kongregationen aus früheren Zeiten mit sich, waren zudem streng organisiert, reich mit Spezifika ausgestattet, professionell und gehorsam trainiert. Genau wie die Vereinigungen in Wien, Prag oder Heidelberg, die bekannten Burschenschaften oder Korps, die es auch heutzutage noch gibt, behielten die Standarten des Deutschtums im Osten ihren „Geburtsort“ Czernowitz in ihren Namen bei. Zu eben dieser Zeit wurden auch die ersten ethnischen, „nationalen“ Verbände gegründet, zur Demonstration der einzelnen Sprachen, Traditionen oder Abstammungen, wurden pädagogische oder unterhaltende Versammlungen ins Leben gerufen, konstituierten sich allgemeine, für ein breites Publikum zugängliche Gruppen oder geschlossene Clubs für alle studentischen Interessensgruppen, die auf dem Campus vorherrschten. Diese Verbände gründeten auf der Gemeinsamkeit der Sprache oder Ethnie ihrer Mitglieder. In unsrer kurzen Abhandlung werden wir die Entwicklung des organisierten studentischen Lebens in Czernowitz während der komplexen, komplizierten und determinierten Zeitspanne zwischen 1875-1940/45 beschreiben, analysieren und vergleichen. Von der Belle Epoque bis zur Diktatur.

Stichworte: Bukowina, Die Österreichisch-Ungarische Monarchie, Franz Joseph Universität Czernowitz, die Alma Mater Francisco Josephina zu Czernowitz, Studentenvereinigungen im Czernowitz, das Heidelberg der Bukowina

1. Premisele înființării

Universitatea Francisco-Josephină cernăuțeană a fost o binefacere pe care Viena a făcut-o bucovinenilor, a doua ca importanță după Herzogtum. Cadou prin care, împăratul Franz Joseph, apreciindu-i viteza de emancipare, performanța economică, capacitatea de asumare a responsabilităților în cadrul Monarhiei Dunărene, propunea Ducatului Bucovina marele „Deal”, josephinismul, pe pământul cel mai estic al imperiului, chiar sub ochii Țarului și ai Sultanului, împăienjeniți încă de cataracta absolutismului. Bucovinei i se propunea, mai mult decât statul german ca matrix operativ - funcțional, statul cultural german în respirația sa epistemologică. Așadar, limba germană ca vehicul și valorile iluministe ca etalon.

Chiar din 1775 împăratul Josif al II-lea, interesat în exploatarea performantă a bogatei dar economic înapoiatei provincii, demarează imigrația pe criterii etnico - profesionale. Vor veni familii germane din Banat, Schwaben, Pfalz, Franken, Hessen, Zips, Boemia, Baden, care, conform unui plan foarte riguros întocmit, vor constitui un factor important al modernizării provinciei. În coloniile lor rurale și în orașe, meseriașii, negustorii, funcționarii, militarii, furnizorii armatei, medicii și profesorii vor forma burghezia locală. Acestora li se alătură evrei galițieni, ruteni, maghiari și lipoveni.¹

Deși limba germană este oficială în Bucovina, româna, limba majoritarilor, este recunoscută și folosită, atât în timpul administrației militare, cât și ulterior în redactarea bilingvă a comunicatelor oficiale. Cunoașterea limbii române este criteriu decisiv în cadrul selectării profesorilor sași din Transilvania care urmau să predea în școlile *triviale, principale și normale* înființate în 1784, întreținute din Fondul Bisericesc și în care nu s-a forțat procesul de germanizare.² Generalul Gabriel von Spleny, guvernatorul militar al Bucovinei în perioada 1774-1778 scria că: „simțul național în Bucovina trebuie cruțat și dezvoltat. Locuitorii trebuie să vadă că naționalitatea lor nu este periclitată în Austria. Numai în chipul acesta se poate câștiga iubirea lor pentru imperiu”.³

Gestul de curtoazie a fost urmat de efectul firesc. Bucovinenii vor să învețe limba germană, pentru a putea lua parte conștient la transformarea și creșterea țării lor și o fac temeinic. Astfel, doar din urmarea cursurilor triviale sau din lecțiile primite de la învățătorii ambulanți ardeleni care hălăduiau neobosit prin obcini, românii bucovineni

¹ George Ostafi-Ost, *Sprawy etniczne i gospodarcze na Bukowinie*, în Bukowina blaski i cienie „Europy w miniaturze”, Pilski Dom Kultury, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego, 1995, skład: Wydawnictwo Energeia, Warszawa, druk: Drukarnia BICO, Warszawa, p.45, *Etnic și economic în Bucovina*, Anuarul Muzeului Bucovinei, 1997-1998, p. 217.

² Prokopowitsch, Erich: *Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina*, Wien, în *Buchenland 150 Jahre Deutschum in der Bukowina*, Franz Lang (ed.), München, 1961, volumul 16 al „Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerkes”, p. 273.

³ Ștefan Purici, *Un moment din istoricul luptei românilor din orașul Siret pentru învățământul național*, în „Glasul Bucovinei”, 2/1995, p. 23.

în cel mai scurt timp știu atâta carte cât să poată înțelege și semna, sau nu, un act oficial capabil a le schimba destinul.⁴

După 1848 elitele bucovinene pun frecvent problema înființării unei universități, sau cel puțin a unor facultăți românești la Cernăuți. Prima oară, în Dieta Bucovinei, este oficial menționată cererea înființării unei academii juridice în ședința din 25 septembrie 1868. În 1869 studenții din Viena cer înființarea la universitatea vieneză a unei catedre de limba română. În acel timp se vorbea în imperiul habsburgic foarte mult despre universitățile naționalităților, parlamentul austriac era asaltat de solicitări de înființare a altora noi la Lubljana, Olmütz, Triest. După 1867, fuseseră polonizate universitățile din Cracovia și Lemberg și înființată în 1872 Universitatea maghiară de la Cluj. Din 1870 a fost maghiarizată și Academia de Drept din Sibiu cu limba de predare germană. Cehii din Boemia revendicau împărțirea Universității din Praga în două instituții separate, cu limbile de predare germană și, respectiv, cehă. Slovenii și italienii cereau înființarea unor universități în limba maternă. În aceste condiții tinerii germani și germanofoni, românii și ucrainenii, erau nevoiți să-și continue studiile la universitățile din Viena și Praga. La 23 noiembrie 1872 deputatul român Constantin Tomasciuc a înaintat în ședința Dietei Bucovinei propunerea înființării unei universități la Cernăuți. Constantin Tomasciuc a cerut și în ședința parlamentului din Viena în decembrie 1874 înființarea unei universități în capitala Bucovinei.⁵ Din 1864 existau universități la Iași și București, desigur românești. Acestea n-au trezit interesul studenților bucovineni.⁶

În același timp, Societatea Literară Română, înființată la 1 aprilie 1866, printre alții și de către Titu Maiorescu, între cei 19 membri fondatori (doar 7 din vechiul Regat), are 2 bucovineni: Alexandru Hurmuzaki și Ambrosiu Dimitrovici - înlocuit apoi de Ioan Sbiera. Această instituție culturală supremă a Regatului României făcea mari eforturi de a oferi studenților români din provinciile aparținând celor două imperii vecine, Țarist și Habsburgic, plus aromânilor din Balcani, burse de studiu și poziții în sistemul academic românesc. Societatea Literară devine la 30 martie 1879 Academia Română.⁷

„După mai multe dezbateri parlamentul austriac a hotărât la 20 martie 1875 înființarea unei universități germane în capitala Bucovinei. Au fost câteva argumente convingătoare pentru deschiderea unei universități la Cernăuți. După constituirea statului dualist austro-ungar crescuse necesitatea unei universități pentru minoritatea germană din estul monarhiei bicefale, iar Cernăuțiul era locul cel mai potrivit pentru o astfel de instituție, cu atât mai mult că după ridicarea Episcopiei Bucovinei la rangul de Mitropolie, capitala Bucovinei devenise și centrul Bisericii ortodoxe din Austria. De asemenea, faptul că Cernăuțiul dispunea deja de o bibliotecă provincială importantă și că preconizata Facultate de Teologie putea fi finanțată din veniturile Fondului

⁴ M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei, De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 284.

⁵ Rudolf Wagner, *Vorgeschichte*, în *Gründung und anfänge der Universitæät Czernowitz*, în *Alma Mater Francisco-Josephina, Die deutschsprachige Nationalitäten - Universität in Czernowitz*, Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eroeffnung 1875, Herausgegeben von Rudolf Wagner, München 1975, Verlag Hans Meschendorfer, p. 27.

⁶ C. Rădulescu Motru, *Mărturisiri*, Dumitru Otovescu, Ed. Scrisul Românesc, 1995, p. 132.

⁷ http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Academia_Rom%C3%A2n%C4%83, (10.05.2014).

Bisericesc, a contat foarte mult. A existat și un important motiv de ordin propagandistic, prilejuit de apropierea jubileului de 100 de ani de stăpânire austriacă în Bucovina.

Înființarea unei universități germane la Cernăuți a fost susținută de toate etniile și confesiunile din Bucovina. Dieta Bucovinei a propus cu această ocazie să se constituie un comitet provincial reprezentativ, care să se ocupe de pregătirea festivităților pentru sărbătorirea jubileului de 100 de ani de stăpânire austriacă și de înființare a universității. Inaugurarea festivă a Universității germane la Cernăuți a avut loc în ziua de 4 octombrie 1875, chiar de ziua de naștere a împăratului Franz Josef I, fiind numită oficial „Alma-Mater Francisco-Josephina”. Aceasta era a cincea universitate germană din Austria (atunci mai ființau patru universități cu limba de predare germană, la Viena, Praga, Graz și Innsbruck). Prin înființarea acestei instituții superioare de învățământ la Cernăuți se urmărea în primul rând propagarea limbii germane și a cuceririlor științei în această parte a imperiului. Primul rector al Universității din Cernăuți a fost numit românul Constantin Tomasciuc”.⁸

2. Universitatea Cernăuți, bastion estic al germanității

Ca ofensivă a germanității, Universitatea Cernăuțeană se afla în extremitatea estică a Mitteleuropa, poziționată diametral opus recent înființatei universități din Strassburg (1872), operă a Cancelarului de Fier. Bismark, artizan al Reichului German, și al extinderii acestuia, promotor al pangermanismului, saluta, privind retrospectiv,

⁸ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918*, Chișinău, Editura Civitas 2003, pag. 223.

politica de expansiune a Mariei Tereza spre est și sud-est: „Hut ab vor diese Frau, denn sie hat die Geltung der deutschen Sprache bis vor die Tore Constantinopels getragen”. (Jos pălăria în fața acestei femei care a dus importanța limbii germane până la porțile Constantinopolului).⁹

La inaugurarea Universității din Cernăuți este prezent, la recomandarea personală a lui Bismarck, rectorul Universității din Strassburg, Gustav von Schmoller, pentru a marca „simetria” celor două universități în ofensiva germanismului pe continent. Ce făcea Universitatea Kaiser Wilhelm din Strassburg în coasta Franței, urma să facă și Universitatea Franz Josef din Cernăuți, sub nasul Țarului. Ziaristul Karl Emil Franzos, format în școlile cernăuțene, corespondent al mai multor cotidiane prestigioase din capitalele germane Berlin și Viena, prezent la inaugurarea ambelor universități, aduce un omagiu Bucovinei și Josephinismului: „doar în Bucovina s-a împlinit ceea ce a imaginat cândva cu atâta căldură și pentru care a lucrat amarnic marele Josef: un stat bazat pe educație comună, nu un stat național german, ci un stat cultural german.”¹⁰

Pentru susținerea ideii că Cernăuțiul, prin ritmul său de dezvoltare, merita o universitate, punctăm niște date:¹¹

1818 În Cernăuți se deschide școala de Subofițeri, inclusă în cadrul Școlii Normale.

1820 Cernăuțiul primește primul ceas de turn, montat în Biserica Parohială Catolică.

1825 În Cernăuți ia ființă prima Bukowiner Schützenverein, Asociație de Apărare.

1832 Cernăuțiul atinge pragul de 10.000 de locuitori.

1834 În Bucovina se introduce serviciul de diligențe poștale, care îl înlocuiește pe cel al poștei călare.

1843 Se construiește Primăria din Cernăuți, folosită și astăzi, după planurile arhitectului Andreas von Miculicz.

1844 În centrul Cernăuțiului se pune piatra de temelie a Catedralei Ortodoxe.

1848 Sunt aleși primii deputați bucovineni în Parlamentul (postrevoluționar) de la Viena, în total opt, unul pentru Cernăuți și șapte reprezentanți ai țăranilor.

1849 Bucovina este ridicată la rang de Herzogtum (Ducat), procedura de punere în operă deciziei durează până în 1854.

1851 Împăratul Franz Josef vizitează Bucovina.

1851 Se întemeiază la Cernăuți Biblioteca Țării, transformată ulterior în Biblioteca Universitară. În 1918 aceasta număra 230 000 de volume.¹²

1855 Se întemeiază în Cernăuți Landeskulturverein, prima societate culturală.

1855 Se înființează primul Serviciu de Telegraf din Bucovina, la Cernăuți.

⁹ Von Bruno Skrehunetz - Hillebrand, *Universitätschronik aus der Kellerperspektive*, în *Alma Mater Francisco-Josephina, Die deutschsprachige Nationalitäten*, Universität in Czernowitz, p. 338.

¹⁰ Karl Emil Franzos, *Aus Halb-Asien*, p. 120, din Andrei Hoișie Corbea, *Paul Celan și „meridianul” său*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 23.

¹¹ <http://www.bukowinafreunde.de/landsmannschaft.html> (10.05.2014).

1857 Cernăuțiul numără 12.290 de locuitori vorbitori de limbă germană, dintre care 4.678 evrei, 4.800 români, 3.500 ruteni, 810 poloni, alte naționalități 188.

1860 La Cernăuți se deschide prima Casă de Economii Bucovineană, în 1868 prima Casă de Credit.

1863 Se inaugurează în Cernăuți Muzeul Țării.

1863 Începe construcția noii Rezidențe Episcopale Ortodoxe, în care astăzi funcționează universitate, după planurile arhitectului ceh Josef Hlavka.

1866 Cernăuțiul este racordat la rețeaua de căi ferate a imperiului. Pe 1 septembrie pleacă primul tren. Peste un an este gata și clădirea gării.

1866 Se construiește primul pod de cale ferată peste Prut, pe linia Lemberg – Cernăuți – Iași.

1866 Își începe funcționarea la Cernăuți a primului serviciu permanent de pompieri.

1867 Se întemeiază în Cernăuți prima Asociație germană de gomnatică.

1868 Apare Czernowitzer Zeitung, la început ziar oficial al administrației, mai apoi semiindependent, funcțional până în 1914.

1860 Apare Societatea Pentru Promovarea Educației științifice, la Cernăuți.

1869 Se circulă pe linia ferată Cernăuți – Suceava.

1871 Se întemeiază la Cernăuți Deutsche Lesehalle – Societatea Germană de Lectură și Uniunea Museum la Siret.

1872 Se pune piatra de temelie la Templul Evreiesc Central din Cernăuți .

1873 La Cernăuți se deschide Școala profesională de stat.

1875 Fondarea Universității Franz Joseph Cernăuți, inaugurată la 4 octombrie.

1877 Începe construcția propriului teatru orășenesc după planurile arhitectului Joseph Gregor.

1884 La Rosch se construiesc Cazarma Albrechts și Cazarma Cavaleriei

1886 La Cernăuți se înființează prima grupă locală a organizației școlare germane din Bucovina „Deutsches Schulverein”.

1886 Se înființează Spitalul Cernăuți.

1888 Este deschis la Cernăuți Muzeul Meseriilor.

1891 Începe construcția Bisericii „Inima lui Isus” a Ordinului Iesuit, finalizată în 1894. Proiectul îi aparține arhitectului Josef Leizner.

1895 Cernăuțiul se alimentează cu apă potabilă de la Rohozna.

1896 La 5 februarie, iluminatul public devine electric.

1896 Cernăuțiul are rețea de canalizare.

1896 Se deschide în Cernăuți al doilea Gimnaziu de stat cu clase paralele germane și rutene.

1897 În capitala Bucovinei se introduce tramvaiul. Prima garnitură pornește la 18 iulie.

1897 Se constituie „Uniunea Germanilor Creștini”. Primul ei președinte este Prof. Dr. Theodor Gartner.

1899 Uniunea Germanilor Creștini din Bucovina inaugurează pe strada Transilvănenilor, prima Casă Germană din Ducat.

1899 Orașelul Siret deschide primul său gimnaziu.

1900 Cernăuțiul și cele 5 suburbii ale sale numără 67.622 locuitori, dintre care 7.453 în Rosch/Roșa. În total în Bucovina sunt înregistrate 730.195 de suflete.

1900 În Rosch este sfințită Biserica Parohială Catolică cu hramul arhanghelilor Michael și Gabriel.

1901 Se întemeiază uniunea „Căminul elevilor germani”, cu sediul în Cernăuți.

1901 Pe strada Transilvaniei se construiește monumentul Regimentului Cernăuțean de Garnizoană, Regimentul 41 Infanterie, constituit în 1701 ca Regimentul Bayreuth. Sfințirea sa va avea loc în 1902.

1903 Se întemeiază la Cernăuți „Clubul german de fotbal”, care în 1911 își schimbă numele în „Uniunea Jahn de fotbal și gimnastică”.

1905 Se termină Teatrul de Stat Cernăuți, funcțional și în prezent, după planurile arhitecților vienezi Fellner și Helmer.

1906 Începe construcția „Casei Germane” din Cernăuți după planurile arhitectului sudet Fritsch, pe Ulița Domnească, azi nr. 53.

1906 Filiala (din 1901) primului gimnaziu de stat germano-român din Cernăuți devine cel de al treilea gimnaziu de stat din oraș.

1907 Se construiește „Baia Prut”, a patra baie publică din Cernăuți.

1908 La 25 iunie se toarnă temelia la primul Spital Pediatric din Cernăuți.

1908 Își începe apariția „Bukowiner Volksblatt” (Foaia bucovineană a poporului), ziar creștin social german, care se va tipări până în 1913.

1910 Casa Germană din Cernăuți își începe activitatea.

1910 După modelul morav „Ausgleich-ul” – „Echilibrarea” se aplică cu succes și în Dieta Bucovinei.

1911 La Cernăuți are loc primul campionat de gimnastică din Bucovina.

1911 În stațiunea balneară și de tratament Vatra Dornei se înființează Uniunea „Garda Germană Creștină”

1911 Se deschide Școala Reală de Stat din Cernăuți.

1911 Prof. Dr. Raimund Friedrich Kaindl organizează prima ediție a Zilelor Germanilor Carpatici, dedicate tuturor germanilor trăitori în lanțul carpatic. Următoarele ediții vor fi organizate în 1912, 1913 și 1914.

1911 La Gotha este publicat al treilea și ultimul volum al „Istoriei Germanilor Carpatici”, opera principală a istoricului bucovinean Raimund Friedrich Kaindl.

Trebuie menționat că învățământul superior în Bucovina, a existat, pe tărâm bisericesc, și înainte de 1875. La 4 octombrie 1827 episcopul Isaia Baloșescu (1823-1834) a reușit să deschidă la Cernăuți cursurile unui institut teologic, cu patru ani de studii, în care se primeau numai absolvenți de liceu. Acest institut era continuatorul vechii „Școli cliricești” de la Mănăstirea Sfântul Ilie de lângă Suceava (fondată în 1786), mutată de episcopul Daniil Vlahovici (1789-1822) la Cernăuți unde a funcționat, având cursuri de trei ani, cu câte zece burse pentru fiecare clasă, între anii 1789-1817.

În cadrul Institutului Teologic Cernăuți, cursurile se predau în limbile română, germană și latină. Peste câteva luni s-a deschis și un internat (numit „seminar clerical”) pentru 50 de bursieri, ambele fiind întreținute de Fondul religios. ¹³ Profesorii erau recrutați dintre teologii care studiaseră la institutele romano-catolice din Viena și

¹³ George Ostafi-Ost, *Un document referitor la seminarul ortodox cernăuțean*, Anuarul Muzeului Bucovinei, 1994, p. 398.

Lemberg. Institutul fondat de episcopul Isaia a funcționat până în 1875, pregătind numeroși preoți pentru parohiile din Bucovina. Tot în anul 1875 s-a inaugurat noua Universitate din Cernăuți, care avea în cadrul ei și o facultate de teologie. Cursurile noi facultăți se făceau în limbile germană și română. La Facultatea de teologie din Cernăuți au desfășurat o activitate didactică deosebită profesori teologi de mare prestigiu, cu studii de specializare la facultățile de teologie romano-catolice sau protestante din Viena, Bonn, München sau ortodoxe din Grecia și Rusia.¹⁴ Facultatea de teologie ortodoxă de la Cernăuți era singura de acest fel din Monarhia Austro-Ungară. Drăguțul de Împărat își lustruia din nou statuia. Imperiul condus de el, începea să devină și un „Dorado religios”.¹⁵

La 22 septembrie 1875, Senatul Universității Francisco-Josephine era deja constituit. Rector magnificus: Dr. Tomaszczuk, Prorector: Theolog.-Prof. Eusebius Popowicz; la Facultatea de Teologie: Decan: Theolog.-Prof. Mitrofanowicz, Prodecan: Theolog.-Prof. Onczul, Senator: Theolog.-Prof. Komoroschan; la Facultatea Juridică: Decan: Prof. Dr. Schuller-Libloy, Prodecan: Prof. Dr. Kleinwächter, Senator: Prof. Dr. Baron Cannstein; la Facultatea de Filosofie: Decan: Prof. Dr. Wrobel, Prodecan: Prof. Dr. v. Zieglauer, Senator: Prof. Dr. Kaluzniacki.

Czernowitzer Zeitung, citat de von Ritter, în *Alma Mater Francisco-Josephina*, editura Hans Meschendorfer, 1975, prezintă, pe zile, desfășurarea evenimentelor.

În zilele premergătoare inaugurării universității, au sosit foarte multe mesaje de felicitare adresate oficialităților bucovinene și senatului universității, de la Viena și din toate provinciile austriece, de la universitățile din imperiu și de peste hotare. Foarte multe mesaje au fost aduse personal de reprezentanți de vază ai acestora.¹⁶

La 3 octombrie, când sărbătoarea „seculară” a debutat, fiecare casă din Cernăuți era pavoazăată cu ghirlande, steaguri și lămpioane. Excelența sa ministru al Instrucțiunii publice din Austria Dr. von Stremayer tocmai sosit, a fost invitat, împreună cu alți 600 de oaspeți de înaltă ținută la un dineu de gală oferit de către primarul Cernăuțiului, Dr. Ambrosus von Rechtenberg.

Pe 4 octombrie, este dezvelit Monumentul Austria din Piața Austria, simultan cu inaugurarea Universității în clădirea Pedagogiumului. Aici toți delegații sosiți din cele mai îndepărtate colțuri ale Europei au luat loc în Aula ascultând discursul inaugural al ministrului Stremayer, al Landespraesidentului, (prefectul) Bucovinei, Lehmayer, al rectorului Constantin Tomaszczuk, al Landeshauptmannului, (președintele Dietei Bucovinei), von Kochanowsky, al primarului Cernăuțiului, al altor înalți oficiali ai gazdelor prezenți. Mai apoi și-au citit propriile cuvântări de salut. Pe seară, toată suflarea studentească, studenți tineri și bătrâni, membri ai Corpurilor, Burschaftenurilor, Landmannschafturilor și Verbindungurilor- Asociațiilor studențești au oferit înalților oaspeți prezenți la inaugurare un marș cu torțe impresionant. În fruntea coloanei mășăluia muzica, urmau apoi Burschen - Flăcăii, în

¹⁴ Cezar Țăbârnă, *Ziarul Lumina*, 10.11.2009.

¹⁵ Rupert Klieber, *Jüdische, Christliche, muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie 1848-1918*, Wien, 2010, Böhlau Verlag, p. 196.

¹⁶ Von Ritter, *Die Gründungs-feier der Czernowitzer Universität*, în *Alma Mater Francisco-Josephina, Die deutschsprachige Nationalitäten - Universität in Czernowitz*, p. 41.

ținută de gală, cu săbii și tunuri. A fost o apariție neobișnuită, chipurile puternice, tinerești, costumele strălucitoare, chipiurile și banderolele multicolore iluminate de făclii, au emoționat publicul. Corpsurile și-au scos steagurile. Coloana a străbătut orașul în zăgănitul săbiilor al pintenilor, în scrâșnetul blacheurilor și în unduirea galoanelor, oprindu-se în poziție de drepti în fața Casei Țării. Acolo o delegație a intrat spre a-și aduce omagiul oficialilor care tocmai inauguraseră universitatea. Aceștia au salutat printr-un scurt cuvânt de mulțumire, de la balcon, pe membrii societăților studențești participanți la marș. Acțiunea a fost coordonată de către Wiener Landmannschaft Bukowina, societate vieneză formată în principal din studenți bucovineni.¹⁷

Pe 5 octombrie, ca tânăr oraș universitar Cernăuțiul a văzut prima ieșire Studențească, de care ar fi fost mândru și un oraș cu vechi tradiții universitare.¹⁸ Era un convoi de 100 de calești, majoritatea echipaje private, printre acestea și atelaje duble, cu câte patru cai, în fiecare stând câte doi studenți îmbrăcați în costum de gală, și care se deplasa dinspre Ulița Transilvaniei, prin Ringplatz către Universitate, prin culoarul îngust lăsat de mulțimea aflată pe trotuare și prin uralele și fluturările de batiste pe care le primeau de la ferestre și balcoane. În Aula, studenții au fost salutați de către rectorul Dr. Tomaszczuk, printr-un cuvânt cald despre idealurile tinereții și despre rolul pe care studențimea trebuia să-l joace în dezvoltarea universității nou născute la Cernăuți. După încheierea discursului rectorului convoiul studențesc a pornit înapoi spre oraș. Ziua s-a încheiat cu un Commers festiv. În Hala de festivități improvizată cu ocazia evenimentelor din oraș, ca extindere vechiului „Circus”, prin înlăturarea pereților despărțitori și construirea unei cupole sprijinită pe coloane. Există o tribună pentru alocuțiuni, o fosă de orchestră, loje și luminatoare. Peste tot erau ghirlande și crengi proaspete de brad, blazoanele și stemele statului și ale ordinelor studențești, steaguri, lampadare și candelabre aprinse. La 3 mese lungi, în poziție centrală stăteau studenții în costumațiile de gală ale corpsurilor și burschenschafturilor, iar profesorii, majoritatea dintre ei membri ai acelorași societăți se aflau printre ei. În hală erau prezenți toți cei 600 de invitați veniți din afara Cernăuțiului, pe o estradă specială stând oaspeții cei mai de vază. Commersul a fost condus de către Richard Strele von Bärwangen, membru în „Athesia Corps” Innsbruck. Acesta s-a desfășurat conform regulilor stricte ale organizațiilor academice, cu comenzi în latină, discursuri laudative, proceduri (Salamander) și cântece specifice. Gaudeamus Igitur a fost intonat de mai multe ori. S-a băut și s-a toastat îndelung, printre vorbitori aflându-se și Dr. Grünhut de la Societatea de lectură a studenților germani din Viena, Dr. Goldbaum de la Neue Freie Presse, membru în Societățile de lectură din Viena și Praga, Dr. Hiller de la Universitatea din Heidelberg. Reprezentanți ai societăților studențești din Jena și Berlin au oficiat nenumărate Salamandre în cinstea gazdelor.¹⁹

Principalul discurs al Commersului, a fost rostit de către Eduard Reiss, viitor viceprimar (1894-1905) și primar (1905-1912) proteic al Cernăuților, coleg de clasă al

¹⁷ *Ibidem*, p. 67.

¹⁸ *Ibidem*, p. 68.

¹⁹ *Ibidem*, p. 69.

lui Eminescu ca gimnazist cernăuțean, prezent la inaugurarea universității Francisco-Josephine, ca membru al Landmannschaftului Bukowina din Viena.²⁰

În ziua de 6 octombrie, în cursul dimineții, marea majoritate a oaspeților, printre aceștia reprezentanții universităților germane și austriece, au făcut, conduși de rectorul Constantin Tomaszczuk o excursie la Horecea. La întoarcere au luat prânzul împreună la „Schwarzen Adler”, și către orele 3 ale după amiezii au fost conduși într-un convoi de calești elegant pavoazate către Gara Centrală. Aici, prefectul și președintele Dietei Bucovinei, membri ai comitetului de organizare, rectorul și membrii marcanti ai corpului profesoral au înmănat medalii de argint bătute cu această ocazie tuturor oaspeților străini, și-au luat rămas bun de la aceștia, petrecându-i cu pălăriile ridicate și cu urale la tren.²¹

Din 1866 Cernăuțiul avea legătură directă cu Viena, pe calea ferată, prin Lemberg, Cracovia, Kattowice/Bielsko-Biala, Brno, și de aici cu întreaga Europă.²² Traseele feroviare erau private și tot așa se și extindeau, fiecare metru de cale ferată era licitat și apoi câștigat, construit și exploatat de către una din firmele potente aflate în piață. Consilierii aulici interveneau prea puțin în favoarea vreunei părți, deși ar fi putut invoca rigori militar-strategice, metoda ducând la dezvoltarea durabilă și la prețul corect a rețelei de drum de fier austriac (și acum se circulă pe aceleași terasamente), către estul supus, devotat și entuziast, viitor câmp de luptă.

A fost o vocație habsburgică să investească în donații.

Viața studentescă spectaculos demarată în Goldenoktoberul cernăuțean al anului 1875, prin prezența în Cernăuți a străvechilor societăți academice, a continuat la fel de efervescentă, strălucitoare și riguroasă până la desființarea Universității Francisco-Josephine.

Ea a cuprins și a armonizat pe toți studenții din capitala Bucovinei, indiferent de etnie, religie sau facultăți. Societățile studentești, academice, corale, de lectură, Corpuri, Burschenschafturi, Studentenverbindungen, Pennälen, etc, erau organizate după regulile precise, clare și imuabile ale organizațiilor studentești vechi centraleuropene, de la Sorbona, Bologna, Jena, Heidelberg, Marburg, Praga, Viena sau Göttingen, acestea la rândul lor avându-și rădăcinile în vechile forme de organizare ale ordinilor cavalierești, masonice și religioase-militare. În alcătuirea unei societăți studentești exista o ierarhie clară, o cartă a virtuților și o disciplină de fier. Exista cultul apartenenței la grup, glorificarea excesivă a uniformei, însemnelor și decorațiilor. Avem de a face cu un regulament complex și complicat, dorit sofisticat și ezoteric, conținând o serie de ritualuri, de etape, care privite din afară pot părea uneori hilare, alteori absurde, infantile sau sadice.

²⁰ Raimund Lang: *Die Wiener Landmannschaft Bukowina - Wurzel des Czernowitzer Korporationslebens. Einst und Jetzt*, Bd. 56 (2011), pp. 249-256.

²¹ Von Ritter, *Die Gründungs-Feier der Czernowitzer Universität*, în *Alma Mater Francisco-Josephina, Die deutschsprachige Nationalitäten - Universität in Czernowitz*, Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875, Herausgegeben von Rudolf Wagner, München 1975, Verlag Hans Meschendorfer, p. 74.

²² <http://www.oberegger2.org/altoesterreich/kap4.htm> (10.05.2014).

În momentul inaugurării festive a universității, defilarea cu torțe, ieșirea studențească cu convoiul de calești pavoazate și Commersul de la Hala Festivă îi aveau pe (practic de abia înscriși) studenții cernăuțeni doar ca figuranți, purtători de uniforme, aceștia având cunoștințe superficiale despre felul în care se desfășura viața în cadrul unei societăți academice. Unii erau deja membri ai Pennalelor din gimnazii, alții citiseră literatura existentă pe această temă sau auziseră poveștile „studenților bătrâni”. Substanța, coerența, coregrafia demonstrațiilor din zilele de 3-6 octombrie 1875 la Cernăuți au fost însă date de către studenții veniți ca „antrenori” din Viena, Innsbruck, Praga, Olmütz, Melk, Heidelberg, precum și de profesorii Universității Francisco-Josephine, care, toți, erau sau au fost membri în asociații academice.

După cum relatează Rudolf Wagner în aceeași Alma Mater Francisco-Josephina tipărită în 1975, special pentru zilele festive din octombrie, la tipografia Rudolf Eckhart din Cernăuți a apărut în cursul anului 1875 o cărticică de cântece „de sărbătoare și Commers”, cu titlul „Vivat, Crescat, Floreat Universitas Cernoviciensis”, din inițiativa și pe cheltuiala „Comitetului organizator festiv al studenților bătrâni”. Cartea conținea trei poezii și unsprezece cântece, dintre care unul în latinește, altul în greacă și trei cântece prezente în toate culegerile de cântece pentru Commers - chefuri la berărie. Cântecele din această carte puteau fi auzite mai apoi la diferite evenimente studențești, la Hala de Festivități, la Gartensalonul hotelului Weiss, la Cafe Wien, etc.²³

Evoluția societăților studențești din Cernăuți este parte integrantă a dezvoltării societăților studențești germane din întreaga Europă. Pentru a realiza o bună introducere în materie, schițăm mai întâi sumar istoria acestora.

3. Societățile academice din Europa până la 1875. Obiceiuri, ritualuri și regulamente interne

Istoria societăților studențești este strâns legată de dezvoltarea Universităților. Tinerii studioși au simțit dintotdeauna nevoia unei socializări aparte, statutare.

²³ Von Rudolf Wagner, *Vivat, Crescat, Floreat Universitas Czernoviciensis!*, în *Alma Mater Francisco- Josephina*, Die deutschsprachige Nationalitäten - Universität in Czernowitz, p. 316.

Intellectualii aveau mize și dileme, opinii și doctrine care cereau dialog sistematic. Primele lor forme de organizare s-au numit simpozioane. Se întâlneau pentru schimbul de idei la un pahar de vin, petrecând în conversații sincere și vesele. Universitățile în care aceștia învățau puteau fi de exemplu în Alexandria, Atena sau Byzantion. Un simpozion ar putea fi considerat un precursor al unui Kommers sau al unei Kneipe de mai târziu.²⁴

O dată cu apariția primelor universități europene, în secolele al XII –lea și al XIII-lea, apar și primele grupări ale studenților. Formele de organizare de atunci sunt precursorile celor existente astăzi. Încă din secolul șapte în mănăstiri, acolo unde era concentrat învățământul, ca monopol al credinței oficiale, apar germenii învățământului umanist și premisele întemeierii universităților. Spiritul Scolasticii, al celor trei pași dialectici: Teza, Antiteza și Sinteza, în teorie, iar în practică apariția Gildelor, Breslelor, și Ordinelor, precum și consolidarea ulterioară a acestora, care intensifică și accelerează dezvoltarea economică, socială și politică a societății, cer profesorilor și studenților crearea, aplicarea și dezvoltarea de noi discipline științifice, cu o tot mai largă aplicabilitate practică.²⁵

3.1. Nationes

La Sorbona (1200), disciplinele dezvoltate erau filosofice, la Universitatea din Bologna (1088) erau juridice, iar la Universitatea Salerno (1160) erau școlile de medicină, care treptat fuzionează în comunități mari unde putea fi utilizat Studium generale, specific universităților. Numai în acest context putem înțelege viața actualelor societăți studențești.

În Evul Mediu, Universitas-ul, adică totalitatea profesorilor și studenților dintr-o universitate era împărțită în Corporații, care se numeau Nationes. De exemplu, universitatea pariziană avea patru corporații, iar Bologna șaptesprezece. Acestea acționau ca niște sindicate, implicându-se pentru drepturile membrilor lor, având astfel un caracter esențial în constituirea corporatistă a „Universității”. Acest lucru este evident mai ales în Bologna, unde universitatea chiar de timpuriu s-a autointitulat „Universitas magistrorum et scholarium”, studenții având dreptul, printre altele să-și aleagă rectorul și rectoratul și având drept de control asupra calității activității profesorilor. La universitatea din Paris în secolul al XIII-lea aceste Nationes erau conduse de câte un Maestru. La Praga, prima universitate din Sfântul Imperiu Roman de limbă germană, existau mai multe Nationes, una boemiană, care îi conținea pe germani și pe cehi, una bavareză, una poloneză și una saxonă. Această denumire pentru o asociație studențească mai este întâlnit astăzi doar în Suedia. Astăzi, rolul acestor Nationes este preluat de către sindicatele studențești.

3.2. Colegiile

Paralel cu Nationes, la Paris și în Anglia, apar așa numitele „Colegii”. În 1167 când regele Henric al II-lea interzice studenților englezi să mai frecventeze cursurile universității pariziene, el înființează Universitatea Oxford. Ulterior, la începutul secolului al XIII-lea, în urma unui mare scandal sunt mutați trei mii de profesori și studenți de la Oxford la Cambridge unde se fondează o nouă universitate. Ambele

²⁴ Kommers = reuniunea societății studențești unde se discută și se bea, Kneipe = „Cârciumă”, denumire dată unei sesiuni de socializare și consum de alcool, în special de bere.

²⁵ Hagen Schulze, *Kleine Deutsche Geschichte*, München Verlag, 1996, p. 16.

universități au fost organizate după modelul de la Paris, fiecare dintre ele având câte două *Nationes*. Proaspăt înființate fiind, aceste universități și-au desfășurat cursurile și și-au cazat studenții în felurite locuri, adesea greu de găsit și dificil de închiriat. Se contura rolul și activitatea viitoarelor internate. De acest lucru și în general de buna funcționare a activității universității s-au ocupat Colegiile. Erau conduse de către un Maestru și aveau, de asemenea, rolul sindicatelor studențești de mai târziu. Ele transgresau tradiționalele *Nationes*.

Cel mai renumit Colegiu al vremii sale a fost fondat în anul 1257 de către Robert de Sorbona, capelanul regelui Ludovic cel Sfânt. Imediat Universitatea Pariziană a luat numele său.

Aceasta era destinată studenților teologi săraci indiferent căror „echipe ale țării” – *asociații*, le aparțineau.

Viața în aceste colegii a urmat regulile austere ale ordinelor călugărilor franciscani și dominicani până la Revoluția Franceză. Colegiile din Oxford și Cambridge, cele mai bogate și influente, au controlat, susținut și organizat în amănunt viața membrilor lor.²⁶

3.3. Primele universități germane. Bursele

Universitățile de mai târziu puteau fi înființate prin dispoziția unui proprietar feudal sau al unei municipalități, dacă primeau încuviințarea Papei (privilegiul papal).

Karol al IV-lea, întemeiază la 1348, în Praga, ca rege al Boemiei, prima universitate pe pământul Imperiului German. Urmează în valul următor Universitatea Viena (1365), Universitatea Heidelberg (1386), Universitatea Köln (1388), Universitatea Erfurt (1392) și imediat Universitatea Leipzig (1409), de către studenții și profesorii germani goniți din universitatea pragueză declarată cehească de către husiți. Au urmat numeroase înființări de universități în secolul al XV-lea. Universitățile din Leipzig și Viena au funcționat după modelul praguez, luat la rândul său de la Universitatea din Paris, cu câte patru facultăți, respectiv *Nationes*, până în secolul al XIX-lea. Acestea se ocupau serios de membrii lor de la înmatriculare și până la absolvire. Fiecare *Natione* avea câte o casă, Colegiu. La celelalte Universități, organizarea studenților diferea de la o facultate la alta.²⁷

Funcția pe care Colegiile o îndeplineau în universitățile franceze a fost preluată în cele germane de către Burse. Doar în cazuri excepționale studenții își permiteau să trăiască privat, fără a fi membrii unei organizații studențești. Bursele procurau și administrau locațiile – *hospicia*, unde locuiau și își desfășurau activitatea didactică studenții și profesorii, conduse de un Magister.

De aici au început să se dezvolte ca asociații specializate în asigurare de cazare, masă și meditații. Inițial erau concepute pentru studenții săraci care primeau serviciile

²⁶ Hastings Rashdall, *The universities of Europe in the Middle Age*, 2 vols, in 3 parts, Cambridge, Cambridge University Press, p. 40.

²⁷ Bernhart Jaenig, *Der Wahl Karls zum deutschen König und seine Bedeutung für den Ostens der Deutschen Reichs*, în *Ostdeutsche Gedenstage 1996, Persönlichkeiten und historische Ereignisse Kulturstiftung der Deutsche Vertretenen*, Bonn, 1995, Kölner Druckt Verlag, p. 263.

Bursei ca Stipendium, gratis, ulterior Bursa, serviciile ei putând fi accesată de către orice student, contra cost.²⁸

Hainele pe care Bursele le ofereau celor care foloseau serviciile lor, numiți: colegiati, bursati, bursarii, etc. erau toate la fel în croi, culori și material. Astfel hainele devin viitoarele Culeur, adică uniforme distinctive, și venerate (conținând chipiu, cămașă, tunică, manta, veston, capă, pantaloni, cizme, mănuși, diagonală, insigne, floretă, etc.).²⁹ Din feluritele denumiri date purtătorilor lor, rămâne cea de Burschen = Flăcăi, Fârtați, Frățâni, ca unică și absolut onorabilă denumire a membrilor. Aceștia vor fi cei mai puternici păstrători și generatori de noblețe cavalierească universitară în spațiul Mitteleuropa, acolo unde și Cernăuțiul a înflorit.

3.4. Vechile Landmannschafturi, echipe ale țării

În secolele al XV-lea și al XVI-lea universitățile au devenit din ce în ce mai dependente de finanțarea Principelui local, stăpânul feudei, a „Țării”. Această teritorializare creează Universitățile Țărilor, Landesuniversitäten, care produc necesarul de juriști, clerici, educatori, etc. necesari statului pentru exercitarea autorității sale administrative, juridice, religioase.³⁰ Astfel, apar cercuri studențești private care nu mai țin de Universitate ci de necesitatea de a se reuni la nevoie pentru a sluji comunității care îi întreține. Ei au avut organizații performante care și-au păstrat și dezvoltat obiceiurile denumindu-și în continuare alternativ societățile Echipe ale Țării și Nationes, membrii lor intitulându-se în continuare Burschen, ca semn al apartenenței la Burse. Admiterea la universitate este menționată printr-un act de participare, dispărând înmatricularea propriu-zisă. Unele surse menționează apariția pentru prima dată acum a termenului „Fuchs”, (vulpe), ca nume pentru gimnaziștii deveniți studenți la universitate. Bursele vor da naștere în secolul al XVIII-lea Burschenschafturilor, frățiilor, care vor imita și venera toată activitatea acestora.

În secolul al XVII-lea apare Pennalismul. Studenții începători, numiți Pennäler (de la penna, pană), trebuiau, în primul an de studiu să îi slujească pe Älteren Semester (studenții cu mai multe semestre la activ, studenții vechi, fuchs - vulpoi). Excese ale exploatării Pennalilor sunt menționate la universitățile din Leipzig, Jena, Rostock, Königsberg. Principii locali protestanți au obținut aprobarea Reichstagului din Regensburg, la 1654 de a pedepsi astfel de derapaje, putând proceda și la expulzări. Pe această bază universitățile au combătut și Landmannschafturile, mai mult sau mai puțin energice. Totuși acestea s-au putut menține până în secolul XVIII. Spre sfârșitul secolului Landmannschafturile își pierd importanța, parțial se constituiau doar la anumite ocazii ca serbări universitare la care studenții participau în grupuri etnice cu drapeluri și haine colorate. Apartenența la un Landmannschaft se termina cu absolvirea studiilor, o apartenență pe viață nu exista încă.³¹

3.5. Ordine studențești

În timp ce Landmannschafturile, Echipele Țării își pierdeau din însemnătate, se dezvoltau alte forme de organizare a studenților, mult mai compacte. Ordinele

²⁸ Herbert Grundmann/ *Handbuch der deutschen Geschichte*, Stuttgart (Klett-Cotta), 1970 – 1973, p. 104.

²⁹ http://www.akademikerverbaende.de/files/tenberge_leseprobe.pdf, p. 49, (10.05.2014).

³⁰ Hagen Schulze, *Kleine Deutsche Geschichte*, C.H.Beck, Muenchen Verlag, 1996, p. 38.

³¹ http://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_der_Studentenverbindungen (10.05.2014).

studentești au avut ca model lojele masonice dar și ordinele literar-filosofice ale secolelor XVII și XVIII (Ordinul Palmierului, Illuminati, etc.) Reglementările interne erau stricte, Constituția, Jurământul, Simbolurile identitare (compasul, semnele comuniunii, inițialele unor cuvinte cusute pe uniforme, anagrame, parole și apostile, etc.) care sunt folosite și astăzi în societățile studentești își au originea în ordinele studentești. Membrii lor depun pentru prima oară un jurământ pe viață, creând între comilitoni o relație care nu se încheie odată cu absolvirea studiilor. Cele mai importante ordine au fost: Amicisten, Constantisten, Unitisten și Harmonisten. Deși erau apolitice, ordinele au fost supravegheate foarte strict de către autoritățile absolutiste care vedeau în ele un potențial subversiv ridicat. În interiorul ordinilor confruntările dintre indivizi sau între grupări erau dese și uneori violente.

În anul 1793 Reichstagul din Regensburg emite un ordin prin care pe întreg cuprinsul Sfântului Imperiu Roman de limbă germană aceste ordine sunt interzise. Această decizie a însemnat practic sfârșitul lor.³²

3.6. Istoria societăților studentești actuale. Apariția Corpurilor

Frățiile studentești, așa cum le știm astăzi s-au dezvoltat în spațiul german aproximativ de la 1800. Acestea au preluat forme mai vechi ale organizațiilor studentești europene, (Nationes, Colegii, Burse, Ordine, Landsmannschafturi) și le-au dezvoltat în continuare.

Corpurile au combinat elementele preluate de la Ordine - regulament strict, apartenență devotată la grup, simboluri identitare secrete, cu elementele Landsmannschafturilor (Echipele Țării) - denumirile latinești ale Provinciilor, uniforme identice pentru membrii lor (predecesoare ale „Couleurs-urilor”). Astfel au creat tipul modern de societate studentască. Dacă uniforma studentască a secolului XVIII conținea pălării și panglici colorate, cea din secolul XIX avea chipie și benzi tricolore. Aceste transformări s-au bucurat la început de simpatia profesorilor, care de regulă priveau critic orice formă a studenților de a se organiza. Țelul de a transforma studenții în personalități de valoare părea acum să se realizeze de la sine, fără intervenția autoritară, coercitivă a profesorilor. De formarea studentului patriot, disciplinat și nobil, se ocupau corpurile. Efectele benefice pentru întreaga societate urmau a se vedea curând. Corpul prin regulamentul intern era apolitic, chiar dacă membrii săi, individual, puteau avea simpatii partinice. Importante au fost regulamentele scrise elaborate de Senioreni-Conventen SC, (uniuni ale corpurilor dintr-o universitate sau dintr-un centru universitar). Acestea aveau un caracter strict în desfășurarea vieții studentești din cadrul unei universități, trasând cadrul democratic în care se dezvoltă viitorii membri ai establishmentului european. Aceste legi scrise, numite SC Comment erau analoge declarațiilor Drepturilor Omului și ale Cetățeanului, legilor instituite de Revoluția Franceză și menite să limiteze puterea exercitată discreționar. La nivel european s-au desfășurat numeroase congrese ale SC-urilor.³³ Din cauza promovării ideilor revoluționare, în majoritatea statelor germane, corpurile au fost interzise sau au funcționat sub o strictă supraveghere până la 1848.

³² Hans-Georg Balder: *Geschichte der Deutschen Burschenschaft*. WJK, Hilden 2006, ISBN 3-933892-25-2., p. 34.

³³ Herbert Grundmann/ *Handbuch der deutschen Geschichte*, Stuttgart (Klett-Cotta), 1970-1973, p. 132.

3.7. Prima Frăție Studențească

Războaiele de eliberare împotriva ocupației napoleoniene au modelat decisiv conștiința studentului german. Deși doar aproximativ cinci la sută din numărul total de voluntari puteau fi considerați studenți, nici un alt grup social nu a avut un procent atât de ridicat de voluntari. Istoricii estimează că între 20 și 50 la suta dintre studenți au participat la aceste războaie.³⁴ A fost un efort al tuturor Landurilor, a marcat o primă experiență comună, creând o idee de mișcare națională care anula fragmentarea Germaniei de după dizolvarea Sfântului Imperiu Roman de limbă germană și aducând în prim plan ideea de națiune germană. Dorința de reunire a cât mai multor tineri „Flăcăi” dintr-o universitate în aceeași societate, Frăție, a apărut la antrenorii, profesori de educație fizică: Friedrich Ludwig Jahn, Ernst Moritz Arndt, Johann Gottlieb Fichte și Friedrich Jacob Fries. Această Frăție, Burschenschaft, urma să îi reunească pe studenții excluși din Corps, pe toți cei care nu doreau să se supună Senior Conventelor.

La 1 noiembrie 1814 în Halle (Saale) a fost înființată o Frăție, Teutonia³⁵, care a fost mai puternic înrădăcinată în tradițiile fostului Landmannschaft decât în Corpsul care s-a ridicat mai târziu pe ruinele acestuia.

În Jena în luna august 1814, voluntarii întorși din războiul de eliberare s-au reunit într-o formațiune paramilitară care avea experiență în utilizarea armelor. Membrii acestei formațiuni activaseră în rândul corpurilor, dar au decis împreună să numească formațiunea lor Landsmannschaft, „Echipă a Țării” și apoi Frăție, având culorile: negru-roșu-auriu. Un rol important în declanșarea curentului care a făcut ca în Jena toate Landsmannschafturile să devină Burschenschafturi l-a avut Landsmannschaftul Vandalia. Transformarea Echipelor Țării în Frății de la Jena a dat semnalul începerii formării de Frății pe tot teritoriul german. Mișcarea aceasta a vrut să creeze o contrapondere la Corpsuri, la Senioren - Convente, care făceau regulile în universități, fiind o mișcare de unificare a întregii studențimi germane.

La o întâlnire a aproximativ 500 de studenți de la Wartburg la 18 octombrie 1817 (cu ocazia aniversării Reformei și Bătăliei de la Leipzig) este fondată Frăția General Germană, care voia să fie o asocieră a tuturor studenților germani. În cadrul întâlnirii, cunoscută sub numele de Festivalul de la Wartburg, un grup de studenți radicali au ars obiecte care simbolizau sistemul feudal (o perucă), o cravașă (simbol al violenței), dar și cărți declarate reacționare, negermane, antinaționale.³⁶

Festivalurile de la Wartburg din 1818 și 1819, au reunit aproximativ 3000 de „Flăcăi”, reprezentând aproximativ o treime din întregul corp studențesc al Confederației Germane. Încercarea de asocieră a tuturor studenților germani într-o singură Frăție nu a avut succes.

Tricolorul negru-roșu-auriu menționat acum la Jena pentru prima dată, va deveni simbol al Frățiilor și a mișcării democratice din Germania.

³⁴ Rainer Pöppinghege: Zwischen Radikalität und Anpassung. 200 Jahre studentische Geschichte, in: Jan Carstensen, Verlag Gefion Apel, ISBN 3-926160-39-X ISSN 1862-6939, p. 12.

³⁵ Rolf-Joachim Baum: Vorwort des Herausgebers, in: Rolf-Joachim Baum (Hg.): „Wir wollen Männer, wir wollen Taten!“ - Deutsche Corpsstudenten 1848 bis heute. Siedler, Berlin 1998, ISBN 3-88680-653-7, pp. 7-12.

³⁶ Hagen Schulze, Kleine Deutsche Geschichte, C.H.Beck, Muenchen Verlag, 1996, p. 94.

Un alt simbol al noii mișcării naționale, apărut deja în timpul războaielor de eliberare, a fost o formă specială de îmbrăcăminte a bărbaților o manta lungă, închisă până jos, având guler cu revere mari, deschisat, cămașă largă, pantaloni evazați și o beretă mare de catifea. Voia să fie în contrast izbitor cu moda franceză a timpului. Ca accesoriu obligatoriu erau pletele fluturânde și barba mare.

Asasinarea lui August von Kotzebue, de către studentul Karl Sand, la 23 martie 1819, plus dezlănțuirea antievreiească din întreaga Europă înfometată (1816, anul fără soare), denumită Hep-Hep Krawalle, (2 august 1819), la care studențimea a participat în masă, au dus, prin Hotărârea de la Karlsbad, 31 august 1819, la interzicerea tuturor organizațiilor studențești din Confederația Germană. Această interdicție a durat până în anul revoluționar 1848.

Persecuțiile periodice, desființările și reînființările societăților studențești a oprit atât extinderea Corpsurilor cât și a Frățiilor. Corpsurile și Frățiile au continuat să coexiste, discret sau chiar conspirativ uneori. Aveau o relație conflictuală, nici una nereușind să o anihileze pe cealaltă. Într-o universitate existau acum mai multe frății, ele despărțindu-se în „arminische” și „germanische”. Din 1825 diferențele s-au accentuat din ce în ce mai mult, Frăția Germania devenind radical republicană pe linie națională, iar Frăția Arminia a devenit liber cugetătoare, liberală, pe linia unei înalte ținute politice.³⁷

Interpretând profitabil Hotărârea de la Karlsbad, care își propusese în mod expres să elimine violența și agresivitatea studențimii, interzicându-i dreptul de organizare, elementul creștin religios din universități și-a exprimat dezideratul de a avea propria societate academică, pacifistă și tolerantă. În 1836 la Erlangen ia ființă Uttenruthia, frăție evanghelică - luterană. Această societate a fost, prima care a respins practicarea crimei de către studenți pentru rezolvarea diferendurilor sau pentru salvarea onoarei. Așa ceva era întradevăr revoluționar.

Pe culoarul astfel deschis apar numeroase Frății creștine, catolice și reformate, (cea mai veche asociație creștină studențească, catolică, existând deja din 1844). Toate au în comun interzicerea duelului, și a crimei sportive practicate de către studenți, Mensura.³⁸ Numărul societăților catolice crește mai ales în perioada asaltului oficial al statului prusac asupra bisericii catolice-Kulturkampf. Tot atunci sporește și numărul celor autodenumite laice care au de fapt membri de confesiune catolică. Acestea dezavuează duelul, considerându-l o formă primitivă de satisfacere a orgoliului. Concomitent, la 1840, apare o mișcare de emancipare a cetățenilor, numită Mișcarea Progresistă, care creează asociații sportive și muzicale, remodelând, emancipând, „demilitarizând” Landsmannschafturile și Frățiile.³⁹

Anul revoluționar 1848, face posibilă ca Adunarea Națională, întrunită la Frankfurt, să abolească Hotărârea de la Karlsbad, cea care interzicea activitatea organizațiilor studențești din Confederația Germană. Reîncepe o perioadă de glorie pentru organizațiile studențești care pot din nou să se manifeste liber, practicând duelul

³⁷ http://de.wikipedia.org/wiki/Rote_Richtung#Literatur (10.05. 2014).

³⁸ Harm-Hinrich Brandt, Matthias Stickler: *Der Burschen Herrlichkeit - Geschichte und Gegenwart des studentischen Korporationswesens*. Historia Academica, Bd. 36. Würzburg 1998, ISBN 3-930877-30-9, p. 45.

³⁹ *Ibidem*, p. 44.

și Mensura. Culoarele promovate de Frății, negru, roșu, auriu, sunt acum culorile drapelului revoluției victorioase. Din organizații ilegale și subversive, societățile studențești constituie acum elita națiunii.⁴⁰ Industrializarea cere un număr tot mai diversificat și mai mare de specialiști cu studii superioare. Sunt create școli tehnice și politehnice. Numărul studenților crește și astfel și cel al „Seniorilor”, adică al absolvenților. Aceștia coordonează noua societate și îi imprimă modul lor de organizare. Beneficiind de nou creată rețea de căi ferate este ușor pentru „Studenții bătrâni” să se întâlnească festiv mai des în centrul universitar care i-a format, să contribuie la coeziunea și perpetuarea frăției sau a corpului ale căror culori le poartă.

Asociațiile studențești sunt populare și de bon ton, expresii din vocabularul lor propriu ajungând să fie folosite curent și familiar în întreaga societate.

Abrogarea decretului de la Karlsbad a permis de asemenea și renașterea societății civile. S-au înființat tot felul de asociații, de întraajutorare, de culturalizare și emancipare, sportive, pentru cultivarea unui hobby sau de petrecere a timpului liber în natură. Devenise acum oportun ca odraslele tuturor familiilor nobiliare să fie membre în societățile academice, bineînțele, numai în anumite corpuri, atent selectate.

3.8. Frățiile în epoca imperială

Nașterea Imperiului German în anul de grație 1871 nu a răsplătit așteptările Frățiilor germane, a Burschenschafturilor. Unitatea germană și Constituția comună rămân încă un deziderat pe harta Marelui Stat Major, în agenda Ministerului de externe și în discursul propagandistului aulic. Drepturile civile, universal umane, cum ar fi libertatea de a alege, dreptul de întrunire și libertatea de exprimare, rămân un vis.

Germania, condusă și dominată de marea burghezie, nederanjată ca după o revoluție și un război să aibă alături aceeași aristocrație, este doar mai întinsă teritorial. Nimic nou pentru așteptările lumii academice. Membrii Corpurilor provin din rezervorul celor ce sunt predestinați a deține pozițiile decisive în stat. Printre ei, se numără Otto von Bismark (Corps Hannovera Göttingen) și Kaiserul Wilhelm al II-lea (Corps Borussia Bonn).

Frățiile, Burschenschafturile, au în rândul lor membri care au schimbat fața lumii: Karl Marx (Corps Palatia Bonn), Wilhelm Liebknecht (Burschenschaft Allemannia Gießen), și Ferdinand Lassale (Alte Breslauer Burschenschaft der Raczeks). Cei din urmă prelucrează materia primă pe care din belșug le-o furnizează cei dintâi. Proletariatul. Inițial amorfă și permeabilă, ulterior emancipată și sceptică, clasa muncitoare germană dă naștere în 1860 Sindicatelor Germane, iar în 1871 Partidului Social Democrat. Cu toate că ideologii săi au fost membri în Frățiile studențești, proletariatul german, s-a poziționat antagonic față de Corpuri și de Burschenschafturi, considerându-le întotdeauna reprezentantele celorlalți.

O altă caracteristică a societăților studențești germane, a fost delimitarea față de evrei, manifestată inegal și ciclic.⁴¹ Această delimitare permitea conviețuirea. De altfel chiar ideologul sionismului, Theodor Herzl, student la Facultatea de Drept a universității vieneze a fost membru în Frăția naționalistă germană Albia, timp de trei ani. Societățile academice evreiești au apărut și s-au dezvoltat în voie în ambele imperii

⁴⁰ Hagen Schulze, *Kleine Deutsche Geschichte*, C.H.Beck, Munchen Verlag, 1996, p. 105.

⁴¹ În 1897 se constituie la Cernăuți „Uniunea Germanilor Creștini”. Primul ei președinte este Prof. Dr.Theodor Gartner.

germane, atât în cel „prusac”, unde constituția de la 1871 garanta evreilor egalitatea juridică, cât și în Monarhia dunăreană, unde evreii erau cei mai fideli cetățeni și Kulturträgeri austrieci, declarându-se germani de credință mozaică. Societățile (sioniste sau liberale) evreiești se aflau pe picior de egalitate în nerv și verb cu cele germane, practicând duelul și mensura, având Commensuri și Kneipe, uniforme și culori, sloganuri și imnuri, credințe și pasiuni. Sub influența lui Theodor Herzl Frățiile sioniste se fortifică spiritual și ideologic.

„Evident însă, antisemitismul din Austro-Ungaria persistă. Apariția la sfârșitul secolului al XIX-lea a primarului antisemit Karl Lüger la Viena și, ca reacție, cea a sionistului Theodor Herzl spun multe. Anume în această parte a continentului, în Europa Centrală, și anume în această epocă, este forjat pentru prima dată (de către publicistul german Wilhelm Marr, în 1881) termenul anti-semitism, sintagmă care va face o carieră prodigioasă. Cu toate acestea, intelectualii evrei din Europa Centrală nu-și vor călăuzi eforturile anume spre izolare (prin înființarea unor instituții de păstrare a identității culturale), ci - conform principiilor iluminismului - spre integrare în cultura dominantă. În schimb, în Rusia țaristă nici nu se pune problema emancipării evreilor. Aceștia sunt aspru discriminați socio-politic. Tot în 1876 și tot în „Curierul de Iași” Eminescu scrie că „evreul austriecesc” călător în Rusia riscă să „i se taie cu de-a sila barba, perciunii și poalele caftanului”. Este epoca marilor pogromuri (termen rusesc!) din imperiul rus, frecvente mai ales după asasinarea de către narodnici a țarului Alexandru al II-lea (1881). La evreii din Rusia apare sindromul „cetății asediate”, care îi face să se „ghetoizeze” cultural, dar întemeierea, de pildă, a unui teatru de limbă idiș este imposibilă.⁴²

În Bucovina, dezvoltarea economică și urbană, stabilitatea politică, ritmul rapid cu care etnia lor a făcut avere, dau evreilor aripi și convingerea că aici este „acasă”, că aici este „căminul național”, pământul făgăduinței. Această stare de fapt argumentează și dă forță ideilor autonomiste ale liberalului Benno Straucher, în dialogul cu sioniștii.

„După ce în 1908 orașul Cernăuți va mai găzdui și primul congres mondial dedicat limbii idiș”, organizat de Nathan Bimbaum în prezența unor celebrități ca J.L.Peretz, Chaim Zhytlkowski, sau Schalom Asch, protagoniști de marcă ai asimilismului evreiesc, precum filosoful vienez Theodor Gomperz, vor ajunge chiar să-și manifeste neliniștea față de amploarea mișcărilor naționale evreiești din Bucovina, unde, bunăoară, tinerii evrei încep să refuze a se înmatricula la Universitatea din Cernăuți ca „germani”, indicând idișul drept limbă maternă și pretinzând crearea aici a unei catedre de ebraică.⁴³

Din anul 1900 femeile au fost admise treptat la studiile universitare regulate. Acestea și-au creat propriile societăți academice.

Tot atunci, la începutul secolului douăzeci, numărul studenților a crescut vertiginos și pentru societățile studențești acesta este momentul de maximă expansiune. Înainte de izbucnirea Primului Război mondial, Germania număra cca. 75 mil. locuitori din care 100.000 erau studenți, 60.000 fiind în universități. În 1871 fuseseră 14.000, în 1830 ceva mai puțini, iar în 1815, 8000. Se aplica regula pumnului, cu cât mai mică

⁴² Andrei Oișteanu, *De ce sunt evreii din România altfel*, în *Revista România Literară*, nr. 25-26, 2013.

⁴³ Andrei Hoișie Corbea, *Paul Celan și „meridianul” său*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 35.

universitatea cu atât mai mare procentul de studenți în societățile studențești.⁴⁴ Unele surse vorbesc de existența, în spațiul germanofon, a peste 1300 de organizații studențești membre a 49 de federații diferite. Este perioada de glorie a societăților academice, atât ca număr cât mai ales ca influență în societate. Multe deveneau locul luării deciziilor politice de prim rang. Starea financiară prosperă a permis multor Seniori să înzestreze societățile academice din care făceau parte cu sedii somptuoase, mobilier din esențe exotice, dotări tehnice speciale, (lift, refrigerator, încălzire centrală), garderobă de lux, personal auxiliar, parc auto și case de vacanță. Acțiunile culturale și sociale ale acestora beneficiau de o finanțare generoasă.⁴⁵ Junkerii aveau nostalgii.

În acest spațiu de ordine, disciplină și armonie, foarte mulți tineri bogați români se înscriu la universitățile germane. Au existat și tineri săraci, dotați și norocoși care au beneficiat de burse ale statului român, sau german, de sprijinul vreunei fundații sau de un mecenat. „În discursul său la Academia Română, din 1891, când se aniversau 25 de ani de la fondarea acestei instituții, marele om politic care a contribuit decisiv la modernizarea țării, Mihail Kogălniceanu, nu întâmplător a insistat mai mult asupra mediului său formativ din anii adolescenței: „Toată viața mea, și tânăr și în vârstă coaptă, am mărturisit în mai multe rânduri că culturii germane, că Universității din Berlin, că societății germane, bărbatilor și marilor patrioți care au operat reînălțarea și unitatea Germaniei, datoresc în mare parte tot ce am devenit în țara mea și că la focul patriotismului german s-a aprins făclia patriotismului meu român”⁴⁶

„Exemplul Societății Junimea⁴⁷ este mai mult decât revelator, prin prestigiul social, literar și intelectual fără rival în perioada 1866-1918, dar și după aceea, precum și prin influența exercitată în viața politică a societății românești. Titu Maiorescu, șeful incontestabil al acestei grupări, care a jucat un rol decisiv în orientarea culturii române până la Primul Război Mondial, avea o formație strict germană (liceul la Viena, universitatea la Berlin și doctoratul la Giessen), chiar dacă cultura franceză nu i-a fost deloc străină (studii de drept la Paris între 1859-1861).”⁴⁸

Se poate estima, fără exagerare, că în intervalul 1860-1918, aproape toți miniștrii, membrii cabinetelor ministeriale și alți înalți funcționari au urmat filiera studiilor în străinătate. „Modelul german apărea în epocă ca singura alternativă posibilă la sistemul napoleonian sclerosat, lucru recunoscut de altfel și de francezi. Celălalt model existent, cel din Anglia, nu se bucura de un prea mare prestigiu și părea

⁴⁴ Harald Lönnecker, *Deutsche studentische Zusammenschlüsse in Ostmitteleuropa zwischen 1800 und 1920: Grundlagen - Quellen - Forschungen - Literatur*, Koblenz 2010, în :www.burschenschaftsgeschichte.de, p. 7 (10.05.2014).

⁴⁵ Horst Baier, *Max Weber: Wirtschaft, Staat und Sozialpolitik: Schriften und Reden, 1900-1912*. Tübingen, Editura Max Baier, 1998, (vol.8 din Max Weber Opere Complete), p. 455.

⁴⁶ Lucian Nastasă, *Universitățile germane și formarea elitei intelectuale românești (1864-1944). Reflecții memorialistice*, www.history-cluj.ro/Istorie/cercet/Nastasa/UnivGerm_ElitaRom, (10.05.2014).

⁴⁷ Este vorba despre Societate Junimea din Regatul României, vezi: Zigu Ornea, *Junimea și junimismul*, București, Editura Minerva, 1998.

⁴⁸ Lucian Nastasă, *Universitățile germane și formarea elitei intelectuale românești (1864-1944). Reflecții memorialistice*, www.history-cluj.ro/Istorie/cercet/Nastasa/UnivGerm_ElitaRom, (10.05.2014).

netransportabil datorită legăturilor strânse cu biserica și prin sistemul de finanțare de tip medieval. Pe de altă parte - fapt insesizabil memorialiștilor din epocă, dar pe care analiștii de azi l-au evidențiat deja - universitățile germane traversau și ele spre sfârșitul secolului XIX o criza de identitate, generată de reculul idealului humboldtian, universalist și dezinteresat, în fața unei Germanii utilitariste în care efectivele de studenți sporeau incredibil, noile stabilimente tehnice concureau universitățile tradiționale și în care cultura generală pierdea teren în fața tentațiilor pe care le ofereau strictele specializări.”⁴⁹

Ceea ce a entuziasmat cu adevărat pe intelectualii români a fost libertatea de care se bucurau studenții. Ea constituia o ruptură de cutumele învățământului secundar și pregătea într-adevăr pentru autonomia vieții adulte. Autorii noștri sunt seduși de sociabilitatea juvenilă intensă, de Korps sau Burschenschaften, care întrețin uzajele aristocratice ale duelurilor sau bețiilor colective.⁵⁰

„Pe vremea aceea, în Germania - rememora C. Rădulescu-Motru -, întreaga viață studențească era organizată în corporații. Unele aveau coduri de onoare foarte complicate, practicau duelul și mențineau în veacul al XIX-lea o mentalitate perimată. Totuși aceste organizații își aveau importanța lor, căci nivelau diferențele dintre clasele sociale, punând pe nobili în directă legătură cu intelectualii de origine burgheză sau proletară.”⁵¹ Totul se petrecea după o tipologie îndelung exersată și care făcea deliciul mai tuturor tinerilor. Aflat la Heidelberg, de pildă, același autor redă circumstanțele „inițierii” în viața studențească prusacă, circumstanțe descrise de mulți alți intelectuali români, evident cu mai multă sau mai puțină pudicitate: „Timp de trei luni, cât am stat aici, mi-am primit botezul de comiliton, după cel mai strict ritual. Nopti petrecute cu cântece și băutură de bere; excursii pe râul Neckar (...); serbări de tot felul la vechiul castel și prin localitățile învecinate; o viață - cu un cuvânt - de pierde-vară, dar o viață nu lăsată la voia mea liberă, ci regulată ca un ceasornic de canonul Burschenschaftului”⁵². Nici Iorgu Iordan, în timpul sejurului său la Bonn, nu a renunțat la bucuriile oferite de corporațiile studențești, însă de altă natură, este adevărat, pe care le descrie în aceleași Memorii, când se referă, de pildă, la sărbătoarea Rusaliilor (in germ. Pfingsten) și plăcerea de a petrece în grup; „cele două semestre de «studenție» la Bonn - conchide el - au fost, dacă judec bine, extraordinar de rodnice în ce privește dezvoltarea mea profesională”⁵³.

Într-o atare atmosferă este explicabilă „pierzania” unora din studioșii români, cu mai multă aplecare pentru mediile boeme și incapabili de a-și înfrâna multe din pornirile juvenile. Aflat pentru specializare la Göttingen, între 1921-1924, matematicianul Dan Barbilian (cunoscut mai degrabă sub pseudonimul de poet, Ion Barbu) face în mod evident figură aparte. Intră într-o corporație „flamandă”, se simte excelent, nu-și refuză aproape nimic din plăcerile cotidiene, călătorește în multe părți ale Germaniei (Vergnügungsreise), duce o viață prea puțin studențesc - austeră, ci dimpotriva, chiar

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, București, Editura Minerva, 1990, p. 27.

⁵² *Ibidem*, p. 44.

⁵³ I. Iordan, *Memorii*, II, București, Edit. Albatros, 1977, p. 28-69. Pentru o mai scurtă călătorie în Germania, înainte de primul război, vezi vol. I, p. 51.

aventuroasă, de la nenumărate complicații cu femei doritoare a deveni soții până la aventuri cu prostituate, participă la beții teribile și consum de droguri etc etc.⁵⁴

Atât de densă, de bine structurată, ierarhizată și venerată era rețeaua seniorilor, „Philistrilor”, „Alte Herren”, în Europa „cu ramificații în case imperiale, dinastii, elite militare sau politice, încât, înainte de a poseda o funcție, sau un rang, ei se recunoșteau și se recomandau prin câte un „Zipfel”, o amintire cicatrizată de la Mensură, chipiul cu „Zirkel”, sau vreun refren de „Kneipe” scandat cândva împreună.⁵⁵ Viitori locatari ai Hotelului Bilderberg.

Primul Război Mondial vine și răvășește fatal această stare de lucruri. Liniștea din Mitteleuropa, vegheată de casele imperiale se stinge, zona va deveni un spațiu al delimitărilor și reconfigurărilor continue, al discriminărilor criminale, al ireconcilierii și carnagiului. În război vor pleca să moară studenții tineri și seniorii, profesori, doctoranzi, docenți, cu toții comilitoni. Universitățile își vor întrerupe temporar activitatea sau vor rămâne, prin pierderea teritoriilor, după război, în componența altor state. Cu venirea păcii altele vor fi preocupările, prioritățile și posibilitățile studenților. Totul devine abrupt, radical, revendicativ. Societatea pierdută, definitiv plecată, „la belle époque”, trebuie pedepsită și defăimată chiar și pe catafalc. Este vinovată pentru că s-a dus, pentru că ea însăși n-a avut înțelepciunea de a găsi calea care să se mențină.

Acum toată lumea știe, vorbește și adoră doar limba sa națională. Restul este erezie. Societățile studențești vor fi tot mai mult atrase de politica de partid, vor fi seduse și acaparate de către acestea, vor cădea pradă extremismelor. Etica Bidermeier iese din scenă, arcuindu-și preceptele, lăsând loc mișcărilor naționale și a ideologiilor clare, totalitare care pătrund în mințile oamenilor și le acaparează. O epocă a descoperirilor și progreselor mărețe sau mărunte, toate servind confortului și bunăstării omului, cetățeanului, burghezului, se stinge. Oțelul și praful de pușcă vor redesena harta și vor guverna lumea.

Aribert Reimann, compozitor,⁵⁶ dirijor, eseist, muzician și profesor universitar, în eseul său: „Die Erste Weltkrieg, Urkatastrophe oder Katalysator?”⁵⁷, spune că secolul al XIX-lea, devenise plicticos și (prea) lung. Tehnologia cerea poligon de aplicații.

3.9. Frățiile după Primul Război Mondial

În republica de la Weimar, apar două curente puternice în cadrul Frățiilor germane. Kartelul Weisser Kreiss și Kartelul Rote Richtung, adică Cercul Alb și Direcția Roșie. Cercul alb, fondat în 1919 avea ca principiu elitismul, conservatorismul. Interesele comune ale frăției sunt puse pe primul plan, sunt idealul. Weisser Kreiss reprezenta Dreapta, cu toate caracteristicile ei, cu sistemul de valori fundamentale, dar și cu manifestările conservativ rasiale, antisemite (din 1929). A fost dizolvată în

⁵⁴ Gerda Barbu, *Ion Barbu. Amintiri*, București, Cartea Românească, 1979, p. 108.

⁵⁵ Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, Ediția a VIII-a, Vol.II, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 528.

⁵⁶ Aribert Reimann, *Zyklus nach Gedichten von Paul Celan für Bariton und Klavier*, (1959-1960), <http://d-nb.info/1020451777>, (10.05.2014). Aribert Reimann, *Zyklus nach Texten aus dem Gedichtband Atemwende von Paul Celan für Bariton und Orchester*, ArsViva Verlag, 1971, <http://www.notanorm.de/>, (10.05.2014).

⁵⁷ Aribert Reimann: *Der Erste Weltkrieg – Urkatastrophe oder Katalysator?* (PDF; 92 kB) In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 29–30/2004, p. 30–38.

1961.⁵⁸ Direcția roșie este fondată la 10 ianuarie 1920, ca pol opus la Cercul alb. Avea lozinca: „Mehr sein als scheinen”, (să fii mai mult decât să pari), avea o doctrină pragmatică, realistă, acțiuni decise, parlamentarism puțin, dreptate socială. Reprezenta mai mult sau mai puțin „stânga”, prin deziderate, dar avea comportamentul și atitudinea acesteia. Mai mult decât Weisser Kreiss în orice caz. Aceste două carteli ale studențimii din Imperiul fără Împărat, - Republica de la Weimar, (care vor plăti decontul celei de a doua conflagrații mondiale) au dat tonul și au organizat studențimea germană până la comasarea ideologică. *Direcția Roșie* reunea în general frățiile din vestul și centrul Germaniei. *Cercul Alb* reunea Burschenschafturile catolice din sud. În timpul celui de al doilea război mondial Direcția Roșie este dizolvată, la 18 octombrie 1935, împreună cu celelalte societăți studențești germane. Între 1932 și 1935, Teutonia Cernăuți a făcut parte din cartelul roșu.⁵⁹

La Cernăuți, anul 1940 este dramatic. Este anul de la care nici o încercare de întoarcere nu își va mai atinge locul de plecare.

Al doilea război mondial va separa lumea și va interzice drastic în jumătatea estică a Europei orice formă benevolă de organizare studențească. În lumea liberă, mai ales în RFG și Austria, Israel și SUA, seniorii Mitteleuropei reînființează vechile societățile studențești.

În lagărul socialist singurele organizații studențești erau cele ale partidelor comuniste. Unele societăți ucrainene reapar după 1997 la Cernăuți, Zaporije și Sici, iar în 1990 la Universitatea Suceava, pentru scurt timp Arboroasa, al cărei membru fondator am fost. Societatea Academică Arboroasa din Suceava a scos și ziarul cu același nume, cu apariții cvasilunare, timp de un an.

În Germania există astăzi următoarele Landsmannschafturi, „Echipe ale Țării”, cu origini bucovinene, în sensul că au ca membri (foarte puțini) bucovineni nativi, dar destui descendenți ai bucovinenilor, numite: Landesverband, Bezirksverband și Ortsverband, adică de Land, de Regiune și de Localitate:

Landesverband Baden Württemberg conține Bezirksverbandurile Stuttgart și Ulm; Landesverbandul Bayern conține Bezirksverbandurile Oberbayern, Schwaben, Regensburg și Ortsverbandurile Bad Rodach, Bamberg, Hallstadt, Passau;

Landesverbandul Berlin; Landesverbandul Hessen/Darmstadt cu Bezirksverbandul Frankfurt/Main; Landesverbandul Rheinland-Pfalz/Saar conține Bezirksverband Bitterfeld/ Umgebung, Bezirksverband Börde-Harz și Bezirksverband Sachsen-Thuringen;

Landesverband Nordrhein-Westfalen; Landesverband Niedersachsen conține Bezirksverband Hannover, Ortsverband Nienhagen, Bezirksverband Salzgitter.

În Austria există un Landsmannschaft la Linz.⁶⁰

Ca un omagiu pentru universitățile germane de valoare rămase dincolo de Cortina de Fier, anumite frății și corpuri care ființează în vest au inclus în numele lor și pe cel al acestora:

Frankonia Cernăuți din Erlangen, Arminia Cernăuți din Linz, Saxonia Cernăuți din Munchen (Pennäler al gimnaziștilor),⁶¹ etc. Aceste Landsmannschafturi sprijină și

⁵⁸ http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Wei%C3%9Fer_Kreis, (10.05.2014).

⁵⁹ http://de.wikipedia.org/wiki/Rote_Richtung#Literatur (10.05. 2014).

⁶⁰ <http://www.bukowinafreunde.de/landsmannschaft.html>, (10.05.2014).

sunt mereu interesate și solidare de viața bucovinenilor, germani sau nu, de imaginea Bucovinei și a României, respectiv Ucrainei în lume. Comunități bucovinene organizate există în Brazilia, la Rio Negro/Mafra, și în Statele Unite ale Americii, la Ellis, Kansas.

4. Obiceiuri, ritualuri și regulamente interne

Viața unei societăți academice se desfășura în afara timpului pe care studenții îl alocau învățaturii și examenelor, neavând în fapt nici o legătură cu școala. Era destinată timpului liber, era un mod de a se relaxa și în același timp era un mod de socializare, o sursă de mândrie, de etalare a unor calități. Valorile naționale, manifestate prin uniforme, steaguri, culori, insemne, cântece și sărbătoriri, împreună cu organizarea și ierarhizarea de sorginte militară făceau din apartenența la o societate academică un lucru demn de toată lauda. De asemenea trebuie spus că toate organizațiile studențești prețuiau credința în Dumnezeu și prezența consecventă la serviciul religios. Anumite „efecte secundare”, ca duelul, consumul excesiv de alcool sau manifestările violente, care apăreau uneori în viața de organizație a comilitonilor umbreau oarecum imaginea lor în afară, în ochii comunității în care trăiau, acoperindu-i însă de glorie în interiorul grupului.

Cel mai important eveniment studențesc era Commerciumul, întâlnire organizată cu ocazia deschiderii anului universitar. La Commercium erau invitate persoane publice, politicieni, rectorul, profesorii, societățile studențești prietene. Festivitatea se desfășura într-o atmosferă solemnă, se rosteau discursuri omagiale și saluturi din partea celorlalte societăți studențești, se interpretau cântece studențești și se organizau dueluri. Societățile academice organizau și baluri, serate de lectură sau muzicale, ieșiri în natură, concursuri sportive, marșuri cu făclii, pelerinaje, acțiuni caritabile și de voluntariat.

Viața de student în Cernăuți, era identică vieții oricărui student din Europa centrală și de vest, ea depinzând într-o foarte mare proporție de apartenența sa la o societate academică. El creștea ca bărbat cu fiecare semestru parcurs, devenind din novice (Keiland), vulpoi (Fuchs) și senior (Philister), servind și fiind servit, onorând și fiind onorat, primind și acordând încredere, onorabilitate, forță. Nu am găsit nici un jurnal sau regulament al vreunei societăți academice cernăuțene din perioada universității Francisco-Josephină. Pentru a descifra viața de comiliton, regulile și organizarea ei, am făcut o sinteză a mai multor relatări, ca reper principal luând Frăția Arminia Cernăuți din Linz, Asociația Germană Catolică Frankonia Cernăuți din Erlangen,⁶¹ și Asociația Catolică Germană Marcomannia Münster⁶².

5. Costumul commilitonului, atracție instantanee

Comilitonul are o vestimentație specială. Aceasta excelează prin manoperă și stil. Costumul său impresionează și seduce. Vorbim despre o uniformă militară înnobilită, distinctă.

Pe cap studentul are un acoperământ, numit cerevis, Mütze, Stürmer, etc. Și care poate fi un chipiu, o tichie sau o șapcă. Tichiile pot fi rigide sau moi, chipiul poate fi

⁶¹ <http://arminia1.jimdo.com/>; <http://frankonia-czernowitz.de/>; <http://www.burschenschaft-saxonia.de/>; (10.05.2015).

⁶² *Ibidem*.

⁶³ <http://www.markomannenwiki.de/>, (10.05.2014).

cilindric înalt și presat - curbat spre înainte astfel încât, capacul pe care se află brodat simbolul societății „Zirkelul” să fie vizibil, orientat spre interlocutor. Acesta se numește Stürmer. Culoarea tichiei, șepcii, chipiului, bascului, cerevisului, etc, este reprezentativă corpului, frăției sau societății din care face parte. La bază, pe circumferință ele pot avea o banderolă cu culorile societății, o „Schnapsband”, iar pentru fixarea pe capul studentului, tichia putea avea un șnur subțire, elastic, imperceptibil, petrecut pe sub bărbie.⁶⁴

Dacă are și o coadă de vulpe împrejurul ei, pe circumferință se numește Fuchscerevis, chipiu cu coadă de vulpe, purtat în mod obișnuit de Vulpan - Fuchs Major. Pe partea superioară a cerevisului, chipiului, tichiei, etc, poate fi brodat „Zirkelul” frăției, adică acea combinație de trei - patru litere, inițiale ale unor cuvinte reprezentative, definitorii și mobilizatoare: Patrie, Libertate, Curaj, Sinceritate, Credință, Onoare, etc., combinate într-o monogramă artistic și inteligibil lucrată, de regulă cu fir de aur sau argint.⁶⁵

Trunchiul commilitonului este îmbrăcat cu cămașă uni, de regulă albă, fără guler, o tunică. Peste cămașă un veston, haină, peketsche, sacou, iar deasupra lui o mantie, o pelerină sau o robă. Vestonul, denumit și Pekesche, Pikesche sau Bekiesche, de la polonezul Bekiesza, este din catifea sau din stofă fină de ață, lână.⁶⁶ Este strâmt și lung până la șolduri. Are poalele drepte sau rotunjite și are găitane sau nasturi metalici, butoni, la două rânduri. Are cusute ornamente simple, volute, de fir de aur sau argint pe contur, pe manșetă, umeri, sau omoplați. Pe umărul stâng are un epolet de care se agață „Zipfel”, un breloc din metal și pânză, de dimensiunea maximă a unei cărți de joc, ce conține „Zirkel”, adică inițialele Mottoului, culorile și eventual stema societății studențești. Zipfelul este de bere, de vin, de șampanie și de rachiu. Peste Pekesche este trecută o diagonală lată de 27 de milimetri, cu „Culeur”, culorile societății. Această banderolă lată, așesată exterior este așa zisă „Schärpe” și se poartă la chefurile cu bere, deci la cele mai ieftine, fiind astfel destinată mai ales vulpoilor, adică celor de jos. Dacă această bandă, cel mai adesea tricoloră, este de lățimea a 14 milimetri, ea se numește „Weinband” și se etalează la chefurile cu vin. Având doar 8 milimetri, „Secktband”, banda de șampanie se etalează la dineuri și desigur de către vulpani, flăcăi și seniori. Ultima și cea mai subțire bandă, de 4 milimetri lățime, este „Schnapsband”, banda de rachiu, purtată la chefurile cu băuturi spirtoase. Ultimele trei benzi se poartă pe sub haină, cele foarte subțiri pot fi prinse de cravată sau butonieră. Indiferent de lățime ele au aceleași culori și sunt identitare societății studențești.⁶⁷ Pe mâini se trag mănuși albe, cu apărători de manșetă lungi, apretate, din bumbac sau lână fină. Pantalonii sunt de pânză, mulați, până. În picioare sunt cizme de artilerist, strâmte, negre, cu tureatca până peste genunchi, în partea din față și mai scurtă, sub încheietură, în spatele genunchiului. În mână, la uniformă de paradă mai sus descrisă, „Vollwuchs”, comilitonul poartă o

⁶⁴ http://www.akademikerverbaende.de/files/tenberge_leseprobe.pdf, p. 47, 49, 65. (10.05.2014).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 37.

⁶⁶ Pekesche a fost introdus în Polonia de către ungurul Kaspar Beskiesza, starostele Regiunii Lanckorona în timpul domniei lui Stefan Batory. În același timp, în limba maghiară „bekes” înseamnă cojoc gros. pl. [Wikipedia.org/wiki/Bekiesza_\(ubranie\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Bekiesza_(ubranie)).

⁶⁷ http://www.akademikerverbaende.de/files/tenberge_leseprobe.pdf, p. 49, (10.05.2014).

sabie, rapirul corfrat,⁶⁸ cu lama subțire și garda larg acoperitoare, pe care sunt prezente „Culeurile societății”.

Dacă evenimentul de gală are loc în interior, atunci costumația suportă câteva modificări și se numește „Salonwicks”. Astfel în primul rând dispar cizmele fiind înlocuite cu pantofi negri. Va fi purtat costum, de regulă negru (și atunci obligatoriu cravată), sau Peketsche și pantaloni negri drepecți, care vor cădea peste pantofi. Din costumația de salon lipsește și sabia iar mănușile sunt fine și scurte. De regulă la paradă se poartă banda lată, de bere, iar la interior oricare, după caz. Pe costum comilitonul mai are diverse insigne ac sau cocarde, după caz.⁶⁹

Pelerina, roba, mantia, are rol de protecție față de intemperii dar conderă și o anume dinamică studentului. Ea are falduri, ape și clini, dând un aer romantic, vitejesc, ajutând la duel și putând masca figura celui ce o poartă. Este din catifea, stofă sau pânză. Se poartă afară, la „Wichsul” de Paradă.⁷⁰

Astfel se prezentau comilitonii la adunările lor private sau publice. În Universitate sau la defilări, costumația și atitudinea, mișcarea coordonată, cântecele pornite din piepturi tinere și cutezătoare, făceau țândări inimile doamnelor și domnițelor de oriunde, de pe Neckar sau Prut.

Nu pot părăsi garderoba obligatorie de gală fără să explic cum un element de vestimentație polonez a devenit emblematic și unanim adoptat, atât în formă cât și denumire de către vajnicii studenți naționaliști germani. În secolul XIX Peketsche era vestonul uniformeii cavaleriștilor polonezi. Acest veston cu găitane și ornamente din șnur, cu guler ridicat și tare sau cu rever îmblănit, din bumbac sau lână fină, în majoritatea cazurilor de culoare roșie, devine celebru în rândul tinerilor studenți germani însetați de libertate după refugierea în Prusia a „cadeților revoluționari” din „Noc listopadowa” urmăriți de armata țaristă.

La 29 noiembrie 1830, tânărul cadet de la școala de ofițeri din Varșovia, Piotr Wysocki, organizează o insurecție care duce la alungarea rușilor din Varșovia și ocuparea Arsenalului. Marele Duce Constantin Pavlovici Romanov, despotic numit de către Țarul Alexandru I vicerege al Regatului Congresului (partea de Polonie supusă Imperiului Țarist), se salvează printr-o fugă umilitoare, în haine femeiești. Vitejia și sacrificiul tinerilor polonezi, ofițeri în devenire, pentru eliberarea țării, au făcut celebră uniformă ce o purtau – Peketsche.⁷¹

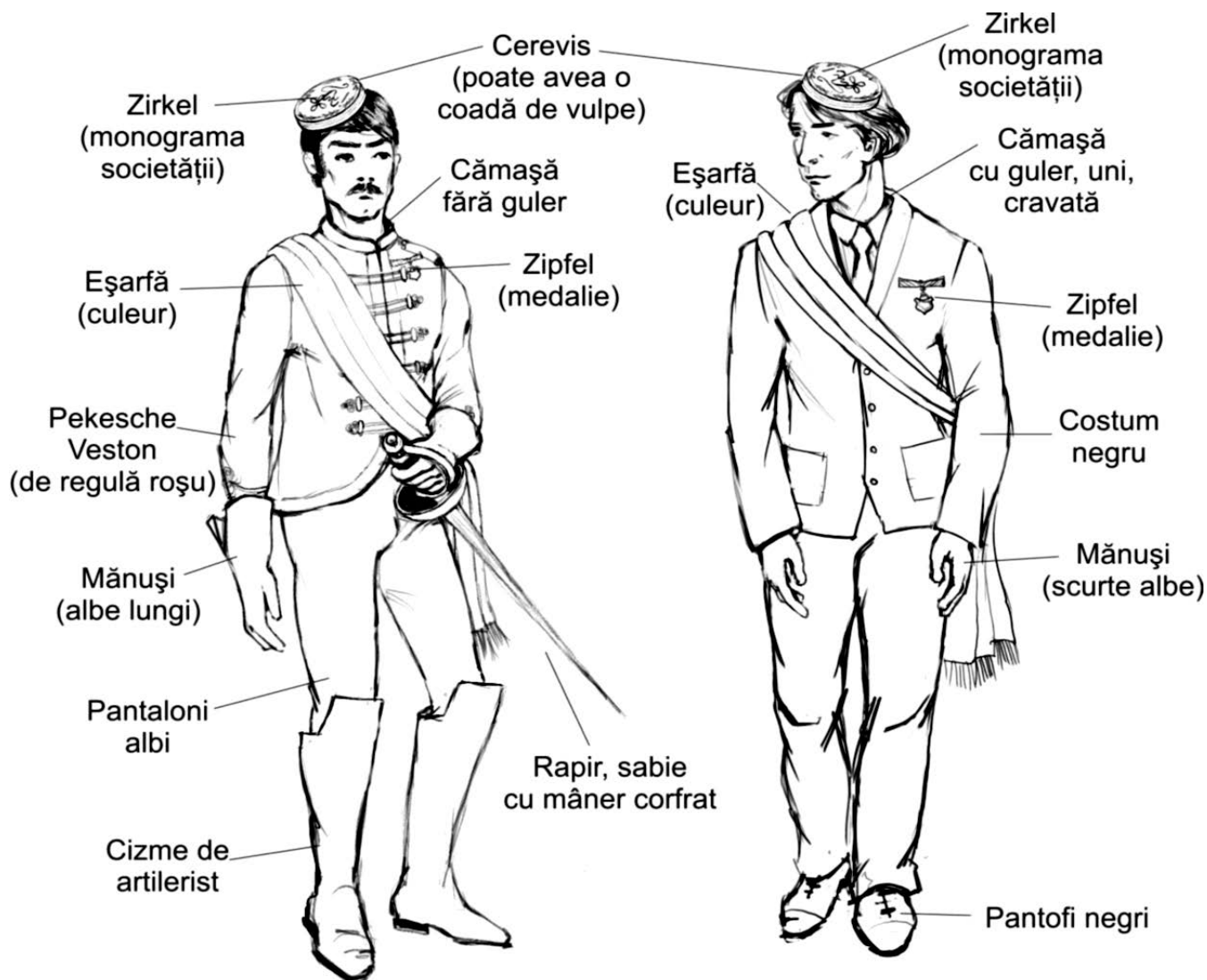
Așadar societățile poloneze sunt organizate și inspirate după modelul german, iar germanii adoptă afectiv și defilează în uniformeii glorioșilor polonezi. Pace în Europa!?

⁶⁸ http://de.wikipedia.org/wiki/Studentische_Fechtwaaffe, (10.05.2014).

⁶⁹ http://www.akademikerverbände.de/files/tenberge_leseprobe.pdf, p. 57, 67. (10.05.2014).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 59 (10.05.2014).

⁷¹ http://ro.wikipedia.org/wiki/Istoria_Poloniei, (10.05.2014).

6. Informații generale despre comment, regulamentul societății academice

Încă de la înființarea universităților studenții au avut o imagine favorabilă în societate. Ei s-au preocupat mereu de păstrarea etichetei și a bunului renume. Studenții și-au dezvoltat în evul mediu o suită de convenții, reguli și coduri, pe care la sfârșitul secolului al XVIII-lea le-au denumit generic Comment, de la expresia din limba franceză „cum este”. Inițial commentul era folosit doar formal și cuprindea regulile de desfășurare a unui Kommers - Festivitate de deschidere a anului școlar, sau pe cele ale Mensurii - duelul sportiv. Cu timpul termenul a devenit tot mai cuprinzător, acum el reglementează aspectul, manierele, atitudinea și vestimentația studenților, derularea evenimentelor organizate de către frăție ori soluționarea conflictelor dintre membrii acesteia. Cel mai vechi Comment ajuns până la noi este de la 1791 din Jena. El reglementa relațiile dintre Landsmannschafturi și Ordinul studențesc.⁷²

6.1. Commentul în activitatea cotidiană a corporației

Commentul are ca principală misiune reglementarea activității membrilor. Dezvoltarea frăției, ordinea și promovarea internă, situația seniorilor. Astfel, Keilandi

⁷² <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Comment> (10.05.2014).

(penele) sunt cei interesați să devină membri în frăție, Fuchs (vulpoi), Burschen (flăcăii) și Philistren (Seniorii) sunt poziții ale membrilor. Commentul îi desemnează pe Chargen (greii), care vor coordona cele mai importante momente ale frăției: Reception (primirea de noi membri), Promotion (promovarea), Philistrierung (pensionarea). Chargen sunt organizați în Consiliul de administrație, Vorstand. Consiliul de administrație avea două direcții principale: Al Activilor și al Seniorilor. Cel dintâi conduce frăția timp de un semestru. El este format din cinci Chargen care au funcțiile: Senior (cel care vorbește în numele frăției), Consenior (cel care supraveghează duelul), Fuchsmajor (conduce procedurile de admitere și promovare în frăție, coordonează întreg programul semestrial, efectuează planificarea semestrului), Scripto (întocmește documentele scrise, procese verbale, rapoartele semestriale) și Quaestor (casier, trezorier, contabil). La unele frății, la cele dueliste mai ales, Fuchsmajor, Scripto și Quaestor nu sunt Chargen.⁷³

Consiliul de administrație al Seniorilor, Alterherren, reprezentând cea de a doua coloana pe care se sprijină frăția. Membrii sunt aleși pe o durată de trei ani, de către AHC, Conventul Seniorilor, fiind posibilă realegerea. Pentru a fi membru în Consiliul de Administrație al Seniorilor, candidatul trebuie să obțină majoritatea absolută a voturilor. În decursul unui mandat Seniorul din Consiliu trebuie să reprezinte măcar odată frăția, în Consiliul de Administrație al activilor.

Consiliul Seniorilor este alcătuit din: Președinte, Locțiitor, Secretar, Casier, reprezentant al frăției în exterior, reprezentant al Keilanderilor (aspiranți și novici), Evaluator. Consiliul Seniorilor are și o componentă managerială care coordonează Frăția ca pe o firmă, Geschaefstvorstand, format din Președinte, Locțiitor, Secretar, Casier. Pe durata unui an Conventul Seniorilor alege și doi Auditori, care îi verifică pe contabili și predau rapoartele Conventului Seniorilor. Tot seniorii se ocupă și de administrarea sediului frăției, constituind dintre ei un Consiliu de administrare a Casei Frăției, ales pe o perioadă de trei ani și care este compus din: Președinte și Trezorier. După caz și necesități, după amploarea activităților generatoare de profit ale frăției, conventul seniorilor își mai putea crea și alte organe de coordonare și control.⁷⁴

Așadar observăm cum de partea spectaculoasă, gălăgioasă și colorată a frăției se ocupă tinerii, iar de supraviețuirea sa economică se ocupă seniorii, Philistrinii. Ei au grijă de relația cu Conventul superior unde faima frăției trebuie continuu întreținută. Tot seniorii sunt veriga aurită dintre comilitoni și înalta societate, cea financiar - bancară, cea a ofițerimii imperiale sau a aristocrației și a elitei politice. Cele două categorii sunt parte a unui sistem extrem de bine organizat, reglementat și echilibrat, încât continuitatea în interes și împlinire socială primează diferențelor de generație.⁷⁵

Multe frății aveau propriile cămine pentru studenți, cantine și stabilimente pentru baluri și întreceri cavalești ori sportive, organizau cu forțe proprii spectacole și serbări care aduceau venituri, funcționau în regim de Fundații, iar seniorii, nu rareori magnați

⁷³ http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=AC#Allgemeiner_Convent_.28AC.29, (10.05.2014).

⁷⁴ http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Das_Seniorat#IX._Der_Convent, (10.05.2014).

⁷⁵ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Vereinsaufbau>, (10.05.2014).

sau prinți, dirijau favoruri financiare sau contribuiau cu cotizații substanțiale către frăție etc.⁷⁶

Reception este admiterea oficială în frăție. Acest lucru se putea face prin mai mulți pași. Keilandul depunea o cerere de admitere adresată către Fuchsmajor (vulpoiul șef). În cerere se precizează situația petentului, student, catolic, de sex masculin, care nu aparține nici unei asociații, numărul de semestre parcurse, locul și data nașterii, naționalitatea, cetățenia, etc. Keilandul este de mai multă vreme prezent ca invitat cu acordul Conventului (adunarea generală) la activitățile frăției, este tratat cu respect și i se dau anumite atribuțiuni în frăție.⁷⁷ Fuchsmajor este împuternicit de către Conventul Flăcăilor - BC - Conventul Activilor, (care se ocupă cu primirile, promovările, demisiile sau excluderile, organizarea alegerilor de Chargen și poate prelua oricare din atribuțiile AHC - Altenherrenconvent, adunarea generală a seniorilor) să primească cererea de admitere. Ea este analizată de către BC, Conventul Flăcăilor unde are loc prima parte a festivității de primire. Se intonează strofa culorilor din imnul Frăției se oficiază partea birocratică a admiterii, consfințită de semnarea actelor și depunerea jurământului, felicitările primite de la membrii prezenți, și alegerea poreclei de berărie pentru noul venit. Urmează o a doua parte, cea desfășurată cu mai mult fast, la Berărie, unde este organizat un Kommers.⁷⁸

Candidatul este adus încadrat de doi Chargen în fața Presidiului care îi adresează mai multe întrebări și îl ajută să depună jurământul, pronunțând fragmente din acesta, la care proaspătul vulpoi conchide cu: „da, jur!” Tonul este declamativ și pauzele sunt punctate de ovațiile adunării. Așezându-i Keilandului spada pe ambii umeri și pe creștet Praesidiul îl transformă în Fuchs - Vulpoi. În timpul ceremoniei acesta poate fi interpellat pe numele său real sau pe cel proaspăt dobândit. Folosirea numelui conspirativ, care este întotdeauna ales cu bună intenție pentru stârnirea râsului, aduce alte valuri de hohote în berărie, sala de festivități a frăției. În mod dibaci procesiunea alternează momentele sobre, emoționante, cu exuberanța dezlănțuită a comilitonilor care, simultan, își îngroașă rândurile și își sporesc în ritm alert alcoolemia.

La berărie, fiecare Fuchs avea un Biervater, Tatăl de bere care se mai numea și Leibbursch. Fiecare Fuchs, trebuia să își caute un așa-zis Bundesbruder, Frate de Asociație, mai matur care să îl ghideze și să îl inițieze prin toate particularitățile și tainele asociației și ale Comment-ului. În plus, acest frate mai mare, îi reprezintă interesele pe lângă Fuchsmajor, și BC, Conventul Flăcăilor. El poartă denumirea de Leibbursch, Flăcăul trupei. Era un antrenor personal al Fuchsului, deci nu putea fi Fuchs. Fuchsul era Biersohn, adică Fiul de bere pentru Leibbursch, și era echipat de acesta, contra cost, cu un semn distinctiv, o medalie, Bierzipfel și o insignă care aveau pe ele culorile frăției, precum și o carte de cântece. Un Flăcău de trupă, sau Tată de bere putea avea mai mulți Fuchsi ucenici, creând astfel Bierfamilie, o familie de bere, adică o

⁷⁶ Horst Baier, Max Weber: Wirtschaft, Staat und Sozialpolitik: Schriften und Reden, 1900-1912. Tübingen, Editura Max Baier, 1998, (vol.8 din Max Weber Opere Complete), p. 455.

⁷⁷ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Keiland>,
<http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Burschenpr%C3%BCfung>, (10.05.2014).

⁷⁸ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Keiland>, (10.05.2014).

echipă de chef.⁷⁹ Din atotcuprinzătorul Comment nu putea lipsi o reglementare a depășirii momentului de mahmureală de a doua zi, mai ales că principalul câmp de luptă al comilitonului rămânea berăria.

Mahmureala se naște în momentul în care nu se pot produce destule aldehide hidrate care să construiască intermediarii. Amestecul de feluri de băuturi și excesul de alcool sunt cauza. Dacă alcoolul conține și metanol, situația se agravează, apar intermediari toxici care conduc mai apoi la otrăvire.

Consumul de alcool duce, de asemenea, la deshidratarea corpului. Odată cu deshidratarea are loc o pierdere de substanțe minerale, ce conduce la deranjarea echilibrului ionic. Nivelul de glucoză din sânge scade drastic și conduce la epuizare. Astfel lămurii, mahmurii, bravii răniți ai șarjelor temerare din noaptea precedentă, sunt îndrumați la tratament. Înainte de pornirea la chef trebuie să consume vitamina C din sucuri naturale de fructe sau tablete și să mănânce consistent. În timpul luptei nemiloase, ei trebuie să consume apă alături de vin sau de bere. După ședința alcoolică să se întoarcă pe jos acasă și să doarmă lângă fereastra deschisă. Asta pentru o mai bună oxigenare. Înainte de culcare să consume o tabletă de magneziu și apă minerală.

Dimineata de după: Fuchsii vor consuma vitamina C, apă, suc de roșii cu sare. Deci vitamine, minerale, apă. Se oxigenează suplimentar creierul prin gimnastică la fereastră sau plimbări, se fac dușuri calde. Peste zi se va mânca multă fiertură, se va bea apă și se vor consuma fructe și legume.

Tratamentul fiind garantat, nu peste mult timp comilitonul poate relua „Komersul” din „Kneipe”, împreună cu a sa „Bierfamilie”.

7. Salamander

Este forma maximă a onoarei, a onorului pe care îl putea primi un personaj din partea colectivului studentesc, Bierfamilie, (familia de bere) la un Komers. Procedura se aplica o singură dată aceleiași persoane la o reuniune. O Salamandră era „frecată” în cinstea cuiva. Aceasta era formula oficială. Halbele de bere sau paharele cu vin, șampanie, rachiu, erau frecate circular pe mesele de lemn ale cârciumei, cu scopul clar al obținerii efectului sonor specific, apoi ciocnite alternativ între meseni, ridicate, incantate în formule latinești, golite grabnic și din nou umplute. Salamander putea fi destinată unui vecin de cameră sau Împăratului, unui bun prieten sau unui senior. Era un toast, era o ovație, era manifestarea puterii și unității societății studentești. Asupra modului în care s-a ajuns la alegerea acestui nume există mai multe păreri. Dacă denumirea de Salamander este o înșiruire de inițiale cum ar fi: „S(auft) Alle M(itein)Ander, adică abrevierea lui: Să ne îmbătăm împreună!; sau o expresie arabo-greacă: Salaami andri, adică: Glorie bărbatului!; ori poate o veche urare de luptă care conține în ea numele Alamanilor, viteazul trib german, nu s-a decis încă.⁸⁰

După alte surse, care ne duc în aceeași zonă neclară a evului mediu și a superstițiilor sale, salamandra era singurul animal care supraviețuia trecerii prin foc. Zbuciumul salamandrei, străduindu-se să iasă cât mai repede din focul chinuitor, este

⁷⁹ http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Allgemeiner_Deutscher_Biercomment, (10.05.2014).

⁸⁰ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Salamander>, <http://juergenmauser.de/fm/page10/page10.html>, (10.05.2014).

ilustrat prin frecarea halbelor pe masă, circular, sonor, simultan, imitând zvârcolirea acesteia. Dacă vom descifra textul latinesc scandat de comilitoni în timpul celebrării salamandre: „*Berea o beau oamenii, cu apă de izvor se adapă toate celelalte creaturi, departe de gâtulejul omului să stea apa; Așa se bea, așa se bea la curtea prinților! Bum, bum!*”⁸¹, vom fi edificați despre starea generală care domnește la finalul unui Komers în care au fost omagiate cu Salamandre măcar zece personalități. Nu întâmplător unul dintre capitolele clare ale Commentului era dedicat Katerului, adică Mahmurelii și remedierii acesteia. Există și o Salamandră dedicată comilitonilor duși, decedați (Trauersalamander), în care halbele sau paharele se ridicau și se așezau silențios, fără a fi ciocnite și nici frecate de masă. Un „program” Salamander însemna mai multe runde de umpleri și goliri, de incantări și Vivaturi, de persiflări între Chargeri și Contracheri, însemna de fapt o antrenare comună, o „euforizare” instantanee de dragul celui onorat. În genere toate jocurile de Kneipe, care se desfășurau cu paharul alături, duceau la ebrietate. De aici încolo, Praesidium-ul, Chargerii, Biervaterul, Bierbruderul, adică tot sistemul foarte bine ierarhizat și unanim recunoscut, se ocupa de buna și cuviincioasă încheiere a Komersului.⁸²

În procesul oricărui chef existau mai multe elemente distincte și proceduri care dădeau farmec și haz adunării. În primul rând exista o terminologie a corporației, un „Vocabular” cu coduri și comenzi rostite în latinește, pentru fiecare gest, operațiune sau atitudine în parte. Ad loca, (stați jos, vă rog!), ad pedale, (vă rugăm ridicați-vă în picioare!), bibite!, (beți!), pereat (moarte!), cantus „x” pro corona, (se va cânta strofa „x” a cântecului), tempus, (pauză), vivat, (trăiască!), vulco „X”, (numitul „X”), silentium, (liniște!) etc.⁸³

Există și un mod special de calcul al timpului în Kneipe, „Bierminute”, (minutul de bere) Cinci minute de bere însemnând trei minute în timp real. Cam atât durează o ovație, un toast, o salamandră.

De asemenea exista o posibilitate de a participa la Komers fără să fii obligat să bei. Studentul se declara Bierkrank sau Bierimpotent, (bolnav, neputincios în fața berii) și după ce Biervaterul său, (tatăl de bere) îl nota pe Tafel, (o tăbliță cu evidența prezenței și consumului), îi așeza în față o cană de bere goală cu un pai de grâu sau o un bețișor pus de-a curmezișul. Toată seara bolnavul nu le atinge. Acesta este un semn pentru chelner să îl ocolească. În mod curent se aplicau și „Pedepse” celor care, în procesul desfășurării chefului comiteau greșeli. Nici greșelile nu erau capitale și nici pedepsele nu erau punitive. Erau întocmai ca și pedepsele date la jocul de cărți între copii. Era o provocare antrenantă și amuzantă adresată întregii adunări a comilitonilor de a-și păstra rațiunea trează pe măsură ce berea curgea, lucru greu de realizat. Pierderea capacității de concentrare, a vitezei de reacție, a dibăciei, se transformau în moment de distracție pentru întreaga asistență.⁸⁴ Este clar că cel care încurca socotelile

⁸¹ <http://juergenmauser.de/fm/page10/page10.html>, (10.05.2014).

⁸² <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Leibbursch>, (10.05.2014).

⁸³ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Kneiplatein>,
<http://juergenmauser.de/fm/page7/index.html>, (10.05.2014).

⁸⁴ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Bierstrafe>,
<http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=L%C3%B6ffeln>,

era alcoolul. Lingura de bere, era pedeapsa de a bea bere cu lingura, procedeu care duce la o îmbătare rapidă, băutul urcat în picioare pe scaun, apoi urcat în picioare pe masă, apoi în picioare pe scaunul așezat pe masă. Cana pedepsitului fiind umplută imediat ce o golea, în uralele asistenței până când aceasta decide încetarea. Acest procedeu se numește „cana”. „Gazeta Berăriei” este un joc intelectual, în care fiecare dintre comilitoni își alege să mimeze câte un personaj cunoscut din viața publică, dar mai ales universitară, ales dintre colegi, profesori, etc, interacționând între ei, creând o scenetă mută. Un altul, cu umor, relatează cu voce tare, antrenant, acțiunea pe care o vede, descriind personajele exact ca și cum ar redacta un reportaj pentru ziar.⁸⁵

Galopul de bere „Biergalopp”, constă în golirea cării celui din dreapta. Simultan fiecare comiliton ia cana din dreapta și bea din ea o înghițitură. Se lasă cările pe masă și se iau din nou cele ale vecinului din dreapta și tot așa până când se golesc. Se creează o mișcare interesantă, jocul presupune sincronizare și orice stângăcie produce carambol, stârnind râsul și cerând desigur o pedeapsă.

Există câteva zeci de jocuri și proceduri de chef și antren, care întăresc coeziunea societății studențești, unele sobre, care fac apel la nație și patrie, altele care produc ilaritate, unele plicticoase, altele antrenante. Toate conțin elemente militare și limbaj cifrat și își relevă originea străveche, cavaleriească. Pe tot parcursul Komersului se cântă și se bea. Talentul este al Presidiului să conducă seara spre un liman fericit.

8. Duelul - Mensura

Termenul Mensur, însemnând măsură s-a referit inițial la ideea spațiu de luptă, de confruntare, de manevră, delimitat la limitele clare pe care partenerii contractuali nu aveau voie să le depășească. Mai târziu numele Mensur a desemnat lungimea unei săbii sau florete, distanță minimă existentă, în momentul cel mai critic al duelului, între doi studenți, atunci când ei se ating cu vârful lamei. La început duelul era dinamic, mobil. Din 1870, adversarii se confruntau fără să le fie permisă eschivarea. Drept armă oficială foloseau sabia. La duelurile de săbii sau pistoale, armele erau puse la dispoziție de către Comment. La mijlocul secolului al XIX-lea, devenise populară ideea de duel consensual, care nu mai avea nici o legătură cu duelul de tip roman. După o provocare, care era o insultă, urma confruntarea dintre cei doi adversari. Afacerile de onoare nu se rezolvau pe stradă, conform unor reguli fix stabilite, ci în locuri special amenajate. Deși duelul organizat era mai puțin periculos decât cel clasic, neavând ca scop uciderea sau înfrângerea adversarului, s-a ajuns și aici la abuzuri și excese. În spatele fiecărui duel organizat se ascundea un adevărat motiv de luptă. Pentru a remedia această situație, s-a dezvoltat treptat o formă strict reglementată de duel, numită Bestimmungsmensur.⁸⁶

Aceasta promova ideea de duel ca sport, scopul nemaifiind rezolvarea problemelor de onoare cauzate de insulte, ci aducerea în prim-plan a așa-numitei “probe de curaj”. Duelul devenise acum un scop personal. Pe lângă Bestimmungsmensur exista în continuare (cel puțin până la cel de-al Doilea Război Mondial) și duelul organizat, având scopul de a da satisfacție studenților încorporați. Scopul Duelului reglementat nu

<http://juergenmauser.de/fm/page9/page9.html>,

<http://juergenmauser.de/fm/page14/page14.html>, (10.05.2014).

⁸⁵ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Biermimik>, (10.05.2014).

⁸⁶ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Mensur>, (10.05.2014).

era “câștigul” prin rănirea adversarului, ci prin purtarea unei partide respectând toate regulile, prin „câștigarea la puncte”. Motivul era crearea unei legături mai strânse între membrii societății, frăției. Pentru o funcție ca cea a Fuchs-ilor, sensul duelului era formarea educativă a caracterului. Așadar, conform Commentului, scrima trebuie să: “servească educării spiritului de autodisciplină și curajului [...] Studentul practicant de scrimă trebuie să încerce să îi învingă pe cei mai experimentați decât dânsul și pe luptătorii cu rang mai mare în cadrul frăției, dar, pe lângă aceasta, el trebuie să accepte loviturile primite fără convulsii și fără frică [...] Prin proba de îndrăzneală, acesta câștigă putere, experiență și se obișnuiește cu farmecul tensiunii, învățând să diferențieze performanța superioară, de cea facilă.”⁸⁷

Pe lângă duelurile purtate individual, s-au dezvoltat în jurul anului 1800, așa-numitele “P.P.-Suiten” (Pro-Patria-Suiten), care aveau loc între două frății. Fiecare lupta pentru frăția și societatea sa. După cel de-al Doilea Război Mondial, P.P.-Suiten nu mai erau permise ca modalitate de rezolvare a problemelor de onoare.⁸⁸

8.1. Desfășurarea duelului

Înainte de purtarea unui duel, membrii asociației trebuiau mai întâi să se antreneze. În acest scop, Fuchsiile trebuiau să lupte în mod regulat împotriva unor manechine sau împotriva altor membrii dotați cu protecție completă.

Duelurile se purtau după reguli fix stabilite, dar care de asemenea puteau diferenția de la o universitate la alta. Un Bestimmungsmensur se purta în principiu doar între doi adversari cu pregătiri echivalente. Duelul nu se purta niciodată între doi membri ai aceleiași organizații, deoarece adversarii trebuiau să aparțină de două

⁸⁷ *Ibidem.*

⁸⁸ <http://arminia1.jimdo.com/wer-sind-wir/fechten-und-mensur/>, (10.05.2014).

corporații diferite. Confruntarea avea drept armă o sabie ascuțită, cu o gardă acoperitoare, largă și generoasă, numită „clopot” sau „coș”. Pe această suprafață de protecție era loc suficient pentru afișarea culorilor frăției. De aceea după „clopotul” sabiei se identifica cel dintâi cărei frății aparținea studentul.⁸⁹

Înainte de al doilea război mondial erau disponibile și alte forme de arme utile (de exemplu, sabia). Paukanten-ii erau prevăzuți cu îmbrăcăminte de protecție (Paukwichs), care se diferenția de fiecare Comment. Părțile vulnerabile ale corpului erau mereu protejate: corpul de șortul special de scrimă, gâtul de guler, nasul, ochii și tâmpilele de către ochelari, Paukbrille, iar brațul și mâna de mănuși.

Fiecare duelist avea lângă dânsul un secund, echipat la rândul său, care intervenea în cazul în care adversarul încălca regulile. Desfășurarea duelului presupunea obligatoriu și un Mensurleiter, și anume un coordonator de Mensur, imparțial. Pe lângă acestea, era obligatorie și prezența unui medic, care să se ocupe de cicatricile, mai superficiale sau mai profunde ale celor doi adversari.

La duel, mobilitatea celor doi era restrânsă. Distanța dintre cei doi era de o spadă, fiecare având mâna înarmată ridicată, iar cealaltă la spate. Duelul era împărțit în runde, fiecare duelist având dreptul la un număr fix de lovituri, între runde existând scurte pauze. După ce numărul prestabilit de lovituri era consumat, sau avea loc o disipare, duelul se încheia. O disipare avea loc doar în cazul în care unul dintre dueliști era grav rănit sau vreunul din cei doi încălca o regulă. Pentru a avea loc un duel, acesta trebuia mai întâi să fie anunțat la Convent. Nu se punea problema rănirii unui membru, era doar o regulă ce ținea de comportamentul acestora.⁹⁰

⁸⁹ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Schl%C3%A4ger>,

⁹⁰ <http://www.markomannenwiki.de/index.php?title=Mensur>, (10.05.2014).

CUTUME MATRIMONIALE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Aurel PREPELIUC

Rezumat: La sfârșitul secolului al XIX-lea lumea satului bucovinean suferea transformări ireversibile în ceea ce privește viața materială și spirituală lucru care se reflectă automat și în mentalități. Trăind încă în cadrul unei economii închise, autarhice, oamenii se raportau în existența lor la niște repere arhaice dar foarte bine modelate pe structura psihologică a poporului român. Căsătoria era un moment de graniță, de trecere, de cea mai mare importanță în viața omului și era în consecință tratată cu cea mai mare atenție cântărind toate aspectele implicate, partea materială fiind încă criteriul determinant în alegerea unui partener de viață.

Cuvinte cheie: cutume, scrisori, avere, domnișoară, căsătorie

Abstract: At the end of the 19th century, the rural areas of Bukovina underwent irreversible changes regarding its spiritual and material life, a fact automatically reflected in mentalities as well. Still living within a closed, autarchic economy, people related to points of reference that were archaic, yet well-molded to the Romanian mind. Marriage was a landmark, a rite of passage of great importance in one's life and, consequently, it was treated with much care by weighing up all the aspects involved, the material side still being the decisive factor when choosing a spouse.

This paper brings a small contribution to defining certain social modes of conduct at the end of the 19th century, particularly marriage customs, on the basis of a bibliography, which represents a collection of letters dated back to the turn of the 20th century. The female character, Catrina Turturean of Pătrăuți near Suceava, without being a famous person, embodies the crystallization of the middle class in the village world against the backdrop of national and cultural revival of the Romanians in the Duchy of Bukovina.

Keywords: institutions, letters, wealth, miss, marriage

Lucrarea de față reprezintă o mică contribuție în definirea unor mentalități sociale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și are ca sursă bibliografică o colecție de corespondență datând de la cumpăna veacurilor XIX-XX.

Personajul feminin, Catrina Turturean din Pătrăuți pe Suceava (denumirea de odinioară a comunei Pătrăuți pentru a o deosebi de Pătrăuți pe Siret, din acea parte a Bucovinei aflată astăzi în granițele Ucrainei), fără a fi o personalitate, întruchipează cristalizarea clasei de mijloc și în lumea rurală pe fondul renașterii naționale și culturale a românilor din Ducatul Bucovinei.

Fica lui George a lui Iacob Turturean, țăran înstărit și a Domnicăi Fogoraș, „econoamă” la banca Raifeisiana din localitate, Catrina s-a născut la 30 septembrie 1871, după cum rezultă dintr-un extras din Condica Cununaților a parohiei Pătrăuți pe Suceava.

Fără alte date despre evoluția Catrinei decât corespondența scrisă sau primită la peste două decenii, nu putem decât să presupunem că viața sa și-a urmat cursul firesc

pentru fetele acelor timpuri, cu parcurgerea învățământului primar la școala din localitate și însușirea îndeletnicirilor casnice necesară vieții într-o viitoare căsătorie.

Chiar dacă în comuna Pătrăuți școla a luat ființă la doar un deceniu înainte de nașterea Catincăi, știința de carte a progresat mult în acele familii nereticiante în a-și trimite copiii la învățătură, conștiente de beneficiile școlii.

Într-o astfel de familie a avut șansa a se naște și Catrina noastră. Unchiul ei era Vasile Fogoraș „Clopotarul”, ultimul descendent a unei familii de meșteri turnători de clopote cu origine ardeleană, ce a turnat clopote în atelierul de la Pătrăuți chiar și pentru mănăstirea Neamț, fiind și primar al satului „antiste comunal” în trei mandate consecutive. Doi frați ai Catincăi au urmat cursurile Liceului superior greco-ortodox din Suceava, Vasile devenind preot la Calafindești iar Amfilohie judecător la Judecătoria Suceava, cei doi frați fiind peste ani desemnați nuni la cununia Catincăi.

Din cuprinsul scrisorilor reiese că cei cu care purta corespondența erau intelectuali din lumea satului (învățători, cantori bisericești) și mărunți funcționari ceea ce denotă că avea o instrucție peste media acelor timpuri cu atât mai mult cu cât unele scrisori primite sau scrise de Catina sunt în limba germană.

Faptul că împrumuta cărți în limba română de la învățătorul din Pătrăuți, Ioan de Barbier, ba chiar și acesta se împrumuta cu cărți în limba română de la ea¹ nu apare ca un lucru ieșit din comun cunoscând că la sfârșitul secolului al XIX-lea comuna Pătrăuți beneficia de serviciile unui intelectual de talia părintelui Constantin Morariu – parohul bisericii din localitate – și exista deja din 6 aprilie 1896 societatea de citire „Viitorul”.²

O corespondență mai substanțială s-a păstrat de la consăteanul Ioan Corniciuc pe când acesta se afla în armată. Absolvent a două clase gimnaziale, aflat și la cârma societăților „Viitorul” și „Arcașul”, după căsătoria Catincăi cu Christofor, va conduce comuna în trei mandate.

Și cu învățătorul Ioan de Barbier – menționat deja – a schimbat o corespondență bogată, relația lor de prietenie rămânând una idilică și nedepășind o anumită linie protocolară conform unei scrisori a acestuia:

„Eu pitrec aici în Pătrăuți o viață foarte rea și ticăloasă că nu am cu cine mă întâlni și nici cu cine vorbi. La mata aș fi mers acum de multe ori însă oamenii îs câinii lui Dumnezeu și apoi ar putea vorbi foarte multe despre noi, de aceea mă retrag și eu de a merge undeva. Dară scriptural ne putem convorbi totdeauna.”³

Viața socială era aceea a tinerelor domnișoare de la sat la sfârșitul secolului al XIX-lea având ca repere clăcile și șezătorile: „D-Voastră V-ați exprimat la o clacă de buci la domnul Solonari (...)”⁴ și petrecerile cu joc: „Mă uitam când și când pe fereastră că era jocul pătrăucenilor (...) acolo văzui o copilă frumușică pe care o purtam încă de mult în suflet”.⁵

¹ După cum reiese dintr-o scrisoare primită de la învățătorul Ioan de Barbier, Pătrăuți, 12.01.1891

² Constantin Morariu, Monografia culturală a comunei Pătrăuți, apud Nicolai George Turturean, Pătrăuții Sucevei, Suceava, 2007 p. 138

³ Scrisoare de la învățătorul Ioan de Barbier, Pătrăuți, 18.02.1891

⁴ Scrisoare din 19.01.1897, indescifrabil

⁵ Scrisoare de la Mănăstirea Dragomirnei, 08.05.1891

Tot din corespondență sesizăm și inovațiile în port și mentalități la noua clasă în formare, aceste diferențieri împărțind lumea satului – mult mai reticentă la nou – în două tabere, tradiționaliștii și moderniștii: „Preutul V-ar fi spus Matale în biserică că de ce veniți Mata cu pălăria și că a cui sunteți și altele. Noi n-am voit de feliu să credem decât că aceasta nu este cu puțință și că preutul nu va fi așa de nerușinat să zică așa ceva și că nici n-are dreptul să zică”.⁶

Parcurgând scrisorile păstrate scrise între 1889 și 1898 ne surprinde eleganța exprimării cuprinsă în formulele de început: „Mult dorită Katincuță”, „Mult onorată Domnișoară Catincă”, „Stimabilă Dșoară Catincă” sau „Stimate Dle Macovei” aceasta din urmă formulă de adresare fiind a Catincăi dintr-o scrisoare adresată viitorului soț.

Formulele de încheiere erau chiar și mai pretențioase:

„Sărutând scumpele mânuțe ale Matale ale Mămuții și Tătuții de mii de ori rămân a Matale,

Cu tot respectul adoratei”⁷

Sau:

„Mă închin de sănătate la Dumneata care-mi ești cea mai scumpă”⁸

Sau:

„Bine voiți a primi D-șoară încredințarea perfecte mele considerațiuni.

Al Dtale cu stimă”⁹

Lucru greu de înțeles astăzi, cu mai bine de un secol în urmă, atracția fizică între viitorii miri era departe de a constitui un criteriu cu greutate în alegerea partenerului de viață, predominând argumentul economic respectiv poziția socială dată de ocuparea unui post în administrație sau învățământ:

„Un învățătoriu e interesat fiind că v-a văzut odată și i-ați plăcut lui, de aceea m-a rugat ca să vă întreb pe mata câtă avere căpătați de la părinți. Eu cred că e mai bine un învățătoriu sau altceva decât popă de la Moldova. Popii de la Moldova sunt tare necăjiți”.¹⁰

„Vă rog spuneți-mi părerea Dtale dacă vă convine sau... că și eu unul sunt la părinți rămân moștenitor peste tot, voiajurile spre Galați, București și în toate locurile Ne-ar fi libere”.¹¹

„Fiind la Dvoastră a făcut persoana și purtarea Dtale față cu mine o impresiune foarte mare asupra mea încât m-am hotărât de a Vă întreba, ori de ați avea aplecare spre starea învățătorescă. Totodată poftesc respuns cum ați pus treaba la cale, căci aș vrea să știu atât eu cât și părinții mei (...) Poftesc a-mi răspunde cât mai curând, cum V-ați răzgândit și în ce feliu V-ați convorbit cu părinții Dtale și de care părere ești și Mata.”¹²

„Domnișoară eu vă iubesc, eu am cele mai fierbinți simțiri pentru mata ca să vă descopăr al meu cel mai ascuns secret din inima mea... Eu sunt îndrumat la un viitor

⁶ Scrisoare de la Irimie Irimiciuc, Suceava, 03.05.1894

⁷ Scrisoare de la Arcadius Isopescul, Costișa, nedată

⁸ Scrisoare de la Ion Corniciuc din Pătrăuți, militar în termen la Cernăuți, 30.04.1890

⁹ Scrisoare de la G. Sireteanu, 26.07.1892

¹⁰ Scrisoare de la învățătorul Nicolaiu Botezath, Bosanci, nedată

¹¹ Scrisoare de la G. Sireteanu, loc. cit.

¹² Scrisoare de la învățătorul Vasile Clipa, Pârtești de Jos, nedată

adecă pe drumul căsătoriei și de veți voi Mata să facem o parte sărbătorească apoi v-oi putea zice că sunt norocit contin.

Totodată vă împărtășesc că avere mare n-am, am așa la o mie de florini de-aș vinde-o, averea mea posedă din vre-o câteva fălci de pământ fără ci mai am de la fratele meu. Pe lângă toate, economia o știu bine că-s fiul unui gospodar din Igești și din o familie onestă și mazel”¹³

„Vă rog să-mi dați un răspuns cum rămâne cu ceea ce am vorbit atunci când am fost la Dvoastră; Cum v-ați mai pus la cale cu părinți Matale și cu Domnii Frățiori și de veți voi cum v-am zis, atunci putem face nuntă și îndată...”¹⁴

O scrisoare mai interesantă datată 1898 din care reproducem fragmente mai consistente, este poate cea mai relevantă în creionarea mentalităților matrimoniale a acelor timpuri:

„Stimată Domnișoară

(...) aflându-mă eu în corpul finanțiar m-a dat în satul Lucavița pe granița română și mergând în servicii cu Dl. Abteilungsleuter Grigorovici ne-am luat de vorbă despre casătorit. Dl. Grigorovici m-a întrebat ori de sunt Domnișoare în Mitoc, culte și cu ceva avere, însă eu i-am recomandat câte am știut iar Dumnealui mi-a răspuns că așa ceva nu ar voi să se căsătorească. Dumnealui cată vre-o Domnișoară mai în stare și totodată să fie și o gospodină bună. Atunci mi-am adus aminte Despre Mata și v-am și recomandat pe mata și chiar și averea matale și Dl. Grigorovici mi-a răspuns că Dumnealui ar voi cu așa o domnișoară să se căsătorească mai degrabă ca una din cele ce i-am recomandat eu din Mitoc. (...) Iar Dumnealui găsește domnișoare însă Dumisale nu-i sunt plăcute fiindcă sunt unele prea tinere și altele nu de religiunea gr. or. Dumnealui Nu voiește o Domnișoară de altă lege ci numai de legea română fiindcă Dumnealui încă e român. Dumnealui are o avere de 2000 florini. Domnul Grigorovici mi-a spus că dacă mata îi voi să vii aici să stai, adică dacă vă ve-ți căsători să stai unde va fi și Dumnealui bine, de nu, se mulțumește de corpul finanțiar și ia pensiunea pentru 20 ani de servicii și vine cu mata la Pătrăuți. Dumnealui mi-a spus că dacă ați voi să-l luați pe dumnealui de soț ați putea face nunta îndată după Paști și ar veni chiar singur până la Pătrăuți ca să vorbească cu mata în persoană. Domnul Grigorovici vă pofteste ca să vă pozați și să trimiteți prin poștă”¹⁵

Dezamăgit în așteptări și anticipând refuzul, unul dintre pretendenți, strecoară și o ușoară ironie în momentul în care Catinka avea deja o vârstă ușor înaintată pentru standardele acelor timpuri: „Mă voi avânta încoace încolo și îmi voi afla și eu o copilă. Criză mare n-am de-ar fi ceva bun, da copile sunt cam hăt mulțișoare la o petrecere, pot să joc și cu șapte la un joc.”¹⁶

Șirul corespondenței Catincăi cu pețitorii se sfârșește în anul 1899 cu două scrisori ale domnișoarei către Christofor Macovei din Rădăuți, viitorul soț. La prima vedere surprinde lipsa scrisorilor acestuia către Catinka dar explicația este dată de o cerere a lui Christofor către Consistorul Arhiepiscopesc din Cernăuți prin care solicita

¹³ Scrisoare de la cantorul Ionașcu Meftodie, Dănila, nedată

¹⁴ Scrisoare de la cantorul Nicolai Botnărescu, Sf. Onufrei, 4/16 iulie, fără an

¹⁵ Scrisoare cu autor necunoscut, Lucavița, 19.02.1898

¹⁶ Scrisoare de la Ionașcu Meftodie, loc. cit.

aprobarea cununiei, respectiv „dispensă de al 4. grad de cuscrie de feliul II-lea”,¹⁷ mai exact, fratele Catincăi era căsătorit cu sora lui Christofor. Această legătură de cuscrie făcea ca un pețit prin corespondență similar cu al celorlalți pețitori să nu își mai aibă rostul în condițiile în care se cunoșteau foarte bine, scrisorile schimbate de cei doi vizând deja unele aspecte inerente unei căsătorii:

„Stimate Dle Macovei

A venit înștiințare de la Consistoriu, avem voie de cununat în biserică (...). Eu până ce n-a venit încuviințare de la Consistoriu, n-am știut nimic că am să fac nuntă, și așa nuntă mare nu facem, numai tare puține persoane au să fie, că tătuța nu voiește. Vină dacă poți Duminică la Calafindești și acolo om vorbi mai multe.

La revedere, Catinca”¹⁸

Sau:

„Stimate Dle Macovei

Am primit epistola matale scuză-mă că nu V-am scris mai demult. Eu am știut că Mata ești cu inima îndoită că așa îmi spunea gândul, dar tot nu am cutezat a Vă scrie că tătuța mi-a zis că poate Mata nu mă voiești și de aceea ceri avere(...).

Eu nu caut așa mult la avere, caut mai mult să am un trai bun și fericit, să am un om bun, să nu fie răutăcios, nu vreau să mă ia unul tare fudul să-mi zică mai pe urmă că n-am avut destulă avere, ori n-am fost destul de cultă și el ar fi putut să ia alta dar l-au îndemnat cineva.

Sunt și din aceia care îi spun tătuții că nu-i cer nimica, numai pe mine să mă dea și mă îndeamnă să merg. Dar mie nu-mi trebuiesc. Eu cred că mata îi mai veni la noi. De aceea închei epistola mea cu multe complimente la Mata Și-ți Doresc din inimă realizarea gândurilor

Cu stimă, Catinca Turturean”¹⁹

Dincolo de aspectul material al căsătoriei preconizate au existat firește și alte rațiuni pentru care Christofor a decis să-și unească destinul cu cel al Catincăi, în motivarea pentru dezlegare adresată Consistoriului Arhiepiscopesc declarând: „La această deciziune l-a adus pe subsemnatul frumoasele calități ale numitei copile, cunoștințele ei casnice și economice, starea ei materială iară mai ales deosebita noastră aplecare unul către altul, de aceea cred ferm că numai și numai în însoțire cu această copilă îmi pot creea o viață fericită”²⁰

Și dacă dinspre partea miresei lucrurile s-au liniștit odată cu acceptul tatălui Catincăi, situația pare a se complica dinspre familia lui Christofor:

„Stimate Domnule Cuscre

Am fost cu ginerele Matale Reciuschi în Suceavă și am aflat că fica Matale „Catincă” are de gând să se logodească cu fratele meu Christofor (...). Acuma am simțit

¹⁷ Petiția lui Christofor Macovei din 29 iunie/11 iulie 1899 și răspunsul Consistoriului din 9/21 iulie

¹⁸ Scrisoarea nr.1 de la Catinca către Christofor, iulie 1899

¹⁹ Scrisoarea nr.2 de la Catinca către Christofor, iulie 1899

²⁰ Petiția lui Christofor Macovei din 29 iunie/11 iulie 1899

că e treaba serioasă și s-o strigat chiar și vestiri (...). Eu care-s silit cu toată neplăcerea de a mă apropia încă de cuibul părintesc până ce m-oi așeza și a mă folosi de el (...). de aceea trebuie să mă mir foarte cum poți Domnia Ta mărita fica fără ca să știi unde și cu cine și să faci nuntă pe tăgadă fără să Te sfătuiești dacă nu cu mine atunci măcar cu frații, părinții viitorului ginere cari locuiesc acolo unde are să vie fica Matale”²¹

Conform unui Testimoniu de comunie, evenimentul a avut loc la parohia din Pătrăuți unde preotul paroh Constantin Morariu i-a cununat pe cei doi, Christofor, „holteiu” de 34 de ani și Catrina, „fată” în vârstă de 28 de ani.

Ca o punte peste timp, șirul întrerupt al scrisorilor se reînoadă în anul 1921 cu o scrisoare a învățătorului Ioan de Barbier:

„Stimată Doamnă!

Răzimându-mă pe vechea noastră cunoștință încă din tinerețe, îndrăznesc a vă molesta cu scrisoarea asta rugându-Vă totodată de scuză. (...).

Nu demult am auzit că Mata, spre nefericire, ați rămas văduvă. Tot așa o soartă m-a ajuns și pe mine. Deci m-am gândit că întrebarea greșală n-are și, drept urmare, îndrăznesc a vă întreba ori de nu s-ar putea să ne prindem tovarăși de viață pe timpul cât mai avem de trăit căci unde-i unul, nu-i putere! ”²²

Ar fi fost un final cu happy-end demn de o ecranizare cinematografică doar că nimic din actele și corespondența ulterioară nu ne conduc spre această desfășurare a evenimentelor.

Toate aceste crâmpie de corespondență ne introduc în atmosfera unei societăți de acum două-trei generații când viața se desfășura într-un alt ritm și era guvernată de cu totul alte valori iar instituția căsătoriei, pornind de pe niște baze mai puțin liberale în comparație cu zilele noastre, pare să fi avut odinioară o mai mare importanță în viața socială și economică a colectivităților umane.

²¹ Scrisoare de la fratele lui Christofor către George Turturean, tatăl Catincăi, Rădăuți, iulie 1899

²² Scrisoare de la învățătorul Ioan de Barbier, Pătrăuți, 09.03.1921

MĂRTURII DE PE FRONT (1914-1916), ÎN MANUSCRISELE INEDITE ALE SRIITORULUI LIVIU MARIAN

Aura BRĂDĂȚAN

Rezumat: Din colecțiile Fondului documentar *Simion Florea Marian* din Suceava prezentăm, *in extenso*, cinci manuscrise inedite care conțin mărturii de pe front, din timpul primului război mondial, când scriitorul Liviu Marian era înrolat în armata austro-ungară, anii 1914-1916. Dincolo de realismul tragic al evenimentelor, aceste veritabile documente literare ilustrează, o dată în plus, talentul unui prozator de forță, membru al Societății Scriitorilor Români încă din 1910, rămas, din păcate, prea puțin cunoscut publicului larg.

Cuvinte cheie: Liviu Marian, manuscris inedit, front, primul război mondial

Abstract: From the collections of the documentary fund *Simion Florea Marian* of Suceava are presented, in full, five unpublished manuscripts containing testimonies from the front during the First World War, when the writer Liviu Marian was serving in the Austro-Hungarian army, the years 1914-1916. Beyond the tragic realism of events, these veritable literary documents illustrate, once again, the talent of a writer of, member of Romanian Writers' Society since 1910, remained, unfortunately, too little known to the general public.

Key words: Liviu Marian, unedited manuscript, front, First World War

Liviu Marian (1883-1942), fiul academicianului Simion Florea Marian, a fost un demn urmaș al tatălui său, care l-a învățat cum se câștigă prin muncă adevărată *numele cel bun în viață*. Dar viața, scurtă ca și cea a părintelui său, nu i-a fost deloc ușoară.

A absolvit strălucit Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cernăuți, unde și-a susținut mai apoi și doctoratul, a scris volume de versuri și proză, traduceri din germană, studii de istorie și critică literară, biobibliografice, a publicat peste 200 de articole în presa vremii, a înființat (1905) și condus Societatea studențească *Dacia*, a fost membru activ, din 1910, în Societatea Scriitorilor Români, membru fondator al Reuniunii de cântare *Ciprian Porumbescu* și cel care i-a ales numele, a întemeiat o trupă de teatru la Suceava, jucând el însuși pe scenă.

S-a ocupat cu devotament de manuscrisele¹ celebrului său tată, dar s-a îngrijit, ca nimeni altul, și de familia rămasă fără nici un venit după moartea folcloristului, împărțindu-și salariul de profesor cu mama Leontina, sora Maria și fratele Inocențiu.

Și-a început cariera didactică la Suceava, profesor la gimnaziul superior, încheind-o în Basarabia, unde a fost vreme de 20 de ani director al Liceului *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, generații de elevi trecând „prin forjeria caracterului său care nu era dintre cele ușoare, fiind și taciturn, și sever, și morocănos, purtând bine imprimată pecetea școlii germane la care învățase și al cărui tipar i se imprimase, probabil fără voia

¹ Ediția postumă - Simion Florea Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*, București, 1910.

lui.”² Liviu Marian a desfășurat, cu serioase sacrificii, o activitate deosebit de complexă, dincolo de cerințele din norma didactică, după cum însuși notează:

„Ca profesor de liceu (din septembrie 1906 și până astăzi³) am dat atențiune cuvenită și problemelor școlare. În această privință am discutat în public diferite chestiuni în legătură cu școala, al căror număr și varietate a sporit odată cu stabilirea mea în Basarabia (iunie 1917), unde am contribuit cu modestele mele puteri la mișcarea de românizare și organizare a învățământului de diferite grade în calitate de: profesor secundar, director de liceu, șef al învățământului particular și profesional, director și lector la diferite cursuri de limba română, conferențiar etc. Din 1919 și până în 1934 am predat la *Universitatea populară* din Chișinău cursuri sistematice de istoria limbii și literaturii române.”⁴

La Suceava a fost membru fondator la *Junimea literară*, iar la Chișinău a colaborat la editarea *Calendarelor Basarabiei*, a revistelor *Moldova de la Nistru*, *Viața Basarabiei*, *Renașterea Moldovei* (1920)⁵: „Foarte migălos documentat, el aduce un torent de informație despre periodice basarabene necunoscute [...], dă un exemplu perfect de cercetare, îmbinând iscusit istoria, publicistica și cercetarea de arhivă”⁶.

Din Chișinău s-a refugiat la Craiova, după invadarea Basarabiei de *bandele bolșevice*. A pierdut însă întreaga sa agoniseală, inclusiv biblioteca de mare valoare, neluând cu el, în iureșul evenimentelor tragice, „Nici o carte din biblioteca mea bogată, de specialitate, cu multe rarități, reviste, ziare locale (1917-1940) și 1 ladă de manuscrise (15 pachete!) munca mea de peste 20 de ani: monografia d[espre] Hasdeu; Șerbănescu; Porecle supranume la Moldovenii dintre Prut și Nistru; poveștile lui Creangă și legătura lor cu folklorul universal, în special cel rusesc; Disertația din 1867 a lui Dr. Ladislaus Basilius Popp (Vasile Pop), *de funeribus plebeiis Daco-Romanorum* traducere cu studiu introductiv; ediția completă critică a poeziilor lui Hasdeu, a dramei *Răzvan și Vidra*, a epigramelor lui Bogrea; studii diverse d[espre] Creangă (originea; ritmul în proza lui Cr[eangă], Caragiale, Coșbuc (Elev al lui Alecsandri, Eminescu), Eminescu (poezia ochilor eminescieni; comparația și metafora la Eminescu; Luceafărul); Polihronie Sârcu; Cezar Papacostea (portret literar); Miorița etc”⁷.

În ultimii ani ai vieții a fost extrem de sărac, măcinat de boala agravată de neglijența unui doctor⁸, neavând bani nici pentru medicamente, nici pentru a-și plăti

² Necrolog publicat la rubrica *Cronica*, în *Viața Basarabiei*, nr. 1, Chișinău, 1943.

³ 1938.

⁴ Liviu Marian, *Activitatea mea publicistică, 1904-1934*, Tipografia Tiparul Moldovenesc, Chișinău, 1938, p. 3-4.

⁵ Cu bunul său prieten și coleg Nae Dunăreanu.

⁶ Iurie Colesnic, *Liviu Marian*, în *Basarabia necunoscută*, vol. II, Editura Universitas, Chișinău, 1997, p. 98.

⁷ Scrisoare din 25 noiembrie 1940, Craiova, către Leca Morariu, în volumul *Scrisori către Leca Morariu*, II, ediție îngrijită de Eugen Dimitriu, Suceava, 2007, p. 138.

⁸ Un medic din Chișinău, care îi făcea un tratament cu raze, fiind chemat la telefon, a uitat de el. I-au fost distruse iremediabil țesuturile intestinale, scriitorul rămânând cu dureri atroce care i-au adus sfârșitul timpuriu.

cotizația la Societatea Scriitorilor Români, care nu l-a ajutat cu nimic⁹, deși era membru încă din 1910. Singurul sprijin l-a avut de la devotata sa soție, Valentina¹⁰, basarabeancă din Orhei, o intelectuală distinsă cu care s-a căsătorit în 1924, ajunsă din cauza sărăciei cumplite „un robot nenorocit, care merită de pe acum sanctificarea.”¹¹

Volume publicate: *Suflete stinghere. Nuvele și schițe* (1910), *Printre stropi, povestiri și poeme în proză* (1912), *Simion Florea Marian. Schițe biografice* (1910), *Coloniștii nemți din Basarabia. Considerații istorice, politice și etnografice* (1920), *Proza noastră estetică* (1921), *Prozatorii noștri. Crestomație, I. Secolul XIX, II. Secolul XX* (1921, în colaborare cu Nae Dunăreanu), *Civilizație și poezie* (1927), *Contribuțiuni la istoria literaturii române din veacul al XIX-lea* (1927), *Ion Creangă, viața și operele lui* (1930), precum și o serie de șapte cărți referitoare la Hasdeu: *B. P. Hasdeu și Rusia* (1925), *B. P. Hasdeu și M. Eminescu* (1927), *Bogdan Petriceicu Hasdeu. Schiță biografică și biobibliografică* (1928), *Alexandru P. Hasdeu, Domnia Arnăutului. Nuvelă istorică* (1930), *Alexandru Hasdeu și Academia Română* (1931), *Activitatea publicistică a lui B. P. Hasdeu* (1932), *De la Hasdeu cetire* (1932).

În manuscris i-au rămas, alături de alte studii istorico-literare, creații literare proprii și traduceri, două importante monografii, *Poetul Theodor Șerbănescu. Viața și opera sa* și *B. P. Hasdeu. Viața și opera sa*¹².

Liviu Marian este, fără îndoială, un scriitor veritabil, revendicat deopotrivă atât de Bucovina natală, cât mai ales de Basarabia, creațiile sale literare impunând printr-o deosebită originalitate: „Fantezia spumoasă, imaginația deosebită conjugată cu detaliul concret, dau la iveală rânduri de literatură adevărată. La toate acestea se adaugă buna tehnică poetică, obținută în urma unei îndelungi activități de traducător, când a transpus în românește lucrări din Dostoievski, Geibel, Lenau, Gorki, Wilde ș.a.

Descoperirea lui Liviu Marian trebuie făcută nu numai în planul istoriei literare, ci și în cel al creației poetice.”¹³

Și nu numai, adăugăm noi, referindu-ne la paginile cu însemnări - *schize fugare*, după cum le numește autorul, pline de expresivitate, precum cele scrise pe front¹⁴ în puținele momente de răgaz pe care putea să le aibă în acel cumplit război. Înconjurat de situații tragice și suferințe înspăimântătoare, scriitorul cu suflet de poet nu a rămas impasibil. Era pe front din 1914, mobilizat în armata austro-ungară, și se ruga să nu ajungă să lupte împotriva fraților români.

De aceea, ca mulți alți bucovineni, a dezertat din armata imperiului, în vara anului 1916, când se afla într-o scurtă permisie acasă, la Suceava. A trecut granița în

⁹ Neavând bani pentru a plăti cotizația, Liviu Marian a fost exclus din *nobila* Societate, scriitorul fiind nevoit, în ultimii ani de viață, să lupte nu numai cu boala care-i provoca suferințe cumplite, ci și cu dificila procedură de restabilire a calității sale de membru.

¹⁰ Valentina Marian, n. Gudzevici, 25 februarie 1889, Iablona, Bălți, m. 21 noiembrie 1981, Craiova, fiica preotului ortodox Mihail și a Alexandrei, căsătorită din 14 noiembrie 1924 cu scriitorul Liviu Marian; a fost bibliotecară la Biblioteca Centrală din Chișinău (1919-1940) și, după refugiul din 1940, la biblioteca de la Arhivele Statului din Craiova (1941-1942).

¹¹ Scrisoare din 27 august 1941, Craiova, către Leca Morariu, în *vol. cit.*, p. 146.

¹² Liviu Marian, *Activitatea mea publicistică, 1904-1934*, p. 6.

¹³ Iurie Colesnic, *op. cit.*

¹⁴ 1914-1916.

România, ajungând la București, unde spera să-și facă un rost, apoi s-a oprit pentru scurtă vreme la Bălți. Rostul și l-a găsit în cele din urmă la Chișinău unde, după cum a demonstrat, începând cu anul 1917 a desfășurat o impresionantă activitate didactică, literară și culturală. Dar și aici l-au ajuns ororile istoriei, fiind nevoit să lase totul și să se refugieze din fața trupelor sovietice invadatoare tocmai la Craiova, unde „Până azi n-am putut găsi o locuință, unde să am puțină liniște, puțin confort, să nu trăiesc într-o primitivitate mizerabilă care mă îndobitocește: să pot lucra în voie și cu plăcere...”¹⁵

S-a stins din viață „bolnav, sărac, pribeag pe drumuri străine, fără adăpost sigur și viitor asigurat”, după cum îi mărturisea lui Leca Morariu. A murit printre străini, departe de casa părintească, însă a fost adus la Suceava, să-și găsească odihna alături de tatăl său, în cimitirul Pacea.

*

Redăm în continuare, *in extenso*, cinci manuscrise inedite¹⁶ ale lui Liviu Marian - schițe literare de pe front, scrise după cum obișnuia, „imediat, spontan, sub imperiul unei impresii puternice venite din afară.”¹⁷ Dincolo de realismul tragic al evenimentelor, aceste veritabile documente literare, care au rămas până acum necunoscute vreme de 100 de ani, ilustrează, o dată în plus, talentul unui prozator de forță, membru al Societății Scriitorilor Români încă din 1910, rămas, din păcate, prea puțin cunoscut publicului larg.

1.

Pe unde a bătuit lupta... (schițe fugare)

I

În câmpul larg, deschis, unde a fost cu câteva ceasuri în urmă măcelul sângeros, stă un soldat răzleț, întins la pământ, în poziție de atac. Pușca e întinsă spre dușmanul care de mult a fugit din preajma-i, iar coatele stau sprijinite pe movilița de țărână, scurmată în grabă drept pavăză pieptului.

La-nceput nu-ți poți explica icoana. Apoi, pe-ncetul, te crezi în fața unui nebun, care mai stăruie în aceeași poziție de atac, trimițându-și gloanțele dușmanului imaginar din față. Sau poate e un laș, ce nu cutează a-și părăsi poziția, încremenit pe loc de frică, cu degetul pe trăgaci...

Un curios se apropie de el. Își scoate în curând șapca și, în vreme ce își face semnul crucii, alți curioși se adună în juru-i.

E unul din mulțimea eroilor fără nume, care și-a făcut până la sfârșit datoria sfântă față de steag.

Alături de el stă un morman de cartușe goale, iar în țava puștii ultimul glonț, pe care dușmanul nu l-a îngăduit să-l sloboadă, lovindu-l drept în frunte.

¹⁵ Scrisoare din 22 mai 1941, Craiova, către Leca Morariu, în *vol. cit.*, p. 144. Scriitorul a locuit într-o mansardă sordidă, închiriată, „lipsit de orice confort”.

¹⁶ Manuscrisele se păstrează la Casa memorială *Simion Florea Marian* din Suceava, inv. 384-388. Sunt scrise pe file mici, tip carnet, pe o singură parte, cu cerneală neagră sau cu creion, și au semnătura autorului.

¹⁷ În scrisoarea citată, p. 144.

Capul plecat ușor pe stratul puștii îi dă mortului aerul unui om obosit, ce doarme adânc, sau a unui îngândurat, ce stă la grea îndoială: să se despartă sau nu de ultimul prieten drag?...

II

Toamnă târzie. Cer posomorât. Trecem printr-un sat pustiit de la granița Galiției. În pridvorul unei crâșme dărăpănate aud un glas trist de fluier. Mulțimea soldaților din fața casei sărăcicioase îmi ascunde chipul cântărețului.

Mă apropiu să-l văd. Pe un scăunaș un ovreu își tremură degetele cu dexteritate de artist pe un fluier de fag, din care răsar sunete plângătoare.

Pe rând soldații îi pun în mână ce tremură câte un ban, iar el le cântă întruna, după dorință: când de jale, când de joc.

Se lasă amurgul. Cântecele amuțește, iar cântărețul obosit se rădică cu un oftat greu și cu privirile oarbe, spălăcite, ca perdeaua cețoasă a cerului, se îndreaptă nervos spre lumina puternică din zare, ce o ghicește numai.

Cu ochii larg deschiși stă ca o stană de piatră. Pe față îi trece o licărire de bucurie ascunsă. Întreabă din nou, pentru a nu știu câta oară, pe cei din jurul său: *așa-i că mâne voi putea să mă-ntorc în orașul meu, că rușii au fugit din el?*

Și fiecare soldat îl minte și-i face nădejde, că se va putea înapoia în orașul său, că va putea cânta din nou pe piața târgului și sub ferestrele caselor, unde de săptămâni de zile nu răsună altă muzică decât șuierul gloanțelor și pocnetul șrapnelelor, prefăcând totul în ruină.

Iar fața orbului se înseninează la fiecare răspuns nou, care trezește în el gemete de bucurie, ce fac să-i tremure ușor buzele.

Într-un târziu, după o lungă pauză de tăcere, în care buzele sale mișcate nervos păreau a șopti o rugăciune, rupe tăcerea: *Ce frumos apune soarele! Numai astăzi mă mai vede aici! Mâni plec acasă!*

Și-n vreme ce nevastă-sa, ce stă alături mută de durere, își șterge lacrimile și-l duce de mână, ca pe un copil, în odaie, în zare orașul său drag arde mereu în flăcări uriașe, cari în închipuirea orbului fericit au putut trezi o clipă icoana mincinoasă și dulce a unui frumos apus de soare, despre care bietul nefericit va afla abia târziu că a fost apusul orașului său scump, pe a cărui piață nu va mai cânta poate niciodată, primind din mâni miloase pâinea de toate zilele...

III

Trei zile în șir a stat tăcutul și pacinicul cătun din șesul Poloniei nefericite în focul cel mai năprasnic al puștilor și tunurilor, pe care liniile oștilor dușmane, așezate față în față la marginile sale, și l-au trimis îndârjite, fără a cruța nimic din el.

Acum, după luptă, e o adevărată ruină. Cele mai multe case sunt un morman uriaș de cărămizi, cărbuni și lucruri carbonizate, informe, din cari abia ici-colo se rădică dintr-un nor albastru de fum, subțire și tristă, silueta unui horn solitar.

Altele stau cu geamurile oarbe, pereții ciuruiți de gloanțe și acoperișul desfundat de o granată.

Biserica de pe coastă, mai mare, mai înaltă ca celelalte clădiri, a trebuit să sufere mai tare. Dar zidurile groase de piatră au rezistat mai mult. Turnul e rătezat din rădăcină. Crucea și clopotele sfărmate stau împrăștiate pe lângă temelie. Acoperământul de olane roșii pare o țesătură neisprăvită de mâna unui nebun, - așa de capricios au

presărat gloanțele și șrapnelele petele negre de umbră în locul olanelor sparte și presărate pe lespezile bisericii. Câteva lovituri grele de obuz au deschis răni mari în cărămida roșie a zidului, prin ale cărui crăpături uriașe mâna Mântuitorului zădarnic stă rădăcată, făcând semnul păcii și binecuvântării...

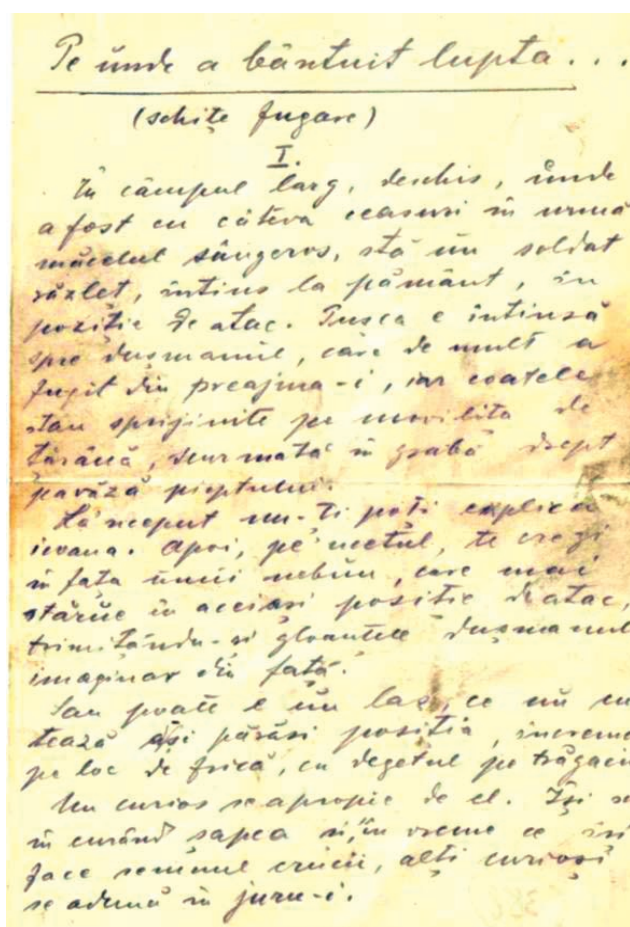
Trec pe lângă cimitir și mă apucă un cutremur.

Cruci și monumente, sfărmate în bucăți, răsar albe în învâlmășag bizar dintre flori și fire de iarbă.

O groapă, scurmată de granată, a desfundat într-un loc câteva morminte, descoperind coșciugiuri putrede, dezgolind oase galbene.

Mai încolo, cu păreții goi, mutilat și descoperit, stă mausoleul unei familii nobile polone, stăpână de veacuri pe împrejurimile de acolo. În interior, pe pavaj, stau risipite un crucifix sfârticat, o candelă sfărmată în bucăți și-un altar zdrobit în țăndări. Numai ca prin minune mai atârnă icoana afumată a Mântuitorului, în vreme ce din rândul cadrelor nobililor morți, ce hodinesc în cripta veche, a rămas doar numai unul singur neatins de limbile flăcărilor. E chipul dârz al unui grof, în bogată hlamidă națională și cu mâna apăsată nervos pe mânerul sabiei războinice, bătută cu pietre scumpe.

Nu știu, mi s-a părut sau am văzut aieva în privirile sale, umbrite de sprâncene sborșite, o licărire cruntă, sălbatică, ce părea a o trimite de dincolo de mormânt dușmanului secular al Poloniei sfâșiate...¹⁸

¹⁸ Manuscris olograf, semnat, 8 file mici, tip carnet, cerneală neagră, inv. 388.

2.

Morminte de eroi

Pe arena uriașă a câmpului de război, ca pe o mare fără țărmuri, linia de mii de kilometri a frontului de luptă se zbugiumă de luni de zile ca un talaz monstru de foc și sânge, ce pare a nu-și putea afla repaos.

Și pe unde trece talazul uriaș, sălbatic, se preface totul în ruină, se răspândește duhul morții, se întinde un mare și mut cimitir...

Cel ce trece prin locurile unde a bătuit lupta, fie pe șoseaua largă, frumos pietruită a orașelor, sau pe drumul pacinic de țară al satelor, ce șerpuiește printre covoarele sămănăturilor, sau chiar numai pe panglica îngustă a potecilor, ce se pierde în taina luncilor, pădurilor și munților, - va avea în curând senzația că trece printr-un cimitir uriaș, în care o mână neghioabă de gropar nebun a semănat mormintele după un plan capricios, bizar.

Și tot atât de fantastic este aspectul lor de o variație bogată.

Cele mai multe sunt simple movili de țărână, galbenă, ruginie sau neagră, ce stă grămadă în bulgări mari, colțuroși, adunați în grabă peste trupul eroului necunoscut și poate neplâns de nimeni, ce-și va dormi de acum înainte somnul liniștii de veci în pământ străin, departe de căminul său drag.

Pe unele se înalță la căpătâi, înfiptă strâmb, o cruce improvizată în grabă din creanga unui copac vecin, martor al măcelului și zvârcolirilor din urmă ale celui căzut. Și numai puține din ele poartă și un nume, scris de o mână tremurătoare cu creionul, pe care până în zori poate lacrimile cerului îl vor șterge cu ploaia lor mângâietoare.

Acolo unde camarazii au avut răgaz, s-au putut gândi cu o strângere de inimă la prietenii lor dragi de ieri, mâna pioasă a înfrumusețat cu dragoste locul ultimului repaos.

Pe crucea frumos tăiată, de brad, mestecăn sau stejar, stă numele săpat în lemn al celui căzut. În vârful ei tremură la adierea vântului șapca găurită de glonteale dușman, iar la picioarele ei, o pată de sânge, răsărită parcă din inima tânără a mortului, zace un mănunchi de flori de mac sălbatic.

În locuri unde lupta a stat mai lungă vreme pe loc, coasa morții a secerat mai bogat, se înfiripează cimitire întregi cu morminte așezate frumos în șir, îngrădite cu răzoare verzi de iarbă, împodobite cu flori vii și cununi de cetină sau frunză de stejar. Câteodată și cu un monument comemorativ în mijlocul lor.

Și în fața fiecăruia inima începe a-ți bate mai puternic, ochiul se împăinjenește repede și, în vreme ce pleoapele sfarmă în tremurarea lor o lacrimă caldă, gândul tău înfiorat se îndreaptă spre ziua de mâni, care te va așeza poate și pe tine undeva în cuprinsul acestui cimitir fără hotare, care are loc pentru toți...¹⁹

¹⁹ Manuscris olograf, semnat, 4 file mici, tip carnet, cerneală neagră, inv. 386.

3.
Însemnări
(din carnetul unui căzut)

Îmi scrie pentru a treia oară! Ce-nseamnă și iubirea unei femei? Cât timp am fost aproape de ea m-a nesocotit, cel mult a suferit în mândria ei să-i stau sfios și mut în umbră, în vreme ce fluturi sprințari îi dădeau nebuni târcoale, o îmbătau cu șoaptele lor înșelătoare ca pe o floare, la care nime nu se gândea să privească mai lung decât o clipă.

Îmi scrie pentru a treia oară! La ce aceste milogiri târzii și fără rost în locul iubirii adevărate, irosite cu alții?

De-ar ști cum mă rănește fiecare cuvânt al ei, care vine așa târziu și așa de neputincios aici, unde sunt departe de ea, de viață, unde stau în fața morții, - desigur nu mi-ar scrie.

Să-i răspund? Nu! Mai bine să audă din guri străine răspunsul meu din urmă.

*

Am călărit toată noaptea și abia în zori de zi, sfârșit de oboseală și de fiorul primejdiilor, prin cari am trecut, m-am întins în iarbă, ca să mă odihnesc.

Calul, credinciosul meu cal, asudat și plin de spume, a rămas lângă mine și a început să pască.

Când m-am trezit într-un târziu, stătea cu capul plecat deasupra mea, ca un prieten îngrijorat lângă patul unui bolnav drag.

Boarea caldă, ce-i pătrundea prin nări, îmi dezmiardă fața ca dulceața unei sărutări dragi. În ochii săi mari și limpezi, ca într-o oglindă cernită, mi-am cufundat privirile bolnave, mi-am văzut fața suptă și pală și mi-am plâns de milă.

Și-atunci am cuprins grumazul calului iubit, mi-am îngropat fața în coama sa, neștiind cum să-i mulțănesc pentru credința și iubirea cu care mă însoțește pe drumurile morții... Stau și mă întreb ori de un singur artist, o singură artă ar putea prinde întreagă tragedia uriașă a războiului? Desigur nici unul, nici una. Ce neputincios ar sta bietul Homer în fața dezlănțuirii formidabile a acestui uragan? Muzica? Ce legătură poate fi între șuierul tăios al plumbilor, urletul sălbatic al tunurilor, gemetele sfâșietoare ale muribunzilor și gama notelor divine? Singur pictorul, de-ar putea privi de aproape, fără primejdia vieții; de-ar putea prinde, fără să-i tremure penelul, să i se tulbure privirea, învălmășagul caleidoscopic de priveliști – ar putea trezi în cel ce n-a fost în luptă o idee adevărată despre război.

Ce păcat că nu sunt pictor! Totuși voi să încerc a reda azi în cuvinte tabloul ce l-am văzut ieri în amurg, după luptă.

După luptă

Se lasă noaptea tot mai rar
Și tot mai slab bubuie tunul.
În zare-o curte stă în flăcări
Și înroșește-ntreg cătunul.

Din când în când, stea căzătoare,
Câte-un șrapnel viu licărește,

Iar obosiți și plini de sânge
Rănit după rănit sosește

Și își cufundă umbra-n noapte.
Un geamăt moare pe-o cărare;
Din corturi zboară tainici șoapte.

O rană sângerândă, luna
Din negura de fum răsare.
Ca un puhoi curg trupe-n una...

*

În sunetul jalnic al unui marș funebru, cântat de capela regimentului, am îngropat azi pe cel mai viteaz și mai bun camarad al nostru.

Își pusese bietul flăcău în gând să nu plece acasă în concediu, decât când va avea pe piept toate decorațiile, ce le poate primi un oștean. Avea patru: medalia de bronz, cea mică și cea mare de argint și cea de aur.

Într-un amurg frumos de primăvară, când aiureau privighetorile în lunci, iar luna vărsa ape de argint pe șesuri, stând lungit pe iarbă la sfat cu câțiva camarazi, își dădu pe față ultima dorință.

- Trebuie să-mi câștig încă crucea de argint și apoi mă duc acasă să mă logodesc cu Casandra mea!

Și peste câteva zile i-am pus frumos la cap crucea de lemn, pe care doar razele lunii o poleiesc noaptea cu argintul lor rece. Iar Casandra, la care visase și pentru care da nebunește piept cu primejdiile, va aștepta zadarnic o viață întreagă să i se întoarcă dragul, care s-a cununat acum cu moartea...

*

Un soldat sfios îmi dă de câțva timp târcoale. Înțeleg că nu cutează să-mi spuie ce-l doare sau ce dorește.

De aceea îl întreb scurt:

- Ce-i, ortace?

- Apoi, să nu fie cu bănat, am avea o rugare. Să fie domnu așa de bun și să scrie nevestii o scrisoare, că eu nu știu carte.

- Și ce să-i scriu?

- Apoi, Dumnezeu ști, ori de-oi mai scăpa cu zile din focul ista și n-aș putea închide liniștit ochii, dacă cumva ar vinde locul meu. Că doară pentru ce m-am chinuit toată viața și-acum stau în bătaie, să-mi lăs sângele?

Și nevasta mea-i slabă de inimă. Să nu care cumva să audă că m-am petrecut, că de gospodăria mea nu se alege nici cenușă.

Și cum e tânără și harnică, o găsi ea un bărbat care să-i ajute, să ție mai departe pământu, că drag mi-o mai fost, Doamne, să muncesc pe el.

Să știu măcar că m-or pomeni copiii. Că am, domnule, doi băieți și-o fată și...

Își duse mâneca de la capot la ochi, pe care-i podidură lacrimile și-i curmară vorba, înăbușind-o cu sughițuri.

*

În zori de zi, după încăierarea sângeroasă din ajun – prima ciocnire cu dușmanul – cercetez cu o patrulă câmpul luptei, pe care, după cum ne informează cercetașii, stau pitulați în holde, soldați răzlețiți din oastea dușmană, care s-a retras.

Într-o văgăună, la marginea unui părau, găsim un cal, ce se zbate în agonie. O granată i-a sfârticat amândouă picioarele dindărăt.

Mă hotărâsc să-i pun capăt chinurilor îngrozitoare, cari i-au împlut ochii cu lacrimi și-l fac să geamă înăbușit ca un om.

Îmi încarc pistolul, mă apropii de capul culcat pe iarbă, îl așez aproape de tâmplă și dau foc.

În vreme ce privesc la șuvița de sânge ce se prelinge pe cap la vale și la norul albăstriu de praf, ce se distramă în aer, aud la câțiva pași un geamăt dureros de om.

Ascuns între niște tufe la câțiva pași de cal, stă călărețul rănit și el de moarte, pe care detunătura l-a trezit din agonie. Mă apropii de el.

Cu o încordare supremă se rădică într-o rână, își îndreaptă fața palidă, răvășită de durere spre mine și mă țintuiește cu ochii mari, înfundați în orbite, ce stau să înghețe de veci. Abia poate șopti ultima dorință:

- Nu mă lăsați, fraților, să mă chinuiesc, ucideți-mă și pe mine!

Ochii i se împainjenesc de lacrimi, puterile îl lasă și cade din nou cu fața la pământ. Iar noi rămânem încremeniți locului de durere, muți și neputincioși, simțind pentru întâia oară în viață durerea amară și chinuitoare ce-ți izvorăște pe urma neputinții de a împlini unui frate dorința sfântă din urmă...

*

.....
„Îmi scrii, dragă, că ai avut un vis urât, prevestitor de rele: zăceam fără suflare pe un câmp pustiu, iar în jurul meu roiau corbi, croncănind sinistru.

Nu cred în visuri. Dar oricum, aș voi să-ți înseninez puțin icoana visului tău, să-ți spulber întrucâtva neliniștea.

Și eu, ca și tine, am avut odată dezgust, groază față de zburătoarea neagră, răpitoare, care e corbul.

În primele marșuri nesfârșite de la începutul războiului, când înaintam sfârșiți de oboseală, cu gândurile aiurite, pe căi neumblate, nu o dată am ridicat înfiorat privirile spre cer, unde pluteau, asemeni unor zdrențe dintr-un steag de doliu sfâșiat, corbii. Mi se părea atunci că sunt urmărit de o ceată îndărătnică de ciocli, ce așteaptă nerăbdători clipa, când o să ia în primire cadavrul meu...

Au trecut de atunci luni de zile. În focul luptelor îndârjite, unde nu-ți este îngăduit să ridici privirile de la pământ, am auzit tot mai rar glasul răgușit al zburătoarei negre.

Îngrozită de șuierul plumbilor, de pocnetul șrapnelelor și de fâlfâirea zgomotoasă a pajurei uriașe din povești, care este aeroplanul, s-a retras mereu îndărăt, spre plaiuri pacinice. A alungat-o poate și foamea, căci pe urma puzderiei de soldați – lăcuste, nici nu s-ar fi putut alege cu destulă hrană.

Și-apoi să nu crezi că soldatul odată căzut rămâne uitat pe câmpul unde l-a ajuns coasa morții, ca să-și bată de el joc fiarele.

Îmi vine acum în gând marele pictor rus Vereșciaghin, care a încercat să întruchipeze în două pânze celebre războiul sau mai bine zis apoteoza lui.

Pe unul se vede o piramidă uriașă de cranii galbene-pământii în diferite poziții bizare, ce li dă o priveliște fioroasă; iar în vârf un stol de corbi tronează triumfători deasupra jertfelor războiului, asemeni unor filosofi cinici, ce-și râd de prostia omenimii.

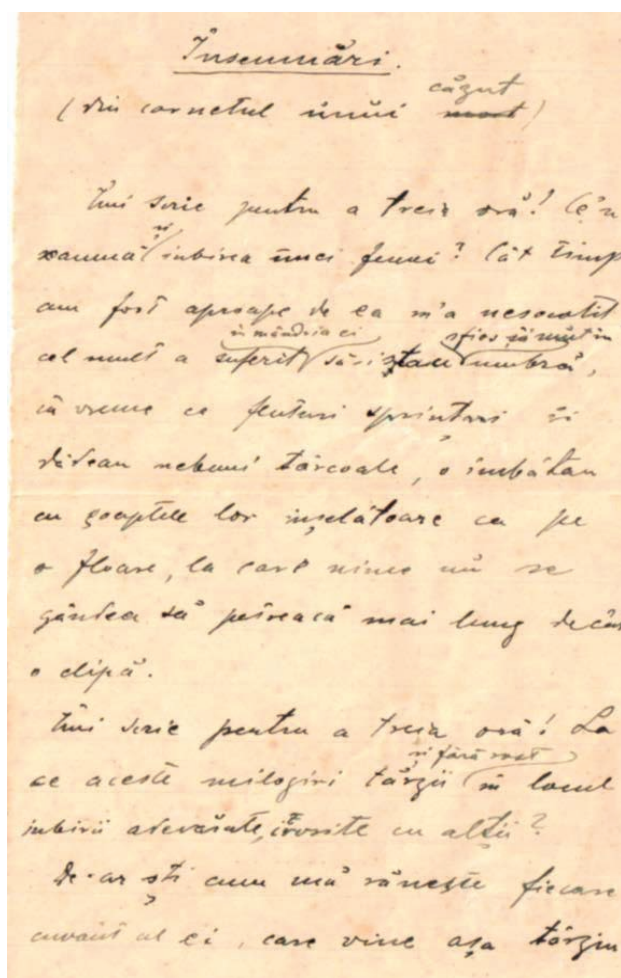
Pe-al doilea, mai realist, se vede un soldat căzut în luptă, întins la pământ, cu fața palidă și privirile sticloase ținute spre cer. Pe pieptu-i stă biruitor stăpânul prăzii – corbul.

Cred că e de prisos să te asigur că așa priveliști dezgustătoare nu se pot vedea în război, ce puțin în acesta nu. Căci pe lângă larma și primejdiile atacurilor, care înspăimântă și alungă pe orice răpitoare, mai sunt și sanitarii, cari grijesc ca răniții și morții să dispară curând de la suprafață.

Abia departe, în urmă, unde glasul slab al tunului pătrunde ca un ecou înăbușit de durere al firii rănite, vezi cete triste de corbi fâlfâind obosiți și bezmetici, neștiind încotro să apuce.

Doar ici-colo câte unul, răzlețit de stolul său, rebegit de frig și chinuit de foame, stă acățat, asemeni unei uriașe flori de doliu, pe crucea strâmbă a unui mormânt proaspăt și fără nume...

De-aș fi pictor, aș alege această priveliște duioasă drept simbol al războiului din zilele noastre: omul și paserea de pradă unite în aceeași mare și mută suferință, care nu face deosebire între viețuitoare...²⁰

²⁰Manuscris olograf, semnat, 15 file mici, tip carnet, cerneală neagră, inv. 387.

4.

O bucată de pâine

În tăcănitul ușor și monoton al puștilor și baionetelor, coloana înaintează încet prin noroiul și belțile drumului desfundat de țară.

Oboseala marșului de zece ceasuri prin aerul rece și umed al începutului de primăvară a făcut să amuțească orice vorbă, să amortească orice gând.

În sfârșit poposim la marginea unui sat.

Lângă drum o casă lungă, joasă, cu obloane la ferești și pridvor în față (desigur un han) mă îndeamnă să intru în ea.

Când stau să trec pragul ușii, îmi iese înaintea un băiețuș de vreo șase ani, plăpând, cu păr bălan, creț, ochi albaștri, într-o haină petecită și desculț. Fața suptă, privirile triste îmi spun că și el, sărăcuțul, suferă de pe urma marelui război.

Mă apropiu de el, îl mângâi pe creștet, bărbie și din câteva vorbe îmi este prieten. Întâi sfios, scump la vorbă, abia scoate câte un cuvânt. Apoi, pe încetul, începe a-mi povesti în felul său copilăresc toată povestea vieții sale așa de scurte și triste, din care înțeleg, pe rând că tata a plecat de un an în război, iar mama trăiește de pe o zi pe alta, pribegind din loc în loc. Câteodată îl înjură, alteori îl bate chiar, iar când plânge și cere de mâncare, cheamă moartea să-l ia.

Îl întreb unde-i mama și cu un gest spărios îmi arată mut ușa odăii de-alături.

Intru. Într-un nor des de fum, duhoare grea de rachiu și larma asurzitoare a o mulțime de oameni – amestecătură bizară de femei, copii, soldați – descopăr o femeie zveltă, frumoasă, stând într-un colț al odăii, cuprinsă în brațe de un soldat. Ochii pe jumătate închiși dovedesc că e amețită de băutură, iar zâmbetul și gesturile-i descopăr porniri senzuale.

Mă așez într-o parte și privesc cu dezgust și interes totodată la mama pierdută a bietului copil. Cu toate că poartă haine vechi, scoase de soare și peticite, că e palidă și suptă la față, se vede că a fost odată frumoasă, plină de viață și din casă bună.

La început gălăgioasă, glumea în hohote, râdea cu spasmuri și cânta nebunește, lucru pe care îl aflam natural, punându-l în socoteala alcoolului.

Fu însă de ajuns un gest scârbos și o vorbă fără rușine a soldatului, ca să-și vină în simțiri. Cu un gest brusc de fiară rănită și lacrimi de mânie în ochi se desfăcu deodată din brațele îndrăznețului și fugi pe ușă afară.

I-am urmat mecanic.

Când am ieșit în pridvor, stătea pe o laviță din fața hanului, ținea copilul îmbrățișat la piept și plângea înfundat.

După câteva clipe, băiatul cu glasul stins, dureros, îi șopti: mamă, mi-e foame!

La auzul acestor vorbe, ce-mi răniră auzul, un fior puternic îi trecu prin trup și o dezmetici parcă din amețeala și durerea ce-o copleșiseră o clipă.

Cu ochii negri, înlăcrimați, deschiși larg, asemeni unei paseri de pradă, pe care o chinuiește foamea, începu să privească nerăbdătoare în juru-i și atunci mă zări.

Cu privirile rușinate de foamea ce-o silea să se umilească zilnic în fața străinilor, mă întrebă cu glas sfios ori de nu am o bucată de pâine.

Am scos din desagă codrul meu de pâine uscată și i l-am întins.

Îl luă cu mâna uscată, tremurătoare și, în loc de mulțămire, începu cu glas înecat de emoție spovada dureroasă:

„N-am cerșit, domnule, niciodată în viață, pentru că am fost oameni cu stare și avere, dar, vezi dumneata, cu blăstămatul ăst de război am pierdut totul: bărbatul e de-un an la oaste. Nu mai dă semne de viață. Cine știe de mai e viu, bietul! Avera mi-au prădat-o, casa mi-a ars și părinții mi-au murit de durere.

Și de groaza măcelului am luat lumea-n cap. Nu știu unde plec și unde o să ajung; ori de voi avea unde să-mi odihnesc la noapte trupul chinuit și ori de voi afla în zori un codru de pâne.

De nu l-aș avea pe el (și cu o privire plină de duioșie își învâluie odrasla de la piept), demult mi-aș fi pus capăt zilelor ticăloase, dar așa...”

Un plâns pătrunzător cu sughițuri îi înecă glasul.

Tocmai voiam să-i spun o vorbă de mângâiere, îmbărbătare, când glasul ascuțit al goarnei ne chemă din nou. În câteva clipe fui din nou în rândul meu și coloana porni încet din loc, urmându-și mai departe marșul.

Fără să vreau îmi întorsei încă o dată privirile spre han: mamă și copil mușcau pe rând, cu lăcomie de câne flămând, din bucata de pâne neagră.

Tocmai mă sileam să-mi stăpânesc lacrimile, ce mi se îmbulzeau la colțul pleoapelor, când glasul batjocoritor al unui camarad cheflui de la spate îmi trecu ca un junghi prin inimă și-mi luminează ca un fulger orbitor icoana sinistră a războiului grozav:

De-aș fi avut și eu o pită ca tine, prostule, nu mi-o rupeam de la gură, ca s-o dau muierei iac-așa *degeaba!*”²¹

5.

Sfârșitul

Era desigur miezul nopții și noi nu dormeam încă. La câțiva pași de dușman, care, obosit și el ca și noi, dormita pitulat în tranșee, - din cari numai când și când pornea un şuier ascuțit de glonte sau se ridica spre cerul întunecat blândă și luminoasă scânteia unei rachete albe, semn că avanposturile veghează, - stăteam noi cei trei camarazi de vorbă șoptită.

După ce izvorul vorbelor secase o clipă cu totul, iar tăcerea din jur dădea șanțului nostru ceva din priveliștea fioroasă și tristă a unui mormânt, camaradul nostru Oprea își înăbuși cu greu un suspin. Apoi, răsucindu-și nervos pușca, gata parcă de atac, sparse din nou gheața muțeniei apăsătoare.

„Așa-i, dragii mei! Acum stăm frumos tustrei de vorbă ticnită, plini de viață și nădejde, și peste un ceas poate n-om mai fi la un loc, iar falcile încheștate de veci n-or mai da drum slobod vorbelor.

Nu-i așa că viața-i frumoasă? Că ținem cu îndârjire la ea și ne chinuiește amar gândul că cineva ne-ar putea dezlipi cu putere sălbatică de la sânul ei?

Și totuși, eu nu port frica morții care ne pândește rânjind la fiecare pas.

Dimpotrivă, aș fi bucuros să-mi taie calea, pentru că de mult n-am la ce mai trăi. O viață fără rost e desigur o mare nebunie și un greu păcat. Și, decât să te târăști ca un

²¹ Manuscris olograf, semnat, 6 file mici, tip carnet, cerneală neagră, inv. 384.

ticălos și neputincios pe cărările înguste și încâlcite ale vieții, mai bine să apuci drumul larg și drept al morții.”

Glasul trist al lui Oprea amuți, în vreme ce privirile-i umede urmăreau licărirea feerică a unei rachete luminoase, ce cobora fâlfâind din cer.

„Îmi vine să râd la gândul că voi mă socotiți aici un viteaz, care-și bate joc de moarte, în vreme ce eu nu sunt decât un laș, care, fiindcă n-a putut storce nimic din mâna avară a vieții, s-a dat ca un neputincios din calea șuvoiului, s-a strecurat tremurând la marginea drumului și nu a aflat în sine puterea bărbătească de a pune capăt zilelor păcătoase, aruncându-și povara vieții în noroiul șanțului.”

Glasul său devenise mai puternic, mai hotărât, iar șuierul unui glonte deasupra capetelor noastre trezi în el un avânt sălbatic, ce-l zorea parcă să ni se destăinuiască repede, până mai e vreme.

„Îmi pare rău și mi-e rușine că vă plictisesc aici, unde n-ar trebui să avem vreme pentru nimicuri netrebnice, cu povestea vieții mele. O viață greșită, păcătoasă, lipsită de fapte bune și o țință mai înaltă, care să-i fi dat un rost, să o fi făcut demnă de trăit!

Cu toate că am fost singurul copil la părinți, nu le-am făcut nici o bucurie. Azi pot să zic că rostul meu la căminul lor n-a fost decât să le amărăsc zilnic viața prin faptele mele nebune, să-i împing în mormânt.

De-nvățat n-am voit să învăț nimic cumsecade. În schimb m-am crezut în drept să le irosesc pe-ncet averea. Acoperiți de rușine și lipsiți de nădejdea întoarcerii mele pe căi drepte, s-au coborât pe rând în groapă, blăstămându-și soarta și copilul rătăcit.”

Glasul său scăzut, întunecat de durerea părerilor de rău, amuți o clipă. În depărtarea oarbă răsună undeva slab și înfundat glasul gros al unui tun, ca un ecou de durere înăbușită a firii.

„Aș fi putut poate reveni la calea dreaptă, să fiu și eu un om, dacă aș fi găsit în inima mea pustie iubire și credință față de singura copilă, care îndrăznise să-mi iasă în calea rătăcită ca un înger de pază. Dar eu i-am răsplătit gândurile bune ca un nemernic, necinstind-o și alungând-o de la mine. Și, dacă nu venea acum războiul, care să mă smulgă din vârtoare, cine știe ce păcate urâte mai săvârșeam. Căci în vinele mele pare a zvâcni sânge negru, noroi, de făcător de rele, care e menit să-și sfârșească ticăloșia vieții abia la ocnă sau pe spânzurătoare.”

Glasul său aspru, sălbatec, parcă se opri aici.

O neliniște mare îl cuprinse, poate la gândul că acum, după sfârșitul spovedaniei umiltoare, nu va veni și cel al vieții

Și-n vreme ce priveam duși pe gânduri la umbra robustă a acestui bun și viteaz camarad, în care nu bănuisem până acum un pierdut, glasul de atac al goarnei răni puternic, deznădăjduit, liniștea nopții, trezind din piroteală rândurile obosite ale tiraliilor...

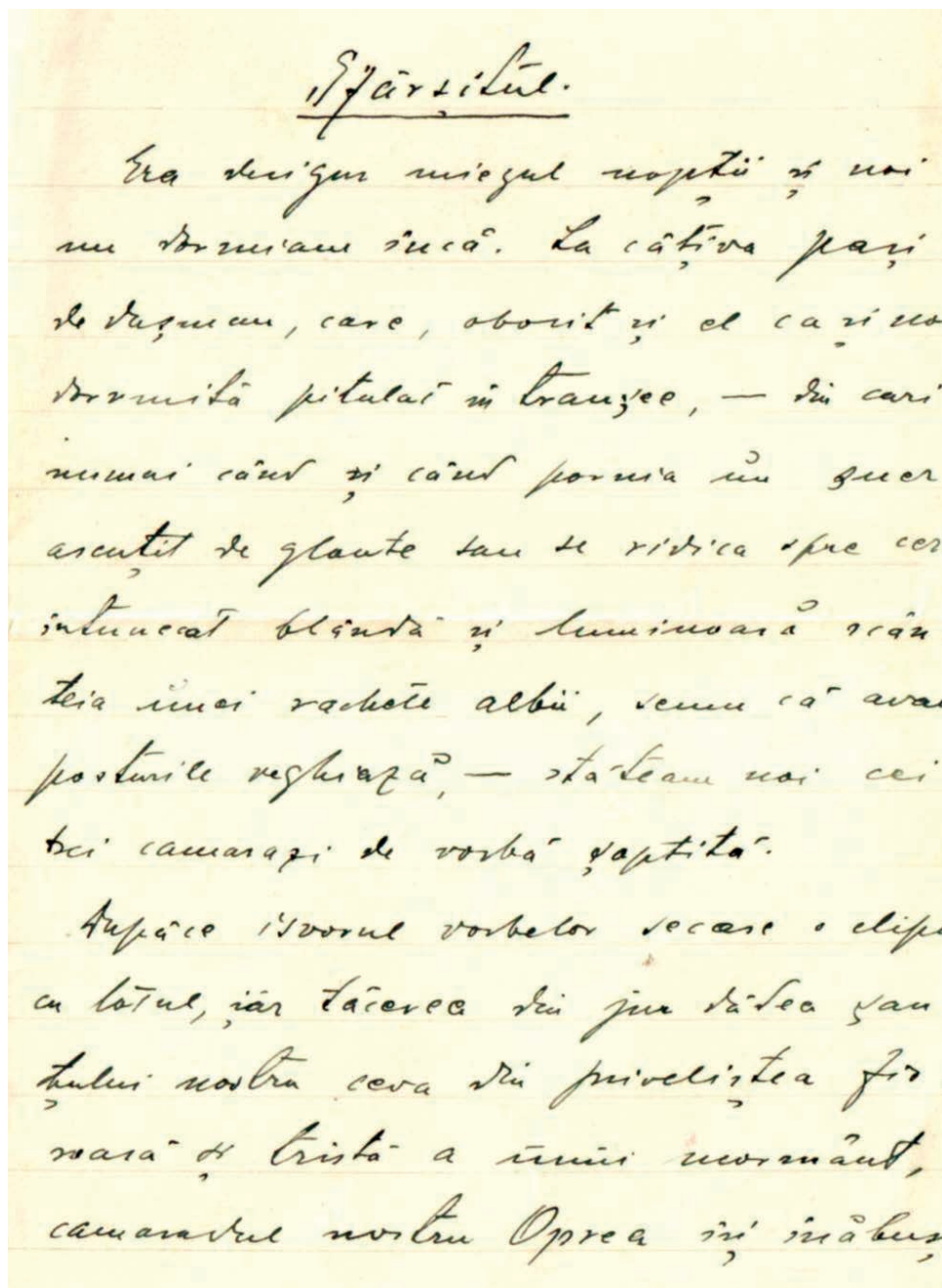
Fu cel dintâi deasupra șanțului. În câteva clipe îi pierduri urma. Auzeam numai cum zdrobește cu lovituri năprasnice de pușcă piedicile de sârmă ghimpată din fața șanțului dușman, cum cheamă cu glas sălbatic de leu pe camarazii săi după sine, înainte, mereu înainte...

În zori de zi abia l-am putut afla în mulțimea de leșuri și răniți, împrăștiați pe câmp. Un glonte de pușcă îl lovise drept în inimă, sfredelindu-i capricios medalia vitejiei, ce-i atârna pe pieptul sângerat.

Mâna-i de ceară sta încleștată pe pușcă, de teamă parcă să nu i-o smulgă dușmanul, iar pe lângă buze îi flutura un surâs dulce de mulțumire.

- Desigur a murit împăcat la gândul că moartea i-a curmat firul vieții fără rost, am zis abătut camaradului meu.

- Sau poate, adaoase acesta cu aer rece, zâmbește la gândul că lumea îl va numi erou după o viață ticăloasă, pe care n-a avut curajul să și-o curme singur.²²

²² Manuscris olograf, semnat, 8 file mici, tip carnet, scrise cu creion chimic, inv. 385.

Liviu Marian, 1915

Liviu Marian, 1921

Valentina și Liviu Marian, în casa din Chișinău.

VASILE BUMBAC, TRADUCĂTOR AL *ENEIDEI*

Mircea IGNAT

Rezumat: Se prezintă activitatea de traducător din autorii clasici greci și latini a profesorului sucevean Vasile Bumbac. O remarcabilă izbândă a fost traducerea integrală a „Eneidei”, nu lipsită de valențe estetice, fiind printre primele versiuni românești ale celebrei epopeei, fapt ce merită a fi subliniat.

Cuvinte cheie: Vasile Bumbac, Eneida, Vergilius, traducere

Abstract: It presents the work of the translator of Greek and Latin classical authors the Professor Vasile Bumbac of Suceava. A notable success was the full translation of the „Aeneid”, not without aesthetic meanings, being among the first Romanian versions of the famous saga, which deserve to be highlighted.

Key words: Vasile Bumbac, Aeneid, Vergilius, translation

Într-o succintă notă asupra preocupărilor privind antichitatea clasică la Suceava¹, autorul a remarcat, între altele, o realizare demnă de a fi subliniată și anume înfăptuirea unei traduceri integrale a „Eneidei”, tălmăcire puțin cunoscută, rămasă fără ecou în literatura referitoare la receptarea lui Vergilius în cultura românească².

P. Vergilius Maro, autorul epopeei naționale a Romei și în consecință a latinității, a fost în România mereu evocat prin monografii sau studii³, dar mai ales prin numeroase traduceri ale tuturor poemelor sale⁴, efect al conștiinței latinității noastre. Dintre operele poetului latin, „Eneida” a fost cea care a polarizat interesul celor mai mulți. O traducere cât mai desăvârșită, pe măsura geniului poetului din Mantua, a fost o dorință care a stăruit și mai stăruie încă. Sunt încercări parțiale sau integrale încă din sec. al XIX-lea, cu versiuni lăudabile din sec. XX și eforturile continuă chiar în vremurile noastre.

În atmosfera de emulație a studiilor clasice de la Suceava nu au lipsit traducătorii din literatura antică. Traducătorul sucevean, prin excelență, din autorii clasici a fost Vasile Bumbac (1837-1918), pe nedrept uitat⁵.

¹ M. Ignat, *Preocupări privind antichitatea clasică la Suceava* (sub tipar).

² O banală reamintire, rămasă fără ecou, a traducerii a întreprins-o autorul acestor rânduri (Idem, *O tălmăcire mai puțin cunoscută a „Eneidei”*, în „Zori Noi”, XXXII, nr. 9086; 03.12.1978).

³ V., de exemplu, G. Guțu, *Publius Vergilius Maro*, București, Ed. Univers, 1970; Niculina Toderășcu, *Poezie și artă figurativă la Vergilius*; Iași, Ed. Univ. „Al. I. Cuza”, 2004.

⁴ Nicolae Lascu, *Clasicii antici în România*, Cluj, Ed. Dacia, 1974, p. 456-472. În acest cuprinzător repertoriu cele mai recente traduceri înregistrate sunt din anul 1972. Într-o notă ulterioară o să menționăm traducerile „Eneidei” de după acest an.

⁵ O privire generală asupra vieții și operei lui V. Bumbac la Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775-1918) în legătură cu evoluția culturală și politică*, Cernăuți, 1926, p. 112-127.

Vasile Bumbac a fost un activ membru al societăților studențești românești din Viena la a căror ședințe a susținut diverse prelegeri sau și-a prezentat propriile creații poetice. Nu a lipsit lecturarea unor traduceri din autorii greci sau latini. Astfel, la ședința din 23 iunie 1866, el expune traducerea „Apologiei lui Socrate” de Platon, iar în 23 octombrie 1869 traducerea unei ode a lui Ovidiu (nu posedăm o referire mai riguroasă), ca la 22 februarie 1870 să prezinte traducerea și comentarea „Odei a XXI-a” a lui Horatius⁶. O preocupare la care va reveni peste ani este ilustrată și de conferința intitulată „Traduceri din epicii clasici greci și latini, cu păstrarea metrului original”, susținută la 19 aprilie 1873⁷.

Ajungând profesor la liceul sucevean, Vasile Bumbac își continuă cu râvnă opera sa poetică răspândită în paginile diverselor reviste ale vremii. În orice caz, creația sa originală prezintă astăzi un interes minor, o simplă pagină de istorie literară⁸. Două sunt faptele care îl individualizează și îi dau totuși un meritat loc în cultura românească: traducerile din autorii clasici și încercarea de a da literaturii o epopee originală.

În atmosfera literară de la mijlocul secolului al XIX-lea stăruia ideea realizării unei epopei naționale, românești și n-au lipsit cutezători în făurirea unei astfel de opere. Toate au fost neizbutite sau neterminate. Vasile Bumbac, pe când era student la Viena, este și el cuprins de această nobilă dorință. Își propune să nareze în versuri „Descălecarea lui Dragoș în Moldova”, poem cunoscut și sub numele de „Dragoșiada”. Nu este cazul aici să evocăm detaliile privind această creație, dar poetul bucovinean profund cunoscător al modelului antic de epopee posedă și-și perfecționează un suflu epic adecvat. Versurile sale sunt scrise într-un autentic grai popular, presărat cu arhaisme într-o vreme când în Bucovina, și nu numai aici, mai stăruiau încă fantezii lingvistice. Calitățile literare ale acestui început de epopee (au fost publicate, din păcate, numai primele două cânturi), au fost apreciate, fiind considerată ca cea mai reușită încercare de acest gen⁹. Neterminat, publicat într-o revistă cu o circulație restrânsă, acest început de epopee a căzut în uitare. L-am amintit în acest cadru întrucât el stă în conexiune cu activitatea lui Bumbac de traducător din autorii antici.

Din câte cunoaștem, Vasile Bumbac a publicat în timpul vieții traducerea unui fragment din „Iliada”, în 1882¹⁰ și a altuia din „Metamorfozele” lui Ovidius, în 1906¹¹, ambele în metru original. Nu avem siguranța că acestea sunt singurele traduceri publicate. Între manuscrisele poetului păstrate la Muzeul Bucovinei din Suceava se află

⁶ Ion Grămadă, „România Jună” din Viena (1871-1911). Monografie istorică, Arad, 1912, p. 149-150.

⁷ *Ibidem*, p. 152; Victor Morariu, Vasile Bumbac (1837-1918). Pagină din istoria literaturii bucovinene, în „Junimea Literară”, XII, 1923, p. 80.

⁸ Constantin Loghin, *op. cit.* p. 127.

⁹ Nicolae Iorga, *Un poet bucovinean: Vasile Bumbac*, în *Oameni cari au fost*, vol. II, București, 1967, p. 129-135.

¹⁰ *Despărțirea lui Hector de Andromache* (traducere din „Iliada” lui Homer, cântul al VI-lea, v. 312-496) – n. sub metru originalul, care este exametru, s-a păstrat în traducere, în „Aurora română”, II, 1882, nr. 6, p. 88-90.

¹¹ Din *Metamorfozele* (Prefacerile) lui Ovidiu Nasone: Introducere (I, 1-4). Cele patru generații (epoce, evuri, vârste (I, v. 89-162), în „Junimea Literară”, III, 1906, p. 11-12 (metru original).

alte două traduceri inedite din Horatius¹². Ambiția sa a fost însă să dea o versiune integrală a „Eneidei” în românește, fapt pe care l-a dus la bun sfârșit și asupra căruia o să stăruim în cele ce urmează.

Când își publica primul cânt din „Dragoșiada” (1869), Vasile Bumbac sublinia, într-o scurtă introducere, între altele, că „metrul epicii grecești și latine e greu de introdus în poezia română”¹³. Astfel, el alege versurile rimate de 13-14 silabe imitând încercarea de epopee nereușită a lui I. Heliade-Rădulescu. Concepția autorului despre imposibilitatea hexametrlui în limba română determinată de abundența vocalelor, se schimbă peste câțiva ani. Nu știm în ce măsură conferința sa din 1873, amintită mai sus, reflectă această modificare, dar în 1882 apărea deja traducerea unui fragment din „Iliada”, unde folosește hexametrlul. Publicând în 1887 cântul al IV-lea din „Eneida”, Vasile Bumbac reușește cu succes să-l transpună în hexametri. Problema l-a preocupat profund, din care cauză redactează o introducere în limba germană la textul traducerii pe mai bine de zece pagini privind prozodia și fonetica românească. Aici îl vedem pe autor ca un sever filolog, tălmăcirea sa dorindu-se cât mai fidelă textului antic. Mai mult chiar, la finele acestei traducerii adaugă alte șase pagini cu explicații a cuvintelor rare folosite (arhaisme, regionalisme etc., uneori cu etimologia lor)¹⁴.

Alegând publicarea traducerii acestui cânt, una dintre cele mai dramatice și mai fermecătoare secvențe din „Eneida”, Vasile Bumbac și-a încercat merituos măiestria. El mărturisește că terminase deja tălmăcirea primelor șase cânturi; cândva în anii următori finalizându-și opera. Bănuim că a revenit mereu prin corijări asupra întregului poem. Limba utilizată la publicarea primului cânt al epopeei (abia în 1911 !) este mult mai vie, mai mlădioasă ca cea din 1887¹⁵. A trudit peste 25 de ani la această traducere care a rămas practic necunoscută. Doar două cânturi au văzut lumina tiparului într-un periodic cu o circulație restrânsă dintr-un oraș mărunț de la marginea împărăției Austro-Ungarei, fără circulație în România. Prin aceasta autorul și-a îngropat singur toată strădania sa. Între timp, în 1896, a apărut excelenta traducere a lui George Coșbuc premiată de Academia Română¹⁶. Chiar după apariția acesteia, probabil că poetul sucevean continua

¹² *Oda a 4-a din cartea a IV-a a „Odelor” lui Horațiu*, mass. la Muzeul Bucovinei din Suceava, datat 1863; *Horaț și Lydia (Oda a 9-a din cartea a III-a a „Odelor”)*, mass. la Muzeul Bucovinei din Suceava, mass. fără final.

¹³ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 121.

¹⁴ *Romänische Uebersetzung des IV. Gesanges aus Virgils Aeneide mit Beibehaltung des Originalmetrums*, în „Programm des griechisch-orientalischen Gymnasiums in Suczawa”, 1887, p. 3-38.

¹⁵ *Cântul I al „Aeneidei” lui Virgiliu*, în „Jahresbericht des gr.-or. Ober-Gymnasiums”, 1911, p. 3-21.

¹⁶ După izbânda lui Coșbuc, traducerea sa bucurându-se de mai multe ediții (cea mai nouă și mai bună este îngrijită de Stella Petecel, București, Ed. Univers, 1980) n-a determinat o stagnare. Condeie încercate a mai multor clasicști au dat admirabile versiuni românești. În anul 1913, Nicolae Pandelea publică o traducere în proză, iar în 1938 a apărut o altă traducere, tot în proză, alcătuită de Eugen Lovinescu, ambele cu mai multe ediții. După nici două decenii, în 1956, apare versiunea alcătuită în hexametri de D. Murărașu. Eruditul clujean, Th. Naum vine în anul 1979 cu o nouă traducere (numai cânturile I-VI), ca în 1997, la Iași să fie tipărită o ediție bilingvă datorată lui Nicolae Ionel. În fine, ultima traducere integrală pe care o

la finisarea muncii sale, refuzând, după o mărturie contemporană, să consulte traducerea lui Coșbuc pentru a nu fi influențat de ea¹⁷.

De la traducătorul sucevean au rămas totuși două manuscrise. Unul la București, la Academia Română¹⁸ (pe care, din păcate, nu-l cunoaștem direct) și altul la Suceava. Acesta din urmă se află într-un *miscellaneus* a operei poetice a lui Vasile Bumbac care încerca să-și adune întreaga creație. Traducerea se prezintă ca o transcriere (fără corecturi) ceea ce ne face să credem că este varianta finisată, cea mai nouă.

Am stăruit asupra acestui aspect, nu atât pentru ineditul lui, cât și pentru calitățile vădite ale traducerii. Sunt, desigur, exprimări neîndemânatic și de multe ori, așa cum s-a spus, Vasile Bumbac a fost „prea mult profesorul de limbi clasice... și... prea puțin poet”¹⁹. Indiscutabil, Bumbac a avut însă harul poeziei epice dovedit în „Dragoșiada”, talent bine apreciat de N. Iorga, manifestat și în traducerea „Eneidei”, despre care același cititor atent spunea că: „... oferă unele stângăcii, dar e pe alocuri mai energică decât traducerea lui Coșbuc, mai egală, mai stăpânită; e aici un fel de energie țărănească, o cutezanță care găsește de multe ori formule nouă”²⁰.

Vasile Bumbac își caută un limbaj propriu, la bază are vorbirea populară din Bucovina vremii sale, din care cauză unele cuvinte sunt acum rare sau cu sensul schimbat. Câteva exemple: „hâtrie” = înșelătorie, „hațașuri” = hățișuri, „cultuc” = pernă, „cavane” = găvane „himeit” = derutat într-o anume situație și multe altele. Sunt cuvinte pe care autorul le creează: „dalburind” = albind (de la dalb) sau arhaisme: „fiindure” = fiind. Cine citește admirabile traduceri ale lui G. Murnu va întâlni aceleași fapte. Sunt și expresii nepotrivite: „ursită crudelă”, „nu te plângi de servițul” etc. venite din vorbirea veacului în care a trăit, ca și multe alte stângăcii.

Cu toate că autorul acestei note își declină orice competențe în critica literară socotește oportună totuși citarea unor mici fragmente menite să illustreze talentul epic manifestat de Vasile Bumbac în traducerea sa²¹.

*

Zeița Iunona, în ura sa față de troieni (numiți și teuceri), îl determină pe Aeol stăpânul vânturilor năprasnice (numiți aici Euru, Not și Sudul) să dezlănțuie o furtună nimicitoare pentru flota lui Aeneas.

Aste zicând el deșertului munte cu sulința'ntoarsă

cunoaștem este cea a lui Dan Șlușanschi din 2000. Nu este cazul să discutăm tălmăcirile citate, dar este necesar să subliniem că epopeea latinității își găsește o firească receptare în cultura românească.

¹⁷ Victor Morariu, *op. cit.*, p. 323.

¹⁸ Nicolae Lascu, *op. cit.*, p. 457, nr. 1419. Bibl. Acad. Ms. Rom. nr. 5283. 1870. 355 f. Nu știm în ce împrejurări a ajuns la Academie această traducere (variantă?). Credem că aici s-a strecurat o eroare privind datarea manuscrisului. În anul 1870, nu numai că Bumbac era încă student la Viena, ci și pentru că în 1887 el mărturisește că tradusese numai primele șase cânturi.

¹⁹ C. Loghin, *op. cit.*, p. 125.

²⁰ Apud V. Morariu, *op. cit.*, p. 323.

²¹ Transcrierea de față a căutat să respecte cât mai fidel textul traducătorului sucevean, desigur ar fi necesară o revizuire ortografică care ar face textul mai inteligibil, fapt pe care nu mi l-am permis.

Coasta-i lovește: și vânturi ca'n ceată de luptă pornite
Izbucnesc prin poarta deschisă și'n volburi colindă
Țările, marea cuprind și din funduri adânci o tot scurmă
Euru și Not de'mpreună, s'avântă și Sudul cu dese
Volburi rostogolind către țărmi potopul de valuri.
Strigăt bărbații lătesc și-al funiilor freamăt urmează.
Teucrilor fără de veste deci norii le duc din vedere
Ceriul și ziua; neguri de noapte pe mare se'ncuibă
Polii detună, de des fulgerat zvâcnește văzduhul;
Toate amenință bărbații cu grabnică moarte: De-odată
Încheieturile lui Aenea slăbesc-i de groază;
I, 81-93

*

Fama (personificare a Zvonului public), care umblă pe țărmurile libice (din Africa), descrisă de Vergilius, mereu evocată în felurite chipuri și de alți poeți (să ne aducem aminte și de celebra arie a calomniei), apare în traducerea lui Bumbac după cum urmează:

Răpede Fama prin urbele libici mari se lățește,
Fama, rău, de cât care-un altul mai grabnic nu este;
Ea prin mișcare viază și'n mers puterile cresc-i;
Mică și sfie de'ntâi, se rădică'ndată'văzducuri
Și pe pământ când pășește, capul în nori'și'l ascunde.

.....
Iute'n picioare, cu sprintene aripi, un monstru de groază,
Ștrașnic, având chiar ochi veghetori tot atâți, câte pene
Trupu-i acopăr, minune de spus și limbi tot atâtea
Și'ncă pe-atâtea guri sunătoare, și urechi, ce le mișcă.
Noaptea zboară'ntre cer și pământ ea prin mijloc și scoate
Murmur prin umbră, nici când înclinându-și ochii spre paus;
Ziua stă și pândește sau pe piscul de o casă,
Sau pe turnuri înalte și'nfrică marile târguri,
Tot pe-o cumpănă pune minciuna, ca și-adevărul.
Asta'mpluse pe ginți cu tot soiul de basme, lățind ea
Lucruri tâmplăte și netâmplăte cu aceea-și plăcere;

IV, 173-190

*

Porunca zeilor de a părăsi Cartagina și pe frumoasa regină Didona îl descumpănește pe Aeneas.

Îns'Enea muți, himeit de-atare viziune,
Spaima păru-i zbârli și vocea'n gâtiță-i stete.
Arde, să plece prin fugă și dulcile locuri să lese,
Răsfulgerat de cumplitul mandat și de-al zeilor ordin.
Ce-i de făcut, hei? Cum să cuteze-a vorbi cu regina

Înfuriată? Cum să chibzuie'ntâiu începutul?
Deci își frământă'n grab'al său gând în coace și'n acolo,
Felul și formă reacearcă și'n cumpănă toate le pune.
IV, 279-286

*

Drama reginei Didona (Fenissa, Cartagina era o colonie feniciană) se desfășoară între iubirea pentru Aeneas și mânia femeii părăsite pe care nici noaptea nu o potolește.
Noapte—era și repaus plăcut ostentivele trupuri
Pretutindeni gusta și codri și mări viforoase
Se liniștise, când stelele'n curs pân'la mijloc ajuns-au,
Când amuțește tot locul; turme și paseri pistrui,
Locuitoare de lacuri lucii, și câmpuri cu tufe
Jur, împrejur, așezate la somn sub tăcerea de noapte,
Grijile-și mai alina și coardele, munca uitând-o.
Numai Fenissa cea pățimașă de suflet din contră
Nu dormitează nici când, nici ochii nici pieptu-i nu gustă
Pacea de noapte! muncile-i cresc îndoit și iubirea
Retrezindu-se, turbă și undesce'n văpaia mâniei.
IV, 523-533

*

Semnalând acest traducere demnă de istoria literară a receptării lui Vergilius în România, care reprezintă totuși prima tălmăcire, nu lipsită de valențe estetice, ne întrebăm retoric care editură s-ar hazarda să publice astăzi un text cu o vechime mai mare de un secol, în vremea când literatura clasică, în general, este marginalizată?

TERMENI PĂSTOREȘTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ: VASE FOLOSITE PENTRU/LA PRELUCRAREA LAPTELUI ȘI LA CONSERVAREA PRODUSELOR

Ion POPESCU-SIRETEANU

Rezumat: Studiul *Vase folosite pentru/la prelucrarea laptelui și la conservarea produselor* face parte dintr-o amplă monografie, *Termeni păstorești în limba română*, volumul al doilea, și cuprinde termenii prin care sunt denumite vasele folosite la colectarea, prelucrarea și conservarea produselor din lapte.

Cuvinte cheie: termeni păstorești, colectarea, prelucrarea și conservarea laptelui

Abstract: The study *Vessels used for/at milk processing and preservation* is part of a wide monograph, *Pastoral terms in Romanian language*, the second volume, and includes the terms which refers to vessels used in the collecting, processing and preserving of milk products.

Key words: pastoral terms, collecting, processing and preserving of milk

Autorii **Dicționarului Academiei** au prezentat importante informații privitoare la vasele folosite în prelucrarea laptelui și la conservarea produselor din lapte. Aceste vase au forme și întrebuințări diferite. Unele sunt de muls, altele de încheșat, de ales unt, de măsurat laptele, de transportat laptele de la stână, de păstrat brânza, de păstrat telemeaua. De la stână, bărbânțele se transportau în sat pe cai: **Să văd oile pă plai / Și berbințele pă cai** (Morariu, **Material**, 49).

Toate vasele de la stână împreună poartă numele de **ciuveie**, **ciovele**, **ciuvăi** sau și **ciuhai**, pl. **ciuhaie** (acesta ca termen în **ALRR. Trans.**, III, h. 344).

Le prezentăm în ordine (aproximativ) alfabetică:

Abărlău „vas în care se strecoară”; „conținutul unui abărlău”. Din magh. **abárló** „vas de opărit”, cf. **abárolnj** (MDA).

Ămpăr „vas de muls” (NALRR. **Ban.**, II, 284).

Baneadză și **baneată**; **baneată**, **banete** „găleată” (Sfarghiu, 17).

Barneác, **barneáce** „vas de lemn sau de metal cu gura mai largă decât baza, folosit mai ales pentru muls” (Sfarghiu, 17).

Bădan „putină mare”, în Mehedinți („Șezătoarea”, 1929, nr. 3-5, p. 41).

Bădăi „putinei pentru bătut laptele” (GS, V, 118, din Gorj). Tot din Oltenia se înregistrează **bădăi**, pl. **bădaie**, cu același sens. (Bărbuț, 19).

Bădărdău, **-dăuă** „vas de ales untul”, la vest de Brașov (**ALRR. Trans.**, III, h. 373, pct. 423).

Bădău, **-dăuă** „vas de ales untul”, la sud și la vest de Sibiu, cu varianta **bădău**, dar și cu var. **bădăi**, **-dăie**, la sud și la vest de Alba Iulia (**ALRR. Trans.**, III, 373). Îl înregistrează și Pitiș, 204. La p. 161, găsim **bădău** în următorul context: **Din smoala aceea ia unt, îl bagă în bădău, de-l bate. Bădău** a fost înregistrat în părțile Neamțului (**Gl. reg.**, 16), dar și în Bucovina cu sensul „vas subțire și înalt, în care se bate untul”. Cu sensul consemnat mai sus, îl înregistrează Comănescu, 209, din Corbi – Argeș, dar

și cu sensul „Bădăul este un putinei sau un burdof din piele de oaie, care are o capacitate de 10 l și în care se ține jintița” (p. 65). Aromânii au **bătin** „putinei, bădăi” (DDA, 267, cu trimitere la **bútin, pútină**).

Bădăń, -dăńe, „vas de ales untul”; s-a înregistrat în regiunea Hunedoarei și în sudul acesteia până la granița cu Oltenia. Are var. **bădăi, -dăie, badăń, bădăi** (ALRR. Trans., III, 373). În MDA, „idem”, este glosat ca împrumut din magh. **bödöny**.

Bădic „vas de făcut mămăliga”, folosit rar; sin. cu **căldare, căldărușă, căldărușcă, ceaun, tender** (NALRR. Ban., II, 251); „ceun” în Țara Hațegului (Densușianu, Graiul, 308).

Bănézi (pl.) „Laptele este muls în **cofe** și se toarnă în **găleți, bănezi, donițe ori banițe**” (Diacon, Etnografie, 80); „vas de lemn în care este adusă apă de la izvor” (idem, **ibidem**, 82).

Ar. **bărcace**, pl. **bărcăci**, „putină”, cu var. **brăyace, bruyace**, din tc. **baqradji** „vas de aramă cu toartă”, sin. cu **talarū**; „formă curentă și la românii din sudul Moldovei” (DDA, 264).

Bărbântă are în DA sensurile: 1) „Vas de lemn, făcut din doage, servind cu deosebire la păstrarea lăpturilor și a brânzeturilor, mai rar a băuturilor spirtoase”, termen comparat cu **putinică, butoiaș, bădăi**. **Bărbântă** (pl. **-bânțe**) = vas făcut din doage de brad și înfundat la amândouă capetele cu funduri; **bărbântă** (pl. **berbinți**) = putină de forma unui polobocel lungăreț, în care se ține brânză sau lapte acru. „De obicei sunt făcute pentru trei vedre”. Din **Glosar** la scrierile lui Creangă, vedem că **bărbântă** este un „vas în forma buței; se face din lemn de brad, se cercuiește cu cercuri de lemn și se înfundă la amândouă capetele”; „**Bărbântă** (pl. **berbințe**) = butoi, hârdău lung, în care se ține brânza și laptele de oi” (după Bud); „**berbeniță** = vas de lemn pentru pus brânza când se sarează” (din Mehedinți); „**berbeniță** = putinică, putină foarte mică” (din Rudina – Mehedinți; Florești – Dolj); „**Bărbânta** cu lapte se atârână de două sforicele în poziție piezișă și apoi se hurducă până se alege untul”. Autorii prezintă câteva contexte între care și unele în care vasul numit **bărbântă** se folosește și la păstrat vinul, holerca.

Un sens dispărut al termenului este cel de „taxă plătită de cei ce voiau să intre în breasla ciubotarilor”, taxă care, credem că mai întâi va fi fost dată chiar printr-o bărbântă de o anumită greutate.

Metaforic, termenul este folosit cu sensul „bostan, dovleac” și are variantele **berbeniță, berbințe** ș.a. (Borza, 54, sub **Cucurbita pepo**).

În MDA, termenul este înregistrat cu aceleași sensuri.

Admițând că există o ierarhie a sensurilor, este de admis că cel mai important sens este cel de „vas din doage, lunguiet, cu două fundători, în care se păstrează brânza peste iarnă”. Se înțelege că vasul are mai multe întrebuințări. Vuia, II, 199, consemnează termenul din Maramureș, Munții Rodnei, Bucovina, Moldova de nord-vest, cu sensul „vase înalte și înguste cu doage din lemn, în care se păstrează brânza”. **Bărbânta** „Este de două feluri: **bărbântă di zăr** (putină mare, făcută din lemn de brad, cu capacitatea de 20-30 cupe, având un dop de astupat) [și] **bărbântă di bătut brânzi** (cu capac)” (Diaconu, **Cântăreți**, 342). Cu același sens este înregistrat în ALR SN, II, h. 423, uneori cu var. **berbință**, și cu pl. **berbinț**. În pct. 362 se prezintă sinonimul **budăi**, cu precizarea că „Budăiul e mai mare decât berbința”, iar în pct. 353, este înregistrat sin. **ton, tonuri**. În ALRR. Mar., II, h. 378, în toate punctele, se prezintă

bărbântă, berbântă, berbință ca arie compactă. Pluralul este mai ales **berbinț**. Cuvântul a fost atestat în an. 1588 după **MDA**, dar din **DERS**, 16, preluăm informația că a fost menționat în documente din Moldova la 1440, 1458, 1466. Ca nume de persoană și de localitate, este glosat în **DOR**, 196: **Bărbântă, Bărbântă, Berbinceni** și **Bărbântanu**, acesta fiind nume care presupune o localitate **Bărbântă**. Vezi și în Gonța, **Locuri**, 30, numele de sate **Berbinceni** (cu variante), sat dispărut, pe Crasna, în țin. Fălciu, și **Berbinceni**, amândouă atestate în sec. al XVII-lea. Termenul cu variante este folosit în toate regiunile. Tot cu sensul „vas de lemn în care se păstrează brânza”, avem expr. **când e brânză, nu-i barbântă**, folosită și de Creangă, **I**, 31. Din Sadoveanu, **16**, p. 96, am excerptat următorul context: **aducând făină, purtând berbințe cu brânză la locurile poruncite**.

Vasul numit astfel se folosește, cum am văzut din **DA**, și pentru păstrarea altor alimente sau lucruri: **o bărbântă di lapti** (Ștefanelli, 367, an. 1817); „vas în care se bate untul” (Câmpulung Mold.); „vas în care se păstrează jintuitul și laptele acru” (Precup, 16); „putină în care se țin zerul sau smântâna acră, rămasă de la urdă sau de la cașul moale” (**Humulești**, 54); **O bărbântă de vin** și **O bărbântă cu holercă** (Sevastos, **Nunta**, 346, 347); **Are bani într-o bărbântă Și-am cătat și-au fost tărățe** (Bud, 61); **s-a dus la vecina ei să-i dea bărbânta să-și înmoaie torturile** (Bilțiu, **Izvorul**, 97); **să știi că nu am bărbântă în ce pune nici cămășile, nici torturile** (idem, 98); „vas de lemn în care se pune varza să se acrească”; **de-i mnică,-i bărbântă, de-i mare-i budăi** (**ALRR. Mar.**, II, h. 331, pct. 236).

Derivatul **berbințaș** este termen pentru a-l denumi pe cel care transportă greutatea pe spatele cailor (în jurul Aiudului). Vinul se transportă în berbințe, legate câte două pe spatele cailor (S. Pop, **Câteva capitole**, 76); **au venit patru berbințași după vin și am dat tot vinul la berbințași** (idem, **ibidem**, 143).

Berbincioară este un diminutiv: **Cătat-am și prin cămară Și-am aflat o berbincioară; Berbincioara-i din trei doage Și-a fost plină cu potloage** (Bud, 61). T. Morariu, în **Viața**, 173, prezintă termenul **budulău** ca sinonim al lui **bărbântă**. În mod obligatoriu amintim varianta fonetică **bărbândză/barbândză** întâlnită în graiurile nordice.

Cu privire la originea lui **bărbântă** în limba română, au fost unele discuții. N. Drăganu, polemizând cu lingvistul maghiar Treml în **DR**, VII, 215-216, precizează că **berbeniță** este o formă mai veche a lui **bărbântă, berbință** și că nu vine din ung. **berbencze**, ci se poate compara cu ucr. **berbenicja**, pol. **berbenica** și că în **bărbântă, berbință** **i** aton s-a sincopat. Astfel mai curând derivă ung. **berbencze** din rom. **berbință, bărbântă** decât invers. Cuvântul este „cu înfățișare slavă” și „este firesc să-l considerăm original în ruteană și polonă”.

Nicolae Drăganu, în **DR**, VII, 262-263, discută cuvântul din perspectiva etimologiei propuse de L. Treml, care îl consideră maghiar în română. Dar încercarea acestuia este, după Drăganu, „un model de sofistărie”. Apare în **Anon. Car.** și în înregistrări din Maramureș, Sălaj, Dolj, Mehedinți sub forma **berbenița**. Aceasta este forma originară. Vine din rut. **berbenicja**, pol. **berbenica**; **-ica** (=ița) este un sufix slav și aici **i** aton se sincopează ca în **cocârțiță>cocârță**. Forma **berbenița** este slavă. Influența maghiară, chiar dacă e posibilă, nu este necesară în explicarea formelor **berbință, bărbântă**.

Alexici, Hunfalvy, Mândrescu ș.a. nu au dat cuvântul ca element maghiar în română. Dar, spune Drăganu, în nota 1 de la p. 263: „radicalul pentru rut., pol. **berbenița** nu este cunoscut” și îi citează pe Miklosich și pe Gombocz – Melich.

Autorii **DA** consideră termenul împrumutat din ung. **berbence**, **börbönce** „butoiaș”, dar și din rut. **berbenicja** „idem”, iar autorii **MDA** îl consideră doar maghiar.

Ov. Densusianu, în **Aspecte**, II, 210, spune că **bărbântă** are corespondent în magh. **bérbence**. Presupune că ungurii au luat cuvântul de la noi. Suf. **-iță** indică o temă slavă.

Noi nu admitem nici originea maghiară și nici cea slavă. Este de remarcat că în zonele centrale ale teritoriului dacoromân cuvântul are forma **bărbântă**, dar în nord și în vest apar variantele **berbință** și **berbeniță**, dar și **bărbândză**.

În explicarea acestui termen, trebuie să avem în vedere faptul că vasul este anume făcut **să fie bătută în el brânza**. De aceea este cu totul posibil ca **bat-brândză** să fi dat la un moment oarecare **bar-bândză**; **t** din **bat** s-a disimilat, iar în locul lui este adus prin metateză **r** din **brândză**, ajungându-se la **bar-bândză**. Cu timpul, sunetul **dz** a fost înlocuit cu **ț** – perechea lui surdă. Apariția acestui cuvânt în română este anterioară sec. al X-lea, când acesta a putut fi împrumutat de către slavii de sud, de cei de apus și mai târziu de unguri. Cuvântul a fost adaptat la pronunția din aceste limbi, **ă** din **bărbântă** devenind **e**: **berbența**.

Bădău „vas subțire și înalt, în care se bate untul” (**Gl. reg.**, 16).

Bătălău „vas în care se alege untul”. Sin. **bădău** (**Gl. reg.**, 17). Este sinonim cu **budălău**, **budească**, **budârlău**, **buduloi**, **budunău**, **untar**, **untărită** (*ibidem*, 16, sub **bădău**).

Bedeărcă „vas pentru păstrat cheagul” (pe versantul maramureșean al Munților Rodnei) (Morariu, **Viața**, 173); „vas de lemn cam de o cupă, întrebuințat mai ales la stână” (din Maramureș; Șt. Pașca, 10); „un fel de covățea de lemn, găurită deasupra, în care se pune cheagul de strecurat” (Papahagi, **Graiul**, 214).

Belc, **belcuri**, „vas de băut apă” (**NALRR. Ban.**, II, h. 247, pct. 22). Autorii **MDA** cunosc, din Oltenia, **belcă**, pl. **belci**, cu etimologie necunoscută și cu sensul „cană de pământ”.

Berbenióc „putinică” (Gregorian, 392).

Berbenis'oără, dim. al lui **bărbântă** (idem, 392).

Bindéu „burduf de oaie” (Coman, 11, din Sân-Mihai, zona Cluj).

Bleah, **-uri**, „bidon (de tablă) pentru lapte” (în „Limba română”, 1962, nr. 2, p. 647, din Pârteștii de Jos, jud. Suceava, dar se folosește și în alte localități din Bucovina).

Blioj, **-uri**, „vas de tablă pentru adus apă, pentru lapte sau pentru mâncare”, din zona Vatra Dornei. Are var. **bliuj** (**Gl. reg.**, 18). Este și nume de familie **Bleoj**.

Boalcă are în **DA** sensul „ulcică, bardac”: **Văcuța mamei, dă-mi o boalcă de lapte** („Ion Creangă”). Are dim. **bolcuță**. Etimologia cuvântului este necunoscută, comparat cu **bâlcă**. În **MDA**, cuvântul are același sens, „ulcică”, și este tot cu etimologie necunoscută.

Boată „un vas cam turtit, de brad, pentru adus apă. Se întrebuințează mai ales pentru câmp, fiind mai ușoară” („Ion Creangă”, I, 1909, p. 163). Și **botă**.

Bocală, pl. **bucăli** și: **bocal**, pl. **bocali**; **bucală**, pl. **bucăli**, **bocale**, dim. **bocăliță**, **bucăluță** au sensul „vas de băut apă” în Banat (**NALRR. Ban.**, II, 247). În

MDA, **bocal** este considerat variantă a lui **pocal** și se face trimitere la acest cuvânt, iar pentru **bucal**¹ se face trimitere la **bocal**. Cu privire la **pocal**, precizăm că în **MDA** are variantele **bocai**, **bocal**, **bocale**, este împrumut german **Pokal** sau sârb **bocal**, și are sensurile „vas... folosit mai ales pentru băut” și „butoiaș folosit la păstrarea sau transportarea lichidelor”.

Boclă, pl. -le, în **MDA** are sensul „vas mare de lemn fără mâner” și este cu etimologie necunoscută. Este interesant că acest cuvânt se întâlnește la aromâni, **buclă**, cu sensul „fedeleş”, cu unele contexte în **DDA**, 289, cu etimologie necunoscută; în gr. **mpoukla**, bg. **bukla**. Dim. al ar. **buclă** este **bucliță** „fedeleş mic”, iar **buclar** este „(persoană) care face fedeleșe”. Mr. **búclă** „vas de lemn în care ciobanii își poartă apa de băut” (Capidan, III, 46). În albaneză **buklí** „idem”, sb. **buklija** „ploscă”. „Derivația cuvântului din lat. **butula** sau **buticla** din **buticula**, cf. Weigand [...], nu-i posibilă din cauza păstrării lui **l** din grupa **cla** nealterat” (Capidan, **Rom. nom.**, 173).

Bodârlău „vas de ales untul”, cu var. **budârlău** în **ALRR. Trans.**, III, 373.

Bodină „butoi” ar fi împrumut ucrainean din **bodnia** (**MDA**).

Boșcă. Autorii **ALRR. Trans.**, III, 395, au înregistrat în pct. 296, 306 din N-V substantivul **boșcă**, pl. **boște** și **boști** cu sensul „vas de păstrat brânză”. Tot din aceeași zonă, îl găsim într-un text folcloric: **Până țese-on cot de pânză, mănă tri boște de brânză** (M. Ioniță, **Flori din Apuseni**, 38).

În **MDA**, I, 306, găsim înregistrat cuvântul **boșcă**², atestat în **LB**, cu sensurile: 1) „butoiaș”; 2) „vas pentru ulei” și considerat ca împrumut din magh. **bocska**. Nu este cunoscut sensul păstoresc. Întâlnim în **MDA** și un al doilea cuvânt **boșcă**, cu atestare din 1931 la Galaction. Are pl. **boște**, **boști**, **bosci** și sensurile: 1) „grămadă de lemne acoperite cu iarbă, care se carbonizează în aer liber” și 2) „pivniță mică (pentru legume)”. Are etimologie necunoscută. Este, de fapt, o variantă cu metateza **-cș-** > **-șc-** a cuvântului **bocșă**.

Bot sau **botă** denumește după **DA** un „vas de lemn pentru apă, cu două forme caracteristice: 1) „un fel de fedeleș de lemn de brad, înalt ca o cofă și înfundat la amândouă capetele cu funduri elipsoidale, dintre care unul are o vrană; o doagă are o prelungire cu două găuri pentru sfoara de care se poartă bota”; 2) prin Transilvania, **botă** este nume pentru **doniță**. Tot în **DA** se prezintă variantele **boată** „vas de lemn de brad, cuprinzând 5-10 oca de apă” și **bot** „putină de lemn cu un singur fund, în care se culeg strugurii, se cară gunoi”. Sunt consemnate și unele derivate: **botet** este „șteand pentru brânză”; dim. **botiță** „vas pentru ducerea bucatelor (= apei) la câmp”; **botică**, dim.; [smântâna] care vrea să o păstreze, o bagă în **botice**; **botișoară**, **boticuță**. Vine din bg. **bota** „vas de lemn pentru iaurt”.

Aceleași două sensuri ale lui **botă** sunt prezentate și în **MDA**, unde se afirmă, ca și în **DA**, că este un împrumut bulgăresc din **bota**.

Pentru **botă** avem și alte informații:

Botă „doniță de lemn, în care se aduce apă de la fântână” (**LLM**, 1985, nr. 1, p. 36); „doniță” (Pitiș, 205); **botă de apă**, din Drăguș (Herseni, **Probleme**, 50); **boti** „vas de pus brânza” (Diaconu, **Cântăreți**, 343); **botă** „vas mai mare decât **butica**, dar de aceeași formă, în care se păstrează jântița”, în Gura Plaiului – Parâng (Vuia, II, 190); „vas în care se ține untul. Același vas, în Oltenia, se întrebuințează la dus apă lucrătorilor la câmp” (Conea, **Clopotiva**, I, 85). În **ALRR. Trans.**, III, h. 373, a fost

cartografiat termenul **botă**, pl. **bote**, și dim. **botiță**, cu sensul „vas de ales untul”, în jurul Sibiului. Autorii **MDA** cunosc dim. **botet**² cu sensul „bot² mic pentru brânză”. Ion Diaconu, în **Cântăreți**, 343, înregistrează **botă di pus brânza**, iar în **ALRR. Trans.**, III, 395, pct. 376, 398, la est și sud de Alba Iulia, **botă** este tot „vas de păstrat brânza”.

Botă „putinică de ținut iaurt” (**Dâmbu** – Prahova, 67); „vasul în care se strânge janțul” (**Broșteni**, 29); „vasul de lemn în care se transportă de la stână zerul sau laptele acru” (**Buhalnița**, 53); „vas în care se ține apa la stână” (**Humulești**, 54); „fedeleș mai înalt pentru transportat apa la depărtări mai mari” (Petrovici, **Folclor**, 113, nota 2).

În botanica populară, **bot** sau **Typha latifolia** este un nume al papurei, fără îndoială după aspectul părții de sus a plantei, purtătoare de sămânță, iar **bota calului** și **bota cucului** sau **Equisetum arvense** este planta cu numele popular **coada calului** (Borza, 208).

În nordul jud. Argeș, **botă** este și „vasul de lemn, acoperit, în care curge, printr-o vrană triumfiulară, țiuca de-abia lichefiată, fabricată la povarnă” (Cârstoiu, **Drumul**, 201).

Cuvântul **botă** este folosit și cu forma **bot**, cum îl găsim și în folclor: **La Sângeorț c-un miel frumos, La Ispas c-un bot de caș** (Bradu, **Bihor**, 209); **Bot mare face-l-oi, În Marea Roșie arunca-l-oi** (Mocanu, **Pe cel deal**, 38). Alma Blănaru, 63, știe de **bot de oi, bot de brânză, bot de mămăligă**.

Aromânii au cuvântul **bot**, pl. **boate**, cu sensul „urcior”, sin. cu **pociu** și ar veni din alb. **bote** „brocca di terracotta con manico” (**DDA**, 282).

În **Termeni**, I, 312, afirmam că **botei** „turmă mai mică” se explică prin **bot** „grămadă” cu suf. **-ei**, dar nu ne-am ocupat de originea acestui cuvânt.

Încercăm, în cele ce urmează, o soluție etimologică pentru **bot**.

Avem în limba română cuvântul **boț** cu sensurile „bucată de materie în formă de gogonea”, sin. cu **ghem, mototol, bulz, bulgăre, boboloș, cocoloș, gogoloș, golomoz**, în structuri precum **boț de aur, de carne, de brânză, de caș, de mălai, de mămăligă, de piatră** etc.; „diferite mâncăruri cărora li se dă forma unui boț”, sin. cu **bulz, urs** etc.; „pâine mică”; „gălușcă”; „nod în ață”; „bobiță, zgrăbunță”; **boțuri** = „tumori abdominale”. Cuvântul vine, după **DA, MDA**, dintr-un lat. pop. neatestat, ***bottium (bottila)** răspândit în toate limbile romanice (și bg. **buca**, citește **buța**, „cocoasă”). Credem că sensurile cuvântului ne deschid cale spre o rezolvare acceptabilă.

Observăm că **bot de caș, bot de brânză, bot de mămăligă** înseamnă chiar „boț”, adică un „caș mic, rotund sau lunguiet”, **bot de brânză** denumește „o cantitate mică de brânză (caș frământat) strânsă cocoloș”, iar **bot de mămăligă** denumește un „cocoloș (mai mic sau mai mare) de mămăligă”. Toate aceste denumiri se referă la grămăjoare de caș, brânză, mămăligă, așa cum **bot de oi** se referă la un grup de oi care pe căldură stau bot în bot sau pasc împreună. **Bot**, prin urmare, denumește un obiect sau o cantitate mică și cu formă rotunjită dintr-o materie.

Este posibil ca în limba română comună, ***boț** din ***bottium** să fi avut și o variantă **bot** cu același sens. Cu vremea, **bot** s-a specializat în a denumi gura mai ales a unor animale, acesta fiind și astăzi cuvânt cu etimologie necunoscută, iar **boț** să fi denumit lucrurile pe care le denumește și acum. De la **bot** s-a realizat forma de feminin **botă**, care în terminologiile păstorească și în cea a ocupațiilor casnice să se fi specializat în a denumi vase mici de lemn, de formă rotundă-alungită. Din română, cuvântul a fost

împrumutat în albaneză și în bulgară, poate odată cu procurarea unor astfel de vase, știindu-se că numele unor obiecte se împrumută odată cu acestea. Aici am preciza că părerea lui Ciorănescu, 110, că **botă** este „intrat pe filieră orientală”, după ngr. **botis**, alb. **bote** ‘urcior’, bg. **bota** nu poate fi reținută, cuvântul fiind românesc în limbile vecine.

Botâlcă „vas în care se păstrează băuturile alcoolice” (Cârstoiu, **Drumul**, 201), dar și alte lichide (zăr etc.).

Botcă „alveolă în fagure, în care se reproduce matca”, sin. cu **țâță**, este cuvânt cu etimologie necunoscută. Noi îl considerăm derivat al lui **bot**, **botă**, cu suf. **-că**. Și Ciorănescu îl include în familia cuvântului **botă**.

Botorog, -oage, „vas de ales untul” în **ALRR. Trans.**, III, 372, la nord și est de Brașov; și în h. 373, la sud-vest de Tg. Mureș, între Cluj și Alba Iulia; „vas de păstrat brânza” în h. 395, între Sibiu și Brașov. Tot **botorog** „putinei” în **ALR SN**, II, 307, pct. 141.

Botrăcău, -ăuă, „vas de ales untul” este prezent în **ALRR. Trans.**, III, 373, în pct. 293, la nord-vest de Cluj, cuvânt neînregistrat în **MDA**.

Brânzăr „vas de păstrat brânza”. În **MDA** nu este înregistrat acest sens.

Brăcaci „căldare spoită de adus apă” („Ion Creangă”, I, 1909, p. 219).

Brăcăcel „căldărușă” („Ion Creangă”, I, 1909, 219).

Brădini, pl., probabil sg. **brădină**, „vas de păstrat brânza”. Cuvântul nu este înregistrat în **MDA**. Cităm următoarele versuri: **Mă dusei la protopop Să-i mut brânzarul din pod. Cat în brădini, brânză nu-i, Joace dracii-n podul lui!** (Udrescu, 23).

Brădoaică, -doici, „vas de păstrat brânza” în **ALR SN**, II, 423, pct. 848. Îl înregistrează Scriban, „putinică (de brânză)” și **MDA**, „putină mai mică”, dim. al lui **brădoaică** „vas de lemn” și „brad”; „vas mic, rotund, făcut din doage de lemn, în care se pun murături sau brânză” (I. D. Ionescu, **Glosar Dolj**, în **BPh**, VI, 1939, p. 210). (Vezi și Boceanu, **Glosar**, 3).

Bucig „un ciubăr în care se ține carnea sau brânza sărată”, în Hațeg-Pădureni (Vuia, II, 473).

Budălă, -e, „vas cu două urechi, în care se ține laptele de oaie” în **LLM**, 1985, nr. 1, p. 36.

Budălău, pl. **budălaie**, „vas în care se alege untul”, în Drăgușeni – Fălticeni. Vezi **bădău** (**Gl. reg.**, 20).

Budeșcă „vas de ales unt”, din Broșteni, Cojoci, Crucea, jud. Suceava, și Humulești, jud. Neamț (**Gl. reg.**, 20). Cuvântul nu a fost înregistrat în **MDA**.

Budiac „vas în care se ține cheagul la stână”, din Pârâul Pânteii – Piatra Neamț (**Gl. reg.**, 20). Nu este înregistrat în **MDA**.

Buriu. „**Buriu** e ca un butoiaș și are 10-30 l”; „**buriu** e ca o tobă” și „are cam 20 l”; „**buriul** e mai mare (decât **ciobana**), cam de 60 l și e ca un butoiaș”; „**buriul** e ca o puțină închisă cu doagă îmbuturită ‘găurită’, prin care bei apă” (**NALRR. Ban.**, II, 265; note).

Burtuloagă. „**Burtuloaga** e ca o **tobă**, **buriu** ca un butoiaș” (**ALRR. Ban.**, II, 265). Are sensul „fedeleş”. Nu este înregistrat în **MDA**.

Mr. **butin** „putinei de bătut untul” (Candrea, **Viața**, 35).

Budăi, budăi. În **Dicționarul Academiei**, termenul **budăi (budăi)** este glosat cu următoarele sensuri și forme:

1) „(prin Mold. și Bucov.) vas de lemn făcut din doage, având forma unui ciontat [= retezat], un fel de **putinică**, ca o cofă fără toartă, întrebuințat în gospodăria țărănească; în el se păstrează și se prepară diferite lăptării, se duc bucatele la câmp, se umple borș”. Se recomandă în **DA** o comparație cu **bădăi: Dogarii lucrează din lemn de brad poloboace de murat curechiul, berbinț de ținut brânza și laptele, budăie de prins smântâna, ciubere, cofe etc.** (Popovici – Kirileanu). Este cunoscută expr. **a turna ca în budăiul țiganului;**

2) „ghizdele făcute dintr-un singur lemn găurit”, cf. **știubei**.

Alte forme și derivate:

Budăie „vas de lemn în care se pune jintuitul”; **budai** „putină”; **budău**, pl. **budăie**, „budăi”; **budău** „vas de lemn, talger de lemn sau de lut”; **budăiaș** și **budăieș** „vas în care se ține rachiul sau borșul”; **budăie** „vas ciobănesc”; **budie** „vas de lemn de 3-4 cofe, pentru băuturi” (pe Jiu); **budeu** „fântână cu budeu” (an. 1690; Iorga, **SD**); **budalău** și **budălău** „putinei, vas lungăreț, de ales sau bătut untul, fântână în buturugă, știubei”; **budereu**, pl. **-reie**, „un fel de budăieș în care se alege sau se bate untul; budăiul de la stână pentru storsul untului”; **budui** „vas de lemn în care se păstrează făina”; „ghizd de puț, făcut din întregul tulpinii unui arbore”; **budac** „vas pentru încheatul laptelui; puțină în care se face unt”; **budacă**, pl. **-dăci**, „vas mare de lemn, din doage, cu cercuri de lemn, în care ciobanii toarnă laptele din găleți după ce au muls oile, și-l încheagă sau strâng cașul sau țin zerul”; **budăcică** „putinică”; **budarcă** „budacă”; **budașcă** „vas în care se duc bucatele la câmp, putinei”, fig. „femeie scurtă și groasă” și **budușcă** pentru un bărbat; **budurușcă** „vas pentru ducerea bucatelor la câmp sau pentru brânză”; **budană** „vas de lemn pentru vin”.

Din **MDA** am reținut termenii **budălău** „lemn cu care se bate untul”, sin. cu **brighidău**; are etimologie necunoscută; **budereu** „putinei folosit la bătut untul”. Sin. **budulău**, are etimologie nesigură, comp. cu **budăi**; **buduroi**, pl. **-oaie**, cu sensurile: 1) „putină mare în care se strânge laptele de la oi”, sin. cu **budăi**; 2) „butoi mare confecționat dintr-un trunchi de copac, în care se depozitează făină (sămânță de cânepă, cenușă etc.)”; 3) „ghizd la fântână, confecționat din lemn”. Alte sensuri nu interesează terminologia păstorească. Derivatele **budúșcă** și **budurușcă**, se explică prin **bud**, respectiv **budúr**, + suf. **-ușcă**.

Ciorănescu, 120, cunoaște **budăi, -ăie**, 1) „butoi, vas de doage”; 2) „șanț, canal de scurgere de lemn”. Are var. și deriv. **budăie, budău, budău, budae, buda(ș)că, budereu. Budălău** „linguroi de lemn cu care se bate untul” este un derivat. Între derivate sunt incluse **budihaie** (cu var. **budiheci, budihală, buduhală, buduhaie, buduhoi** etc.) „sperietoare, monstru” și **buduroi** „butoiaș, burduf”. „Rom. **budalău** a ajuns în maghiară (dialectal) în forma **bödölö**. Cea mai mare parte a acestor derivate au fost considerate creații expresive” (cf. Iordan, **BPh**, VII, 277).

Avem de făcut câteva observații la cele scrise de Ciorănescu: sub sensul 1, nu se precizează că acest vas de doage se întrebuințează în activitatea păstorească; derivatul **budălău** nu înseamnă „linguroi de lemn cu care se bate untul”, ci este un „vas de lemn în care se pune smântâna din care se face unt (pentru a face unt, smântâna se bate cu

brighidăul)”. Cuvântul **budihace** și variantele prezentate țin de o altă familie lexicală și nu are nici o legătură cu familia lui **budăi**.

Aducem câteva completări la cele spuse în dicționarele citate.

Budulău, -ăuă, „vas în care se păstrează jintuitul și laptele acru”, sin. cu **bărbântă** (Precup, 15); „vas pentru lapte de oi” (Coman, 14, din Sălaj și Năsăud); „vas din coajă de molid în care se pune brânza; budău”; are pl. **buduloăie** (Comănescu, 210).

Spre a denumi vasul de lemn în care se bate smântâna (cu brighidăul) pentru a face unt se folosește termenul **bădâni** sau **bădâi**, cu precizarea că s-au înregistrat mai multe variante, dar și sinonime. Astfel avem variantele:

Bădîni (Viciu, **Glosar**, 75; Densusianu, **Graiul**, 55, 308; Vuia, II, 252, 348; Conea, **Clopotiva**, I, 81; Stoica, 286);

Bădâi, cu variante în **MDA** și cu sensul „vas de lemn de mărimea unei cofe, în care se adună smântâna pentru scos din ea unt”;

Budăi, în revista „Ion Creangă”, II, 187, „putinică de lemn ca o cofă fără toartă”: **Căci și-aseară mi-a spart capu C-un budăi de lapte acru** (Costăchescu, 370); **De-ai fi, leleo, cum te țâi, N-ai ținea călții-n budăi, Și din călți ai face pânză, Și-n budăi ai pune brânză** (idem, 367);

Budăi este „putinei pentru bătut laptele” (**GS**, V, 118, din Gorj) (vezi și Bărbuț, 19; **MDA**). În zona Rm. Vâlcea, **bădâi** este tot „putinei de bătut unt” (**Lexic reg.**, 1, 75). Pitiș, 161, înregistrează **bădău**, dar și **batău** (p. 160). Din Poiana Grințieșului și Ruginești, jud. Neamț, s-a înregistrat **bădău** cu sensul „vas subțire și înalt în care se bate untul”. Vasile Diacon, **Etnografie**, 81, scrie că „zerul acru se păstrează în fedeleş, iar jântița în budăi”. **Budăi** și **budăiaș** sunt și nume pentru putinica de borș (Marian, **Sărbătorile**, II, 6). În **ALR SN**, II, h. 307, sunt înregistrați termenii **bădău**, **-dâne**, **badău**, **-dâne**, **bădău**, **-dauă**. Din Câmpulung Mold., ne sunt cunoscuți termenii **budârlău**, **-uri**, **budeșcă** și **untar** (Sfarghiu, 27). Pentru aceeași noțiune, în **Gl. reg.** au fost înregistrați termenii **bădău**, **bătălău**, **budălău**, **budeșcă**, **budirlău**, **buduloi**, **untar**, **untariță**.

O mare varietate de termeni întâlnim în **Atlasul lingvistic român pe regiuni**. Astfel, din **ALRR. Trans.**, III, 373, am extras termenii: **bădărdău**, **-dăuă**, la vest de Brașov; **bădău**, **-dauă**, și **bădău**, **-dauă**, și **bădăi**, **-dauă** la sud și vest de Sibiu; la sud și vest de Alba Iulia; **bărbântă**; **berbință ge făcut unt** și **berbincioară d-ales unt**. În regiunea Hunedoarei și în sud până la granița cu Oltenia, întâlnim **bădâni**, **-dâne**, **bădâi**, **-dâie**, **badău**, **bădăi**, dar și **putinei** în sud; **bodârlău**, **budârlău**; **botă**, **bote**; **botiță**, la nord și la sud-vest de Sibiu; **botorog** la nord și la vest de Brașov, dar și între Cluj și Alba Iulia, apoi la sud-vest de Tg. Mureș; **botrăcău**, **-cauă** la nord-vest de Cluj, cu var. **botrocău**.

Budăcă, **-dăs**; **budăcă**, **-dăs**; **budulic**; **budulău** și **cófă** apar în nord-estul Transilvaniei. Termenul **budii**, **-diie**, cu varianta **budăi**, **-dâie**, se întâlnesc în nordul zonei. Reținem și termenii **budeșcă**, cu diminutivul **budeșcuță**. Câțiva termeni apar insular în hartă, dar sfera lor de răspândire este, desigur, mai largă. Este vorba de **buduroi**, **butoi**, **hărdău**. La nord de Cluj, găsim termenul **doniță**, cu varianta **dorniță**. Răspândire mai mare are **giob**, cu pl. **gioburi**, **gioabe** și **gioabă**, pl. **gioabe**, dar și **diob**, pl. **dioabe** la vest de Alba Iulia și la sud-vest de Cluj. Într-o arie care vine din vest (pct. 327, 328, 329) (vezi și Crișana) spre est, în ușoară coborâre spre sud, până pe la Sibiu,

avem termenul **hurdoi**, cu variantele **hurdău**, **hurdui**, **urdoi** și cu forma **hurduzău**. Un alt termen cu bună răspândire, la est și nord de Cluj, de la vest la est și în sud-vestul Transilvaniei, apoi la nord de Brașov, este **putină**; are derivatele **putinică**, **putinel**, **-nele**, la sud de Brașov, și **putinei** în jurul or. Brașov și **putineu**, **-neie**, la sud de Tg. Mureș. Încheiem prezentarea termenilor din această hartă cu **știob**, **știobe** la vest de Tg. Mureș și **știoboroi**, **-roaie** în zona Alba Iulia, cu **toc** prezentat și mai sus, cu **untăriță** în hotar cu Maramureșul.

Budac (fem. **budacă**) este „vas pentru încheierea laptelui” (**MDA**); „vas mare, din doage, în care se strecoară laptele”, iar **budacută**, dim. al lui **budacă**, este „vas în care se scurge zerul” (în Rarău).

Budacă „vas în care se măsoară laptele, se strecoară, se încheagă și se face cașul; se măsoară și brânza” (Precup, 14). În Maramureș, în Munții Rodnei și ai Bucovinei de nord-vest, **budaca** este „vasul în care se adună laptele muls” (Vuia, II, 199, 231). Uneori este sinonim al lui **barbântă** (idem, II, 231). Sunt și alte înregistrări, care, însă, nu aduc noutăți cu privire la semantica acestui cuvânt. Astfel: „vas în care strânge cașul păcurarul” (I. M. Moldovanu, în **MCD**, I, 1960, p. 19); „vas mare cu gura mai mare decât fundul” (Dan, 188); „vas de lemn de 70-80 l., în care se păstrează laptele” (din Feldru – Năsăud, în **Lexic reg.**, II, 75); „găleată mare în formă de puțină” (din Borșa, în Papahagi, **Graiul**, 215). Este înregistrat în mai multe puncte din **ALR SN**, II, h. 414. **Budacă** se înregistrează și în **ALRR. Trans.**, III, 373, pct. 275, 276, sin. cu **cofă**.

Termenul a fost împrumutat în maghiară, **budaka**, cu variante (Márton, 80); **budaxa** în huțulă (citește: **budaka**); are și sensul (ironic) „femeie deosebit de voluminoasă”. Și: **budaška** (din rom. **budașcă**), **budelew** (din rom. **budulău**) (Lobiuc, 1972). **Budacă** „putină de 50-60 l., în care se toarnă laptele la stână” este amintit de I. Robciuc, în **SCL**, 1973, nr. 1, p. 71, ca fiind folosit în graiurile huțule din Bucovina.

Originea cuvântului **budacă** în **DA** este nesigură, comparat fiind cu **budăi**, **buduroi**. Și în **MDA** are origine nesigură, comparat doar cu **budăi**. Scriban vedea o înrudire între **budacă** și **budui**, fără s-o explice, iar Ciorănescu a presupus că **budacă** este o variantă a lui **budac**, **-ce**, care prin Banat are sensul „târâcop” și este un împrumut sârbesc.

Este de remarcat că toate cuvintele din această familie lexicală au baza **bud-**, dar întâlnim și cuvântul **burdacă**: **Bună-i brânza di burduf**, **Da mai bună-i di burdacă** (**GS**, III, 332-333). Tot în **GS**, III, la p. 342, întâlnim **burdacă** „budacă”, cu explicația: „prezența lui **r** se datorește poate influenței lui **burduf**”. Aici precizăm, însă, că prezența lui **r** nu se datorește lui **burduf**, ci că este un **r** etimologic din baza lexicală **burd/burd-** prin care se explică și **burduf**. Față de **burd-**, baza lexicală **bud-** este o variantă cu **r** disimilat. În **Memoria**, II, 158 și urm., am prezentat astfel de exemple, pe care le reluăm, parțial, aici, pentru susținerea explicației de mai sus. Astfel, avem **burduc/Burduhă** și **Buduhă**; **burduhală** și **budihală**, „vreme urâtă, închisă, posomorâtă, negură, burniță”, **Buduhă**. Cu sensul „negură” se folosesc în zone de munte cuvintele **burhai** și **buhai**, acesta întâlnit în Topîrceanu, **Balada munților: Pe păduri se strâng grămadă Falduri albe de buhai** (Scrieri, 1, p. 14). În **MDA**, I, 342, se înregistrează cuvântul **burhai**, după Viciu, cu sensul 1) „ceață”; 2) „ploaie măruntă”, cu etimologie necunoscută. Din familia acestuia face parte **burhală** „ploaie

măruntă din pâclă”, cu etimologie nesigură, comparat cu **burhai**. Este important să amintim că există numele de familie **Burhai**, **Burhala**, **Burhală**, dar și **Burhan**, **Burhuc**, **Burhui** (**Dicționar de frecvență**, I, 385). R. Vuia, II, 319, menționează, ca obiect cunoscut pe Valea Vâlsanului și pe Valea Râului Doamnei, **bărdăul** „vas de bătut unt”. Cuvântul are același sens cu **bădău** „vas de ales unt” în alte zone, cu deosebirea că în **bărdău** este prezent un **r**. Analizând faptele, constatăm că **bădău** reprezintă o variantă a lui **bărdău** și că **bărdău** se explică prin **bărd**, variantă a lui **bord**, cu suf. **-ău**. În **burhai** și **buhai**, **h** ține locul lui **d** din **burd-**. Uneori **r** din **burd-** își schimbă locul ca în **Budurci** față de **Burduci** sau ca în **budărlău**, pl. **budărlăuri**, „untar” (Sfarghiu, 27), față de **burdă** + **-ălău** din care a fost derivată forma anterioară metatezei, **burdălău**, necunoscută dicționarelor. Mai sus am prezentat cuvintele **budarcă** și **burdacă**. Aici precizăm că în **budarcă** avem forma cu metateză a lui **burdacă**. În această ordine, amintim următoarele cuvinte: **budulan** „bulgăre mare, bolovan”; **budulac** „(om) voinic, roitoman, dolofan”; **budulău** „cioată de lemn găurită la mijloc, unde iese apă din ea”, cuvânt înrudit cu **buduroi** (**Memoria**, II, 51). Tot aici se încadrează numele proprii **Bodea** explicabil prin **Bordea**.

Aceste exemple sunt în măsură a dovedi că **r** din **burd** se poate disimila rezultând **bud-**, fenomen prin care îl explicăm pe **budac(ă)** și familia.

Despre **budăi**, autorii **MDA** spun că are variantele **-dai**, **-daie**, **-ău**, **-dău**, **-dâi**, **-deu**, **-die**, **-dui** și că are sensurile: 1) „vas de lemn, confecționat din doage, de forma unui trunchi de con, în care se păstrează laptele, se duc bucatele la câmp sau se țin băuturi”; 2) în expr. **A turna ca în budăiul țiganului** = a mânca în neștire; 3) „trunchi scobit, întrebuințat ca ghizd la fântână”. Se spune în **MDA** că **budăi** este un împrumut maghiar din **bödöny**, iar în **DA** se spune: „Din ung. **bödöny** ’putină mică, știubei’, care prin Trans. și Ban. a fost împrumutat sub forma **bădăi**”. Noi credem că este exclusă posibilitatea unui împrumut din maghiară și că **budău**, **budăi** etc. se explică prin baza lexicală **burd**, cu disimilarea lui **r** și cu atașarea suf. **-ău**, **-ăi** etc.

Budేశcă, pl. **budేశti**, a fost înregistrat la S și la N de or. Bistrița, în **ALRR. Trans.**, III, 395, cu sensul „vas de păstrat brânza”. L-a înregistrat și Sfarghiu, 27, cu sensul „vas de lemn în care se bate untul; untar”, sin. cu **bădău**, **bătălău**, **budălău**, **budirlău**, **buduloi**, **budunău**, **untar**, **untariță**.

Budulău, pl. **buduloaie**, „vas din coajă de molid în care se pune brânză”, sin. cu **budău** (Comănescu, 210).

Burduf. De multe ori, și mai ales în zona Sibiului, brânza se păstrează în **burduf**, pl. **burdufuri**, cu var. **burduu**, **burduc**. În **ALR SN**, II, h. 423, se înregistrează **burduf** în mai multe puncte, iar într-o notă la pct. 784, se menționează: „brânza o face bulz ș-o bagă-n burduf”. Se știe că burduful pentru brânză se face din piele de oaie sau din beșici de bou. La stână, în burduf se păstrează și sarea: **Iarba nu-ț mări plași**, **Saria din burduf**, **Și apa di la uluc** (Fochi, **Miorița**, 855). Termenul **burduf** are variantele **bortuf**, **burduj**, **burduș**, **burtuc**. Uneori **burduș**, cu var. **burtuș**, are sensul „dos de pernă” (**MCD**, I, 249). Amintim derivatul **burdușel** „vas de piele de oaie pentru apă sau vin” (**GS**, V, 119, din Gorj); „burduf mic în care se păstrează brânza (făcut din piele de capră sau de oaie)” (Cârstoiu, **Drumul**, 203).

Pentru a pune la îndemâna cititorului interesat mai multe informații despre acest cuvânt, reproducem din cartea noastră **Memoria**, II, p. 156-160: „Cea mai importantă

dovadă că **burd**, **burdă** (și **bord**, **bordă**) vor fi însemnat cândva și „sac (mare) confecționat din stomacul sau din pielea unor animale” o constituie cuvântul **burduf**, astăzi foarte bogat în sensuri: „diferite părți lăuntrice din corpul animalelor, având forma unui sac, precum: 1) învălitoarea mațelor, peritoneul; 2) bășica (boului)”; p. ext. „pielea de bășică uscată care înlocuia geamurile ferestrelor, țiplă”; 3) „stomac”; „foale (cfr. **utre**), sac primitiv făcut din pielea (argăsită) a (stomacului) vreunui animal (capră, vâțui, bivol, nevăstuică) în care se păstrează sau se transportă diferite substanțe, precum: brânză, făină, mălai, bani, seu, cărbuni, cenușă, tutun, apă, untdelemn”. Cu sensuri speciale sunt menționate: **burduful șelii** „pungile laterale ale șelii”; **burduful cimpoiului** „sacul în care se înmagazinează aerul; se face de obicei din stomacul (rânza) vitelor, dar și din piele de miel sau ied, argăsită și întoarsă pe dos; foale”; prin ext. „cimpoi”; **burduful trăsării** „pielea care în timp de ploaie apără picioarele celor din trăsură”; „pântece mare, burtă de om, burtă mare”, „borțul femeilor”: femeie cu **burduful la gură** înseamnă „femeie în stadiile din urmă ale gravidității”. **Bortofan** și **burtufan** sunt variante ale lui **burduhan** (DSB, IV, 207). Are și sensul „partea convexă a semilunii” ori „cutia de lemn a instrumentelor cu coarde, care produce rezonanța tonului, **bârdan**”; „copil mic”. Autorii DA cred că acest ultim sens pleacă de la un sens originar „gros și îndesat”, fără să facă vreo legătură cu **bord**, **burd**, **boldoși**, **bulduși**. Realitatea este că sensul „copil mic” trebuie să fie apropiat de aspectul unui copil învelit în scutece (mai groase sau mai subțiri, după vreme), înfășat. Prezentăm și un exemplu ilustrativ: **de câte ori plângea burduful noaptea, o babă îl tot legăna...** (Porumbescu, **Amintiri**, 125). La aceste sensuri, menționate în DA, ar mai fi de adăugat: „gaură în gheață” (Laurian – Massim, **Glossariu**, 104); mai precis: „spărtură făcută în gheața unui râu sau a unei bălți”: **S-a rupt gheața cu el și a căzut în burduf** (**Lexic reg.**, 2, 48, din Vad – Făgăraș); „sacul încheiat în care se ține puful din pernă” (**ibidem**, 68, din Roșiorii de Vede), sens sinonim cu „fultuc”, adică „dos de pernă” (**MCD**, I, 249);

Burduf are o seamă de variante, unele cu sensuri proprii.

Burdúu înseamnă „pântece”: **Femeie cu burduful la gură** (**MCD**, I, 161, din Deda, jud. Mureș), fiind un sinonim al lui **borț**.

Burdúv, pl. **burduvuri**, trebuie analizat ca o variantă a lui **burdúu**. Iar variantă a lui **burduv** este **burdúh**, cu pl. **burdúși**, **burdúșe**, din care s-a refăcut un singular **burduș** „burtă”, cu varianta sa **burdúj**. **Burduș** are și sensul „pieptar” în Vărădia, jud. Caraș-Severin (**NALR. Banat. Date**, 42), mai puțin cunoscut decât cel de „stomac (de vită)” (**Lexic reg.**, 2, 77): **De cuiele cosorăului atârnă burdușele de brânză** (Conea, **Clopotiva**, I, 74). Este cunoscută și varianta **borduș**, devenită și nume: **Târla Bordușani** (Tufescu, **Odăile**, 34); **Târla Bordușelu** (idem, **ibidem**, 36); armanul **Bordușanii Mici**, armanul **Bordușanii Mari** (idem, **ibidem**, 36); **Bordușani** este numele unui sat atestat la 1467 (**DRH. B**, I, 225), de la un nume de persoană **Borduș** (Chr. Ionescu, în **SCL**, 1984, nr. 3, p. 201); **Burduș** (**DOR**, 224); **Burdușă**, **Burdușe** (**Recensămintele**, I, 305, în Nereju, ținutul Putna). Ca și **burduf**, și **burduj**, **burdulea** au sensul „copil” (Șt. Binder, **Kind**, după **DR**, VII, 396). Varianta cu ș sonorizat, **burduj**, a devenit și nume: **Burduja**, **Burduje**, cu numele de grup **Burdujeni**, de unde și numele actualului cartier al Sucevei, fost sat. Aici am trimite la numele **Burdugani** și altele din documente moldovenești (Gonța, **Locuri**, 47). Vezi și numele topice **Bordușel**, **Bordușeni**, **Bordușești**, **Bordușoia** (**MDGR**, I, 535-536). În **DTRO**, I,

407, sunt glosate numele **Burduf**, **Burdufești**, **Burdufuri**, **Burduhari**, **Burduhosu**, **Burdușelu** ș.a. Se înregistrează și un nume **Burduțe** (DOR, 224), explicabil prin **burduț**, probabil derivat al lui **burd** „bolovan”, fără sensul lui **burduu**. Variantă a acestuia este **Borduz**, nume de familie mai frecvent în Fârliug, jud. Caraș-Severin (NALR. Banat. Date, 120, pct. 76). **Burduzoaia** este nume de loc în Vâlcea (DTRO, I, 407). Cu suf. **-uc**, diminutival, au fost derivate **borduc**, **burduc**, prin care se explică numele de familie **Burduc** (Pașca, Nume, 193; DOR, 224) și de la care s-a format numele de grup **Burducești** (Bolocan, în SCL, 1984, nr. 3, p. 192), pe care îl ortografiem cu majusculă. **Burduh** a fost menționat ca antroponim în 1561 în Țara Românească, iar derivatul acestuia **Burduhan** în 1554 în Moldova (DERS, 28-29). Există și variante cu **r** disimilat: **Buduhă** și **Buduhal** (DOR, 423). Iorgu Iordan, în **Dicționar**, 73, consideră că la baza numelui **Bordăhan** stă apelativul **bordohan**, variantă a lui **burduhan** „burtă”. Lucrurile în esență stau așa, cu precizarea că **burduhan** este variantă a lui **bordohan**. De la **bordohan** s-a creat varianta **bordăhan** și de la aceasta **bărdăhan**, iar de la **burduhan** s-a creat **burdăhan** și **bărdăhan**. Pluralul lui **bărdăhan** este **bărdăhane**, de unde și varianta cu **n** vocalizat: **Bărdăhaie**. Și **băldihan**, pl. **băldihane**, are sensul „stomacul și măruntaiele din pânțe (mai ales la animale)” (Coman, 9), în acest caz păstrându-se forma anterioară, cu **l**. Același sens îl are și varianta disimilată: **budihan** „stomacul (plin de mâncare) al vitelor” (Coman, 14). Udrescu, 26, înregistrează **burduhală** și **budihală** cu sensul „vreme urâtă, închisă, posomorâtă; negură, burniță”. **Băldihan**, pl. **băldihane**, probabil și un ***băldihăanii** (și corespondentele cu **r** în locul lui **l**), se pare că stau la baza numelui comun **dihanie**, **dihăanii**, considerat împrumut, dar apărut prin afereză.

Numele de familie **Budurci** din Camincea, ținutul Orhei (**Recensămintele**, II, 437) este rezultatul matatezei lui **r** din **Burduci**.

Rămâne de văzut dacă de la substantive ca **burduhală**, **budihală** nu va fi rezultat, prin afereză, **hală** care înseamnă „vânt mare, însoțit de grindină, furtună groaznică”, „duh necurat...”, „monstru, dihanie, namilă”, „om mâncăcios”, „jiganie, lighioană”, considerat în **DA** drept împrumut sârbesc sau bulgăresc, **hala** „uragan, monstru, faptă îngrozitoare”, punct de vedere consolidat de Dorin Gămulescu, **Elemente**, 78 (sub **ală**). Pentru prezența cuvintelor **burdih**, **burduf**, **burduhan**, **burduhănos**, **burduhos** în limba maghiară, vezi Márton, **Împrumuturile**, 85.

Răspândirea cuvântului **burduf** (cu variantele și derivatele) în dialectul dacoromân este generală în aproape toate cazurile (vezi **ALR SN**, II, h. 423; **ALRR. Mar.**, II, h. 377). Din folclor și din literatura cultă, am reținut unele exemple ilustrative: **că-i avea-n zulufi/galbeni din burdufi** (Teodorescu, 649); **Și pielea după ciocoi S-o fac burduf de cimpoi** (Tocilescu, I, 392); **Apa din ulcior, Sarea din burduf** (Diaconu, Vrancea, I, 343); **Ea mânc-un burduf de brânză** (F. Tr., II, 77); **Fiecare luă o piele mare de bivol cusută ca burduful** (Reteganul, 149); ... **găsește cu cale să trimită pe unul din ei c-un burduf de bivol plin cu bani** (Creangă, I, 33); ... **îi legam burduf și-i duceam la comună** (Hogaș, 68); ... **șazeci de burdufuri de brânză** (Sadoveanu, 10, 533); **Cerul, dezumflat, și-a strâns burduful** (Arghezi, I, 157).

Cu privire la originea cuvântului **burduf**, s-au spus multe și s-au făcut afirmații dintre cele mai contradictorii. Laurian și Massim în **Glossariu**, îl derivă de la **burtă**, prin sonorizarea lui **t**. Ei spun, cu îndreptățire: „**burduc**, **burduh** și **burduf** par unul și

același cuvânt” și: „chiar **burduș** pare a fi în loc de **burduc**”. Cihac, **II**, 23, admite unele idei ale lui Laurian – Massim, dar consideră că **burduf** este cuvânt slav. Tikin, **I**, 243, constată că este vorba de un cuvânt cu etimologie necunoscută, pe care îl compară, însă, cu **burtă** și cu **borț**. În **DA** nu se dau indicații etimologice, ci se trimite, în mod nejustificat, la **burduhan**, acesta considerat a fi cu etimologie necunoscută, când este, de fapt, un derivat al lui **burduh**, variantă a lui **burduv**, **burduf**. Pentru Nicolae Drăganu, **Românii**, 161, **burduf**, **burduh**, **burduhan** nu au origine clară. Candrea, **DM**, **DEX** nu dau nici un fel de indicații cu privire la originea cuvântului, considerându-l a fi cu etimologie necunoscută, așa cum îl considera și Philippide. Prezența cuvântului **bordjuk** în Caucaz, dar și în alte părți în Orient, îl determină pe Densusianu să afirme: „**Burduf** nu poate fi decât de proveniență orientală” (în **GS**, **I**, 2, p. 349-350; vezi și **Opere**, **I**, 664). Tot aici este respinsă ipoteza lui Diculescu, potrivit căreia **burduf** ar avea origine germanică. C. Poghirc, în **ILR**, **II**, afirmă că „înrudite poate cu **burtă**, **borț** sunt **burduf**, **burduhan**” (p. 355), iar despre **burduf** (**-h**), din aceeași familie cu **burduhan**, **burduși**, **îmburdă** „a descărca, a trânti la pământ”, **zburdă**, înrudite cu alb. **burdhë** „sac”, care i se par înrudite cu lat. **burdo**, **burdus** „catâr”, **burdubasta** „măgar împovărat” etc., spune că se explică prin i. **-e**, ***bher-**/***bhor-** „a purta” (p. 329). Scriban vede în **burduf** o variantă a lui **burduh**, iar pe acesta îl consideră variantă a lui **târbuh**, **târboc**; după Scriban, din română sunt împrumutate în ucraineană **bordiug**, **burdiug**, **burduf**. Autorii **SDE** prezintă cuvântul **burduf** (cu variantele **burduh**, **burduv**, **burduș**) ca având origine neclară: „Probabil est slav, compară ucr. **burdjug** „burduf”, rus. **burdjuk** „burduf” (azerbairjan **burduk** ’burduf pentru vin’)”. Gr. Brîncuș, în **Vocabularul**, 134-135, încadrează cuvântul între **cuvintele autohtone probabile**, amintind cele spuse de G. Giuglea despre **îmburdă** și **zburdă**, cele spuse de S. Pușcariu despre **zburda**, și părerea lui I. I. Russu, potrivit căreia **zburdă** aparține fondului autohton. „În ciuda segmentului final și a locului accentului, **burduf** s-ar compara mai bine cu alb. **burdhë** ’sac’”, întrucât acesta are sensul „sac de piele netăbăcită în care se păstrează brânză, făină, apă”.

Noi credem că **burduf**, **burduh** reprezintă variante ale lui **burduv** și că acesta se explică prin **burduu**, cu trecerea lui **u** semivocalic la **v**. Ceea ce se cere să se explice acum este originea lui **burduu**.

Într-o împrejurare asemănătoare, când vorbeam despre **Molduua**, **Molduha**, **Molduva**, am spus că varianta cu **-h-** se explică prin cea cu **-v-** și că aceasta se explică prin cea cu **-u-**, deci prin **Molduua**/**Mulduua**. Baza numelui o constituie **Mold-**, respectiv **Muld-**, căreia i-a fost atașat suf. **-uu/-ou** (vezi **Memoria limbii române**, **I**, 49-77).

În cazul lui **borduu**, **burduu** (**borduv**, **burduv** etc.), baza derivativă este **bord-**, **burd-**. Schimbarea semantică pe care o constatăm a fost determinată, în bună măsură, de folosirea pieilor de bivoli la scosul borzilor de sare din ocne, dar avem în vedere în primul rând aspectul stomacului de animale, foarte asemănător cu bolovanul.

Tema ***burd-** (***bord-**) se întâlnește în toponomastica baltică, v. prus. **Burden** (1300), **Bordeyn** (1388), **Burden** (1411-1419), **Burdayn** (1419). Învățatul bulgar Toporov apropie aceste nume de toponimicele trace din Balcani: **Burdapara**, **Burdipta**, **Burdenis** ș.a. (pentru informații mai largi, vezi Adrian Riza, în „Transilvania” 1983, nr. 8, p. 21).

Existența acestor nume proprii la traci, apoi la baltici, este o probă că **burd- /bord-** reprezintă un nucleu lexical străvechi, moștenit din substratul autohton. Cercetarea va trebui extinsă la fondul lexical indoeuropean moștenit de limbile actuale. Prezența masivă a nucleului în română confirmă moștenirea”.

Ar. **buryăcică** „caldarușă”; vezi **buryáce** (DDA).

Burie „vas mai mic în care se transportă lichidele la o distanță mai mare” (din Hațeg - Pădureni) (Vuia, II, 473).

Butcăriță „găleată” („Ion Creangă”, I, 122).

Butic „vas mic, de formă ovală, în care se păstrează brânza” (**Lexic reg.**, din zona Vâlcea, 2, 21); **butică** „vas în care se ține untul”, în Parâng (Vuia, II, 190). Vezi **botă**.

Butoi și **butoni** „vas mai mic decât **cada**” (în Hațeg – Pădureni) (Vuia, II, 473). Înregistrează și L. Costin **butoniu**, **butoniel** „butoi, butoiaș” (în **Graiul**, I, 67).

Cadă, pl. **căzi** (fonetic scris **cădz**), „Putină de lemn în care se păstrează brânza”, sin. cu **dobă**, **dobe**, **putină**, dar și cu **budacă**.

În **ALR SN**, II, h. 423, în notele la pct. 64 din această hartă, găsim informația următoare: „**Cada** e mai mare decât cele numite **căduță** și **diobă**”. În **MDA** se spune că termenul a fost atestat în **Anon. Car.**; are pl. **căzi**, rar **cade**. Are sensurile: 1) „vas mare din doage, întrebuințat la prepararea vinului, a rachiului etc.”, sin. cu **zăcătoare**; 2) „vas mare pentru îmbăiat”, sin. cu **baie**, **vană**; 3) „recipient mare, deschis, din lemn, din metal, din beton etc. în care se introduc lichidele folosite în diverse operații tehnologice”.

Harta 414 din același volum prezintă sensul „putină de lemn în care se păstrează brânza” (vezi punctele cartografice 157, 414, 574). Cu privire la etimologie nu ar fi neînțelegeri: cuvântul este de origine veche slavă **kadī**; în bg. și sb. **kada**, din mgr. **kádion**, vgr. **kádios**; ebr. **kad**; lat. **cădus**, pop. **căda** (Scriban). Și autorii **MDA** consideră că acest cuvânt este vechi slav. Sensul păstoresc nu este cunoscut dicționarilor.

Cană, pl. **căni** și **cane**. A fost atestat la Dosoftei (după Tiktin). Are sensurile: 1) „vas cu toartă care servește la băut sau la scos lichide dintr-un vas mai mare”, sin. cu **canceu**; 2) „conținutul unui astfel de vas”, sin. **canceu** (**MDA**). În **NALRR. Ban.**, II, 247, este înregistrat cu sensul „vas de băut apă”, sin. cu **bocală**, **cantă**, **cănată**, **ulcior**. După **MDA**, acest cuvânt este sau de origine bulgară, **kana**, sau de origine germană **Kanne**. Precizăm că termenul este folosit și în păstorit pentru băut apă și zer; pentru lapte și jântiță se folosește cupa. Iorgu Iordan în **Dicționar**, 97, glosează numele **Cană** cu explicația: „gr. **Kana(s)** (sau/și) bg. **Kana**; cf. totuși și rom. **cană**”. Aici am face precizarea că Iordan nu știa de existența numelui **Cană** prezent în **DOR**, 228, fiind menționat în sec. al XVII-lea; în **DOR** se prezintă și numele unui șoltuz **Cane** în sec. al XVI-lea. Numele **Cănei**, **Cănescu**, menționate în **DOR** pot fi derivate de la un nume personal **Cană**. Am lua în seamă posibilitatea propusă în **DOR**, anume că ultimele nume de mai sus „se pot explica și din Răducanu, prin afereză”, dar în cazul unei afereze, numele rezultat ar fi fost **Canu**. Mai curând antroponimul **Cană** se explică prin apelativul corespunzător. Nu putem stabili nici o legătură cu ar. **cană**¹, pl. **căni**, „scamă”, „fire de paianjen”, fără etimologie în **DDA**, și nici cu ar. **cană**², **căni**,

comparat în **DDA** cu gr. **kanna** „canne” și cu lat. **canna** „junc mince plus petit que le roseau”.

Căpăcică, art. **căpășica**, pl. **căpășeli**, „vasul în care se pune laptele la acrit”; are cca. 15 litri (Diaconu, **Păstoritul**, 15); și „vas în care se păstrează laptele acru, făcut din lapte fiert și crud în părți egale” (idem, **ibidem**, 32); „șapte căpcele fac un cioi, șapte cioiuri o găleată” (Densusianu, **Graiul**, 313).

Cărliță „covată”; în **ALR SN**, II, 421, note la pct. 29, avem explicația: „(cașul) se pune într-o **cărliță** ‘covată’, **să sară** și se lasă 2, 3 zile **să să muriedză câta**”. Acest termen a fost glosat în **MDA** cu sensul „albie făcută dintr-o bucată de lemn, cu diferite întrebuințări”. Este sb. **karlica**.

Ar. **carniçu** este „covata cu acoperiș”; „La păstorii din Veria prin **cărnič** se înțelege o pungă de piele în care ei își pun **mânearlu** sau **amnearlu**” (Capidan, **Rom. nom.**, 102).

Cart este „cofă, doniță, vas de lemn cu capac, pentru apă, muls laptele, pentru ducerea bucatelor la câmp, pentru păstrarea cheagului” (**DR**, VI, 226). M. Gregorian a înregistrat în localitatea Clopotiva termenul cu sensul „cană de lemn”, considerat împrumutat din maghiară. Ion Conea, în **Clopotiva**, I, 81, consemnează sensul „un vas ca o cofă, cu mănășă, în care se mulg vacile și se transportă laptele acru în sat”, iar Vuia, II, 252, notează sensul „o cofă de lemn în care se țineau legumele” (în Banat). Autorii **NALRR. Ban.**, II, 284, consemnează acest termen cu sensul „vas de muls vaca”. Se vede că vasul are mai multe întrebuințări în zonă. Ne informăm din **MDA** că acest cuvânt a fost atestat în „Revista critică-literară” a lui Aron Densusianu, III, 92. Are sensul „doniță (mică)” sau „conținutul unui cart”; „vas de lemn, fără capac, pentru apă, pentru muls lapte, doniță” (Ov. Densusianu, **Graiul**, 312). Etimologia este nesigură, propunându-se o comparație cu bg. **karta**.

Cauc „vas mic de lemn, cu coadă” (< lat. **caucus**) (Densusianu, **Aspecte**, II, 207-208). Are var. **caic** (Sibiu). În **ALRR. Mar.**, IV, 930, **cauc**, se dă ca răspuns la întrebarea: **Cum îi spuneți la acela de lemn, cu coadă, din care ciobanii beau apă și lapte?** Se răspunde și prin **polonic**, **găvan** și **găvan**.

Cazán în **ALR SN**, II, h. 414, are sensul „vas de metal în care se încheagă laptele”, înregistrat în punctele 784, 836; în cazan „se fierbe zerul pentru prepararea urdei”, sin.: **căldare** (Diaconu, **Păstoritul**, 26). Vasile Diacon, în **Etnografie**, 81, scrie: „urda este fiartă în cazan”. Este un împrumut turcesc, **kazan**.

Călái, cu varianta **calai**, circulă prin Banat cu sensurile „cositor”; „smalț la oală”; „oală smălțuită”. Din tc. **kalay**. A fost înregistrat de Lucian Costin, **Graiul**, I, 68, cu sensul „cană, oală de lapte, vas pentru apă sau untură; smalțul de la vas”.

Căldare este cuvânt prezentat cu mai multe sensuri în **MDA**, dintre care aici le reținem numai pe cele privitoare la păstorit. Astfel, **căldare** înseamnă 1) „vas mare tronconic sau cilindric, prevăzut cu o toartă în partea superioară, folosit pentru păstrarea și transportul materialelor lichide, pulverulente sau granuloase”; 2) „conținut al unei căldări”; 3) „vas împreună cu conținutul”. Am mai adăuga sensul „depresiune circulară în munți”: „Mieii pasc mai la vârful, în căldare. Nu sunt închiși niciodată” (**ALR SN**, II, h. 402, note la pct. 172).

Adăugăm sensuri păstorești necunoscute dicționarilor: laptele se încheagă în căldare (**ibidem**, II, h. 414, pct. 76, 762, 791, 899); „în **căldari** se face balmoș”. Vezi și

harta 407 din **ALR SN**, vol. II, dedicată acestui termen. „Mămăliga se face în **oală de pământ**” (**ibidem**, h. 407, 310); „vas de tuci în care se fierbe mămăligă”, în Parâng (Vuia, II, 190); „vasul în care se fierbe urda” în ținutul Pădurenilor (**idem**, II, 346); vasul cu fundul rotund pentru făcut mămăligă (**NALRR. Ban.**, II, 251); **căldare**, cu dim. **căldărușă**, **căldăruță** în sud-vestul Transilvaniei (**ALRR. Trans.**, III, 344); căldarea este pentru urdit (Diaconu, **Cântăreți**, 345); căldare de tuci, mare, în care se fierbe laptele, zerul care iese din caș pentru a se face urda (Conea, **Clopotiva**, I, 81); „vas de obicei din aramă, spoit, confecționat manual, prevăzut cu două torți laterale, utilizat pentru prepararea magiunului în gospodărie și urditul zerului la stână” (Sfarghiu, 32). Din literatură am reținut două contexte: **Fierbe lapte-ntr-o căldare** (Alecsandri, III, 135); [să cumpere] **Câte-o cioablă de căldare, Facă ciobani de mâncare** (Moldoveanu, 127) (sensul cuvântului **cioablă** lipsește din **MDA**); ...**să-și anine căldarea cu lapte în lanțul cujei** (Sadoveanu, 16, 102).

Are derivatele **căldărușă**, **căldărușcă** (**ALR SN**, II, h. 407, pct. 47, 272, 349), dar și altele menționate în **MDA**, pe care nu le mai prezentăm.

Aromânii au **căldare** și **cărdare** (**DDA**, 329, 345) și dim. **căldărușe** (**DDA**, 330; Capidan, în **DR**, IV¹, 288; **idem**, **Rom. nom.**, 112). Th. Capidan, în **DR**, IV², 953, presupune că pentru ar. **căldare** la sărăcăcenii ar fi **karđar**. La meglenoromâni găsim **căldari** și **căldar**. Istroromânii au **cadăre**, cu **l** preconsonantic disimilat.

Autorii **MDA** consideră că prima atestare a cuvântului este în lucrarea lui Hasdeu, **Cuv. din bătrâni**, fără să prezinte un anume an. Noi am găsit în **DERS** că derivatul **căldărușă** a fost menționat documentar în Moldova în anul 1492, ca nume de pârâu, iar un sat **Căldărușani** a fost menționat în Țara Românească în 1593, 1597. **Căldare** a fost atestat ca antroponim în Moldova la 1572, iar **căldărar** în Țara Românească la 1535. Vezi și Gonța, **Locuri**, 51, unde apare și numele de vale **Căldăroasa** la începutul sec. al XVI-lea. Este moștenit din lat. **caldaria**.

Ar. **căldúșu** „căldărușă” (**DDA**, 330).

Cuvântul **căpșea**, pl. **căpșele**, neatestat în **MDA**, are în Vrancea sensul: „Laptele muls... era dat stăpânilor în căpșele pentru la iarnă” și cu o definiție mai clară la pl.: vase de lemn, în care se face laptele de oi prins pentru iarnă (Vuia, II, 298; vezi și II, 348).

O. Densusianu, în **Graiul**, 312, înregistrează sensul „vas mic de lemn, ca un pahar cu toartă, pentru luat lapte ori apă; ciobanii o poartă legată de traistă”, iar în **Aspecte**, II, 208, prezintă cuvântul **căpcea**, cu var. **chepcea**, „vas mic cu coadă, care se întrebuințează la lapte”. În unele locuri este „vasul din care se dă boilor să bea apă”. Șăineanu, în **Infl. orientală**, propune ca etimon tc. **kepce**, părere acceptată și de Ov. Densusianu în **Graiul**, dar în **Aspecte** se îndoiește de această etimologie. Candrea prezintă, în **Viața**, 35, mr. **kepčé** „lingură cu care se scoate urda din căldare”. **ALR SN**, II, h. 419, pct. 836, înregistrează din Mehedinți sensul „lingura mare cu care se ia urda din căldare”. În **MDA**, **căpcea** este glosat cu sensul „Căuș de băut apă, scobit în lemn, cu coadă scurtă”; conținut al unei căpcele”; „căuș împreună cu conținutul”. Din tc. **kepce**.

Căpceană „lingură sau căuc de lemn pentru măsurat laptele”, în Valea Jiului – Parâng (Blănaru, 95). Cuvânt neînregistrat în **MDA**.

Cățân are în **DA** mai multe sensuri, dintre care doar câteva țin de terminologia păstorească. Astfel: „farfurie, strachină, blid”, sens dispărut, „covată, troacă de pâine”

(în Sălaj); „grupă de stânci mari, formând o căldare” (cu acest sens păstrat în toponimie: **Căţanii** sau **Căţunii Bucegilor**). Cuvântul a fost atestat în **Palia de la Orăştie**, 1582. Aceleaşi sensuri au fost preluate în **MDA**. Este cuvântul latin **catinum**, prezent în aromână cu sensul „farfurie”: **asparsse tute căţânile di pi measă**. Are şi forma de fem. **căţână**. La fărşeroţi are forma **căţón**. La meglenoromâni întâlnim **cătsăn** (Capidan, III, 66).

Cârceag. „Urcior de pământ având în partea de sus (la gură) nişte găurele şi în toartă o fătă din care se bea apa sugând”, sin. cu **burloi** şi **burdac**. Sunt în **DA**, de unde preluăm aceste informaţii, două contexte ilustrative: **De se leagă [dorul] de-o copilă, la cârcegele pe mână Şi se duce la fântână** (Hodoş); **Cârceagu merge de multe ori la fântână până se sparge**. Exemplele sunt din Banat. Din sb. **krčag**, „ulcior”. În **MDA** se prezintă sensul „ulcior din care se bea apă” şi se admite aceeaşi origine sârbă. L-a înregistrat Lucian Costin cu sensul „ulcior, vâscior” (în **Graiul**, I, 71). Vezi şi **NALRR. Ban.**, II, 265, note, jos.

Cârţă. **L-am pus în crintă, în cârtă** (**ALRT**, p. 216, pct. 574).

Ceaşcă. Se foloseşte cu totul întâmplător în terminologia păstorească. L-am găsit în **ALR SN**, II, 410, pct. 236, unde se foloseşte în locul termenului **cupă**; se întrebuinţează: **o căşcă, o uală**. „Nu se mulge în găleată, ca să nu sară laptele la lături”. Dictionarele (**DA**, **MDA**) prezintă ca etimon rus. **čaška**.

Ceaun. „Căldare (mică) de tuci (fontă), cu toartă, cu fundul rotund, în care ţăranii (păstori) fac mămăligă (mai ales când sunt la câmp, punând ceaunul la foc pe pirostrie sau în crăcană), în care se mai fierbe laptele, seul etc.; căldăruşă fără urechi”, compară cu **tuci, cazan, pârnaie, arămie, brăcaci**. Selectăm unele contexte privitoare la păstorie: **încungiurarea ceaunul ce fierbe fumegos pe foc** (Alecsandri); **Bătrânu... - şi cioplea frigarea şi pociumbii pentru ceaun** (Slavici); **Chiar atunci luase ceaunul de pe foc, să le deie lapte** („Şezătoarea”). Reţinem din **DA** şi o ghicitoare despre ceaun: **Am o vacă neagră şi, când fată, toţi copiii aleargă (ibidem)**. Are variantele **ceaon, ceon**, dim. **ceunaş**; **ceunar** este persoana care „are sama (grija) ceaunilor (ceaunelor) cu lapte, la fiert sau prins” (Pamfile). În **MDA** sunt înregistrate aceleaşi sensuri, cu precizarea că sensul 1 este mai restrictiv: „Vas emisferic de fontă, cu două toarte unite printr-un mâner, în care ţăranii (păstori) fac mămăligă sau alte mâncăruri, punând-o la foc pe pirostrie sau în crăcană”. Trebuie să menţionăm că ceaunul folosit în casă nu are toarte unite printr-un mâner şi se pune pe plită, nu pe pirostrie sau în crăcană. **ALR SN**, II, h. 407, prezintă numeroase consemnări ale cuvântului.

În **ALRR. Trans.**, III, h. 344, constatăm că termenul **ceaun** acoperă nordul, parţial sudul şi jumătatea de est a regiunii, iar în sud-vest şi parţial în sud întâlnim **căldare** şi doar într-un singur punct apare **ciuhăi, -háie**, pe când în **NALRR. Ban.**, II, 251, **ceaun** se întâlneşte mai rar. Termenul mai frecvent este **căldare**, dar apar şi **cotlace, cender/tender, cotavă, bădic**. Autorii **DA** spun că **ceaun** vine „din tătarul **ča(h)un** (cf. tc. **čuyen** <tuci>), poate prin mijlocire ruteană (**ča(v)un** <oală de tuci>)”. În **MDA** este explicat prin tc. **ča(b)un**.

Căşar este un „calup de lemn, ca o cutie, încrestată pe părţile dinlăuntru, în care se tescuieşte caşul, de i se dă forma unei turte”, sin. cu **formă** (**DA**). Din **DA**, această explicaţie a fost preluată în **MDA**. Din **caş** cu suf. **-ar**.

Ceagórniță, „un vas de forma unei găleți sau chiar de forma unei cofe, din lemn de brad. În ea se păstrează cheagul necesar la încheatul laptelui” (T. Morariu, **Viața**, 173).

Cenác și **ceanác**. După **DA**, „Vas mare de pământ (sau de lemn) smălțuit pe dinăuntru, în parte și pe dinafară, care conține mâncare pentru mai multe persoane, **strachină** în care se pun bucatele pe masă sau în care se gătesc bucate; strachină mai mare cu marginile întoarse înlăuntru, pentru coacerea unor anumite mâncări în țest”. **Baciul, când se-ntoarse la foc, aduse și două cenace de lemn, pe cari, umplându-le cu jintiță, ni le dădu în mâni** (Ciocârlan); **Un cenac cu lapte dulce** („Ion Creangă”). Are dim. **cenăcuț, cenăcel**. Aceleași sensuri sunt prezentate și în **MDA**. Cuvântul este un împrumut din turcă: **çanaq** „plat de terre”. G. Pitiș ni-l prezintă numai ca termen păstoresc: **Vasul cu care se ia zărul din încheagătoare, de-l pune în cazan** (Pitiș, 171); „vasul cu care [se] ia zărul din încheagătoare” (la stână); are „o singură mânășă”; cenacu are o singură mânășă, găleata are două (idem, 172, 206).

Cerie. „Dacă să află oameni și li lipsă de ie în zăua numită, cân pornesc oile în munte, îș ie fieștecăre o cumpănă ori două [de brânză]. Dacă ieste unu, doi, care au lapce mai puțin, ș-o capătă și tătă. Și să iau și < ceriile > baciului și a stărpariului, una ori două” (Morariu, **Material**, 7).

O cerie = 11 cupe de brânză.

Chic, -uri, „Vas de lemn în care se păstrează smântână, brânză ș.a.”, în Holod (Crișana) (**Lexic reg.**, 2, 88). Cuvântul nu este înregistrat nici în **DA** și nici în **MDA**.

Termenul **cheag** are o seamă de derivate prin care se denumește vasul în care se păstrează cheagul sau sensuri figurate privitoare la persoane în vârstă, cu fața încrețită. Se taie câte puțin și se plămădește în apă caldă, apoi **laptelui i se dă cheag**.

Cheagalău și **chegălău** au în **DA** sensul „budăi mic înfundat în care se păstrează cheagul”. Noi am înregistrat în Câmpulung Mold. **chiagalău** cu mențiunea **cuvânt vechi** și cu sensul „vas de lemn în care se punea chiagul la muiat”. Sfarghiu, 40, înregistrează **chigalău** cu sensul „vas din lemn folosit la stână pentru păstrarea chiagului gata pregătit”. Derivă din **cheag**, cu suf. **-alău, -ălău**. Același sens și în **MDA**.

Cheagórnic și **chegórnic** „vas de lemn pentru ținut cheagul la stână” (Sfarghiu, 39). Din **cheag**, cu suf. **-ornic**. Cuvântul nu este înregistrat în dicționare.

Cheagornicér, chegornicér și chigornicér „vasul în care se prepară sau se păstrează cheagul”; „vas în care se stoarce cașul” (**DA; MDA; Sfarghiu**, 40). Din **cheag**, cu suf. **-(orn)icer**.

Cheagórniță, chegórniță, cheghérniță, ciagórniță, cegórniță „vas în care se prepară și se păstrează cheagul”; „putină de brad mai largă la gură decât la fund și de două ori mai înaltă decât largă, în care se încheagă laptele”, sin. cu **bărbântă, budacă, încheagătoare**. Aceste cuvinte sunt glosate în **DA, MDA**. Din **cheag**, cu suf. **-(orn)iță**. Și Vuia, II, 344-345, înregistrează **chegorniță**. T. Morariu, în **Viața**, 173, înregistrează var. **ceagorniță** „un vas de formă unei găleți sau chiar de forma unei cofe, făcută din lemn de brad. În ea se păstrează cheagul necesar la încheatul laptelui”.

Chiogórniță „o cofiță înfundată la ambele capete, având o deschizătură la unul din ele [...] pe unde se toarnă chiagul în lapte” (Diaconu, **Păstoritul**, 27); **cigorniță**.

Chegătoare. Pentru acest derivat, autorii **DA** și ai **MDA** trimit la verbul **a închea**, și înseamnă „vas de muls al ciobanilor, în care se pune cașul la încheat”.

Prezentăm un context ilustrativ: **Un berbecel la frigare Și cașul din chegătoare** (Brezeanu – Nadoleanu, 78).

Ciagóniță „vas în care se ține zerul la stână”. În **MDA** este glosat ca fiind cu etimologie necunoscută. Este, însă, un derivat al lui **cheag** pronunțat **ciag**, cu suf. - **(on)ită**, dacă nu cumva este o neatenție de notare în loc de **ciagorniță**.

Chipiléu „vas în care se bate untul; putinei” (**ALR SN**, II, h. 307, pct. 334, 574). Are și pl. **chipileáúă**.

Chișcoává „burduf mic făcut din piele de oaie” (**Gl. reg.**, 24, din Humulești).

Chivornicér „vas cu fund dublu din doage de molid, cu tortițe de stejar și cercuri de paltin, în care se păstrează cheagul lungit cu zer de oaie”. Cuvântul este cu etimologie necunoscută în **MDA**, dar de fapt este o variantă fonetică a lui **chigornicer**. Varianta a lui **chivornicer** este **civirnicer** „vas din lemn folosit la stână pentru păstrarea cheagului gata pregătit; chigalău” (Sfarghiu, 46).

Cigăréce este, în Munții Poiana Ruscă, „ulcior de păstrat cheagul” (Vuia, II, 342). Variantă a lui **cigărete**, neînregistrată în dicționare. Din **ciag** (= cheag), cu suf. - **ărete**.

Cigărét „ulcior în care se păstra cheagul diluat”, în ținutul Pădurenilor (Vuia, II, 346). Din **ceg**, **cig** (= **chiag**), cu suf. - **ăreț**.

Cigóriță „chivornicer”. Etimologie necunoscută în **MDA**. Din **cig** (= **cheag**), cu suf. - **(or)ită**. Variantă a lui **cigorniță** (Dan, 188), iar acesta este variantă a lui **ciagorniță**, **chiagorniță**.

Cigornicériu și **chigornicériu** „vas de lemn în care se păstrează cheagul”. În Vrancea **chiagorniță** (Diaconu, **Cântăreți**, 346).

Cigârnicéri (pron. **șugârnișéri**) „vas în care se ține cheagul”, din Ciocănești, jud. Suceava (**ALRT**, 165).

Cioacă. Are mai multe sensuri, dar pe noi ne interesează doar cel cu nr. 7 în **DA**, anume „lingură de băut apă, polonic, căuș, căuc, cupă, hârgaie, cofă”. Din sensurile înregistrate în **MDA**, nr.21 ne interesează: „Vas de lemn din care ciobanii beau apă și lapte”.

Cioban¹, în **MDA**, are sensurile „vas de lemn de băut apă” și „vas de lemn pentru adus apă”. Are etimologie nesigură, comparat cu **ciuvaniu**.

„**Ciobána** e ca o puțină închisă”; „e mai mică [decât **buriul**] și e ca o tobă”; „**ciobáne** [este cuvânt] dă la rumâni”, adică este cuvânt românesc. Are pl. -**băni**, -**bene**, -**bani** și este folosit dim. **ciobaniță** (**NALRR. Ban.**, II, 265, **Fedeleş**).

Ciobănie² „vas de doage cu fundul dublu, având capacitatea de 10-12 litri, cu care se duce apă lucrătorilor la câmp”. **MDA** îl glosează cu etimologie nesigură, comparat cu **cioban**¹. Cu siguranță că termenul trebuie apropiat și explicat prin **ciobănie**, ocupație din sfera căreia este împrumutat obiectul de către agricultori. Se confirmă încă o dată relația apropiată dintre păstorit și agricultură.

Ciobárnac are în **DA** două sensuri: 1) „par (lung), pârghie care se vâra prin urechile hârdăului sau pe sub toarta căldării, pentru a le duce **de-a pârânga** sau în spinare”, prin ext. fiind „prăjină, ciomag mare, gros, lung, fără măciulie” și 2) „(Banat) hârdău, ciubăr de 30-80 litri cu două urechi, cu gura strâmtă și fundul mai larg, pentru lăturile porcilor sau pentru murat varza”. Are var. **ciobárnac**, **ciobârneac**, **ciobârnoc**,

ciobârdac, **ciomârdar** și derivatul **ciobârnăcar(iu)** „băț mare cu măciucă la un capăt”. Autorii cred că „În partea dintâi a cuvântului, avem probabil ung. **cseber**, **csöbör** ciubăr, hârdău, poate un **csebernek (való)**, de ciubăr”. Se trimite la o comparație cu **ciobârlac**. Aceleași sensuri sunt înregistrare și în **MDA**; explicat prin **cseber**, **csöbör**.

În **ALR SN**, II, h. 423, **ciobârnac** are sensul „vas în care se păstrează brânza”, sin. cu **vas** (pct. 29), cu **bărbântă**.

Ciobârlac este glosat în **DA** cu sensul „polonic, lingură mare cu care se ia mâncare din oală și se pune în strachină, mai ales la praznice”. „În partea dintâi a cuvântului, avem, poate, ung. **cseber**, **csöbör** ‘ciubăr, hârdău’, sensul primitiv fiind căuș cu care se scotea apă din ciubăr”. Este comparat cu **ciobârnac**. Are var. **-rdac**, **-neac** și se explică prin magh. **csöbör** „ciubăr, hârdău” (**MDA**).

Cioi „vas de lemn: șapte căpele fac un **cioi**, șapte **cioiuri** o galeată” (Densusianu, **Graiul**, 313). Este și unitate de măsură. În **MDA** alte sensuri.

Ciorpac are în **DA** sensurile: 1) „căuș cu coadă lungă, linguroi întrebuințat la stână”, comparat cu **ciobârlac**, **ciorbalăc**, **polonic**; 2) „mincioc, meredeu, **crâsnic** mic, sac (mic), plasă de prins pește”; 3) „strecurătoare (cu coadă) pentru strecurat brânza”. Cuvântul vine din rus. **čerpaku**, (**čorpaku**); a trecut și în maghiară (**cserpák**, **csorpák** „coupe à boire”). În **MDA** este prezentat cu aceleași sensuri și aceeași origine. Scriban înregistrează și sensul „lingură mare de jintuit la stână”.

Ciubânc „vas vechi de pământ care, înainte, se folosea pentru apă de băut, iar acum se fierbe în el” (Pașca, 19, din Bihor); **ciubancă** este „izvor a cărui apă se scurge într-un trunchi de copac scobit, folosit pentru adăpatul vitelor” (Moldovanu, **Chestionar**, 45, nr. 154).

Ciuhâi „ceaur” se întâlnește în Transilvania de sud-vest, pct. 460 din **ALRR. Trans**, II. Dicționarele nu-l înregistrează. Scriban, 285, glosează **ciuhăie** din Neamț și **ciuheie** (din „Ion Creangă”, 5, 183).

Ciuvéi, **ciuveie**, în **DA** **ciuvái**. „Albie în care se frământă pâinea sau se spală rufele”, „caucul de lemn cu care se scoate fiertura din cazan”. Are și var. **ciuvan**, **ciuvañ**, **ciuvană**. **Ciuvái** este „ansamblul obiectelor necesare la stână” (T. Morariu, **Viața**, 171); **ciuvái** (pl.) „vase de lemn folosite la stână” (**L. reg.**, 2, 76, din Feldru – Năsăud); **ciuvei**, pl. **ciuveie** „vas, vase”. Știm și dictonul popular: **Baba de ciuveie se împiedică**. Ar. **ciuvánű** „oală (spartă)” și „potcap” (**DDA**, 454).

În **DA**, **ciuvaie** are două sensuri: 1) „vas de doage, legat cu **arcuri** de lemn”, greșală în loc de **cercuri** și 2) „accesoriile stânei... se numesc peste tot **șiuvai**” (Diaconu, **Păstoritul**, 25). **Ciuvái** „vasele de la stână” (Precup, 47). Scriban prezintă și câteva variante: **ciovei**, **ciuhăie**, **ciuheie**, **șuveie** (în Botoșani), **șuvei** (în Mehedinți) cu alte sensuri. Ion Diaconu prezintă var. **șiuvái** și în **Cântăreți**, 347. Din Bucovina cunoaștem sensul „mulțimea vaselor de bucătărie sau [de la] stână” (Pața, **Ținutul Vatra Dornei**, 95) și „vas de lemn pentru diverse întrebuințări gospodărești”: **Sui ciuveiele pe munte cel puțin cu o zi înaintea urcării oilor** (Sfargiu, 46).

Ciubăr este cuvânt care circulă prin Transilvania, Banat și Moldova, mai puțin în Muntenia, cum se afirmă în **DA**. Are sensul „Vas de lemn (numit și **hârdău**) cu două toarte, de cărat apă sau lături; întrebuințat pentru transportat var, nisip, apă la zidiri, la mustuitul, stropșitul sau căratul strugurilor, la gătit, la muls și la păstratul laptelui”, sin. cu **găleată**, **doniță**, **putină**, **șiștar**; „se întrebuințează la păstrarea unor plante mari

ornamentale”. Sin. cu **bădâi**, **budăi**. Aceleași sensuri sunt înregistrate și în **MDA**. Este un împrumut slav, **ciăbăr** sau sud-slav, bg. **čăbăr**, sb. **čàbar**, și nu unguresc, „căci se găsește și la istroromâni. Cuvânt de origine germană (**Zubar**, azi **zuber**), a fost împrumutat de slavi și de la aceștia a fost luat de unguri” (**DA**, **MDA**).

Prezentăm și alte informații. **Ciubăr** este un „vas mare, tip budacă, în care se măsoară laptele cu țăncul și în care se încheaga laptele”, în Gura Plaiului – Parâng (Vuia, II, 190); „vasul în care se încheagă laptele la stână” (idem, II, 346); „vas în care se frământă cașul” (în Densuș) (Herseni, **Probleme**, 47); „vas de lemn, deschis în partea de sus, dar cu toarte, în care se mulg vacile, oile, caprele” (Cârstoiu, **Drumul**, 207; Comănescu, 211); „vas mare de lemn în care se pune zărul” (Câmpulung Mold.). Din **ALR SN**, II, h. 423, reținem informația că în sud-vestul teritoriului dacoromân **ciubăr** (cu variante fonetice) este vasul de păstrat brânza. La această zonă, adăugăm și pct. cart. 395, de la sud de Hunedoara, deci tot în aria bănațeană.

Ciuberél în **ALR SN**, II, 307, pct. 47: **šuberel lung**. Dim. al lui **ciubăr**.

Cofă ține de terminologia gospodăriei, folosit uneori și în cea a păstoritului, mai ales cu sensul „vas de băut apă sau alte lichide (lapte, zer, jintită)”: **Jintita se ia cu polonicul dintr-o cupă sau dintr-un cofăiel** (Dan, după **DA**). Sinonim al lui **doniță**. „Cuvânt de origine germană (literar **Kufe**), care a pătruns la slavi: bulg. **kóva**, **kófa** „găleată (de fântână)”, sârb **kova**, **kofa** „găleată de scos apă”, rus. **kofa** „cană de apă”, la turci **koga**, **kofa** „găleată” și la unguri **kofa** „cană de lemn de ținut apă”. Noi am împrumutat cuvântul sau de la unguri sau de la vecinii slavi sau din săsește (**kof**). Cf. **cupă**, **cohă**, **cof**, **cofer** (**DA**). Autorii **MDA** prezintă aceleași sensuri și aceeași etimologie (germ. **kufe**), dar cuvântul vine mai curând din săsește. În păstorit are următoarele sensuri: „(la pl.) vase în care mănâncă ciobanii” (Diacon, **Etnologie**, 82); și: „Laptele este muls în cofe și se toarnă în **găleți**, **bănezi**, **donițe** ori **banite**” (idem, **ibidem**, 80); „putinei” (**ALRR. Mar.**, II, h. 356, în multe puncte); „cofă de ales unt” (**ALRR.Trans.**, III, 373, în punctele 263, 269, 265, 277); vas de lemn în care se ține laptele sau se pregătește laptele acru” (în zona Rarău). Este sigur că termenul a ajuns în Bucovina și în Maramureș prin relațiile cu sașii din zona Bistriței. Aici precizăm că Densusianu, în **Graiul**, 93, a înregistrat **corfă** cu sensul „cofă”, cu un **r** epentetic, variantă a lui **cofă**.

Cofăiel, vezi **cofă**.

Cofei „cofă mai joasă și mai largă” (Blănaru, 133).

Cofér „vas mic confecționat din doage, folosit pentru lapte, apă sau pentru cules fructe de pădure” (Blănaru, 133).

Cofiță dim. al lui **cofă** (Blănaru, 133).

Aromânii au cuvântul **cofă** cu sensurile „ploscă” și „cap”. Cuvântul este cunoscut în bulgară, **kofa**, în italiană, **coffa**, și ar veni din gr. **kopa/kofa** „πλόσα” (**DDA**, 337). Și dim. ar. **cufiță** „coșuleț”. „petite cofă” (**DDA**, 397).

Cop „măsură de aproximativ 2 litri, pentru măsuratul laptelui” (Comănescu, 212).

În **DA** și în **MDA**, **copaie** nu face parte dintre termenii păstorești, dar un astfel de sens a înregistrat Vuia, II, 223, în ținutul Pădurenilor din reg. Hunedoara: **Vas cu două părți adâncite: una pentru brânză și una pentru mămăligă la stână**.

Copăneată „cutie rotundă cu capac lucrată la strung, folosită la dus mâncare la câmp”, din Gorj (Blănaru, 139).

Copei „cupă”: **copei de mălai**, din Oaș (Blănaru, 139).

Coș. Pentru terminologia păstoritului, cuvântul polisemantic **coș** are un singur sens și anume „Cilindru făcut din coajă de brad și cusut cu curmei de tei, în care baciul pune cașul la dospit sau bagă brânză”. Este vsl. **koš**, bg. **koš**. În anchetele pentru **ALRR. Trans.**, III, 395, s-a consemnat, în pct. 454, **coș**, pl. **coșuri**, cu sensul „vas de păstrat brânza” (la sud-vest de Brașov). **ALR SN**, II, 423, a înregistrat în pct. 784, la întrebarea **în ce se păstrează brânza**, răspunsul: (în) **coștobar**, **coștobară**, **coșuleț**, cu precizarea, în note: **coștobar** și **coșuleț** sunt din coji de brad.

Coștobár(ă), vezi **coș**.

Coșulét, vezi **coș**.

Cotánă „vas cu fundul rotund, servind ciobanilor pentru gătit, așezat pe un lanț prins de trei pari”. Are etimologie necunoscută în **MDA**.

Covată „albie în care se frământă cașul”, în Bucovina. Vezi **cuvată**.

Crăstoală a fost înregistrat în **ALR SN**, II, 407, pct.47, cu sensul „ceaun, căldare în care se fierbe mămăliga”. În **DA** este glosat acest cuvânt cu sensul „Castron, oală lungăreață în care se ține laptele și smântâna” (în Banat, Pașca). Autorii îl consideră împrumut „din sârbește **kastrola**, idem, (din fr. *casserole*)” și se recomandă o comparație cu **castron**. Cuvântul acesta nu a fost preluat în **MDA**.

Crintă. Cel mai important sens al termenului păstoresc **crintă** în **DA** este:

1) „Vasul de care se servesc ciobanii la stoarcerea zerului din caș”. Crinta este „făcută dintr-un butuc scobit sau dintr-o bucată de lemn de fag, de brad sau de paltin, în formă de piuă, dar mai ales de albie, covată sau troacă, scurtată la un capăt, scobită la o adâncime de 20-30 cm, cu fundul drept. Crinta e așezată înclinat pe (trei) furci sau picioare. La capătul înclinat are un jgheab sau scoc (în formă de gât ieșit în afară de 15-20 cm) numit (prin Bran și Muscel) **ciocul crinții**, prin care se scurge zerul sau janțul din caș. În crintă vine așezat săculețul cu cașul strâns de pe margini în tiparul de lemn sau de tinichea numit **veacă**, iar peste săculeț se pune **popa** (o scândură groasă de stejar). Apăsarea popii asupra cașului din crintă se face prin mijlocirea unei prăjini, care la un capăt e legată de crintă, ori înțepenită în perete, iar la celălalt e îngreuiată cu un jgheab cântărind cam 40-50 kg. Pe alocuri **crinta** se reduce la o scândură de brad sub care se așează cașii, ca să se scurgă de zer”. **Tot pe brânci mi se pune, După crintă s-ascundea** (Pamfile); **Cașul îl scotea, îl pune în săculețul cașului făcut tot din lână, și apoi îl storcea în crintă** (Dragomir). Alte sensuri în **DA**:

2) (prin analogie) „o masă lungă și scundă, cu patru picioare, făcută dintr-o tablă groasă de lemn, cu părcan pe de lături, pe care se toacă carnea, mai ales când se taie porcii”;

3) (prin analogie, în Câmpia Ardealului) „ciubăr mare, cu vrană la fund, în care se spală rufele”, sin. **pârlău**;

4) (prin Transilvania) „lemnul cioplit în patru fețe așezat în marginea podului din față al morii”.

Aceleași sensuri sunt înregistrate și în **MDA**.

Autorii **DA** consideră că vine „din slav. **krinica** (dim. din **krina**, cf. v. bulg. **krinica** „vas”, bulg. **krinica** „măsură de cereale”, s.-cr. **krinica** „tigaie” etc.) care a dat

în românește **crință** cu plur. **crinți**, de unde s-a reconstruit, analogic, un sing. **crintă**, cu noul plural **crinte**”.

Prezentăm câteva informații noi: **Din budacă scoate cașul și îl pune în crintă, de îl frământă. E făcută din un lemn ori din doage, ca un ciubăr cu o gaură. Când e făcută din lemn, are cioc și bortă cu văgaș, de se scurge zărul** (Pitiș, 182). **Crinta** este **un vas în formă de lighian, din fag sau din paltin scobit, cu burlui pe unde se scurge zerul, când baciul frământă cașul** (Pompiliu, 300); „vas de lemn, semicercual, adânc de 20-30 cm, cu fundul plat și cu un jgheab (un fel de gât ieșit în afară, de 15-20 cm) prin care se scurge zerul într-o găleată” (Giuglea, **Cuvinte**, 131). Crinta este folosită în est la **jintuit**, nu la preparat telemeaua (Câmpulung Mold.); „vas de lemn în formă de pentagon cu păreții înguști. E fixată pe patru pari bătuți în pământ și înalți de 1 m. La partea unde se întâlnesc cei doi păreți convergenți e o deschizătură pentru zerul scurs” (Stoian, **Păstoritul**, 50); „este un fel de <covată de lemn> (...) făcută din brad sau paltin, cu părțile laterale groase, una din ele având un jghiab pe unde se scurge zărul din caș. Ea servește la jântuitul cașului: după ce a fost strâns din încheagătoare și pus în **zăgâlni** (să se scurgă de zăr și să nu se fărâmițeze), e pus cu zăgâlă în crintă, deasupra așezându-se câțiva bolovani ca să se scurgă tot zărul prin presiune. Crinta e un fel de teasc” (Diaconu, **Păstoritul**, 25).

N. Dragomir, în **LIGC**, II, 206, scrie: **crinta** este un „vas mare, scobit în lemn și prevăzut cu scoc de scurgere”, iar T. Morariu, în **Viața**, 114, precizează: **crintă** sau **șaitău** „se face din lemn și este prevăzută cu un scoc, un șanțuleț prin care se scurge zerul” (la ciobanii bârsani).

Reținem numele de familie **Crintea** și **Crinteș** (**DOR**, 253).

Cúfăr „ladă mică de lemn în care se țin evidențele stânii” (Bucovina – Blănaru, 152).

Cúmpănă este „vas în care se încheagă laptele” (**ALR SN**, II, 414, pct. 2). Acest sens nu este cunoscut dicționarilor. „Vas mare în care se măsură laptele la stână” (**Almăj**, 148); „vas în care se încheagă laptele” (Gregorian, 405); „căldare de tablă sau de aramă cu capacitate de peste 20 de litri în care se fierbe laptele la stână”, cf. **tobă** (**Gl. Olt.**, 29); are și sensul „vas în care se păstrează brânza”: **Pân'o țese-un val de pânză, Mânc-o cumpănă de brânză** (**F. Tr.**, II, 75, din Târnave).

Cupă. În **DA**, subst. **cupă** este prezentat destul de amplu, cu patru grupuri semantice. Primul grup cuprinde sensurile:

1) „(la sate) (în păstorit) vas de lemn scobit din inimă de fag, mai rar de tinichea, întrebuințat de ciobani la stână. Are de obicei două urechi sau torți (perforate) de care se leagă torțile găleții. Servește la mulsul oilor: se leagă deasupra găleții pentru ca laptele să curgă mai întâi în cupă ca să nu stropească sau să facă prea multă spumă; din cupă, după ce se umple, laptele se revarsă peste margini în găleată; cupa mai servește ca strachină la luatul sau scosul laptelui dintr-un vas mai mare (care fiind prea greu nu se poate mânui ușor, ca vas în care se pune cașul sau din care se mănâncă sau și se bea)”: **Baciul... aduse zară, urdă, caș și brânză, toate în cupe de lemn** (Gane);

2) În morărit, **cupa** este un receptacol făcut din scânduri încheiate bine și fixate la colacul (circumferința) roții; în aceste cupe cade apa din lătoc, mânând roata”, sin. cu **blid**, **căuș**, **ciutură**. Prin analogie, **cupă** este și aripa morii de vânt;

3) Prin Transilvania, **cupa** denumește „cavitatea, gropița, gaura din dinții cailor (până la șase ani)”: **Caii se cunosc de ai [= ani] după cupe** (Papahagi, **Graiul**);

4) Tot prin Transilvania, mai ales la pl., „cupe – groape ce se fac în câmpul unei țesături”: **Dacă pânda nu este dreaptă, la suprafață face cupe, iar la margini cute**;

5) În zidărie, **cupa** este „căuș cu care ia zidarul varul”;

6) „Cofă, lopătică cu care se ia mălaiul”;

7) În glumă se spune **cupă** pentru **cap**, **glăvidă**: **Cupă goală** = cap sec (prin Banat și Transilvania).

Al doilea grup semantic prezintă sensul „vas de sticlă (sau de metal) mai mult larg decât adânc, din care se bea sau cu care se ia un lichid”, comparat cu **ulcea**, **olcuță**, **năstrapă**; „un fel de pahar cu picior, în formă de potir cu gura lată din care se bea vin, șampanie”: **Mari cupe de aur pline cu băuturi scumpe** (Reteganul).

Al treilea grup semantic prezintă sensurile „măsură de capacitate, făcută dintr-o singură bucată de lemn, din doage sau din metal”; „Unitate de măsură pentru lichide, mai mare de un litru, numită și **cupă mare**, cofă, oca”: **Bea în toată seara o cupă de lapte dulce** (Creangă); în morărit, **cupă** se numește „vasul mic (de lemn) cu care se ia vama la moară” numit și **căpăț**, **cop**, **mertic**, **gâf**.

Sub al patrulea grup semantic, sunt cuprinse numele unor plante: **cupa-oii** (în Munții Apuseni) numită și **clopoței** (**Campanula abietina**); **cupa-vacii** numită volbură mare (**Convallus sepium** și **silvaticus**); (prin Moldova) **cupe** sau **ghințură** (**Gentiana excisa** sau **Gentiana acaulis**) și, din Borșa, jud. Maramureș, **cupe** sau **căldărușă** (**Aquilegia vulgaris**).

Din familia lui **cupă** fac parte unele derivate: **cupiță** „cupă mică, măsură de capacitate întrebuințată la măsuratul lapților de oaie”, cuvânt atestat în **Anon. car.** în forma **kupicze** = cupula; **cupușoară** și **cupșoară**; **cupișoară**; **cupucă** (plantă neidentificată, după **DA**); este înregistrat și augmentativul **cupóc**; **cupare** este „polița din mutarea (stâna) ciobanilor, așezată lângă zaplazul de jos, pe pociumbi sau întărită în bârnele mutării; pe ea se așează cupele, feliile, lingurile, vasele toate, pocul (pachetul) cu fărina, schimburile”.

La aceste informații preluate din **DA**, aducem unele completări.

Cupă este un „văsușor în formă de sufertaș” (Pompiliu, 299, din Tazlău); „Mulge laptele în găleată, în găleată e cupa (strungăreața)”; „La Jieni, au cupe de lemn și fiec[are] cioban are cupe legate de șerpar, de bea apă” (Pitiș, 159); „vas cu care se măsoară laptele”, în Parâng (Vuia, II, 190), iar în Valea Jiului este unitate de măsură formată din 7 vedre (7 kg): ... „șapte vedre [fac] o cupă” (idem, II, 282); „vas de lemn cu două torți perpendiculare pe păreți, pentru a putea sta între cele două frânghii ale găleții” (Stoian, **Păstoritul**, 49); „găleată, aproape de suprafață, stă atârnată de două sfori, legate de cele două torți perforate, **cupa** (vas de paltin, mestecăan sau fag...) servind ca să nu cadă laptele prea de sus în găleată, să sară astfel stropi și să se risipească” (Diaconu, **Păstoritul**, 25); din lemn de frasin, fag, paltin. Se pune la găleata de muls oile (idem, **Cântăreți**, 348); „cană ciobănească, vas de lemn, de forma unei linguri mai adânci, mai mari și având coadă mai scurtă” (Cârstoiu, **Drumul**, 211); „vas mic de lemn, de 0,5 kg, pentru muls oile” (Pața, **Țin. Vatra Dornei**, 106); vas mic de lemn care se pune deasupra găleții, la muls. Oile se mulg în această cupă. Astfel laptele din găleată se păstrează cald și se poate scoate cașul frumos. Altfel s-ar face ca guma, ar

crăpa (Câmpulung Mold.). În **ALR SN**, II, 410, **cupa** este un „vas mic de lemn sau de metal, care se pune între ațele găleții și în care se mulg oile”. Cuvântul este prezent în numeroase puncte cartografice, cu precizarea că în zona carpatică și de câmpie a Olteniei și Munteniei (cu excepția estului Munteniei și Dobrogea) harta nu prezintă înregistrări, de unde nu vom deduce că termenul este cu totul necunoscut. După Iordache, **Ocupații**, II, 100-101, **cupă** este vas în care se mulge, prezent în toate regiunile, cu o seamă de sinonime de mică circulație. În harta citată din **ALR SN**, II, am găsit înregistrate următoarele sinonime: **ciașcă**, **cupățuie**, **oală** și **olcuță**, **strungăreață**, **teneheluță**, **ulcea**, **ulceauă**, **ulcică**. Cupa are **buric**, un mic cioc, și în partea opusă o **rândunică**, o codiță mai lată, să se poată prinde în sforile de la găleata de muls. Ciobanii mănâncă în cupe (în Bucovina).

Dintre derivatele termenului **cupă**, reținem verbul **a cupá** „a măsura laptele oilor cu cupa” și „a bea apă sau lapte cu cupa” (**MDA**); **cupát** „măsurare a laptelui cu cupa”; „băut al apei sau laptelui cu cupa”; diminutivele **cupățuie**, **cupiță**, **cupșoară**.

Un derivat care s-a bucurat de mare circulație în evul mediu românesc este **cupar** „boier mai mic, ajutor al paharnicului, având [datoria] să umple cu vin cupele la masă, după ce paharnicul umplea cea dintâi cupă”: **Au tocmit trebile cuparul, să nu se facă vreo împărechere între boieri (Letopisețul)**. **Cupariul** era nume dat Rușeteștilor din Moldova; **cupărie** denumea slujba de cupar; **cupărît** „dijmă în natură pentru pivnița domnească”; **cupăresc**, **-ească**, „privitor la slujba de cupar; ceea ce aparține cuparului, cupăriei sau familiei Cuparu”.

Ion Cupcea s-a numit și **Ivan Cupcici**, membru al sfatului domnesc, logofăt și vornic de Suceava (1422-1435); domnul îi dăruiește sate, între care **Cupca** (Gonța, **Persoane**, 366). **Iurie Cupcici**, probabil fiul lui Ion, este și el boier în sfatul domnesc, la 1444 (idem, **ibidem**, 363). Un **Mihăilă Cupcici** sau **Cupce** este slugă domnească spre sfârșitul sec. al XV-lea. Revenind la **Ion Cupcici**, precizăm că și-a spus **Ivan**, după moda vremii; era logofăt, adică persoană care avea grijă de cancelaria domnească, redacta documente și păstra sigiliul pe care îl aplica pe actele cancelariei. Știa limba slavonă, deci limba oficială a cancelariei; știa limba polonă, cu siguranță și latină, ca unul care va fi învățat în Polonia. El este cel care și-a spus **Cupcici**, față de rom. **Cupcea**, după model slavon. Dar numele **Cupcea** s-a păstrat, cum se vede din numele lui Mihăilă – un descendent (vezi Petru Ciobanu, **Cupca**, 53). Se înțelege că numele **Cupcea** se explică prin apelativul **cupă**, de unde și **Cupca**, numele satului bucovinean, probabil un feminin de la **Cupa**, **Cupcea**. Un urmaș al lui Ion Cupce/Cupcici este **Grozea Cupcici** menționat la anul 1447 (Gonța, **Persoane**, 274).

De la **cupar**, mică boierie, s-a creat numele propriu **Cupar**, **Cuparu**, de unde și **Cupărescu**. De la numele **Cupar**, **Cuparu**, s-a creat numele **Cuparencu**, acesta cu suf. ucr. **-enko**. În **DOR**, 428, se spune greșit că suf. ucr. s-a atașat apelativului **cupar**.

Cupcea a fost o mare și importantă familie boierească. De la **Cupcea** vine numele de sat dispărut **Cupceanii**, în zona Edineț din nordul Basarabiei, numele de sat dispărut și acesta **Cupcești**, pe lângă Gâlțești, jud. Vaslui, și numele de sat **Cupcinea** (**Cupcicea**, **Cupcici**, **Cupciciul**), pe Ciuhur, în ținutul Hotin, azi în zona Edineț din nordul Basarabiei. Un nume topic în satul Vama, jud. Suceava, era **Arșița lui Cupa**, la 1785 (Grămadă, **Toponimia**, II, 500) (Gonța, **Locuri**, 76).

În anul 1208 era menționat numele unui bărbat numit **Cupeș** din satul azi dispărut Neueg din Bihor. **Cupulon** era numele unui neam de iobagi ai cetății Sătmar la anul 1213, iar la 1229 este menționat un sat **Cupa** (vezi și Drăganu, **Românii**, 159, 236, 300, unde sunt amintite mai multe nume **Cupa**; vezi și Popescu-Sireteanu, **Vechi nume**, 57).

La începutul sec. al XV-lea, este amintit un vlah **Cupșor**, supranume al unui Milutin (Dragomir, **Vlahii**, 80).

S-ar părea, după **DDA**, 410, că ar. **cupă** nu este termen păstoresc, ci că înseamnă doar „pahar”, așa cum **cupác** „covățică pentru brânză” i se pare autorului **DDA** împrumut albanez din **kupac** „scodella di legno con coperchio”, însă acesta nu poate fi decât un derivat al lui **cupă**, cu suf. **-ac**. Meglenoromânii, însă, păstrează clar cuvântul **cupă** cu sensul „vas de muls”, dar și „baniță de 12 ocale” și, la moară, „măsură de ½ oca” (Capidan, III, 87; **GS**, III, 206). La românii din Meglen găsim numele de sat **Cupa**, pe care Capidan, **Toponymie**, 65, îl consideră, după Miklosich, explicabil prin sl. **kupa** „colină”. Aceasta poate fi o explicație, dar nu poate fi neglijată explicarea numelui de sat prin numele de persoană **Cupa**. Iar noi credem că acest oiconim este de origine românească. Amintim aici și ir. **cope** și **cupe** (Popovici, 100).

Autorii **DA** spun, cu privire la etimologie: „În sensurile I și IV cuvântul continuă pe lat. **cuppa** <vas vinarium>, păstrat și în celelalte limbi romanice. În sensul II e același cuvânt intrat însă în graiul orășenilor din una din limbile învecinate (ung., sârb., bulg. **kupa**, n-gr. **koupa**, cf. alb. **kupë** <pahar, vas de băut, strachină>); în timpul mai nou și din fr. **coupe**. În sensul III vine din ung. **kupa** <măsură de două fele>. Cf. dubletul **cofă** și derivatul **cupar**”. Al. Ciorănescu admite originea latină a cuvântului, preluând părerea altor cercetători potrivit căreia ultimul sens este împrumutat din limbi vecine, însă și în acestea este de origine latină. Autorii **MDA** îl consideră moștenire latină, dar și împrumut maghiar, desigur pentru sensul „unitate de măsură”.

Curătoare „vas oval de lemn în care se face saramura pentru telemea” (Stoian, **Păstoritul**, 50).

Ar. **cuvătă** este o „strachină de lemn în care păstorul își pune pește sărat, măsline”, iar **cuvata cu acoperiș** se numește **carniciu**. „La păstorii din Veria prin **cărniciu** se înțelege o pungă de piele în care ei își pun **mânearlu** sau **amnearlu**...” (Capidan, **Rom. nom.**, 102). Din **DDA**, 427, reiese că termenul are și sensul „strachină în care păstorii mănâncă” sau și „strachină de lemn aplicată drept ventuză pe burta calului”. Au fost propuse mai multe explicații etimologice, între care lat. **gabata**, alb. **govatë**, **kuvatë**, gr. **kavata**, tc. **qavata**. Vezi **covată**.

Ar. **cuvă** „găleată” (**DDA**, 428).

Déje (deje de lemn) este vasul în care se păstrează brânza (în **ALR SN**, II, h. 423, pct. 325). În același **Atlas**, h. 414, **dejă** este „vas în care se încheagă laptele”, cu precizarea, în notă, la pct. 279: „Ciubărul e mai mare decât deja”. Este înregistrat în **MDA**, II, 56, ca fiind atestat la 1739; are sensul păstoresc „vas făcut din doage de lemn, de obicei cu două toarte și cu gura mai largă decât fundul”, sin. cu **ciubăr**, **curătoare**. Împrumutat din magh. **désza**.

Dóbă este „vas de păstrat brânza”; Petrovici, **Scărișoara**, 171; **ALR SN**, II, 423, „putină”; **ALR SN**, II, h. 414, pct. 310, **dobă**, **dobi**; *ibidem*, h. 423, unde în pct. 64, 95 are variantele **diobă**, **diobe** (cu o deschis) și **giob**, pl. **giobe**. În **MDA**, pentru **dobă** se

trimite la **tobă**, sub care nu este înregistrat sensul păstoresc și nici sinonimia cu **putină**. În h. 423, pct. 250, se prezintă în notă cuvântul **dog** „capac”: Peste brânză se pune un **dog** „capac”, iar pe dog o **piatră**. În **ALRR. Trans.**, III, h. 395, găsim **dobă** la nord și nord-vest de Alba Iulia și variantele **dob**, **diob**, **diobă** (aici cu **o** deschis), **giobă** (cu **o** deschis) și **ghioabă** în vestul zonei, la sud-vest de Cluj. Autorii **MDA** trimit pentru **giob** la **ghioabă** „putină de brânză”, cu atestare din Bihor (M. Pompiliu); are dim. **ghiobuleț**. Vezi **ghioabă**.

Dóniță este cuvânt atestat în **Biblia** de la 1688, cum se menționează în **MDA**; are sensul păstoresc „vas din doage, puțin mai larg la bază decât la gură, toarte (și capac), în care se ține apă sau lapte. Sin. cu **cofă**, **botă**, **șiștar**, „vas de lemn pentru apă” (Comănescu, 213). Frâncu – Candrea, în **Români**, 86, semnalează var. cu rotacism **dorite**, **doriți** „donițe, doniți”. Adăugăm că prin Bucovina, **donița** este „vas de lemn din doage, mai îngust la fund sau cu același diametru, cu o toartă, în care se mulge vaca; are un **cioc** spre a se deșerta laptele fără pierderi. Vuia, II, 190, prezintă, din Parâng, sensul „vas de lemn în care se ține brânză”, iar în **ALRR. Trans.**, III, h. 393, găsim, la nord de Cluj, pct. 274, 286, 290, sensul „vas de ales untul” și varianta **dorniță**. Este împrumutat din sb. **dojnica** (= **doinița**) „vas de muls”.

Făscută „vas mic pentru brânză și lapte”, în munții Bucovinei și neamțului (**Gl. reg.** 32).

Ar. **fârlíciu** și **sfârliciu** „bădău, mâtcă”, vezi cap. **Instrumente și unelte folosite de păstori**, în vol. al III-lea.

Fedeleş nu are sens păstoresc în **MDA**, dar reținem primele două sensuri: „butoiaș mic în care țărani își țin apa când lucrează la câmp” și „vas pentru transportul mâncării la câmp”. Vine din magh. **fedeles** „cu capac”. Noi adăugăm următoarele informații: „un vas mic înfundat la amândouă capetele. În el se pune lapte acru” („Ion Creangă”, II, 286); **fideleş** „chegorniță” (Dan, 188); în Maramureș, Munții Rodnei, Munții Bucovinei și în Moldova: „vas rotund și lat, din lemn, foarte potrivit pentru transportul pe cai al laptelui și a altor lichide” (Vuia, II, 199); „butoiaș” (Bîrlea, glosar, II, 484); „putinei” (în **ALR SN**, II, h. 307, pct. 219), **fidileş** (vezi **ALRT**, p. 96); „vas în care se transportă laptele de la stână”, în Bucovina (Vuia, II, 296); „vas în care se păstrează zerul acru pentru păcurari” (Precup, 15); „vasul mic de lemn în care se ține apa când lucrezi la câmp” (**ALRR. Mar.**, II, h. 332, pct. 236, aici cu varianta **fredeleş**, și pct. 237, **fidileş**); **fidileş**: „vas de lemn, cilindric, foarte puțin înalt, înfundat la amândouă capete, folosit pentru căratul laptelui pe cal” (Sfârghiu, 70); „zerul acru se păstrează în fidileş, iar **jântița** în **budâi**” (Diacon, **Etnografie**, 81).

Din folclor am reținut următoarele două versuri: **Badea nalt cât un cireș, Mândra-i cât un fedeleş** (**F. Tr.**, II, 78, din Târnave).

În toponimie, cunoaștem numele satului vâlcean **Fedeleşoi** (**DRH. B**, XXII, 739), numele satului **Fedeleşeni** (**Fedeleşane**, **Fedeleşani**, **Fedelişeni** din ținutul Roman) (Gonța, **Locuri**, 102) amândouă menționate în prima jumătate a sec. al XVII-lea și amândouă explicabile prin nume de persoane. Vezi și **MDGR**, III, 347-348. **Fedeleşiul** este numele unui joc popular (Varone, 53). Se cunoaște expr. **a lega fedeleş** „a lega de mâini și de picioare” (Sfârghiu, 69). **De-a fedeleşu** „se zice când unul se face ghem, iar altul voinic îl ia și-l dă peste umăr la spate și cade în picioare” („Ion Creangă”, II, 286). Presentăm o ghicitoare pentru **fedeleş**: **Am un moș bătrân,**

bătrân;/de barbă-l duc,/de barbă-l aduc (Teodorescu, 227). În „Cercetări de lingvistică”, 1985, nr. 2, p. 114 și urm., vezi termeni pentru „fedeleș”, „putinei”.

NALRR. Ban., II, h. 265, prezintă o hartă **Fedeleș**, întocmită pe baza întrebării **Cum îi ziceți la vasul acela mic de lemn în care se ține apa când lucrați la câmp?** Au fost înregistrate multe sinonime ale lui **fedeleș**: **bădane**, **-dăni**; „la Vrăniuț îi spune **buc**”; **bucelă**; **bucig**, **-cige**; **bocică**; **boșcă**, **boști**; **buri**, **bururi** și **buriu**: „buriul e ca o puțină închisă, cu o doagă **îmbuturită** <găurită> prin care bei apă”; **burtuluaga** e ca o tobă; **buriu** e ca un butoiaș și are 10-30 l”; **butelă**, **-tele**; **buton**, **-toane**; **cart**, **carturi**, **cartuș**; **ciobane**, **-băni**, **-bene**, **-bani**; „**ciobana** e mai mică și e ca o tobă, **buriu** e mai mare, cam de 60 l și e ca un butoiaș”; **ciobaniță**; **ciotârnă**, **-târne**; **ciublă** (**şublă**); **găleată de lemn**; **laităr**, **laităre**; **ploșcă**, **ploști**; **vas mic**, pl. **vasuri**; **vasciorel**; **vașor**, **-șuară**.

Féle are, în **MDA** sensul „măsură de capacitate pentru lichide, egală cu circa trei sferturi de litru”. T. Morariu, în **Viața**, 172, consemnează faptul că **félie** este cupa de ½ kg., iar în **BSRG**, 1932, p. 56, **fele** este „un vas de lemn cu niște urechi, pe care-l pun deasupra găleții când mulg oile” la ungurenii din nordul Olteniei. Este și „o jumătate de cupă, folosită la muls și la mâncat” (Precup, 15). Este împrumut magh., **fele**. Îl înregistrează **ALR SN**, II, h. 410, în pct. 219, cu sensul „cupă”. **Felea** este și nume de persoană în Moldova (Gonța, **Persoane**, 209) și în Transilvania. Victor Felea este numele unui cunoscut poet.

Fingie este înregistrat în **MDA** cu mai multe variante; este împrumut maghiar, **findsa**. A fost înregistrat în **ALR SN**, II, h. 410, pct. 833, cu sensul „cupă”, față de „ceașcă” și „cană” în **MDA**.

Ar. **foale**, pl. **foli**, înseamnă „burduf”: **cașu dit foale** = brânză din burduf; **easti-l foale di nvițare** = el e burduf de carte = (ironic) a devenit savant (**DDA**, 558). Candrea, în **Viața**, 29, înregistrează **foale**, **fol'**, cu sensul „burduf de piele”. Este lat. **follis**. Se spune: **unde sunt oi, acolo sunt și foi**. Un sin. al lui **foale** este **utre** „un burduf din piele de țap sau de berbec; se întrebuințează pentru lichide: untdelemn, vin, rachiu” (Capidan, **Rom. nom.**, 117). Mr. **foali**, pl. **fol'** „burduf de piele” (Candrea, **Viața**, 29). Pluralul **foi** are sensul „piei de oi curățate, făcute sac, pentru păstrat brânza”, în Retezat și aiurea (Vuia, II, 349).

Fulăică este „putinică ceva mai mare ca șteandul” (**GS**, IV, 131).

Ar. **fulină** „burduf”, din lat. **follina**. Are derivatul **fulinós** „burtos, foales” (**DDA**, 570).

Mr. **gavănă**, pl. **gaváni** „străchini de lemn” (Candrea, **Viața**, 29).

Găleată are mai multe sensuri în **MDA**, toate referitoare la vase ori la conținutul acestora. Din domeniul păstoritului, este înregistrat sensul „măsură pentru brânză, conținând cinci ocale sau 6,30 kg.”; „Cantitate de brânză de o găleată”. Este lat. **galleta**. Adăugăm, în cele ce urmează, alte valori ale cuvântului: „vas de muls oile sau vacile”: **Mulge laptele în găleată, în găleată e cupa (strungăreata)**; **gălețile de muls** sunt „vase de lemn cam de 8 l” (Pompiliu, 299); „vas în care se mulg oile”; sunt atâtea găleți câți **păcurari** sunt la stână (Precup, 14). **Găleata** la stâna din Ținutul Pădurenilor era „săpată dintr-o singură bucată de lemn” (Vuia, II, 223); **Le-am muls în găleți și în tăt felul de vase, ce avem** (Conea, **Clopotiva**, I, 81). Din Maramureș avem versurile: **Dă-ne des sărunile, Că Ț-om împlea gălețale** (Papahagi, **Graiul**, 81), iar din Dobrogea:

Oile să mulgă, Găleți să le umple (F. Dobr., 131). **Găleata de muls** este descrisă de Herseni, **Probleme**, 50. În **NALRR. Ban.**, II, h. 300, **găleata** este „vas de muls oile”, sin. cu **ciobane** (rar) și cu **strungăreață** (rar), dar și „vas de muls vacă” în h. 284. **ALRR. Bas. Buc. Trans.**, II, h. 207, p. 290-291, prezintă întrebarea: **Cum îi ziceți la vasul din doage, la fund mai larg decât la gură, în care mulgeți oile?** Termenul general cu care se răspunde este **găleată**, apoi **doniță**, **doiniță**. Din zona Rarău – Câmpulung Mold., am înregistrat **găleată**, **găleț**, „vas de lemn, scund și larg, în care se mulg oile”. Am reținut următoarele exemple: **Înainte strungilor, În locul găleților** (Fochi, **Miorița**, p. 555, 556); **Adă, Ileană, găleata, Să mulgem oițele** (Cârstea, 706); **găleată** este și „vasul în care se încheagă laptele” (**ALR SN**, II, 414, pct. 29, 105, 886, 928). Harta 423 din **ALR SN**, II, în nota de la pct. 76 consemnează următoarea explicație: „În găleată se toarnă zer amestecat cu brânză sfărâmată mărunt. Zerul se încheagă și astupă găurile brânzei...”. Vuia, II, 346, din Pădureni, a înregistrat **găleată** cu sensul „vas înfundat în care se păstrează brânza, bine bătută”, iar L. Costin, **Graiul**, I, 111, „vas de lemn în care se pune brânza în bucăți”; **ALRR. Trans.**, III, 395, prezintă sensul „vas de păstrat brânza”, la vest și sud de Hunedoara, iar la vest de Alba Iulia se înregistrează dim. **găletușă**. **ALR SN**, II, h. 425, înregistrează răspunsul **găleată**, **găleț**, la întrebarea: **În ce se păstrează brânza?** Iar în nota la pct. 76, se spune: „În găleată se toarnă zer amestecat cu brânză sfărâmată mărunt. Zerul se încheagă și astupă găurile brânzei. Peste brânză se pune un petec curat, apoi un capac de lemn, apoi **pune pîs** <greutate pră brândă>, o piatră de 2-3 kg. Găleata se desfundă în săptămâna albă”. Vezi și pct. 105. **Găleată** era „dare pe cereale (introdusă de Mihnea-vodă în anul 1577)” (**Cron. munt.**, I, 310).

Iordache, **Ocupații**, II, 100, 103, înscrie în listele sale **găleată** și unele sinonime: **strungăreață** (Câmpul lui Neag – Hunedoara), **șuștar** (Blăjeni – Hunedoara), **bârdac** (Odorel – Dolj), **hârdău**, **hârdăiaș** (în Muntenia, puncte izolate), **dejă** (Găiceana – Bacău); **budană** (estul Moldovei), **hârdău** (Oltenia, Muntenia), **dobă** (prin Bihor), **găleată** (în sudul Olteniei, alături de **hârdău**, **putină**, **brădoie**), **șofei** (în Banat), **știubei** (în Hunedoara), **dejă** (prin Satu Mare), **închegătoare** și **chegătoare** în mai multe zone.

A fost atestat la 1519 ca nume topic în Țara Românească, apoi **găletar** „perceptor de impozit”, Țara Românească, 1570, și dim. **gălețea** tot în Țara Românească, la 1546 (**DERS**, 89-90). Amintim numele de munte din Apuseni **Găletoaia** (Frâncu – Candrea, **Rotacismul**, 117). **Găleata** este parte de sat, vale și pădure în com. Broșteni, jud. Mehedinți (**DTRO**, 3, p. 117). A fost înregistrat ca nume de familie în Vlădeni, țin. Hârlău, la 1772, în **Recensămintele**, II, 235: **Găleată**.

Aromânii și meglenoromânii au **găleată**, cuvânt moștenit, cu sensul „vas în care sunt mulse oile” (**DDA**, 584; Capidan, **Rom. nom.**, 114; Capidan, III, 135; Candrea, **Viața**, 28).

Din română a fost împrumutat în polonă, **geleta**, **geletka** (Nandriș, în **DR**, VIII, 143), și **galet(k)a** „vas de lemn folosit de păstori” (Vrabie, în **SCL**, 1976, nr. 3, p. 282-283), slavonă: **galeta**; cehă: **galeta**, **geleta**, ucr.: **geleta**; magh.: **galeta** (v. Candrea, **Elemente**, 401). Aici menționăm că în maghiară sunt numeroase forme, dintre care amintim: **galáta**, **galáto**, **galyáta**... (Márton, 148-149). Probabil ir. **golida** „găleată” este croat sau/si sloven **golida** (din it. **galleta**).

Gârniță este, prin Moldova și Bucovina, „vas de metal cu care se transportă lapte și alte lichide”, „cofă”, considerat în **MDA** fără etimologie, comparat cu cuvinte din bulgară, rusă, sârbă, polonă și cu vsl. **graniți**, care poate fi etimonul lui **gârniță** românesc. A fost înregistrat în „Ion Creangă”, II, 122, cu sensul „doniță, șiștar”. Este înregistrat în aceeași revistă și la p. 163, dar cu sensul „un vas (căldare) de tinichea (tablă) groasă, plumbuită”; se folosește la adăpatul vitelor. Diminutiv al acestui cuvânt este **gârnișoară** „cofiță” (**MDA**).

Găvân „lingură mare pentru urdă” s-a înregistrat în **ALR SN**, II, 419, pct. 343, cu pl. **găvane**, și var. **gâvan**, pl. **gâvanuri**, în pct. 353.

Gâlcău, **-ăuă**, „vas de lut asemănător cu urciul, dar cu gâtul (gura) mai strâmt(ă) și cu țâță de băut”. (**CL**, 1985, nr. 2, p. 117). Nu este înregistrat în **MDA**.

Ghiob, **-uri**, este „vasul în care se bate untul” (**LR**, 1961, nr. 2, p. 130, din (Șutu - Turda). **ALR SN**, II, h. 307, în pct. 310, înregistrează **dioblu** și **dioblu cu muierușca** („mâta”, „putinei”), iar în **ALRR. Trans.**, III, 373, îl găsim cu sensul „vas de ales untul”, având variantele **giob**, **-uri**; **giob**, **gioabe**; **gioabă**, **gioabe**, dar și **diob** (**diob di-ales untu**), la vest de Alba Iulia și la sud-vest de Cluj. **MDA** cunoaște variantele **dioabă** (s. f.), **diob**, **giob** (s. n.), **gioabă**, **ghioabă** (s. f.), are sensul „putină de brânză” și pentru etimologie este comparat cu magh. **dibiny**, **dibirke**. Noi credem că avem a face cu variante ale lui **dob**, **dobă**. Ov. Densusianu, în **Aspecte**, II, 210, scrie că **ghiob** este „un fel de bărbântă”, că are var. **diob** și că este magh. **döböny**; „terminațiunea nu poate să explice forma românească”. Aici amintim și termenul **ghiob**, **-uri**, „vas pentru bătut unt”, din Holod – Oradea (**Lexic reg.**, 1, 65).

Gradină, **gradini** „locul împrejmuit unde se găsesc clăile cu fân, pe munte în Câmpulung Mold. (Sfarghiu, 80).

Halău „ulucul în care se dă apă la vite” (**Gl. reg.**, 38, din Crucea – Vatra Dornei, Moisei – Vișeu, Negrileasa – Gura Humorului). Variantă a termenului **vălău**. În **MDA** se face trimitere de la **halău** la **vălău**.

Adăugăm și sensul „iesle mai mică, în interiorul ieslei mari, în care se pune fânul pentru a nu fi împrăștiat atunci când oile mănâncă”, din Pârteștii de Jos, Vatra Moldoviței, Vama, Paltin, jud. Suceava (Blănuș, 207).

N. Dunăre, în **Civilizație**, 101, scrie că **halauă**, sg. **halău**, sunt „trunchiuri de copaci scobite pentru captarea izvoarelor și adăpatul oilor, caprelor, vitelor”.

Hârdău are în **DA** sensuri mai multe, nenumerate, dintre care unele se referă la viața stânii. Astfel: „Un vas din doage de lemn, de obicei fără capac, cu două toarte sau mânuși, prin urechile cărora se vâra un drug ca să înlesnească ridicarea și transportarea lui. Are diferite mărimi” (6-8 cofe ori 5-6 vedre). Este „întrebuințat la mulsul sau la ținutul și închegatul laptelui”, sin. cu **doniță**, **șiștar**, **putină**; **bădăi**, **budăi**. Reținem două contexte ilustrative: **Vedrele și hârdaiele în care adunau ciobanii laptele** (Ispirescu); **Câte-un hârdăiaș de muls** (Sandu-Aldea). În **MDA** este prezent și sensul: „vas pentru mulsul oilor”; aici am observa că, de obicei, altele sunt vasele de muls, hârdăul este un vas-colector. O. Densusianu, **Aspecte**, II, 210-211, spune că în Moldova și Ardeal se folosește mai mult **găleată**. Totuși, din Moldova prezentăm exemplul: **Un hârdău de lapte acru** (**Botoșani**, 21) și dictonul celui mândăcios: **Decât să rămână-n hârdău, mai bine să-mi fie rău**. L-a înregistrat Vuia, II, 331, cu sensul „vasul în care se adună laptele la măsură” din Bumbeștii de Jii. Vezi și

Iordache, **Ocupații**, II, 88. **ALR SN**, II, h. 423, înregistrează, în pct. 872, forma **îrdău** cu sensul „vas de păstrat brânza”; „vas de lemn (folosit la stână)” (Comănescu, 214). În **ALRR. Trans.**, III, h. 373, într-o arie care vine din vest (Crișana), pct. 327, 328, 329, spre est în ușoară coborâre spre sud, până la Sibiu, avem termenii **hurdoi**, **hurdău**, **hurdui**, **hurduzău**, **urdoi** cu sensul „vas de ales untul”. Márton, 177, prezintă cuvântul **hurduj** „vas de lemn în care se bate untul”, preluat din română. Reprezintă un derivat al lui **hurd-** (<**hord**). De la **hârdău**, **hârgău** cu schimbare de sufix, avem cuvântul **hârgan** „vas de lemn, cam de o jumătate de litru, pentru lapte” (Densusianu, **Graiul**, 320).

Alma Blănaru, 210-211, consemnează: 1) „recipient mare în care se pune laptele pentru măsurat; cantitatea de lapte ce se dă cu rândul bacilor se măsoară după semnele de pe doagă cu ureche a hârdăului (sudul Carpaților Meridionali)”; 2) „recipient de lemn în care mânâncă animalele” (Vuia, **Tipuri**, 183).

Pentru etimologia lui **hârdău**, vezi cartea noastră **Limbă și istorie românească**, p. 109-110.

Hârgán „vas de lemn, cam de o jumătate de litru, pentru lapte” (Densusianu, **Graiul**, 320).

Hârgău „vas de lut smălțuit, cu trei picioare, pentru gătit mâncarea”; „ceaun de mămăligă” și alte sensuri (**MDA**); „oală mare pentru fiert mâncarea” (Blănaru, 211).

Hurdói „vas pentru ales untul” (Butură, 114).

Hurdubáie „vas mare, larg” (**MDA**).

Închegătoare este, în **DA**, sub **închega**, „vas de muls al ciobanilor, în care se pune cașul la închegat”, de fapt se pune laptele la închegat, nu cașul care este un produs rezultat prin închegare. Din lat. pop. **in-coagulare** „a închega”. Reținem și următoarele informații: **ciubărul mare, în care închiagă, se zice și închegătoare** (Pitiș, 171); **Laptele muls îl pune într-o puțină, de-i dă chiag: se zice închegătoare ori budacă** (idem, 182); în Vrancea, **închegătoare** este un „vas mare, folosit la închegatul laptelui” (Vuia, II, 298). Tot **închegătoare**, ca sin. al lui **ciubăr**, găsim înregistrat în **ALR SN**, II, h. 414, pct. 182.

Jghiab – scris **žghiabu** – este un „vas de lemn asemănător ulucului; servește la facerea saramurei” (Stoian, **Păstoritul**, 50).

Lin, vezi **crintă**. **ALR SN**, II, h. 417, pct. 728: **crintă** sau **lin**.

Lăcră nu este termen propriu terminologiei păstorești. Din sensurile înregistrate în **DLR**, sub **raclă**, reținem doar sensul „cutie de lemn cu capac, în care se păstrează brânza, untul etc. Este un împrumut din limba bulgară, **racla**”. În varianta **lacră** este folosit frecvent în Bucovina: „vas de lemn, cu capac, în care se ține brânză” (Câmpulung Mold.); „vas de lemn, cu capac, de formă cilindrică, realizat prin strunjire. Se folosește de către muncitorii forestieri sau cosașii care stau în munte... pentru a păstra brânza frământată” (Sfarghiu, 103). Dim. **lăcriță** „vas de lemn în care ciobanii își iau de mâncare” a fost înregistrat de Vasile Diacon, în **Etnografie**, 82. Și Pamfile a înregistrat acest diminutiv: **La câmp, la muncă, brânza se poartă în lacră, lăcriță sau raclă**, după **DLR**, sub **raclă**. Față de aceste sensuri prezente în terminologia păstorească, **lacră** înseamnă și „porțiune de gard cuprinsă între doi stâlpi ai acestuia; și bucată mai lată de teren” (Bărbuț, 118). Și tot în Oltenia, dim. **lăcriță** înseamnă „sertar” (**NALR. Oltenia**, II, 240). În Deda, jud. Mureș, **lacră**, **lăcriță**, **lăcruță** au sensul

„cutiuță de lemn de obicei cu capac, folosită pentru a ține brânza, sarea”; „cutie mică și rotundă de lemn în care se țin brânza, sarea etc.” (MCD, I, 179).

Lăităr, pl. **laităre**, „fedeleș”. Preluăm o explicație din **note**: „**laităr**, dă la niamț, **ciobaște**, dă la rumâni” și: „laitărul are 10-12 l” (NALRR. Ban., II, 265).

Lăturár e un valău rotund (ALR SN, II, 330, pct. 47). Vezi **vălău**.

Lăturét „(reg.) vas de lemn în formă de jgheab sau ciubăr în care se pun lăturile” (MDA).

Leurdacă „vas mare de lemn în care se prepară cașul”, în Liteni – Moara, jud. Suceava (Blanaru, 240).

În **DLR** și în **MDA** (dar și în alte dicționare, vezi Scriban) se înregistrează **masleâncă** și **maslîncă** „putinei”, din ucr. **maslenka**. Cuvântul se întâlnește frecvent în nordul Moldovei cu sensul „putinică în care se alege untul din smântână” (în **LR**, 1961, nr. 3, p. 239, din Zvoriștea – Dorohoi).

Măsură. Dicționarele înregistrează **măsură** cu un mare număr de sensuri, pentru păstorit fiind consemnată expr. **a băga oile în/la măsură** „a izola oile de miei, spre a stabili cât lapte dă fiecare oaie”. Este lat. **mensura** (MDA). Din Clopotiva, avem informația că **măsură** este „un vas cu care se măsoară cantitatea de lapte muls” (Conea, **Clopotiva**, I, 79); „vasul în care se măsură laptele muls” și „cantitatea de lapte muls de la toate oile unui om, în ziua măsurii oilor” (idem, **ibidem**, 81). Și Vuia, II, 186, înregistrează **măsură cu țancu** „vas mare de măsurat laptele”, în Retezat. Tot în Retezat **măsură cu țancu** este numele unui „vas mare de măsurat laptele” (Vuia, II, 186). Amintim și **sărbătoarea măsurii**, numită și **petrecania oilor**, **smâls**, **smâlț**, **smâlz** (vezi și Blănaru, 251).

Ar. **măldzărúșe** „găleată în care muldzarlu mulge muldzara” (DDA, 777). Din **muldzară** cu suf. -ușe.

Ar. **meără** „vas de lemn pentru lapte”. Din bg. **mera** „measure; distribution” (DDA). „La grămustenii din Bulgaria, la arădz, laptele se distribuie cu meara, făcută din lemn cu cercuri de fier” (Capidan, **Rom. nom.**, 116). Cuvântul arom. **arădz** nu este glosat în **DDA**.

Ar. **misúre** „strachine” (Capidan, **Rom. nom.**, 112, 171). Acest cuvânt în **DDA** este considerat ca împrumut italian, față de **misură**¹ „măsură”, moștenit din lat. **mensura**.

Moșoáică „oală de lut pentru bucate (în Țepu – Tecuci: moșoaica este mijlocie între oală și ulcică)” („Ion Creangă”, I, 1909, p. 22).

Mulgár(e) are și sensul „vas în care se mulge laptele”, numit și **mulgăriță** (DLR; MDA).

Oală „vas de muls vaca”, sin. cu **oală mică**, **olcuță** (NALRR. Ban, II, h. 247, 284).

Oală și **olcuță** „vas mic care se pune între ațele găleții și în care se mulg oile” (ALR SN, II, 410, pct. 36, 64, 76, 105, 836: sud-estul Banatului). Are dim. **olcuță**. **Oală** este un sing. refăcut după pl. **oale** din lat. **ollae**.

Ar. **ocá** „vas de tinichea de un litru și ceva, de măsurat laptele” (Capidan, în **DR**, IV¹, 288; idem, **Rom. nom.**, 112).

Olíc „doniță mică” (Gl. reg., 51, din Crucea – V. Dornei).

OI „masculinul de la **oală**, [nume care] se dă unui vas de lut îngust, înalt, în care se pune de obicei laptele la prins” (revista „Ion Creangă”, II, 187).

Olcúță, vezi **oală**.

Pârlău are și sensul „ciubăr în care se încheagă laptele”. Autorii **DLR** prezintă următorul context ilustrativ pentru acest sens: **Brânza se face în colibî. Se mulgi în găleată, se strecură cu o strecoari într-un pârlău mari** („Arh. folcl.”, V, 115); „cadă mare în care se strecură laptele la stână” (Petrovici, **Folclor**, 115). Este probabil împrumut unguresc, **párlo**. S-a înregistrat cuvântul cu sensul „cadă mare în care se strecură laptele la stână” (E. Petrovici, **Folclor**, 115).

Pârnaie este „oală mare de pământ sau, rar, de aramă, cu capacitatea de 4-5 până la 12 litri, care servește la păstrarea și la prepararea alimentelor”: **Pune la fiert pârnaiele de lut cu lapte peste care smântâna stă de două degete** (I. Botez). Este cu etimologie necunoscută. În **DLR** nu are sens păstoresc, dar se vede din citatul prezentat după **DLR** că se folosește și pentru păstrarea laptelui. Aceleași sensuri și în **MDA**. Prezentăm și informații necunoscute autorilor **DLR**: **pârnaie** este „vas pântecos de lut, în care se pune laptele la prins și care servește în același timp ca vas de muls și chiar de gătit”. C. Diclescu, în **DR**, IV¹, p. 450, crede că derivă, prin sincopare, dintr-un cuvânt neatestat, ***părănaie**, acesta din vgr. **pelinálion**... Această ipoteză nu a fost admisă, deși pare credibilă. În **pârnaie** se ține și laptele bătut: **O pârnaie de lapte bătut** (Snoava, III, p. 28). În **pârnaie** se face mămăliga: **Că-i bună/carnea de oaie, mămăliga/din pârnaie** (Teodorescu, 510).

Poloníc sau **gâvan** (în Maramureș), **givan** (în M. Rodnei), „lingură mare cu care se rupe laptele încheagat” (Vuia, II, 347).

Popușării (pl.) „tipare de lemn cu diferite creștături; în aceste tipare se pune cașul sau cașcavalul nou făcut pentru a i se da diferite forme” (Stoian, **Păstoritul**, 51).

Pentru **postávă**, Vuia, II, 349, a înregistrat sensul „troacă de smântânit”. În **DLR** și în **MDA** cuvântul nu are sens păstoresc.

Potrósca și **potósca** circulă prin Banat și sud-vestul Transilvaniei cu sensul păstoresc „putinei”. Este fără etimologie în **DLR**, comparat cu verbul **potroși**.

Pútină are în **DLR** mai multe sensuri, dintre care îl reținem numai pe primul: „vas de lemn, de obicei de forma unui trunchi de con, făcut din doage cu cercuri, folosit mai ales la păstrarea laptelui, a unor brânzeturi, a murăturilor, a peștelui conservat etc., butoi; puțină împreună cu conținutul ei”. Sub acest sens, în **DLR** sunt prezentate foarte multe contexte ilustrative dintre care am reținut câteva: **Brânza se păstrează în putiră** (Pamfile); **Oamenii iau și ei, iubitori, cu chibzuială..., două putini de brânză** (Camil Petrescu). **S-a băgat brânza-n puțină**, se spune despre fapte care nu se mai repetă sau despre faloase care nu vor mai fi; **De frate îmi ești frate, dar brânza e pe bani**, că **S-a băgat la puțină** (Pann); **Ai și tu puțină brânză și crezi acum că ai cășărie** se spune despre un om încrezut (Zanne). Loc. adv. **de-a putina** are sensul „de-a rostogolul, peste cap, de-a dura”. **De-a putina se dau copiii punându-se în vârful dealului și rostogolindu-se pe iarbă** (Pamfile); expr. **a spăla** sau **a șterge putina** are sensul a fugi, a pleca din fața unui pericol sau a unei situații neplăcute; a pleca pe furie; a o șterge. Sin. cu **cadă**, **ciubăr**, **hârdău**.

Și meglenoromânii au **putină**: **Ună puțină di brândză** (Capidan, III, 243).

Putină este moștenit din latină, ***putina**.

Are variantele **pútiră**, **pútenă**, **potină**, **butină** și derivatele **putinel**, **putinei**, **putinică**, **putinioară**.

Prezentăm câteva exemple ilustrative: **Laptele îl bagă în putină** (Pitiș, 159); **Laptele muls îl pune într-o putină, de-i dă chiag** (idem, 182). Alte sensuri: „ciubăr cu o singură toartă” (în care se țin jintița, mâncarea pentru porci) (în Drăguș) (Herseni, **Probleme**, 48); vag „vas folosit la stână” (Vuia, II, 234); „vasul în care se încheagă laptele la stână” (**ALRR. Mar.**, II, h. 331, pct. 231); „putinei” (**ibidem**, II, h. 356, pct. 227, 230); (pl. **putini**) „vase în care se ține brânza telemea” (Vuia, II, 218). În **ALRR. Trans.**, III, h. 373, se înregistrează termenul **putină** „vas de ales untul” în mai multe zone, iar în zona Hunedoara și la sud de Alba Iulia, **putină** și **pucină** cu sensul „vas de păstrat brânza”, ca și în jurul Sibiului și în zona Brașov, în harta 395, și, insular, pe întreg teritoriul țării. **Putină** „vas de păstrat brânza” în sudul și estul țării (**ALR SN**, II).

Din literatură, am reținut următorul exemplu: **slănină și făină în pod este de-a volna, brânză în putină, asemenea** (Creangă, I, 173). Din folclor: **Și merinde i-am luat Tot putini cu brânză** (Fochi, **Miorița**, 756). Iordache, **Ocupații**, II, 48, prezintă **putină** „vas în care se ține brânza” cu sin. **ghiobiță**, **boteț** și la sensul „vas în care se alege untul” prezintă sin. **bădâni**, **bădău**, **budălău**, **chepeleu**, **cofă**, **ghiob**, **ghioblu**. Reținem și următoarele informații: „vas de lemn, mai mult lung decât lat. În el se bate janțul pentru a extrage untul” (Diaconu, **Păstoritul**, 27); Stoian, în **Păstoritul**, 51, spune că **putinile** (pl.) „sunt pentru caș, brânză, lapte acru, urdă”; „vas de lemn în care se pune varza să se acrească” (**NALR. Oltenia**, II, planșa 33).

La aromâni, **putină** a dispărut (**GS**, III, 267), Papahagi, în **DDA**, 1036, glosându-l cu asterisc, dar găsim **bútin** și dim. **bătin** „putinei”, **butinel** „putinică, butinior, putinei”, iar meglenoromânii au **butin** și **putină** (**GS**, III, 194; Capidan, III, 243).

Din română a fost împrumutat în greacă **mputina**, în cehă și slovacă **putira** (**SCL**, 1976, nr. 4, p. 411), în polonă (Vrabie, **Elemente**, II, în **SCL**, 1976, nr. 3, p. 228), în maghiară cu multe variante (Márton, 328) (vezi și Candrea, **Elemente**, 401).

Un derivat mult folosit al termenului **putină** este **putinei** „putină mică, înaltă și strâmtă, în care de obicei se bate laptele ca să se aleagă untul; vasul împreună cu conținutul lui”, sin. cu **maslincă**, **potroșcă**. În **ALR SN**, II, 307, cuvântul a fost înregistrat în multe localități. În **ALRR. Mar.**, IV, h. 932, intitulată **Putinei**, la întrebarea **Cum îi spuneți la vasul de lemn în care bateți smântâna (laptele) să se aleagă untul?** se dau și sinonimele **bărbântă**, **cofă** (de ales untul), **toc** (de ales unt), **putină**, **budacă**. **ALRR. Trans.**, III, h. 373, prezintă derivatul **putinei** „vas de ales untul” ca circulând în jurul Brașovului, iar la sud de Tg. Mureș găsim **putineu**, **-neie**, ca singular refăcut, dar găsim și **putină** (pct. 338, 340, 363, 398), **putinică**, **putinel**, **-nele**. În **putinei** se ține și lapte: **Mai ghini cu iminei Și cu lapti-n putinei** (Stoian, în **GS**, III, 112), dar se țin (ascunși de hoți) și bani: **Că mai am un putinei Cu vreo cinci mii de lei** (Păsculescu, 248); **Cătă, tată-n putinei, Mai e o mie de lei** (Nijloveanu, 572); **Plâng copiii pe bordei, Că n-au lapte-n putinei** (Gregorian, 527). **Putinioară** „putinică” este un dim. al lui **putină** cu varianta **putioară**. Nu este înregistrat în **DLR** și nici în **MDA** derivatul augm. **putinoale**: **Opt putinoale cu brânză** (**Botoșani**, 16). **Putinei** sau **Putineiul** sunt și nume de sate (**DRH B.**, XXI, 526, 740, 773). Vezi și **MDGR**, V, 131-133, unde sunt mai multe nume topice **Putineiul**.

Al. Ciorănescu, 649, prezintă cuvântul **putină** ca având „origine obscură” și aduce în atenție unele etimologii propuse, dar în **DLR** este considerat ca moștenit din lat. ***putina**.

Raclă este tiparul pentru unt sau brânză (până la 5 kg), în Bucovina. Tot raclă se numește un „vas dintr-o singură bucată de lemn, cu capacitate de 1 kg, pentru păstrarea brânzei atunci când ciobanii pleacă la drum” (Bucovina).

Răcliță „vas de lemn cu capac, în care se ține untul” (**Gl. reg.**, 59, din Vicovul de Sus).

Răină este înregistrat în **DLR**, după Mândrescu; înseamnă „cratiță”, „tigaie”. În **NALRR. Ban.**, II, h. 284, este prezent în pct. 76, și aici are sensul „vas de muls vaca”. În legătură cu acest cuvânt punem numele de familie **Rainer**.

Răvăr „vas de lemn în care ciobanii frământă brânza sau urda” (**DLR, MDA**).

Sanúne circulă prin Bucovina, în zona muntoasă, cu sensul „vas de lemn în care se pune sare pentru oi” (Diacon, **Suha**, 253); „troacă lungă cioplită într-un butuc de brad; se pun tărățe pentru hrana oilor” (idem, **Etnografie**, 82; Pața, **Ținutul Vatra Dornei**, 106); „un fel de halău, o troacă săpată într-o bârnă (săpătură scobită oval); se pune pe patru picioare, sus; aici se pun tărățe, coji de cartofi, sfecle” (pentru hrana oilor) (în Rarău – Câmpulung Mold., I. P. - S.). Cu sensul „vas lung de lemn unde se pune sarea pentru oi” a fost înregistrat în **Gl. reg.**, 61, de pe Valea Bistriței, cu formele **sănun**, (pl.) **sănune**, și (sg.) **sănoane**. Din Câmpulung Mold. am înregistrat **sanún** „halău mai mic în care se dă mâncare la oi”. Ov. Densusianu prezintă cuvântul în **Aspecte**, I, 100-101. T. Papahagi, în Maramureș a cunoscut **săruñe**, explicabil prin **salona**. În Hațeg se întâlnește forma **sănuñe** (pl.), **sănună** (sg.). În alte locuri se folosește var. **sănun**. Din lat. **salona**, care a devenit **sărună**, **sănună**. Și var. **sanun**.

Sărăriță „vas în care se păstrează sarea (de stână). Din **sărar**, cu suf. **-iță**.

Ar. **sacă** a fost înregistrat de Capidan, **Rom. nom.**, 112, 171, cu sensul „vas de tinichea de un litru sau două”; la grămustenii se numește **cuvată**. În **DDA**, 1053, **sacă** are sensul „covată” și este explicat ca împrumut din tc. **saqa** „porteur d'eau”.

Scăfă. În **scafi** „sî făsa mujdei la bureț” (în Ceahlău). În Vrancea, cuvântul este folosit și acum (Diaconu, **Cântăreți**, 355). Scriban glosează acest cuvânt ca fiind prezent azi în Banat și în estul țării, cu sensul „blid de lemn” (strachină, străchioară de pisat usturoi), sin. cu **coboc**, **găvan**, **hărgău**. Autorii **DLR** glosează cuvântul cu multe sensuri, dintre care al doilea ține de păstorit, considerat învechit și regional: „recipient de lemn, de obicei în formă de strachină de diverse dimensiuni, întrebuințat la stâne sau în gospodăriile țărănești la pregătirea, la păstrarea bucatelor sau la servirea acestora la masă, la spălarea vaselor; blid, strachină de lemn”: **Aduse nu știu de unde o scafă de lemn plină cu brânză** (Hogaș). **MDA** preia toate sensurile din **DLR**. Este împrumutat din ngr. **skafi**. **Scafă** este un „vas de lemn în care mănâncă ciobanii sau în care se pisează usturoiul cu ajutorul unui **kisoi**” (Diaconu, **Păstoritul**, 27); „vas de lemn scobit în care mănâncă ciobanii la stână, strachină de lemn” (**Gl. reg.**, 62, din Hangu – Neamț și Vicovul de Sus – Suceava). Dim. **scăfiță** denumește un „vas de lemn în formă de farfurie” din Vicovul de Sus, iar din Mădei – Neamț s-a înregistrat **scăfău** „vas de lemn în care se pune mâncarea, castron” (**Gl. reg.**, 62).

Séctăr/sécter se glosează în **DLR** și în **MDA** cu etimologie necunoscută și cu sensul „șiștar”. **NALRR. Ban.**, II, h. 284, îl înregistrează (din Banat) cu sensul „vas de muls vaca”; are pl. **séctăre**.

Sorbancă „găleată cu un singur mâner” (Papahagi, **Graiul**, 232). Vezi **surbancă**.

Ar. **stambole** „baniță” (**DDA**, 1111).

Strungăreață are în **DLR** patru sensuri, primele două referindu-se la spațiul dintre dinții din față ai oamenilor, iar următoarele sunt: „vas (mare) de forme diferite, a cărui capacitate ajunge până la 10 litri, în care se mulg oile” și „strungă”. Același sens este înregistrat și de Vuia, II, 252: „găleată de muls oile” (în Banat). Cuvântul are și sensul „cupă”: **Strungăreață, cupa din găleată, când mulge** (Pitiș, 165). Și în **ALR SN**, II, h. 410, se înregistrează **strungăreață** „cupă” în centrul Transilvaniei. Vezi și **MCD**, I, 95.

Surbancă „vas de muls oile, asemănător cu găleata” (Morariu, **Viața**, 171). Și **sorbâncă**, prin (Maramureș, Transilvania) „vas de lemn folosit de ciobani la stână”.

Șaf „ciubăr de dimensiuni mari, așezat în apropierea focului pentru a menține căldura laptelui în care se pune cheagul; var. **saf** în ținutul pădurenilor” (Vuia, **Tipuri**, 199); termenul circulă prin Transilvania și Banat cu sensul „hârdău, ciubăr”. Prin zona Petroșani are sensul „ciubăr mare” (**MCD**, I, 268), iar în zona Orăștie „vas mare de doage, ciubăr mare” (**Lexic reg.**, 2, p. 102). Vuia, II, 346, l-a înregistrat din ținutul Pădurenilor cu sensul „un ciubăr de dimensiuni mai mari, care era așezat în apropierea focului, pentru a avea puțină căldură”. Este cuvânt german-săsesc (Schaff; magh. **sáf**). Are și variantele **sof**, **saf**.

Șaitău, vezi **crintă**.

Serpeneu a fost înregistrat din nord-vestul țării (**ALR SN**, II, h. 407, pct. 334) cu sensul „ceaun”. Este glosat în **DLR**, din aceeași zonă, cu același sens, dar și „vas de lemn scobit, folosit la bucătărie”. Este considerat împrumut maghiar, din **serpenyö**.

Șiștar este „vas de lemn (sau de metal), de obicei cu gura mai largă decât baza, folosit mai ales la muls, pentru strângerea laptelui” sin. cu **doniță, găleată, hârdău, ciubăr, vadră**; și „cantitatea de lichid conținută într-un șiștar”: **Trase șiștarul de sub ugerul vacii** (Vlahuță); **Vaca se mulge într-un vas de lemn, numit... șiștar, șitar sau găleată ori doniță** (Pamfile); **Ciobanii au rânduială să umble ferchezuiți și curați, ca laptele din șiștar** (Sadoveanu). **Vaca rea dă cu piciorul când umple șiștaru** se zice despre cel ce-și bate joc de propria sa muncă. Cuvântul are variantele: **șiștar, șitar, șăștar, șoștar, şuștar, şușter, șustar, ștar, siștar, suștar, ciuștar, gitar, jitar**. În **DLR** și în **MDA** este comparat cu slavonul **șestară**. Ov. Densusianu, în **Aspecte**, II, 211, consemnează sensul „vasul în care se mulge” și-l explică prin lat. **sextarius** împrumutat în slavă și apoi preluat în română cu s trecut la ș. Această explicație a fost dată mai întâi de către Laurian – Massim, în **Glossariu**, 148. În **NALRR. Ban.**, II, 284, sunt menționate cuvintele **șuștar** și **șăștar**, variante, cu sensul „vas de muls vaca”, dar se înregistrează și **șiștar** „vas (ciubăr) în care sunt mulse oile” (Cârstoiu, **Drumul**, 247); „vas de lemn în forma ciubărului, însă mai mic; servește pentru strâns zărul scurs din cașul din crintă” (Stoian, **Păstoritul**, 50).

Iordache, II, 46, prezintă **șiștar** cu var. **șuștar, șiștari, șustari, șitari, șătari** și sinonimele **doniță, cenac** (prin jud. Buzău), **cofă, găletușe** (Câmpu lui Neag –

Hunedoara), **ciubăr** (Dobrogea și estul Munteniei), **roșcă** (în Valea lui Mihai – Bihor), **videră** (în Căpleni – Satu Mare), **vadră** (în Crasna – Gorj), **hârdăiaș**, **hârdău** toate cu sensul „vase în care se mulg vacile”. Comănescu, 220, înregistrează **șuștar** „vas de lemn în care se mulg oile”. Prezentăm un context: **Că știu sama la șuștar, La șuștar și la găleată Și la bace câteodată** (Mohanu, 532).

Șofei este cunoscut prin Transilvania, Banat și prin Oltenia cu sensul „ciubăr; cofă; găleată (de lemn)”, dar și „căuș” (**DLR, MDA**). L-a înregistrat Vuia, II, 252, cu sensul „găleată din lemn de brad, care servește la păstrarea brânzei” (în Banat, anume în Bozovici). **ALR SN**, II, h. 414, în pct. 76, înregistrează **șofei** cu sensul „putină, ciubăr de închegat laptele”, cu precizarea: „ori se încheagă în **căldare**”. Este înregistrat și în **NALRR. Ban.**, II, h. 284, în sud-estul Banatului, pct. 1, 2, 3, 21, 69, cu sensul „vas de muls vaca”. Are etimologie nesigură, comparat cu germ. **Schöpfe**, rom. **șof**. Din familia acestuia a fost derivat **șofeiér**, cu suf. **-ar/-er**, cuvânt care circulă prin Banat cu sensul „meșter care face șofeie sau alte vase de lemn” (**DLR, MDA**).

Șofel are circulație restrânsă în Banat, fiind atestat în **ALRT**, 142, cu sensurile „ciubăr” și „căuș”. Are var. **sofel**. Etimologie nesigură; comparat în **DLR** și **MDA** cu germ. **Schaffel**, rom. **șof, șofei**.

Șofiu „vas de muls vaca” în **NALRR. Ban.**, II, h. 284; este variantă a lui **șofei**.

Sol a fost înregistrat în **DLR** cu sensul „cană, ceașcă”, din Banat, vestul Transilvaniei și vestul Olteniei: **Mie mi s-a urât... la șoluri tot spălând** („Arh. folcl.”, III, 69). Are și var. **șolă**. Este înregistrat în **NALRR. Ban.**, II, h. 247, mai ales în vestul regiunii, cu sensul „vas de băut apă”. Într-o notă la pct. 78 se spune: „șol îi spune unui vas mic din care bei, dar fără toartă”; „este din pământ”. În aceeași lucrare, h. 284, este înregistrat în pct. 76 cu sensul „vas de muls vaca”. Punem în legătură cu acest cuvânt numele de familie **Șolea**, dar constatăm că relația a făcut-o înaintea noastră Iorgu Iordan în **Dicționar**, 435. Apelativul **șol** este explicat în **DLR** prin sb. **șolja**.

Șteandul este o „putină mică de lemn, cu capac, în care se prepară sau se păstrează produse lactate”: **Brânza... o îndeasă bine în șteanduri sau burdufuri, ca să nu o pătrundă aerul** (Păcală); **Jintița dulce... se pune într-un burduf sau șteand** (Dragomir); **Știanu e un vas (capacitatea 40-50 kg) în care se strânge janțul și se păstrează untul** (Diaconu). Are și sensul „buhai (pentru urat)”. Are var. **ștean, ștend, ștand, ștant, steand, stand**. Vine din germ. dial. **Stande**. Prezentăm și alte informații: **Șteand, e mai larg la gură și se ia capacul** (Pitiș, 161); **o puțină mare, înaltă și lungă** (idem, 181); **putină mare [cu capac], înaltă și lungă, în care se face untul** (idem, 213); „vas de lemn, îngust și înalt în care se strânge janțul pentru unt” (Vuia, II, 296); este și „vas de păstrat untul”, în dreapta Oltului (idem, II, 326); șteandul de unt este „un vas de lemn de 5 kg” (în Muchea Drăgușului) (Herseni, **Probleme**, 50); **știan** „putină înaltă în care se păstra și janțul” (Iordache, **Ocupații**, II, 108); **Știanului cu untu îi va cădea fundu** (Fochi, **Miorița**, 866). **ALR SN**, II, h. 423, prezintă **șteand** în mai multe puncte, cu pl. **știanduri**. Cu sensul „vas de păstrat brânza”, îl găsim într-o zonă mare la sud de Tg. Mureș, în **ALRR. Trans.**, III, h. 395. Este vas „une să pune brânza” (**GS**, V, p. 301, 309 din Jina) și „putinei pentru brânză” (**LR**, 1961, nr. 6, p. 567, din Mateiaș – Rupea); „un vas de 40-50 kg în care se strânge janțul pentru unt și se păstrează untul” (Diaconu, **Păstoritul**, 27). Iordache, II, 120, cunoaște sensul „vase de păstrat brânza” și termenii **ștand/șteand, puțină, bărbântă/berbință/berbeniță**, în nord-estul

Transilvaniei; în nord-vestul Moldovei **budâi, budacă, ghioabă, buduroi, căpăcică, bărdac/bardacă** (în ordinea dată de autor).

Știob are, prin Maramureș, sensul „trunchi de copac scorburos sau scobit care, îngropat în pământ, servește ca ghizd la o fântână puțin adâncă” și, prin Transilvania, Bucovina și Moldova, „vas de lemn de diferite forme și dimensiuni, în care se varsă lăturile, în care se dă mâncare la porci”. În **MDA**, cuvântul este prezentat fără etimologie, comparat cu ucr. **štobd, štub**, dar autorii **MDA** consideră că termenul se explică prin ucraineană. Adăugăm informația că în **ALRR. Trans.**, III, 373, este înregistrat cu sensul „vas de ales untul” și cu pl. **știóbe** (**o** accentuat este deschis) (la vest de Tg. Mureș); pe lângă Alba Iulia apare derivatul **știobăroi**, pl. **-roaie**, iar în harta 395 are sensul „vas de păstrat brânza” și are o arie de răspândire între Cluj și Alba Iulia. Din Câmpulung Mold. ni-l semnalează Sfarghiu, 162, cu sensul „ciubăraș în care se țin lăturile”. Același cu **știubei**.

Șuștar, vezi **șiștar**.

Ar. **tălăr**, cu sensul „putină mare” cu precizarea: „scund și cu gura largă”; „în el se pune laptele”, a fost înregistrat de Capidan, **Rom. nom.**, 112, iar Densusianu, în **Aspecte**, îl înregistra cu explicația: „se pare că înseamnă **bărbântă**” și ar veni din gr. **talaros**. În **DDA**, este glosat **tălăr** „putină”, din gr. **tálaros**.

Tăbúșcă a fost înregistrat, în **Lexic reg.**, I, 50, din Oltenia, cu sensul „burduf”: **Oile veniră din câmp făcute tăbușcă**. Cuvântul nu este înregistrat astfel în dicționare, dar găsim în **DLR** și **MDA** **tăbușă**, în expr. **a se face tăbușă** „a se sătura foarte tare, a se ghițui; a se face burduf”. Este cu etimologie necunoscută în dicționarele citate. Credem că este vorba de un derivat al lui **tobă**, cu suf. **-ușă (-ușcă)** și cu **o** din prima silabă înlocuit prin **ă**.

Teap „troc, vas din care mănâncă și beau câinii și porcii”: **Laptele-n teap l-arunca** (Bălășel, 271; vezi și p. 692).

Tebeléu este, regional, un „vas de lemn, în formă ovală, în care se încheagă laptele”. Are și sensul „cheag folosit la covășitul laptelui” fără etimologie, comparat în **DLR** cu **ciubălău**. Aceleași sensuri și în **MDA**. În **ALRR. Trans.**, III, **tebeleu, -leauă**, este o apariție insulară, cu sensul „vas de păstrat brânza”. În **Lexic reg.**, 2, 102, a fost înregistrat din zona Orăștie, cu sensul „vas de lemn în formă ovală în care ciobanii covășesc laptele”.

Téică „troacă pentru porci” (**ALR SN**, II, 330), în sudul Moldovei și estul Munteniei; în Moldova centrală apare **teucă**, iar în nordul Moldovei și în nordul Dobrogei s-a înregistrat **treucă**. Scriban glosează **téică, teici**, „troacă (mai ales scobită), covată de adăpat vitele”, cu var. **teucă**. Compară cuvântul cu tc. **tekne**, sb. **tekne**, magh. **teknö** și cu germ. **teick** „iaz”.

Tejgheá are în **DLR** și sensul „scândură pe care se pune cașul la fermentat” și „vas de lemn în care se pune cașul la scurs”, din tc. **tezgâh**. Aceleași sensuri și în **MDA**. Din **Glosar Olt.**, am reținut sensul „vas paralelipipedic de lemn, cu un jgheab, în care se pune cașul la scurs”. Stoian, în **Păstoritul**, 50, a înregistrat cuvântul astfel: „**teșgheaua** de aceeași formă cu crinta însă de două ori mai mare; e așezată tot pe patru pari, vârf la vârf cu crinta; servește la facerea telemelei”.

Ténder este, în sudul Banatului „vas cu fund rotund pentru făcut mămăligă”, pronunțat **cender/cenger** și cu sinonimele **bădic, căldare, ceaun, cotavă, corlace** (**ALRR. Ban.**, II, 251).

Tescovină „burduf din piele de oaie sau de capră, pentru ținut brânza” (Pitiș, 214). Acest sens nu este înregistrat în dicționarele academice (**DLR, MDA**). Probabil explicabil prin vb. **a tescui**.

Tic, ticuri, prin vestul Transilvaniei, este „putină pentru păstrat brânza”; „oală în care se păstrează laptele sau brânza”; „putinei”. **Tic, -uri**, este „vas de lemn pentru păstrarea brânzei de oi sau a făinei” (**Lexic reg.**, 1, 72, din Girișu de Criș – Bihor). Cuvânt fără etimologie în **DLR**, comparat cu **butic**. **MDA** preia toate informațiile din **DLR. ALRR. Trans.**, III, h. 395, a înregistrat cuvântul în pct. 291, în nord-vest, cu sensul „vas de păstrat brânza”, cum a fost înregistrat și în **ALR SN**, II, h. 423, pct. 316, cu același sens.

Tipár, pl. **-re**, înseamnă și „formă în care se toarnă anumite materiale pentru a primi aspectul dorit”: **Amintim... tiparele de presat cașul, săpate în lemn** (Vuia); **Tiparii di păpuș și caș sărat servesc la stână și la gospodărie** (Diaconu). Vuia, II, 298, amintește de **tipare rotunde, pentru cașul sărat și dreptunghiulare pentru păpuși**. Se folosesc **tiparele** și în zona muntoasă a Moldovei până în Vrancea (Vuia, II, 291).

Ar. **Tirufáiu**, pl. **tirufáie**, „burdușel”, considerat în **DDA**, 1183, ca împrumut grecesc.

Tivornicér este „lingură de dat cheag”, în nordul Moldovei (Vuia, II, 296). Cuvântul nu este cunoscut dicționarilor academice. Îl explicăm prin **chigornicer**, ca variantă a acestuia. Și **tigornicer** „vas în care se ține cheagul”, cu var. **tihornișer** (**Gl. reg.**, 73).

Trigornicér „vas în care se păstrează cheagul la stână”, din zona Fălticeni (**Lexic reg.**, 2, 124). Este variantă a lui **tigornicer**, din varianta **tiag** „chiag”, cu un **r** epentetic în prima silabă.

Toartă. Prezintă acest cuvânt, deși nu este specific păstoritului, ci denumește **urechea** oricărui vas mai mare, între care și găleata, vezi **ALR SN**, II, h. 409. Din lat. **torta**.

Toc, pl. **tocuri**, prin Transilvania, Maramureș și Moldova este un „vas de lemn în care se păstrează brânză, lapte”, sin. cu **bărbântă**. Din magh. **tok**. Și în **ALR SN**, II, 423, are sensul „vas în care se păstrează brânza”. Același sens în **ALRR. Trans.**, h. 395, în nord-vest, iar în h. 373, pct. 242, 270, are sensul „vas de ales untul”. Același sens și în **ALRR Mar.**, II, h. 35b, pct. 221, 222. Prezintă și alte informații: **toc** este „vas de lemn pentru păstrat brânză; putină”; „ciubăraș pentru lături” (Ghergariu, 347); prin Maramureș este „vas în care se aduna jintuitul; se lega cu o funie de craca unui copac și era balansat până ce se alegea untul” (Vuia, II, 347); „bărbântă; un fel de găleată de lemn în care se ține laptele” (în Oaș) (**FD**, VI, 231); **O rămas napoi, Șchioape de-aduind, Brânza-n toc bătând** (Fochi, **Miorița**, 1001; Mocanu, **Pe cel deal**, 61); **Măi bărbate, nu mă bate, Că om vinde-un toc de brânză Și-om lua un val de pânză** (**F. Tr.**, I, 129). Este înregistrat și un diminutiv, **tocuț**, necunoscut dicționarilor: **ALR SN**, II, h. 307, pct. 346, cu sensul „putinei”, și „vas de păstrat

laptele”: **C-on tocuț de lapte-n sân** (Bilțiu, Sculați, 78). Cunoaștem și fem. **tocă** „oală de prins lapte” (**Lexic reg.**, 1, 22).

Tocălu este numit un „ciubăr mic în care se pune zerul după ce s-a ales untul” (**FD**, VI, 231, din Oaș).

Ton³, -uri, prin Maramureș și Transilvania circulă cu sensul „butoi (mai mic) având diferite întrebuințări”: **Laptele acru se păstrează în bărbântă, iar zerul tot în bărbântă sau în ton (DLR)**. Cu același sens și în **MDA**. Din germ. **Tonne**. **ALR SN**, II, h. 423, consemnează **ton, -uri**, în pct. 353, cu sensul „vas în care se păstrează brânza”, sin. cu **budâi, budâie** (în pct. 362).

Tréucă, vezi **teică**.

Troc a fost înregistrat, în revista „Ion Creangă”, I, 1909, 277, cu sensul „covată de cernut făină”, iar **troacă**, în aceeași publicație, are sensul „covățică” (**ibidem**, I, 1909, 22). **Troc, troacă**, cu pl. **troci**, se înregistrează în **ALR SN**, I, h. 200. Vezi și harta 330. **Troacă**, pl. **troace**, este „vas în care se ține laptele la stână” (Iordache, **Ocupații**, II, 86). În Ceahlău și în Vrancea, în **troacă** „sî toarnî zăr pântru câni” (Diaconu, **Cântăreți**, 358). **Troacă** este „vas în care se taie și se sărează cașul și urda”, în ținutul Pădurenilor (Vuia, II, 346). Vuia, II, 266, a înregistrat în Munții Clopotivei denumirea **tropul câinilor** „un vălău pentru zăr”, aici **tropul** = trocul. **Tropul câinilor** „un vălău în care li se dădea câinilor zerul de la stână” (în Retezat și în Țarcu) (Vuia, II, 266). Iar în Maramureș prin **trocău, trocăie** este denumit **putineiul** (**ALRR. Mar.**, II, h. 356, pct. 228).

Tuci este un sinonim pentru **ceaun**. Sensul vechi al acestuia e „bronz”. Este general sensul „fontă”. Din fontă se face vasul numit **ceaun** sau **tuci** după **DLR**, din tc. **tuç**.

Ulcea este „vasul în care se bate untul” (**ALR SN**, II, h. 307, pct. 279) și „cupă” (**ibidem**, II, h. 410, pct. 310, 316), art. **ulcea**, și **ulcică** au sensul „cupă” în același atlas, h. 410, pct. 157, 574, 784. Sensul păstoresc lipsește din **MDA**. Din lat. ***ollicella**.

Untăr. Pe lângă sensul „persoană care se ocupă cu vânzarea untului”, înseamnă și „vas în care se alege untul”, deci „putinei” (**MDA, Gl. reg.**, 78). Vuia, II, 347, a înregistrat sensul „vasul în care se ține smântâna”, în nordul Moldovei. Sin. cu **bădău**.

Untăriță are sensurile „putinei”; „bățul, prevăzut la un capăt cu o scândurică rotundă și găurită, cu care se bate smântâna să se aleagă untul” (**MDA; Gl. reg.**, 78; **ALRR. Trans.**, III, 373, pct. 241).

Untérniță este var. a lui **untăriță** (**MDA; ALR SN**, II, h. 307, pct. 386); „cofă de lemn în care se ținea smântâna” (în Vicovul de Sus) (Emilia Pavel, **Studii**, 74).

Untarăș „vas de făcut sau de păstrat untul”: **Die, die, papadie, Spune-i untului să vie/ Din Rarău, din Giamalău/Tot în untarașu mne** (Câmpulung Mold.). Cuvântul nu este cunoscut dicționarilor (I. P. -S).

Urdaș „ceaun, căldare în care se fierbe urda” (I. P. -S., 167).

Urdăriță „vasul în care se pune urda” (I. P. -S., 167).

Ursăr „ulcior” în ținutul Pădurenilor (Vuia, II, 344).

Ar. **utre** „burduf”, sin. cu **vătălah** (**DDA**, 1250), din lat. **uter**, sin. cu **foale** și **fulină** (vezi). Vezi și **foale**.

Vadră are în **MDA** și sensurile „găleată (de lemn)”, „doniță”, „hârdău”. Din sl. **veadro**. Vezi și **NALRR. Ban.**, II, h. 284, unde este înregistrat cu sensul „vas de muls

vaca”. Din Drăguș, Herseni, în **Probleme**, 51, a semnalat cuvântul **vedriță** cu sensul „(ciubăr) pentru zer la porci”. Comănescu, 221, cunoaște **vedriță** cu sensul „vas în care se mulg oile”.

Vas cu sensul „bărbântă” s-a înregistrat în **ALR SN**, II, h. 423, cu sin. **șobarnac** (= ciobârnac). Și aromânii au termenul vas (**DDA**, 1254).

Vălău și **valău**, cu pl. **-lăie**, **-lauă**, este „troacă (pentru porci)” în tot vestul teritoriului dacoromân; are și var. **velău** în sud, pct. 29, și **halău**, **halauă** în nord-vest (**ALR SN**, II, 330). În pct. 47, se trimite în **Note** cu explicația: „valăul e lung, în patru colțuri; **lăturarul** e rotund”.

Ar. **văteală** „doniță”, are var. **văteală**, **vățelă**, **vuțelă** (**DDA**). Vezi și **vuțelă**.

Ar. **vătălah** „burduf”: **di keale di porcu vătălah nu s’fațe** = din piele de porc nu se face burduh (**DDA**, 1258).

Veacă „tipar (de lemn) în care se strânge cașul la teasc” (Pitiș, 215).

Zăcătoare are în **MDA** și sensul „putină în care se ține zerul sau smântâna acră rămasă de la urdă ori de la cașul moale” (**Gl. reg.**, 81). [Buțile] **Care sunt mai mari, Alea-s zăcători** (**F. Dobr.**, 287). Buhociu, 69, a semnalat sensul „bărbântă mai mare”.

Zbătălău „vas în care se alege untul”. Din **bătălău** cu pref. **z-** (Bucovina).

BIBLIOGRAFIE

La VASE FOLOSITE ÎN PĂSTORIT

ALRR. Bas. I, II = **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria**, vol. I de Vasile Pavel, Chișinău, Ed. Știința, 1993; vol. II de Vasile Pavel, Tipografia Centrală, Chișinău, 1998.

ALRR. Mar., II, IV = **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș**, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, Ed. Academiei, II, 1971; IV, 1997.

ALRR. Trans. III = **Atlasul lingvistic Român pe regiuni. Transilvania**, vol. III, București, Ed. Academiei, 2002.

ALRT = Emil Petrovici, **Texte dialectale**. Supliment la **Atlasul lingvistic român**, Sibiu – Leipzig, 1943.

ALR SN II = **Atlasul lingvistic român, serie nouă**; II, 1956, București, Ed. Academiei.

Anon. Car. = **Anonymus Caransebesiensis**, în „Revista Tinerimea română”, I, fasc. II, an 1892, p. 326-380, editat de Gr. Crețu.

Arghezi, **1** = Tudor Arghezi, **Scrieri**, vol. 1, București, Ed. pt. Literatură, 1962.

Bălășel = Teodor Bălășel, **Cântece populare oltenesti**. Cuvânt înainte de N. Iorga. Ediție de Gheorghe Alexe și Vasile D. Nicolescu, București, EPL, 1967, în **FOM**, II.

Bărbuț, **Dicționar** = Dorina Bărbuț, **Dicționar de grai oltenesc**, Craiova, 1990.

Bilțiu, **Izvorul** = Bilțiu, Pamfil, Bilțiu, Maria, **Izvorul fermecat**. Basmе, povești, legende, povestiri și mito-credințe din județul Maramureș, Baia Mare, Ed. Gutinul, 1999.

Bîrlea, I, II = Ion Bîrlea, **Literatură populară din Maramureș**. Ediție de Iordan Datcu, vol. 1-2, București, Ed. pt. Literatură, 1968.

Blănaru = Alma Blănaru, **Dicționar de termeni păstorești**, Suceava, Mușatinii, 2002.

Boceanu, **Glosar** = Ion Boceanu, **Glosar de cuvinte din județul Mehedinți**, București, 1913.

Borza, Al., **Dicționar etnobotanic** cuprinzând denumirile populare românești și din alte limbi ale plantelor din România, București, Ed. Academiei, 1968.

Botoșani = Folclor literar din județul Botoșani, Botoșani, 1969.

B. Ph. = Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, I (1934).

Bradu, **Bihor** = Ion Bradu, **Din folclorul obiceiurilor bihorene**, Oradea, 1970.

Brâncuș, Gr., **Vocabularul** = Grigore Brâncuș, **Vocabularul autohton al limbii române**, București, Ed. Șt. Encl., 1983.

Brezeanu – Nadoleanu = Ioan Brezeanu – Gh. Nadoleanu, **Pe-un picior de plai. Culegere de folclor din regiunea Galați**, Galați, 1967.

Broșteni = Ioana Ilișanu Stănescu, **Terminologia păstoritului pe Valea Bistriței, com. Broșteni**, Teză de licență, 1972.

Bud = Tit Bud, **Poezii populare din Maramureș**, adunate de..., București, 1908.

Buhalnița = Rodica Ciucanu, **Termeni păstorești în satele Buhalnița și Ruginești**. Teză de licență, Iași, 1974.

Butură, **Etnografia** = Valer Butură, **Etnografia poporului român**, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1978.

Candrea, **Elemente** = I. A. Candrea, **Elemente române în limbile slavice**, în „Noua revistă română”, I (1900), nr. 9, p. 399-409.

Candrea, **Vieața** = I. A. Candrea, **Vieața păstorească la megleniți**, în **GS**, I (1923), p. 23-38.

Capidan, **Rom. nom.** = Theodor Capidan, **Românii nomazi**, în **DR**, IV, 1, p. 183-352.

Capidan, **Toponymie** = Theodor Capidan, **Toponymie macédo-roumaine**, în „Langue et littérature. Bulletin de la section littéraire”, vol. III, nr. 1-2, București, 1946.

Cârstean = Stelian Cârstean, **Folclor din Moldova de Sus**, în seria **FM**, vol. II, București, EPL, 1969, p. 445-791.

Cârstoiu, **Drumul** = Constantin Cârstoiu, **Drumul Pițulesei. Maria Cârstoiu – valoros rapsod al plaiurilor muscelene**, Pitești, Ed. Paralela 45, 2003.

„Cercetări de lingvistică”, 1985, nr. 2.

Cihac, **II** = A. Cihac, **Dictionnaire d'étymologie daco-romane**, Francfort s / M, 1879.

Ciobanu, **Cupca** = Ciobanu, Petru; Slănină, Vasile; Prelipcean, Reveca, **Cupca, un sat din Bucovina. Monografie istorică (1429-1944)**, Câmpulung Moldovenesc, Ed. Amadoros, 2004.

Ciorănescu = Alexandru Ciorănescu, **Dicționarul etimologic al limbii române**. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Ed. Saeculum I. O., 2001.

CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, 1985, nr. 2.

Coman = Petre Coman, **Glosar dialectal**, București, 1939.

Comănescu = Elena Cremona Țintatu-Comănescu, **Migrațiile interne și enclavele culturale**, Pitești, Ed. Tiparg, 2009.

Conea, **Clopotiva** I-II = Ion Conea, **Clopotiva – un sat din Hațeg**, I-II, București, [1940].

Costăchescu = Mihai Costăchescu, **Cîntece populare românești**. Ediție îngrijită și studiu introductiv de G. Ivănescu și V. Șerban, în **Folclor din Moldova**, vol. I, București, Ed. pt. Literatură, 1969.

Costăchescu, Mihai, **Documente moldovenești**, III, 1943.

Costin, Lucian, **Graiul**, I = Lucian Costin, **Graiul bănățean**, I, 1926.

Creangă, I = Ion Creangă, **Opere**, I. Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, București, Ed. Minerva, 1970.

Cronicari munteni, II. Ediție îngrijită de M. Gregorian și E. Stănescu, București, EPL, 1961.

DA, I = **Dicționarul limbii române** (A-L) publicat de Academia Română între 1913-1949.

Dan, Dimitrie = Dimitrie Dan, **Stîna la românii din Bucovina**, Cernăuți, 1923.

Dâmbu = Liliana Nistorescu, **Termeni păstorești din com. Dâmbu – Prahova**, Iași, 1974. Teză de licență.

DDA = Tache Papahagi, **Dicționarul dialectului aromân. General și etimologic**. Ediția a 2-a, București, Ed. Academiei, 1974.

Densusianu, **Aspecte** 1-2 = Ovid Densusianu, **Aspecte lingvistice ale păstoritului**. Curs universitar, 1933-1934; 1934-1935.

Densusianu, **Graiul** = Ovid Densusianu, **Graiul din Țara Hațegului**, București, 1915.

Densusianu, **Opere**, I = Ovid Densusianu, **Opere**. Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb. Cu o prefață de B. Cazacu, vol. I, **Lingvistică**, București, Ed. pt. Literatură, 1968.

DERS = **Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române**, 1374-1600, București, Ed. Academiei, 1981.

DEX = **Dicționarul explicativ al limbii române**, București, Ed. Academiei, 1975, 1996.

Diacon, **Etnografie** = Vasile Diacon, **Etnografie și folclor pe Suha Bucovineană**, Iași, Ed. Unirea, 2002.

Diacon, **Suha** = Vasile Diacon, **Vechi așezări pe Suha Bucovineană**, Iași, Univ. „Al. I. Cuza”, 1989.

Diaconu, **Cântăreți** = Ion Diaconu, **Cântăreți și povestitori populari. Câteva criterii asupra monografiei folclorice**, București, Ed. Minerva, 1980.

Diaconu, **Păstoritul** = I. Diaconu, **Păstoritul în Vrancea**, în **GS**, IV (1930), p. 257-309.

Diaconu, **Vrancea** I, II = Ion Diaconu, **Ținutul Vrancei. Etnografie – folclor – dialectologie**, I-II, București, Ed. ptr. Literatură, 1969.

Dicționar de frecvență a numelor de familie din România, I. A-B, Craiova, Ed. Universitaria, 2003.

DLR = **Dicționarul limbii române**, publicat de Academia Română începând cu litera M (pentru literele A-L, vezi **DA**).

DM = **Dicționarul limbii române moderne**, București, Ed. Academiei, 1958.

DOR = N. A. Constantinescu, **Dicționar onomastic românesc**, București, Ed. Academiei, 1963.

DR = „Dacoromania”. „Buletinul Muzeului Limbii Române”, Cluj, I-X (1920).

Dragomir, **Vlahii** = Silviu Dragomir, **Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu**, București, Ed. Academiei, 1959.

Drăganu, **Românii** = Nicolae Drăganu, **Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice**, București, 1933.

DRH. B I-V = **Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească, I**, 1966; **II**, 1972; **III**, 1975; **IV**, 1981; **V**, 1983, **XXII, XXIII**, București, Ed. Academiei.

DSB, IV = Maria Sitaru Purdela, **Dicționarul subdialectului bănățean**, IV, Timișoara, 1988.

DTRO, I = Prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan (sub redacția ~), **Dicționarul toponimic al României. Oltenia**, vol. **1(A-B)**, 1993; **2(C-D)**, 1995, **3(E-Î)**, (2002), Craiova, Ed. Universitaria.

Dunăre, **Civilizație** = Nicolae Dunăre, **Civilizație românească tradițională în Curbura Carpatică Nordică**, București, Ed. Șt. Encl., 1984.

Fochi, **Miorița** = Adrian Fochi, **Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte**. Cu un studiu introductiv de Pavel Apostol, București, Ed. Academiei, 1964.

F. Dobr. = C. Brăiloiu, Emilia Comișel și Tatiana Gălușcă-Cîrșmaru, **Folclor din Dobrogea**, București, Ed. Minerva, 1978.

Frâncu – Candrea, **Rotacismul** = Teofil Frâncu și Gheorghe Candrea. **Rotacismul la moți și istrieni**, București, 1886.

F. Tr. I, II = **Folclor din Transilvania, I, II**, București, EPL, 1962.

Gămulescu, **Elemente** = Dorin Gămulescu, **Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân**, București – Pančevo, 1974.

Giuglea, **Cuvinte** = George Giuglea, **Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie**. Ediție de Florența Sădeanu, București, Ed. Șt. Encl., 1983.

Glosar Olt. = **Glosar dialectal. Oltenia**, București, Ed. Academiei, 1967.

Glosar reg. = V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, **Glosar regional**, București, Ed. Academiei, 1961.

Gonța, **Locuri** = Alexandru I. Gonța, **Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri**. Ediție de I. Caproșu, București, Ed. Academiei, 1990.

Gonța, **Persoane** = **Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoane**, întocmit de Alexandru I. Gonța. Ediție îngrijită și cuvânt înainte de I. Caproșu, București, Ed. Academiei, 1995.

Grămadă, **Toponimia** = Nicolai Grămadă, **Toponimia minoră a Bucovinei**. Îngrijirea ediției, studiul introductiv, bibliografia, notele și indicele: Ion Popescu-Sireteanu. Introducere: D. Vatamaniuc, vol. **I-II**, București, Ed. Anima, 1996.

Gregorian = Mihail Gregorian, **Folclor din Oltenia și Banatul răsăritean și Folclor din Oltenia de sud**, în **FOM**, I, București, Ed. pt. Literatură, 1967.

GS, I-VII = „Grai și suflet”, I (1923)-VII (1937).

Herseni, **Probleme** = Tr. Herseni, **Probleme se sociologie pastorală**, București, 1941.

Humulești = Dragna Cojocar Ardeleanu, **Termeni păstorești în graiul din Humulești** (teză de licență), Iași, 1974.

ILR, II = **Istoria limbii române**, II. București, Ed. Academiei, 1969.

„Ion Creangă”, I, Bârlad, 1909.

Ionescu, I. D., **Glosar din Dolj**, în **BPh.**, VI, 1939.

Ioniță, Maria, **Flori din Apuseni (folclor poetic din zona Someșului Mic)**, Cluj, Ed. Dacia, 1978.

Iordache, **Ocupații, II** = Iordache, Gheorghe, **Ocupații tradiționale pe teritoriul României**, vol. II, 1986, Craiova, Ed. Scrisul Românesc.

Iordan, **Dicționar** = Iorgu Iordan, **Dicționar al numelor de familie românești**, București, Ed. Șt. Encl., 1983.

Iordan, în BPh., VII.

Iorga, N., **SD, V = Studii și documente**, vol. V.

Laurian – Massim, **Glossariu** = A. T. Laurian și I. C. Massim, **Glossariu**, București, 1876.

Lex. B. = Lexiconul de la Buda = Lesicon românesc-lătescu-ungurescu-nemțescu care de mai mulți autori în cursul a treizeci și mai multor ani s-au lucrat, Budae, 1825.

Lexic reg. 1, 2 = Lexic regional [vol. 1], București, Ed. Academiei, 1960; [vol. 2], Ed. Științifică, 1967.

LIGC, II = Lucrările Institutului de Geografie din Cluj, 1926.

„Limba română”, 1961, nr. 3; 1962, nr. 2.

LLM = Limbă și literatură moldovenească, Chișinău, 1985, nr. 1.

Lobiuc, 1972 = Ioan Lobiuc, **Elemente românești în terminologia păstoritului și a creșterii vitelor la huțuli**, în „Romanoslavica”, București, XVIII, 1972.

Márton = Márton Gyula, Pentek János, Vöö Istvan, **A magyar nyelvjárások román Kölcsönszavai/Împrumuturile românești ale dialectelor maghiare**, București, Ed. Kriterion, 1977.

MCD, I = Materiale și cercetări dialectale, I, București, Ed. Academiei, 1960.

MDA = Micul dicționar academic, 4 volume, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2001-2004.

MDGR = Marele dicționar geografic al României, vol. I-V, București, 1898-1901.

Mocanu, **Pe cel deal** = Augustin Mocanu, **Pe cel deal cu dorurile. Folclor poetic din județele Maramureș și Sălaj**, Zalău, Caiete Silvane, 2001.

Mohanu = C. Mohanu, **Fântâna dorului. Poezii populare din Țara Loviștei**, București, Ed. Minerva, 1975.

Moldovanu, **Chestionar** = [Dragoș Moldovanu] **Chestionar toponimic și entopic general cu un glosar de entopice onomasiologic**, Iași, 1978.

Moldovanu, I. M., în **MCD, I**, 1960.

Moldoveanu, Elisabeta, în **Cântecele Oltului**, în **FOM VII**, p. 1-236.

Morariu, T., **Material** = Tiberiu Morariu, **Material etnografic și folclor ciobănesc din Munții Rodnei**. Extras din revista „Vatra”, V [f. a. 1939 ?], nr. 6-12, Bistrița.

Morariu, T., **Vieața** = Tiberiu Morariu, **Vieața pastorală în Munții Rodnei**, București, 1937.

NALR. Banat. Date = **Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat. Date despre localități și informatori**, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Ed. Academiei, 1980.

NALR. Banat = **Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat**. Sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Ed. Academiei; I, 1980; II, 1997; III, 1998.

NALR. Olt. = **Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia**, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, I, 1967; vol. II, 1970; vol. III, 1974, București, Ed. Academiei.

Nijloveanu, **Basme** = Ion Nijloveanu, **Basme populare românești**, București, Minerva, 1982.

Papahagi, **Graiul** = Tache Papahagi, **Graiul și folclorul Maramureșului**, București, 1925.

Pața, **Ținutul Vatra Dornei** = Gheorghe C. Pața, **Ținutul Vatra Dornei**, Suceava, Mușatinii, 1993.

Pavel, Emilia, **Studii de etnologie românească**, Iași, Ed. Princeps Edit, 2006.

Păsculescu = Nicolae Păsculescu, **Literatură populară românească**. Adunată de... Cu 30 arii notate de Gheorghe Matei, București, 1910.

Petrovici, **Almăj** = Emil Petrovici, **Folclor din valea Almăjului**, în **Anuarul Arhivei de Folclor**, III (1935), p. 25-158.

Petrovici, Emil, **Note de folclor de la românii din Valea Mlavei (Sârbia)**, în **AAF**, VI, 1942, p. 43-75.

Petrovici, **Scărișoara** = Emil Petrovici, **Folclor de la moșii din Scărișoara**, în **AAF**, V (1939), 111-175.

Pitiș = Ion Mușlea, **George Pitiș folclorist și etnograf**, București, EPL, 1968.

Poghirc, Cicerone, în **Istoria limbii române**, vol. II, 1969.

Pompiliu = Miron Pompiliu, **Literatură și limbă populară**. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Vasile Netea, București, EPL, 1967.

Pop, Sever, **Câteva capitole din terminologia calului**, în **DR**, V (1927-1928), p. 51-270.

Pop-Reteganul, Ion, **Povești ardelenesti**, București, Ed. Tineretului, 1957.

Popescu-Sireteanu, Ion, **Limbă și istorie românească**, Timișoara, Ed. Augusta, 2003.

Popescu-Sireteanu, Ion, **Memoria limbii române**, I, 1997, II, 1998, Iași, Ed. Bucovina.

Popescu-Sireteanu, Ion, **Termeni păstorești în limba română**, vol. I, Iași, Ed. Princeps Edit, 2005.

Popescu-Sireteanu, Ion, **Vechi nume românești**, Iași, Ed. Vasiliana, 2003; ed. a 2-a, Iași, Demiurg, 2009.

Popovici, **Dialectele**, 2 = Iosif Popovici, **Dialectele române. IX. Dialectele române din Istria**. Partea a 2-a. Texte și glosar, Halle, 1909.

Popovici – Kirileanu = A. Popovici; G. T. Kirileanu, **Descrierea moșiei regale Broșteni, jud. Suceava**, București, Carol Grobl, 1906.

Porumbescu, **Amintiri** = Iraclie Porumbescu, **Amintiri**. Ediție, prefață, note și glosar de Nicolae Oprea, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1978.

Precup = Dr. Emil Precup, **Păstoritul în Munții Rodnei**, Cluj, 1926.

Recensămintele, I, II = Academia de Științe a RSS Moldovenești. Institutul de Istorie. Moldova în epoca feudalismului. Vol. VII. Partea I. Partea II. **Recensămintele populației Moldovei**. Alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P. G. Dimitriev, sub redacția lui P. V. Sovetov, Chișinău, Ed. Știința, 1975.

„Revista critică-liteară”, Iași, III (1893-1897).

Riza, Adrian, în „Transilvania”, 1983, nr. 8.

Sadoveanu, 10, 16 = Mihail Sadoveanu, **Opere**, vol. 10, 16, București, EPL.

SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, București, 1973, nr. 1; 1984, nr. 3, I (1950).

Scriban = August Scriban, **Dicționarul limbii românești**, Iași, 1939.

SDE = **Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești**. Redactori: N. Raievschi, M. Gabinschi, Chișinău, 1978.

Sevastos, **Nunta** = Elena Sevastos, **Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ**, București, 1889.

Sfarghiu = Otilia Sfarghiu, Vasile Sfarghiu, **Regionalisme din Câmpulung Moldovenesc**, Câmpulung Moldovenesc, Ed. Amadoras, 2005.

Snoava = **Snoava populară românească**. Ediție critică de Sabina-Cornelia Stroescu, [I], 1984; II, 1986; III, 1987; IV, 1989, București, Ed. Minerva.

Stoian, **Păstoritul** = I. I. Stoian, **Păstoritul în Râmnicul Sărat**, în **GS**, VI, 1933-1934.

Șăineanu, Lazăr, **Influența orientală asupra limbei și culturai române**, București, 1900.

„Șezătoarea” ,1929, nr. 3-5.

Ștefanelli, **Documente** = Teodor Ștefanelli, **Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc**. Culese, adunate și publicate de..., București, 1915.

Teodorescu = G. Dem. Teodorescu, **Poezii populare române**, București, 1885

Tiktin, și **TDGR** = H. Tiktin, **Rumänisch deutsches Wörterbuch, I-II-III**, București, 1903, 1911, 1925.

Tocilescu, **I** = Gr. G. Tocilescu, **Materialuri folcloristice**, vol. I. **Poezia poporană**, București, 1900.

Topîrceanu = G. Topîrceanu, **Scrieri. Poezii**. Ediție de Al. Săndulescu, București, Ed. Minerva, 1983.

Tufescu, **Odăile** = Dr. Victor Tufescu, **Odăile. O fază recentă de populare a ținuturilor stepice de la răsărit de Carpați**. Extras din **Anuarul Liceului „Dr. Meșotă”**, din Brașov. Anul 1936-1937.

Udrescu, **Glosar** = D. Udrescu, **Glosar regional Argeș**, București, Ed. Academiei, 1967.

Viciu, **Glosar** = Alexiu Viciu, **Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal**, în **Analele Academiei Române**, seria a II-a, tom. 29 (1906-1907), p. 59-163.

Vrabie, Emil, **Note lexicale privind elementele de origine românească în limba polonă**, în **SCL**, 1976, nr. 3, p. 279-291.

Vuia, Romulus, **Studii, II** = Romulus Vuia, **Studii de etnografie și folclor**. Ediție de Mihai Pop și Ioan Șerb, I, Ed. Minerva, 1975; II, Ed. Minerva, 1980.

Vuia, Romulus, **Tipuri de păstorit la români**, București, Ed. Academiei, 1964.

VASUL DE CULT DESCOPERIT ÎN AȘEZAREA PRECUCUTENI I DE LA BAIA, PUNCTUL ÎN *MUCHIE*, JUDEȚUL SUCEAVA*

Constantin APARASCHIVEI

Rezumat: Introdusă în circuitul științific în anul 2000¹, așezarea pluristratificată de la Baia, punctul "*În Muchie*", a oferit încă de la prima campanie de cercetări arheologice, efectuată în anul 2012, atunci când au fost dezvelite două locuințe Precucuteni I, rezultate deosebite, în special prin descoperirea unui numeros lot de vase de cult, dintre care cel mai interesant face subiectul studiului de față.

Cuvinte cheie: Baia, ceramică, vas de cult, restaurare.

Abstract: Known to the scientific world since 2000, the multi-layered settlement at Baia, "*În Muchie*", proved to be a source for great archaeological discoveries. Ever since the first excavation was undertaken, in 2012, when two Precucuteni I dwellings were dug, the site produced important archaeological finds, particularly a rather large number of cult vessels, the most interesting of which being the subject of the present paper.

Key words: Baia, ceramic, cult vessel, restoration.

Introducere

Farmecul arheologiei consistă în faptul că aproape orice cercetare nouă aduce la lumina zilei informații care fac parte din sfera ineditului. Altfel spus, apar noi elemente care ne dezvăluie nouă, celor de astăzi, puțin câte puțin, frânturi din viața și preocupările de zi cu zi a omului din neolitic, așa cum este și în cazul nostru. Aflăm date noi legate de nivelul de cunoștințe tehnologice (arta ceramicii fiind un bun indiciu al acestor facultăți), dar și de preocupările legate de sfera spiritualului, mai greu decelabile, datorită faptului că acest tip de mesaj este reprezentat sub formă criptată, prin simboluri, care pot fi înțelese, descifrate, în majoritatea cazurilor, doar de inițiați.

Contextul descoperirii

În această situație, ne putem întreba de ce este atât de important contextul arheologic în care este descoperit un obiect, de ce insistăm asupra acestui detaliu?

* Piesă de excepție, vasul ceramic a fost deja introdus în circuitul științific, fiind publicat din perspectivă arheologică. Vezi K.-Э. Урсу, К. Апараскивей, Сосуды со стилизованными антропоморфными изображениями из ареала Прекукутень-Триполье А. Некоторые соображения, în *Stratum Plus*, nr. 2, Chișinău, 2014, p. 309 – 330. De asemenea, a făcut subiectul unei comunicări în cadrul simpozionului "Bucovina File de Istorie", ediția a XVI-a, 2014. Mulțumim și pe această cale domnului C. E. Ursu pentru acceptul de a publica acest vas ceramic și din perspectiva restaurării.

¹ B. Niculică, M. Andronic, *O nouă așezare precucuteniană în nordul Moldovei*, în *Suceava, XXIV–XXV*, Suceava, 2000, p. 7-17; Vezi și B. Niculică, C. E. Ursu, *Baia, com. Baia, jud. Suceava, Punct: În Muchie*, în *CCA*, 2014, p. 209-213.

Considerăm că aceste informații sunt foarte importante, în primul rând pentru datarea și stabilirea funcționalității acestuia, dar și pentru elucidarea unor probleme ce țin de starea sa de conservare, cunoaștere importantă pentru aplicarea unor metode adecvate, care să nu dăuneze piesei în cadrul fluxului de restaurare.

Descoperirea vasului ceramic, care face obiectul studiului nostru, s-a făcut, așa cum deja am menționat, în timpul cercetărilor arheologice întreprinse în anul 2012, în situl neolitic de la Baia, "*În Muchie*" (vezi fig. 1), în colțul nord-vestic al locuinței L1/2012, Cas 2, □3, la adâncimea de -0,55m (vezi fig. 2).

Descrierea tehnică și artistică a piesei

Acest vas ceramic neolitic, de formă tronconică (vezi fig. 9), a fost confecționat dintr-o argilă cu slabe calități tehnice², în amestec cu degresanți ca nisipul fin, grosier și ceramoclaste³, modelat manual și angobat înainte de ornamentare, rezultând o pastă neomogenă, friabilă, cu textură aspră, atât la interior cât și la exterior. Arderea primară a piesei s-a produs în atmosferă semireducătoare, rezultând o culoare neuniformă, de la negru la cenușiu. Dar, în urma arderii locuinței în cadrul căreia a fost descoperit, vasul ceramic a suferit un proces de ardere secundară, care a dus la apariția unor pete de culoare roșie-cărămizie (vezi fig. 4).

O analiză macroscopică a ceramicii a relevat faptul că, în ceea ce privește adaosul de degresanți în argila primară, se poate constata o folosire în exces a acestora, mai ales a ceramoclastelor (viciu tehnologic sau cerință utilitară?) (vezi fig. 7), fapt care a determinat ca structura internă a ceramicii să fie una neomogenă, poroasă, de aici și nivelul scăzut al rezistenței fizice a materialului ceramic, a cărui fragmente s-au erodat pe linia spărturilor în timpul zacerii în solul arheologic⁴.

Piesa a fost decorată după aplicarea angobei (vezi fig. 7), cu ajutorul inciziilor și a exciziilor, decorul fiind structurat în patru metope verticale, separate de reprezentări antropomorfe stilizate, dintre care una, păstrată integral, prezintă o mână ridicată, cu cinci degete figurate). Motivele decorative folosite sunt benzile de linii incizate, meandrice și unghiulare terminate în apex-uri (vezi fig. 4).

Bunul cultural din ceramică are următoarele dimensiuni: H – 0,34 m; DM – 0,375 m; DG – 0,255 m; DB – 0,145 m (vezi fig. 9).

Considerații arheologice

Dacă până la momentul începerii cercetărilor arheologice de la Baia, în anul 2012, se cunoșteau doar trei astfel de vase ceramice de același tip, decorate cu aceleași motive

² Observațiile din timpul cercetărilor arheologice, dar și în urma prelucrării în laborator a materialului ceramic de la Baia, "*În Muchie*", credem că ne conduc spre concluzia că argila existentă în această zonă nu este propice pentru obținerea unor obiecte ceramice de calitate superioară, asta deoarece îi lipsește acea componentă "grasă", necesară pentru o argilă bună de modelaj.

³ C. Ionescu, L. Ghergari, *Mic glosar de termeni geologici utilizați în studiul ceramicii arheologice*, în CA, XIII, 2006, p. 452.

⁴ К.-Э. Урсу, К. Апараскивей, *op. cit.*, nota 7, p. 310.

ornamentale, descoperite la Traian, *Dealul Viei*, Timkovo și Slobodka Zapadnaia, iar în literatura de specialitate era emisă ipoteza conform căreia este vorba de vase decorate cu motivul "zeiței cu chip de șarpe"⁵, descoperirea acestui nou vas a adus argumentul ultim, și cel mai important, conform căruia avem de a face cu un **motiv decorativ antropomorf stilizat**. Încă din momentul prelevării materialului ceramic din șantier, a fost observat elementul de decor, special, al acestui vas, adică mâna întinsă la vertical, cu cele cinci degete răsfirate (vezi fig. 9)⁶.

În continuarea analizei noastre vrem să atragem atenția asupra unor aspecte care, credem noi pot contribui la relevarea caracterului special al acestui vas. În primul rând, trebuie să evidențiem faptul că la confecționarea acestui vas, dar și a celorlalte piese de la Baia din aceeași categorie, s-au folosit degresanți în exces, mai ales fragmente ceramice pisate (vezi fig. 7), fără a se ține cont, parcă, de faptul că acest lucru va conduce la final, la obținerea unor piese ceramice fragile la șocuri mecanice. Ne întrebăm, dacă nu cumva, ceramica pisată din compoziția acestor piese nu provenea ea însăși de la vase cu caracter special? Trebuie avut în vedere și faptul că la Baia, au mai fost descoperite vase de dimensiuni mari, care aveau un scop utilitar, fiind folosite probabil ca vase de provizii, dar care erau confecționate din argilă cu nisip fin în compoziție sau/și pleavă.

Un alt aspect foarte interesant ține de ornamentarea vasului cu ajutorul decorului adâncit și excizat după aplicarea angobei pe suprafața acestuia. După cum bine este știut din literatura de specialitate, dar și din practica uzuală a confecționării ceramicii, angoba este folosită cu scopul de a impermeabiliza vasele ceramice. Angoba, acea suspensie fină de argilă în apă, este aplicată pentru închiderea porilor materialului ceramic și împiedicarea trecerii lichidelor din interior, prin pereții vasului, spre exterior. Fiind un vas de dimensiuni mari, care ar fi putut conține și lichide pe parcursul existenței sale, ne întrebăm de ce olarul neolitic a apelat la această inversare a etapelor, angobare – decorare, și nu invers, așa cum este normal (vezi fig. 7)? Să fi fost vorba aici de o aplicare a angobei, într-un strat consistent, doar din considerente estetice? În acest caz, avem un argument în plus că vasul a fost destinat încă de la început unui anumit rol practic, cel de a depozita grâne⁷.

Vasul a fost descoperit în interiorul locuinței, pe podeaua neamenajată în mod special a acesteia, în stare fragmentară, în poziție primară (vezi fig. 3). Adică, vasul a fost spart pe loc, și așa a rămas până la descoperirea sa, următorul pas fiind constituit de arderea locuinței. Interesant este faptul că din vas lipsesc însă, circa 45% din fragmentele originale (vezi fig. 8). Propunem ca interpretare a acestui fapt, folosirea fragmentelor, fărâmițate, la confecționarea unui nou vas, cu aceeași utilitate practică

⁵ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Edit. Academiei, București, 1974, p. 225, fig. 30/1a-1b; Д. Я. Телегин, Образ змееликой богини в Триполье, în *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов причерноморья V тыс. до н.э. - V в. н.э.* Tiraspol, 1994, p. 73-74. Vezi și analiza completă din К.-Э. Урсу, К. Апараскивей, *op. cit.*, p. 310 și următoarele.

⁶ Acest tip de decor este de tradiție neolitică, aparținând fondului cultural liniar ceramic. Vezi Valeska Becker, *Early and middle Neolithic figurines – the migration of religious belief*, în *Documenta Praehistorica*, XXXIV, 2007, p. 119 – 127, fig. 1/3,5.

⁷ К.-Э. Урсу, К. Апараскивей, *op. cit.*

și/sau religioasă. Spargerea pe loc a vasului este dovedită și de existența a doua fragmente ceramice, care făceau parte din el, dar nu se îmbinau cu cele deja existente, iar pentru amplasarea lor în locul de proveniență a fost nevoie, în primul rând de refacerea formei vasului, și apoi a decorului (vezi fig. 8).

Atragem atenția și asupra stării deosebit de fragmentare a inventarului ceramic din interiorul locuinței (vezi fig. 3). Descoperirea vasului aflat în discuție, în poziție primară, dar și a fragmentelor originale dispartate, ne fac să credem că între momentul spargerii vasului și cel al incendierii locuinței nu s-a scurs mult timp.

Investigarea și consemnarea stării de conservare a piesei

În ceea ce privește starea de conservare a piesei aflată în atenția noastră, putem evidenția următoarele probleme:

- vasul a fost fragmentat, încă din epocă, datorită acțiunii umane, dar și a prăbușirii locuinței incendiate, ducând la lipsa a circa 45% din materialul original de constituție, și la apariția unor zone cu ardere secundară (vezi fig. 3, 8) ;

- la confecționarea piesei a fost folosită o argilă cu slabe calități tehnice, și au fost utilizați în exces degresanți precum nisipul cu ganulații diferite și ceramoclastele, ceea ce a condus la final, la obținerea unui vas ceramic cu o slabă rezistență fizică, friabil (vezi fig. 7);

- sunt vizibile rețelele de cracluri și fisuri apărute în materialul ceramic;

- pe suprafața vasului existau depuneri consistente de săruri insolubile în apă (carbonați de calciu) și sol, datorate mediului de zacere (vezi fig. 4);

Operațiuni de restaurare efectuate

Deoarece nu suntem la primul studiu de restaurare a unui obiect ceramic publicat, iar în literatura de specialitate mai există articole de acest tip, considerăm că nu mai este nevoie de descrierea *in extenso* a etapelor din cadrul fluxului de restaurare a obiectului de față. Astfel că vom insista doar asupra elementelor, intervențiilor cu grad de particularitate⁸.

Iată care au fost principalele etape implicate în restaurarea vasului neolitic de la Baia:

- **spălarea** cu apă distilată și detergent neionic (vezi fig. 6); **curățarea mecanică**; îndepărtarea prin **tratament chimic** cu acid citric a depunerilor insolubile; **clătirea** cu apă distilată; **uscarea**; **consolidarea** cu Paraloid B72 dizolvat în toluen, concentrație 5% (vezi fig. 6); **asamblarea** fragmentelor ceramice cu ajutorul

⁸ Pentru etapele de restaurare a unui vas ceramic, vezi D. Bostan, *Restaurarea și conservarea unei fructiere Cucuteni A2 de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *MemAntiq*, nr. XXVIII, 2012, p. 391-404; C. Aparaschivei, *Unele considerații cu privire la restaurarea unei piese ceramice din Moldova secolului al XV – lea*, în *MemAntiq*, nr. XXVIII, 2012, p. 413 – 420; B. Fabri, R. C. Guidotti, *Il restauro della ceramica*, Nardini Editore, Firenze, 2004; S. Buys, V. Oakley, *The Conservation and Restoration of Ceramics*. London, UK: Butterworths, 1993; Hamilton L. Donny, *Methods of conserving archaeological material from underwater sites*, Texas University, 1999, p. 12.

poliacetatului de vinil; **completarea lacunelor** cu ipsos dentar; **finisarea** și aducerea la formă și nivel a plombelor (vezi fig. 8); **refacerea decorului** cu freze metalice; **integrarea cromatică** și **peliculizarea finală** (vezi fig. 9).

Dintre intervențiile cu grad de particularitate amintim:

- datorită viciilor tehnologice legate de folosirea în exces a degresanților, a unei argile cu slabe calități tehnice, a arderii insuficiente a ceramicii, aceasta se prezintă cu un nivel scăzut al rezistenței mecanice, este friabilă și are un aspect prăfos. Toate problemele au fost corectate prin consolidarea fragmentelor ceramice după uscare cu ajutorul Paraloidului B72. Pentru mai buna consolidare a fragmentelor ceramice asamblate, a fost folosită țesătura din fibră de sticlă, lipită cu poliacetat de vinil (fig. 8).

- pe parcursul lucrării am amintit de existența a două fragmente ceramice originale care nu aveau conexiune cu celelalte. Pentru plasarea în locul original a acestora, am apelat la următoarea soluție. După completarea lacunelor de material original, am refăcut din creion decorul vasului, având ca indicii pentru această acțiune elementele de decor păstrate pe părțile originale ale vasului. După refacerea în acest mod a decorului, cele două fragmente dispartate de rest, au fost amplasate acolo unde ne indica decorul existent pe ele și cel refăcut de noi pe plombe (vezi fig. 8).

Cercetarea arheologică scoate la lumină obiecte cu valoare artistică și științifică inestimabilă, iar restaurarea reușește să le readucă la viață, să le redea forma și aspectul original, pentru o mai bună și cât mai completă înțelegere a utilității acestora.

Fig. 1. Șantierul arheologic Baia, *În Muchie*, amplasare pe harta Google Earth

Fig. 2. Șantierul arheologic Baia, *În Muchie*, 2012 și L1/2012.
Vedere generală și a locului de amplasare a vasului

Fig. 3. Piesa ceramică *in situ*

Fig. 4. Înainte de restaurare

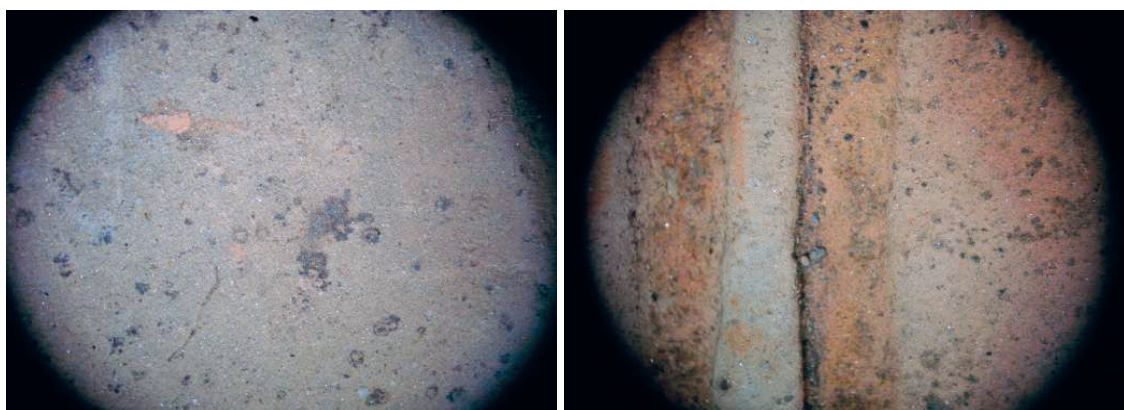

Fig. 5. Macrofotografii cu interiorul și exteriorul vasului

Fig. 6. Fragmentele ceramice în timpul curățării și după peliculizare

Fig. 7. Indiciu al ornamentării după angobare și detaliu al stratului de angobă

Fig. 8. După asamblare, consolidare și completarea lacunelor

Fig. 9. Obiectul de cult după restaurare

RECUPERAREA PICTURII MURALE ORIGINALE A BISERICII DE LEMN „ÎNĂLȚAREA DOMNULUI”, DIN MUZEUL SATULUI BUCOVINEAN, SUCEAVA

Loredana AXINTE, Paula VARTOLOMEI, Natalia DĂNILĂ-SANDU

Rezumat: Biserica de lemn din Vama, construită în 1783, se află actualmente în Muzeul Satului Bucovinean din Suceava. În prezent, monumentul se află într-o stare de conservare bună fiind supus, după reamplasarea din 2001, în perioada 2008 – 2009, unui amplu proces de conservare-restaurare. Un aspect, considerăm noi important, îl constituie recuperarea picturii parietale din interiorul bisericii, alături de celelalte componente aparținând bisericii – iconostas, mobilier bisericesc etc. Însurubarea tuturor acestor demersuri au făcut ca acest monument să poată fi introdus fără mari riscuri în circuitul de vizitare. Mai mult, chiar dacă doar ocazional, acest fapt a putut face posibilă și restabilirea funcționalității pentru care a fost creat monumentul, anume efectuarea slujbelor ritualice specifice cultului ortodox.

Lucrarea de față își propune o prezentare succintă a procesului de conservare-restaurare a picturii murale a bisericii „Înălțarea Domnului” din Muzeului Satului Bucovinean, Suceava.

Cuvinte cheie: conservare, restaurare, biserica Vama, pictură murală, factori de degradare, metodologia intervențiilor.

Abstract: The wooden church from Vama, built in 1783, is currently situated in the Bucovina Village Museum from Suceava. At present, the monument has a good state of preservation as a result of a complex preservation – restoration process which took place between 2008 and 2009, after the church’s redeployment in 2001. An important aspect, from our point of view, was the recovery of the indoor mural painting along with other components belonging to the church – iconostasis, furniture etc. All these intercessions made it possible for the monument to be introduced within the touristic circuit without any considerable risks. Moreover, occasionally, the functionality of the monument was reestablished through church services, particular for the orthodox cult.

The present article makes a short presentation of the preservation – restoration process of the “Ascension of the Lord” church from the Bucovina Village Museum, Suceava.

Keywords: preservation, restoration, Vama church, mural painting, decay agents, intervention methodology.

1. Scurt istoric asupra monumentului

Proprietarul inițial al bisericii de lemn cu hramul „Înălțarea Domnului” a fost parohia Vama de Jos din localitatea Vama, județul Suceava. Comuna Vama se găsește pe valea râului Moldova, într-o pitorească zonă depresionară, străjuită de Obcina Feredeului. Prima atestare documentară a localității datează din 1409, atunci când Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii Moldovița, Vama Moldoviței.

Foto 1. Biserica „Înălțarea Domnului” – Vama,
în Muzeul Satului Bucovinean din Suceava.

Biserica parohială Vama de Jos a fost construită în 1783, având ca hram de prăznuire „Înălțarea Domnului”. Meșterii care au construit-o sunt Mihăilă și Dumitru Ho(l)te(i). În sat mai există o biserică cu caracteristici similare, având hramul „Sfântul Nicolae” care a fost construită puțin mai târziu, în 1796.

Biserica de lemn din Muzeul Satului Bucovinean, este construită în tehnica tradițională. Pronaosul și naosul formează o singură încăpere despărțită de altar prin iconostas. Fundația este din piatră cu pereții din lemn de rășinoase. Șarpanta este de rășinoase cu învelitoare de draniță. Fundația este din zidărie de piatră cu liant de ciment. Pereții sunt din cununi de bârne fasonate cu patru fețe îmbinate la colțuri în coadă de rândunică iar bârnele sunt fixate între ele, ca un element suplimentar de rezistență cu câte două cuie de lemn. La acoperiș s-au folosit căpriori, rigle, draniță și cuie de fier.

Lucrările de conservare-restaurare privind reamplasarea monumentului au început din anul 2000. Specialiștii care au efectuat lucrările de reasamblare în anul 2001 a Bisericii Vama în Muzeul Satului Bucovinean din Suceava s-au confruntat cu o situație foarte gravă și anume cu degradări grave determinate de *Serpula lacrymans*. Această ciupercă a atacat unele elemente de construcție din partea inferioară (talpă și podea). În acest caz, ei au recurs la înlăturarea și arderea elementelor contaminate și a celor din vecinătatea acestora.

În anul 2008 s-au realizat intervenții de conservare-restaurare a bisericii și componentelor artistice aferente (iconostas, strane de închinare, pictura murală, strane etc) finanțate de Ministerul Culturii.

2. Tehnica de execuție

Informațiile cu privire la pictura bisericii sunt aproape inexistente. Știm însă că pereții au început să fie tencuiți începând cu anul 1951, cu mortar de nisip și var, atât în exterior cât și în interior. În urma îndepărtării acestei tencuieli s-au descoperit fragmente de pictură murală în interiorul bisericii. Pe bolțile altarului și naosului se păstrează zone pictate ce reprezintă cerul înstelat, iar pe pereții absidei altarului patru fragmente cu reprezentări de sfinți, în picioare.

În ceea ce privește tehnica în care este executată pictura murală din altar, în urma analizelor stratigrafice, macroscopice și microscopice s-a putut observa că pelicula de culoare originală este aplicată într-o tehnică tempera cu adaos de ulei de in.

Modul de preparare al suportului și de aplicare a culorii este asemănător cu cel al icoanelor. Și aici ca și la celelalte picturi murale din alte zone ale țării (în special la bisericile de lemn din Maramureș) pictura are ca suport un strat de preparare (grund) relativ subțire de clei cu praf de cretă; în acest caz, grundul este colorat cu un oxid ocru, iar în urma analizelor chimice s-a constatat că acesta conține și ulei de în. În urma analizelor microscopice nu s-au observat urmele unui eventual strat de protecție (verni). Pictura de pe bolți și porțiunile de fond de culoare albastră din altar, s-a realizat într-un mod mai deficitar, cu materiale de slabă calitate, având ca suport un strat foarte subțire pe bază de clei animal.

3. Pictura murală – stare de conservare

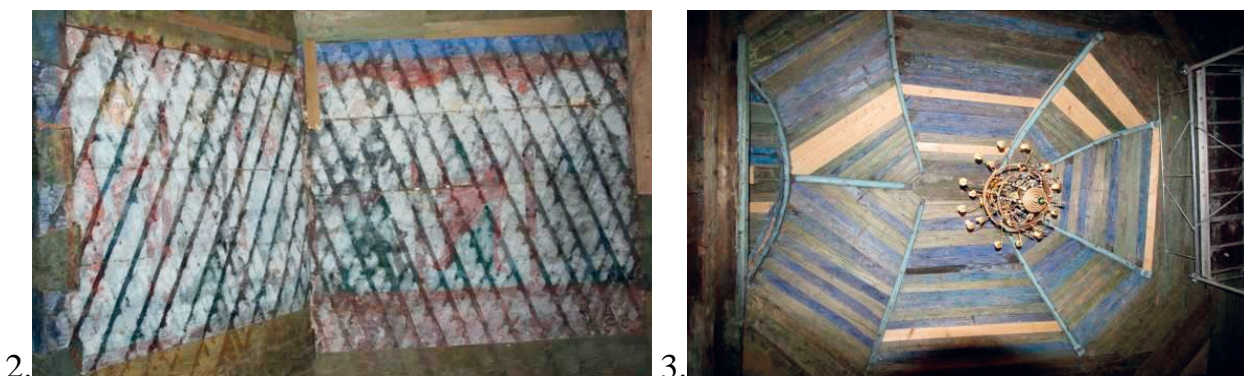

Foto 2, 3 – Pictura murală de pe pereții absidei altarului (2) și bolta naosului (3) – înainte de intervențiile de conservare-restaurare.

Pictura murală se afla într-o stare avansată de degradare, determinată atât de tehnica de autor, de acțiunea combinată în timp a mai multor factori de degradare – fizici, chimici, biologici, cât și de intervențiile și transformările pe care le-a suferit monumentul în decursul timpului.

Pe bolțile altarului și naosului, pictura aplicată pe un strat de preparare neuniform, foarte subțire - clei animal, afectat de infiltrații pluviale – prezenta pulverulențe pe întreaga suprafață, determinate de secătuirea liantului. Nervurile arcuite de la îmbinarea scândurilor care alcătuiesc bolțile au fost acoperite cu un strat consistent de vopsea uzuală.

Suprafața picturii de pe pereții absidei altarului era, înainte de începere intervențiilor de conservare – restaurare în toamna anului 2008, acoperită de un strat neuniform din tencuiala pusă în 1951. Mortarul a fost inițial aplicat pe o structură de șipci (vergele) de lemn late de 2 – 3 cm, dispuse oblic și paralele la distanța de 7 – 8 cm fiind lipite și bătute în cuie direct în peretele pictat. Acest lucru face ca în prezent, imaginea sfinților pictați să apară mai evidentă în dungile oblice pe care au fost aplicate șipcile, în alternanță cu fâșiile voalate de albul mortarului.

În urma decapării mortarului și înlăturării șipcilor de lemn, au fost evidențiate diferite tipuri de degradări, urmare a traumelor datorate unui complex de factori (fizici, chimici, biologici, umani etc.): desprinderi ale stratului pictural, lacune, cracheluri, fisuri, friabilizări determinate de diminuarea concentrației liantului, modificări cromatice ale unor pigmenți (albastru, verde), depuneri neaderente și aderente (praf,

fum, mortar, aşchii de lemn), găuri şi alte degradări determinate de cuie şi alte elemente metalice.

În vederea restaurării picturii s-a recurs la efectuarea investigaţiilor şi documentaţiei specifice. Menţionăm doar că, testele de curăţire efectuate au dat speranţa recuperării într-o mare măsură a picturii de sub stratul de mortar.

4. Metodologia intervenţiilor de conservare - restaurare

Datorită faptului că biserica a fost tencuită, implicit şi pictura din altar, ordinea operaţiunilor de conservare - restaurare a fost adaptată în funcţie de acest lucru. Astfel, operaţia de curăţare precede celorlalte operaţii, înainte de aceasta, făcându-se doar în unele zone, intervenţii de consolidare profilactică.

Acoperirea picturii cu tencuială de var şi nisip afecta lizibilitatea imaginii şi a determinat coroziuni, friabilizări şi modificări cromatice ale peliculei de culoare.

Îndepărtarea stratului de mortar s-a făcut prin acţiune mecanică cu pensule aspre şi apoi cu burete wishab – extra hard. Îndepărtarea voalului de mortar rămas după curăţarea mecanică şi a stratului de murdărie de sub acesta, s-a realizat cu soluţii apoase cu (apă distilată şi un tensioactiv - Contrad 2000, 2-10%). Curăţarea lacunelor şi fisurilor din suport s-a realizat prin metode umede (soluţie de alcool etilic absolut 50%) şi mecanice (cu ajutorul bisturiului), îndepărtându-se depunerile necorespunzătoare şi materialul lemnos carbonizat existent în unele zone.

Foto 4, 5 – Pictura murală de pe pereţii absidei altarului – în timpul îndepărtării stratului de mortar prin metode mecanice.

Foto 6 – 8 – Pictura murală de pe pereţii absidei altarului – extragerea mecanică a corpurilor metalice (6), completarea interstiţiilor bânelor (7) şi consolidarea fisurilor distanţate (8).

A fost de asemenea, necesară **extragerea corpurilor metalice străine**, adică a cuielor care au fost folosite la fixarea şipcilor din lemn utilizate la tencuirea bisericii.

Consolidarea stratului pictural s-a făcut diferențiat, în etape succesive având următoarea ordine:

- într-o primă fază, consolidarea a avut în vedere facilitarea intervențiilor de restaurare ulterioare, stabilizarea degradărilor active (desprinderi, fisuri, cracheluri, exfolieri, solziri, pulverulențe etc.) ale componentelor stratului pictural original precum și evitarea riscului pierderilor prin tensionarea mecanică din timpul intervențiilor următoare. Operația s-a efectuat local, prin injectarea și pensularea la cald a materialului adeziv (soluție de clei de peste 3%, cu adaos de biocid), pictura fiind protejată de foiță japoneză;

- a urmat consolidarea definitivă a stratului pictural degradat, ce a urmărit crearea unei noi aderențe a componentelor acestuia între ele cât și la suportul de lemn original, presupunând la rândul ei mai multe faze de intervenții succesive. Metoda a constat în umectarea suprafeței exfoliate a peliculei de culoare protejată cu hârtie japoneză prin pulverizare urmată de pensulare (soluție de clei de pește 3 - 5%). Descărcarea excesului de umiditate s-a realizat prin tamponare, schimbând patul de foi din hârtie absorbantă folosit ca strat intermediar, între suprafața protejată de hârtia japoneză și tamponul textil, după care a urmat uscarea liberă. Această procedură a fost repetată de mai multe ori, până la realizarea aderenței necesare, a stratului pictural la suport și componentelor acestuia între ele. După fixare, foița japoneză a fost îndepărtată prin umectarea cu apă caldă, fiind evitată aplicarea în exces a apei. Foița a fost extrasă prin alunecare, cu ajutorul unor tampoane textile, sau a bisturiului. La final, excesul de soluție de consolidare s-a înlăturat prin tamponare cu hârtie absorbantă.

- faza finală de fixare a peliculei de culoare de pe bolțile din altar și naos a costat într-o umectare prealabilă prin pulverizare fină cu apă distilată și prin administrare la cald, de soluție de clei de pește (de concentrație 3%) și biocid (*Preventol RI 80*, 6%), prin pensulare repetată până la saturație – prin adiție. Pensulările ulterioare s-au făcut prin revenire cu soluție de clei de pește de concentrații din ce în ce mai mari, până la 5-6%, după care a urmat uscarea liberă. Operația s-a repetat de mai multe ori până la saturarea cumulativă cu liant a stratului pictural.

Foto 9 -11 - Pictura murală de pe pereții absidei altarului (9, 10) și bolta naosului (11) - consolidarea stratului pictural.

Consolidarea fisurilor distanțate și interstițiilor bârnelor din lemn, s-a realizat prin completări cu material lemnos, câlți de cânepă și chituri diferite. Operația a presupus în prealabil eliberarea zonei de consolidare de depunerile de murdărie adunate în zona desprinderii (în interior) ca urmare a distanțării lemnului de la interstiții.

Depozitele de murdărie au fost înlăturate mecanic (cu ajutorul bisturiului și spatulei elastice sau prin aspirare protejată), prin fisurile și zonele lacunare ale stratului pictural sau alte forme de degradare care permiteau accesul în profunzimea acestuia. Consolidarea s-a efectuat stratificat, din profunzime spre suprafață. Distanțările au fost completate cu câlți de cânepă îmbibați în soluție de clei de iepure (20%) cu adaos de biocid (*Preventol RI 80*, 6%) și cu baghete de lemn prelucrat prin despicare pe urma fibrei după forma și dimensiunea spațiului de la interstiții, lipite cu soluție de clei de iepure (20%) cu adaos de biocid (*Preventol RI 80*, 6%).

Ulterior completările au fost efectuate cu un chit pentru lemn pe bază de apă, distribuit prin pensulare sau cu spatula în mai multe straturi succesive, cu perioade de uscare liberă intermediară. Acest chit a fost aplicat până la nivelul grundului original, mai întâi fiind colorat, pentru a obține totodată o integrare cromatică. Lacunele mici și mijlocii (ca dimensiune) au fost completate cu același tip de chit. Finisarea chiturilor s-a realizat cu hârtie abrazivă de granulații diferite și cu tampoane fine umectate în apă distilată.

Foto 12, 13 – Pictura murală de pe pereții absidei altarului –
chitirea lacunelor și fisurilor stratului suport.

Foto 14, 15 - Pictura murală de pe pereții absidei altarului,
partea de sud-est - înainte (14) și după intervențiile de conservare-restaurare (15).

Integrarea cromatică a lacunelor stratului pictural s-a realizat cu ajutorul chiturilor colorate, cu pigmenți puri, fapt ce a permis, din punct de vedere estetic, reconstituirea finală a imaginii pictate, prin integrare cromatică pe bază de repere originale. Zonele în care foița metalică, de la aureole, lipsește, au fost integrate

cromatic prin metoda velaturii. Această metodă a fost executată în culori de apă (acuarelă), prin suprapuneri de laviuri.

Deoarece s-a constatat că pictura nu prezenta peliculă de protecție, nu s-a recurs la aplicarea finală a unui verni după realizarea intervențiilor de conservare-restaurare.

16. Foto 16. Pictura murală din altarul bisericii „Înălțarea Domnului”, pereți (16) și boltă (17) – după încheierea procesului de conservare –restaurare.

5. Monitorizarea picturii murale

După încheierea procesului de conservare –restaurare, biserica a intrat în circuitul expozițional din Muzeul Satului Bucovinean. Pentru a fi redată oficialii slujbelor specifice cultului creștin ortodox a fost realizată de către Înalt Preasfințitul Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, în fruntea unui sobor de preoți, resfințirea lăcașului.

Biserica beneficiază de o atență îngrijire a personalului Muzeului Bucovinei, printr-o conservare preventivă, menținerea unui microclimat constant, limitarea fluxului de turiști la grupuri restrânse în incinta bisericii. Toate acestea contribuie la o bună conservare a componentelor artistice din interior, iar pictura parietală se păstrează de la momentul încheierii intervențiilor de conservare-restaurare, până în prezent fără modificări vizibile.

18. Foto 18,19. Pictura murală din altarul bisericii, toamna anului 2014 – perete dinspre NE (18) și perete dinspre SE (19).

6. Concluzii

Pictura murală a unei biserici, chiar și în cazul de față, unde se păstrează doar câteva fragmente, nu poate fi scoasă din contextul în care se află, deoarece contribuie la accentuarea autenticității acestuia și se expune ca o expoziție permanentă ce se vrea redescoperită de fiecare dată. Astfel, considerăm că și intervențiile ce au constat în

recuperarea picturii paretale a acestei biserici au contribuit în mod cert la completarea valențelor specifice monumentelor de acest fel.

Cunoașterea factorilor de degradare care exercită agresiuni asupra lemnului ca material constitutiv al obiectelor din muzeele din aer liber are o importanță aparte, deoarece este necesară în procesul de conservare – restaurare a patrimoniului cultural de acest fel. Din acest motiv, se impune monitorizarea tuturor elementelor componente aparținând monumentului pentru că, de cele mai multe ori starea de conservare a unuia dintre ele poate influența evoluția stării de conservare a celorlalte.

Bibliografie selectivă

1. AXINTE L. „Aspects regarding the state of preservation of Vama church from the Bucovina Village Museum in Suceava”, *„European Journal of Science and Theology”*, septembrie 2008, vol. 4, nr. 3, pp. 71-78.
2. BRATILOVEANU G., „Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Sucevei”, Editura Meridiane, București, 1985, p. 88.
3. BUCȘA, L., 2003, *Problematika biodegradării produse de fungi (macromicete - ciuperci xilofage) la muzeele în aer liber din România în Conservarea, restaurarea și salvarea bunurilor culturale din lemn*. Lucrările Simpozionului CERES Baia Mare, Ed. Cybela, pp. 59-72.
4. MORA. P., MORA L. and PHILIPPOT P., *Conservarea picturilor murale*, Editura Meridiane, București, 1986, p. 163.

CONSOLIDAREA SUPORTULUI DE LEMN FRAGILIZAT PRIN METODE DIFERENȚIATE

Bogdan UNGUREAN

Rezumat: Lucrarea propune prezentarea cazuistică a unor metode diferite de consolidare a panoului de lemn fragilizat, aplicate diferențiat în funcție de particularitățile specifice diferitelor situații analizate. Intervențiile de consolidare a panourilor de lemn urmăresc stabilizarea acestora, refacerea rezistenței mecanice și acolo unde este posibil a formelor lipsă, prin aplicarea unei metodologii diferențiate, argumentată conform principiilor deontologiei profesionale.

Cuvinte cheie: conservare, restaurare, metodologie de intervenție, panou de lemn, consolidare

Abstract: The present paper proposes a case study presentation of different methods involved in consolidating degraded wooden panels, differentially applied in accordance with the specificity of the given situation. These interventions have the purpose to stabilize the wood, regain of the mechanical resistance and, on occasions, the recreating of the missing portions, by means of intervention that subscribe to the scientific principles of restoration.

Key words: preservation, restoration, methodology of intervention, wooden panel, consolidation

Lucrarea are la bază expunerea cu argumentație oferită preponderent imagistic, a unor diferite aspecte cazuistice legate de intervențiile la panoul de lemn – suport al stratului pictural – și la sculptura policromă, cu prezentarea celor mai uzuale metode de intervenție pentru operațiuni de consolidare a panoului.

Principalele tipuri de degradări care survin la panourile de lemn pot fi încadrate diferențiat în câteva categorii funcție de originea acestora. Astfel pot fi menționate: depuneri superficiale și aderente, defecte de tehnică originală de execuție, intervenții ulterioare necorespunzătoare, degradări cauzate de dezvoltarea atacului biologic, degradări cauzate de fluctuații ale valorilor parametrilor de microclimat ș.a.

În practică efectele constatate ale degradărilor au de cele mai multe ori cauze multifactoriale, acțiunea coroborată a acestora fiind cea care duce la apariția degradărilor pe obiect. Astfel în ansamblul complexului etiopatogenic, factorii determinanți ai unor degradări vor fi influențați în cursul acțiunii lor de alți factori încadrați în categorii diferite, efectul final fiind unul variabil funcție de gradul de interacțiune a diferiților factori de degradare.

În ceea ce privește degradările care impun intervenții de consolidare la panoul de lemn, acestea sunt la rândul lor multifactoriale, neputând fi încadrate cu strictețe într-o anumită categorie.

Fig. 1. (a-h) Diferite aspecte cazuistice analizate

Prezentarea metodelor de consolidare a panoului de lemn propune ilustrarea principalelor tehnici de intervenție implementate la piesele care fac obiectul analizei cazuistice din lucrarea de față. În acest sens prima metodă ilustrată este cea a **consolidării** suportului de lemn cu **dibluri**.

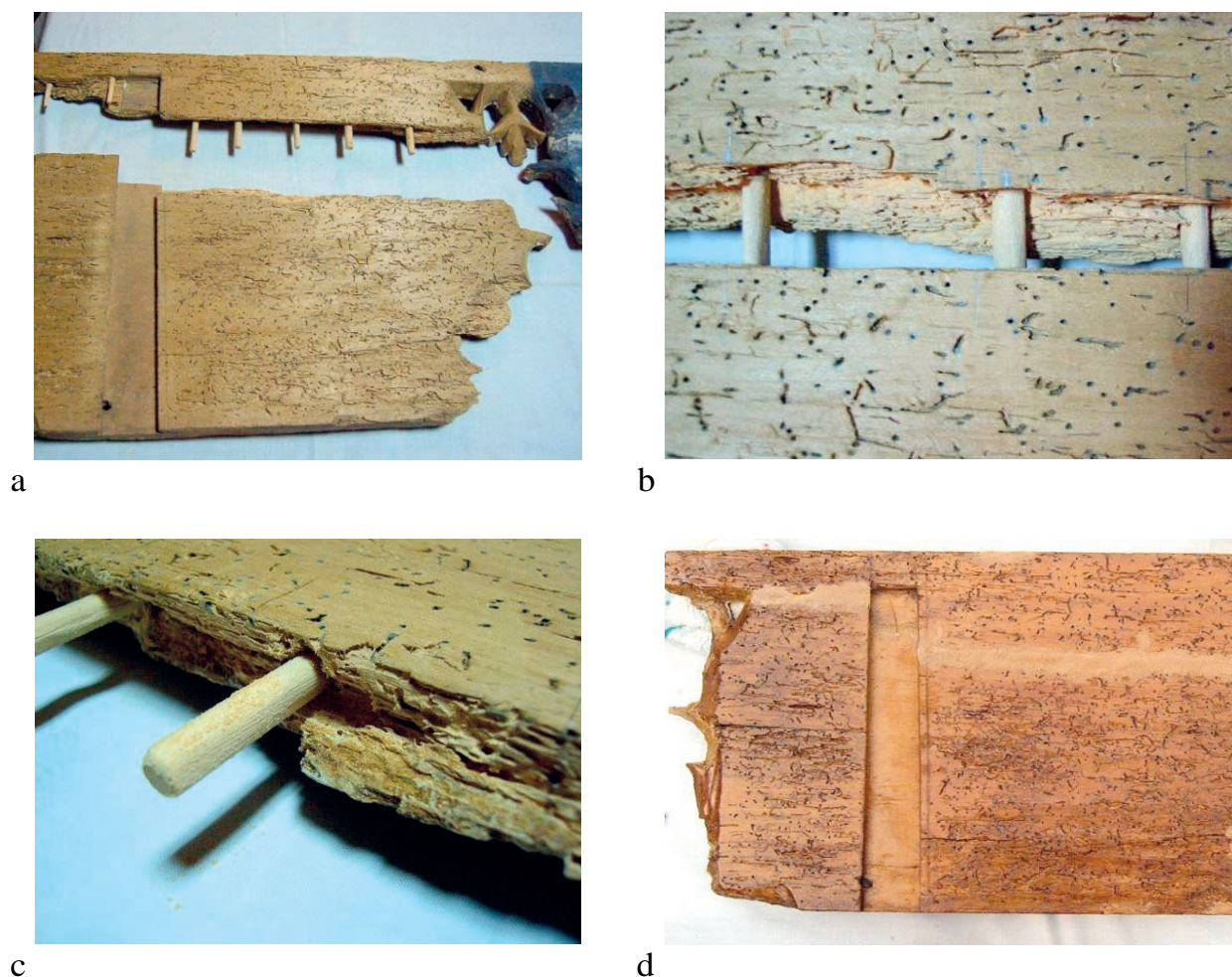

Fig. 2. (a-d) Diferite aspecte din cadrul operațiunii de consolidare cu ajutorul diblurilor a unui fragment de suport de lemn fracturat.

În cazul ilustrat la figura 2 fragmentul de lemn și-a pierdut rezistența mecanică în urma instalării și dezvoltării unui atac biologic al insectelor xilofage eșalonat pe mai multe generații, apărut pe fundalul unor condiții de microclimat impropriei conservării lemnului, fapt ce a dus la degradări fizico-mecanice și la acțiunea biodegradatoare inițială a microorganismelor (bacterii și fungi).

Lemnul friabilizat prezenta fracturi cu distanțare și rupturi, pentru consolidarea acestuia fiind necesară ranforsarea zonei de îmbinare a bucăților desprinse cu lemn nou. Astfel s-a optat pentru introducerea unor dibluri din lemn de esență moale (tei) uscat, stabilizat, aplicate cu o soluție de clei de oase în concentrație de 35%.

Pe versoul panoului în zona de îmbinare – după aducerea în plan a feței panoului – a rezultat o distanțare, pentru chituirea acesteia fiind folosit un material de umplere având la bază amestecul de soluție de clei de oase și rumeguș grosier pentru primele straturi, urmând ca cele de la suprafață să fie aplicate cu un chit din clei de oase și rumeguș fin. Metoda este argumentată de necesitatea completării stratificată, diferențiată a lacunelor profunde cu materiale compatibile cu tehnica originală de execuție.

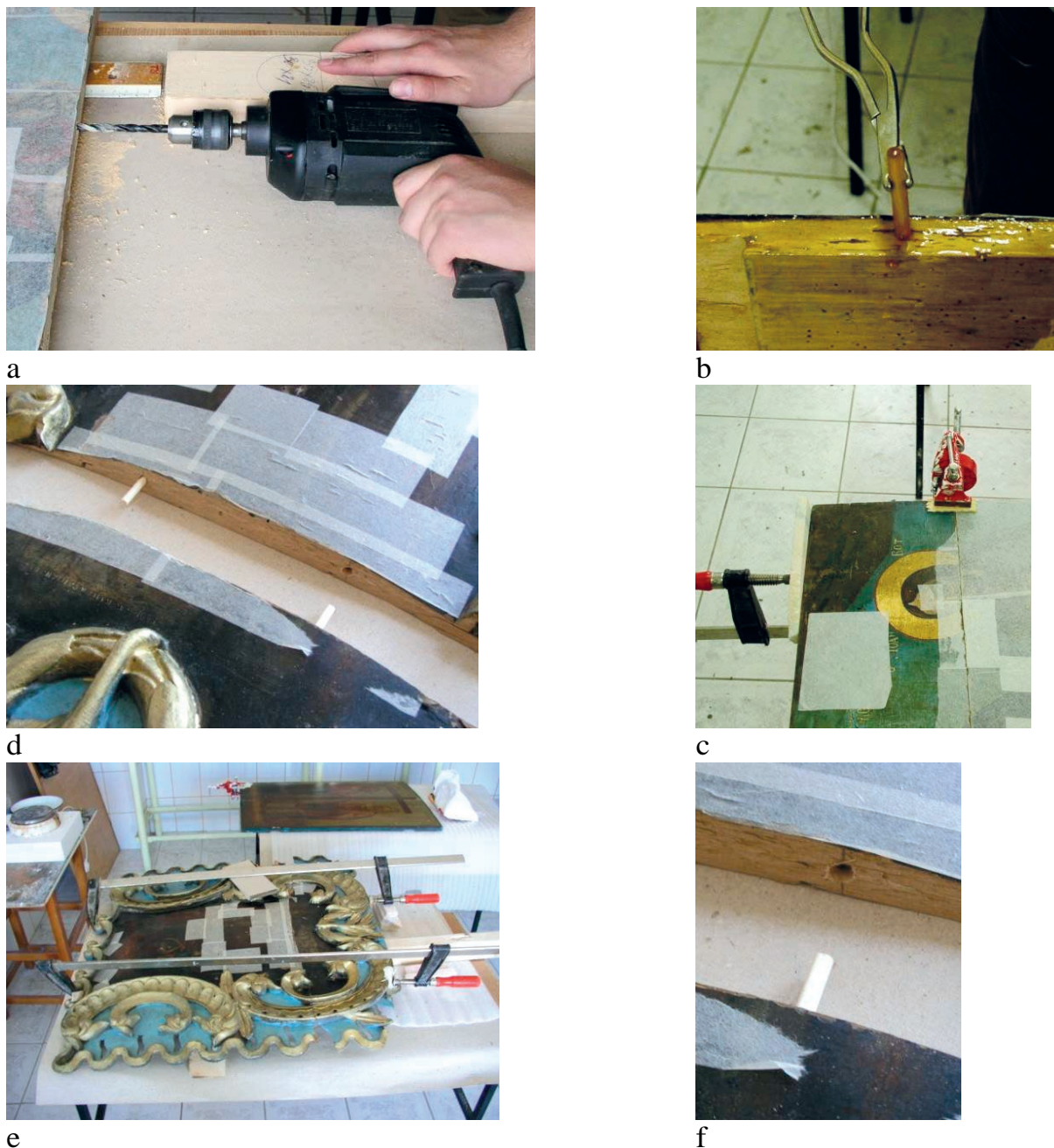

Fig. 3. (a-f) Aspecte metodologice ale operațiunii de consolidare cu ajutorul diblurilor a panourilor desprinse pe urma îmbinării originale.

În situația panourilor realizate din mai multe bucăți de lemn, tipologia degradării este de cele mai multe ori descrisă de cedarea pe urma îmbinării originale. Pierderea proprietăților liantului, urmată de tensionări mecanice, duce la desprinderea bucăților de lemn, factorul determinant fiind fluctuațiile parametrilor de microclimat.

Dacă structura lemnului nu este grav afectată de situația unui atac biologic și prezintă o rezistență mecanică relativ bună, fixarea în pârghii rigide pentru uscarea reîncleierii este o soluție care vine în ajutorul restauratorului, cu mențiunea faptului că obținerea planeității continue a feței pictate a panoului este prioritară.

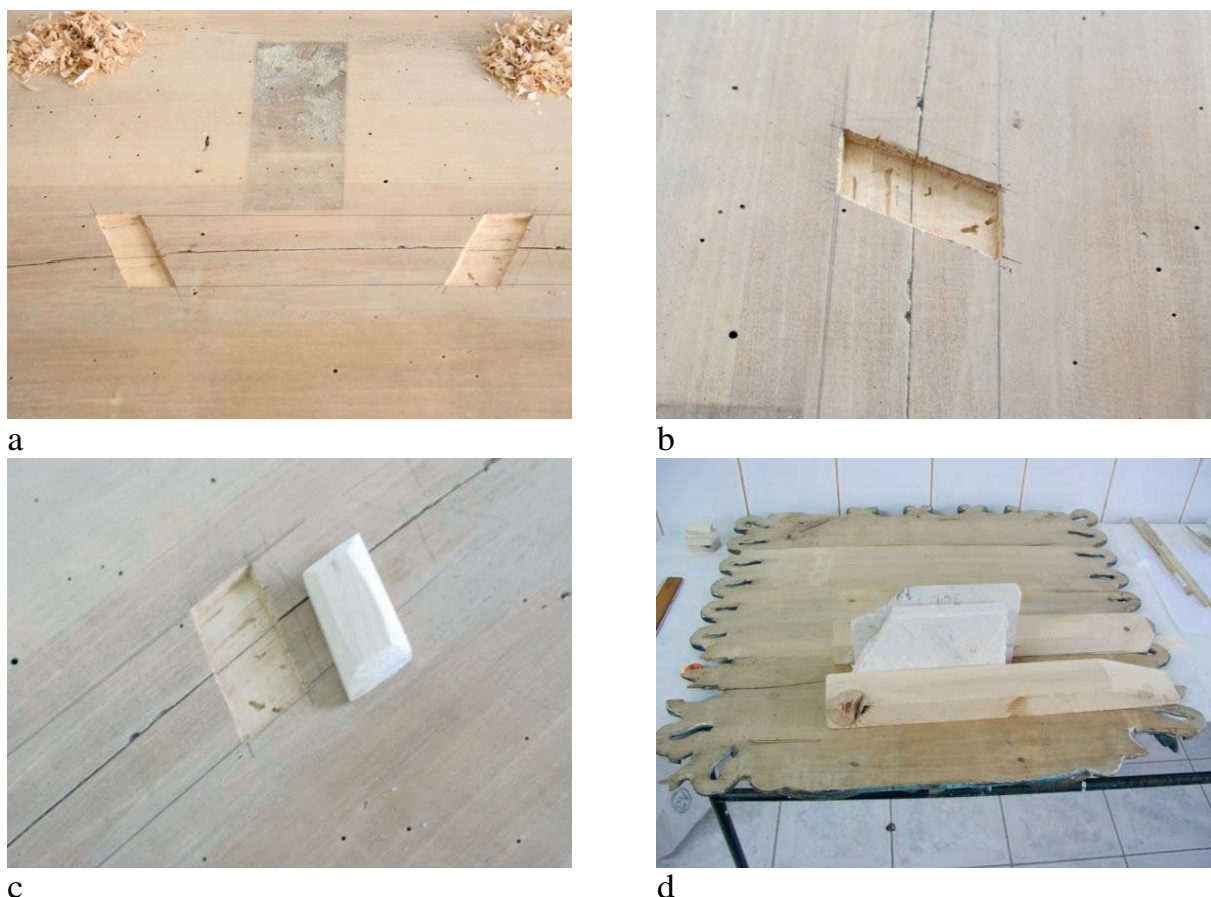
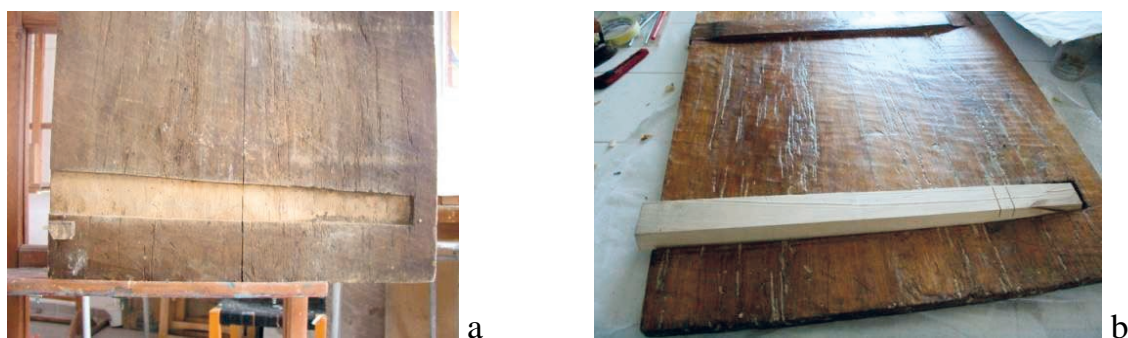

Fig. 4. (a-d) Ranforsarea panoului de lemn prin aplicare de tacheți îngropați.

Aplicarea de tacheți de lemn semi-îngropați reprezintă o soluție de sporire a rezistenței mecanice a îmbinărilor la panourile cu o grosime mai mică, unde poate exista susceptibilitatea cedării mai ușor în timp a îmbinării refăcute. Tacheții se confecționează din lemn de esență apropiată ca structură a fibrei și proprietăți mecanice cu cel original al panoului și se încheie în locașuri săpate pe versoul acestuia după dimensiunea fiecăruia.

În situația ilustrată la figura 4 aplicarea oblică a tacheților raportat la linia de îmbinare a bucăților panoului, este argumentată de nevoia unei rezistențe mecanice sporite având în vedere faptul că panoul reprezintă suportul unei icoane pendente cu sistem de prindere pe verticală.

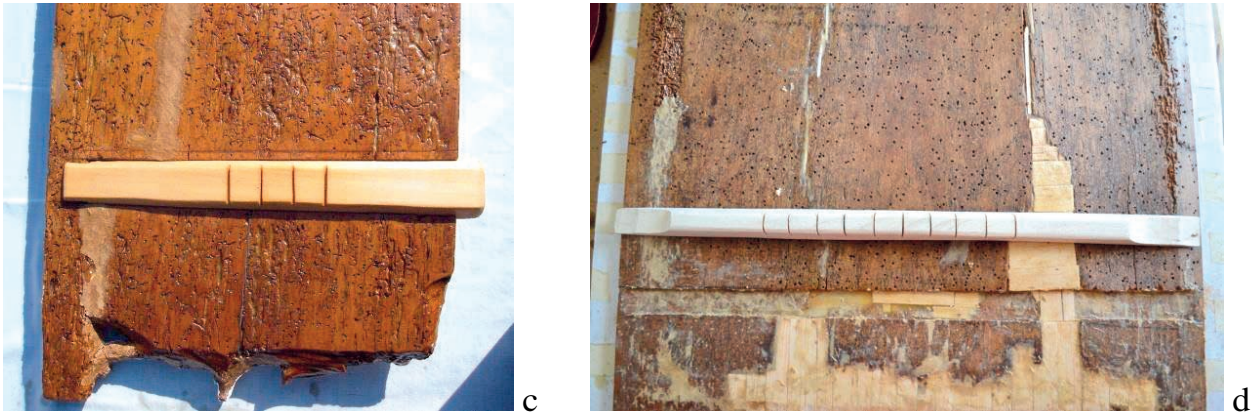

Fig. 5. (a-d) Aspecte cu înlocuirea traverselor deteriorate.

Panourile care au aplicate **traverse** ce au suferit degradări în urma cărora s-a pierdut rezistența mecanică a lemnului, se înlocuiesc folosindu-se lemn cu proprietăți similare esenței din care a fost confectionat panoul, uscat, stabilizat. Traversele se croiesc după forma canelurilor existente în suportul de lemn, fiind adaptate acestuia și se crestează transversal cu scopul de a putea ceda mai ușor eventualelor tensionări mecanice ulterioare. Traversele se fixează prin presare în locaș, nu se folosesc lianți pentru încheierea lor.

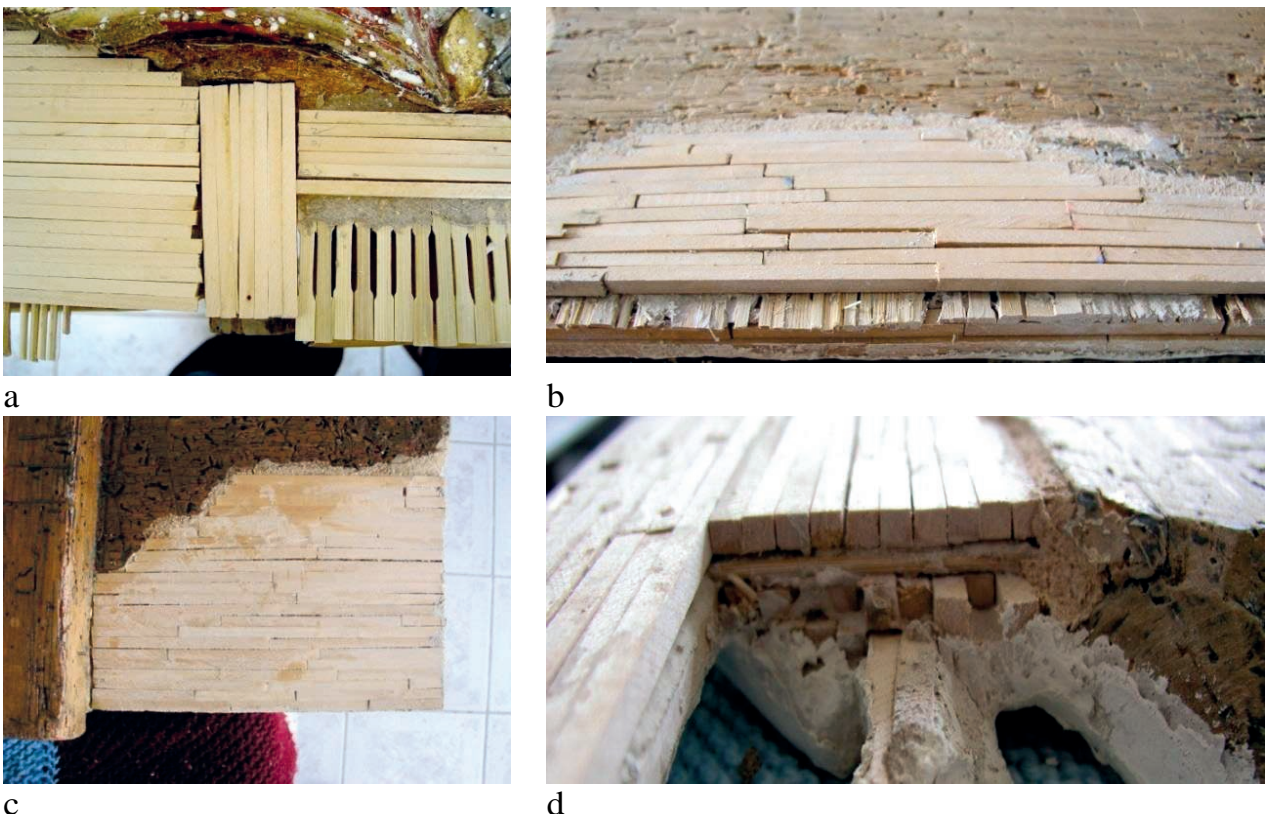

Fig. 6. (a-d) Aspecte din timpul operațiunii de completare prin parchetare cu refacerea părților lipsă din suportul de lemn.

Fig. 7. (a-d) Completarea suportului prin parchetare. Lacună rezultată în urma acțiunii biodegradatoare a microorganismelor (bacterii și fungi)

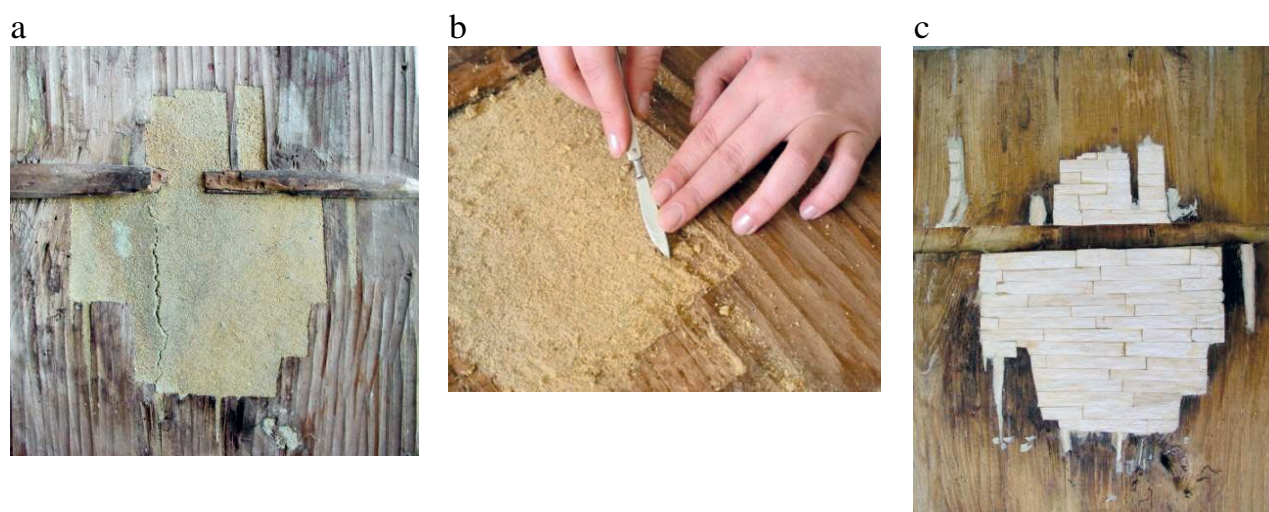

Fig. 8. (a-c) Completarea suportului prin parchetare. Lacuna provocată în urma biodeteriorării lemnului în zona de mijloc a suportului avea aplicată o intervenție de chituire anterioară necorespunzătoare.

Completarea suportului de lemn prin parchetare este o operațiune care are ca scop refacerea integrității panoului prin revenire stratificată, diferențiată cu bucăți de lemn nou. Metoda se adaptează particularităților specifice fiecărui caz în parte; tipul esenței de lemn, dimensiunile bucăților folosite, modul (succesiunea etapelor) de aplicare și liantul utilizat fiind alese funcție de analiza cazuistică, scopul final fiind găsirea celei mai bune soluții pentru situația respectivă.

În acest sens se pot folosi mai multe tipuri de esență lemnoasă (cu proprietăți și caracteristici diferite) cât și diverse tipuri de lianți și materiale de umplere. În lucrarea de față exemplificăm cu două metode diferite de realizare a completărilor prin parchetare ilustrate prin studiile de caz analizate.

În figura 6 (a-d) este prezentat exemplul realizării intervențiilor de parchetare cu două tipuri de lemn diferite ca proprietăți (tei și bambus) și ca liant un chit pe bază de clei animal amestecat cu rumeguș. Bucățile de lemn de bambus (elastice și rezistente) realizează o structură pe care este aplicată parchetarea propriu zisă din bucăți de lemn de tei, golurile dintre acestea fiind umplute cu amestecul de chituire care acționează și ca liant pentru parchetarea efectivă.

Un alt tip de intervenție de completare prin parchetare este ilustrat în figurile 7 (a-d) și 8 (a-c). Lacunele din suportul de lemn au fost provocate de acțiunea biodegradatoare a microorganismelor pe fundalul excesului de umiditate din substrat. Dat fiind suportul fragilizat cu rezistență mecanică scăzută, s-a optat pentru un lemn ușor (balsa) cu o densitate apropiată de cea a lemnului degradat din structura panoului. Opțiunea pentru liant a fost de asemenea diferită, parchetarea fiind legată cu un amestec de ceară și colofoniu (soluție folosită la impregnarea lemnului).

Pregătirea zonei de parchetare a impus îndepărtarea materialului original necoeziv cât și, în una din situații, decaparea mecanică a unei intervenții de chituire anterioară efectuată necorespunzător cu un amestec de rumeguș și clei animal. Soluția de clei care a fost folosită în concentrație prea mare a dus la obținerea unui chit rigid, dur, cu indice de contracție prea mare raportat la gradul de friabilitate a lemnului original, ceea ce a dus la tensiuni mecanice suplimentare și implicit la accentuarea degradărilor panoului de lemn.

În cazul panourilor care prezintă sculptură policromă poate fi întâlnită situația nevoii de a **reface** parțial **forma sculptată**. Metoda abordată în acest sens este una similară procedurii de parchetare cu particularitatea refacerii volumetriei elementelor sculptate. Operațiunea este argumentată principal de existența indiciilor certe legate de aspectul inițial al formei care urmează să fie reconstituită.

În sensul celor menționate, în lucrarea de față facem referire la două situații particulare, care se deosebesc prin prisma materialelor implicate în abordarea metodologică a intervenției. În prima situație (figura 9) reconstituirea formei sculptate utilizează materiale similare cu cele folosite la parchetarea ilustrată în figura 6. Astfel reconstrucția etapizată a formei folosește succesiv bucăți de lemn de tei de diferite dimensiuni legate cu chit din rumeguș și clei animal, ulterior fiind aplicate pentru modelarea formei straturi de chit din rumeguș fin, praf de cretă și clei animal, pentru ca suprafața finală să fie finisată cu un amestec de praf de cretă și clei. (grund).

În cea de-a doua situație (figura 10), refacerea formei sculptate este realizată prin modelarea unui material plastic obținut din amestecul unei rășini sintetice cu întăritor

(de tip epoxidic) cu rumeguș fin aplicat peste o piesă din lemn traforată după forma bucatii lipsă cu rol de structură de rezistență. Opțiunea pentru un material liant sintetic este argumentată de incompatibilitatea cleiului animal cu suprafața lemnului original, care fiind supus unor repetate intervenții de repictare în timp cu diferite tipuri de materiale, îndepărtate ulterior cu solvenți organici; a dus la remanența pe suprafață a unor rezidui de materii grase ce împiedică aderența cleiului organic natural.

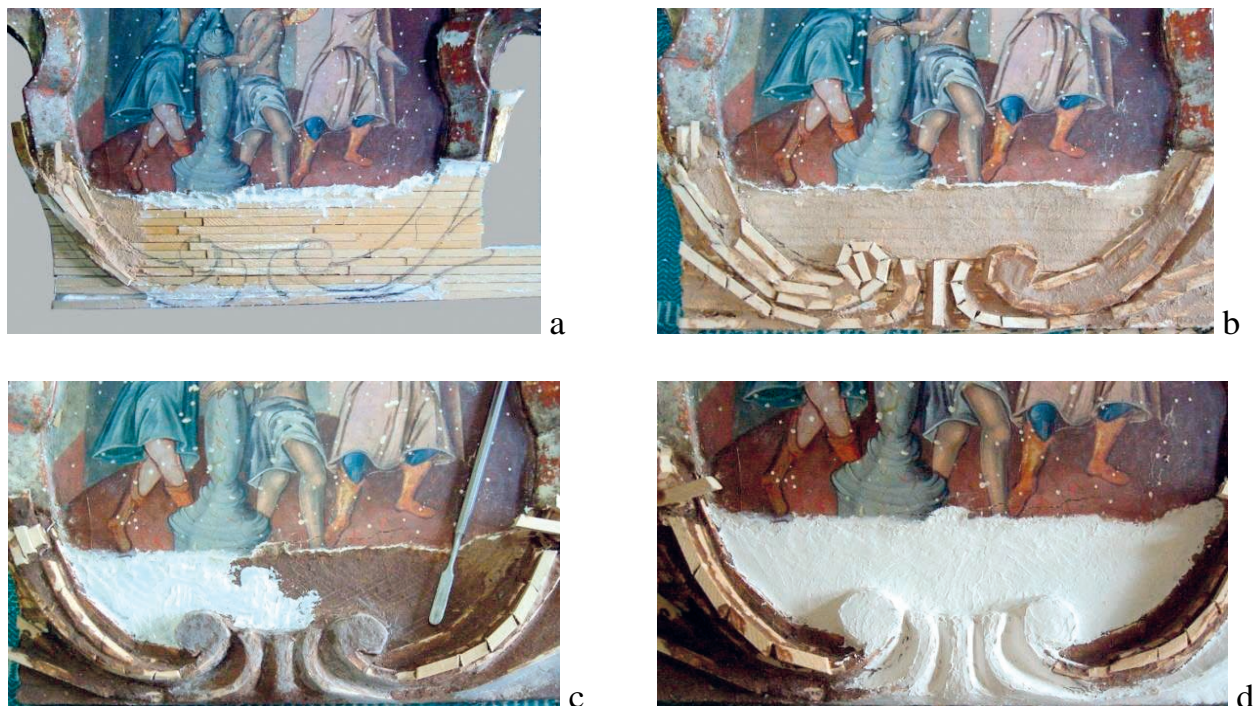

Fig. 9. (a-d) Refacerea formei sculptate prin completare stratificată.

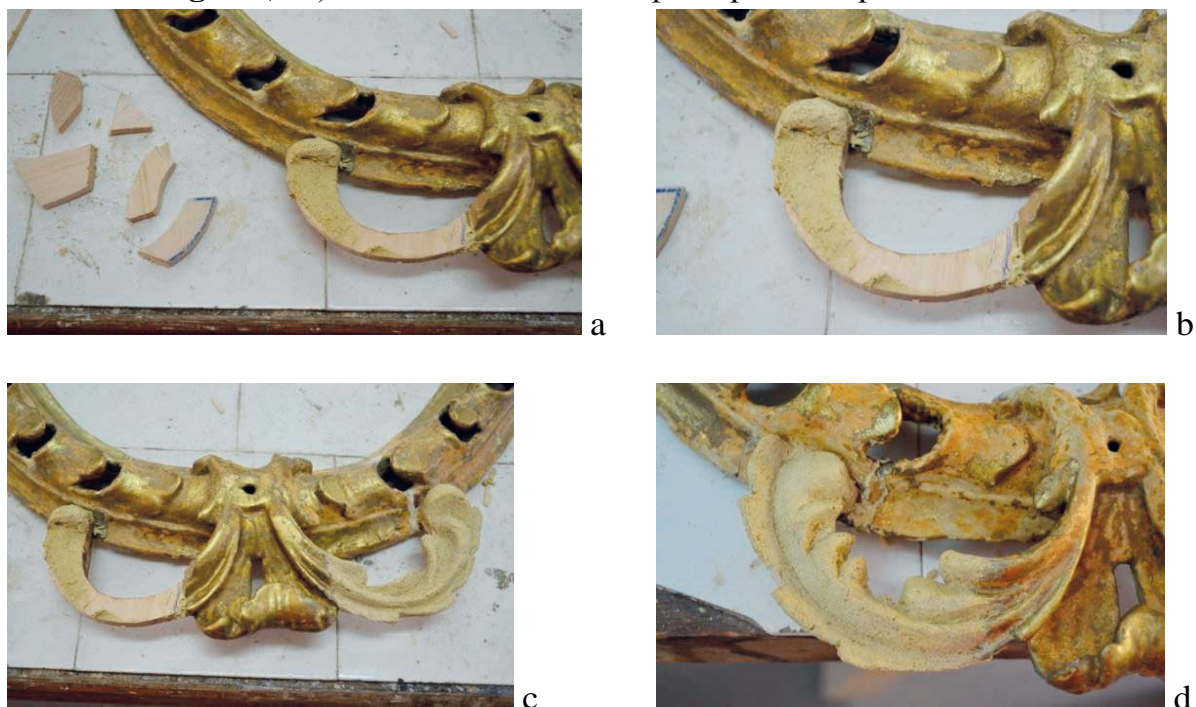

Fig. 10. (a-d) Reconstituirea formei sculptate prin modelare cu chit plastic.

Ultima dintre intervențiile de consolidare diferențiată a suportului de lemn pe care ne-am propus să le prezentăm este **impregnarea** acestuia. Scopul metodei este unul care se justifică în două direcții. Prima dintre acestea este cea a nevoii de peliculizare a panoului de lemn pentru a asigura impermeabilitatea, stabilizarea acestuia. A doua reprezintă refacerea rezistenței mecanice în situațiile în care panoul de lemn este într-o stare mai avansată de degradare cu friabilizare și implicit o rezistență mecanică redusă.

Materialele utilizate pentru impregnare sunt variate, alegerea lor fiind argumentată de particularitățile cazuistice – este importantă alegerea celui mai potrivit material pentru situația dată. Sunt folosite materiale de origine naturală (ceară și colofoniu) cât și sintetice (ceruri de sinteză – parafine, consolidanți acrilici – polimeri sintetici, dizolvați în diferite tipuri de solvenți ca vehiculant).

În ceea ce privește exemplificarea oferită în lucrarea de față, metoda ilustrată (figura 11) este cea în care sunt folosite materiale de origine naturală (amestec de ceară și colofoniu vehiculat cu un solvent organic). Metoda are avantajul de a fi testată în timp (fiind cea mai larg utilizată pentru impregnarea suportului de lemn), interacțiunile dintre materiale și proprietățile acestora fiind cunoscute.

Fiind un amestec termoplastic materialul de impregnare se aplică la cald, lichefiat, cu reveniri succesive în situațiile în care sunt necesare impregnări mai profunde. Rezistența mecanică a amestecului după răcire este dată de prezența și proporția rășinii de colofoniu. De asemenea materialul are proprietăți hidrofuge și anumite calități biocide și repelente.

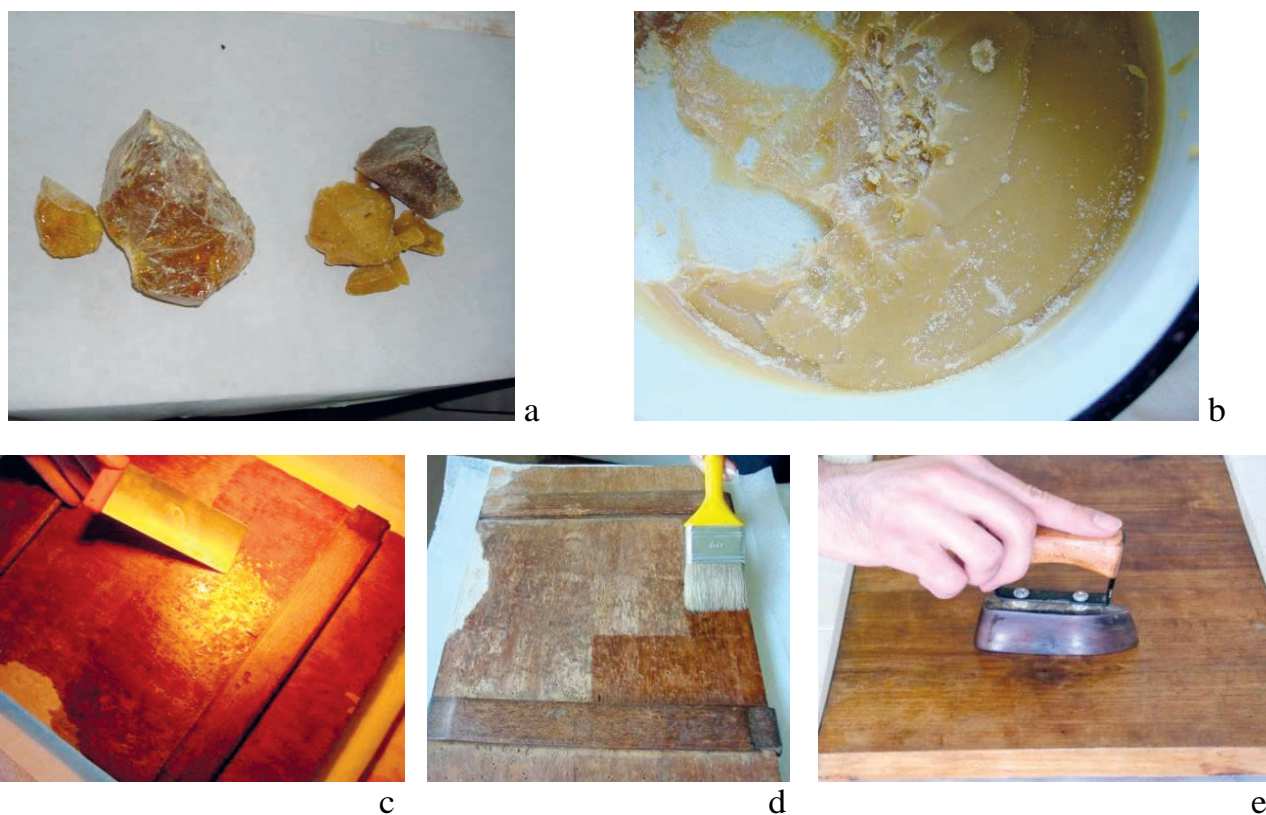

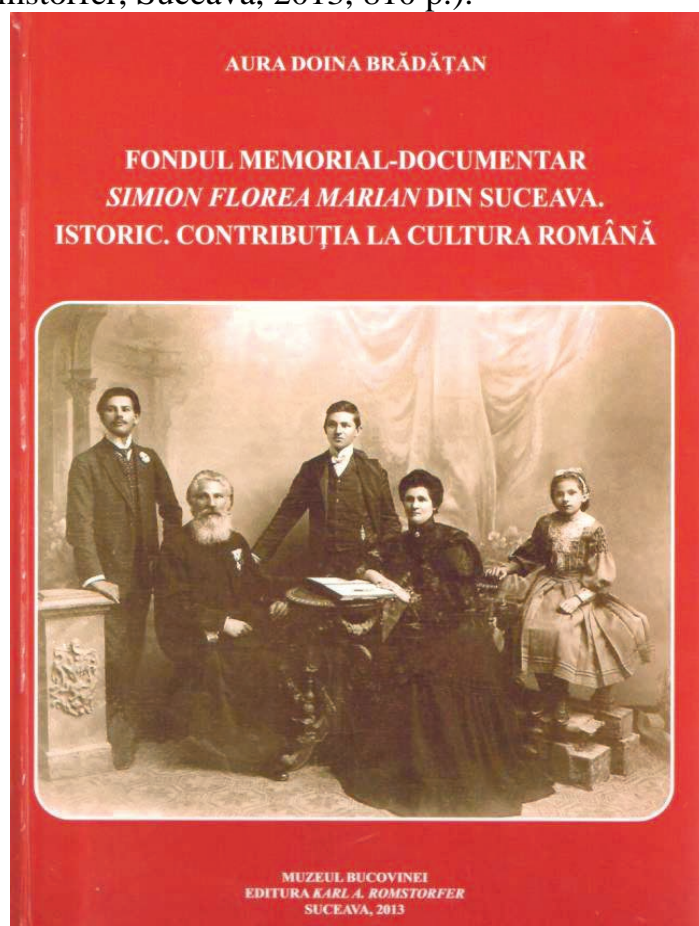
Fig. 11. (a-e) Aspecte ale materialelor care compun amestecul de impregnare și metode de aplicare.

CA O VESTALĂ SLUJIND ÎNTR-UN TEMPLU

(Aura Doina Brădăţan, *Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian”. Istoric. Contribuţia la cultura română*, Muzeul Bucovinei, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2013, 810 p.)

Mihai IACOBESCU

Ne-a fost dat anul acesta - când, în luna iunie 2014 se împlinesc patru decenii de când s-a inaugurat şi dat în folosinţă Casa memorială *Simion Florea Marian* - ca, poposind ca de obicei în această împărăţie a cărţilor şi documentelor, urmaşa şi fiica adoptivă a marelui savant, Aura Doina Brădăţan, să ne dăruie o carte. E o carte cu totul şi cu totul aparte, unică, exemplară. Ea se cheamă *Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian”. Istoric. Contribuţia la cultura română* (Muzeul Bucovinei, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2013, 810 p.).

Format mare, cartonată, voluminoasă, cartea aceasta - ne anunţă autoarea, pe reversul foii de gardă, care conţine o frumoasă dedicaţie, *un modest omagiu adus preotului academician Simion Florea Marian şi familiei Maria şi Mihai Cărauşu, fondatorii valorosului aşezământ cultural* - s-a constituit în teza sa de doctorat, susţinută

În anul 2011 la Facultatea de Științe Umaniste a Universității *Valahia* din Târgoviște, la care a obținut calificativul *Foarte Bine* și *Magna cum laude*. Prin conținutul extrem de bogat, prin pasiunea, competența și caracterul exhaustiv al cercetării și abordării temei, prin mesajul înalt și profund pe care îl transmite cititorilor și specialiștilor, cartea reprezintă *Evanghelia* acestei unități muzeale, cum - fără nici o exagerare, nu am întâlnit o a doua de acest fel în țară.

Să lămurim și de ce îndrăznim s-o numim pe autoare urmașă vrednică, fiică adoptivă a marelui enciclopedist, etnograf și folclorist. Ea s-a născut la Suceava, la 1 decembrie 1963. A absolvit Facultatea de Litere în cadrul Universității *Al. I. Cuza* de Iași. Din anul 1990 lucrează la Casa memorială *Simion Florea Marian*. Ea și-a câștigat acest statut de cea mai vrednică urmașă și fiică adoptivă a acestui titan al culturii românești după ce, după o cercetare și prelucrare benedictină de două decenii bune, a publicat, între anii 2008 și 2010, cel mai voluminos, dar și cel mai important manuscris pe care acesta ni l-a lăsat, *Botanica poporană română*, în trei volume, însumând 2160 de pagini, ediție *Princeps*, pentru care a întocmit indice la Botanică, indice la capitole, a stabilit textul, a întocmit indicele de informatori și bibliografia lucrării și pentru care, în anul 2010, a primit Premiul *Simion Florea Marian* în domeniul etnografiei și folclorului, acordat de Academia Română. Dacă ar fi trăit, marele savant i-ar fi mulțumit negreșit, fiindcă această lucrare e o capodoperă a înțelepciunii, culturii și medicinei populare, care se adresează deopotrivă filosofilor, medicilor, lingviștilor, botaniștilor, etnografilor etc. și tuturor celor care vor să afle vastele cunoștințe, pe cât de bogate, pe atât de folositoare ale țaranului român, care nu e cu nimic mai prejos decât intelectualii centrelor urbane, ci dimpotrivă, are o uriașă cultură populară, o vastă înțelepciune și inegalabilă experiență de viață.

Noua lucrare a Aurei Doina Brădățan impresionează prin cercetarea migăloasă, riguroasă, completă a patrimoniului acestui templu al spiritualității românești, prin frumusețea și claritatea limbii în care ni-l prezintă, prin îndemnul tainic și nemărturisit de a păstra, cerceta și îmbogăți ceea ce ne-a lăsat acest inegalabil și admirabil înaintaș.

Cele 810 pagini ale cărții sunt ordonate, structurate, prezentate într-o succesiune logică, cronologică, tematică ce denotă deopotrivă pasiunea, perseverența, răbdarea, competența și experiența Aurei Doina Brădățan, care s-a identificat cu idealul profesiei pe care l-a îmbrățișat întocmai ca o vestală care slujea cu credință în templul ce i s-a dat. Simpla înșiruire a conținutului și câteva date esențiale despre comorile bogate ale acestei unități muzeale pot fi o irezistibilă invitație pentru cititorul de rând, dar și pentru specialistul dornic să învețe din comorile strânse de acest înaintaș și din exemplul muncii sale în slujba neamului. *Simion Florea Marian - o viață în slujba culturii neamului românesc* formează primul capitol, în care Aura Doina Brădățan ne introduce în contextul istoric al microcosmosului acestuia: familia, copilăria, anii de școală, contactele cu Suceava și cu Transilvania, pregătirea ca teolog și crâmpenie din viața de păstor, de duhovnic și educator, de formator de suflete, preot cărturar și profesor la Gimnaziul din Suceava, afirmarea și consacrarea ca polihistor și lucrător spiritual în Academia Română; sfârșitul timpuriu și prețuirea ce i-au arătat-o contemporanii și urmașii. Capitolele următoare sunt închinete comorilor spirituale adunate și lăuate: istoricul *casei câștigate cu condeiul* și colecțiile adăpostite în fosta sa locuință, soarta casei, diversele restaurări, moștenirea materială și cea culturală, destinul casei și

comorilor sale în epoca vechiului regim, strădaniile pentru salvarea casei și a patrimoniului ei, situația casei în contemporaneitate; înființarea Casei memoriale, expoziția permanentă și colecțiile ce le posedă: 9.598 de cărți, periodice, reviste românești și străine, 2.455 de documente istorice, culturale, cartografice, personale și familiale; 2.958 de scrisori, 945 de manuscrise, 5.400 de fotografii cu valoare de documente, 2.285 ale donații valoroase. Există încă manuscrise care își așteaptă valorificarea.

Aura Doina Brădățan a voit prin cartea sa nu numai să analizeze și să sugereze valoarea imensă a patrimoniului de interes național și universal lăsat de Simion Florea Marian, ci să *reveleze noi și senzaționale căi de a valorifica opera acestui polihistor, adunată într-un adevărat laborator de creație, ce doar acum poate fi corect perceput.*

Așa cum apreciază conductorul de doctorat al Aurei Doina Brădățan, Ioan Opreș, în centrul acestei cărți exemplare *descifrăm Omul Simion Florea Marian (1847-1907), un enciclopedist de o simplitate copleșitoare, afirmat în folclor, etnografie, cromatică, ornitologie, entomologie, botanică, zoologie, dar și ca un istoric [...] dovadă că aparținea, ca academician, Secțiunii Istorice și nu celei de folclor.*

Autoarea îmbină textul propriu-zis al prezentării tezaurului de valori al Casei memorial-documentare cu lista manuscriselor, titlul și conținutul rezumativ al acestora, corespondența către Simion Florea Marian, denumirea, rezumatul și descrierea documentului; Anexe, cuprinzând, selectiv: fotografii personale, familiale, obiecte memoriale, decorații, facsimile, documente, manuscrise, corespondență.

Cartea Aurei Doina Brădățan a stârnit deja admirația specialiștilor care i-au citit-o. Prof. univ. dr. Ioan Opreș o caracteriza drept *cercetător cu vocație, atașată pe viață de muzeografie*; ea a realizat *o redutabilă monografie, în care apar în detaliu datele biografice și, mai ales, evaluări ale operei scrise a savantului bucovinean, acum descifrată și semnalată în mod ireproșabil; fiecare capitol se distinge prin rigoarea compunerii, prin valențele științifice, prin multiplele posibilități de a orienta cercetarea.* Academicianul Dumitru Murariu scrie și el: *Lucrarea este impresionantă și la propriu și la figurat și se impune ca o lucrare științifică de referință în domeniu.* Dr. Georgeta Roșu consideră lucrarea *un document științific inedit care readuce în atenția mediului academic acest domeniu al culturii și spiritualității românești și pune într-o lumină nouă, bogată personalitate multilaterală a lui Simion Florea Marian; Interesant și cutremurător este subcapitolul în care sunt prezentate și demersurile și eforturile întreprinse de moștenitori pentru salvarea imobilului de la demolare și eforturile pentru înființarea expoziției memoriale; informațiile prezentate sunt susținute printr-un număr de peste 1.200 de note la subsolul paginilor*, scrie conf. univ. dr. Paula Popoiu.

Dintre manuscrisele adăpostite de Casa memorială *Simion Florea Marian*, autoarea a mai publicat lucrările lui Dragoș Vitencu: *Cernăuțiul meu* (ediție princeps, 2008), *Scrisori de la Dumnezeu* (ediție princeps, 2012).

Da! Iată numai câteva motive pentru a o socoti pe Aura Doina Brădățan o urmașă vrednică a lui Simion Florea Marian, o fiică spirituală a acestuia, aidoma unei vestale din Antichitate care întreține focul sacru din templul lăsat de savant, slujind cu credință, pasiune, competență, cu har și cu dar, exemplar.

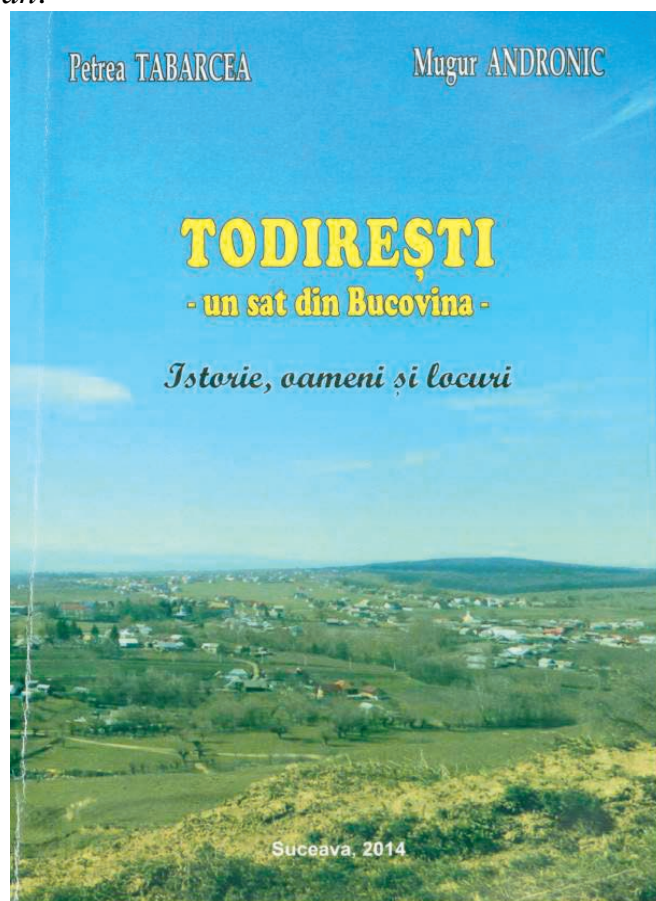
Ctitorii Fondului memorial-documentar *Simion Florea Marian* din Suceava:
Maria și Mihai Cărașu, alături de fiul lor, unicul nepot al lui S. Fl. Marian,
Constantin-Dimitrie, dispărut în al doilea război mondial (fotografie din anul 1937).

Petrea TABARCEA, Mugur ANDRONIC, *TODIREȘTI - UN SAT DIN BUCOVINA. ISTORIE, OAMENI, LOCURI*, SUCEAVA, 2014, 400 PAG.

Vasile DIACON

Monografia comunei Todirești a devenit cea de-a XII-a carte apărută în generoasa serie de tipărituri „Pagini din istoria și cultura Bucovinei”, editată și finanțată de către Societatea Culturală „Ștefan cel Mare”- Bucovina din Suceava. Lucrarea, prefăcută de către Vasile Avram, primarul comunei cu același nume, debutează cu un capitol dedicat cadrului geografic și istoric al localității, semnat de dr. Mugur Andronic.

Încă de la început trebuie specificat că nu există multe sate în România care au beneficiat precum Todireștiul, de atâtea campanii și șantiere arheologice în siturile care le deține, toate inițiate și conduse de către cel de-al doilea autor al cărții. Prin urmare, acestuia i-a revenit o sarcină obligatorie de-a redacta și următorul capitol, *Memoria pământului todireștean*.

Principalele informații ale acestuia, este bine de știut, sunt analizate și integrate rezultatelor întregii cercetări de teren pe care autorul le-a desfășurat cu pasiune și tenacitate, mai bine de un deceniu, în întreg bazinul hidrografic al Solonețului, totalizând circa 217 km².

Un loc distinct în acest capitol revine săpăturilor arheologice din punctul „La Nuci”, în urma cărora au fost dezvelite urmele unui număr de 46 de locuințe (cele mai vechi din prima epocă a fierului), dintre care 43 aparțin secolelor IV-VI d. Chr. În plus, au fost cercetate și o serie de vetre și cuptoare exterioare, ca și unele gropi menajere. Situl este deosebit de important deoarece face trecerea de la cultura Sântana de Mureș la cea în care își fac apariția slavii, fiind vorba astfel despre o perioadă de tranziție încă puțin cunoscută și care a născut controverse.

Un subcapitol aparte este dedicat descoperirilor din Hallstatt, ele făcând parte dintr-o așezare de mari proporții ce se întindea de-a lungul văii Solonețului în acest sector.

De asemenea, sunt prezentate și rezultatele unor sondaje arheologice în punctul „Săliște”, cu vestigii dacice de epocă romană (sec. II d. Chr.), din secolul al IV d. Chr., dar și din evul mediu (sec. XIV), ultimele aparținând perioadei de început a satului medieval.

Al treilea capitol al monografiei, realizat de Petrea Tabarcea, ca și următoarele, tratează *Istoria satului Todirești* de pe apa râului Soloneț, așa cum este numită localitatea în majoritatea documentelor care au ajuns până la noi.

Primul proprietar cunoscut al satului, de la care i se trage și numele de altfel, a fost Toader Badevici, un boier care avea privilegiu de la Alexandru cel Bun – așa cum reiese dintr-un document emis de Petru Rareș, în anul 1531, martie 7, la Vaslui, în care apare pentru prima dată numele localității, anume *Toderești pe Soloneț*, de la care ajunge în proprietatea nepoatei, Marena, fiica lui Fădor Pițurca, pe care o găsim în ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare, când vinde atât satul cât și muntele Toderescul lui Gavril Totrușan, ajuns mai târziu mare logofăt.

Satul *Toderești pe Soloneț* este indicat fără a i se preciza numele: *din jos de Vlad Negrul unde a fost popa Matii*, în actul din anul 1490, martie 15, prin care Ștefan cel Mare a întărit sfintei episcopii de la Rădăuți mai multe sate care au fost date anterior *de bunicul nostru Alexandru voievod și care sunt scrise în privilegiul bunicului nostru Alexandru voievod și care este la această episcopie a noastră*.

Documentele de mai sus demonstrează existența satului Toderești pe Soloneț din vremea lui Alexandru cel Bun și păstrarea proprietății boierești în mod continuu până la 1531 și în continuare, infirmându-se aprecierile unor analiști care îl confundă cu un alt sat Todirești, aflat pe valea Moldovei, sub stăpânirea mănăstirii Moldovița, care îl cedează domniei pe la 1439, diferit de satul care face obiectul monografiei pe care o discutăm.

În continuare, se prezintă într-o analiză documentată evoluția stăpânirii satului Todirești pe Soloneț prin trecerea la Nastasia, fiica marelui logofăt Gavril Totrușan și la urmașul ei Gligorie Udrea, numit *cel Bătrân* sau *cel Orb*, din Părhăuți, sat vecin, aflat în prezent în aceeași comună, Todirești. Marele vătaf Udrea se înrudea prin soția sa cu familia lui Luca Arbure, urmașii pe linie feminină ai acestuia din urmă stăpânind mai multe moșii din jurul satului Todirești. Deoarece Gligorie Udrea și soția sa au dăruit mănăstirii Moldovița, în jurul anilor 1590-1595, *Muntele Toderesc* despre care știm din documentul din anul 1531 martie 7 că venea tot de la Toader Badevici din vremea lui

Alexandru cel Bun, se infirmă părerea unor istorici care l-au confundat cu dealul Osoi de la limita satului Todirești spre Părhăuți.

Proprietatea asupra satului Todirești trece la Toader Murguleț, la fiii lui, Ipatie și Andrei - așa cum este dovedit cu mai multe documente de la voievodul Vasile Lupu -, apoi la copiii și ginerele celui de-al doilea.

Următoarea perioadă de circa 100 de ani până s-a ajuns sub ocupația austriacă a fost foarte zbuciumată, atât pentru satul Todirești cât și pentru toate celelalte localități din zonă. Se menționează dispariția satelor vecine: Hrințești, Berindești și Săsciori. Abia în anul 1779, mai 21, așa cum reiese dintr-un lung document, dar care a ajuns la noi numai în traducere germană, cu destul de multe neclarități, spătarul Darie Donici și ginerele său marele pitar Toma Carp reintră în posesia moșiei menționate după un proces cu șătrarul Alexandru Davidel, primul dovedind că se trage din familia Murguleț. Aici se infirmă părerile unor istorici precum că stăpânul satului ar fi fost un anume Dimitrie Darie.

Satul Todirești fiind deja sub stăpânire austriacă, iar Darie Donici și Toma Carp trăind în Moldova, nu a trecut mult timp și moșia a fost vândută în anul 1781 armeanului Nicolae, viitor baron Capri, urmașii săi reușind să fie proprietari până în anul 1901, când ajunge la Kalman și Iankel Fischer de religie mozaică. Ultima familie a rămas în sat până la naționalizare.

Evoluția istorică a satului Todirești pe Soloneț a fost dovedită cu documente care au ajuns până la noi sau care au fost menționate în textul altor acte din vremea lui Alexandru cel Bun în mod continuu până la naționalizarea din anul 1948, reflectând efortul de cercetare deosebit al autorului Petrea Tabarcea, fiu al satului. De asemenea, cunoscutul arheolog și istoric Mugur Andronic, prin descoperirile făcute în mai multe situri din satul Todirești a confirmat existența unor urme de viețuire pe aceste locuri încă din vremea dacilor și a demonstrat că vatra satului actual poate fi datată chiar înainte de Alexandru cel Bun, în vremea descălecatului, ceea ce este de înțeles dacă se menționează că satul se află la circa 20-25 km în centrul unei arii care cuprinde, în ordine, așezările Rădăuți, Siret, Suceava, Baia și Voroneț.

Capitolul al treilea face o trecere detaliată în revistă a învățământului de pe aceste meleaguri ale ținutului Suceava, de la formele de început continuate prin înființarea în anul 1890 a școlii din localitate. S-a demonstrat că existau localnici cu știință de carte cu mult înaintea apariției școlii, unii dintre ei colaborând la realizarea unor hărți ale zonei, semnând acele hărți și rămânând chiar cu porecla de „hărtierul”. Au fost evocate principalele momente ale dezvoltării învățământului, activitatea învățătorilor și profesorilor începând de la primul director, armeanul Garabet Gaina, până în prezent, fiind redați și absolvenții școlii pe o perioadă de peste un secol.

Pe larg este înfățișată și activitatea bisericii ortodoxe din Todirești, care începe cu nominalizarea din documentul lui Ștefan cel Mare, din anul 1490, martie 15, cu *popa Matii*. Evoluția vieții bisericești a satului după anul 1800 s-a făcut în baza documentelor de stare civilă, stabilindu-se principalele etape precum și preoții, dascălii și pălimarii până în prezent. Un loc aparte îl ocupă în cercetarea monografică analiza datelor privind construcția bisericii vechi, existente și astăzi, și a bisericii noi a satului. S-au adus

elemente importante pentru specialiști în vederea cercetării și stabilirii exacte a anului construcției bisericii vechi sau eventual a mutării acesteia din alt loc în Todirești, în anii 1781-1782. Au fost prezentate personalitățile satului din sfera bisericească, atât cele cu activitățile desfășurate în Todirești, dar și cele care, remarcându-se, au ajuns în funcții importante în alte localități.

În cel de-al cincilea capitol au fost discutate informațiile toponimice locale pe baza informațiilor obținute de pe teren, dar și pe baza unor hărți vechi cadastrale sau mai noi, de pe satelit. Astfel, a fost surprins și modul în care au evoluat cele două cătune: Pietroasa și Todirești, care au stat la baza constituirii satului actual. Un loc important l-a reprezentat analiza privind vatra satului de-a lungul timpului în urma cercetărilor făcute de arheologul Mugur Andronic în mai multe situri, dar și a studiului documentelor privitoare la curtea boierească, aflate în arhivele naționale, efectuate de Petrea Tabarcea.

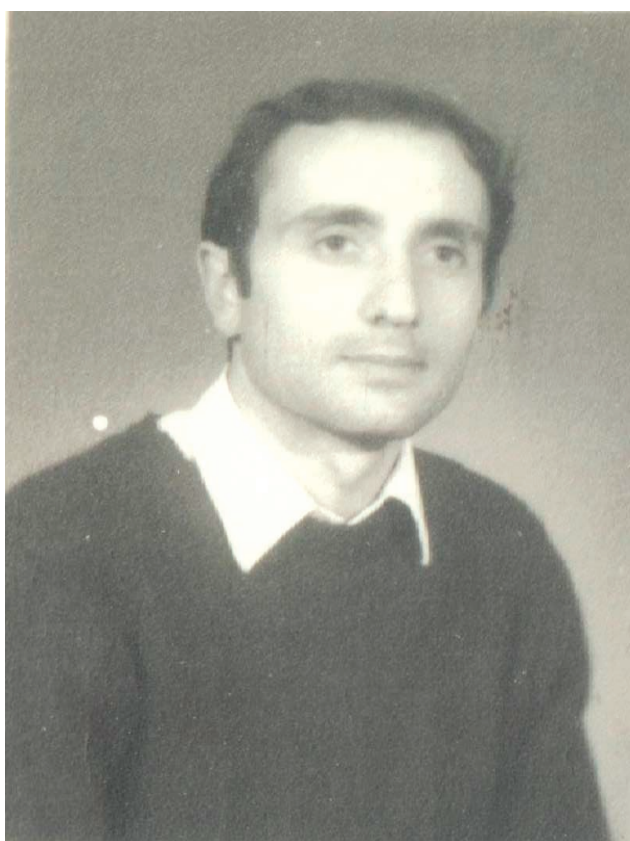
Ultimul capitol a fost dedicat fiilor satului, realizându-se în premieră arborele genealogic al principalelor familii din sat: Avram, Bădăluță, Bejenar, Ciocârlan, Cozmaciuc, Ignat, Munteanu, Rădășan, Râpan, Săvuț, Seserman, Tabarcea, Tipa, dar și al altora, începând pentru unele dintre acestea de pe la 1740 până în prezent. În această ordine de idei, trebuie spus că prezenta lucrare a realizat cea mai profundă cercetare de genealogie rurală dintre studiile monografice de până acum, publicate în Bucovina. De asemenea s-au adus unele informații noi despre familiile boierești Capri, Tăutu și Calmuțchi.

Concluzionând, considerăm prezenta carte nu numai o reușită, dar și un bun exemplu de profesionalism, demn de urmat pentru viitorii autori de astfel de studii monografice.

OBITUARIA

IN MEMORIAM MIHAI VASILIU (1943-2014)

Angela ANEA, Liliana FLUTUR

S-a stins din viață, la 19 august 2014 în Suceava, profesorul Mihai Vasiliu, cunoscut muzeograf și cercetător al naturii.

Născut la 31 octombrie 1943 în orașul Chișinău, Republica Moldova, a urmat școala primară și liceul în Brăila, după care a absolvit Institutul Pedagogic de 3 ani din Galați, apoi Facultatea de Biologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Și-a început activitatea ca profesor de biologie la Școala generală Gemenele din județul Brăila, apoi a venit pe tărâm bucovinean, ca îndrumător la Muzeul Etnografic din Gura Humorului. Din acest moment, profesorul Mihai Vasiliu nu a mai părăsit muzeul, dedicându-și întreaga viață pentru dezvoltarea, organizarea și modernizarea muzeelor în care a lucrat: Muzeul Lemnului din Câmpulung Moldovenesc, Muzeul Ciprian Porumbescu, Muzeul de Științele Naturii din Vatra Dornei și Muzeul de Științele Naturii din Suceava.

Activitatea științifică a fost strâns legată de cea organizatorică din cadrul muzeului, devenind recunoscut ca entomolog. Profesorul Mihai Vasiliu a cercetat, organizat, catalogat și conservat patrimoniul entomologic al instituției, publicând mai

multe studii științifice în Anuarul Muzeului. Alături de cercetările sale de specialitate, a contribuit și la dezvoltarea colecției entomologice prin colectare din teren, îmbogățind an de an patrimoniul Muzeului de Științele Naturii.

În acest sens, s-a preocupat în mod deosebit de promovarea *Anuarului* Muzeului de Științele Naturii, stabilind relații de colaborare cu multe muzee și instituții din străinătate. Astfel, au luat naștere și s-au dezvoltat schimburile de publicații cu numeroase institute de cercetare și muzee din lume, formându-se o colecție de periodice de aproximativ 6000 de volume.

Activitatea profesională a acestui deosebit muzeograf, pasionat cu adevărat de munca sa, nu s-a redus doar la cercetarea științifică și de teren, ci a fost mereu orientată spre dezvoltarea și modernizarea spațiilor expoziționale. A lucrat la amenajarea expozițiilor de bază de la Muzeul de Cinegetică din Vatra Dornei și la Muzeul Apelor din Fălticeni, însă munca cea mai susținută a depus-o, cu pasiune, la Muzeul de Științele Naturii din Suceava. Înzestrat cu un talent organizatoric deosebit, a întocmit documentația pentru restaurarea și reorganizarea acestui muzeu, pe principiile unei tematici moderne, ocupându-se de finalizarea proiectului din două ipostaze, cea de director adjunct al Muzeului Bucovinei și cea de șef al secției de Științele Naturii.

Alături de specialiștii din construcții și proiectanți a lucrat la ridicarea noii clădiri a Muzeului de Științele Naturii, la realizarea și selectarea mobilierului expozițional, la diorame, la alegerea sistemelor de iluminat, dorința sa cea mai mare fiind ca acest muzeu să fie unul modern, luminos și primitor pentru vizitatorii de toate vârstele, pentru care organiza constant expoziții, conferințe, seri muzeale și lecții video.

În anul 2007 s-a pensionat, după o activitate fructuoasă de peste 40 ani, dar a continuat activitatea ca voluntar, până în anul 2009.

În 2012, într-un cadru festiv, oficialitățile sucevene i-au acordat diploma de excelență pentru întreaga sa activitate, desfășurată cu dăruire și vocație pentru muzeografia Bucovinei și a țării.

În atenția colaboratorilor la

Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei

Termen de predare a articolelor: 15 iunie 2015

Prin email, la adresa: **memoriale@muzeulbucovinei.ro** sau

auracasamarian@yahoo.ro

într-un fișier de tip **doc**, unul de tip **pdf** și **în format listat**.

Autorii sunt rugați să trimită și câteva date privind: profesia, specializarea, locul de muncă, adresa, email, număr de telefon.

Autorii vor respecta ortografia actuală a limbii române și *Normele minimale privind prezentarea manuscriselor*, elaborate de Editura Academiei Române.

Redacția **își asumă dreptul de a selecta** materialele trimise spre publicare, **de a solicita** autorilor modificări sau completări considerate necesare, dar **nu își asumă răspunderea pentru afirmațiile autorilor** din materialele prezentate, aceasta aparținându-le în totalitate. Autorii trebuie să se asigure că **materialele trimise nu încalcă drepturi de autor** sau drepturile unei terțe părți.

Articolele vor fi redactate în program Microsoft **Word**, **A4**, cu margine sus 3,8 cm, jos 3,5 cm, stânga 3 cm, dreapta 3 cm; header/subsol 2,6 cm, cu caractere de **12** (titlul pe mijloc (centrat), numele autorului pe dreapta); font **Times New Roman**, normal.

Textul: caractere de 12, la 1 rând; trebuie să fie redactat cu **diacritice**, **maxim 15 pagini**, cu alineate de 1,25 cm; adăugând prima pagină cu rezumate și cuvinte cheie, articolul va avea maxim 16 pagini.

Note: cu caractere de 11, în subsolul articolului.

Titlul: în limba română și în limba engleză, caractere de 13, majuscule, bold; după titlu se lasă un spațiu.

Nume autor: cu caractere de 13, cu majuscule, bold, dreapta, prenume cu minuscule, cu excepția inițialei.

Rezumat: în limba **română** și în limba **engleză** (maxim 10 rânduri pentru fiecare rezumat; **cuvinte-cheie:** maxim 2 rânduri, inclusiv în engleză), caractere de 11. Între rezumate și după ele se lasă câte un spațiu.

Ilustrații (fotografii, desene, tabele): **incluse de autor** în documentul **word**; vor fi trimise și separat în format **JPG**, cu rezoluția de **300 dpi**.

ISSN 1583-5936